Biblioteca Polirom

Nadejda Mandelştam

Fără speranţă

POLIROM

Nadejda Mandelştam

Fără speranţă

Memorii
Cartea întâi

Traducere, note și indice de
Nicolae Iliescu
Postfață de
Lidia Cotarcea

Polirom
2003

Nadejda Iakovlevna Mandelştam (născută Hazina), „evreică ortodoxă la cea de-a treia generaţie”, după cum declară ea însăşi, s-a născut la Saratov, la 31 octombrie 1899. Şi-a petrecut copilăria şi primii ani ai tinereţii la Kiev, unde a studiat pictura, lucrând în atelierul pictoriţei Alexandra Exter. La 1 mai 1919 a făcut cunoştinţă cu Osip Mandelştam, de care nu s-a mai despărţit niciodată până la 1 mai 1938, ziua ultimei arestări a poetului. La scurtă vreme, acesta moare într-un lagăr din Extremul Orient. În anii terorii staliniste, Nadejda Mandelştam a izbutit să salveze de la distrugere moştenirea poetică a soţului, în 1958, după mulţi ani de pribegie prin diferite oraşe (Taşkent, Tarusa, Ulianovsk etc), obţine permisiunea să se întoarcă la Moscova. A murit în anul 1980. Cele două volume de memorii ale Nadejdei Mandelştam, în manuscris, elaborate între 1964 şi 1969, au ajuns clandestin în Occident, fiind publicate în 1970 (Fără speranţă), respectiv 1972 {Speranţă abandonată). Memoriile încep în anul 1934, momentul primei arestări a poetului, evocând apoi cei trei ani de exil la Cerdîn şi Voronej, şi sfârşesc cu moartea lui Osip Mandelştam într-un lagăr de tranzit de lângă Vladivostok la o dată necunoscută din anul 1938.

Autoarea evocă totodată, într-o manieră plină de vioiciune, o întreagă generaţie de intelectuali şi politicieni, de la Buharin la Anna Ahmatova, de la Pasternak la Viktor Şklovski.

Volumul Fără speranţă nu constituie doar un comentariu foarte avizat despre perioada cea mai dramatică şi mai fecundă din viaţa şi creaţia lui Osip Mandelştam, unanim considerat unul dintre cei mai mari poeţi ruşi din secolul XX, ci şi o mărturie excepţională a procesului de asfixiere a culturii ruse care a însoţit acapararea puterii de către Stalin. În colecţia „Biblioteca Polirom” va apărea volumul de memorii Speranţă abandonată.

„Ochii femeii, parcă lipiţi de fereastră, priveau ţintă, şi pe geam prinseră să curgă şiroaie de lacrimi ca şi cum femeia le ţinea mereu pregătite.”

Platonov

„Trăinicia este specifică doar acelor lucruri sub care curge sânge. Au uitat însă, netrebnicii, că trăinicia asta nu aparţine vărsătorilor de sânge, ci acelora al căror sânge este vărsat. Aceasta este legea sângelui pe pământ.”

Dostoievski,
Carnete.

CUPRINS

Noaptea de mai

După ce l-a pălmuit pe Alexei Tolstoi[1], O. M. [Osip Mandelştam] s-a întors numaidecât la Moscova, de unde îi telefona zilnic Annei Andreevna [Ahmatova], implorând-o să vină în Capitală. Ea tărăgăna, ceea ce pe el îl necăjea nespus. Când, în sfârşit, se hotărâse şi îşi cumpărase bilet, a rămas pentru câteva clipe îngândurată la fereastră.

— Te rogi să nu ai parte de cupa asta? A întrebat-o Punin, soţul ei, un om sclipitor de inteligent şi caustic.

Tot el, odată, când se plimba cu Anna Andreevna prin Galeriile Tretiakov, a spus pe neaşteptate:

— Acum, hai să vedem cum or să te ducă la execuţie.

Astfel au apărut versurile ei: „*Apoi Pe o sanie trasă-n amurg, Să m-afund în omătul murdar. Cine o fi acel Surikov*[2] *nebun Să-mi zugrăvească ultimul drum*?” însă ea nu a trebuit să facă această călătorie.

— Pe dumneata te vor ţine pentru final, zicea Nikolai Nikolaevici Punin şi faţa îi tresărea scuturată de un tic.

Până la urmă însă pe ea au uitat-o şi n-au ridicat-o, în schimb toată viaţa şi-a condus prietenii pe cel din urmă drum, inclusiv pe Punin.

---

[1] Scriitorul S. Borodin (A. Sarghidjan),vecin de apartament cu Mandelştam , a lovit-o pe N. I. Mandelştam pentru nişte cuvinte despre o datorie neplătită a acestuia. Conflictul a fost judecat în comisia de arbitraj prezidată de A. N. Tolstoi. Comisia a pronunţat o hotărâre evazivă, pe care Mandelştam a apreciat-o ca „dispoziţie de a o lovi pe soţia mea”. Venind special la Leningrad, el i-a dat lui Tolstoi o palmă simbolică, socotind că acesta îl va provoca la duel.

[2] Aluzie la tabloul lui V. I. Surikov Boieroaica Morozova. Adeptă a religiei de rit vechi, nevrând să renunţe la credinţa sa, Morozova este arestată şi închisă într-o mănăstire. Tabloul o reprezintă aşezată într-o sanie în drum spre locul de recluziune.

La gară, s-o întâmpine pe Anna Andreevna, s-a dus Liova, fiul ei.

– În zilele acelea era în vizită la noi. Însă n-am făcut bine că i-am încredinţat această treabă simplă, fiindcă el, bineînţeles, a făcut ce-a făcut şi nu şi-a întâlnit mama, iar ea s-a necăjit: lucrurile nu mergeau ca altădată. In anul acela, Anna Andreevna ne vizita des şi se obişnuise să audă încă de la gară primele glume ale lui Mandelştam. Ea a ţinut minte propoziţia răstită:

„Dumneata călătoreşti cu viteza Annei Karenina”, pe care i-a spus-o, odată, când a întârziat trenul, şi „Ce te-ai împopoţonat ca un scafandru?” – la Leningrad ploua, şi ea venise în şoşoni şi impermeabil cauciucat, cu capişon, dar la Moscova soarele dogorea cu toată puterea. Când se întâlneau, ei deveneau veseli şi lipsiţi de griji, ca un băiat şi o fată care s-au întâlnit la Atelierul Poeţilor[1]. „Sst. Strigam eu. Nu pot să trăiesc cu nişte papagali!” Însă în mai 1934 nu le-a fost dat să se înveselească.

Ziua a trecut chinuitor de încet. Seara şi-a făcut apariţia traducătorul Brodski, care după toate aparenţele nu mai avea de gând să plece. În casă bătea vântul – nu aveam nimic de mâncare. O. M. s-a dus la vecini să vadă dacă poate face rost de ceva pentru cina Annei Andreevna… Brodski s-a repezit după el, iar noi speram că, rămânând fără amfitrion, el se va pleoşti şi va pleca. Curând, O. M. s-a întors cu trofeul – un ou, dar de Brodski nu s-a descotorosit. Aşezându-se din nou în fotoliu, Brodski continua să declame din versurile poeţilor lui preferaţi: Slucevski şi Polonski, dar el cunoştea ca pe apă toată poezia noastră şi pe cea franţuzească. Aşadar, şedea, recita şi evoca, iar noi ne-am dat seama de cauza acestei comportări agasante abia după miezul nopţii.

Când venea la Moscova, Anna Andreevna trăgea la noi, unde era găzduită într-o bucătărioară. Gazele nu fuseseră încă instalate

---

[1] În ruseşte Ţeh poetov. Organizaţie literară care a existat între 1911-1914 şi 1921-1923 la Petersburg. A constituit nucleul grupării literare a acmeismului.

şi eu găteam ceea ce trebuia să se cheme prânz pe o lampă cu petrol în coridor, iar aragazul, aflat în stare de inactivitate, a fost acoperit, din respect pentru musafiră, cu o muşama, ceea ce îl făcea să semene cu o masă. Bucătăria fusese botezată capişte. „Ce staţi tolănită ca un idol în capiştea lui?” a întrebat-o odată Narbut, vizitând-o pe Anna Andreevna în bucătărie. „Mai bine v-aţi duce să şedeţi la vreo întrunire…” Aşa a devenit bucătăria capişte, şi noi şedeam acolo amândouă, oferindu-i lui O. M. posibilitatea de a-l sfâşia pe Brodski, iubitorul-de-versuri, când brusc, pe la unu noaptea, în uşă au răsunat nişte ciocănituri răspicate, nesuferit de expresive. „Au venit să-l ia pe Osip”, am zis eu şi m-am dus să deschid.

La uşă erau nişte bărbaţi – mi s-au părut mulţi - toţi în pardesie civile. Pentru o infimă fracţiune de secundă mi-a licărit speranţa că nu era ceea ce aşteptam: ochiul nu observase uniforma ascunsă sub pardesiele de covercot. De fapt, ele serveau tot de uniformă, numai că era o uniformă de travestire, cum purtau odinioară măscăricii, dar încă nu ştiam asta.

Speranţa mi s-a spulberat îndată ce musafirii nepoftiţi au trecut pragul. Din obişnuinţă, eu aşteptam un „Bună seara”, ori „Asta-i locuinţa lui Mandelştam?”, ori „E acasă?”, ori, în sfârşit, „Aveţi o telegramă”… Căci vizitatorul, de obicei, schimbă câteva vorbe cu cel care i-a deschis uşa şi aşteaptă ca acesta să se dea la o parte şi să-l lase să intre în casă. Însă vizitatorii nocturni din epoca noastră nu mai respectau acest ceremonial, pesemne ca şi agenţii de poliţie din toată lumea şi din toate timpurile. Fără să întrebe ceva, fără să mai aştepte ceva şi fără să se oprească în prag nici măcar o clipă, cu o abilitate şi iuţeală extraordinare, ei au intrat, dându-mă la o parte, însă fără să mă îmbrâncească, în vestibul, şi apartamentul s-a umplut dintr-o dată de oameni. Au început numaidecât să ne controleze actele şi, cu o mişcare simplă, precisă şi bine elaborată, ne-au palpat coapsele şi buzunarele, să se

convingă că nu avem ascunsă vreo armă.

Din camera cea mare a ieşit O. M. „Aţi venit după mine?” a întrebat el.

Un agent mic de statură s-a uitat la el aproape zâmbind: „Actele dumneavoastră”. O. M. a scos buletinul din buzunar.

După ce l-a verificat, cekistul[1] i-a întins mandatul de arestare. O. M. l-a citit şi a încuviinţat din cap.

În limbajul lor asta se numea „operaţiune nocturnă”. După cum am aflat pe urmă, toţi erau ferm convinşi că în orice noapte şi în oricare dintre casele noastre ei pot întâmpina rezistenţă. În mediul lor, pentru menţinerea moralului, se trâmbiţau legende romantice despre pericolele nocturne. Eu însămi am auzit o poveste, cum că Babel, ripostând cu focuri de armă, l-a rănit grav pe unul „de-ai noştri”, cum s-a exprimat povestitoarea, fiica unui cekist important, promovat în anul 1937. Pentru ea, aceste legende erau legate de grija pentru tatăl plecat la „munca de noapte”, un om bun şi un răsfăţat, care iubea atât de mult copiii şi animalele, încât, acasă, ţinea întotdeauna o pisică pe genunchi, iar pe copila lui o învăţa să nu-şi recunoască niciodată vina şi la orice să răspundă cu îndărătnicie „nu”. Acest om, cu pisică, plăcut, nu putea să ierte celor aflaţi sub urmărire penală că, nu se ştie de ce, recunoşteau toate acuzaţiile care li se aduceau. „De ce făceau asta? Repeta fiica în urma tatălui. Căci prin asta se expuneau şi pe ei şi ne expuneau şi pe noi!”… Iar „noi” însemnau aceia care veneau noaptea cu mandatele de arestare, interogau şi pronunţau verdictul, delectându-şi prietenii în ceasurile de răgaz cu povestiri captivante despre pericolele nocturne. Mie însă, legendele cekiste despre grozăviile nocturne îmi amintesc de găurica din craniul lui Babel cel precaut, inteligent şi cu frunte înaltă, care probabil n-a ţinut în viaţa

---

[1] Agent al CEKA (Comisia extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluţiei Sabotajului şi a Speculei, predecesoarea organelor securităţii sovietice).

lui un revolver în mână.

În casele noastre sărace şi tăcute, ei intrau precum în cuiburi de tâlhari, în laboratoare secrete, unde nişte carbonari mascaţi fabrică dinamită şi se pregătesc să opună rezistenţă armată. La noi au intrat în noaptea de treisprezece spre paisprezece mai 1934.

După ce au controlat actele, au prezentat mandatul de arestare şi s-au convins că n-o să li se opună nici o rezistenţă, au început percheziţia. Brodski se lăsase greoi şi încremenise în fotoliu. Uriaş, semănând cu o statuie de lemn din patrimoniul unui popor extrem de primitiv, el şedea şi fornăia, fornăia şi sforăia, sforăia şi şedea. Părea supărat şi ofensat. Întâmplător m-am adresat lui, rugându-l, mi se pare, să caute câteva cărţi în raft, pe care O. M. să le ia cu el, dar a refuzat: „Mandelştam să şi le caute singur!” şi a început să fornăie din nou. Spre dimineaţă, când circulam prin casă fără restricţii şi cekiştii obosiţi nu ne mai aruncau nici o uitătură piezişă, Brodski s-a trezit brusc şi, ridicând mâna ca un şcolar, a cerut permisiunea să meargă la toaletă. Gradatul care răspundea de percheziţie l-a privit batjocoritor: „Puteţi să vă duceţi acasă”, a spus el. „Poftim?” a întrebat Brodski.

„Acasă!” a repetat cekistul, întorcându-se. Slujbaşii gradaţi îşi dispreţuiau ajutoarele civile, iar Brodski fusese, probabil, plantat la noi, pentru ca, auzind bătăile în uşă, să nu putem să distrugem vreun manuscris.

Arestarea

O.M. repeta adesea versurile lui Hlebnikov: „Circumscripţia de poliţie este un lucru mare. E locul întâlnirii mele cu statul…” însă această formă de întâlnire este din cale afară de inocentă, căci Hlebnikov povestea despre un control obişnuit al actelor unui vagabond suspect, adică despre relaţiile aproape clasice ale statului şi poetului. Întâlnirea noastră cu statul s-a petrecut la alt

nivel, mult mai înalt.

Musafirii nepoftiţi, acţionând după un ritual riguros, şi-au împărţit numaidecât rolurile între ei fără nici o înţelegere dinainte. Erau cinci cu toţii: trei agenţi şi doi martori. Martorii s-au trântit pe scaune în vestibul şi au început să moţăie. Peste trei ani -în o mie nouă sute treizeci şi şapte – cu siguranţă că sforăiau de oboseală. Oare ce cartă ne-a asigurat nouă dreptul la prezenţa martorilor în timpul percheziţiei şi arestării? Care dintre noi mai ţine minte că tocmai această pereche de martori somnoroşi asigura cetăţenilor controlul obştesc asupra legalităţii arestului: căci la noi nici un om nu pierea în beznă şi întuneric fără mandat de arestare şi martori. În aceasta constă prinosul nostru în sfera conceptelor de drept ale veacurilor trecute.

Să asişti la arestare în calitate de control obştesc a devenit, la noi, aproape o profesie. Pentru asta, în toate imobilele mari îi trezeau pe aceiaşi oameni dinainte stabiliţi, iar în provincie, doi martori serveau o stradă întreagă sau chiar un cvartal. Ei trăiau o viaţă dublă: ziua ca lucrători la administraţia blocului – lăcătuşi, portari, instalatori – oare nu din pricina asta la noi întotdeauna curg robinetele? – iar noaptea, în caz de necesitate, zăboveau până dimineaţa prin apartamente străine. Pe salariul lor se ducea o parte din chiria noastră – tot cheltuieli pentru întreţinerea imobilului. Însă cum era apreciată munca lor de noapte – n-am de unde să ştiu.

Cel mai mare în grad dintre agenţi se ocupa de cufăraşul cu arhiva, iar doi subalterni – cu percheziţia. Stupiditatea îndeletnicirii lor sărea în ochi.

Procedau potrivit instrucţiunilor, adică scotoceau acolo unde, cum se crede de obicei, şmecherii ascund manuscrise şi documente secrete. Scuturau cărţile una câte una, se uitau sub cotor, făceau tăieturi în coperte, se interesau de sertarele secrete – cine nu cunoaşte aceste taine? – ale meselor, controlau buzunarele şi paturile. Dacă ai fi ascuns un manuscris în orice oală, ar fi rămas

acolo până la sfârşitul veacului. Sau, şi mai bine, să-l pui pe masa din sufragerie…

Dintre cei doi subalterni l-am ţinut minte pe cel mai tânăr, rotofei la faţă, care surâdea mai tot timpul satisfăcut. El alegea cărţile, înduioşat de scoarţele vechi, şi încerca să ne înduplece să fumăm mai puţin. În locul tutunului dăunător, el ne oferea bomboane dintr-o cutie metalică, pe care o scotea din buzunarul pantalonilor de uniformă. Acum, un bun cunoscut al meu, scriitor, membru marcant al Uniunii Scriitorilor, colecţionează cu asiduitate cărţi, se făleşte cu scoarţele vechi şi cu rarităţile de anticariat – ediţii princeps din Saşa Ciornâi şi Severianin – şi mă trata cu bomboane dintr-o cutie de metal, pe care o ţinea în buzunarul unor pantaloni strîmţi, superbi, făcuţi pe comandă în cel mai inaccesibil dintre atelierele Uniunii Scriitorilor. În anii treizeci, acest scriitor a ocupat un post modest într-una dintre instituţiile organelor, apoi a aterizat în literatură. Şi aceste două figuri – a scriitorului vârstnic de la sfârşitul anilor cincizeci şi a tânărului agent din anii treizeci – în mintea mea se contopesc într-unui singur. Am impresia că tânărul amator de bomboane şi-a schimbat profesiunea, a ieşit în lume, se îmbracă civil, rezolvă probleme morale, cum i se cade unui scriitor, şi continuă să mă trateze cu bomboane din aceeaşi cutioară.

Acest gest – tratarea cu bomboane – se repeta în multe case şi cu prilejul multor percheziţii. Oare făcea şi el parte din ritual, ca şi modul de a intra în casă, ca şi controlul actelor de identitate, palparea oamenilor căutându-i de arme şi ciocănitul pentru descoperirea unor sertare secrete? Ni s-a asigurat o procedură cumpănită până la cele mai mici amănunte, care nu semăna câtuşi de puţin cu percheziţiile cumplite din primele zile ale revoluţiei şi ale războiului civil. Nu pot să spun ce era mai înfiorător.

Gradul superior, un blondin mic de statură, uscăţiv şi tăcut, aşezându-se pe vine, alegea hârtiile din cufăraş. Făcea acest lucru încet, atent, temeinic. Ne- au trimis, mai bine zis, ne-au făcut

cinstea să ne trimită lucrători calificaţi, din sectorul literar. Se spune că acest sector intră în secţia a treia, însă cunoscutul meu, scriitorul cu pantaloni strimţi, acela care mă tratează cu bomboane, caută să-mi demonstreze, cu spume la gură, că secţia care se ocupă de noi este socotită ba a doua, ba a patra. Asta n-are nici o importanţă, însă respectarea unor tradiţii administrativ-poliţieneşti corespunde perfect spiritului epocii staliniste.

Fiecare hârtiuţă examinată fie că ajungea pe scaun, unde, încet-încet, creştea teancul destinat confiscării, fie că era azvârlită pe duşumea. După felul cum sunt selectate hârtiile, poţi întotdeauna să-ţi dai seama pe ce anume au de gând să-şi fundamenteze acuzaţia, astfel că m-am oploşit pe lângă superior drept consultant, îi desluşeam scrisul încâlcit al lui O. M., datam manuscrisele şi făceam să dispară tot ce puteam, de pildă poemul lui Piast, pe care îl păstram noi, şi ciornele traducerii sonetelor lui Petrarca. Am remarcat cu toţii că superiorul se interesează de manuscrisele versurilor din ultimii ani. I-a arătat lui O. M. ciorna poeziei Lupul şi, încruntându-şi sprâncenele, a citit această poezioară, cu jumătate de voce, de la un capăt la celălalt, pe urmă a scos poezia comică despre administratorul de bloc care a distrus orga interzisă într-un apartament. „Ce vrea să zică asta?” a întrebat superiorul nedumerit, aruncând manuscrisul pe scaun. „într-adevăr, a zis O. M., ce vrea să zică?”

Deosebirea dintre cele două perioade – înainte şi după anul 1937 – s-a resimţit în caracterul percheziţiilor pe care le-am trăit. În 1938, nimeni nu mai căuta nimic şi nu mai pierdea vremea cu cercetarea hârtiilor. Agenţii nici măcar nu ştiau cu ce se ocupă omul pe care au venit să-l aresteze. Au întors neglijent saltelele, de pe o parte pe alta, au răsturnat pe duşumea toate lucrurile din geamantan, au îndesat hârtiile într-un sac, s-au mai învârtit puţin prin casă şi au dispărut, luându-l pe O. M. cu ei. În 1938, toată operaţia a durat vreo douăzeci de minute, în 1934 – toată noaptea,

până la ziuă.

Însă şi prima, şi a doua oară, văzând cum pregătesc lucrurile lui O. M., mi-au zis – conform instrucţiunilor – în glumă: „De ce i-aţi pus atâtea lucruri? Ce rost are? Credeţi că o să fie multă vreme musafirul nostru? Or să stea de vorbă şi pe urmă îi dau drumul”… Aşa arătau rămăşiţele epocii „înaltului umanism” din deceniul al treilea şi de la începutul deceniului al patrulea. „Nici nu ştiam că ne aflam în labele umaniştilor”, a spus O. M. în iarna lui 1937/1938, când a citit în ziare cum îl defăimau pe Iagoda, care, cică, în loc de lagăre înfiinţase adevărate sanatorii…

Oul adus pentru Anna Andreevna rămăsese neatins pe masă. Toţi – la noi se afla şi Evgheni Emilievici, fratele lui O. M., care venise de curând de la Leningrad – circulam prin camere şi discutam, străduindu-ne să nu dăm atenţie oamenilor care cotrobăiau prin lucrurile noastre. La un moment dat, Anna Andreevna a spus că O. M. trebuie să mănânce înainte de plecare şi i-a întins oul. El a consimţit, s-a aşezat la masă, a sărat oul şi l-a mâncat… Iar teancul hârtiilor de pe scaun şi de pe duşumea continua să crească. Ne căzneam să nu călcăm pe manuscrise, dar străinilor nu le păsa câtuşi de puţin. Îmi pare foarte rău că printre hârtiile furate de văduva lui Rudakov au dispărut şi ciornele versurilor din deceniile al doilea şi al treilea – ele nu erau destinate confiscării, astfel încât zăceau pe pardoseală cu pecetea perfect imprimată a tocurilor cizmelor cazone. Preţuiam nespus de mult aceste file, drept care le-am dat să fie păstrate într-un loc pe care îl credeam cel mai sigur: devotatului tânăr Rudakov. În Voronej, unde a petrecut un an şi jumătate de exil, am împărţit cu el fiecare bucată de pâine, fiindcă nu avea nici un câştig. Când s-a întors la Leningrad, a primit cu dragă inimă spre păstrare şi arhiva lui Gumiliov, pe care Anna Andreevna i-a dus-o cu încredere pe săniuţă. Nici eu şi nici ea n-am mai văzut vreodată manuscrisele. Din când în când la ea ajung zvonuri potrivit cărora cineva ar fi

cumpărat scrisorile din această arhivă binecunoscută ei.

„Osip, te invidiez, spunea Gumiliov[1], tu o să mori în patul tău." Pe atunci, versurile lor profetice fuseseră scrise, însă niciunul dintre ei nu voia să creadă în propriile prevestiri şi se amuzau cu varianta franceză a destinului nefericit al poetului. Însă poetul este şi el om, om pur şi simplu, şi cu el trebuie să se întâmple tot ce este mai simplu şi obişnuit, mai comun, mai caracteristic pentru ţară şi epocă, ceea ce îi pândeşte pe toţi şi pe fiecare. Nici strălucirea, nici groaza destinului individual, ci drumul simplu cu „gloata şi turma". Moartea în patul propriu nu-i pentru vremurile noastre.

În timpul campaniei în apărarea lui Sacco şi Vanzetti-noi locuiam atunci la Ţarskoe Selo-O. M. a transmis printr-un cleric forurilor superioare bisericeşti propunerea ca să organizeze şi biserica un protest împotriva executării celor doi. Răspunsul a urmat fără întârziere: biserica este de acord să ia apărarea condamnaţilor la moarte cu condiţia ca O. M. să se oblige că va organiza campanii de apărare şi protest dacă se va întâmpla ceva asemănător cu vreunul dintre preoţii ruşi. „Ah!" a exclamat O. M. şi numaidecât s-a recunoscut învins. Aceasta a fost una dintre primele lecţii pe care O.

---

[1] Nikolai Stepanovici Gumiliov (1886, – d. 26 august 1921, Petrograd, RSFS Rusă) a fost unul dintre poeții importanți din Rusia, fondator al curentului artistic numit acmeism. Nikolai Guniliov și Ana Ahmatova s-au căsătorit pe 25 aprilie 1912. Pe 18 septembrie 1912 li s-a născut fiul Lev, cel care avea să devină peste ani unul dintre cei mai importanți istorici ruși. Au divorțat în 1918. În 1920, Gumiliov a fost co-fondatorul Uniunii scriitorilor din Rusia. Gumiliov nu și-a ascuns niciodată vederile anticomuniste, a continuat să-și facă cruce în public și nu și-a disimulat nici o clipă deisprețul față de bolșevicii semiananlfabeți. Pe 3 august 1921, a fost arestat de CEKA din cauza convingerilor sale monarhiste. Mulți isstorici apreciază că a fost unul dintre primele cazuri fabricate în întregime de CEKA. Pe 24 august, CEKA din Petrograd a hotărât executarea tuturor celor 61 de participanți la Complotul Taganțev, printre condamnații la moarte aflându-se și Gumiliov. Data și locația exacte ale execuției ca și locul în care au fost îngropate trupurile condamnaților sunt încă necunoscute.

M. le-a primit în zilele când se străduia să se împace cu realitatea.

A sosit dimineaţa lui paisprezece mai. Toţi musafirii, şi poftiţi, şi nepoftiţi, au plecat. Cei nepoftiţi l-au luat cu ei pe stăpânul casei. Am rămas, împreună cu Anna Andreevna, singure în locuinţa goală, care mai păstra urmele tărăboiului nocturn. Cred că şedeam pur şi simplu una în faţa celeilalte şi tăceam. În orice caz, nu ne-am culcat, şi să bem ceai – nu ne-a trecut prin minte. Aşteptam ceasul când vom putea să ieşim din casă, fără să atragem atenţia asupra noastră. De ce? Unde? La cine? Viaţa mergea mai departe… Cu siguranţă, semănăm cu două înecate. Să-mi ierte Dumnezeu această reminiscenţă literară, însă atunci nu ne gândeam la nici o literatură.

Meditaţii matinale

Auzind de o nouă arestare, noi nu ne întrebam niciodată: „De ce l-au luat?” însă erau puţini ca noi. Înnebuniţi de spaimă, oamenii îşi puneau unul altuia această întrebare pur şi simplu pentru auto-consolare: oamenii sunt luaţi pentru un motiv, vasăzică pe mine n-or să mă ia, fiindcă n-au de ce! Ei excelau în a găsi temeiuri şi justificări pentru fiecare arest: „Păi, ea este într-adevăr o contrabandistă”, „El îşi permitea nişte lucruri”, „Eu însumi l-am auzit când a spus…” Şi încă: „Trebuia să te aştepţi la asta – are un caracter groaznic”, „întotdeauna mi s-a părut că este ceva în neregulă cu el”, „Este un om cu totul străin de noi”… Atât părea de ajuns pentru o arestare şi o execuţie: străin, palavragiu, nesuferit… Toate acestea erau variaţii pe aceeaşi temă, cunoscută încă din anul 1917: „nu-i de-al nostru”… Şi opinia publică, şi organele de represiune născoceau variaţii aprige şi turnau gaz peste focul fără de care nu iese fum. Iată de ce întrebarea: „De ce l-au luat?” la noi era interzisă. „De ce? Striga furioasă Anna Andreevna, când vreunul dintre ai noştri, molipsit de stilul general, punea această

întrebare.

— Cum de ce? E timpul să înţelegeţi că oamenii sunt luaţi degeaba"…

Totuşi, când l-au ridicat pe O. M., eu şi Anna Andreevna ne-am pus această întrebare interzisă: de ce? Pentru arestarea lui Mandelştam existau nenumărate motive, fireşte – după normele noastre juridice. În general, puteau să-l ridice pentru versuri şi pentru opiniile despre literatură ori pentru poezia – concretă – despre Stalin. Puteau să-l aresteze pentru palma dată lui Alexei Tolstoi. Tolstoi, când a primit palma, a strigat în gura mare, faţă de martori, că va închide pentru Mandelştam toate editurile, îi va interzice să mai publice, îl va expulza din Moscova… În aceeaşi zi, după cum ni s-a relatat, Tolstoi a plecat la Moscova să se plângă de ofensator lui Gorki, capul literaturii sovietice.

Curând, la noi a ajuns fraza: „O să-i arătăm noi cum să-i lovească pe scriitorii ruşi…" Fraza asta îi era atribuită în mod indiscutabil lui Gorki. Acum, unii încearcă să mă convingă că Gorki nu putea să spună aşa ceva şi că nu era deloc aşa cum a fost prezentat atunci. Există o largă tendinţă de a face din Gorki un martir al regimului stalinist, luptător pentru libertatea de gândire şi apărător al intelectualităţii. Nu îndrăznesc să judec şi cred că între Gorki şi Stăpân existau divergenţe serioase şi el era din ce în ce mai sufocat. Dar de aici nu trebuie să tragem concluzia că Gorki a refuzat să-l susţină pe Tolstoi împotriva unui scriitor de tipul lui O. M., care îi era profund ostil şi străin.

Pentru a vedea atitudinea lui Gorki faţă de gândirea liberă este de ajuns să citim articolele, discursurile şi cărţile lui.

Într-un fel sau altul, noi speram că arestarea este consecinţa răzbunării pentru pălmuirea „scriitorului rus" Alexei Tolstoi. Oricum ar fi fost prezentat acest caz, el nu putea să aducă mai mult decât un exil şi de asta nu ne temeam. Exilul, deportarea deveniseră la noi un fenomen obişnuit. În anii de răgaz, când teroarea se mai

potolea, primăvara – de obicei în mai – şi toamna aveau loc arestări destul de masive, îndeosebi din rândurile intelectualităţii. Ele abăteau atenţia de la eşecurile economice curente. În perioada aceea, aproape că nu existau dispariţii fără urmă: din exil, oamenii scriau; după ce îşi ispăşeau termenul, ei se întorceau, apoi plecau din nou. Andrei Belîi, pe care l-am întâlnit la Koktebel[1] în vara lui 1933, spunea că nu pridideşte să trimită telegrame şi să scrie prietenilor săi – „reîntorşii". Pesemne, în 1927 sau 1929, mătura a trecut peste cercurile teosofice şi a înlesnit o întoarcere masivă în 1933… Iar în primăvară, înainte de arestarea lui O. M., s-a întors la noi Piast… După trei sau cinci ani de absenţă, „reîntorşii" se stabileau în orăşele din zona aflată la o sută de verste de marile oraşe. Dacă toţi „pleacă", noi de ce am fi mai grozavi? Cu puţin înainte de arestare, auzindu-l pe O. M. că discută liber cu nişte oameni străini, eu i-am amintit: „Fii mai atent - Luna mai bate la uşă!" O. M. a dat din mână nepăsător: „Şi ce-i cu asta. Or să mă exileze… Alţii să se teamă, noi de ce!" Şi, într-adevăr, nu ştiu de ce, dar noi nu ne temeam de exil.

Altceva ar fi fost dacă ar fi descoperit poezia despre Stalin. La asta se gândise O. M. când, la plecare, s-a sărutat de rămas-bun cu Anna Andreevna. Nimeni nu se îndoia că pentru acele versuri el va plăti cu viaţa. Iată de ce îi urmăream cu atâta atenţie pe cekişti, căznindu-ne să ghicim ce caută. Ciclul de poezii *Lupul* nu prevestea necazuri deosebite – în cel mai rău caz lagărul…

Cum vor califica toate aceste acuzaţii potenţiale? Oare nu-i totuna?! Este ridicol să abordezi epoca noastră din punctul de vedere al dreptului roman, al codului napoleonian şi al altor regulamente ale gândirii juridice. Organele de represiune acţionau precis, prudent şi sigur. Ele urmăreau mai multe scopuri: lichidarea martorilor în stare să memoreze ceva, instaurarea unităţii de idei,

[1] Staţiune climaterică în Crimeea. Aici Fondul Literar avea o casă de creaţie, foarte frecventată de scriitori.

pregătirea instaurării împărăţiei de o mie de ani etc, etc. Oamenii erau luaţi după categorii (chiar şi vârsta era luată în consideraţie): clerici, mistici, oameni de ştiinţă idealişti, oameni de spirit, nesupuşi, gânditori, limbuţi, taciturni, opozanţi, posesori de idei juridice, de stat ori economice, precum şi ingineri, tehnicieni şi agronomi, fiindcă apăruse conceptul de „sabotor”, prin care se explicau toate eşecurile şi greşelile. „Să nu mai porţi pălăria asta, îi spunea O. M. lui Boris Kuzin. Nu trebuie să ieşi în evidenţă, asta se va termina rău.” Şi, într-adevăr, s-a terminat rău. Din fericire însă, atitudinea faţă de pălării s-a schimbat, când s-a hotărât că oamenii de ştiinţă sovietici trebuie să se îmbrace şi mai bine decât filfizonii francezi, şi Boris Sergheevici, după ce şi-a executat pedeapsa, a obţinut un post cât se poate de onorabil în domeniul cercetării. Pălăria era un fleac, însă capul de sub pălărie determina într-adevăr destinul.

Oamenii a căror profesie era destinată stârpirii au născocit o zicătoare:

„Arestat să existe, că acuzaţii se vor găsi”. Prima dată am auzit-o la Ialta (1928) de la Furmanov, fratele scriitorului. Cekist, care numai ce izbutise să aterizeze în cinematografie, dar, prin soţie, încă legat de această instituţie, el pricepea câte ceva din toate astea. Într-o mică pensiune, unde cei mai mulţi se tratau de tuberculoză, iar Furmanov îşi fortifica cu aer marin nervii zdruncinaţi, se instalase şi un nepman[1] vesel şi blajin. El s-a împrietenit repede cu Furmanov şi împreună au născocit jocul „de-a ancheta”, care prin realismul lui le gâdila nervii. Furmanov, ilustrând zicătoarea cu arestatul şi acuzaţiile, îl interoga pe nepmanul care tremura, şi acesta se încurca în mod inevitabil în plasele interpretărilor largi şi subtile ale fiecărui cuvânt. În perioada aceea, un cerc relativ mic a cunoscut până la sfârşit, adică pe propria piele,

---

[1] Negustor, speculant, întreprinzător particular în perioada de început a n.e.p. -ului (Noua politică economică a PCUS şi a statului sovietic în perioada de trecere de la capitalism la socialism).

particularităţile justiţiei noastre: prin focul încercărilor erau trecute doar categoriile de oameni enumerate de mine mai sus, cu alte cuvinte, cei care aveau cap sub pălărie şi cei cărora le erau spoliate valorile, şi nepmanii, adică întreprinzătorii care au crezut în noua politică economică. Iată de ce nimeni, în afară de O. M., n-ar fi luat seama la amuzamentele fostului anchetator, iar jocul de-a şoarecele şi pisica ar fi trecut neobservat. Nu l-aş fi remarcat nici eu, dacă O. M. nu mi-ar fi spus: „Fii atentă, ascultă numai…” Am impresia că O. M. înadins mi-a atras atenţia, voia să le ţin minte… Jocul lui Furmanov ne-a ajutat să ne formăm cât de cât o idee despre procedura judiciară în statul nostru care încă se afla în formare. La baza procedurii judiciare stătea dialectica şi marea, imuabila idee:

„Cine nu-i cu noi, acela e împotriva noastră”.

Anna Andreevna, care urmărise cu atenţie viaţa încă din primele zile, ştia mai multe decât mine. Stând împreună în casa devastată după percheziţia din timpul nopţii, treceam în revistă toate posibilităţile şi încercam să ghicim viitorul, dar n-am rostit aproape nici un cuvânt… „Trebuie să-ţi cruţi puterile”, a spus Anna Andreevna… Asta însemna că trebuie să mă pregătesc pentru o aşteptare lungă, în mod obişnuit, oamenii aşteptau multe săptămâni sau luni, ba chiar şi mai mult de un an, până ce erau deportaţi sau executaţi. Aşa cerea instrucţia cauzei. La instrucţie nu aveau de gând să renunţe şi fixau cu îndărătnicie această aiureală pe hârtie… Oare ei chiar credeau că urmaşii, cercetând arhivele, or să creadă totul orbeşte, precum contemporanii înnebuniţi? Sau, poate, pur şi simplu, acţiona instinctul birocratic, diavolul conţopist, care nu se hrăneşte cu legi, ci cu decrete şi înghite tone de hârtie? De altminteri, şi legile sunt de toate felurile…

Pentru familia arestatului perioada de aşteptare era plină cu tot felul de griji – O. M., în *Cea de a patra proză*, le-a numit „mişcări integrale imponderabile”: procurarea banilor şi statul la coadă, la

poarta închisorii, pentru predarea pachetelor. După lungimea cozilor ştiam pe ce lume ne aflăm, în 1934, cozile erau scurte. Trebuia să-mi cruţ puterile ca să pot străbate toate drumurile bătătorite de alte soţii. În acea noapte de mai însă, mi s-a conturat o altă îndatorire, pentru care am trăit şi trăiesc: nu-mi stătea în puteri să schimb destinul lui O. M., dar o parte dintre manuscrise s-a păstrat, multe le-am păstrat în memorie şi numai eu eram în stare să le salvez, iar pentru asta trebuia să-mi cruţ puterile.

Ne-a scos din amorţeală venirea lui Liova. În noaptea aceea, când a venit Anna Andreevna, s-a dus să doarmă la familia Ardov – la noi nu mai avea loc. Ştiind că O. M. se scoală devreme, Liova a venit cu noaptea în cap să bea ceaiul împreună şi în prag a aflat noutatea.

Un băieţandru plin de idei, oriunde apărea în acei ani, totul se punea în mişcare. Oamenii simţeau că este înzestrat cu o forţă dinamică tumultuoasă şi au înţeles că este condamnat. Iar casa noastră devenise acum ciumată şi primejdioasă pentru toţi cei expuşi infecţiei. Iată de ce la vederea lui Liova am fost cuprinsă de o adevărată criză de spaimă: „Pleacă, i-am zis eu, pleacă numaidecât, azi-noapte l-au ridicat pe Osea”. Şi Liova a plecat supus. Aşa se obişnuia la noi.

Repriza a doua

L-am trezit cu telefonul pe Evgheni Iakovlevici, fratele meu, şi i-am comunicat vestea. Fireşte, n-am rostit niciunul dintre cuvintele interzise, cum ar fi „l-au arestat”, „l-au ridicat”, „l-au întemniţat”… Elaborasem un cod special şi ne înţelegeam perfect unul cu altul, fără să spunem lucrurilor pe nume.

Curând Jenea şi Emma Gherştein erau la noi. Tuspatru, unul după altul, la scurte intervale de timp, am ieşit din casă care cu un coş de piaţă în mână, care pur şi simplu cu un pachet de

manuscrise în buzunar. Aşa am salvat o parte din arhivă. Însă nu ştiu ce instinct ne sugera că nu trebuie să ascundem tot. În plus, tot vraful de hârtii rămăsese pe duşumea. „Nu-l atinge”, mi-a zis Anna Andreevna când am deschis cufăraşul ca să ascund în el această grămadă elocventă de hârtii, şi am ascultat-o fără să ştiu de ce… Pur şi simplu credeam în intuiţia ei…

În aceeaşi zi, când după alergătura prin oraş eu şi Anna Andreevna ne-am întors acasă, a răsunat din nou o ciocănitură în uşă, de data asta destul de delicată şi din nou am lăsat să intre un musafir nepoftit. Era gradatul superior din noaptea trecută. S-a uitat mulţumit la manuscrisele împrăştiate pe pardoseală. „A, încă n-aţi făcut curăţenie”, şi numaidecât s-a apucat de a doua percheziţie. De data asta venise singur şi îl interesa numai cufăraşul, şi din el, doar manuscrisele cu poezii, la proză nici măcar nu s-a uitat. Aflând despre a doua percheziţie, Evgheni Iakovlevici, omul cel mai ponderat şi tăcut din lume, s-a posomorit şi a spus: „Dacă or să vină încă o dată, or să vă ia cu ei şi pe voi amândouă”.

Ce explicaţie să aibă cea de a doua percheziţie şi cea de a doua confiscare? Am schimbat o privire cu Anna Andreevna – pentru oamenii sovietici atât e de ajuns ca să se înţeleagă unul pe celălalt. Pesemne că anchetatorul izbutise să examineze manuscrisele confiscate – pentru asta nu era nevoie de prea multă vreme, căci poeziile nu sunt voluminoase – dar nu găsise ce îi trebuia. Astfel a dispus să se facă noi cercetări, temându-se că în zorul din timpul nopţii, din nebăgare de seamă, au scăpat hârtia necesară. De aici se poate uşor trage concluzia că investigaţiile aveau un scop bine determinat şi cu versuri de genul *Lupului* nu vor să se mulţumească, însă manuscrisul care îi interesa pe ei nu se afla în cufăr: nici eu, nici O. M. n-am aşternut niciodată pe hârtie aceste versuri. Şi nu m-am mai oferit consultant, ci amândouă beam ceai şi ne uitam cu coada ochiului la musafir.

Agentul apăruse la douăzeci de minute după întoarcerea

noastră. Prin urmare, fusese anunţat. De cine? Putea să fie un agent care locuia în clădire, orice vecin care primise dispoziţie să ne urmărească, sau „Vasia”, care îşi făcea veacul în stradă. Atunci încă nu învăţasem să-i recunoaştem pe aşa-numiţii „Vasia”. Experienţa a venit mai târziu, când ne saturaserăm să-i privim cum stăteau la pândă, fără să se ascundă câtuşi de puţin, în faţa casei Annei Andreevna. De ce nu se fereau şi îşi semnalau cu atâta grosolănie prezenţa? Era vorba de o treabă proastă, grosolană până la neruşinare sau de intimidare, de asemenea grosolană până la neruşinare? Probabil şi una, şi cealaltă. Prin întreaga lor atitudine parcă spuneau: nu aveţi unde vă ascunde, noi veghem asupra voastră, suntem mereu cu voi… De multe ori, nişte cunoscuţi cumsecade, pe care nu-i bănuiam cu nimic, ne aruncau câte o frază, dându-ne de înţeles cine erau ei şi de ce ne onorau cu prietenia lor. Cu siguranţă, această sinceritate intra în sistemul educaţional general, pentru că, după o astfel de frază deschizătoare de orizonturi, limba ţi se lipea, uscată, de cerul gurii şi deveneai mut ca peştele. Iar eu eram adesea sfătuită să nu mai car după mine restul manuscriselor lui O. M., să uit trecutul, să nu tânjesc după Moscova: „Ei sunt mulţumiţi că locuiţi la Taşkent…” Nu merita să întreb cine era mulţumit. La această întrebare răspundeau cu zâmbete. Aluziile, frazele cu surâsuri şi vorbele cu sensuri obscure stârneau în mine o împotrivire înverşunată: dar dacă toate astea nu sunt decât vorbe goale, fără rost, ale unui netrebnic care nu ştie nimic, ci pur şi simplu stilizează în genul autorităţilor epocii? Astfel de stilizatori existau cu duiumul. Se întâmplau însă şi alte lucruri. Tot la Taşkent, când locuiam cu Anna Andreevna, deseori, când ne întorceam acasă, găseam scrumiera plină cu mucuri de ţigări fumate de persoane străine, o carte apărută nu se ştie de unde, o revistă sau un ziar, iar o dată am găsit pe masa din bucătărie un ruj de buze atât de strident, că ţi se făcea silă, şi alături de el o oglinjoară de mână care ajunsese aici din altă

cameră. În lăzi şi în geamantane găseam uneori atâta dezordine, încât era imposibil să nu-ţi dai seama că umblase cineva. Aceste urme erau lăsate conform instrucţiunilor sau pur şi simplu pentru amuzamentul celor care primiseră ordin să scormonească prin geamantane? Un hohot vesel şi – „Ia să aibă şi ele ce admira!" Erau posibile amândouă variantele… De fapt, de ce să nu ne intimideze, nu cumva să ne luăm nasul la purtare… Pe mine, de altminteri mă speriau mult mai puţin decât pe Anna Andreevna…

Revenind la cei pe care îi botezaserăm „Vasia", unul, după război, mi-a rămas foarte bine în amintire. Erau nişte zile geroase, şi el se încălzea tropăind din picioare şi dând din mâini năvalnic, ca surugiii. Câteva zile, ieşind din casă cu Anna Andreevna, treceam iute, sfioase, pe lângă „Vasia" prins în toiul ţopăitului. Apoi, în locul lui, a apărut altul, dar nu la fel de temperamental.

Altădată, când ne întorceam prin curtea interioară de la Fontannîi Dom, în spatele nostru a răsunat zgomotul produs de aprinderea magneziului unui aparat de fotografiat: şi-au zis, pesemne, să afle cine a venit la femeia aflată în dizgraţie. Ca să ajungi în această curticică interioară, trebuia să străbaţi de la un capăt la altul vestibulul clădirii principale, în ziua când ne-au fotografiat, nu ştiu de ce ne-au reţinut foarte mult la intrare. Motivul reţinerii suna tare idiot: pierduseră cheia sau ceva de felul acesta… Oare foto-iscoada începuse să-şi încarce aparatul doar când a fost anunţat de întoarcerea noastră? Toate acestea s-au petrecut cu puţin înaintea rezoluţiei[1] cu privire la Ahmatova şi Zoşcenko, şi pe mine m-au trecut fiorii văzând semnele atenţiei deosebite ce i se acorda prietenei mele.

Mie nu-mi acordau atâta atenţie. Aproape că nu eram onorată cu

---

[1] Rezoluţie a Comitetului Central al PCUS din 1946: „Cu privire la revistele Zvezda şi Leningrad", în care este supusă unor atacuri nimicitoare creaţia Annei Ahmatova şi a lui Mihail Zoşcenko. A constituit începutul unei campanii violente împotriva intelectualităţii.

supraveghere personală. De obicei, pe lângă mine nu mişunau agenţi, ci turnători ordinari. Numai odată, la Taşkent, Larisa Glazunova, fiica unui important lucrător la „organe”, m-a prevenit în privinţa uneia dintre fetele pe care le meditam şi care se recomandase studentă la matematică şi fizică: „Ea nu vrea să ia meditaţii decât de la dumneavoastră…” Larisa dăduse nas în nas cu ea la uşa mea şi mi-a explicat că fata asta lucrează „la tata”. Am liniştit-o pe Larisa, spunându-i că ştiam de mult: scumpa mea elevă nu venea niciodată la ora stabilită şi căuta mereu să mă ia prin surprindere, ca să se scuze şi să-mi spună că este, chipurile, foarte ocupată şi mă roagă să amânăm lecţia… Pe lângă asta, avea deprinderile caracteristice spionilor mărunţi şi nu putea să se abţină să nu mă urmărească cu coada ochiului când mă plimbam prin cameră. Nu era greu să pricepi ce nevoie avea de lecţiile pe care se făcea că le lua… Demascată de Larisa, spioana a dispărut cu repeziciune, iar studenta care mi-o recomandase, o fată bună, dar care probabil căzuse în plasa oganelor, suferea în mod evident şi încerca mereu să se explice. Am făcut ce-am făcut şi am evitat explicaţiile, dar mi s-a întipărit pentru totdeauna în minte cum spioana ofta şi repeta întruna: „Eu îi divinizez pe Ahmatova şi pe bărbatul dumneavoastră…” în mediul acesta, soţii erau numiţi bărbaţi. Bărbaţi – ce sunet plin de virtuţi – iar la cekişti „tovarăşi”…

Toate astea însă s-au petrecut mai târziu, dar în preajma lui 1934 nici măcar nu născocisem cuvântul „Vasia”, şi astfel nici n-am aflat cine l-a informat pe cekist că noi ne-am întors acasă.

Coşurile de piaţă

Agentul care scormonea pentru a doua oară în cufăraş, sortând încă o dată manuscrisele, nici n-a observat dispariţia poemelor lui Piast, altfel ar fi ghicit că şi noi izbutiserăm să „confiscăm” ceva. Şiretenia Annei Andreevna, care mă sfătuise să nu strâng prin

cameră, a izbândit: dacă aş fi aşezat hârtiile în cufăr, cekistul putea să intre la bănuieli.

Poemele lui Piast erau foarte lungi. Pe ele a trebuit să le scoatem în coşurile de piaţă. Ele erau împărţite în capitole numite „fragmente”. Lui O. M. poemele îi plăceau poate pentru că în ele erau afurisite soţiile legitime. La Piast soţia se numea „cununată”, şi el nu voia să trăiască împreună cu ea. Aflându-se aproape pentru prima dată într-o locuinţă normală, deşi micuţă, O. M. a vrut şi el să se revolte împotriva dificultăţilor vieţii conjugale şi l-a lăudat dezlănţuit pe Piast. Observând entuziasmul lui, l-am întrebat: „Dar cununată ta cine e? Nu cumva eu?” îţi stă mintea în loc când te gândeşti că şi noi puteam avea o viaţă obişnuită, cu inimi zdrobite, cu scandaluri şi divorţuri! Căci sunt pe lume oameni care nu ştiu că tocmai aceasta este viaţa omenească normală şi către ea trebuie să tinzi din toate puterile. Ce n-ai da pentru o astfel de dramă!

Piast mi-a înmânat spre păstrare două poeme transcrise de mână, dactilografierea costa scump, nu era nici pentru buzunarul nostru, nici pentru al lui. Era unicul exemplar copiat pe curat, cum se spunea altădată. Piast n-a crezut, oricât m-am căznit să-l conving, că un loc de păstrare mai rău nu putea găsi. După exil, lui i s-a părut că noi avem o casă trainică, fericită şi liniştită – ai zice o cetate. Văzând „fragmentele” în mâinile oaspetelui nocturn, O. M. a oftat amar de milă: ce o să se întâmple cu Piast?! Şi deodată, în mine „s-a strecurat atâta forţă”, cum a spus Anna Andreevna, încât am smuls cekistului şi aproape am păstrat pentru posteritate blestemele adresate „cununatelor” şi proslăvirile mândrelor nelegitime, planturoaselor lui Piast, fiindcă pe el îl atrăgeau doar femeile de statură herculeană. Pe ultima dintre planturoase a adus-o la noi să asculte „fragmentele”. Oare i-a păstrat ea manuscrisul? Cred că n-o interesa atât Piast, cât mai ales onorariile pentru traducerile din Rabelais pe care Piast le obţinea cu greu de la

Gosizdat[1].

Ţin minte că atunci Piast se plângea de capricioasa lui fiică vitregă, iar ea, cum am aflat, trăieşte undeva departe şi îşi aminteşte afectuos de extravagantul ei tată vitreg. Oare nu cumva la ea se află poemele lui Piast salvate de mine?

Înainte ca O. M. să fie arestat, la noi veneau deseori miliţienii: înregistrându-se la miliţie şi căpătând permis să rămână câteva zile la Moscova pentru a-şi pune la punct treburile literare, Piast a dat adresa noastră.

Termenul a trecut şi el a fost alungat din zona interzisă în cea permisă. Bine că nu s-a nimerit la noi în timpul percheziţiilor, şi aşa s-ar fi întâmplat dacă nu-l alungau, speriindu-l, miliţienii. Dacă ar fi dat ochii cu cekistul şef, ar fi putut să-l ia cu manuscrise cu tot. Cea de-a doua şansă a lui Piast a fost că n-a apucat să trăiască până la cel de-al doilea val de arestări şi a murit de cancer într-o nu ştiu care Ciuhloma[2], unde i se îngăduise să se stabilească. A murit în patul lui sau pe un pat de spital.

Ca şi dramele de familie, asta înseamnă tot viaţă normală şi, prin urmare, fericire. Ca să înţelegi asta îţi trebuie multă experienţă.

Dintre manuscrisele lui O. M. am salvat un teanc micuţ de ciorne din ani diferiţi. De atunci nu au mai poposit niciodată acasă. Le-am adus la Voronej în pachete mici pentru a stabili textele şi a alcătui listele complete ale versurilor netipărite. De această treabă ne-am ocupat treptat, eu şi O. M., care şi-a schimbat brusc atitudinea faţă de manuscrise şi hârtii. Înainte nici nu voia să audă de ele şi se supăra întotdeauna că nu le distrug, ci le arunc în cufăraşul galben al mamei. Însă după percheziţie şi-a dat seama că mai uşor păstrezi un manuscris decât un om, şi a încetat să se mai bizuie pe memorie, care, cum se ştie, piere o dată cu omul. Câte ceva dintre aceste manuscrise s-au păstrat până în prezent, însă cea mai

[1] Editura de Stat.
[2] Orăşel în regiunea Kostroma, din bazinul Volgăi.

mare parte a dispărut în timpul celor două arestări: oare ce se întâmpla în beciurile instanţelor noastre de judecată cu hârtiile pe care le duceau la început în serviete, apoi în saci? Dar ce să mai întrebăm de hârtii când nu ştim ce se întâmpla acolo cu oamenii. Faptul că au scăpat nişte martori ai acelei epoci şi un teanc de manuscrise trebuie socotit un miracol.

Mişcări integrale

A treia oară n-au mai venit şi nici pe noi nu ne-au ridicat. Ne-am lăsat antrenate de grijile şi treburile obişnuite ale celor cu rude arestate. După alergătura zilnică prin oraş, ne întorceam istovite acasă şi în locul mesei de prânz deschideam o cutie cu boabe de porumb de o rublă. Aşa am continuat trei zile. În cea de a patra a venit mama de la Kiev. Ea îşi vânduse camera, mobila masivă şi a venit să-şi trăiască restul zilelor cu fiică-sa şi cu ginerele, care, în sfârşit, îşi făcuseră rost de un apartament. N-am întâmpinat-o la gară, şi era furioasă şi supărată. Dar toate aceste sentimente au dispărut în clipa când a aflat de arestarea lui O. M. Numaidecât în ea s-a trezit studenta liberală, care ştia ce atitudine să ia faţă de guvern şi arestări. Şi-a plesnit palmele, şi-a spus părerea despre teoria şi practica bolşevismului, a făcut inspecţia gospodăriei noastre, ne-a informat că încă de pe vremea ei profesorii explicau pelagra din Basarabia prin abuzul de mămăligă, a scos bani din punga pe care o ţinea în sân şi a fugit la piaţă. Acum avea cine să se îngrijească de viaţa noastră, şi noi am început să facem demersuri şi mai energice.

Pe Nikolai Ivanovici Buharin l-am vizitat chiar din primele zile. Auzind veştile mele, s-a schimbat la faţă şi a început să mă bombardeze cu întrebări. Nu-mi închipuiam că e în stare să se neliniştească într-atât. El măsura cu paşi mari şi repezi cabinetul uriaş şi din când în când se oprea în faţa mea cu altă întrebare…

„Aţi fost în vizită?” A trebuit să-i explic că vizitele au fost sistate.

Nikolai Ivanovici nu ştia asta. Ca orice teoretician, el nu putea să tragă concluzii practice din teoria sa.

„Nu cumva a scris ceva la mânie?” Am răspuns - nu, versurile denigratoare nu sunt mai năprasnice decât Nikolai Ivanovici ştie… Am minţit. Mi-e ruşine şi în ziua de azi. Însă dacă aş fi spus atunci adevărul, n-am mai fi avut „răgazul de la Voronej”. Oare trebuie să minţi? Poţi să minţi? Este oare justificată „minciuna întru salvare”? Este bine să trăieşti în condiţii în care nu trebuie să minţi. Oare există un astfel de loc pe pământ? Din copilărie ni s-a insuflat că pretutindeni există minciună şi făţărnicie. Fără minciună, eu n-aş fi supravieţuit în zilele noastre cumplite. Şi am minţit toată viaţa: i-am minţit pe studenţi, am minţit la serviciu, i-am minţit pe mulţi cunoscuţi cumsecade, în care nu prea aveam încredere, şi aceştia constituiau majoritatea. Şi cu toate acestea, nimeni nu mă credea – asta era minciuna obişnuită a epocii noastre, ceva de felul politeţei stereotipe. De această minciună nu-mi este ruşine, însă pe Nikolai Ivanovici l-am indus în eroare pe deplin conştientă, dintr-o socoteală rece: nu puteam să-l sperii pe unicul apărător… Şi asta-i altă treabă… Dar oare puteam să nu mint?

Nikolai Ivanovici susţinea că pentru palma dată lui Tolstoi nu puteau să-l aresteze. Eu insistam că poţi fi arestat pentru orice. Cât priveşte articolul din cod, întotdeauna se aplică numărul cincizeci şi opt[1] – ce poate fi mai convenabil?

---

[1] Articol al Codului penal sovietic din 1926, cuprinzând 14 paragrafe şi multe subparagrafe care făceau posibile multiple interpretări. Iată cum îl caracterizează Soljeniţân în Arhipelagul Gulag: „… Marele, puternicul, abundentul, ramificatul, variatul, atotcurăţătorul articol Cincizeci şi Opt, care epuiza lumea. atât prin formulările paragrafelor lui, cât, mai ales, prin interpretarea lor largă şi dialectică. Care dintre noi n-a încercat pe propria piele îmbrăţişările lui atotcuprinzătoare? Nu există sub soare faptă, intenţie, acţiune ori nonacţiune care nu ar putea să fie pedepsite de braţul greu al articolului Cincizeci şi Opt”.

Relatarea despre ameninţările lui Tolstoi şi fraza „îi arătăm noi cum să-i lovească pe scriitorii ruşi” au produs asupra lui Nikolai Ivanovici impresia cuvenită: cred că a scos şi un geamăt. Acest om, trecut prin închisorile ţariste şi adept principial al terorii revoluţionare, în ziua aceea şi-a simţit, probabil, cu deosebită acuitate, viitorul.

În zilele demersurilor, treceam adesea pe la Nikolai Ivanovici. Korotkova, pe care O. M. o numea veveriţă ce ronţăie câte o alună cu fiecare vizitator (*Cea de a patra proză*), mă întâmpina cu o privire blândă, speriată şi da fuga numaidecât să mă anunţe. Uşa cabinetului se deschidea larg şi Nikolai Ivanovici ieşea de la birou şi venea să mă întâmpine: „Nimic nou? Nici eu n-am noutăţi… Nimeni nu ştie nimic…”

Acestea au fost ultimele noastre întâlniri. În trecere de la Cerdîn la Voronej, eu m-am abătut pe la redacţia ziarului Izvestia. „Ce telegrame cumplite aţi trimis din Cerdîn”, a zis Korotkova şi a dispărut în cabinet. A ieşit de acolo aproape plângând: „Nikolai Ivanovici nu vrea să vă mai vadă… nişte versuri…” Şi de atunci nu l-am mai văzut. Mai târziu i-a povestit lui Ehrenburg că Iagoda i-a recitat poezia despre Stalin, şi el, speriindu-se, a dat înapoi. Până atunci izbutise să facă tot ce i-a stat în puteri, şi noi îi datorăm revizuirea cazului.

În perioada demersurilor, vizita ce o făceam lui Buharin la Izvestia nu dura mai mult de un ceas, iar procedura demersurilor necesită o alergătură continuă prin oraş. Soţiile celor arestaţi – bărbaţii au deţinut întotdeauna, în puşcării, chiar şi după 1937, superioritatea numerică – au bătătorit drumul spre Crucea Roşie Politică[1], la Peşkova. În realitate, veneau acolo pur şi simplu să stea de vorbă şi să-şi mai descarce sufletul şi asta crea iluzia de

[1] Organizaţii pentru ajutorarea deţinuţilor şi deportaţilor poliţiei din Rusia, apărute în anii '80 din sec. al XIX-lea. După 1917, Curcea Roşie Politică din Moscova a fost condusă de E. P. Peşkova până la desfiinţare – în 1937.

activitate, atât de necesară în perioadele de aşteptare apăsătoare. Crucea Roşie nu avea nici o influenţă. Prin intermediul ei se putea trimite din când în când în lagăr câte un pachet sau se putea afla dacă sentinţa a fost pronunţată ori dacă execuţia a avut loc. în 1937, această organizaţie bizară a fost lichidată, tăindu-se ultima legătură a puşcăriei cu lumea de afară. Căci însăşi ideea de ajutor acordat deţinuţilor politici este în contradicţie clară cu regimul nostru: câţi oameni au fost trimişi la ocnă şi în celule individuale numai pentru că se cunoşteau cu cei care suferiseră condamnări. Suprimarea Crucii Roşii Politice a fost o treabă pe deplin logică, însă de atunci familiile celor arestaţi trăiau numai cu zvonuri, o parte din ele fiind răspândite special pentru intimidarea noastră.

La conducerea acestei instituţii s-a aflat chiar de la început Peşkova, dar eu nu m-am dus la ea, ci la Vinaver, adjunctul ei, un om foarte inteligent. Prima întrebare a lui Vinaver: ce grad a scotocit în cufăr? Acum am aflat: cu cât gradul musafirului principal nocturn este mai mare, cu atât cazul este mai serios şi soarta, dinainte pregătită, mai cumplită. Despre această formă de previziune auzeam pentru prima oară, iată de ce în noaptea percheziţiei nu mi-a trecut prin cap să mă uit la epoleţii agentului. Vinaver m-a mai informat că, „înăuntru”, condiţiile de viaţă sunt absolut decente: curăţenie şi mâncare bună.

„Mâncarea, cu siguranţă, este mai bună la mine şi la dumneavoastră acasă…” Vinaver n-a mai trebuit să-mi explice că e mai bine să rabzi de foame, dar să fii liber şi că în această „civilizaţie” mârşavă a închisorii există ceva insuportabil de sinistru.

El înţelegea şi ştia totul şi fără mine. Ceva mai târziu mi-a spus ce să aşteptăm de la viitor şi profeţia lui s-a împlinit: avea multă experienţă şi ştia să tragă concluzii din ea. La Vinaver mă duceam ca şi cum m-aş fi dus la serviciu, iar pe urmă îl anunţam de schimbările soartei. Făceam asta nu neapărat să primesc un sfat, ci pur şi simplu din necesitatea de a comunica cu unul dintre ultimii

oameni care, în harababura de la noi, nu şi-a pierdut gândirea juridică şi care lupta îndărătnic, deşi zadarnic, cu fărădelegea.

Vinaver însă putea să-ţi dea un sfat bun. El m-a convins să-i sugerez lui O. M. să fie mai puţin activ, să nu ceară nimic, cum ar fi, de pildă, transferul în alt loc, cu nimic să nu aducă aminte de sine, să se ascundă, să tacă, într-un cuvânt să se prefacă mort… „Să nu mai existe nici o altă hârtie cu numele dumneavoastră. Numai să vă uite…" După părerea lui era singurul mijloc de salvare sau de a prelungi viaţa pentru o vreme. Pentru sine, Vinaver n-a putut să folosească această reţetă şi era mereu la vedere. În perioada lui Ejov a dispărut. Despre el au ieşit zvonuri că ducea o viaţă dublă şi că nu era cel care credeam noi. Nu cred şi nu voi crede niciodată asta. Aş dori ca posteritatea să-i reabiliteze memoria. Ştiu că însăşi Lubianka[1] răspândea astfel de zvonuri defăimătoare despre cei indezirabili. Chiar dacă în arhive se păstrează nişte documente care îl ponegresc pe Vinaver, ele nu pot constitui dovezi că el i-a trădat organelor pe vizitatorii săi; chiar dacă pe Peşkova au convins-o că Vinaver, fusese pus s-o spioneze, este imposibil să credem asta. Să confecţionezi documente nu e aşa de greu,

În camerele de tortură oamenii semnau tot felul de aiureli, să sperii o bătrână cu turnători şi provocatori nu era mare lucru. Cum vor putea însă istoricii să restabilească adevărul dacă pretutindeni peste o fărâmiţă de adevăr s-au aşternut grămezi de minciună monstruoasă? Nici de prejudecăţi, nici de greşeli ale epocii, ci de minciună conştientă, premeditată?

---

[1] Sediul organelor securităţii şi închisoare preventivă în piaţa cu acelaşi nume din centrul Moscovei.

Opinia publică

Anna Andreevna a fost şi ea antrenată în aşa-zisele demersuri. Ea a obţinut o audienţă la Enukidze. Acesta a ascultat-o cu atenţie şi n-a scos o vorbă. Apoi a alergat la Seifullina, care i-a telefonat numaidecât unui cekist cunoscut. „Numai de nu l-ar scoate din minţi acolo, a spus „cekistul cunoscut”, ai noştri se pricep foarte bine la aşa ceva…” A doua zi, acesta a anunţat-o pe Seifullina că s-a informat: în cazul ăsta nu trebuie să se amestece… De ce? N-a urmat nici un răspuns. Seifullinei i-a pierit tot curajul. Tuturor ne pierea curajul când eram sfătuiţi să nu ne amestecăm în vreun caz şi ne dădeam numaidecât la o parte. O particularitate uluitoare a vieţii noastre: contemporanii mei înaintau petiţii, îşi exprimau părerea şi acţionau numai după ce era clar ce se va spune în privinţa asta „sus”. Toţi îşi simţeau prea bine neputinţa ca să acţioneze fără să ţină seama de piedici şi în opoziţie. „Mie, astfel de treburi nu-mi ies”, zicea Ehrenburg, explicând de ce refuză să intervină pentru anumite probleme, cum ar fi pensiile, spaţiul locativ, viza la miliţie. Căci el putea doar să roage, nu să insiste… Ce putea fi mai comod pentru şefi?! Se putea opri orice manifestare publică, insinuându-se că „sus” vor fi nemulţumiţi de ea. De asta se foloseau în scopurile lor instanţele intermediare şi superioare, creând cazuri tabu. Începând din cea de a doua jumătate a deceniului al treilea, „şoapta opiniei publice” a devenit din ce în ce mai insesizabilă şi a încetat de a se mai preface într-o acţiune. Toate cazurile privind arestările erau, bineînţeles, „tabu”, şi să facă demersuri puteau numai membrii familiei: adică să meargă la Peşkova şi apoi la procuratură. Dacă cineva din afară se amesteca în demersuri, asta nu era o regulă, ci o excepţie şi trebuie să i se recunoască meritele. Iar în cazul lui O. M nu merita, fireşte, să te amesteci, căci, vezi Doamne, în versurile lui a atentat la o persoană de temut.

Iată de ce apreciez că în demersurile din 1934 a vrut să se

implice şi Pasternak.

A venit la noi cu Anna Andreevna şi a întrebat unde să se adreseze. L-am sfătuit să meargă la Nikolai Ivanovici Buharin, pentru că ştiam care era atitudinea lui faţă de arestarea lui O. M, şi la Demian Bednîi. Pe Demian nu l-am numit întâmplător. Prin Pasternak i-am adus aminte de o făgăduială făcută în 1928. Atunci, O. M. a aflat întâmplător, pe stradă, de la omonimul său – Isai Benediktovici Mandelştam - despre cinci funcţionari bancari, vechi specialişti, care fuseseră condamnaţi la moarte prin împuşcare, acuzaţi de delapidare ori, poate, de lipsă de spirit gospodăresc. Surprinzător şi pentru el, şi pentru conlocutorul său şi în pofida regulii de a nu te amesteca în treburile altora, O. M. a întors Moscova pe dos şi i-a salvat pe bătrâni. Aceste demersuri le aminteşte în *Cea de a patra proză*. Printre alte „mişcări integrale", el s-a adresat şi lui Demian Bednîi. Întâlnirea a avut loc, undeva, în spate, la „Mejdunarodnaia Kniga"[1]. Bibliofil pasionat, Demian era un vizitator permanent al acestei librării şi, probabil, tot acolo se întâlnea cu cunoscuţii săi: în perioada aceea cei care locuiau la Kremlin nu îndrăzneau să invite pe nimeni la ei.

Demian a refuzat categoric să intervină pentru bătrâni. „Dar ce treabă ai dumneata cu ei?" l-a întrebat el pe O. M, aflând că nu era vorba nici de rude şi nici de cunoscuţi. Dar a adăugat numaidecât că el, Demian, dacă lui O. M i se va întâmpla ceva, îi va lua negreşit apărarea.

Nu ştiu de ce, această promisiune l-a bucurat tare mult pe O. M., deşi în vremea aceea aveam un sentiment ferm că pe noi „nu ne vor atinge, nu ne vor ucide…" Când am sosit la Ialta, mi-a relatat această discuţie. „Totuşi e plăcut… Ne va amăgi? Nu cred…" Iată de ce, în anul 1934, l-am sfătuit pe Pasternak să discute cu Demian. Boris Leonidovici i-a telefonat chiar în ziua când ne răscoleau

[1] Agenţie care se ocupa cu exportul de carte.

cufărul pentru a doua oară, însă Demian parcă ştia. „Nici dumneata, nici eu nu ne putem implica în cazul ăsta”, i-a spus el lui Pasternak… Ştia oare Demian că e vorba de versurile împotriva omului cu degetele grase, cu care el avusese prilejul să se înfrunte, sau a răspuns printr-o formulă sovietică obişnuită care însemna că întotdeauna e mai bine să te ţii departe de ciumaţi? Sunt posibile amândouă variantele… în orice caz, Demian însuşi era în dizgraţie din prea marea lui dragoste pentru cărţi. A făcut imprudenţa să noteze în jurnal că nu-i place să-i dea cărţi lui Stalin pentru că acesta îşi lasă pe filele albe amprentele degetelor grase. Secretarul lui Demian a hotărât să tragă foloase şi a transcris acest fragment din jurnal pentru Stalin. Se pare însă că trădarea nu i-a adus nici un folos, iar Demian a ajuns la sapă de lemn şi chiar şi-a vândut biblioteca. Când au început din nou să-l tipărească, termenul de cincisprezece ani pentru moştenitori trecuse şi, mi se pare, ultima lui căsătorie nu era cu acte în regulă; am văzut cum moştenitorul lui, un tânăr pirpiriu, venea la Surkov să cerşească, în numele tatălui, ceva de pomană. De faţă cu mine, Surkov l-a refuzat categoric. Asta era ultima umilire a lui Demian, prin urmaşi. Şi de ce? Căci Demian a lucrat pentru puterea sovietică conştiincios, din toată inima. Şi de ce să mă mir dacă pe mine din când în când mă buşesc cu cizmele. De bună seamă că eu n-am nici un merit.

Pe la mijlocul lui mai 1934, Demian şi Pasternak s-au întâlnit la nu ştiu ce adunare, organizată probabil cu prilejul înfiinţării Uniunii Scriitorilor.

Demian s-a oferit să-l ducă pe Pasternak acasă şi, dând liber şoferului, s-a învârtit multă vreme prin Moscova. Atunci, mulţi dintre activiştii noştri încă nu se temeau să discute în maşină, pe urmă s-a auzit că şi în ele au instalat microfoane. Demian i-a spus lui Pasternak că „în poezia rusă trăgeau fără de greşeală” şi, între altele, l-a pomenit pe Maiakovski. După opinia lui Demian, Maiakovski a murit pentru că s-a băgat într-un domeniu în care el,

Demian, se simţea ca acasă, dar lui Maiakovski îi era străin.

După ce au terminat de vorbit, Demian l-a dus pe Pasternak, dar nu acasă, ci în stradela Furmanov, unde, înnebunite după cele două percheziţii, şedeam eu cu Anna Andreevna.

La congresul ziariştilor, în acele zile, se zbuciuma Baltrusaitis, implorându-i pe toţi, unul după altul, să-l salveze pe O. M, şi îi conjura să facă asta în memoria lui Gumiliov cel mort. Îmi închipui cum sunau pentru urechea ziariştilor din anii treizeci aceste două nume, dar Baltrusaitis era supusul unei alte ţări şi lui nu puteau să-i sugereze că „în cazul ăsta nu-i recomandabil să te amesteci…”

Baltrusaitis presimţea de mult ce sfârşit îl aşteaptă pe O. M. încă de la începutul deceniului al treilea (în 1921, înainte de moartea lui Gumiliov), el a încercat să-l convingă pe O. M. să-şi ia cetăţenie lituaniană, ceea ce era posibil pentru că tatăl lui O. M. trăise cândva în Lituania, iar O. M se născuse la Varşovia. O. M. chiar a adunat nişte hârtii şi s-a dus să i le arate lui Baltrusaitis, însă pe urmă s-a răzgândit: căci, oricum nu poţi fugi de ursita ta şi nici nu trebuie să încerci…

Demersurile şi zgomotul uşor stârnite de prima arestare a lui O. M. au jucat, pesemne, un oarecare rol, deoarece cazul n-a evoluat conform şablonului. Cel puţin, aşa crede Anna Andreevna. Căci în condiţiile noastre chiar şi această reacţie mititică – un vuiet uşor, un murmur – reprezintă şi ea un fenomen uimitor, neobişnuit. Dacă însă am sta să analizăm acest zgomot uşor, nu se ştie ce am descoperi în el. În naivitatea mea credeam că opinia publică este întotdeauna de partea celui slab împotriva celui puternic, a celui nedreptăţit împotriva celui care nedreptăţeşte, a victimei împotriva fiarei. Mie mi-a deschis ochii Lida Bagriţkaia, o femeie mai informată decât mine. În 1938, când l-au arestat pe prietenul ei Pastupalski, mi s-a plâns amărâtă: „înainte, totul era altfel… De pildă când l-au luat pe Osip Emilievici, unii erau contra, alţii considerau că aşa trebuie. Pe când acum? Îi arestează pe-ai noştri!”

Nu poţi să nu apreciezi formula Lidei Bagriţkaia. Cu o francheţe spontană ea a exprimat principala lege morală a acelora care trebuiau să fie intelectualitatea noastră, şi oare nu în această categorie se formează opinia publică? Împărţirea în „ai noştri” şi „străini” – atunci era expresia „element străin” - venea încă din războiul civil cu regula inevitabilă: „Care pe care?” După victorie şi capitulare, învingătorii pretind întotdeauna recompense, daruri şi favoruri, iar învinşii sunt destinaţi exterminării. Însă aici se dovedeşte că dreptul de a face parte din categoria alor „noştri” nici nu se moşteneşte, nici nu se acordă pe viaţă. Pentru acest drept s-a dus şi se duce o luptă continuă, şi cel care ieri a fost „de-ai noştri” poate într-o clipă să se rostogolească în categoria celor străini. Mai mult: evoluând logic, principiul împărţirii între „de-ai noştri” şi „elemente străine” duce acolo că toţi cei care se rostogolesc devin „străini” tocmai pentru că se rostogolesc în jos. Anul o mie nouă sute treizeci şi şapte şi tot ce a urmat după el au fost cu putinţă într-o societate în care ideea separării a atins ultima fază. De obicei, vestea despre o nouă arestare îi făcea pe unii să devină tăcuţi şi să se ascundă şi mai adânc în vizuina lor, care de fapt nu salva pe nimeni, iar pe alţii să chiuie cu toţii laolaltă. Amica mea, Sonia Vişneveţkaia, afla în fiecare zi de arestarea prietenilor ei. „Peste tot numai trădare şi contrarevoluţie!” exclama ea înspăimântată. Astfel se cuvenea să vorbească aceia care trăiau bine şi aveau ce pierde. Pesemne, în această exclamaţie rezidă o formulă vrăjitorească de felul „Nu te-apropia de mine, du-te, pacoste-n ruine”… Nu ne-a mai rămas altceva decât să facem vrăji!

Întâlnirea

Peste două săptămâni s-a întâmplat o minune, prima la număr: mi-a telefonat anchetatorul şi mi-a propus să vin la o întâlnire cu O. M. Mi-au înmânat permisul cu o repeziciune uluitoare. Am urcat pe

scara largă a casei misterioase, am intrat în coridor şi m-am oprit, cum mi-au poruncit, la uşa anchetatorului. Şi brusc s-a produs ceva ieşit din comun: pe coridor duceau un deţinut – pesemne nu se aşteptau câtuşi de puţin să întâlnească pe cineva străin în acest sanctuar. Am izbutit să observ că deţinutul era un chinez înalt, cu ochii neînchipuit de holbaţi. N-am reuşit să văd altceva în afară de ochii înnebuniţi şi pantalonii care-i cădeau şi el îi trăgea cu mâna. Cei din escortă, văzându-mă, au început să se agite şi tot grupul a dispărut numaidecât într-o cameră sau într-un coridor lateral. Am mai reuşit, nu să observ, ci mai degrabă să simt figurile celor din escortă, soldaţi din trupele de poliţie ale Ministerului de Interne, care se deosebeau net de ceilalţi. Impresia a fost fugitivă, dar am rămas cu un sentiment de spaimă şi un fior ciudat ce m-a străbătut pe şira spinării. De atunci, fiorul rece mă previne întotdeauna de apropierea oamenilor cu profesiune „la interne" înainte de a le observa privirea: capul rămâne nemişcat şi numai ochii se rotesc, urmărindu-te. Copiii împrumută această privire de la părinţi, eu am observat-o la şcolari şi la studenţi. De altfel, asta e o însuşire profesională, dar la noi, precum toate, este teribil de accentuată, de parcă toţi oamenii cu privire de spion sunt primii elevi care încearcă să demonstreze cu sârguinţă profesorului cât de bine şi-au însuşit lecţia.

Chinezul a dispărut, dar întotdeauna când aud expresia execuţie prin împuşcare îmi răsar dinainte ochii lui. Oare cum au făcut de le-a scăpat această întâlnire? După cum am auzit, la Lubianka se iau cele mai subtile măsuri tehnice ca astfel de întâlniri să nu aibă loc: coridoarele, cică, sunt împărţite pe sectoare şi un semnal special înştiinţează escorta că trecerea este ocupată. De altminteri, parcă noi ştiam ce se întâmplă acolo? Noi ne întreţineam cu zvonuri şi tremuram înfioraţi. Tremuratul e un fenomen fiziologic şi nu are nimic comun cu frica normală. Însă Anna Andreevna, auzind asta, a izbucnit supărată: „Cum adică nu este frică? Dar ce e atunci?" Ea susţine că nu-i vorba de nici o fiziologie, ci de frică, o

frică dintre cele mai obişnuite, chinuitoare şi atroce care a torturat-o fără întrerupere până la moartea lui Stalin.

Povestirile privind dotarea tehnică – ele se refereau la o sumedenie de lucruri, nu numai la semnalizarea de pe coridoare – n-au încetat decât la sfârşitul anilor treizeci o dată cu trecerea la „interogatoriul simplificat". Noile metode erau atât de clare şi tradiţionale, încât au pus capăt oricăror legende.

„Acum totul este clar, a spus tot Anna Andreevna. Căciulă cu urechi pe cap şi paşol în taiga!" De aici versurile: „Dincolo de sârma ghimpată, în inima taigalei neguroase, Umbra mea e dusă la interogatoriu…"

Nici acum nu ştiu la ce secţie m-au chemat – a treia sau a patra, dar anchetatorul avea un patronimic cu tradiţie în literatura rusă – Hristoforovici[1]. De ce nu şi l-o fi schimbat, dacă lucra la sectorul literar? Pesemne îi plăcea această coincidenţă. Pe O. M. îl supăra cumplit astfel de comparaţii. El considera, de pildă, că nu poţi să pomeneşti în deşert nimic din ce e legat de numele lui Puşkin. Când, din pricina bolii mele, am fost nevoiţi să locuim doi ani la Ţarskoe Selo, şi încă la Liceu[2], deoarece acolo se închiriau apartamente relativ ieftine, pe O. M. îl apăsa cumplit acest lucru – era aproape un sacrilegiu! – și cu primul prilej a fugit de aici, şi am rămas iar fără adăpost. Aşa că n-am îndrăznit să discut cu el despre patronimicul lui Hristoforovici.

Întâlnirea a avut loc de faţă cu Hristoforovici - o să-i zic pe acest nume interzis, pentru că i-am uitat numele de familie. Era un om robust, cu intonaţii neplăcute, stridente, cum aveau unii actori de la Teatrul Malîi, şi tot timpul se amesteca în discuţia noastră, dar nu

---

[1] Hristoforovici era şi patronimicul lui A. H. Benkendorf, şeful jandarmilor şi al poliţiei politice din cadrul faimoasei Secţii a Treia a Cancelariei Imperiale, în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

[2] Liceu de grad universitar pentru fiii de nobili, destinat pregătirii înalţilor funcţionari de stat. Aici a studiat şi A. S. Puşkin.

vorbea, ci sugera şi sublinia. Toate sentinţele lui sunau sumbru şi ameninţător. Aşa este însă structura noastră psihologică, încât mie, venită din lumea liberă, nu-mi era teamă, ci doar silă.

Doar două săptămâni fără somn în puşcăria preventivă şi la interogatorii şi mi- ar fi schimbat din rădăcină starea de spirit.

Când l-au introdus pe O. M., am observat că avea aceiaşi ochi de nebun, ca şi chinezul, şi pantalonii îi cădeau la fel. Profilaxie împotriva sinuciderilor: la puşcărie le luau curelele şi bretelele şi le tăiau toate cataramele.

În ciuda înfăţişării sale de nebun, O. M. a observat numaidecât că sunt îmbrăcată într-un palton străin. Al cui? Al mamei… Când a venit? I-am spus în ce zi. „Vasăzică ai fost tot timpul acasă?" N-am înţeles imediat de ce îl interesa atât de mult acel palton idiot, însă acum am priceput: lui îi spuseseră că şi eu am fost arestată. Era o metodă obişnuită care servea pentru deprimarea psihicului deţinutului. Acolo unde închisoarea şi ancheta sunt învăluite în atâta mister, ca la noi, şi nu sunt supuse unui control obştesc, astfel de procedee acţionează impecabil.

Am cerut explicaţii anchetatorului. Inoportunitatea oricăror cereri în această instanţă se vede de la sine. Acolo poţi să ceri ceva numai dacă eşti naiv sau furios. Eu eram şi una, şi alta. Fireşte, n-am primit un răspuns direct.

Crezând că ne despărţim pentru multă vreme sau, poate pentru totdeauna, O. M. s-a grăbit să transmită prin mine o veste în lumea liberă. Nouă ni s-au dezvoltat perfect deprinderile de puşcăriaşi – tuturor, şi celor care au fost închişi şi celor care n-au fost – şi suntem capabili să folosim şi „ultima posibilitate de a ne face auziţi"[1]. O. M., în *Convorbiri despre Dante*, a atribuit această necesitate lui Ugolino… Aceasta însă este doar însuşirea noastră - ca să o deprinzi, trebuie să trăieşti viaţa noastră. De câteva ori am

---

[1] Citat din memorie, Convorbiri despre Dante, p. 41 (n.a.).

avut posibilitatea „să mă fac auzită” şi m-am străduit să o folosesc, dar interlocutorii mei nu înţelegeau subtextul, nu înregistrau informaţiile mele. Li se părea că relaţia noastră abia începută va continua veşnic şi ei, fără să se grăbească şi fără să se încordeze, treptat, vor izbuti să afle totul. Asta a fost o eroare fatală din partea lor şi eforturile mele s-au dus pe apa sâmbetei. O. M., în timpul întâlnirii, se afla într-o situaţie mai bună: eu eram bine pregătită să primesc informaţia, nu mi-au trebuit explicaţii suplimentare şi nici un cuvânt nu s-a pierdut în zadar.

O. M. mi-a comunicat că anchetatorul avea poezia despre Stalin în prima variantă, unde figura sintagma „mâncătorul de oameni” în versul al patrulea:

„Se aude doar munteanul de la Kremlin – Asasinul şi mâncătorul de oameni”… Acest lucru era foarte important pentru a lămuri cine a informat organele. Mai departe, O. M. s-a grăbit să-mi istorisească felul cum a decurs ancheta, însă anchetatorul îl întrerupea necontenit şi încerca să se folosească de situaţia creată ca să mă sperie şi pe mine. Dar eu încercam să reţin din acest schimb de focuri toate informaţiile posibile ca să le pot transmite afară, în libertate. Anchetatorul a numit poezia „document contrarevoluţionar fără precedent”, iar pe mine complice la delict: „Cum ar fi trebuit omul sovietic să procedeze în locul dumneavoastră?” a întrebat el întorcându-se către mine. Reieşea că omul sovietic în locul meu ar fi anunţat fără întârziere organele despre versuri, altfel era expus răspunderii penale… După cel mult trei cuvinte, din gura convorbitorului nostru răsunau cuvintele „crimă” şi „pedeapsă”. Mi s-a explicat că eu n-am fost trasă la răspundere numai pentru că au hotărât „să nu dea amploare cazului”. Şi apoi am aflat formula: „să fie izolat, însă protejat” – aşa e ordinul de sus – anchetatorul a lăsat să se înţeleagă că de sus de tot. Asta a fost prima favoare.

Sentinţa propusă iniţial – expedierea în lagăr pe şantierul canalului[1] – a fost infirmată de instanţa superioară. Delicventul este deportat în oraşul Cerdîn… Şi atunci Hristoforâci mi-a propus să-l însoţesc pe O. M. la locul exilului. Asta a fost a doua favoare nemaiauzită, şi eu, bineînţeles, am consimţit numaidecât, dar şi în ziua de azi mă întreb ce s-ar fi întâmplat dacă refuzam.

Ce coadă imensă s-ar fi format dacă, să zicem, în 1937 celor amatori li s- ar fi propus să plece de bunăvoie în exil cu familiile, cu copii, cu catrafusele şi cărţile! Soţiile ar fi stat de veghe la această coadă împreună cu amantele, mamele vitrege – împreună cu fiicele vitrege…

Dar poate că nu… Oamenii tocmai prin asta se menţin, că nu-şi cunosc viitorul şi speră să fie ocoliţi de soarta comună. Câtă vreme pier vecinii, cei scăpaţi teferi se consolează cu celebra întrebare: „De ce l-au luat?" şi trec în revistă toate imprudenţele şi greşelile observate la cei suprimaţi. Femeile – fiindcă numai ele sunt adevăratele ocrotitoare ale căminului – întreţin cu o forţă demonică flăcăruia speranţei. În 1937, Lilia Iahontova, trecând pe lângă Lubianka, zicea: „Câtă vreme va dăinui acest edificiu, eu mă simt în siguranţă…" Prin credinţa ei sfântă ea poate a amânat cu câţiva ani moartea soţului ei: el s-a aruncat pe fereastră într-un acces de frică atroce că va fi foarte curând arestat. Iar în 1953, o evreică ortodoxă, candidată în ştiinţe biologice, îi demonstra altei evreice, occidentale – din pricina asta total zguduită – că ei nu i se poate întâmpla nimic, dacă, fireşte, „n-ai săvârşit nici un delict şi ai conştiinţa curată…" Apoi, o tovarăşă de drum, în 1957, care îmi demonstra că faţă de reabilitaţi trebuie să te porţi cu prudenţă, fiindcă sunt eliberaţi din imbolduri umanitare şi nicidecum pentru că sunt nevinovaţi. Orice ai zice – fum fără foc nu există… Cauzalitatea şi oportunitatea sunt categoriile principale ale filosofiei noastre de consum.

---

[1] Canalul Moscova-Volga.

Teorie şi practică

Am venit acasă cu vestea că anchetatorul i-a arătat lui O. M. poezia despre Stalin şi O. M. a recunoscut că el este autorul şi că vreo zece persoane din anturajul apropiat au auzit-o. M-am necăjit că nu a tăgăduit totul, cum trebuie să facă un conspirator. Este însă absolut imposibil să ţi-l închipui pe O. M. în rol de conspirator: era un om deschis, incapabil de manevre subtile. La el – nici pomeneală de acea calitate care se cheamă ingeniozitate a minţii.

Apropo de asta, oameni cu experienţă mi-au spus că, în condiţiile anchetei de la noi, un oarecare minimum trebuie să recunoşti, altfel începe „presiunea" şi deţinutul epuizat cine ştie ce naiba mai trăncăneşte despre propria persoană.

Şi ce fel de conspiratori suntem noi?! Activistul politic, ilegalistul, revoluţionarul, complotistul sunt oameni plămădiţi dintr-un aluat deosebit. Nouă, o astfel de activitate ne este contraindicată. Iar viaţa mai-mai că ne-a pus în condiţii de carbonari. Când ne întâlneam, vorbeam în şoaptă şi trăgeam cu coada ochiului la pereţi – oare nu ne ascultă vecinii, nu cumva ne-au pus vreun magnetofon? Când m-am întors, după război, la Moscova, toţi îşi ţineau telefoanele sub pernă: se zvonise că în ele sunt instalate nişte aparate de înregistrare şi toţi locuitorii tremurau de spaimă în faţa martorului negru de metal, care le asculta gândurile cele mai tainice. Oamenii nu mai aveau încredere unul în celălalt, în fiecare cunoscut bănuia un turnător. Uneori aveam impresia că toată ţara se îmbolnăvise de mania persecuţiei. Şi nici până astăzi nu ne-am vindecat de această boală.

Noi aveam toate motivele pentru acest beteşug: umblam ca şi cum eram pătrunşi de raze Roentgen; urmărirea reciprocă – acesta era principiul fundamental după care eram dirijaţi. „De ce să se teamă, a spus Stalin, trebuie să muncească…" Salariaţii duceau mierea lor directorului, secretarului organizaţiei de partid şi la

serviciul de cadre. Învăţătorii şi profesorii, cu ajutorul auto-conducerii claselor – responsabilii de clasă, responsabilii sindicali, secretarii de comsomol – puteau să stoarcă untul din orice şcolar.

Studenţii erau însărcinaţi cu urmărirea lectorilor. Întrepătrunderea dintre închisoare şi lumea exterioară era organizată pe picior mare. În orice instituţie, dar mai ales în instituţiile de învăţământ superior, au serviciu o sumedenie de oameni care şi-au început cariera „la interne”. Ei căpătau o pregătire extraordinară, drept care conducerea era dispusă să-i promoveze în orice domeniu. Când pleacă la „studii” primesc tot felul de privilegii la serviciu şi deseori sunt opriţi la aspirantură[1], în afara lor, legătura este menţinută cu turnătorii, iar aceştia, amestecându-se cu gloata salariaţilor, de care nu se deosebeau prin nimic, reprezintă un pericol şi mai mare. Linguşind, sunt capabili de provocări, ceea ce aproape că nu se întâmplă cu foştii angajaţi ai organelor. Aceasta era viaţa de toate zilele, împodobită cu spovedania nocturnă a vecinului despre cum a fost chemat „acolo”, cu ce I-au ameninţat şi ce i-au propus, ori cu avertismentul prietenilor referitor la cunoscuţii de care trebuie să te fereşti. Toate acestea se petreceau în masă cu oameni care nu beneficiau de urmărire individuală. Fiecare familie îşi trecea în revistă cunoscuţii, căutând printre ei provocatori, turnători şi trădători. După 1937 oamenii au încetat să se mai întâlnească unul cu altul. Şi, astfel, organele îşi atingeau scopurile care ţinteau departe. Pe lângă strângerea permanentă de informaţii, ei realizau stabilirea legăturilor dintre oameni, separarea societăţii, apoi au atras în cercul lor o mulţime de Indivizi, invitându-i din când în când, deranjându-i, obligându-i să-şi ia angajamentul că „nu vor divulga”. Şi toate aceste mulţimi de „invitaţi” trăiau veşnic cu spaima că vor fi demascaţi şi, aidoma angajaţilor activi ai organelor, erau interesaţi în statornicia regimului şi intangibilitatea arhivelor, unde

---

[1] Sistem de pregătire postuniversitară şi academică a viitorilor candidaţi în ştiinţe.

nimeriseră numele lor.

Asemenea forme de viaţă nu s-au instaurat dintr-o dată, însă O. M. a fost printre cei dintâi care au fost onoraţi cu urmărire individuală: situaţia lui literară a fost clarificată încă de prin 1923, când numele lui a fost şters din listele colaboratorilor tuturor revistelor şi astfel turnătorii mişunau în jurul lui încă din anii douăzeci… Noi deosebeam câteva specii din neamul acestora. Cel mai uşor dintre toţi erau descoperiţi tinerii pragmatici, cu ţinută militară, care nici măcar nu simulau interesul pentru autor, ci îi cereau numaidecât „ultimele scrieri”. De obicei, O. M. încerca să se eschiveze: nu mai are nici un exemplar disponibil… Numaidecât însă tinerii veneau cu propunerea să copieze totul la maşina de scris: „O să vă facem şi dumneavoastră un exemplar…” Cu unul dintre aceşti vizitatori O. M. s-a târguit multă vreme, refuzând să-i dea *Lupul.*

Asta se întâmpla în 1932… Tânărul versat a insistat, susţinând că *Lupul* este de mult foarte cunoscut. Fără să obţină manuscrisul, el a venit a doua zi şi a spus *Lupul* pe dinafară. Demonstrând în felul acesta „marea popularitate” a poeziei, a obţinut copia transcrisă de autor care îi era necesară. Aceşti turnători, îndeplinindu-şi misiunea, dispăreau fără urmă. Şi mai aveau o calitate: întotdeauna se grăbeau şi nu se prefăceau niciodată musafiri. Pesemne, în misiunea lor nu intra şi „supravegherea cercului”, adică a celor care ne vizitau.

Cea de-a doua categorie de turnători – „preţuitorii” – era formată cel mai adesea din reprezentanţii aceleiaşi profesii, colegi de birou, vecini… în instituţiile de stat, vecinul este întotdeauna şi coleg de birou. Aceştia apăreau fără vreun telefon prealabil, fără înţelegere, picau ca din senin, adică fiindcă „au văzut lumină la fereastră”… Şedeau mult, discutau probleme profesionale, se ocupau cu provocări mărunte. Când primea un astfel de turnător, O. M. îmi cerea de fiecare dată să-l servesc cu ceai: „Omul munceşte –

trebuie să bea un ceai…” Ca să pătrundă în casă, recurgeau la şiretlicuri mărunte. Sarghidjan – tot el era şi Borodin – prima dată şi-a făcut apariţia la noi cu povestiri despre Orient: chipurile era originar din Asia Centrală şi a studiat la medrese[1]. Ca dovadă a „orientalismului” său a adus cu el o statuetă de bâlci a lui Buddha.

Buddha era mărturia faptului că B. — Tot el era şi S. – este cunoscător al Orientului şi adevărat preţuitor al artelor. Cum se acorda Buddha cu mahomedanismul la medrese n-am aflat nici în ziua de azi. Curând, pe S. ceva l-a scos din sărite şi a făcut scandal, iar postul pe lângă O. M. probabil rămăsese liber, pentru că, pe neaşteptate, a apărut un alt vecin şi, pentru prima cunoştinţă, a adus şi el un Buddha la fel.

De data asta O. M. s-a înfuriat: „Din nou Buddha! Destul! N-au decât să născocească altceva!” L-a alungat pe înlocuitorul ghinionist şi nici cu ceai nu l- a servit.

Cea de a treia categorie, şi cea mai periculoasă, era a „aghiotanţilor”, cum le spuneam noi. Aceştia erau tineri literaţi – în mediul academic, aspiranţi[2] - cu cea mai activă atitudine faţă de versuri, care ştiau pe de rost tot ce se scrisese pe lume. Cel mai adesea, pentru prima oară, ei veneau cu cele mai pure intenţii şi abia pe urmă erau recrutaţi. Unii dintre ei îi mărturiseau deschis lui O. M. – aşa s-a întâmplat cu A. A. – că „sunt chemaţi şi întrebaţi”. De obicei, după astfel de mărturisiri, ei dispăreau. Alţii, tot pe neaşteptate, fără nici o explicaţie, încetau să ne mai viziteze. Câteodată, după mulţi ani, aflam ce se întâmplase cu ei, cum erau adică „invitaţi”. Aşa s-a întâmplat cu L. despre care am aflat de la Anna Andreevna. El nu s-a încumetat să meargă la ea, la Leningrad, dar a găsit-o la Moscova. „Nici nu vă închipuiţi câtă lumină răspândiţi”, a spus el. Este păcat când pe neaşteptate

[1] institut de învățământ superior musulman; edificiul care îl adăpostește.
[2] Aspirant – diplomat al unei facultăţi care se pregătea, sub conducerea unui profesor, pentru a obţine titlul de candidat în ştiinţe.

dispare un om cu care ai legat prietenie, dar, din nefericire, tot ce puteau să facă oamenii cinstiţi era să dispară, cu alte cuvinte să refuze titlul de „aghiotant*. „Aghiotanţii” însă erau cei ce slujeau două divinităţi deodată. Ei nu încetau să iubească poezia, dar totodată nu uitau că şi ei sunt scriitori şi poeţi şi e timpul să fie publicaţi, să se căpătuiască. Tocmai cu asta erau ademeniţi; într-adevăr, apropierea, prietenia, relaţiile de orice fel cu Mandelştam ori Ahmatova[1] nu deschideau nici un drum în literatură; în schimb o relatare sinceră despre vreo discuţie – fireşte foarte nevinovată – care a avut loc la noi în vreo seară, îl ajuta pe aghiotant să pătrundă în paginile mult visate ale revistelor. Într-unui dintre momentele critice, tânărul literat ceda şi astfel îşi începea viaţa dublă.

Existau, în sfârşit, şi adevăraţi amatori de rău, care găseau plăcere în situaţia lor duplicitară, cum era, de pildă, Elsberg. Într-adevăr, acesta era neîndoielnic o figură mare în domeniul lui. Se învârtea însă în alte cercuri şi ştiam de el doar din auzite, dar, odată, citind titlul articolului său, *Experienţa morală a epocii sovietice*, am înţeles de câtă subtilitate dispunea acest om.

Articolul a apărut în momentul când toată lumea aştepta demascarea publică a autorului şi, prin titlul său şi prin temă, parcă îi spunea cititorului că el, adevărat cunoscător al normelor morale ale epocii noastre, nu este ameninţat de nimic. Demascările, totuşi,

---

[1] Anna Ahmatova (nume real: Anna Andreevna Gorenko, 1889 - 1966,) a fost o poetă rusă. Și-a început activitatea în 1912, fiind considerată una din persoanele cele mai reprezentative ale curentului literar denumit „Acmeism”. După Revoluția Socialistă din Rusia, publicarea lucrărilor Annei Ahmatova a fost interzisă. În perioada celui de-al Doilea Război Mondial și-a reluat activitatea, dar în 1946 a fost din nou criticată de organele partidului comunist și împiedicată să-și publice lucrările. În 1956, după moartea lui Stalin, Anna Ahmatova a fost reabilitată și a redevenit una din persoanele cele mai importante din lumea literată a Uniunii Sovietice.

au avut loc, deşi cu întârziere, însă n-au reuşit să-i aplice nici măcar o prăpădită de sancţiune, cum ar fi excluderea din Uniunea Scriitorilor Sovietici. N-a pierdut nimic, nici măcar devotamentul aspiranţilor săi. Trăsătura caracteristică a lui Elsberg: după ce l-a trimis în exil pe prietenul său Şteinberg, a continuat s-o viziteze pe soţia acestuia şi să dea sfaturi… Femeia, care cunoştea rolul lui Elsberg, se temea să-şi dea furia în vileag: la noi nu se obişnuia să fie demascaţi turnătorii, pentru aşa ceva puteai să plăteşti scump. Când Şteinberg s-a întors, după Congresul al Douăzecilea, Elsberg l-a întâmpinat cu un buchet mare de flori, cu felicitări şi strângeri de mână.

Trăiam printre oameni care dispăreau pe lumea cealaltă, în surghiunuri, în lagăre, în iad şi printre oameni care trimiteau în surghiunuri, în lagăre, pe lumea cealaltă, în iad. Era primejdios să te apropii de oameni care continuau să gândească şi să muncească, şi în acest sens avea absolută dreptate Alisa Gugovna Usova, care nu-şi lăsa soţul să-l viziteze pe O. M.: „Nu trebuie să te duci la ei, pe-acolo îşi fac veacul tot felul de canalii”, zicea ea. Ideea ei: mai bine să nu rişti, cine ştie peste cine dai în focul unei dispute literare. Totuşi, prudenţa nu l-a ajutat pe Dmitri Sergheevici, el a ajuns în lagăr pe calea lui – cu lingviştii, „în cazul dicţionarelor”[1]. Toate drumurile duceau într-acolo. Un vechi proverb despre puşcărie şi desagă acţiona fără întrerupere, iar verbul „a scrie” căpătase un sens suplimentar. Bătrânul savant J.[2] mi-a spus despre un grup de candidate în ştiinţe cu mari succese: „Toate scriu”, iar Şklovski zicea că trebuie să fii atent cu căţeluşa Amka, fiindcă a

---

[1] Un număr de lingviști (printre care profesorii G.G. Șpet, M. A. Petrovski și B. I. Iarhu) au fost acuzați și condamnați pentru că au luat parte la elaborarea *Dicționarului german-rus*, Vol.1 , sub redacția unor persoane care simpatizau cu Germania nazistă. D. S. Usov publicase înainte de arestare o *Culegere de texte pentru traduceri din limba germană* (1934) în colaborare cu profesori de origine germană.

[2] Jirmunski (n.a.).

învăţat să scrie de la tinerii „aghiotanţi”, atenţi şi politicoşi… Lucrând cu Usova la Universitatea din Taşkent, noi nu căutam turnători, pentru că toţi „scriau”. Şi am început să exersăm limbajul esopic. În prezenţa aspiranţilor, cel dintâi toast era ţinut pentru cei care ne-au dat o viaţă atât de fericită, şi cei iniţiaţi, şi aspiranţii puneau în el sensul care le convenea… Este absolut firesc că „aghiotanţii” şi toţi ceilalţi „scriau”, însă este ciudat cum de n-am izbutit noi să ne dezvăţăm să glumim şi să râdem. În 1938, O. M. a născocit chiar o maşinuţă de prevenit glumele, fiindcă glumele sunt un lucru periculos… îşi mişca buzele fără zgomot „ca Hlebnikov” – şi prin gesturi arăta că maşinuţă se află în gâtlej. Dar invenţia lui s-a dovedit a nu fi bună de nimic, şi el n-a contenit să glumească.

Preparative şi rămas-bun

Îndată ce am sosit acasă, apartamentul s-a umplut de oameni. Bărbaţii n-au venit în casa ciumată, dar şi-au trimis soţiile-pe soţii le ameninţau totuşi mai puţine primejdii decât pe bărbaţi. Chiar şi în 1937, majoritatea femeilor au avut de suferit pentru bărbaţi, ci nu de sine stătător. Iată de ce nu-i de mirare că bărbaţii manifestau mai multă prudenţă decât femeile. De altminteri, „ocrotitoarele căminului”, prin „patriotismul” lor, întreceau pe cei mai prevăzători bărbaţi… înţelegeam perfect de ce nu veniseră bărbaţii, dar eram uimită că au dat năvală atâtea femei: deportaţii erau, de obicei, ocoliţi de toţi… Anna Andreevna chiar a exclamat: „Aoleu, câte mândruliţe!”

Am aranjat coşurile, acelea care enervau servitorii în Ţekubu[1], cum povestea O. M. în *Cea de a patra proză*. Mai bine zis, nu le aranjam, ci aruncam dezordonat în ele tot ce-mi cădea sub mână:

---

[1] Comisia centrală pentru îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale oamenilor de ştiinţă (1921-1931).

crătiţi, rufe, cărţi… în puşcărie, O. M. a luat cu sine *Dante*, dar nu l-a cerut în celulă: i s-a spus că o carte care a trecut prin celulă nu mai e scoasă în libertate – este predată bibliotecii puşcăriei. Neştiind exact în ce împrejurări cartea rămâne prizonieră pe vecie, am luat cu mine o altă ediţie din *Dante*. Trebuia să-mi aduc aminte totul, să nu uit nimic, căci mutarea, şi încă în surghiun, nu seamănă deloc cu o plecare obişnuită cu două geamantane. Ştiu bine asta, pentru că toată viaţa m-am mutat dintr-un loc într-altul cu toată averea mea amărâtă. Mama mi-a dat toţi banii pe care îi obţinuse la Kiev pe mobilă. Dar asta era o nimica toată – câteva hârtii. Femeile s-au risipit care încotro să strângă bani de plecare. Acest rămas- bun se întâmpla în anul al şaptesprezecilea de când exista regimul nostru.

Şaptesprezece ani de educaţie meticuloasă n-au ajutat la nimic. Oamenii care strângeau bani pentru noi şi cei care îi dădeau, prin faptele lor încălcau codul, elaborat la noi, al relaţiilor cu cei pe care puterea îi pedepseşte. În epocile de violenţă şi teroare, oamenii se ascund în cochilia lor şi îşi tăinuiesc sentimentele, dar aceste sentimente sunt adânc înrădăcinate şi nici o educaţie nu le poate distruge. Chiar dacă vor fi stârpite într-o generaţie, şi la noi, într-o măsură importantă, au reuşit asta, oricum ele vor răsări în următoarele. Ne-am convins de asta în nenumărate rânduri. Conceptul de bine îi este pesemne, într-adevăr, propriu omului şi celor care nesocotesc legile omeniei, mai devreme sau mai târziu, lor ori copiilor trebuie să li se deschidă ochii…

Anna Andreevna s-a dus la Bulgakovi şi s-a întors mişcată de comportarea Elenei Sergheevna, care, auzind de surghiun, a izbucnit în lacrimi şi pur şi simplu a scotocit peste tot pentru ultimul bănuţ. Sima Narbut a dat fuga la Babel, dar nu s-a mai întors… în schimb, ceilalţi se întorceau cu pradă şi rezultatul a fost o sumă mare, care ne-a ajuns pentru drumul la Cerdîn, de acolo la Voronej şi de hrană pentru mai bine de două luni. E drept că pentru bilete n-am plătit aproape nicăieri, doar la întoarcere am plătit un supliment

– acestea sunt privilegiile călătorilor în surghiun. În vagon, O. M. a observat numaidecât că mă făcusem cu bani şi m-a întrebat de unde. I-am explicat. A izbucnit în râs: dificil mijloc de a procura bani de drum. Toată viaţa şi-a dorit să călătorească, dar n-a putut din pricina lipsei de bani. Pentru vremea aceea, suma adunată era foarte mare. Niciodată nu ne-am distins prin bogăţie, dar înainte de război nimeni din mediul nostru nu se putea lăuda cu o bunăstare relativă. Toţi îşi târau zilele de azi pe mâine. Unii dintre scriitorii-„tovarăşi de drum”[1] au avut noroc de oarecare bunăstare după 1937, dar, în realitate, aceasta era iluzorie şi se făcea simţită doar în comparaţie cu restul populaţiei care întotdeauna de-abia o scoate la capăt…

Spre sfârşitul zilei a venit Dligaci cu Dinocika. I-am cerut bani. A plecat să facă rost, iar pe Dinocika a lăsat-o la noi. Nu l-am mai văzut niciodată, a dispărut pentru totdeauna. Nu mă aşteptam să-mi dea bani, pur şi simplu voiam să verific dacă nu cumva se va ascunde. L-am bănuit întotdeauna că ar fi „aghiotant”.

Aflând de întâlnirea mea cu O. M., „aghiotantul” trebuia să dispară, de teamă că eu aş fi ghicit rolul lui. Aşa s-a şi întâmplat. Însă dispariţia lui nu poate fi socotită dovadă categorică a vinovăţiei: putea doar să se sperie pur şi simplu… Nu este exclus…

La gară ne-a condus Anna Andreevna, fratele lui O. M.-Alexandr Emilievici şi fratele meu - Jenea Hazin. În drum spre gară, m-am oprit la intrarea în clădirea de la Lubianka, prin care venisem de dimineaţă la întâlnire. Ofiţerul de serviciu m-a lăsat să intru şi peste un minut a coborât pe scară anchetatorul cu gemantănaşul lui O. M. în mână. „Plecaţi?” „Plec…” Luându-mi la revedere, i-am întins automat mâna, pur şi simplu uitând cu cine am de-a face. Căci,

[1] În rusă, poputciki – denumire dată scriitorilor simpatizanţi ai revoluţiei socialiste, dispuşi să slujească idealurilor ei, dar care, prin concepţiile lor, ieşeau din cadrul ideologiei proletare.

repet, noi nu eram nici membri ai organizaţiei Narodnaia Volia[1], nici conspiratori, nici oameni politici. Cu totul pe neaşteptate ne-am trezit în acel rol nepotrivit nouă şi eram gata-gata să mă abat de la tradiţiile nobile, strângând mâna unui membru al poliţiei secrete. Însă anchetatorul m-a izbăvit de această încălcare a legii; strângerea de mână n-a avut loc: unor oameni ca mine, pasibili de anchetă penală, Hristoforâci nu le întindea mâna.

Am primit o bună lecţie, cea dintâi lecţie de conştiinţă politică în spiritul tradiţiilor revoluţionare. Mi-e tare ruşine că anchetatorul a trebuit să-mi aducă aminte cine sunt eu şi cine este el. De atunci n-am mai uitat niciodată acest lucru.

Am intrat în sala de aşteptare. M-am îndreptat spre casă, dar am fost interceptată de un blondin scund, într-un costum civil care-i sta ca un sac, şi l-am recunoscut pe cel care scotocea în cufăr şi împrăştia manuscrisele pe jos. Mi-a înmânat biletul. Nu mi-au cerut bani. Hamalii, însă nu cei pe care-i tocmiserăm noi, ne-au luat bagajele. Mi-au spus să n-am grijă de nimic: totul va fi dus în vagon. Am observat că hamalii dintâi n-au venit să se milogească pentru un ceai, ci pur şi simplu s-au evaporat…

A trebuit să aşteptăm mult, şi Anna Andreevna a fost nevoită să plece, căci pleca trenul ei spre Leningrad. În sfârşit a apărut blondinul şi, fără bagaje, izbăviţi de toate grijile, am intrat pe peron. Au tras trenul. La una dintre ferestre am zărit din fugă chipul lui O. M. Am prezentat biletul şi conductoarea mi-a poruncit să mă duc chiar la capătul vagonului. Persoanele care au însoţit pe călători la tren, adică fraţii noştri, n-au fost lăsate să urce în vagon.

O. M. se afla de mult în vagon, împreună cu trei soldaţi. Noi doi, cu soldaţii din escortă, ocupam exact şase locuri de dormit, plus două laterale. Responsabilul cu plecarea noastră, blondinul, care apărea când în uniformă, când civil, organizase totul ireproşabil, de

---

[1] Organizaţie revoluţionară cu program terorist de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

parcă voia să ne arate minunile din *O mie şi una de nopţi* califo-sovietice.

O. M. se lipise de fereastră. „Asta-i o minune”, a zis el şi din nou şi-a apropiat faţa de geam. Pe peron se aflau fraţii noştri – Jenea şi Şura. O. M. a încercat să deschidă fereastra, dar soldatul l-a oprit: „Nu-i voie”. Din nou a apărut blondinul şi a verificat dacă totul este în ordine. Ultimele instrucţiuni pentru conductoarea vagonului: să ţină uşa spre această platformă încuiată pe tot parcursul, să nu deschidă în nici un caz şi în nici o împrejurare, toaleta din partea aceasta să nu fie folosită. În halte, are voie să coboare doar un soldat din escortă, ceilalţi doi să rămână permanent în vagon. Într-un cuvânt: „Să respecte întru totul instrucţiunile”. Urându-ne drum bun, blondinul s-a îndepărtat, dar eu am văzut că a rămas pe peron până la plecarea trenului. pesemne tot conform instrucţiunilor.

Încet-încet, vagonul s-a umplut. La intrarea în ultimul cupeu stătea un soldat. El îi alunga pe pasagerii care se repezeau după locuri libere -vagonul fără locuri rezervate era plin până la refuz. O. M. nu se dezlipea de fereastră. De o parte şi de alta se aflau oameni care căutau unii spre alţii, dar geamul nu lăsa sunetele să treacă. Urechea era neputincioasă, iar tâlcul gesturilor neclar. Între noi şi cealaltă lume se formase un paravan. Încă de sticlă, încă transparent, dar de nepătruns. Şi trenul a pornit spre Sverdlovsk.

De partea cealaltă

În clipa când am urcat în vagon şi i-am văzut pe fraţii noştri prin geam, lumea s-a scindat pentru mine în două jumătăţi. Tot ce era înainte a pierit undeva, a devenit o vagă amintire, tărâmul de dincolo de oglindă, şi dinaintea mea s-a deschis viitorul, care nu voia să se lipească de trecut. Asta nu e literatură, ci o încercare sfioasă de a descrie schimbarea de conştiinţă, încercată probabil de numeroşi oameni care au trecut peste linia fatală. Această

schimbare s-a exprimat mai întâi într-o indiferenţă deplină faţă de tot ce a rămas în urmă, deoarece a apărut certitudinea absolută că noi toţi am păşit pe făgaşul pieirii irevocabile. Unuia, poate i s-a lăsat un ceas, altuia – o săptămână sau chiar un an, dar sfârşitul este unul. Sfârşit pentru toţi şi toate: apropiaţi, prieteni, Europa, mama… Vorbesc de Europa tocmai pentru că în acea „lume nouă” unde am nimerit nu exista tot acel complex europenesc de idei, de sentimente şi reprezentări cu care trăisem până acum. Alte noţiuni, alte măsuri, alte socoteli…

Până nu demult eram plină de nelinişte pentru cei dragi, pentru cauza mea dragă, pentru tot ce mă susţinea. Acuma mi-a pierit neliniştea, mi-a dispărut frica. Ele au fost înlocuite de conştiinţa pieirii inevitabile care a generat indiferenţa, simţită fizic, palpabilă, cântărind aproape un pud. Şi apoi mi s-a părut că timp nu mai există, doar termene până la înfăptuirea acelui iremediabil care ne pân-deşte pe noi toţi, cu Europa noastră cu tot, cu o mână de ultime gânduri şi sentimente.

Când se va produce însă irevocabilul? Unde? Cum se va întâmpla? Oare nu-i totuna?! Împotrivirea este inutilă. Mi-am pierdut sentimentul morţii pentru că am pătruns pe tărâmul inexistenţei, în faţa pieirii inevitabile, nici măcar frică nu mai există. Frica înseamnă rază de lumină, voinţă de viaţă, autoafirmare. Este un sentiment profund european. El este educat de respectul de sine, de conştiinţa valorii proprii, a drepturilor, nevoilor, cerinţelor şi dorinţelor proprii. Omul ţine de ceea ce este al său şi se teme să nu-l piardă, între frică şi speranţă există raporturi de reciprocitate. Pierzând speranţa, pierdem şi frica, nu mai avem de ce ne teme.

Taurul, când e dus la abator, mai speră să se smulgă şi să-i calce în picioare pe parlagiii mizerabili. Căci alţi tauri n-au izbutit să-i sugereze că astfel de izbânzi nu există şi vitele duse la abator nu se mai întorc niciodată în cireadă. Iar în societatea umană are loc un necontenit schimb de experienţă.

Iată de ce n-am auzit niciodată ca un om dus la execuţie să se împotrivească, să se zbată, să se apere, să rupă obstacolele şi să fugă. Oamenii au născocit chiar o bravură specială pentru condamnat: să nu se lase legat la ochi şi să moară privindu-şi moartea în faţă. Eu însă sunt de partea taurului, pentru furia lui oarbă. Sunt pentru animalul îndărătnic care nu-şi calculează şansele la izbândă cu înţelepciunea şi mărginirea oamenilor şi nu cunoaşte sentimentul infam al deznădejdii.

Apoi, m-am întrebat adesea dacă trebuie să urli când eşti lovit şi călcat în picioare. N-ar fi oare mai bine să înţepeneşti într-o semeţie drăcească şi să răspunzi călăilor printr-o tăcere plină de dispreţ? Şi am hotărât că trebuie să urli. În acest urlet sfâşietor, care nu se ştie de unde răsună în celulele închise ermetic, aproape izolate acustic, sunt concentrate cele din urmă rămăşiţe ale demnităţii umane şi ale încrederii în viaţă. Prin urlet omul îşi apără dreptul la viaţă, trimite o veste oamenilor din libertate, cere ajutor şi împotrivire. Dacă nu ţi-a mai rămas nimic altceva, trebuie să urli. Tăcerea este o adevărată crimă împotriva neamului omenesc.

În seara aceea însă, sub escorta celor trei soldaţi, în vagonul întunecos unde am fost condusă cu toate comodităţile, eu am pierdut totul, până şi disperarea. Există un moment când oamenii păşesc peste o frontieră şi încremenesc de uimire: aşadar, iată cu cine trăiesc eu! Aşadar, iată de ce sunt în stare cei cu care trăiesc eu! Aşadar, iată unde am nimerit eu! Uimirea ne paralizează într-atât, încât ne pierdem chiar şi capacitatea de a urla. Oare nu această uimire, predecesorul stuporii totale şi, prin urmare, al pierderii tuturor măsurilor şi normelor, a tuturor valorilor noastre, îi copleşea pe oameni, când, ajungând „la puşcărie”, aflau pe neaşteptate unde şi cu cine trăiesc şi care este adevărata faţă a prezentului? Numai cu chinurile fizice şi cu frica nu poţi să explici ceea ce se întâmpla acolo cu oamenii: ce semnau, ce făceau, ce mărturiseau, pe cine nenoroceau o dată cu ei. Toate acestea erau

posibile numai „de partea cealaltă”, numai în stare de nebunie, când pare că timpul s-a oprit, lumea s-a sfârşit, totul s-a prăbuşit şi nu se mai întoarce niciodată.

Năruirea tuturor reprezentărilor înseamnă tot sfârşitul lumii.

Cu mine însă, de fapt, ce s-a întâmplat? Dacă e să judecăm raţional, ce e atât de cumplit în mutarea într-un târguleţ de pe râul Kama, unde se pare că va trebui să trăim trei ani? Prin ce este Cerdîn mai rău decât Malîi Iaroslaveţ, Strunino, Kalinin, Muinak, Djambul, Taşkent, Ulianovsk, Cita, Ceboksarî, Vereia, Tarusa, Pskov, pe unde eu am pribegit după moartea lui O. M.? Oare aveam de ce să înnebunesc şi să aştept sfârşitul lumii?

Se pare că da. Aveam. Acum, când mi s-a întors deznădejdea şi am căpătat însuşirea de a urla, spun asta cu toată siguranţa şi fermitatea. Aveam şi am. Şi mi se pare că minunata organizare, care a fost fără de cusur, a plecării noastre, cu oprire la Lubianka după geamantan, cu hamalii care nu au luat bani şi blondinul politicos îmbrăcat civil, care ne-a condus şi a salutat milităreşte, urându-ne drum bun – nimeni n-a mai plecat aşa în exil în afară de noi – este mai cumplită şi mai dezgustătoare, şi vorbeşte şi mai mult despre sfârşitul lumii, decât laviţele comune, puşcăriile, lanţurile şi înjurăturile mitocăneşti ale jandarmilor, călăilor şi ucigaşilor. Toate se petrecuseră foarte frumos şi fără complicaţii, fără vreun cuvânt grosolan, şi noi, amândoi, escortaţi de trei flăcăi de la ţară – escortă cu instrucţiuni – goneam atraşi de o forţă necunoscută, irezistibilă, undeva spre răsărit, în surghiun, la izolare, unde, cum au binevoit să-mi spună, s-a primit ordin ca un om să fie protejat; şi asta mi s-a spus într-un cabinet mare şi curat, unde, poate, acum îl interoghează pe chinez, care, probabil, are şi el o soţie.

Iraţionalul

Ciocnirea cu forţele iraţionale, cu inevitabilul iraţional, cu groaza iraţională ne-au schimbat în mod cert psihicul. Mulţi dintre noi au crezut în iminenţa, iar alţii în oportunitatea celor ce se petreceau. Toţi erau copleşiţi de conştiinţa că nu există cale de întoarcere. Acest sentiment era determinat de experienţa trecutului, de presimţirea viitorului şi hipnoza prezentului. Eu susţin că noi toţi, oraşul într-o măsură mai mare decât satul, ne aflam într-o stare asemănătoare cu somnul hipnotic. Ne-au insuflat în mod sigur că am intrat într-o eră nouă şi nu ne rămâne decât să ne supunem necesităţii istorice, care corespunde, totodată, cu visurile bărbaţilor şi luptătorilor celor mai buni pentru fericirea oamenilor. Propovăduirea determinismului istoric ne-a privat de voinţă şi judecată liberă. Celor care se mai îndoiau, le râdeam în faţă şi desăvârşeam noi înşine treaba ziarelor, repetând formulele sacramentale şi zvonurile privind o nouă reprimare – iată cum sfârşeşte împotrivirea pasivă! – și selectând justificări pentru cele existente. Ca dovadă principală servea demascarea întregii istorii în timp şi spaţiu: peste tot e la fel, întotdeauna a fost la fel, omenirea n-a cunoscut şi nu va cunoaşte nimic altceva decât violenţă şi samavolnicie. „Peste tot oamenii sunt împuşcaţi, mi-a spus L., un tânăr fizician. La noi mai mulţi? Ce să-i faci, asta înseamnă progres…” „Nadia, trebuie să înţelegi că şi acolo e rău…” căuta să mă convingă L. E.[1] Mulţi nu pricep nici astăzi diferenţa calitativă dintre „rău” şi „cel de-al şaptelea orizont” al nostru.

Pe la mijlocul deceniului al treilea, când coloana de aer de pe umeri devenise mai grea – în perioadele fatale era mai grea ca plumbul – oamenii au început să evite să mai comunice unul cu altul. Acest lucru nu se explica încă prin teama de turnători şi

---

[1] Liuba Ehrenburg (n.a.).

denunţuri: În vremea aceea încă nu izbutiserăm să ne speriem de-adevăratelea. Pur şi simplu se instituise o muţenie, apăruseră cele dintâi simptome de letargie. Despre ce să discuţi, când totul fusese spus, explicat, tipărit? Doar copiii continuau să-şi spună neroziile absolut umane, şi cei mari – contabilii şi scriitorii – preferau societatea lor în locul discuţiilor cu cei egali cu ei. Însă mamele, pregătindu-şi copiii pentru viaţă, îi învăţau şi limbajul sfânt al maturilor. „Băieţii mei îl iubesc cel mai mult pe Stalin, şi apoi pe mine", mi-a spus Zinaida Nikolaevna, soţia lui Pasternak. Alţii nu ajungeau aşa de departe, însă nimeni nu-şi împărtăşea îndoielile copiilor: de ce să-i condamne la pieire? Copilul ar putea scăpa vreun cuvânt la şcoală şi nenoroceşte întreaga familie. Apoi – de ce să înţeleagă mai mult decât trebuie? Mai bine să trăiască cum trăiesc toţi… Şi copiii creşteau, sporind numărul celor supuşi hipnozei. „Poporul rus e bolnav, mi-a spus Polia. Trebuie tratat." Boala era vizibilă acum, când criza a trecut şi apar primele semne de vindecare.

Înainte, bolnavi eram socotiţi noi, cei care nu ne pierduserăm îndoielile.

Mihail Alexandrovici Zenkevici[1] a căzut de timpuriu în somnul hipnotic sau letargic. Asta nu l-a împiedicat să aibă un serviciu, să câştige bani, să-şi crească pruncii. S-ar putea ca acest somn să-l fi ajutat chiar să-şi păstreze viaţa şi să arate pe deplin normal şi sănătos. Dacă însă te uitai mai bine, îţi dădeai seama că el păşise de mult „dincolo de limită" şi n-a izbutit să spargă geamul ferestrei. Zenkevici trăia cu conştiinţa că tot ceea ce cândva constituise sensul existenţei lui este ireversibil sfârşit, a rămas de partea cealaltă a geamului. Acest sentiment s-ar fi putut transforma în

[1] Mihail Aleksandrovich Zenkevich (1886 – 1973) a fost un poet, scriitor, traducător și jurnalist rus și sovietic. Figură proeminentă în mișcarea Acmeist a poeziei ruse, el este, de asemenea, considerat unul dintre fondatorii școlii sovietice de traducere a poeziei.

versuri, însă cel de al şaselea acmeist[1] a ajuns la concluzia fermă că nici poezie nu va mai exista, dacă nu mai există *Atelierul Poeţilor*[2] şi acele discuţii care îl seduceau în fragedă juneţe. El rătăcea pe ruinele Romei sale, convingându-se pe sine şi pe alţii că mai degrabă este necesară şi captivitatea intelectuală, nu doar cea fizică. „Oare nu-ţi dai seama că astea nu mai există, că acum totul este altfel!” îi spunea el lui O. M. Asta se referea la problemele poeziei, onoarei şi eticii, la ultima surpriză politică, la violenţă – procese, arestări şi deschiaburire… Totul era justificat pentru că „acum totul este altfel…” De altminteri, uneori încerca să se reabiliteze: am băut, zicea, atâta brom, încât mi-am pierdut de tot memoria… însă, în realitate, el nu uitase nimic şi era înduioşător de legat de O. M., deşi era uimit de încăpăţânarea lui şi de faptul că persista nebuneşte în părerile sale. Singurul lucru pe care Zenkevici voia să-l aducă în noua lui existenţă postumă era un teanc de autografe. „Iată, Gumiliov nu mai e printre noi şi nu mi-a rămas de la el nici măcar o pagină”, se plângea el lui O. M., cerându-i o ciornă. Dar O. M. se înfuria şi nu-i dădea: „Dumnealui se şi pregăteşte de moartea mea!”

Pe la începutul anilor cincizeci – ce perioadă oribilă! — l-am întâlnit pe Mişenka în curte la Casa Herzen[3], şi el a adus vorba despre autografe (nu ne văzuserăm de vreo cincisprezece ani): „Unde sunt hârtiile lui Osea? N-am luat nimic de la el şi n-am nici un autograf… Poate-mi dai dumneata…” Amintindu-mi însă că O. M. nu putea suferi milogeala lui, nici eu nu i-am dat nimic, totuşi a făcut rost de ceva. Din trecut lui nu i-au rămas cărţi, versuri

---

[1] Adept al acmeismului – curent în poezia rusă din anii 1910, care, în opoziţie cu poetica simbolistă, proclamă reîntoarcerea la lumea materială, la obiect, la stihia „esenţei”, la sensul exact al cuvântului (A. Ahmatova, O. Mandelştam, N. Gumiliov, M. Kuzmin, S. Gorodeţki ş.a.).

[2] Asociație de poeți acmeiști ruși înființată de poetul Lev Gumiliov.

[3] Casa Centrală a Scriitorilor din Moscova, înfiinţată în 1934, la iniţiativa lui M. Gorki, pe lângă Uniunea Scriitorilor. Avea sediul pe strada Herzen.

răsunătoare, ci doar nişte file cu poezii scrise de mâna vechilor tovarăşi morţi, ca mărturie despre viaţa literară de odinioară. „Astăzi şi versurile sunt altfel”, se plângea Mișa.

Zenkevici a fost printre cei dintâi care au călătorit la canal şi, îndeplinind comanda, a scris o poezioară de laudă celor ce transformau natura. Pentru asta, O. M. i-a acordat dreptul de a se numi Zenkevici-Kanalski, precum cândva la numele exploratorului Semionov s-a adăugat onorificul Tian-Şanski. În 1937, Lahuti i-a aranjat lui O. M. o delegaţie la canal din partea Uniunii Scriitorilor Sovietici.

Binevoitorul persan spera că O. M. o să scrie ceva şi astfel o să-şi salveze viaţa. Când s-a întors, O. M. a scris îngrijit o poezie fluentă şi mi-a arătat-o: „Ce zici, i-o dăruim lui Zenkevici?” m-a întrebat el. O. M. a murit, dar poezioara a scăpat, fără să-şi îndeplinească menirea. Într-o zi, la Taşkent, mi-a căzut sub ochi şi m-am sfătuit cu Anna Andreevna ce să fac cu ea: „Pot s-o arunc în sobă?”. Asta se întâmpla pe balahana[1] unde ne petreceam amândouă zilele în evacuaţie. „Nadenka, a zis Anna Andreevna, Osip ţi-a dat dreptul deplin să dispui absolut de toate hârtiile…” Asta era curată făţărnicie. Toţi suntem împotriva falsificatorilor, a distrugerii manuscriselor şi a oricăror măsluiri ale moştenirii literare; Annei Andreevna nu-i venea uşor să sancţioneze fapta pe care o plănuisem şi astfel mi-a dăruit, în numele lui O. M., dreptul neaşteptat pe care el nu mi l-a dat niciodată: să distrug şi să păstrez ce vreau eu. A făcut asta ca să scap de poezioara despre canal, şi din ea, numaidecât, n-a mai rămas decât o grămăjoară de cenuşă. Dacă cineva a păstrat întâmplător vreo copie rătăcită a acestei poezii, îl rog, chiar îl conjur, cu acel drept cu care eu şi Anna Andreevna ni l-am atribuit pe balahana, să-şi învingă pasiunea pentru autografe şi curiozităţi şi s-o arunce pe foc. Această poezie

[1] Balcon, terasă (persană).

ar putea fi de folos doar comisiei de relaţii externe a Uniunii Scriitorilor Sovietici ca să arate străinilor curioşi: ce moştenire literară are Mandelştam – priviţi, merită să tipăreşti aşa ceva! Căci noi nu ne jenăm să denaturăm biografia, data morţii – cine a lansat zvonul că O. M. a fost ucis de nemţi la Voronej? Cine a datat toate decesurile din lagăr cu începutul anilor patruzeci? Cine editează cărţile poeţilor vii şi morţi, ascunzând intenţionat tot ce e mai bun? Cine ţine cu anii în portofoliile redacţionale manuscrisele pregătite pentru tipar ale poeţilor şi scriitorilor vii şi morţi? Pe toate nu le poţi înşira, căci foarte multe au fost tăinuite şi îngropate în tot felul de ascunzişuri, iar şi mai multe distruse.

Poezia cu descrierea frumuseţilor canalului îmi stârnea furia şi pentru că însuşi O. M. trebuia să participe la construirea lui, dar asta nu s-a întâmplat numai pentru că instrucţiunile grăiau „să fie izolat, dar protejat". Şi canalul a fost înlocuit cu deportarea în Cerdîn, căci pe şantierele acestor canale nimeni nu putea fi protejat. Tinerii şi zdravenii lingvişti Dmitri Sergheevici Usov şi Iarho, după ce au fost eliberaţi, au murit cam în acelaşi timp, atât au fost de zdruncinaţi în cei câţiva ani petrecuţi la canal, şi aproape că nu executaseră muncă fizică. Să fi ajuns O. M. la canal, ar fi murit în 1934, nu în 1938 – „miracolul" i-a dăruit câţiva ani de viaţă. Totuşi pe mine miracolele mă cutremură, dar nu mă consider nerecunoscătoare: minunile sunt lucruri orientale, unei conştiinţe occidentale ele îi sunt contraindicate.

Însă faţă de Mișa Zenkevici, romanul voluntar, care, pe ruinele Colosseumului său, păstrează câteva autografe de la poeţii ucişi, eu mi-am schimbat atitudinea. Acum, această viaţă mi se pare înduioşătoare şi, în ciuda lipsei catastrofelor – el n-a stat la închisoare şi nu l-au chinuit cu foamea – aproape tragică. Plăpând din fire, Zenkevici a fost expus ciumei psihologice înaintea altora, însă la el aceasta n-a căpătat o formă acută, cum am păţit eu în vagon, ci una cronică, de lungă durată, de care nimeni nu se

mai vindecă. Oare ușurinţa cu care intelectualii se molipseau de această maladie se explică numai prin circumstanţele postrevoluţionare? Nu cumva cei dintâi microbi se ascund în dezorientarea, zbaterile şi pseudo-profeţiile dinaintea revoluţiei?

Această maladie – letargie, ciumă, somn hipnotic – lua o formă specială la cei care săvârşeau acte cumplite în numele „erei noi". Toate tipurile de ucigaşi, provocatori, turnători aveau o trăsătură comună: niciunul nu-şi închipuia că victimele lor vor învia cândva şi vor căpăta grai. Şi lor li se părea că timpul a încremenit şi s-a oprit, iar asta era simptomul principal al maladiei prezentate. Căci pe noi căutau să ne convingă că în ţara noastră nu se va mai schimba niciodată nimic, iar restul lumii trebuie doar să ajungă în situaţia noastră, adică să păşească în era nouă şi atunci toate schimbările vor înceta pentru totdeauna. Şi oamenii care au acceptat această doctrină au lucrat cinstit pentru slava noii morale, care, la urma urmelor, decurgea din determinismul istoric adus la limita extremă. Pe toţi cei pe care îi trimiteau pe lumea cealaltă sau în lagăr ei îi socoteau scoşi din viaţă. Lor nu le trecea prin cap că aceste umbre pot să se scoale şi să-i tragă pe groparii lor la răspundere. Iată de ce în perioada reabilitărilor ei au intrat în panică: li se părea că timpul s-a întors îndărăt şi cei pe care ei i-au botezat cu „ţărâna lagărului" au căpătat brusc nume şi trup. Şi în ei a intrat frica. Am avut prilejul s-o observ în acele zile pe o turnătoare modestă, vecina de apartament a Vasilisei Şklovskaia. Era tot timpul chemată la procuratură, de unde îşi retrăgea depoziţiile vechi, reabilitând astfel pe cei vii şi pe cei morţi. Întorcându-se acasă, dădea fuga la Vasilisa, a cărei casă o supraveghease cândva şi cu limba împleticită îi spunea că ea, Dumnezeu e martor, n-a zis niciodată despre nimeni nimic rău, nici despre Malkin, şi acum, la procuratură, nu face altceva decât să furnizeze cele mai bune depoziţii ca răposaţii să fie cât mai repede reabilitaţi… Această femeie n-a avut niciodată ceva care să semene a conştiinţă, însă, la un moment

dat, n- a mai rezistat şi a lovit-o damblaua. Probabil că s-a speriat şi a crezut în seriozitatea tragerii la răspundere penală a calomniatorilor şi a tuturor acoliţilor. Fireşte, aşa ceva nu s-a întâmplat, însă pentru ea este totuşi mai bine că a paralizat şi a dat în mintea copiilor – timpul, pentru ea, s-a oprit din nou.

La Taşkent, unul dintre lucrătorii foarte importanţi, care după schimbări a fost scos la pensie, iar pe urmă chemat din când în când pentru confruntări cu cei pe care îi anchetase şi care doar printr-o minune supravieţuiseră şi se întorseseră din lagăr, n-a mai rezistat încercărilor şi s-a spânzurat. Am avut prilejul să citesc ciorna postumă a scrisorii adresate Comitetului Central.

Argumentarea lui era simplă. Devotat cu abnegaţie, el a fost angajat încă de comsomolist la organele securităţii şi tot timpul a fost avansat şi decorat. În toţi anii nu văzuse pe nimeni în afara colaboratorilor săi şi a deţinuţilor aflaţi sub anchetă, muncea zi şi noapte fără întrerupere şi numai după ce a ieşit la pensie a avut răgaz să se gândească şi să înţeleagă ce s-a întâmplat şi i-a trecut prin cap că el, poate, n-a slujit poporului, ci „unui soi de bonapartism…" Sinucigaşul încearcă să dea vina pe altcineva: în primul rând, pe cei care, aflându-se sub anchetă, au semnat tot felul de inepţii şi prin asta îi inducea în eroare pe anchetatori şi procurori, iar apoi pe instructorii de la centru care au explicat ordinul privind „interogatoriul simplificat" şi cereau îndeplinirea planului şi, în sfârşit, pe informatorii din afară care aduceau de bunăvoie informaţii organelor şi le obligau să deschidă anchete împotriva multor oameni… Conştiinţa de clasă nu îngăduia lucrătorilor organelor să treacă pe lângă aceste informaţii… Drept ultim impuls spre sinucidere i-a servit cartea *Ultima zi a unui condamnat*[1] pe care tocmai o citise…

Sinucigaşul a fost înmormântat şi afacerea muşa-malizată, ceea

[1] De Victor Hugo

ce era absolut necesar, pentru că pomenise numele unor instructori de la centru şi al unor informatori. Multă vreme, fiica sinucigaşului a tunat şi a fulgerat, visând să se răfuiască într-o zi cu cei ce l-au nenorocit pe tatăl ei. Mânia ei era îndreptată împotriva acelora care răscoliseră tot iadul acesta. „Trebuiau să se gândească la oamenii care au lucrat atunci! Căci nu ei au născocit asta, ci doar îndeplineau ordinele”, zicea Larisa – îi dăduseră acest nume în cinstea Larisei Reisner. Larisa repeta mereu că „nu va lăsa treburile aşa” şi chiar se pregătea să informeze străinătatea, ca să se ştie şi acolo cum au procedat cu tatăl ei. Eu am întrebat-o ce vrea să reclame în plângerea ei? Pentru Larisa acest lucru era foarte clar: nu se poate să se schimbe totul atât de brusc, pentru că aşa ceva îi traumatizează pe oameni. Şi oamenii nu trebuie traumatizaţi – tăticul ei şi tovarăşii lui… „Cine o să simpatizeze cu dumneata?”, am întrebat-o eu, dar nu m-a înţeles. O dată ce au făgăduit oamenilor că nu se va mai schimba nimic, nu mai trebuie admise transformări de nici un fel. „Să nu mai aresteze pe nimeni, dar totul trebuie să rămână cum a fost.” Fie ca timpul oprit să rămână în continuare aşa. Oprirea timpului înseamnă stabilitate şi linişte, care sunt necesare liderilor epocii noastre…

Larisa cerea ca timpul să fie oprit din nou şi cererea ei a fost într-o măsură însemnată respectată. Fiii colaboratorilor destituiţi ai tatălui ei au plecat la Moscova să înveţe noile metode şi înainte de plecare au pus flori la mormântul tatălui Larisei. Ei vor ocupa locurile vechi şi cabinetele şi vor fi mereu gata de acţiune conform instrucţiunilor de sus. Acum, întrebarea este cum vor fi aceste instrucţiuni…

Eu şi Larisa n-o să ne înţelegem, dar, uitându-mă la ea, m-am tot întrebat de ce la noi toate drumurile duc la pieire? Cine trebuie să fii ca să te salvezi? Unde se află vizuina aceea în care trebuie să te vâri ca să te salvezi? Larisa şi prietenii ei îşi săpau şi ei o vizuină şi cărau în ea tot ce simboliza pentru ei bunăstarea: servante,

cupe, sfeşnice, cristaluri de Boemia, porţelanuri de Kuzneţov, halate brodate, evantaie japoneze de bâlci. Se duceau la Moscova să cumpere nu doar mobilă, ci şi pietre funerare, pentru că nici vizuina lor nu era îndeajuns de adâncă. Unii dispăreau la porunca lui Stalin, alţii îşi puneau capăt zilelor…

Tizul

În vagon n-am înţeles imediat ce se întâmplă cu O. M. El m-a întâmpinat cu entuziasm şi apariţia mea a considerat-o un miracol. O. M. mi-a spus că tot timpul se aştepta să fie împuşcat: „La noi, aşa ceva se întâmplă şi pentru motive mai neînsemnate…” Părea că vorbeşte cu deplină judecată. Nu ne-am îndoit niciodată că va fi ucis dacă se va afla de poezia despre Stalin.

Vinaver, un om foarte informat, cu experienţă uriaşă, depozitar al unui număr infinit de fapte şi secrete, mi-a spus peste câteva luni, când, venind de la Voronej, am trecut pe la el şi, la rugămintea lui, i-am recitat versurile despre Stalin: „Ce vreţi? Au fost foarte milostivi cu el: la noi se împuşcă şi pentru mai puţin…” Tot atunci m-a prevenit să nu ne punem mari speranţe în mila supremă: „Ea poate fi retrasă îndată ce se va potoli zarva…” „Se întâmplă şi aşa ceva?” am întrebat eu. Naivitatea mea l-a uluit: „Ba bine că nu!” Şi încă ceva: „Doar să nu le aduceţi aminte de voi – poate vor uita…” Iată însă că de acest sfat – să fim cuminţi ca nişte mieluşei – n-am ţinut socoteală. O. M. era un om zgomotos, a continuat să facă zgomot până în clipa morţii.

În vagon, O. M. mi-a spus că surghiunul cel milostiv pentru trei ani ne arată că răfuiala a fost amânată pentru un moment mai prielnic, adică exact ce am auzit pe urmă de la Vinaver. Şi nu m-am mirat câtuşi de puţin de această concepţie: noi toţi prin 1934 ştiam câte ceva. O. M. susţinea că oricum nu va scăpa de moarte şi avea absolută dreptate: aprecierea lucidă a situaţiei ducea exact la

această concluzie. Şi eu doar dădeam din cap când el îmi şoptea: „Să nu-i crezi!” Desigur! Cine-i crede!

Şi tocmai asta constituia conţinutul psihozei traumatice de care O. M. se îmbolnăvise în puşcăria preventivă. La început, nebun nu mi s-a părut O. M., ci şeful escortei, pe nume Oska[1], tizul lui O. M. şi al destinatarului versurilor, când, chemându-mă deoparte şi holbându-şi ochii buni, de berbec, mi-a zis: „Linişteşte-l! Spune-i că la noi nu te împuşcă pentru cântece…”

Că era vorba despre poezii – în limbaj popular ele se cheamă cântece – Oska şi-a dat seama din discuţiile noastre. După părerea lui la noi erau împuşcaţi doar spionii, diversioniştii şi sabotorii. Păi, în ţările burgheze, spunea Oska, este imposibil să scapi teafăr: acolo pot să te trimită pe lumea cealaltă şi numai dacă scrii vreo poezioară nelalocul ei pentru fata dragă…

Noi toţi, într-o măsură mai mare sau mai mică, fireşte, credeam în tot ceea ce ni se băga pe gât: cel mai credul este tineretul: studenţii, militarii de escortă, scriitorii, soldaţii… „Cele mai drepte alegeri, mi-a spus în 1937 un soldat demobilizat. Ni se propune şi noi alegem…” O. M., ca scriitor, a căzut şi el în plasă, arătându-se extrem de credul: „La început votează aşa, apoi, treptat, se vor obişnui şi vom avea alegeri obişnuite”, a spus el, părăsind secţia de votare, mirat de noua rânduială – primele şi ultimele alegeri la care a participat. Nici măcar noi, şi aveam experienţă destulă, nu puteam aprecia până la capăt toate transformările. Ce să ceri atunci de la tinerime – soldaţi şi studenţi? Vecina care îmi aducea lapte înainte de război, la Kalinin, într-o zi, a zis, oftând cu năduf: „Măcar de ne-ar arunca acolo nişte scrumbii, sau zahăr, sau gaz pentru lampă… Cum o fi în ţările capitaliste? Acolo au, pesemne, berechet!” Studenţii cred şi astăzi că învăţământul general este posibil doar în socialism, iar „acolo” poporul zace în beznă şi neştiinţă de carte…

---

[1] Diminutivul de la Osip, Iosif

La masă, la aceeaşi Larisa, fata sinucigaşului din Taşkent, s-a încins o dispută aprinsă: oare în marile oraşe, ca Londra ori Parisul, refuză să facă mutaţie aviatorilor invalizi demobilizaţi? Un astfel de caz s-a întâmplat la Taşkent (1959), şi Larisa susţinea că unui aviator, mai ales experimentator, trebuie neapărat să i se facă mutaţie. Am încercat să le explic că „acolo”, în general, nu se cere nici un fel de mutaţie, nici o viză, dar nu m-a crezut nimeni: păi, „acolo” e mult mai rău decât la noi, vasăzică şi cu mutaţia măsurile sunt din cale afară de drastice… Şi cine ar îndrăzni să trăiască fără mutaţie? Se poate întâmpla s-o păţeşti! Dacă noi toţi îi credeam pe educatorii noştri şi chiar educatorii, încurcându-se, începeau să creadă ceea ce spuneau, de ce să ne mai mirăm că i-a crezut şi sergentul-major Oska, şeful escortei? Luasem cu mine un volumaş de Puşkin. Lui Oska i-a plăcut atât de mult povestea batonului ţigan[1], încât pe tot parcursul a citit-o cu glas tare camarazilor săi indiferenţi. Pe ei, O. M. i-a numit „generaţia puşkinologilor”, „tineri amatori de poezioare cu dinţi albi”, care „învaţă carte” în mantale și cu revolverul în mână… „Iată cum ţarii romani îi insultă pe bătrâni, le spunea Oska tovarăşilor săi. Căci pentru poezii l-au deportat…” Descrierea Nordului a avut un efect puternic: surghiunul în nord este, fireşte, un lucru cumplit, şi Oska a decis să mă liniştească: pe noi nu ne ameninţă un surghiun atât de crunt ca pe exilatul roman. Condu-cându-mă la toaletă – conform instrucţiunilor! – Oska a izbutit să-mi spună în şoaptă că destinaţia noastră era Cerdîn – acolo-i climă bună – şi prima transbordare va avea loc la Sverdlovsk. Când i-am spus că anchetatorul ne spusese locul exilului, Oska s-a cutremurat: lui I se interzisese să ne spună încotro mergem şi i-au poruncit să ţină itinerarul secret. Şi în genere, astfel de lucruri trebuie să le ştie doar escorta… Fiindcă ne

---

[1] Este vorba de poemul *Ţiganii*, în care Puşkin, prin gura bătrânului ţigan, tatăl Zemfirei, pomeneşte de Ovidiu, poetul latin exilat de împăratul Octavian Augustus „în nord”, la Tomis (Constanţa).

îndrăgise, Oska a încălcat instrucţiunile şi ne-a divulgat locul destinaţiei… însă, cum am spus, degeaba – eu aflasem. L-am consolat însă pe sergentul major – fără cuvintele lui simple, care mi-au confirmat comunicarea anchetatorului, Dumnezeu ştie ce mi-aş fî putut închipui, căci din toate făceau un mare secret.

Asta n-a fost unica favoare pe care ne-a făcut-o Oska. La numeroasele transbordări îi punea pe tovarăşii lui din escortă să ne care lucrurile, iar când la Solikamsk am urcat pe vapor, mi-a şoptit să închiriez o cabină: „Să se odihnească soţul tău…” Camarazilor lui le interzicea să vină la noi, şi ei umblau de colo-colo pe punte. L-am întrebat de ce încalcă instrucţiunile, însă Oska doar a dat din mână. Până acum însoţise doar criminali şi „sabotori”, cu ei trebuie să fii cu ochii în patru. „Pe când al tău?! Nici nu merită să-l păzeşti!” însă de mâncare, oricât am încercat să-i tratez pe cei din escortă, nu s-a atins niciunul: nu aveau voie. Doar după ce l-au predat pe O. M. comandantului din Cerdîn, au spus: „Acum suntem liberi, poţi să ne inviţi la masă…” În viaţa mea am avut prilejul să întâlnesc încă doi oameni cu aceeaşi profesie ca Oska. Unul scrâşnea din dinţi şi repeta întruna că noi nu ştim nimic, nu înţelegem şi nu bănuim nimic… Visa la demobilizare, era pur şi simplu obsedat, şi eu am fost bucuroasă când am aflat că s-a eliberat. „Chiar şi sovhozul este un rai”, a zis el când ne-am întâlnit… Celălalt, o creatură cu fruntea îngustă, cu înfăţişare de fiară, a scăpat odată un criminal şi şi-a pierdut slujba, care îi făgăduia marea cu sarea şi era clar pe gustul lui. Ani în şir, la beţie şi la trezie îl blestema pe „contra”, „pe neamţul”, „pe sabotorul”, „pe fascistul”, pe inamicul care i-a distrus cariera. Trăia cu visul să-l întâlnească şi să-l împuşte pe răufăcător. În adâncul sufletului era supărat şi pe puterea sovietică: de ce îi guguleşte pe aceşti criminali? Ce să-i mai trimită în lagăr, ăştia trebuie împuşcaţi! Şi pocnea semnificativ din degete…

Ar fi fost rău de noi dacă instrucţiunile privind transportarea

deţinutului Mandelştam nu le-ar fi încredinţat lui Oska, ci acestui om.

Bomboana de ciocolată

Cea dintâi transbordare a fost la Sverdlovsk. Am aşteptat multe ceasuri la gară şi nici o clipă militarii din escortă nu s-au depărtat nu numai de O. M., dar nici de mine. Am vrut să dau o telegramă - nu-i voie! Să cumpăr pâine – nu-i voie! Să mă apropii de chioşcul de ziare – nu-i voie! În gări nu mă lăsau să cobor – nu-i voie! O. M. a observat numaidecât. „Vasăzică, şi tu ai dat de belea…” Am încercat să le explic celor din escortă că eu nu sunt deportată, eu merg de bunăvoie, ca însoţitor… „Nu se poate. Aşa-s instrucţiunile…”

La Sverdlovsk am avut o şedere de multe ceasuri – de dimineaţă până seara târziu – pe o bancă de lemn din gară, păziţi de două santinele înarmate. La cea mai mică mişcare a noastră – nu puteam nici să ne ridicăm ca să ne dezmorţim picioarele, n-aveam voie să ne mişcăm ori să ne schimbăm poziţia – santinelele deveneau atente şi puneau mâna pe revolvere… Nu ştiu de ce ne aşezaseră chiar vizavi de intrare şi fără să vrem priveam torentul neîntrerupt de oameni care intrau şi ieşeau. Cea dintâi privire a lor era îndreptată spre noi, dar fiecare dintre ei se întorcea numaidecât. Nici măcar copilandrii nu ne acordau vreo atenţie… Nu aveam voie nici să mâncăm, pentru că mâncarea se afla în geamantan şi să ne atingem de lucruri era interzis. La apă nu ajungeam… Aici, Oska n-a îndrăznit să se abată de la instrucţiuni: Sverdlovsk e o gară serioasă…

Seara ne-au mutat în trenul de cale ferată îngustă Sverdlovsk – Solikamsk. Ne-am urcat într-un vagon cu locuri de stat jos, şi de ceilalţi pasageri ne despărţeau câteva bănci lăsate neocupate. Toată noaptea, doi soldaţi au stat lângă noi, cel de-al treilea – lângă ultima bancă liberă ca să-i alunge pe călătorii îndărătnici. În

Sverdlovsk am stat alături, iar în vagon faţă-n faţă lângă fereastra vagonului neluminat. Începuseră nopţile albe, şi prin faţa noastră se perindau pădurile Uralilor, gări şi coline. Calea ferată fusese tăiată printr-o pădure deasă şi O. M. a privit pe fereastră toată noaptea, fără întrerupere. Era a treia sau a patra noapte nedormită.

Călătoream în vagoane supraaglomerate şi pe vapoare, aşteptam în gări zgomotoase înţesate de lume, însă nimeni nu dădea atenţie acestui spectacol exotic: doi oameni de sex diferit escortaţi de trei soldaţi înarmaţi. Nimeni nici măcar nu s-a întors să se uite la noi. Oare cei din Urali se obişnuiseră cu astfel de spectacole sau pur şi simplu se temeau să nu se contamineze? Cine să-i ştie… Toate acestea însă erau mai degrabă expresia etichetei sovietice speciale, respectate cu fermitate de poporul nostru în decursul multor decenii: dacă şefii îi trimit în surghiun, înseamnă că aşa trebuie… Indiferenţa mulţimii îl rănea şi îl chinuia pe O. M.: „Altădată le dădeau de pomană deţinuţilor, acum însă nici nu se uită la ei…” Mi-a şoptit la ureche că sub ochii acestor mulţimi poţi să faci cu deţinutul tot ce pofteşti: să-l împuşti, să-l ucizi, să-l sfâşii, şi nimeni nu se amestecă… Spectatorii doar se vor întoarce cu spatele să scape de spectacolul neplăcut… Pe tot parcursul am încercat să surprind măcar o privire, dar n-am izbutit.

Poate doar Uralul era aşa de tare ca piatra? În 1938 locuiam în Strunino, într-o zonă aflată la o sută de kilometri de Moscova; era un mic orăşel de textilişti pe drumul spre Iaroslavl, pe unde, în anii aceia, treceau noapte de noapte eşaloane de deţinuţi. Vecinii, când treceau pe la gazda mea, numai despre aceste eşaloane vorbeau. Se simţeau jigniţi că nu erau lăsaţi să-i compătimească pe deţinuţi şi nu puteau să le dea o bucată de pâine. Într-o zi, gazda mea a reuşit să arunce pe fereastra spartă, zăbrelită, a unui vagon de marfă cu deţinuţi o mică bomboană de ciocolată: o cumpărase pentru fetiţa ei! Aşa ceva era o raritate într-o familie de muncitori săraci. Soldatul a împins-o cu patul armei, însă ea a fost toată ziua fericită – reuşise

totuşi să facă ceva! E drept, câte una dintre vecine ofta. „Mai bine să nu ai de-a face cu ei… Ăştia te bagă de viu în mormânt… te târăsc pe la comitetul de fabrică…” Dar gazda mea „şedea acasă”, adică nu avea serviciu nicăieri, aşa că nu se temea de comitetul de fabrică.

Oare va înţelege cineva din generaţiile viitoare ce a însemnat acea mică bomboană de ciocolată cu poză pentru copii, în vagonul de vite înăbuşitor, plin cu ocnaşi, din anul 1938? Oamenii pentru care timpul se oprise, iar spaţiul devenise celulă, carceră, gheretă, în care nu puteai decât să stai în picioare, vagon ticsit până la refuz cu oameni pe jumătate morţi, respinşi, uitaţi, şterşi din lista celor vii, care şi-au pierdut numele şi poreclele, au fost numerotaţi şi ştampilaţi, transbordaţi cu foaie de însoţire în neantul negru al lagărelor.

Aşadar aceşti oameni au primit pe neaşteptate prima - după multe luni-veste din cealaltă lume, pentru ei interzisă: o mică ciocolată pentru copii, ieftină, dovadă că ei n-au fost uitaţi şi de partea cealaltă a închisorii încă mai trăiesc oameni… În drum spre Cerdîn mă consolam cu gândul că severii locuitori ai Uralului se temeau pur şi simplu să se uite la noi şi că fiecare om pe care îl întâlneam, întor-cându-se acasă, o să povestească în şoaptă tatălui, soţiei sau mamei despre doi oameni – bărbat şi femeie – pe care trei soldaţi îi escortează undeva spre nord.

Saltul

Mi-am dat seama că O. M. este bolnav chiar din prima noapte când am observat că nu doarme, ci stă cu picioarele încrucişate pe bancă şi ascultă ceva cu atenţia încordată. „Auzi?” mă întreba el, când privirile noastre se întâlneau. Trăgeam cu urechea – nimic: ţăcănitul roţilor şi sforăitul călătorilor. „Ai auzul prost… Niciodată nu auzi nimic…” El avea, într-adevăr, un auz extrem de fin şi prindea

cele mai uşoare foşnete, care ajungeau la urechea mea, însă de data asta nu era vorba de auz.

Pe tot parcursul drumului, O. M. asculta cu mare atenţie şi, din când în când, tresărind, îmi spunea că năpasta se apropie, că trebuie să fim cu ochii în patru ca să nu ne ia prin surprindere şi să avem timp să… Mi-am dat seama că el nu numai că aştepta răfuiala de pe urmă – nici eu nu mă îndoiam de ea, dar credea că ea va avea loc din clipă în clipă, acum, aici, în drum… „În timpul drumului? am întrebat eu. De bună seamă că ţi-ai adus aminte de cei douăzeci şi şase de comisari…”[1] „De ce nu?” a răspuns O. M. ,,Tu crezi că ai noştri nu sunt capabili de aşa ceva?” Amândoi ştiam foarte bine că ai noştri sunt capabili de orice… Dar, în nebunia lui, O. M. nădăjduia să „preîntâmpme moartea, să fugă, să se strecoare şi să piară, însă nu de glonţul plutonului de execuţie. Este ciudat că noi toţi, nebuni şi normali, nu renunţăm niciodată la speranţa că sinuciderea este posibilitatea pe care o ţinem de rezervă şi nu ştiu de ce credem că niciodată nu- i prea târziu să recurgem la ea. Şi, într-adevăr, o mulţime de oameni se pregăteau să nu cadă vii în labele poliţiei secrete, dar în ultima clipă erau luaţi prin surprindere.

Gândul la această ultimă soluţie m-a consolat şi m-a liniştit toată viaţa şi adesea, în cele mai nesuferite perioade din viaţa noastră, îi propuneam lui O M. să ne punem, împreună, capăt zilelor. O. M dădea cuvintelor mele o ripostă categorică[2]. Principalul lui argument: „De unde ştii tu ce va fi după aceea? Viaţa este un dar pe care nimeni nu cutează să-l refuze.” Şi, în sfârşit, ultimul şi, pentru mine, cel mai convingător argument: „De ce ţi-ai băgat în cap că

---

[1] Cei douăzeci şi şase de bolşevici din Baku, împuşcaţi la ordinul socialiştilor-revoluţionari şi al intervenţioniştilor englezi, evocaţi de Esenin în *Balada celor douăzeci şi şase*.

[2] Povestirea lui Gheorghi Ivanov, potrivit căreia O. M. a încercat să se sinucidă la Varşovia în prima tinereţe nu are, după opinia mea, nici un temei, ca şi multe alte scrieri ale acestui memorialist (n.a.).

trebuie să fii fericită?” O. M., un om plin de viaţă nu căuta niciodată nefericirea, dar nici nu miza în nici un fel pe aşa-numita fericire. Pentru el aceste categorii nu existau.

De altminteri, cel mai adesea el glumea: „Sa ne sinucidem? Imposibil! Ce- o să spună Averbah?

Fiindcă aşa ceva ar fi un adevărat eveniment literar!„ Şi încă: „Nu pot să trăiesc cu o sinucigaşă profesionistă…„ Ideea sinuciderii i-a venit pentru prima dată în timpul bolii în drum spre Cerdîn, ca mijloc de a scăpa de execuţie, care i se părea inevitabilă. Atunci i-am spus: „Ei şi? E bine că te împuşcă, te scutesc de sinucidere…„ Iar el, bolnav, aiurând, obsedat de o idee fixă, a izbucnit pe neaşteptate în râs: „O ţii mereu pe a ta…„ De atunci, viaţa s-a orânduit astfel încât tema aceasta revenea în repetate rânduri, însă O. M. zicea: „Aşteaptă… Nu chiar acum… Să mai vedem…„ În 1937, el s-a sfătuit chiar şi cu Anna Andreevna, dar ea l-a tras pe sfoară: „Ştiţi ce vor face ei? Vor începe să-i ocrotească şi mai mult pe scriitori şi chiar o să-i dea o vilă vreunui Leonov. Ce vă trebuie vouă asta?„ Dacă s-ar fi hotărât la acest pas, el ar fi fost izbăvit de a doua arestare şi de drumul interminabil, într-un vagon de vite, la Vladivostok – în lagăr, la groază şi moarte, iar eu de existenţa după moartea lui. Sunt uluită ce greu le este oamenilor să păşească peste acest prag fatal. În interdicţia creştină a sinuciderii există ceva absolut asemănător cu firea omului, căci el nu recurge la acest pas, deşi viaţa este mult mai cumplită decât moartea, cum ne-a dovedit-o epoca noastră. Şi pe mine, când am rămas singură, m-a susţinut mereu fraza lui O. M.: „De ce crezi tu că trebuie să fii fericită?”, şi cuvintele protopopului Avvacum: „Cât mai avem de mers, protopopule?” l-a întrebat soţia, ajunsă la capătul puterilor. „Pân' la mormânt, preoteasă”, i-a răspuns soţul, iar ea s-a ridicat şi a pornit mai departe.

Dacă însemnările mele se vor păstra, oamenii, citindu-le, ar putea crede că le-a scris un om bolnav, un ipohondru… Fiindcă ei

vor uita tot şi nu vor crede nici o mărturie. Câţi oameni de peste hotare nu ne cred ! Şi doar ne sunt contemporani: ne desparte numai spaţiul, dar nu şi timpul. De curând am citit observaţia raţională a cuiva: „Se zice că acolo TOATĂ LUMEA se temea. Este imposibil să se teamă toată lumea: unii se temeau, alţii nu…” Inteligent şi logic, n-am ce zice, dar viaţa noastră nu era nici pe departe atât de logică. Iar eu nu eram deloc o „sinucigaşă de profesie”, cum mă necăjea O. M. La aşa ceva se gândeau mulţi. Nu degeaba una dintre culmile dramaturgiei sovietice a fost piesa intitulată Sinucigaşul[1]…

Aşadar, în vagon, escortat de trei soldaţi, O. M. s-a gândit pentru întâia oară la sinucidere, şi asta era pentru el o boală: acest om observa întotdeauna cele mai fine detalii ale fenomenului care se producea şi avea un spirit de observaţie dintre cele mai pătrunzătoare. „Atenţie! Nota el într-o ciornă. Vitejia poetului liric, neglijenţa şi gândul aiurea nu sunt decât tertipuri ale indolenţei lirice”. Şi iată că în drum spre Cerdîn această perspicacitate şi acest auz fin s-au întors împotriva lui, turnând gaz pe boala lui. În forfota nebună a gărilor şi în vagoane el înregistra tot felul de mărunţişuri, raportând totul la sine – oare nu este egocentrismul primul semn al maladiilor mintale? – din orice trăgea o singură concluzie: clipa fatală se apropie.

La Solikamsk ne-au urcat într-un camion să ne ducă de la gară la debarcader. Drumul trecea printr-o pădure. Camionul era înţesat cu muncitori. Unul dintre ei, într-o cămaşă brun-roşcată şi cu un topor în mână, l-a speriat pe O. M. cu înfăţişarea sa. „Execuţia o să fie ca pe vremea lui Petru”, mi-a şoptit el. Iar pe vapor, în cabina separată, obţinută mulţumită lui Oska, O. M. râdea de spaimele lui şi recunoştea clar că se sperie de cei care nu sunt deloc fioroşi, precum mujicii din Solikamsk. Şi se tânguia că o să-l lase să se

---

[1] Piesă de N. R. Erdman (1928).

liniştească, să uite de toate şi „îl vor înhăţa" când se va aştepta mai puţin. Aşa s-a întâmplat, numai că peste patru ani.

În nebunia sa, O. M îşi dădea seama ce îl aşteaptă, dar, înzdrăvenindu-se, şi-a pierdut simţul realităţii şi s-a crezut în siguranţă. În viaţa pe care o trăiam noi, oamenii cu psihicul sănătos făceau abstracţie de realitate ca să n-o ia drept aiureală. Este greu să faci abstracţie, asta cere mari eforturi. Să nu vezi ce se petrece în jurul tău nu este deloc un simplu act pasiv. Oamenii sovietici atinseseră un înalt grad de orbire psihică şi asta acţiona demoralizator asupra întregii lor structuri psihice. Acum, generaţia orbilor voluntari îşi pierde valoarea, cauza fiind una dintre cele mai primitive – vârsta. Dar ce au transmis ei ca moştenire urmaşilor?

Cerdîn ne-a bucurat cu peisajul şi înfăţişarea generală dinaintea lui Petru I. Ne-au dus la CEKA şi ne-au predat comandantului o dată cu actele. Oska i-a explicat că a adus o pasăre rară cu porunca să fie ocrotită negreşit. Pesemne, s-a străduit mult să-i insufle asta comandantului, unul dintre aceia care au împuşcat şi au schingiuit şi care, pentru cruzime, adică martor al unor lucruri nemenţionabile, a fost trimis atât de departe. Eu am simţit că Oska depunea străduinţe după privirile curioase şi pline de răutate ale comandantului şi după cât de uşor l-am determinat să mă ajute să mă stabilesc în spital. De obicei, cum mi-au spus deportaţii din Cerdîn, el nu era niciodată „prea îngăduitor" cu cei care erau aduşi sub escortă… în spital ni s-a dat un salon mare, gol, unde au aşezat, perpendicular pe perete, două paturi scârţâitoare.

Nu dormisem efectiv de cinci nopţi, păzindu-l pe mazilitul nebun. În spital, istovită de nesfârşita noapte albă, spre dimineaţă am căzut într-un somn uşor, neliniştit şi parcă transparent, prin care vedeam cum O. M., cu picioarele încrucişate şi cu sacoul descheiat, şedea în patul şubred şi asculta liniştea.

Brusc – am simţit asta prin somn – totul s-a învălmăşit: într-o clipă el a fost la fereastră şi eu lângă el. Şi-a trecut picioarele în

afară şi am izbutit să observ că se lasă în jos. Pervazul era înalt, întinzând disperată mâinile, mi-am înfipt degetele în umerii sacoului. El a scăpat din mâneci şi s-a prăbuşit; am auzit zgomotul căderii – un bufnet – apoi ţipătul… Sacoul rămăsese în mâinile mele. Urlând, am luat-o la fugă pe coridorul spitalului, pe scară în jos, în stradă… După mine veneau infirmierele. L-am găsit pe O. M. pe o grămadă de pământ, săpat ca un răzor. Zăcea ghemuit. L-au târât cu ocări, sus. Mă ocărau mai ales pe mine că nu am fost atentă.

A sosit în fugă o doctoriţă ciufulită, tare furioasă şi l-a consultat cu repeziciune. A spus că şi-a scrântit umărul drept. Toate celelalte sunt nevătămate. A fost un deznodământ fericit – sărise de la fereastra etajului întâi al vechiului spital judeţean, a cărui înălţime este egală cu cel puţin trei etaje din zilele noastre. De unde o fi apărut atâta sumedenie de infirmieri şi tămăduitori de oase? Numai Dumnezeu ştie cine erau. O. M. zăcea pe pardoseala încăperii complet goale, care se numea sala de operaţii, zbătându- se să scape din braţele bărbaţilor care îl ţineau, iar doctoriţa îi punea umărul la loc sub un potop de înjurături, care probabil înlocuiau anestezicele care lipseau din spital. Aparatul Roentgen nu funcţiona, deoarece în nopţile albe, pentru economie, motorul electric era oprit, iar electricianul era plecat în concediu.

Iată de ce doctoriţa n-a observat fractura humerusului (fără dizlocare). Fractura a fost observată mult mai târziu, la Voronej, unde a fost nevoie să ne adresăm unui chirurg, pentru că O. M. nu mai putea mişca mâna. O. M. a urmat un tratament îndelungat şi parţial mâna i s-a vindecat, dar nu putea s-o ridice ca să-şi atârne, de pildă, paltonul în cuier. Pentru asta folosea mâna stângă.

După saltul nocturn, a venit starea de linişte. Aşa spun versurile: „un salt – şi mintea mi-a venit la loc”.

Cerdîn

Nebărbierit, cu o barbă de patriarh biblic, O. M. a trăit două săptămâni la Cerdîn, uitându-se atent, cu o privire concentrată şi totodată, nu ştiu de ce, liniştită. Cred că niciodată n-a avut o privire atât de atentă şi calmă ca în această perioadă a bolii. Nu se speria de mujicii bărboşi ca şi el, care rătăceau pe coridoarele spitalului; l-a ajutat, cum mi-a explicat atunci, experienţa de la Solikamsk: mujicii sunt mujici şi de la ei nu trebuie să te aştepţi la nimic rău…

„Aceia" arată cu totul altfel… Mujicii aveau plăgi purulente, neglijate vreme îndelungată, şi erau trataţi după aceleaşi metode măcelăreşti ca şi O. M. Discutau între ei molcom şi nu ştiu de ce zâmbeau întotdeauna. Multe lucruri sunt de neînţeles în comportamentul omului, precum acele zâmbete al căror tâlc n-am să-l înţeleg niciodată. Este mult mai uşor să explici plăgile: strămutarea în condiţii cumplite, poveri peste puteri, contuzii. O femeie firavă, după faţă îi dădeai şaizeci de ani, deportată, responsabilă cu lenjeria din spital – socotea că ea a avut mare noroc cu slujba – zicea că e gata să-şi sacrifice viaţa pentru aceşti mujici şi, după această replică, O.M. a ghicit cine era[1].

Cum erau numiţi acolo aceşti mujici bărboşi? Colonişti? Strămutaţi? Nu-mi aduc aminte, dar era interzis să le spunem deschiaburiţi. Nouă nu ne place să spunem lucrurilor pe nume. Acei oameni bărboşi cu răni purulente zac de mult în mormânt. Noi nu pomenim niciodată şi nicăieri de ei. Oare ne e teamă să nu ne atingem de rănile lor?

În perioada acea, nu doar la ocnă, ci şi în surghiunurile îndepărtate s-au păstrat tovărăşiile şi ajutorul reciproc. În libertate terminaseră de mult cu ele, dar Cerdîn ţinea la tradiţii, şi

[1] Eseră [membră a partidului socialiştilor-revolu-ţionari] (n.a.).

„lenjereasa” ne-a ajutat cu toată ardoarea. A insistat să cumpăr pâslari pentru iarnă – pe urmă nu se mai găsesc – şi se ocupa de grădina de zarzavat, altfel n-o scoţi la capăt cu mâncarea. Parcelă pentru grădină li se dădea deportaţilor, însă locuinţele trebuiau să le închirieze. Ca pretutindeni, şi în Cerdîn era criză de spaţiu şi surghiuniţii se adăposteau prin câte un colţişor de cameră. Am trecut cu lenjereasa pe la un om cu picioarele scurte, care izbutise să se aranjeze destul de bine: separase prin draperii de pluş un colţişor în casa cuiva, şi-a făcut singur rafturi şi, de sus până jos, le-a umplut cu operele lui Marx şi Engels.

Locuia după aceste draperii împreună cu nevastă-sa, şi amândoi, din trei în trei zile, se duceau la comandant să le pună viza. Acelaşi lucru trebuia să-l facă şi O. M., deşi el stătea în spital. Îi eliberaseră o hârtie care nu-i putea servi drept „permis de şedere” şi, pe ea, comandantul îi punea, din trei în trei zile, ştampila lui. Exilaţii din Cerdîn se temeau ca nu cumva comandantului să-i vină ideea să-l trimită pe O. M. la raion. În Cerdîn, centru judeţean, se străduiau să nu menţină pe nimeni: „Ei consideră că şi aşa aici suntem prea mulţi…” „Dar el are dreptul?”, am întrebat eu, explicându-le că pe ordinul lui O. M. scria simplu „Cerdîn”, nu raion… „Sunteţi în mâinile lui. Unde vrea, acolo vă trimite. Nu face altceva decât să alunge oamenii din oraş…” La începutul primăverii, aici erau mult mai mulţi politici, dar toţi au fost mutaţi în raion, unde nu se găseşte decât muncă fizică. „Şi erau tovarăşi foarte bolnavi”, a spus „lenjereasa”. În mediul ocnaşilor şi deportaţilor, cuvântul „tovarăş” avea un sens special, pe care cei din libertate îl uitaseră de mult.

Soţul lenjeresei avea mereu discuţii cu piticul marxist, care locuia după draperia de pluş. Erau rămăşiţe ale partidelor lichidate, periferia lor, iar disputele începuseră încă de pe vremea ilegalităţii ţariste. Soţiile se ocupau mai mult cu gospodăria şi cu munca, decât cu discuţiile şi le era tare dor de copii.

Amândouă perechile îşi lăsaseră copiii la rude. „Oare cum or duce-o acolo?” oftau mamele, dar nu se încumetau să-şi aducă la ei copiii: „Noi suntem condamnaţi, măcar ei să trăiască…” Viitorul propriu li se prezenta foarte clar: îi vor lichida cu prima ocazie ori îi vor trimite în lagăre „Poate se vor mai îmblânzi”, i-am spus noi la un moment dat marxistului. „Nici pomeneală! A răspuns el. Abia acum încep să se dezlănţuie.” N-am crezut. Este absolut firesc, îmi ziceam eu, ca ei să vadă viitorul atât de sumbru: în situaţia lor n-ai cum să devii mai optimist… Însă nu poate să continue la nesfârşit ceea ce este acum… în lunga mea viaţă mi s-a părut de multe ori că am ajuns la limită şi curând o să vină „îmblânzirea”, cum i-am zis eu… Nimeni nu vrea să se despartă de iluziile sale. Exilaţii din Cerdîn mă linişteau în privinţa sănătăţii lui O. M. „De acolo toţi vin în starea asta, pe urmă, încet-încet se îndreaptă…” „De ce în starea asta?” întrebam eu. Ei nu ştiau să-mi explice. „Înainte tot aşa era?” Căci ei doar trecuseră prin închisorile ţariste şi puteau să-mi spună cum stăteau lucrurile… Ei însă îmi spuneau doar că înainte arestările nu influenţau atât de mult psihicul. Dar nu trebuie să mă neliniştesc: „asta” se vindecă fără urme… Boala ţine de la două până la trei luni. Lucrul cel mai important este disciplina interioară: nu trebuie să scrutezi viitorul, el nu prevesteşte nimic bun. Trebuie să te foloseşti de Cerdîn ca de ultima clipă de răgaz. Să nu aştepţi nimic şi să fii gata de orice, în asta constă secretul echilibrului.

Mă implorau să mă împac cu soarta şi să nu-mi cheltuiesc ultimii bani pe telegrame. Toţi exilaţii, năuciţi de fantasticul pe care îl trăiesc în puşcărie, încep prin a bombarda guvernul cu telegrame şi proteste. Nimeni n-a primit vreun răspuns. Experienţa noilor mei cunoscuţi era enormă, ei erau târiţi prin exiluri şi lagăre de peste zece ani, la început separat, pe urmă soţii şi soţiile lor au izbutit să se adune la un loc. Mi-am adus aminte de bătrânul G., un medic de ţară. L-am întâlnit chiar la începutul deceniului al treilea la Moscova. Venise să facă „demersuri”, dar n-a obţinut nimic. „Nimeni nu mi-a

mai rămas, mi-a spus el. I-au deportat pe toţi, chiar şi pe Milia, chiar şi pe Nolia…” Şi mi i-a enumerat pe fiii şi nepoţii adolescenţi: „Aşa n-a fost niciodată…” Bătrânul ştia că mai demult, când fiul cel mare era trimis în surghiun, îi aduceau neîntârziat nepoţii. Arestarea nu afecta pe niciunul dintre membrii familiei, toţi rămâneau în libertate şi trăiau după capul lor. Acum, bătrânul făcea „demersuri”, încercând să-l scape măcar pe unul dintre minori, dar degeaba – n-a izbutit nimic. Le-am povestit surghiuniţilor din Cerdîn despre formula „să fie izolat, dar protejat”. Ce făgăduieşte formula asta? Poate, comandantul nu va îndrăzni să-l arunce pe O. M. la raion, în nişte condiţii mai grele? Poate va izbuti să aibă o viaţă mai uşoară, să se trateze? Ei se îndoiau… în mediul lor mulţi cunoşteau personal pe unii dintre cei care obţinuseră o soartă mai uşoară de la autorităţi, inclusiv de la Stalin. Avuseseră prilejul să se ciocnească de ei şi în ilegalitatea ţaristă, şi în exiluri. Acum însă, când îi deportau, erau asiguraţi că sunt doar „izolaţi”, dar se străduiesc „să le creeze condiţii” să poată trăi şi munci… Promisiunile însă nu erau niciodată îndeplinite, iar cererile şi scrisorile cu care ei potopeau guvernul dispăreau în neant. Izolarea nu făgăduia nici o „protecţie”, ci exterminarea cea mai obişnuită, pe ascuns, fără martori, la „momentul potrivit”… Singurul lucru pe care poţi conta este răbdarea şi disciplina. Renunţă la speranţe, aşteaptă-ţi sfârşitul şi să nu-ţi pierzi demnitatea de om. Este greu de păstrat, pentru asta trebuie să-ţi aduni toate forţele. Asta ne învaţă experienţa şi analiza lucidă a situaţiei… Aşa ne învăţau oamenii care căpătaseră experienţă înaintea noastră. Iar nouă ni se părea că nu sunt întru totul obiectivi în pesimismul lor: asta e soarta lor, să vadă fără să vrea totul în culori din cale afară de întunecate. Trei ani de exil în Cerdîn – oare ăsta o fi sfârşitul? Totul se va aranja, totul se va îmblânzi, viaţa va triumfa…

Omul se agaţă întotdeauna de cea mai mică rază de speranţă, nimeni nu vrea să renunţe la iluzii, să priveşti viaţa drept în faţă este

foarte greu. Analiza lucidă şi concluziile cer eforturi supraomeneşti. Există orbi de bunăvoie, dar printre cei ce se socotesc văzători oare au rămas mulţi oameni care nu doar privesc, ci şi văd? Mai exact, nu denaturează uşor ceea ce văd ca să-şi păstreze iluziile şi speranţele? Poate, tocmai prin aceasta se explică vitalitatea noastră?

Cunoscuţilor mei din Cerdîn le mai rămăsese doar un singur ţel – să-şi păstreze demnitatea umană. Pentru asta, ei au renunţat la orice activitate, s-au condamnat de bunăvoie la izolare totală cu perspectiva unei morţi apropiate.

Fără îndoială că acesta este un gen de împotrivire pasivă, dar, în comparaţie cu el, ceea ce este cunoscut sub această denumire şi s-a folosit în India este una dintre cele mai active lupte politice… într-un anumit sens, ei au acceptat calea autoperfecţionării care le-a fost cândva propusă de vehovişti [1], dar pe care ei o respinseseră cu indignare. De altminteri, nu aveau de ales. Singurul lucru ce le mai rămăsese era urletul, pe care, oricum, nu l-ar fi auzit nimeni.

Am izbutit absolut întâmplător să aflu de soarta „lenjeresei” din Cerdîn. Ajunsese pe Kolîma şi i-a povestit unei leningrădene, deportată şi ea acolo, despre boala lui O. M. După săritura de la fereastră, el a continuat să aştepte execuţia, dar n-a mai încercat să se salveze prin fugă. Fixase sosirea călăilor la o anumită oră şi îi aştepta speriat şi tulburat. În salonul în care locuiam se afla o pendulă mare. Odată, O. M a mărturisit că aşteaptă osânda la ora şase seara, şi „lenjereasa” m-a sfătuit să dau încetişor ceasul înainte. Am făcut asta împreună cu ea şi O. M. n-a mai trecut prin criza de spaimă şi agitaţie la apropierea orei fatale. „Priveşte, i-am spus eu. Ziceai de ora şase, iar acum e şapte şi un sfert…” Oricât ar

---

[1] Participanţi la volumul de articole despre intelectualitatea rusă Vehi (Jaloane, 1909): M. A. Berdiaev, S. N. Bulgakov, M. O. Gherşenzon, A. S. Izgoev, B. A. Kistiakovski, P. B. Struve, S. L. Frank, ale căror idei au fost combătute de Lenin.

părea de ciudat, minciuna a avut efect şi crizele legate de anumite ore au încetat.

„Lenjereasa” a memorat foarte bine această întâmplare şi i-a relatat vecinei de baracă, din lagăr, o scriitoare din Leningrad, pe nume E. M. Tagher. Chinuindu-se aproape douăzeci de ani prin lagăre, după cel de al Douăzecilea Congres, Tagher a fost reabilitată şi s-a întors în oraşul natal. I s-a dat locuinţă în aceeaşi clădire cu Anna Andreevna, şi astfel m-am întâlnit cu ea. Şi eu, care tot întâmplător am scăpat teafără şi mi-am păstrat memoria, am recunoscut în povestitoarea întâmplării cu pendula pe „lenjereasa” din Cerdîn. O întâmplare se agăţa de altă întâmplare ca eu să pot scrie pe această filă – oare va ajunge ea vreodată sub ochii oamenilor? – că aşteptările cele mai rele ale deportaţilor din Cerdîn s-au dovedit juste. Sora mea anonimă din Cerdîn a murit pe Kolîma de inaniţie acută. Însă nu pot să aflu nimic despre soarta copiilor ei, la care renunţase pentru ca „măcar ei să trăiască…” I-o fi ocolit oare ursita aceea care, de obicei, este rezervată copiilor ocnaşilor şi exilaţilor? N-au fost siliţi să plătească şi ei cu închisori şi lagăre pentru părinţii lor care au vrut să-şi păstreze demnitatea umană? Şi, în sfârşit, şi-au păstrat copiii acea demnitate de om pentru care au plătit atât de scump părinţii lor?

Nu ştiu şi n-o să aflu niciodată.

Halucinaţiile

Umblam prin Cerdîn, vorbeam cu oamenii, dormeam la spital, şi nu mă mai speriam de fereastra deschisă. Numai mâna în eşarfa îmi mai amintea de prima dimineaţă – sau era o noapte albă? – și cum în mâini mi-a rămas sacoul gol. Când în 1938 au venit cekiştii şi l-au ridicat din nou pe O. M., eu am rămas iar cu sacoul în mâini: în grabă,   el a uitat să-l ia.

În câteva zile, O. M. s-a liniştit foarte mult, starea gravă trecuse,

dar boala continua. Ca şi înainte, el aştepta execuţia, dar s-a produs o cotitură psihică ce l-a readus cât de cât la realitate. În Cerdîn, după întâmplarea cu pendula, mi-a spus că, probabil, de pedeapsă n-o să se poată eschiva, oricum nu va izbuti să facă nimic, nici chiar să-ţi pui capăt zilelor nu-i aşa de simplu – „altfel nimeni nu le-ar fi căzut în labe viu…”

Agitaţia trecuse, dar halucinaţiile auditive au rămas. Ele nu erau percepute ca o voce interioară, ci precum ceva violent şi cu desăvârşire străin. Încă din Cerdîn, O. M. vorbea de ele aproape obiectiv, încerca să se dumirească, să înţeleagă despre ce e vorba. Mă lămurea că vocile pe care le aude nu pot veni dinăuntru, ci numai din exterior: nu fac parte din vocabularul lui. „Aşa ceva eu nici nu puteam să rostesc” – aceasta era dovada lui în sprijinul realităţii acestor voci. Într-un anumit sens, capacitatea de analiză îl împiedica să lupte cu halucinaţiile. El nu putea să creadă în originea lor intrinsecă, considerând că halucinaţia trebuie într-un anumit fel să reflecte universul interior al bolnavului.

„Poate că e subconştientul?” l-am ispitit eu. El insista ferm că „subconştientul” său era cu totul altfel, dar astea sunt de altă natură. „Nici măcar spaimele nu sunt aceleaşi…” O. M. se dezvăluia atât de intens în versuri, încât în el rămăseseră, cel puţin pentru mine, foarte puţine locuri obscure – mă refer în special la „locurile obscure” pentru că, de felul său, el era un reţinut şi existau teme de care el aproape că nu se atingea. De pildă, el nu dezvăluia mecanismul asociaţiilor de versuri, în general nu comenta versurile, se pronunţa cu zgârcenie despre lucrurile foarte scumpe lui şi despre oamenii dragi, despre mama lui, de pildă, şi despre Puşkin… Cu alte cuvinte, avea un domeniu a cărui atingere era considerată sacrilegiu şi anume în acest sens eu vorbesc de reţinere. Dar nu e cu putinţă să numeşti aşa ceva „refulare”, O. M. nu era omul unor idei, sentimente şi senzaţii refulate, ci mai degrabă dimpotrivă… Dar, în general, merita oare să te gândeşti la „refulare” când boala e

stârnită de o reacţie prea puternică în faţa realităţii?

„Al cui este limbajul acesta? Ale cui cuvinte le auzi?” Parcă nu putea să decidă. Poate ale acelora care îl conduceau pe coridoarele închisorii la interogatoriile de noapte. Uneori, ei îşi făceau cu ochiul, pocneau din degete – gest simbolic care însemna „împuşcat”, şi făceau schimb de replici înfricoşătoare. Căci comportamentul lor servea şi el la intimidarea deţinuţilor, ei, ca să spunem aşa, colaborau cu anchetatorii şi asta o ştiau toţi cei care trecuseră prin închisoarea preventivă. O. M îşi mai amintea şi vocea omului care îl slobozise prin „poarta de fier a GPU”[1]. O. M. îl numea comandant, însă poate nu era decât un simplu ofiţer de serviciu. Pe cel care l-a eliberat nu l-a văzut, pentru că se afla în „dubă”, dar a auzit cum cineva verifică actele înainte de a lăsa maşina să treacă pe poartă, şi vocea, laolaltă cu întreg ceremonialul, a produs asupra lui o impresie deosebită. Însă foarte importante au fost alocuţiunile impresionante ale anchetatorului cu „crima şi pedeapsa” lui… „Vocile, mi-a spus el într-o zi, parcă ar fi un „citat antologic„ din tot ce am auzit…” (Expresia „citat antologic” aparţine lui Andrei Belîi: pe fiecare autor, spunea Belîi, el nu şi-l reprezintă în chip de citate disparate şi exacte, ci ca pe un fel de „citat antologic”, reprezentând chintesenţa ideilor şi cuvintelor lui…)

Ca să verific cum se orientează O. M. în realitate, l-am întrebat dacă nu aude şi vocile militarilor din escortă, a lui Oska de pildă, sau ale mujicilor cu care stăteam în spital. O. M. era cuprins de indignare: militarii din escortă sunt flăcăi simpli de la ţară, care fac un serviciu cumplit – „au căzut ca musca în lapte”, iar pe deschiaburiţi îi lua drept ceea ce erau. „Oamenii obişnuiţi nu pot să gân-dească şi să vorbească despre aşa ceva…” Oamenii „obişnuiţi” şi cei cu care el a avut de-a face la închisoare i se prezentau ca două poluri opuse. De multe ori, şi în Cerdîn, şi mai târziu, O. M.

---

[1] Direcţia Politică de Stat. A înlocuit CEKA în perioada februarie-decembrie 1922.

zicea: „Nici nu poţi să-ţi închipui cum au fost selecţionaţi acolo…” Totodată, el deosebea paza exterioară şi pe cei câţiva şefi cu care am avut de-a face la Voronej de aparatul specific, cu activitate nocturnă. Cei dintâi erau selecţionaţi după modelul armatei roşii, iar cei „dinăuntru”, cei de la Lubianka, erau cu totul deosebiţi: „ca să lucrezi acolo, trebuie să ai vocaţie, un om obişnuit n-ar putea suporta…” În Cerdîn, în categoria oamenilor de „profesiune CEKA”, îl includea numai pe comandant, ceea ce coincidea cu aprecierea deportaţilor. Ei ne avertizau să fim foarte atenţi cu comandantul şi să-i cădem cât mai puţin sub ochi: „Dumnezeu ştie ce-i mai trece prin cap”. Era omul războiului civil. „întotdeauna ascultă de instinctul lui de clasă, mi-a spus înspăimântat piticul marxist, iar asta nu duce la nimic bun, fiindcă niciodată nu poţi să ghiceşti la ce îl împinge satana”. Sărmanul se afla în puterea deplină a acestui comandant transferat la periferie pentru samavolnicie. Spaima instinctivă a lui O. M. faţă de acest om era pe deplin justificată.

Lui O. M. i se năzăreau nişte voci bărbăteşti vulgare, care speriau, etichetau delictul lui, enu-merau tot felul de pedepse posibile, vorbeau în limbajul ziarelor noastre din perioada campaniilor staliniste de demascare, care îl împroşcau cu înjurături alese, îl acuzau că a nenorocit atâţia oameni recitându-le versurile sale. Vocea înşiruia numele acestor oameni ca inculpaţi la viitorul proces şi invoca conştiinţa aceluia care i-a nenorocit. Oricât ar părea de curios, însă cuvântul „conştiinţă”, care ieşise cu totul din uz – nu se mai folosea nici în ziare, nici în cărţi, nici în şcoală, pentru că funcţiile lui au fost preluate la început de „simţul de clasă”, iar pe urmă de „interesul statului” – s-a păstrat şi era folosit la Lubianka. Acolo îi ameninţau neîncetat pe deţinuţii anchetaţi cu „mustrările de conştiinţă”. Boris Sergheevici Kuzin povestea că atunci când îl „hărţuiau”, cerându-i să devină turnător, îl speriau cu arestarea, cu dificultăţi la serviciu, cu zvonuri, pe care ziceau că le vor răspândi printre prieteni şi colegi, cum că ar fi agent secret, dar

şi cu mustrări de conştiinţă pentru belelele care le va atrage asupra familiei lui dacă va respinge propunerile organelor… Acest cuvânt, care apărea în halucinaţii într-un context specific, arăta că sursa lor se află în interogatoriile nocturne. Şi „cazul”, laolaltă cu lista celor acuzaţi că ar complota împotriva lui Stalin, n-a fost inventat de O. M., nici n-a fost extras din sferele obscure ale conştiinţei lui – acest subiect a fost atins de anchetator de faţă cu mine, când mi-a explicat că nu „dă curs cazului” doar pentru că a primit ordin de sus, iar după asta a urmat întrebarea retorică: oare cum să explici un astfel de comportament al oamenilor dacă nu prin complot… Realitatea noastră întrece cea mai îndrăzneaţă şi cea mai bolnavă închipuire.

În astfel de epoci, precum a noastră, oare unde se află graniţa dintre norma psihică şi boală? Şi eu, şi O. M. ne gândeam la acelaşi lucru, însă la el toate aceste gânduri căpătau o nuanţă senzorială: el nu doar se gândea, dar îşi închipuia şi ce întorsătură vor lua toate acestea. Într-o noapte m-a trezit şi mi-a spus că Anna Andreevna a fost arestată şi acum este dusă la interogatoriu. „Ce te face să crezi asta?” „Aşa mi se pare…” Când ne plimbam prin Cerdîn, el căuta trupul Annei Andreevna prin văgăuni… Asta-i nebunie, fireşte… Iar eu, trezită din letargia care mă cuprinsese în vagon, nu dormeam nopţile şi încercam să ghicesc pe care dintre apropiaţii şi prietenii noştri îi arestaseră şi ce acuzaţie li se aduce – ar fi bine să fie doar „nede-nunţare”, însă li se poate atribui ce vrei şi ce nu vrei… Ar fi fost o adevărată nebunie, ba chiar o ticăloşie, să-l crezi pe anchetatorul care a făgăduit că „nu dă curs cazului”. Iată, de pildă, Adalis: m-am dat brusc înapoi, aflând că au chemat-o în cazul unuia dintre bărbaţii ei şi ea l-a crezut pe anchetator, lepădându-se numaidecât de omul cu nimic vinovat…

Oare eram eu bolnavă, când în nopţile de insomnie îmi închipuiam interogatoriile şi supliciile – deocamdată psihologice şi, în orice caz, dintre cele care nu lasă nici o urmă pe corp – tuturor

cunoscuţilor mei? Nu, nici pomeneală de boală – orice om normal, în locul meu, ar fi fost chinuit de asemenea gânduri. Care dintre noi nu se închipuia în cabinetul anchetatorului, care dintre noi, cu cele mai stupide prilejuri, nu a născocit răspunsuri la eventualele întrebări care i se vor pune? Nu degeaba Anna Andreevna a scris versurile: „*Dincolo de sârma ghimpată, în inima taigalei neguroase, Umbra mea este dusă la interogatoriu*…”

Desigur, O. M. era un om extrem de sensibil şi de iritabil. El ceda traumelor mult mai uşor ca alţii şi la iritările exterioare reacţiona întotdeauna puternic. Era însă nevoie de această hipersensibilitate ca să te doboare viaţa asta?

Bolnavii se cuvine să fie trataţi. Am cerut expertiză. Femeia-medic, şefa spitalului, a refuzat categoric să-l trimită la expertiză. Răspunsurile ei îmi aminteau de acel „nu-i voie” al lui Oska… într-o zi, nu s-a mai putut stăpâni şi mi-a zis: „Ce vreţi de la mine? De-acolo toţi vin în starea asta…”

Eu aveam nişte reprezentări învechite şi credeam că un om care aiurează nu poate fi deportat, ar fi o ilegalitate… Şi pe doctoriţă, pentru indiferenţa ei, am onorat-o cu porecla de călău. Curând însă am observat că mujicii cei bărboşi se poartă frumos cu ea. „Să nu-i cauţi pricină, a zis unul dintre ei. Ce poate ea? Absolut nimic…” „Dar ce fel de om este?” am întrebat eu. „Nu-i mai rea ca alţii”, au răspuns bărboşii. Într-adevăr, nu poţi să-ţi manifeşti înaltele calităţi morale în orice condiţii. Examinând-o mai bine, mi-am dat seama că este un medic raional obişnuit. N-a avut noroc şi a nimerit într-o localitate unde îi trimiteau pacienţi „de-acolo” şi astfel trebuia să vină necontenit în contact cu organele şi să „acţioneze conform instrucţiunilor”. Aşa că a învăţat să-şi pună lacăt la gură şi să nu se amestece în dispoziţiile şefilor. Zile întregi îşi făcea de lucru bandajând rănile purulente ale bărboşilor, striga la ei, înjura, totuşi, pe măsura puterilor, îi vindeca, iar mie mi-a dat un sfat bun: să nu mai insist ca O. M. să fie trimis la Perm pentru expertiză şi să nu-l

internez în nici o instituţie medicală. „Oricum asta o să-i treacă, dar acolo îl nenorocesc… Dumneavoastră nu ştiţi cum e la noi în astfel de locuri…” Am ţinut seama de sfatul ei şi bine am făcut: „asta”, într-adevăr, o să-i treacă… Dar aş fi vrut să ştiu cum se numeşte „asta” în medicină, de ce doboară un număr atât de mare de deţinuţi sub anchetă, ce condiţii de la Lubianka determină îmbolnăvirile în masă. Repet, O. M. era extrem de iritabil, era poate înclinat spre maladii psihice şi pe mine nu m-a uimit atât boala lui, cât mai ales faptul că toţi cei cu care intram în contact, îmi confirmau caracterul de masă al acestor îmbolnăviri; oameni care au cunoscut puşcăriile ţariste, care nu se deosebeau câtuşi de puţin prin umanitarismul lor mi-au adeverit bănuiala că, atunci, deţinuţii se ţineau mult mai tare şi psihicul se păstra mult mai bine.

Peste mulţi ani, într-un tren care mergea spre Orient, am nimerit într-un compartiment cu o fată, medic, care, la fel, n-a avut noroc: primise repartizare în spitalul unui lagăr. Vremurile nu mai erau cumplite – anul 1954 – şi fata şi-a dat drumul la gură. Încotro s-o apuce? Cum să se salveze? Căci nu se mai poate îndura… „Mai ales că nu poţi să faci nimic… Ce dacă eşti doctor? Scriem ce ni se dictează, facem ce ni se porunceşte…” La vremea aceea ştiam bine că nici un medic nu îndrăznea să facă nimic după capul lui şi cel mai adesea sunt siliţi să procedeze împotriva conştiinţei lor, iar unii nici măcar nu bănuiesc că acţionează împotriva conştiinţei medicale când refuză, de pildă, să elibereze adeverinţe de boală, certificate medicale, adeverinţe de invaliditate… De fapt, de ce să-i evidenţiem pe medici? Toţi trăim după cum grăiesc „instrucţiunile” şi nu trebuie să trecem cu vederea acest lucru.

Profesiune şi boală

Eu am impresia că, pentru un poet, halucinaţiile auditive constituie un fel de maladie profesională.

Zămislirea versurilor începe astfel – întâlnim mărturii la mulţi poeţi, în *Poemul fără erou* de Ahmatova şi la O. M.: în urechi îţi răsună o frază muzicală obsedantă, la început necristalizată, dar pe urmă clară, însă fără cuvinte. Nu o dată am avut prilejul să văd cum O. M. încerca să scape de câte o melodie, s-o scuture, s-o alunge… Dădea din cap de parcă ar fi putut s-o scurgă ca pe o picătură de apă intrată în ureche la scăldat. Nimic nu o înăbuşea: nici zgomotul, nici radioul, nici discuţiile din aceeaşi cameră.

Anna Andreevna mi-a povestit că în clipele când s-a născut *Poemul*… era în stare să facă orice numai să scape de el, s-a apucat chiar să spele rufe, dar n-a ajutat la nimic.

La un moment dat, peste fraza muzicală se aşterneau pe neaşteptate cuvintele şi atunci începeau să se mişte buzele. Probabil în munca poetului şi a compozitorului există ceva comun şi apariţia cuvintelor constituie momentul critic care separă aceste două genuri de compoziţie.

Câteodată, melodia îi venea lui O. M. în somn, dar, trezindu-se, nu-şi mai amintea versurile visate.

Nu ştiu de ce rămăsesem cu impresia că versurile există înainte de a fi compuse. (O. M. nu spunea că versurile sunt „scrise”. Mai întâi, el „compunea” şi pe urmă transcria.) Întregul proces al compunerii constă în surprinderea înfrigurată şi în manifestarea unei unităţi armonice şi semantice existente dinainte şi transmise nu se ştie de unde, întrupate treptat în cuvinte.

Ultima etapă a lucrării este eliminarea din versuri a cuvintelor întâmplătoare, care nu se află în acel ansamblu armonic existent înainte de apariţia lor. Aceste cuvinte strecurate întâmplător au fost puse în grabă, ca să umple un gol, când s-a revelat ansamblul. Ele s-au prins, şi îndepărtarea lor constituie de asemenea o muncă dificilă. În ultima etapă se produce ascultarea atentă a propriului univers lăuntric pentru a găsi acea unitate obiectivă şi absolut exactă, care se numeşte poezie. În poezia *Să-mi ocroteşti vorbirea*,

cel din urmă a venit epitetul „scrupulos” („dohotul muncii”). O. M. se plângea că aici trebuie un determinativ exact şi concis, ca la Anna Andreevna: „Doar ea e în stare de aşa ceva…” Parcă aştepta ajutorul ei.

În procesul compunerii versurilor am observat nu doar unul, ci două „oftaturi de uşurare”: unul când într-un vers sau într-o strofa apar cele dintâi cuvinte, al doilea – când ultimul cuvânt exact îl alungă pe intrusul pătruns întâmplător. Atunci, procesul ascultării propriului univers lăuntric, cel care pregăteşte terenul pentru tulburarea auzului interior, pentru boală, se opreşte. Poezia parcă se desprinde de autorul ei, încetează să-l mai bâzâie. Obsedatul îşi recapătă libertatea. Sărmana vacă Io s-a chinuit fugărită de un tăun. Dacă poezia nu-ţi dă pace, spunea O. M., înseamnă că în ea ceva nu e în regulă sau ceva „a rămas încă ascuns”, adică un muguraş roditor din care va răsări o mlădiţă nouă, cu alte cuvinte, lucrul nu e terminat.

Când vocea interioară tăcea, O. M. ardea de dorinţa să declame cuiva noua poezie. Eu nu-i eram de ajuns: eu vedeam atât de aproape toate aceste zbuciumări, încât lui O. M i se părea că şi eu ascultam melodia iniţială. Uneori chiar îmi reproşa că mi-a scăpat ceva, n-am auzit bine. În ultima perioadă de la Voronej (versurile din Caietul al Doilea şi Caietul al Treilea) ne duceam la Nataşa Ştempel ori îl chemam la noi pe Fedea Maranţ, un agronom cu figură de maimuţă, unul dintre cei mai fermecători şi mai neprihăniţi oameni, care trebuia să devină violonist, dar, întâmplător, s-a accidentat la mână. La Fedea găseai acea armonie interioară caracteristică oamenilor care ascultă muzică. Cu versurile se întâlnea pentru prima oară, dar simţul lui muzical îl făcea să fie un ascultător mai bun decât mulţi specialişti.

Prima lectură încheie parcă procesul lucrului asupra poeziei, şi întâiul ascultător este receptat ca participant la acest proces. Cei dintâi ascultători ai lui O. M. din anii treizeci au fost Boris

Sergheevici Kuzin, biolog, căruia O. M. i-a dedicat poezia *Limba germană*, şi Alexandr Margulis, care de fapt a făcut publice versurile din primele două caiete. Memorând versurile spuse de O. M. sau primind o copie scrisă, Margulis le declama prietenilor şi cunoscuţilor – avea o mulţime. O. M. compunea nesfârşite „margulisme”, poezii despre Margulis, care trebuiau să înceapă cu cuvintele „bătrânul Margulis” şi să primească neapărat aprobarea lui Margulis, şi ne asigura că bătrânul Margulis cel sărac (pe atunci nu avea mai mult de treizeci de ani) are acasă un bătrân şi mai sărac pe care îl hrăneşte pe ascuns. Margulis era un adevărat om-orchestră şi fredona cele mai complexe simfonii. Păcat că s-au pierdut cele mai bune „margulisme” în care „bătrânul” interpretează Beethoven pe bulevardele Moscovei. Margulis s-a căsătorit cu pianista Isa Hanţîn, excelentă interpretă a lui Skriabin. Lui Margulis i-au plăcut toată viaţa muzica, poezia şi romanele de aventuri. Cineva mi-a relatat că, dându-şi sfârşitul sub cerul Orientului îndepărtat, el povestea puşcăriaşilor de drept comun tot felul de braşoave şi aventuri ale muşchetarilor şi pentru asta i se dădea mâncare.

Unul dintre cei dintâi ascultători era adesea şi Liova Gumiliov[1]: a locuit la noi în iarna 1933-1934. Începutul *Primului Caiet* din Voronej O. M. l-a citit lui Rudakov, deportat în Voronej o dată cu nobilii leningrădeni (dar el a reuşit curând să se întoarcă în Leningrad).

S-a întâmplat astfel încât toţi primii ascultători ai lui O. M. au avut un destin tragic. În afară de Nataşa, toţi au avut parte de închisori şi exiluri.

Fedea, de pildă, a fost închis mai bine de un an pe vremea lui

---

[1] Lev Nikolaievici Gumiliov (1912 – 1992), fiul lui Nikolai Gumiliov și al Annei Ahmatova, a fost unul dintre cei mai controversați și, totodată populari, istorici ruși ai secolului al XX-lea. Ideile sale neortodoxe despre nașterea și moartea *etnosurilor* (grupurilor etnice) au făcut să apară mișcarea culturală și politică cunoscută drept "Neo-Eurasianism".

Ejov şi a îndurat totul, dar n-a semnat nimic şi astfel a nimerit printre fericiţii eliberaţi după căderea lui Ejov. Din această încercare, el a ieşit bolnav şi sfârşit, iar în timpul războiului a fost din nou deportat pur şi simplu pentru că s-a întâmplat să se nască la Viena, de unde a fost adus acasă, la Kiev, la trei săptămâni de la naştere.

Judecând logic, s-ar putea crede că, dacă cei dinţii ascultători ai lui Mandelştam au fost supuşi cu toţii represiunilor, între cazurile lor există cât de cât o legătură. În realitate n-a existat nici o legătură. Kuzin trecuse pe la „organe” încă înainte de a-l cunoaşte noi, în legătură cu cazul biologilor. Prima dată a dat de belea din pricina unor versuri comice, care îi aparţineau şi pe care le ascundea cu străşnicie de noi. Era chemat în nişte apartamente particulare, unde într-o cameră separată, special amenajată, şedea anchetatorul şi recruta turnători. A fost închis prima oară în 1932, pe urmă a fost luat pentru a doua oară, în aceeaşi zi cu biologul Vermel – amândoi erau socotiţi neolamarckişti şi fuseseră excluşi din academia Timiriazev.

Kuzin – biolog, Fedea Maranţ – agronom, Rudakov – fiul unui general împuşcat şi Liova – fiul unui poet împuşcat nici măcar nu se cunoşteau unul cu altul. Aveau în comun doar un singur lucru – dragostea pentru poezie.

Pesemne acest sentiment cere acel grad de cultură pentru care la noi oamenii au fost condamnaţi la moarte sau, în cel mai bun caz, la exil. Aveau voie să trăiască doar traducătorii.

Procesul muncii la o traducere este de-a dreptul opus compunerii versurilor originale. Fireşte, nu mă refer la miracolul contopirii a doi poeţi, cum s-a întâmplat cu Jukovski ori cu A. K. Tolstoi, când traducerea a adus un suflu nou în poezia rusă ori versurile traduse deveneau un fapt de valoare autentică al literaturii ruse, precum *Mireasa din Corint*[1], foarte îndrăgită de noi. Astfel de

---

[1] Baladă de Goethe în traducerea lui A. K. Tolstoi.

izbânzi pot să aibă numai poeţii adevăraţi, dar şi ei foarte rar. Traducerea este însă un act de versificaţie rece şi raţional în care sunt imitate unele elemente ale artei de a scrie versuri. Oricât ar părea de ciudat, în cazul traducerii nu există un ansamblu gata înainte de întruparea ei.

Traducătorul se porneşte ca un motor şi după eforturi mecanice îndelungi ajunge să înfiripe melodia care îi trebuie. El nu dispune de ceea ce Hodasevici a numit foarte exact „tainica ascultare". Traducerea este o îndeletnicire contraindicată poetului adevărat, menită să zădărnicească chiar zămislirea versurilor.

În *Convorbiri despre Dante*, O. M. vorbeşte de „traducătorii tâlcurilor de-a gata", exprimându-şi părerea şi despre activitatea de traducător şi despre cei care se folosesc de forma versurilor ca să-şi expună propriile gânduri. O. M. îi separa întotdeauna de poeţii veritabili. Într-o vreme, la noi în ţară, oamenii au încetat să mai recite versuri: „Versurile, a spus Anna Andreevna, sunt un lucru tare complicat, dacă cineva a înghiţit o dată surogat, s-a otrăvit pentru totdeauna..." Lumea a revenit la versuri şi acum le declamă ca niciodată, însă numai pentru că a învăţat să le deosebească de toate produsele meseriei de traducător.

Versurile sunt precum cuvântul. Un cuvânt născocit conştient este lipsit de viabilitate. Acest lucru este demonstrat de toate eşecurile din domeniul creării cuvintelor noi – joc individualist şi naiv cu acest har distins acordat omului: vorbirea. Unui ansamblu fonetic numit cuvânt i se fixează un sens arbitrar, şi apare astfel un limbaj argotic sau acea pojghiţă verbală de care se folosesc în scopuri interesate sacerdoţii, vrăjitorii, cârmuitorii şi tot felul de şarlatani. Şi batjocoresc cuvântul şi versurile ca să se folosească de ele precum hipnotizatorul de globul lui de cristal. Mai devreme sau mai târziu, înşelăciunea va fi descoperită, dar omul este întotdeauna ameninţat de pericolul de a cădea sub vraja şi puterea altor escroci care întorc globul lor de cristal cu altă faţă.

La puşcărie

Ce s-a întâmplat în puşcăria preventivă în timpul anchetei? O. M. a discutat mult cu mine despre asta la Voronej şi se căznea să separe halucinaţiile şi viziunile delirante de fapte. El nu-şi pierduse nici o clipă pătrunzătorul spirit de observaţie. M-am convins de asta când, la întâlnire, m-a întrebat ce palton am îmbrăcat şi, din răspunsul meu că e al mamei, a tras concluzia justă: „Vasăzică, n-ai fost arestată…” însă bolnav era, şi observaţiile şi concluziile nu erau nici pe departe toate adevărate. Alegeam împreună cu multă migală fărâmele de realitate, dar nu era deloc uşor.

Aveam un criteriu destul de bun de a verifica autenticitatea celor memorate de el – în timpul vizitei mele, anchetatorul izbutise să atingă multe probleme. Cu asta el urmărea un scop clar: să-mi insinueze punctul lui de vedere asupra cazului în ansamblu şi asupra unor aspecte ale anchetei.

Primeam, ca să zicem aşa, lămuriri competente cum trebuie să tratez cele întâmplate. Existau multe femei de felul lui Adalis, care primeau cu recunoştinţă astfel de lămuriri… Cele mai multe făceau asta din spirit de autoconservare, dar unele din tot sufletul. Aşadar, în timpul întâlnirii, eram ca un disc pe care şi anchetatorul, şi O. M. înregistrau grăbiţi fiecare versiunea lui despre cele întâmplate, ca eu să le pot transmite celor din libertate.

Anchetatorul se străduia în mod conştient să mă sperie şi prin mine pe cei cu care o să stau de vorbă. Însă el s-a înşelat, ca şi alţi protagonişti ai epocii noastre, cărora nu le trecea prin cap că victima lor ar putea memora ceva şi ar îndrăzni să abordeze evenimentele nu după criterii oficiale, ci după cele proprii. Teroarea şi tirania suferă întotdeauna de miopie.

O. M., datorită surescitabilităţii sale, a fost, probabil, o pradă uşoară şi nu i s-au aplicat procedee prea subtile. Era ţinut într-o

„celulă de două persoane”. Iată cum a comentat anchetatorul celula: „La noi, detenţia individuală este interzisă din motive umanitare”. Ştiam că asta-i o minciună. Chiar dacă această interdicţie a existat, a fost numai pe hârtie. În toate perioadele am întâlnit oameni pe care i-au ţinut în celule individuale. În schimb, când în puşcărie se făcea simţită criza de spaţiu, aceste celule minuscule erau înţesate până la refuz. Despre aşa ceva am aflat pentru prima dată în timpul confiscării valorilor. Oamenii care ieşeau din puşcărie povesteau că au stat zile întregi în picioare în aceste celule arhipline. De obicei, cel de al doilea pat era folosit într-un mod special, despre care, în 1934, înainte de arestarea lui O. M., încă nu ştiam… Colegul de celulă al lui O. M. îl speria cu procesul care urma să aibă loc. El căuta să-l convingă pe O. M. că toate rudele şi toţi cunoscuţii lui sunt arestaţi şi vor fi acuzaţi la procesul ce va să vie. Enumera articolele codului şi, ca să spunem aşa, „îi dădea consultaţii” lui O. M., adică îl ameninţa cu acuzaţii de terorism, complot şi de tot soiul de asemenea lucruri. Întorcându-se de la interogatoriul de noapte, O. M. cădea în labele „colegului” care nu-l lăsa să se odihnească. Însă acest om lucra grosolan, şi la insistenţele lui, O. M. întreba: „De ce aveţi unghiile curate?” Acest deţinut făcuse prostia să spună că el este „veteran”, e închis de câteva luni, dar unghiile lui erau tăiate cu grijă, într-o dimineaţă, acest tip s-a întors puţin mai târziu decât O. M., chipurile de la interogatoriu, şi O. M. a observat că miroase a ceapă şi i-a spus numaidecât.

Anchetatorul, parând afirmaţia lui O. M. că a fost ţinut în celulă individuală, m-a informat despre interdicţia umanitară a celulelor individuale, adăugând că O. M. a fost în celulă cu alt deţinut, dar „şi-a jignit colegul” şi acesta a trebuit să fie mutat. „Câtă grijă!” a reuşit O. M. să adauge, şi sfada pe această temă a luat sfârşit.

Încă de la primul interogatoriu, O. M. a recunoscut că este autorul poeziei incriminate, deci, rolul deţinutului „plantat” nu avea

ca scop descoperirea unor fapte ascunse anchetatorului. Probabil, sarcina acestor indivizi era să-i intimideze şi să-i obosească pe deţinuţii aflaţi sub anchetă, să le facă viaţa imposibilă. Până în 1937, la noi excelau în torturi psihologice, pe urmă, acestea au fost înlocuite cu schingiuiri fizice, cu lovituri absolut primitive. După 1937, n-am mai auzit vorbindu-se de celule individuale cu sau fără „colegi plantaţi”. Se prea poate ca oamenii onoraţi cu celule la Lubianka după 1937 să nu mai fi ieşit vii de acolo.

O. M. a fost supus acelor torturi fizice care s-au practicat la noi dintotdeauna. În primul rând, regimul fără somn. La interogatorii îl duceau în fiecare noapte. Ele durau multe ore. Cea mai mare parte din noapte nu trecea cu interogatoriul, ci cu aşteptarea, sub escortă, la uşa de la cabinetul anchetatorului. Odată, când nu avea interogatoriu, totuşi l-au trezit pe O. M. şi l-au dus la nu ştiu ce femeie, care, după ce l-a ţinut multe ore la uşa ei, a binevoit să-l întrebe dacă nu are a se plânge de ceva. Inepţia plângerilor către aşa-zisa procuratură era clară pentru oricine şi O. M. nu s-a folosit de acest drept al lui. L-au dus la procuroare pesemne ca să respecte formalităţile şi să-i păstreze regimul de nesomn şi în noaptea aceea, când anchetatorul dormea. Aceste păsări de noapte duceau un mod de viaţă barbar, însă izbuteau să doarmă, deşi nu ca toţi oamenii, în orele destinate somnului. Tortura cu nesomnul şi cu lumina orbitoare pusă în ochi e cunoscută tuturor celor care au străbătut acest drum…

La întrevedere am observat că O. M. avea pleoapele inflamate şi l-am întrebat ce se întâmplă cu ochii lui. La această întrebare s-a grăbit să răspundă anchetatorul: chipurile a citit prea mult, însă, mai departe, a reieşit că O. M. nu primea cărţi în celulă. Toţi anii care au urmat a trebuit să-şi îngrijească pleoapele bolnave, dar n-a izbutit să se vindece. O. M. încerca să mă asigure că inflamarea s-a produs nu numai din cauza becurilor orbitoare, ci şi pentru că îi suflau în ochi o substanţă corozivă când se uita prin „vizorul” de la

uşa celulei. Orice nelinişte, la el se transforma în mişcare şi, când rămânea singur în celulă, se agita necontenit. Am aflat că vizorul e protejat de două lentile groase, şi nici o substanţă nu putea fi introdusă prin el. Este posibil ca această substanţă corozivă să aparţină pseudoamintirilor lui, însă este oare de ajuns un singur bec ca să pricinuiască o îmbolnăvire atât de persistentă a pleoapelor?

O. M. primea doar mâncare foarte sărată, însă apă nu-i dădeau să bea: aşa procedau în mod curent cu toţi deţinuţii de la Lubianka. Dacă cerea apă de la acelaşi gardian, apropiindu-se de vizor, era băgat la carceră şi legat în cămaşă de forţă. Înainte, el nu văzuse niciodată o cămaşă de forţă şi mi-a propus să verificăm acest fapt în felul următor: el a notat cum arată, apoi am coborât la spital să vedem dacă descrierea lui era exactă. Era exactă.

La întâlnire am observat că ambele mâini ale lui O. M. sunt bandajate la încheieturi. „Ce-ai păţit la mâini?” am întrebat eu. O. M. a ridicat din umeri, iar anchetatorul a rostit o tiradă ameninţătoare, că O. M. a adus în celulă obiecte interzise, iar asta, conform statutului se pedepseşte cu… S-a adeverit că O. M. îşi tăiase venele cu o lamă „Gillette”. Ce se întâmplase? Kuzin, eliberat în 1933 după o detenţie de două luni – intervenise pentru el un cunoscut cekist, pasionat de entomologie – i-a povestit lui O. M. că acolo nu găseşti în ruptul capului un cuţit sau măcar o lamă. El născocise un sistem de a se asigura, pentru orice eventualitate, cu lame: pot fi ascunse în talpa încălţărilor. Auzind asta, O. M. l-a convins pe un cizmar cunoscut să-i ascundă câteva lame în talpa ghetelor. O astfel de prevedere era în obiceiurile noastre. Încă pe la mijlocul anilor douăzeci, Lozinski ne-a arătat un rucsac cu lucruri pregătit în eventualitatea unei arestări. Inginerii şi oameni de alte „profesii ameninţate” făceau la fel. Uluitor nu e faptul că aveau pregătite rucsacurile pentru închisoare, ci faptul că aceste rucsacuri şi relatări nu produceau asupra noastră nici o impresie: e foarte

firesc că oamenii se gândesc la viitor, bravo lor… Aşa era viaţa noastră de toate zilele, lama ascunsă din timp în gheată i-a dat lui O. M. posibilitatea să-şi taie venele: să-ţi pierzi tot sângele nu-i un sfârşit chiar atât de rău în viaţa noastră…

Opera de distrugere a psihicului se desfăşura la Lubianka, pe toată linia, după un sistem şi cum organele noastre sunt tot o instituţie birocratică şi nu fac nimic fără instrucţiuni, existau pesemne şi instrucţiunile de rigoare. Nimic nu poate fi explicat prin instinctele personalului inuman, deşi, fireşte, îşi alegeau oamenii potriviţi, fiindcă, mâine, acelaşi personal putea să se dovedească bun – tot conform instrucţiunilor, desigur…

Printre noi, cei din libertate, circulau zvonuri precum că Iagoda a înfiinţat nişte laboratoare secrete, a adus specialişti şi face tot felul de experimente: discuri de patefon, narcoze, sugestionări. Este cu neputinţă să verifici aceste zvonuri, poate că nu era decât imaginaţia noastră bolnavă sau născociri răspândite intenţionat printre noi ca să ne ţină pe toţi sub control…

O. M. auzea în celula lui o voce de femeie care răsuna departe şi el credea că e vocea mea. Erau nişte vaiete, gemete şi povestiri rapide, dar atât de neclare, încât nu putea desluşi nici un cuvânt. Atunci a crezut că, într-adevăr, m-au arestat şi pe mine, cum îi insinua anchetatorul la interogatorii. Discutând despre asta cu el, aveam îndoieli dacă putem să includem această voce printre halucinaţiile auditive. De ce nu desluşea cuvintele? Căci într-o halucinaţie auditivă el auzea glasurile chiar foarte clar, iar o mulţime de oameni care au trecut în anii aceia prin închisoarea preventivă au auzit şi ei vocile şi ţipetele soţiilor, care de fapt erau în libertate. Oare aveau cu toţii halucinaţii? Şi dacă era aşa – cum se obţineau aceste efecte? Se spunea că aveau un arsenal de discuri de patefon cu vocile soţiei, mamei şi fiicei standard, care erau folosite pentru distrugerea psihică a deţinutului… După ce caznele rafinate şi metodele psihologice au fost înlocuite cu cele

mai primitive, nimeni nu s-a mai plâns că aude vocea soţiei lui. Cunosc procedee mai brutale: arătau, de pildă, prin vizor, un om bătut, însângerat, cu înfăţişare cumplită, şi ziceau că este fiul ori soţul deţinutei… Dar de vocile ce se auzeau de departe nu mai vorbea nimeni… Au existat oare acele înregistrări? Nu mi-a fost dat să ştiu şi n- am de la cine să aflu. Şi întrucât O. M., după ieşirea din închisoare, avea halucinaţii, înclin să cred că şi această voce făcea parte dintre acele voci interioare care l-au chinuit la Cerdîn. Însă despre laboratoarele de narcoze circulă zvonuri şi astăzi.

Toate aceste metode sunt posibile doar acolo unde, din momentul arestării, deţinutului i se întrerupe orice legătură cu lumea din afară: nimic, decât semnătura din registrul pachetelor, el nu mai ştie despre cei lăsaţi în libertate, însă nici pachete nu au toţi voie să primească. Primul mijloc de înrâurire a deţinutului este interzicerea pachetelor, acest ultim fir care îl mai lega de lume. Iată de ce în viaţa noastră era mai bine să nu fii ataşat de nimeni: omul care nu trebuie să surprindă la interogatorii lapsusurile false şi aluziile anchetatorului ca să afle ceva de soarta omului drag se simte mult mai puternic. Celui singur este mult mai greu să-i fie zdruncinat psihicul şi lui îi este mult mai uşor să se concentreze asupra propriilor interese şi să se apere în mod sistematic. În pofida sentinţei prestabilite, o autoapărare inteligentă juca totuşi un oarecare rol. Un prieten al meu[1] a izbutit în mod uimitor să-şi păcălească anchetatorul. E drept că era din provincie. După o luptă îndelungată a consimţit în celulă să noteze toate balivernele care i le atribuiau. I-au dat hârtie, şi el a scris tot ce i-a cerut anchetatorul, dar nu şi-a pus semnătura sub depoziţie, iar anchetatorul, de bucurie, n-a observat. Amicul meu, s-a născut, fireşte, sub o stea norocoasă, pentru că în vremea asta Ejov a fost dat jos. Cazul n-a ajuns la colegiu, sentinţa nu a fost pronunţată şi el

[1] Şura Rumnev, actor la Teatrul de Cameră (n.a.).

a obţinut revizuirea pe motiv că lipsa semnăturii făcea depoziţiile lui inoperante. S-a numărat printre cei puţini care, după căderea lui Ejov, a fost eliberat. Dar să te naşti sub o stea norocoasă nu e de ajuns, se mai recomandă să nu-ţi pierzi capul, şi numai oamenii singuri izbutesc să facă asta cu uşurinţă…

Hristoforîci

Anchetatorul lui O. M., faimosul Hristoforîci, era destul de snob, şi misiunea lui privind intimidarea şi zdruncinarea psihicului o îndeplinea, desigur, cu plăcere. Prin toată înfăţişarea lui, prin privire, prin intonaţii, el voia să arate că anchetatul lui este o nulitate, un nemernic odios, o lepădătură a neamului omenesc. De ce se umflă atâta în pene? Ne-am fi întrebat noi dacă am fi întâlnit un astfel de om într-o ambianţă normală, dar în timpul interogatoriilor nocturne omul trebuie să se simtă zdrobit de această privire sau, cel puţin, să-şi recunoască neputinţa deplină. Se purta ca un om de rasă superioară, care dispreţuieşte slăbiciunea fizică şi lamentabilele prejudecăţi intelectuale. Mărturie era ţinuta lui îndelung studiată, şi eu, de asemenea, deşi nu eram speriată, totuşi am simţit tot timpul cum mă fac mai mică sub privirea lui. Eu îmi dădeam seama că astfel de hristoforîci, siegfriezi, nepoţi şi prieteni ai supraomului n-ar rezista la nici o încercare şi s-ar pierde cu totul dacă s-ar afla în situaţia noastră. Ei sunt extraordinari numai faţă de cei fără apărare şi sunt în stare să-şi înfigă ghearele numai într-o victimă prinsă în capcană.

Snobismul anchetatorului nu se limita doar la comportamentul lui, din când în când îşi permitea ieşiri de clasă înaltă care miroseau a saloane literare. Prima generaţie de cekişti tineri, înlocuită şi nimicită în 1937, se distingea prin gusturi dintre cele mai rafinate şi prin slăbiciune pentru literatură, fireşte, cea mai la modă. În faţa mea i-a spus lui O. M. că poetului îi este folositoare senzaţia de

frică, „dumneavoastră mi-aţi spus”, ea contribuie la zămislirea versurilor, şi O. M. „va primi măsura întreagă a acestui sentiment stimulator…” Am remarcat amândoi că Hristoforîci a folosit viitorul, nu a zis „aţi primit”, ci „veţi primi”.

În ce saloane din Moscova o fi deprins anchetatorul un asemenea limbaj? Şi eu, şi O. M. aveam o impresie comună, pe care el a exprimat-o astfel:

„La acest Hristoforâci totul e de-a-ndoaselea”. Cekiştii erau într-adevăr detaşamentul de avangardă al „oamenilor noi” şi au supus toate concepţiile obişnuite unei schimbări supraumane radicale. Ei au fost înlocuiţi de oameni de un tip fizic cu totul diferit care, în general, nu aveau nici un fel de concepţii, fie ele juste sau anapoda.

Procedeul principal folosit de anchetator ca să-l sperie pe O. M. era totuşi absolut primitiv: pomenind vreun nume: al meu, al Annei Andreevna sau al lui Evgheni Iakovlevici, el îi spunea că a obţinut de la noi depoziţii… O. M. încerca să-l iscodească dacă persoana pomenită este sau nu arestată, dar anchetatorul nu răspundea – nici da, nici nu, totuşi, ca din întâmplare, dădea de înţeles că „ei sunt la noi”, pentru ca peste o clipă să tăgăduiască: „Eu nu v- am spus aşa ceva”. În astfel de cazuri, incertitudinea este ucigătoare pentru cel anchetat şi este posibilă numai în condiţiile noastre de detenţie. Hristoforîci, jucându-se cu O. M. de-a mâţa cu şoarecele şi dându-i doar de înţeles despre arestările rudelor şi ale celor apropiaţi, se comporta conform rangului înalt de anchetator, fiindcă, de obicei, fără să se lanseze în nici un joc, îl anunţa că toţi sunt de mult arestaţi, nimiciţi, interogaţi şi împuşcaţi… Pe urmă stai în celulă şi ghiceşte: e adevăr sau minciună tot ce ţi-a spus…

Anchetatorul, „specialist în literatură”, făcea multă paradă de faptul că era foarte informat: el, chipurile, îi ştie pe toţi şi este la curent cu „toate treburile noastre”. Se străduia să creeze impresia că toţi cunoscuţii noştri au trecut pe la el şi el ne-a aflat toate dedesubturile. Multora nu le spunea pe nume, ci după vreun semn

caracteristic: unul era „bigamul”[1], altul „eliminatul”[2], o femeie care venea la noi în vizită – „teatralista”[3] … Aceste porecle le-a folosit de faţă cu mine, la întâlnire, dar O. M. spunea că are pentru fiecare câte un nume. În afară de faptul că era informat, prin asta el ne demonstra şi altceva, că în statele securităţii agenţii nu figurează sub numele lor, ci sub porecle. Numind oamenii cu poreclele lor, parcă arunca o umbră asupra lor. Este semnificativ că şi sinucigaşul din Taşkent, după spusele fetei lui, „îi ştia pe toţi şi le scornea porecle”… O. M. nu acorda atenţie poreclelor, el îşi dădea seama ce vrea să obţină prin asta anchetatorul.

O. M. spunea că munca anchetatorului era tot timpul marcată de rutină şi schematism. Jurisprudenţa noastră presupunea că fiecărei clase şi chiar pături sociale îi sunt caracteristice aşa-numitele „conversaţii” tip. Se spune că forţele ştiinţifice de la Lubianka alcătuiau cearceafuri întregi cu astfel de „conversaţii” de clasă, şi cu ele anchetatorul încerca să-l prindă pe O. M. „Lui cutare i-aţi spus că aţi prefera să trăiţi la Paris, nu la Moscova…” Considerau că O. M., ca scriitor burghez şi ideolog al claselor pe cale de dispariţie, arde de nerăbdare să se afle din nou în sânul lor. Numele interlocutorului prezumtiv era primul care-i cădea pe limbă, însă neapărat foarte răspândit, cum ar fi Ivanov sau Petrov, iar în caz de necesitate – Ghinzburg sau Rabinovici. Iepurele anchetat trebuia să tresară şi să înceapă, chinuitor, să-şi perinde în minte pe toţi Petrovii şi Rabinovicii, cărora ar fi putut să le împărtăşească visul lui tainic de a ajunge în străinătate. În jurisprudenţa noastră, acest vis, chiar dacă nu este socotit pe de-a-ntregul delict, constituie în orice caz o circumstanţă agravantă care, uneori, poate fi interpretată după oricare punct al codului. În orice caz, visul la Paris relevă apartenenţa de clasă a inculpatului şi de apartenenţa de clasă, în

[1] Şengheli (n.a.)
[2] Narbut (n.a.)
[3] Petrovîh (n.a.)

societatea noastră fără clase nu poţi să nu ţii seama… Tot din aceeaşi categorie de întrebări schematice face parte şi următoarea: „V-aţi plâns faţă de cutare că înainte de revoluţie câştigaţi din literatură incomparabil mai mult decât acum”. Este clar că O. M. nu cădea în asemenea capcane. Metodele de lucru erau într-adevăr grosolane, însă ei nici nu aveau nevoie de fineţe. Pentru ce? Arestat să existe că acuzaţii se vor găsi…

La început, Hristoforîci conducea ancheta ca şi cum s-ar fi pregătit de „proces”, dar n-a primit confirmare pentru „proces”, cum a amintit la întâlnire: „am hotărât să nu dăm curs cazului” etc… Conform obiceiurilor noastre, materialul pentru „caz” ar fi ajuns cu prisosinţă şi această turnură ar fi fost mult mai verosimilă decât ceea ce s-a întâmplat. Metoda de anchetare: explicarea fiecărui cuvânt al poeziei incriminate. Pe anchetator îl interesa în mod deosebit ce l-a determinat să o scrie. O. M. l-a năucit cu răspunsul neaşteptat: cel mai mult, a zis, el urăşte fascismul… Acest răspuns i-a scăpat, probabil, fără să vrea, pentru că O. M. nu avea de gând să se spovedească anchetatorului, dar în clipa când a rostit asta lui îi era totuna, renunţase la toate… Anchetatorul, cum se şi cuvenea, a tunat şi a fulgerat, a strigat, a întrebat unde vede O. M. fascism în viaţa noastră. – fraza asta a repetat-o şi faţă de mine, în timpul întâlnirii, dar, lucru uimitor! S-a mulţumit cu răspunsuri evazive şi n-a încercat să precizeze nimic.

O. M. căuta să mă convingă că în tot comportamentul anchetatorului se simţea o anume ambiguitate şi că, în ciuda tonului dur şi ameninţărilor, răzbătea ura faţă de Stalin. Nu-l credeam, dar în 1938, când am aflat că acest om a fost împuşcat, am căzut pe gânduri. Poate că O. M. observase ceea ce, în locul lui, n-ar fi observat un om lucid şi raţional aflat, cum li se întâmplă mereu oamenilor lucizi şi raţionali, sub puterea unor idei preconcepute. Este greu să- ţi închipui că atotputernicul Iagoda, cu aparatul lui de temut, a putut să se predea fără nici o luptă lui Stalin. Căci în 1934,

când se desfăşura ancheta despre versurile lui O. M., toată lumea ştia că Vîşinski îl sapă pe Iagoda. Dintr- o miopie neverosimilă – iată puterea ideilor preconcepute! – ascultam cu interes zvonurile despre lupta procurorului cu şeful poliţiei secrete, crezând că Vîşinski, de formaţie jurist, o să pună în sfârşit capăt samavolniciei şi terorii instanţelor de judecată secrete. Şi asta credeam noi, care ştiam, după procesele din anii douăzeci, la ce ne puteam aştepta de la Vîşinski ! În orice caz, pentru adepţii lui Iagoda, în special pentru Hristoforîci, era clar că victoria lui Vîşinski nu le va aduce fericire, şi ei înţelegeau, desigur, ce chinuri şi batjocuri îi aşteaptă înainte de moarte. Când două grupuri se luptă pentru dreptul de a dispune fără oprelişte de viaţa şi moartea concetăţenilor, toţi cei învinşi sunt condamnaţi la pieire, şi O. M. poate că într- adevăr a citit gândurile secrete ale dârzului său anchetator. Una dintre calităţile remarcabile ale epocii era că toţi aceşti oameni noi, care ucideau şi erau ucişi, nu recunoşteau decât dreptul lor la gândire şi la opinii. Oricare dintre ei ar fi izbucnit în râs dacă ar fi aflat că omul cu pantalonii care cădeau de pe el şi care nu avea nici o intonaţie teatrală, chiar acel om, adus lor sub escortă la orice oră din zi şi din noapte, nu se îndoieşte, orice s-ar întâmpla, de dreptul la versuri libere. Cum s-a văzut, lui Iagoda i-a plăcut atât de mult poezia lui O. M., încât a binevoit s-o înveţe pe de rost – doar el i-a declamat-o lui Buharin când noi încă ne aflam la Cerdîn – însă, fără a sta câtuşi de puţin pe gânduri, el ar fi distrus toată literatura: trecută, prezentă şi viitoare, dacă ar fi socotit că acest lucru îi era folositor. Pentru această concepţie uluitoare, sângele omenesc e totuna cu apa. Toţi oamenii sunt înlocuibili, în afară de suveranul biruitor. Rostul omului constă în folosul pe care îl aduce suveranului şi clicii acestuia. Propagandiştii iscusiţi, care ajută să se insufle poporului entuziasmul pentru stăpânitor, merită cea mai bună răsplată, nu ca restul lepădăturilor. Cunoscuţii personali pot fi, trataţi uneori cu generozitate: fiecăruia dintre ei îi plăcea să facă pe ocrotitorul şi să

imite trucurile lui Harun-al-Raşid, stăpânitorii noştri însă nu îngăduiau nimănui să se amestece în treburile lor şi să aibă o opinie proprie. Din acest punct de vedere, poezia lui O. M. constituie o adevărată crimă – uzurparea dreptului potentaţilor la cuvânt şi gândire, atât pentru inamicii lui Stalin, cât şi pentru clica lui. Această certitudine uluitoare le-a intrat în trup şi sânge suveranilor noştri: dreptul la opinie este şi va fi condiţionat de situaţie, de grad şi de rang. Destul de recent, Surkov mi-a explicat de ce este prost romanul lui Pasternak: doctorul Jivago nu are dreptul să judece realitatea noastră. Noi nu i-am dat acest drept. Hristoforîci nu-i putea recunoaşte acest drept lui Mandelştam.

Faptul însuşi de a scrie versuri, Hristoforîci îl numea „acţiune”, iar poezia „document”. La întrevederea cu mine, el a declarat că un asemenea „document” monstruos, fără precedent, nu i-a fost dat să vadă niciodată. O. M. nu a negat că a declamat poezia câtorva oameni, în total vreo unsprezece, inclusiv mie, celor doi fraţi – al meu şi al lui -şi Annei Andreevna. Anchetatorul scotea aceste nume unul câte unul, numindu-i pe oamenii care frecventau casa noastră, şi s-a dovedit că era într-adevăr bine informat despre anturajul nostru apropiat. La întâlnire, O. M. mi-a înşirat numele celor care figurau în anchetă, ca să-i pot avertiza. Niciunul dintre ei n-a avut de suferit, dar spaima a fost mare. N-o să dau lista acestor oameni, ca să nu fie careva ispitit să caute trădătorul printre ei. Anchetatorul ne-a explicat cum a reacţionat fiecare, ascultând versurile. O. M. afirma că toţi îl implorau să uite aceste versuri, să nu aducă nenorocirea nici pe capul lui, nici al altora. În afară de cei unsprezece, versurile despre Stalin le-au mai ascultat vreo şapte-opt oameni, dar anchetatorul nu le-a pomenit numele şi astfel
ei n-au figurat în anchetă. N- au fost, de pildă, pomeniţi Pasternak şi Şklovski.

O. M. semna procesele-verbale fără să le citească şi pentru asta l-am mustrat necontenit. Asta i-a reproşat şi anchetatorul de faţă cu

mine.

„Probabil, a avut încredere în dumneavoastră”, i-am spus eu cu răutate… Şi, într-adevăr, mă gândesc şi acum că în acest sens puteam să ne încredem în anchetator: cazul, după condiţiile noastre, era absolut real, materialele ar fi ajuns pentru zece procese, şi să mai născoceşti ceva suplimentar nu avea nici un sens.

La începutul anchetei, cum a remarcat O. M., anchetatorul era mult mai agresiv decât la sfârşit.

Chiar a încetat să mai califice crearea poeziei drept un act terorist şi să ameninţe cu împuşcarea. Iniţial, ameninţa nu numai cu împuşcarea autorului, ci şi a „tuturor complicilor”, adică oamenii care ascultaseră aceste versuri.

Comentând această îmblânzire, am decis că era datorată dispoziţiei „să fie protejat”. Eu nu l-am văzut pe anchetator în prima fază – cea ameninţătoare, şi mi s-a părut că la întâlnire s-a purtat cumplit de agresiv. Aşa este însă această profesie, şi, pesemne, nu numai la noi.

Anchetatorul a comentat chiar şi atitudinea lui O. M. faţă de puterea sovietică; şi O. M. a spus că e gata să colaboreze cu orice instituţie sovietică în afară de CEKA. A spus asta nu din curaj sau bravadă, ci pentru că nu se pricepea câtuşi de puţin să manevreze. Mi se pare că această nepricepere extraordinară era o enigmă pentru anchetator, pe care nu putea s-o dezlege.

Asemenea declaraţie, şi încă făcută în cabinetul lui, el n-o putea explica decât prin prostie, însă cu astfel de proşti încă nu avusese prilejul să se întâlnească, şi pe faţa lui se citea clar o expresie de nedumerire când a citat, la întâlnire, acest răspuns prostesc. Eu şi O. M. ne-am amintit acest episod în plină perioadă ejoviană, când în Pravda a apărut articolul Mariettei Şaghinian, care povestea cum inculpaţii îşi deschid de bunăvoie sufletul anchetatorilor şi „colaborează cu ei” la interogatorii… Şi acest lucru, după opinia M.

Şaghinian, se datora înaltului spirit de răspundere caracteristic omului sovietic… Nu ştiu dacă Şaghinian a scris acest foileton din proprie iniţiativă sau fiindcă a primit dispoziţii de sus, oricum, nu trebuie să-l uităm.

Prin bestialitatea şi decăderea lor, scriitorii întrec pe oricine. Încă din 1934, eu şi Anna Andreevna am auzit de istorisirile scriitorului Pavlenko, care din curiozitate a acceptat invitaţia prietenului său, anchetatorul, care se ocupa de cazul lui O. M., şi a asistat, ascunzându-se fie într-un dulap, fie între o uşă dublă, la un interogatoriu nocturn. În cabinetul anchetatorului am văzut câteva uşi identice – erau prea multe pentru o singură cameră. Pe urmă am aflat că unele uşi se deschid în dulapuri-capcană, altele servesc ca ieşire de rezervă.

Arhitectura foarte modernă, elaborată ştiinţific a unor astfel de clădiri, îşi propune să-l apere şi să-l asigure pe anchetator care îşi riscă viaţa în lupta pentru ordinea de drept, în caz că deţinutului i-ar trăsni prin cap să evadeze ori să-l atace pe Hristoforîciul său.

Pavlenko povestea că Mandelştam, în timpul interogatoriului, avea o înfăţişare jalnică, buimacă, pantalonii îi cădeau – el îi trăgea mereu în sus, răspundea anapoda – nici un răspuns exact, clar, bătea câmpii, se agita, se zbătea ca peştele pe uscat şi aşa mai departe… Opinia publică a fost mereu adaptată împotriva celui slab şi în folosul celui puternic, dar ceea ce a făcut Pavlenko depăşeşte orice limită. Nici un Bulgarin nu s-ar fi încumetat să facă aşa ceva. În afară de aceasta, în cercul literaturii oficiale, din care făcea parte şi Pavlenko, uitaseră cu desăvârşire că singurul lucru pentru care poţi să-l acuzi pe un deţinut este furnizarea unor mărturii false de hatârul şefilor şi pentru a-şi salva pielea, dar în orice caz nu de buimăceală şi spaimă. De ce trebuie să fim atât de viteji ca să îndurăm toate grozăviile închisorilor şi lagărelor secolului al douăzecilea? Să ne prăvălim în şanţuri şi în mormintele comune cântând? Să ne sufocăm cutezători în camerele de gazare? Să

călătorim în vagoane de vite cu zâmbetul pe buze? Să întreţinem discuţii de salon cu anchetatorii pe tema rolul fricii în creaţia poetică? Ori să evidenţiem impulsul pentru compunerea versurilor în stare de furie şi indignare?

Iar frica aceea care însoţeşte compunerea versurilor nu are nimic comun cu frica de poliţia secretă. Când se face simţită frica primitivă de violenţă, nimicire şi teroare, dispare o altă frică misterioasă – frica faţă de existenţă. Despre ea, O. M. vorbea adesea: o dată cu revoluţia, care, sub ochii noştri, a vărsat torente de sânge, frica aceea a dispărut.

Cine-i de vină?

Prima întrebare pusă de anchetator: „Care-i părerea dumneavoastră, de ce credeţi că aţi fost arestat?” După un răspuns evaziv, anchetatorul i-a propus să-şi amintească versurile care puteau să constituie cauza arestării. O. M. i-a declamat succesiv *Lupul, Starîi Krîm* (Crimeea veche) şi *Apartamentul.* El tot mai spera că se vor mulţumi cu acestea: oricare dintre ele ar fi fost de ajuns pentru a-l trimite pe autor în lagăr. Anchetatorul nu cunoştea nici *Starîi Krîm*, nici *Apartamentul,* drept care şi le-a notat pe loc. Din *Apartamentul* a recitat mai puţin opt versuri:

Mai insolent decât o celulă de comsomol,
decât un cântec studenţesc,
Mai insolent decât călăii
Şezând în bănci de şcoală
să-nveţe-a ciripi…
Citesc cărţile permise,
Prind cuvintele de cânepă
Şi cânt un nani-nani mami ameninţător
Pentru bogătaşul colhozului.

În această formă s-a găsit şi în copiile lui Tarasenkov[1]. Apoi, anchetatorul a scos din mapă o filă, a făcut descrierea poeziei despre Stalin şi a citit câteva versuri. O. M. a recunoscut că el este autorul. Anchetatorul i-a cerut să declame poezia.

Ascultând-o, a observat că prima strofă, în copia lui suna altfel, şi a citit varianta sa:

Trăim şi ţara sub noi n-o simţim,
Vorbele noastre la zece paşi nu se-aud,
Se-aude numai munteanul de la Kremlin,
Asasinul şi mâncătorul de oameni.

O. M. i-a explicat că asta era prima variantă. Pe urmă, a trebuit să scrie versurile, şi anchetatorul a pus autograful în mapă.

O. M. a văzut copia prezentată de anchetator, dar nu putea să-şi amintească dacă a luat-o în mână şi dacă a citit cu privirea versurile scrise acolo. În clipa aceea era atât de năucit, că nu mai ştia de el. Iată de ce rămâne deschisă problema în ce formă ajunsese poezia la organe – întreagă sau numai versuri separate şi, de asemenea – fusese oare notată cu exactitate?

Dintre oamenii care auziseră poezia, mulţi puteau să memoreze chiar şi numai după o singură rostire toate cele şaisprezece versuri. Oamenii care scriu şi ei memorează foarte uşor, însă, în cazul acesta, sunt inevitabile mici denaturări: înlocuiri de cuvinte, omisiuni… Dacă O. M. ar fi observat astfel de deformări, ar fi putut probabil să spună că versurile au fost aduse organelor de un om care le-a auzit, nu de unul care le-a scris şi, în felul acesta, să-l reabiliteze pe acel om unic căruia îi îngăduise să le noteze, şi încă în prima variantă. Însă pentru o astfel de verificare, O. M. nu avea

[1] De unde o fi obţinut Tarasenkov textul *Apartamentului*? Poate chiar de „acolo” (n.a.).

destulă stăpânire de sine. Era bine, când pe urmă, la Voronej, discutam ce trebuia să facem şi cum trebuia să procedăm. Acum aud adesea poveşti despre cum unii viteji îi duceau cu abilitate de nas pe anchetatori şi îi făceau să transpire… Oare astea nu sunt roadele unor cugetări târzii privitor la ce trebuia să faci şi cum să procedezi?

Nepăsarea lui O. M. se explica şi prin altceva: el nu dorea câtuşi de puţin să-l demaşte pe trădător şi nu era prea convins că o să aibă timp pentru aşa ceva. Trăiam într-o lume în care toţi erau „invitaţi” acolo unde li se cerea să informeze puterea despre gândurile noastre, despre starea noastră de spirit. Invitau femei, frumoase şi urâte, cărora le încredinţau roluri diferite, precum diferite erau şi recompensele. Invitau oameni cu carenţe biografice şi psihice: pe unii îi speriau că sunt fii de funcţionari, bancheri sau ofiţeri, altora le făgăduiau mângâiere şi protecţie… îi invitau pe cei care se temeau să nu-şi piardă slujba sau voiau să-şi asigure o carieră, şi pe cei care nu voiau nimic, şi pe cei care erau gata de orice… însă aceste invitaţii nu aveau ca scop doar obţinerea de informaţii. Nimic nu leagă mai bine decât culpabilitatea comună: cu cât există mai mulţi mânjiţi, implicaţi, mai mulţi trădători, turnători, delatori, regimul va avea cu atât mai mulţi susţinători, care vor visa ca el să dureze milenii în şir… Şi când toţi ştiu că este „invitată” însăşi societatea, oamenii îşi pierd capacitatea de a comunica, legăturile dintre ei slăbesc, fiecare se ascunde în vizuina lui şi tace, iar în asta constă nepreţuita superioritate a stăpânirii.

Ei au invocat sentimentele filiale ale lui Kuzin: „Mama dumneavoastră n-o să poată îndura, dacă o să vă arestăm…” El a răspuns că îi doreşte moartea mamei sale, şi interlocutorul a rămas stupefiat de atâta lipsă de omenie. Acesta îl ameninţase cu răspândirea zvonului că „noi v-am recrutat şi n-o să mai puteţi privi oamenii în ochi…”

B.[1], pictor, unul dintre oamenii cei mai neprihăniţi, preferatul nostru al tuturor, întârzia mereu la chemările lor – nimeni nu îndrăznea să nu se ducă, deşi aceste chemări erau neoficiale, cel mai adesea erau făcute prin telefon, ca la Kafka. Era dojenit pentru întârziere, iar el răspundea: „întotdeauna când am neplăceri mă păleşte somnul…” Pe o prietenă a mea, o fetiţă frumuşică pe vremea aceea[2], încă din anii douăzeci, o opreau pe stradă şi o furau ca pe mireasă, imitând răpirea Europei… Şi câte altele nu făceau…

De obicei oamenii nu erau invitaţi la Lubianka, ci în apartamente special destinate acestui scop. Pe cei care refuzau îi ţineau acolo ceasuri întregi, propunându-le „să se mai gândească”. Din chemările acestea nu făceau un secret: ele constituiau o verigă importantă în sistemul de intimidare şi contribuiau totodată la verificarea sentimentelor cetăţeneşti: pe cei îndărătnici îi luau în vizor şi, la o adică, îi supuneau represiunilor. Cei care consimţeau se bucurau de felurite înlesniri la serviciu, iar în caz de reduceri sau epurări puteau să conteze că vor beneficia de atenţia serviciului de cadre. Aveau întotdeauna pe cine să cheme: doar creşteau noile generaţii.

Fiecare generaţie reacţiona în felul ei la propunerea de a colabora cu organele. Cei vârstnici sufereau că, de frică, au semnat să păstreze secretul discuţiei. Dintre cunoscuţii mei, doar Zoşcenko a refuzat să semneze un astfel de document. Generaţiile următoare nici măcar nu pricepeau de ce este condamnabilă asemenea semnătură. Ele se eschivau prin alte metode: „Dacă aş fi aflat ceva, aş fi venit singur la dumneavoastră, dar eu nu pot să aflu nimic, în afară de slujbă – nu mă duc nicăieri…” Toate aceste relatări provin de la cei care au refuzat să „colaboreze”. Prin colaborare, la noi, puteai să numeşti ce vrei şi ce nu vrei… Dar câţi la sută refuzau? Este imposibil să socoteşti. Trebuie să credem că numărul lor

[1] Liova Bruni (n.a.).
[2] Lulu Arens (n.a.).

creştea în perioadele de slăbire a terorii. Pe lângă oamenii siliţi să „colaboreze” existau puzderie de voluntari. Denunţurile potopiseră toate instituţiile. Deveniseră o calamitate. Înainte de Congresul al XX-lea am auzit eu însămi cum un inspector de la Ministerul învăţământului, care venise la Institutul Pedagogic din Ciuvaşia unde lucram, i-a rugat, într-o adunare, pe profesori să nu mai scrie denunţuri, prevenindu-i că anonimele în general nu mai sunt citite. Aşa să fie oare? Să fie adevărat că nu le mai citesc? Nu prea îmi vine să cred…

Pe solul acestor chemări, oamenii au contractat două maladii: unii îi bănuiau pe toţi că sunt turnători, alţii se temeau că vor fi luaţi drept turnători. Recent, un poet se plângea că nu are versurile lui O. M. I-am propus să-i dau o copie scrisă de mâna lui, dar a refuzat îngrozit: dacă o să cred că el încearcă să obţină un autograf pentru Lubianka ?! Ş.[1], când am vrut să-i dau aceleaşi versuri, a socotit de datoria lui să-mi povestească amănunţit, cum decenii de-a rândul, îl cheamă şi îl chinuie. În 1934, când O. M. se afla la Voronej, la mine a venit M.[2], posomorit şi trist: „Spuneţi-mi, oare nu pe mine…” Venise să afle dacă nu cumva pe el îl socotim vinovat de arestare, însă el nu auzise nici măcar o dată versurile incriminate şi, în general, era un bun prieten. I-am spus asta, şi parcă i s-a luat o piatră de pe inimă.

Nu o dată i-am oprit pe oamenii care sunt prea slobozi la gură: „Pentru Dumnezeu! Ce faceţi? Drept cine credeţi că o să vă ia dacă o să vorbiţi tot aşa?” Iar pe noi căutau să ne convingă să nu ne întâlnim cu nimeni. De pildă, Mişenka Zenkovici mă sfătuia să primesc doar pe cei care îi ştiu de o viaţă, însă eu i-am răspuns rezonabil că şi acei oameni se puteau transforma în contrariul a ceea ce au fost la începutul vieţii. Aşa am trăit şi de aceea nu suntem ca toţi ceilalţi.

---

[1] Şengheli (n.a.).
[2] Margulis (n.a.).

O astfel de viaţă nu trece degeaba. Toţi am devenit deplasaţi din punct de vedere psihic, puţin peste normal, nu că am fi fost bolnavi, dar nu întru totul în regulă: bănuitori, mincinoşi, dezorientaţi, cu pauze în vorbire şi suspect şi infantil de optimişti. Oare unii ca noi sunt buni de martori? Doar în programul de lichidare intra şi stârpirea martorilor.

„Aghiotantul"

Stanţele din *Caietele voronejene* au apărut astfel: un anume D. a publicat într-una dintre revistele lunare versuri în care făgăduia să descopere duşmanul de clasă numai după un simplu sunet al lirei lui. În aceste versuri era pomenit *Cântecul despre oastea lui Igor*[1].

Cu D. ne-am cunoscut la Kiev, pe la mijlocul deceniului al treilea, când un grup de tineri jurnalişti l-au bătut atâta la cap pe idiotul de redactor al ziarului local, încât acesta a acceptat să publice câteva articolaşe scrise de O. M. La centru nu era posibil. Soţia lui D., o bălăioară străvezie, dintre acelea care l-au înduioşat întotdeauna pe O. M., absolvise acelaşi liceu ca şi mine. Locuiau aproape de părinţii mei şi, când veneam la Kiev, ne întâlneam adesea cu ei. Peste câţiva ani, D. a ajuns la Moscova, la ziarul Moskovski komsomoleţ[2], în aceeaşi redacţie cu O. M. Treaba nu-i prea mergea, infatuaţii moscoviţi îl împiedicau pe provincial să se afirme. Într-o zi, D. a trecut pe la noi. Avea chipul radios – în sfârşit, a avut noroc: găsise o scrisoare pierdută a duşmanului său, unul dintre şefii ziarului. Era o scrisoare tipică a unui flăcău de la ţară, care a plecat la oraş să se căpătuiască. Transmite salutări rudelor, cunoscuţilor, prietenilor, celor de-o vârstă cu el, vecinilor. Măicuţei îi spune că şefii, slavă Domnului, îl iubesc şi îl încurajează. Fără

---

[1] Monument al literaturii ruse vechi de la sfîrşitul secolului al XII-lea.
[2] Comsomolistul moscovit (rus.).

serviciu şi fără bunăvoinţă n-o să rămână. Şi, mai ştii, poate se aranjează mai bine, va obţine vreo recompensă, îi vor da o cămăruţă şi o să-l ia la el pe vreunul dintre frăţiori, să-l scoată şi pe el în lume.

Era o scrisoare absolut omenească, în ea erau menţionate interesele personale ale unui gazetar comsomolist cu răspundere. Dar el nu avea dreptul la aşa ceva. Mai mult, băiatul îl pomenea pe Dumnezeu, ceea ce unor şefi comsomolişti le era interzis. Chiar şi astfel de expresii uzate, precum „slavă Domnului”, erau considerate ca prinos religiei. Este evident că băiatul ducea o viaţă dublă şi vorbea două limbi diferite. În ce moment or fi trecând ei de la limbajul oficial şi înalt ideologic la cel familiar casnic? Unul dintre cei mai mari dramaturgi ai noştri[1] visa mereu să scrie o piesă despre acest soi de bilingvism şi despre acest moment critic. Însă el aparţinea generaţiei mai vechi şi din pricina asta nu şi-a realizat proiectul. Era tare nerăbdător şi întreba întruna:

„Când se întâmpla asta? Pe stradă sau acasă?” După mulţi ani, această temă a fost abordată de un alt scriitor, mult mai tânăr, povestind despre o şedinţă a sovietului sătesc. La el, mujicii treceau la limbajul birocratic atunci când răsuna clinchetul de clopoţel al preşedintelui care conducea adunarea.

D. se pregătea pe toate căile să folosească scrisoarea găsită – scrisoarea ideologului bilingv de la ziarul comsomolist, ca să-l demaşte pe vrăjmaşul său în faţa şefilor superiori. A venit la noi să se laude cu izbânda lui şi i-a arătat scrisoarea lui „O. M. Acesta i-a înhăţat-o şi a azvârlit-o în sobă.

Purtarea lui D. era tipică pentru epoca aceea: sfârşitul anilor douăzeci, începutul anilor treizeci, în bătălia pentru puritatea ideologiei, şefii stimulau din răsputeri pe „bravii demascatori”, care, fără a ţine seama de persoană, descopereau „vestigiile” psihologiei

[1] Nikolai Erdman (n.a.).

vechi la colegii de serviciu. Reputaţiile plesneau ca balonaşele de săpun, iar demascatorii se căţărau tot mai sus pe scara ierarhică. Fiecare dintre activiştii care au fost avansaţi în anii aceia a folosit măcar o dată acest procedeu – demascarea şefului său. Altfel cum să-i ocupi locul? Scrisoarea putea să-i facă lui D. un mare serviciu, dar, spre uimirea noastră, el a fost impresionat de argumentele lui O. M. şi a plecat de la noi trist, însă nu supărat, deşi speranţele într-un viitor mai bun arseseră în sobă. Totuşi, poate se supărase, fiindcă după acest incident nu l-am mai văzut vreo câţiva ani.

D. a mai apărut la noi când de acum locuiam în stradela Furmanov, în iarna 1933-1934. L-a adus Dinocika, pe care ne-o lăsase moştenire Iahontov: o actriţă micuţă, cam toantă, dar o femeie tare drăguţă. Ne-am amintit de scrisoare: D. i-a mulţumit lui O. M. că nu l-a lăsat să facă o ticăloşie. Ne-a recâştigat repede încrederea, vechea poveste comsomolistă a fost dată uitării: câte isprăvi nu săvârşeau băieţii în vremurile acelea, nu poţi să-i urmăreşti toată viaţa pentru o boacănă…

În anul 1933, D. se învârtea şi pe lângă Bezîmenski, aranjându-şi cu ajutorul lui nişte mici afaceri gazetăreşti. Toată ziua-bună ziua, îi propunea lui O. M. să ceară sfatul lui Bezîmenski referitor la tot felul de treburi: O. M. încă mai spumega de mânie în legătură cu povestea cu Sarghidjan şi Tolstoi… Aproape chiar în ajunul arestării, D. încerca să-l convingă pe O. M. să meargă la nu ştiu ce procuroare, prietenă cu Bezîmenski, şi să-i spună care a fost motivul pălmuirii lui Tolstoi. Nu ştiu ce voia să însemne acesta, dar ştiu că O. M. i-a declamat lui D. poezia despre Stalin.

A doua zi după arestare, dis-de-dimineaţă, ne-a telefonat Bezîmenski. I-am explicat – fireşte, în limbaj alegoric, pe care însă îl pricepeau toţi – ce se întâmplase în noaptea aceea. Bezîmenski a scos un fluierat şi a pus receptorul în furcă. Ce i-o fi spus D. despre O. M.? Poate auzise ceva de arestare şi a telefonat să verifice? Însă de la cine putea să afle? Cine ştia despre arestare?

Căci mandatul îl semnase Iagoda, şi de când îl luaseră pe O. M. trecuse prea puţin timp – cel mult vreo câteva ceasuri ca să se poată răspândi zvonul. De ce o fi sunat?

Ultima oară l-am văzut pe D. în vestibulul nostru din stradela Furmanov după ce mă întorsesem de la întâlnirea din cabinetul anchetatorului. D. a plecat să facă rost de banii pe care îi cerusem, dar nu s-a mai întors. Când Dinocika se pregătea să ne viziteze la Voronej, D. i-a făcut un scandal cumplit, cerându-i să renunţe la ideea ei. Dinocika s-a revoltat şi s-au despărţit. Năucită de uimire, Dinocika ne-a povestit la Voronej despre isteria neaşteptată a amantului ei şi despre ruperea relaţiilor care durau, mi se pare, de câţiva ani.

După război am auzit că D. s-a spânzurat. Asta a fost spaima din timpul campaniei împotriva „cosmopoliţilor”. D. nu s-a remarcat niciodată prin curaj.

O. M. nu-l căuta pe cel care-l vânduse. Zicea că numai el însuşi e vinovat – în zilele noastre nu trebuie să-i duci în ispită pe oameni. Nu degeaba Brodski, acela care şedea în fotoliu când a fost arestat O. M., l-a rugat odată să nu-i recite versuri primejdioase, întrucât el va trebui să informeze despre ele…

„Dacă nu-i D., atunci o fi altul”, zicea cu o nepăsare uluitoare O. M. Eu îi împuiasem urechile referitor la D. Doream foarte mult să arunc toată vina asupra lui, pentru că toate celelalte variante erau de nesuportat. Era mult mai uşor să calomniezi o nulitate ca D., decât să bănuieşti pe vreunul dintre oamenii adevăraţi pe care noi îl socoteam prieten. Şi totuşi nu sunt sigură că denunţătorul a fost el.

În cursul anchetei, numele lui D. nu a fost pomenit. Poate că îşi protejau agentul, dar e posibil şi altceva: turnătorii, care îi menţionau pe toţi cei care ne vizitau, s-ar putea să nu-l fi întâlnit pe D., pentru că el, de obicei, venea ziua, împreună cu Dinocika – seara ea era ocupată la teatru şi, în general, ea se sfia de cunoscuţii noştri şi prefera să ne găsească singuri. Turnătorii-ciripitorii informau

organele despre toţi vizitatorii noştri – proiectorul nu era îndreptat doar asupra unui singur om, ci asupra întregului cerc. Şi în cazul nostru, Hristoforîci îi ştia aproape pe toţi cei care ne treceau pragul.

Era oare D. capabil să memoreze şaisprezece versuri după ureche? Nu l-am auzit niciodată să fi repetat versurile ce i se declamaseră. O. M. i-a recitat poezia despre Stalin doar o singură dată şi, în pofida obiceiului său, în prezenţa altei persoane, pictorul T[1]. Numele lui n-a fost pomenit la anchetă. Insă ceea ce era mai important n-am izbutit să restabilim: în ce variantă a auzit D. această poezie – cu „mâncătorul de oameni” sau fără. Mai degrabă – fără. T. ne vizita rar, el a trecut pe la noi cu puţin înainte de arestare, când O. M. renunţase definitiv la prima variantă. Iar singurul om căruia O. M. îi îngăduise să noteze versurile avea prima variantă, dar judecind după toată viaţa lui, acest om este dincolo de orice bănuială. Să-i fi furat oare cineva această poezie?

Presupunerea nu e lipsită de interes, dar, după opinia mea, căile deplasării din fiecare casă la organe erau mult mai primitive.

Comportamentul lui D. după arestarea lui O. M. poate fi explicat prin laşitate ori prin celebra maladie – teama de a fi luat drept ciripitor. Prin biografie, lui i se potrivea mai mult decât altora acest rol, însă tocmai în asta constă marea grozăvenie că se ocupau cu aşa ceva oameni la care nu te-ai fi aşteptat. Câte femei respectabile şi tineri de familie bună nu practicau această meserie – în ei oricine are încredere! – Sau gânditori pe care nu-i lăsa indiferenţi soarta ştiinţei şi artei şi care te ungeau la inimă cu discuţiile lor rafinate, inteligente, elegante. Şi ei erau incomparabil mai potriviţi decât necioplitul D.! Dar să-l lăsăm în plata Domnului! El nu este decât o biată gânganie care a avut prilejul să trăiască într-o perioadă cumplită. Oare omul poate într-adevăr să răspundă de sine? Totul – chiar şi faptele, chiar şi caracterul lui – se află în labele epocii. Ea îl

[1] Tîşler (n.a.).

apucă pe om cu două_degete şi stoarce din el picătura de bine sau rău de care are nevoie.

Încă o problemă: când au luat organele cunoştinţă de poezia despre Stalin? Fusese scrisă în toamna lui 1933, arestarea a avut loc în mai 1934. Poate că după palma dată lui Tolstoi, stăpânirea a intensificat activitatea de urmărire, şi-a interogat agenţii şi numai atunci au aflat despre poezie? Sau ea a zăcut fără mişcare o jumătate de an întreagă? Această presupunere pare de neconceput… Iar D. a apărut la noi destul de târziu – pe la mijlocul iernii – şi ne-a câştigat încrederea abia spre primăvară.

Şi ultima întrebare: oare sunt vinovată eu că nu i-am alungat pe toţi prietenii şi cunoscuţii şi n-am rămas doar eu şi O. M. în găoacea noastră, cum făcea majoritatea contemporanelor mele, soţii şi mame exemplare? Vina mea este diminuată numai de faptul că O. M., oricum, s-ar fi smuls de sub strajă şi ar fi recitat primului întâlnit versurile proscrise – iar din punctul nostru de vedere toate versurile sunt proscrise. Regimul de autoînfrânare şi autoarestare nu era pentru el.

Despre natura miracolului

Vinaver, care avea deseori prilejul să meargă la Lubianka, a aflat cel dintâi că în jurul cazului lui O. M. se petrece ceva: „O atmosferă deosebită – agitaţie, şuşoteli…” într-adevăr: cazul fusese pe neaşteptate revizuit şi – un nou verdict: „minus douăsprezece”[1]. Totul într-un ritm incredibil: revizuirea a durat o zi sau doar câteva ore. Ritmul însuşi era mărturia miracolului: când cei de sus apasă pe buton, aparatul birocratic dă dovadă de o mobilitate uimitoare.

Cu cât centralizarea este mai puternică, cu atât miracolul este

[1] Formă de exil ce permitea condamnaţilor să locuiască unde doresc, exceptând douăsprezece oraşe mari.

mai spectaculos. Miracolele ne produceau bucurie şi le acceptam cu sinceritatea specifică gloatelor orientale, poate chiar asiriene. Ele deveniseră o parte a existenţei noastre. Cine oare n-a scris scrisori instanţelor superioare pe cele mai metalice[1] nume?! Iar o astfel de scrisoare nu este, ca să zicem aşa, decât o cerere de săvârşire a unui miracol. Impresionanţii munţi de scrisori, dacă se vor păstra, vor constitui o adevărată comoară pentru istorici: viaţa epocii s-a imprimat în ele într-o măsură mult mai mare decât în toate celelalte monumente scrise, fiindcă ele vorbesc de necazuri, umilinţe, lovituri, puşcării şi capcane. Dar ca să le analizezi şi să alegi din gunoiul verbal fărâmiţele de realitate ar fi necesară o muncă de sisif. Căci şi în aceste scrisori foloseau un stil special şi subtila politeţe sovietică, şi vorbeau de nenorocirile noastre în limbajul articolelor de fond ale ziarelor. Iar dacă „sus” numai s-ar uita la aceste teancuri de scrisori, ar putea constata cu cea mai mare precizie că se simţea o nevoie imperioasă de miracole, cu alte cuvinte, viaţa fără minuni nu era cu putinţă. Trebuie însă avut în vedere că pe cei care scriau, chiar dacă miracolul se producea, îi păştea o dezamăgire amară. Petiţionarii nu erau pregătiţi pentru aşa ceva, deşi înţelepciunea populară susţine din timpuri străvechi că minunea nu este decât o explozie de o clipă, care nu dă nici un rezultat. Cu ce te alegeai după împlinirea celor trei dorinţe? În ce se prefăcea, dimineaţa, aurul de la piticul cocoşat? Un ciob de oală spartă şi un pumn de țărână… Este bună doar acea viaţă care nu are nevoie de miracole.

Povestea cu O. M. a deschis o serie întreagă de poveşti, transmise din gură în gură, despre minuni care s-au prăbuşit din cer ca un trăsnet, ca o furtună binefăcătoare… Şi totuşi, pe noi miracolul ne-a salvat şi ne-a dăruit trei ani de viaţă la Voronej. Cum să te descurci fără minuni? Este imposibil…

Fratele meu ne-a anunţat printr-o telegramă despre schimbarea

[1] Aluzie la numele lui Stalin, care provine de la rusescul stal – oţel.

verdictului. I-am arătat-o comandantului. El a ridicat din umeri: „Melcul merge… Până când ajunge el aici târâş – vine iarna…” Şi a ţinut să ne pună în vedere că e timpul să ne cărăm din spital şi să ne căutăm locuinţă de iarnă:

„Aveţi grijă să nu tragă curentul prin crăpături. Pe aici sunt ierni grele”.

Telegrama oficială a sosit a doua zi. Comandantul poate că nu ne-ar fi anunţat imediat, însă înainte ca el să ajungă la lucru ne-au înştiinţat de ea două fete: telegrafista şi secretara de la registratură, cu care O. M. obişnuia să glumească şi să pălăvrăgească. Ne-am dus la sediul comandantului şi l-am aşteptat multă vreme pe „stăpân”. A citit telegrama de faţă cu noi şi nu-i venea să-şi creadă ochilor. „Poate că-i vreo minciună de-a rudelor voastre… De unde să ştiu eu!” Două-trei zile nu l-a lăsat liber pe O. M. şi ne-am făcut multe griji, până când, în sfârşit, a primit confirmarea de la Moscova, că telegrama este, într-adevăr, de la guvern, nu o plăsmuire vicleană a rudelor deportatului, dată lui cu semnătură. Atunci el ne-a chemat şi ne-a propus să ne alegem oraşul. A trebuit să hotărâm pe loc, comandantul a insistat ferm, fiindcă în telegramă nu scria că trebuie să ne lase timp de gândire. „Neîntârziat!” a zis el, şi noi am ales oraşul sub ochii lui. Noi nu cunoşteam provincia, cunoscuţi nu aveam nicăieri, în afară de cele douăsprezece oraşe interzise şi împrejurimile lor aflate şi ele sub interdicţie. Pe neaşteptate, O. M. şi-a adus aminte că biologul de la Universitatea din Taşkent a lăudat Voronejul, oraşul lui natal. Tatăl lui Leonov lucra acolo ca medic de penitenciar. „Cine ştie, poate o să mai avem nevoie de un medic de puşcărie”, a zis O. M. şi ne-am oprit la Voronej. Comandantul ne-a făcut formele. Era atât de zguduit de toată întorsătura evenimentelor, adică de iuţeala cu care a fost revizuit cazul, încât a dat dovadă de o amabilitate fără precedent: ne-a pus la dispoziţie o căruţă ca să ne transportăm lucrurile la debarcader. Una particulară n-am fi găsit, toate fuseseră

măturate de uraganul recentei colectivizări. În ultimul moment, comandantul ne-a urat mult succes, acum parcă ne socotea „de-ai săi”, pentru că fusese unul dintre primii martori ai miracolului care picase de „sus”…

În schimb, cu „lenjereasa” totul a ieşit de-a-ndoaselea: şi-a pierdut faţă de noi orice pic de încredere. Ce trebuie să fie acel om ca să se poarte cu el în felul acesta? Am citit eu în ochii ei un reproş mut. Fireşte, ea nu se îndoia că O. M. trebuia să aibă negreşit nişte merite cumplite, altfel „ei” nu l-ar fi scăpat din labele lor, cum nu scapă pe nimeni o dată ce l-au înhăţat. „Lenjereasa” avea mai multă experienţă decât noi, iar în ţara noastră oamenilor li s-a dezvoltat tot mai mult un egocentrism ciudat, însă pe deplin justificat: ei nu admiteau să se încreadă decât în propria experienţă. Exilatul O. M. era pentru ea „de-ai lor”: peste trei ani ea a aflat că nu toţi exilaţii pot fi incluşi în categoria „de-ai lor” şi, că faţă de exilaţi, trebuie, de asemenea, să-ţi ţii gura; graţiat pe neaşteptate – unui deportat din Cerdîn, exilul la Voronej i se pare un rai – O. M. devenise pentru ea străin şi suspect. Cred că, după plecarea noastră, surghiuniţii din Cerdîn au căutat multă vreme să-şi aducă aminte dacă n-au vorbit ceva periculos de faţă cu noi şi îşi dădeau cu presupusul dacă nu cumva am fost exilaţi special ca să-i iscodim, să le aflăm gândurile şi secretele. Nu pot să fiu supărată pe „lenjereasa”, în locul ei m-aş fi simţit la fel. Pierderea încrederii reciproce este primul semn ăl scindării societăţii în epoca dictaturilor de genul celei de la noi, şi tocmai asta doreau să obţină conducătorii noştri.

Şi pentru mine „lenjereasa” era o „străină”, nici eu nu pricepeam ce vorbeşte ea. În materie de drept, noi avem nişte reprezentări atât de denaturate, ne-am sălbăticit într-atât şi privim lumea cu nişte ochi de oameni pe jumătate smintiţi, încât între „cei care cunosc” şi „cei care încă nu cunosc” nu poate exista, de fapt, nici un contact. În acel an memorabil eu mai pricepeam câte ceva, dar încă nu de

ajuns. „Lenjereasa” susţinea că ei toţi sunt ţinuţi în surghiun ilegal. De pildă ea, la data când a fost arestată, renunţase să mai activeze pentru partidul său, şi când au ridicat-o, era persoană particulară: „Şi ei ştiau asta!” Iar eu, sălbatică sau înstrăinată de toate câte mi se turnau în urechi, nu înţelegeam argumentele ei: dacă ea însăşi recunoaşte că aparţinea unui partid lichidat, de ce se supără că este ţinută în exil? După legile noastre aşa se cuvine… Aşa gândeam atunci. „Legile noastre”, cum credeam eu, sunt cumplite, necruţătoare, dar asta-i realitatea, o stăpânire puternică nu poate tolera adversarii făţişi, care, deşi s-au retras din activitate, rămân totuşi potenţial activi. Eu nu mă lăsam uşor influenţată de propaganda de stat, totuşi izbutiseră să-mi insufle şi mie idei juridice primitive. Iar Narbut, de pildă, s-a dovedit un elev şi mai receptiv al noului drept. Din punctul lui de vedere, O. M. nu putea să nu fie exilat: „Că statul trebuie să se apere şi el, nu-i aşa? Altfel ce s-ar alege… pricepi?” Nu l-am contrazis. Merita oare să mai discuţi şi să-i explici că nişte versuri netipărite şi nici citite într-o adunare sunt echivalente unor gânduri, şi pentru gânduri nu poţi fi exilat. Numai nenorocirea proprie ne- a deschis ochii şi ne-a făcut să semănăm întrucâtva a oameni, dar şi asta nu dintr-o dată.

Cândva ne-am speriat de haos şi brusc, toţi deodată, am început să ne rugăm pentru o stăpânire redutabilă, o mână de fier care să gonească în matcă toate torentele umane tulburate. Această frică este, poate, unul dintre sentimentele noastre cele mai rezistente, nu ne-am vindecat de ea nici până în ziua de azi, şi ea se transmite ereditar. Tuturor – şi celor bătrâni, care au văzut revoluţia, şi celor tineri, care încă nu ştiu nimic – li se pare că anume ei vor fi prima victimă a gloatelor dezlănţuite. Auzind expresia repetată la nesfârşit: „noi vom fi cei dintâi spânzuraţi de stâlp”, îmi aduc aminte de cuvintele lui Herzen despre intelectualitate, care se teme într-atât de popor, încât preferă să meargă legată, numai ca acesta să nu fie eliberat din lanţuri.

Să se niveleze cursul istoriei, să fie înlăturate toate hopurile din calea ei, ca să nu mai existe nici o surpriză şi totul să curgă lin şi sistematic – asta voiam noi. Şi acest vis a pregătit din punct de vedere psihologic apariţia înţelepţilor care ne determină drumurile. Şi dacă ei există, noi n-am mai vrut să acţionăm fără conducere şi aşteptam indicaţii directe şi reţete exacte. Căci o reţetă mai bună nici eu, nici tu, nici el nu putem prescrie, prin urmare, trebuie să fim recunoscători pentru cea care ni se propune de sus. Nu ne putem încumeta decât pentru un sfat în vreun caz particular: nu s-ar putea, de pildă, să fie îngăduită diversitatea stilistică pentru îndeplinirea comenzii sociale în artă? Tare am dorit… Orbi, noi înşine luptam pentru comunitate de idei, pentru că în fiece divergenţă, în fiece opinie specială din nou ni se năzăreau anarhia şi haosul nestăvilit. Şi noi înşine, prin tăcere şi încuviinţare, ajutam stăpânirii puternice să-şi sporească forţele şi să se apere de detractori: de nu ştiu ce „lenjereasă”, poet sau flecar pur şi simplu.

Aşa trăiam, cultivând propria inferioritate, până ce ne-am convins, pe propria piele, de precaritatea prosperităţii noastre. Numai pe pielea proprie, pentru că în experienţa altora nu credem. Am devenit într-adevăr inferiori şi nu suntem pasibili de răspundere. Şi ne salvează doar miracolele.

La destinaţie

Ne-au eliberat acte cu ştampila celei mai influente instituţii din Uniune, şi am căpătat dreptul să primim foi de drum la casa de bilete pentru militari. Pe atunci, asta era un privilegiu nemaiauzit, fiindcă toate debarcaderele şi gările erau ticsite de oameni simpli, trişti, care, cu săptămânile, stăteau de veghe la casele de bilete. Mulţimi sălbatice, ca pe vremea strămutării naţionalităţilor sau a evacuării… Debarcaderul spre Perm. Pe saci, pe zdrenţe, lângă cufere de lemn cu desene de lac grosolane, erau aşezate familii

întregi, ba chiar şi neamuri întregi, oameni istoviţi, jerpeliţi, cu feţe înnegrite. Pe mal, în gropi săpate în nisip, mocnea jăratec: aici fierbeau ciorba pentru copii. Cei vârstnici mestecau coji de pâine. Le cărau în saci, de rezervă -pâinea se elibera pe cartelă.

Deschiaburirea a deplasat din locurile lor mase uriaşe, şi ele se zbuciumau încoace şi încolo prin țară, căutând underi mai bine – şi încă mai oftau după izbele lor bătute în cuie.

Deschiaburiţi în adevăratul sens al cuvântului aici nu erau. Aceia fuseseră de mult deportaţi şi predaţi la destinaţie. Însă aceştia plecaseră în băjenie când i-a cuprins spaima şi pribegeau prin toată ţara – oriunde, doar cât mai departe de satul natal… Noi am fost martorii multor strămutări forţate şi ai câtorva de bunăvoie: războiul civil, foametea din ţinuturile Volgăi şi din Ucraina, deschiaburirea, evacuarea. Până la război, gările erau încă aglomerate de ţărani băjenari. După război oamenii s-au băjenit din nou, dar nu în număr atât de mare, în căutare de pâine şi de lucru. Toate familiile în care mai rămăsese un bărbat se îndreptau într-acolo unde, potrivit zvonurilor, se găseşte pâine şi se caută mână de lucru. Uneori se strămutau în mod organizat, adică se tocmeau în prealabil. Aflând din experienţă că hreanul nu-i mai dulce ca ridichea, făceau cale întoarsă, ori căutau un nou liman. Oricare dintre strămutările forţate – clase ori naţionalităţi – stârneau valuri de refugiaţi voluntari. Copiii şi bătrânii mureau ca muştele.

Strămutarea forţată este ceva cu totul nou adus nouă de secolul al douăzecilea. Sau poate de către cuceritorii egipteni ori asirieni? Eu am văzut trenuri cu bărboşi din Ucraina şi din Kuban, pe urmă vagoane de marfă închise, pline cu „zeki”[1], cu destinaţia Extremul Orient. Pe urmă trenuri cu nemţii din ţinuturile Volgăi, cu tătari, polonezi, estonieni… Şi din nou vagoane de marfă cu „zeki”. Ele treceau mereu – uneori mai des, alteori mai rar… întrucâtva altfel

[1] Zek (z/k, pi. Zeki) – zakliucionnîi – deţinut. Apelativ oficial.

plecau nobilii din Leningrad. După deschiaburire, aceasta era cea de-a doua strămutare în masă ca număr. În anul 1935, m-am dus cu Anna Andreevna la gara Paveleţki să o conducem pe o femeie plăpândă cu trei băieţi mici, care plecau la Saratov, unde li se stabilise domiciliul definitiv. Fireşte, nu li se dăduse viză pentru oraş – aceşti neajutoraţi pot trăi şi la ţară! La gară ne-a întâmpinat un tablou obişnuit: n-aveai unde să pui piciorul, totul era plin până la refuz, dar oamenii nu şedeau pe saci, ci pe geamantane şi pe cufăraşe destul de arătoase, pe care încă mai erau lipite etichetele pestriţe străine. Câtă vreme ne-am făcut loc spre peron, am fost mereu oprite de nişte băbuţe cunoscute – nepoate de decembrişti, foste doamne ori femei pur şi simplu. „Nu ştiam că am atâţia cunoscuţi printre nobili", a spus Anna Andreevna…

De ce atâta tevatură? Nu trebuie să aglomerăm Leningradul cu ei !", a zis Tania Grigorieva, o bolşevică fără de partid, soţia lui Evgheni Emilievici, fratele mai mic al lui O. M.

Am citit undeva că în istoria fiecărui popor vine o vreme când oamenii „sunt rătăciţi şi cu trupul şi cu spiritul"[1]. Aceasta este tinereţea poporului, perioada creatoare a istoriei lui, care se resimte în multe secole şi propulsează cultura lui. Şi noi, de asemenea, „suntem toţi parcă nişte pribegi", şi nu doar „parcă", ci în realitate. Oare ne vor aduce rătăcirile noastre roadele ce ni le-a făgăduit gânditorul? Ne-a fost prea greu să ne păstrăm credinţa în aceste roade. Şi totuşi eu nu pot spune – nu. Tot poporul, de sus până jos, am învăţat câte ceva, deşi cu acest prilej am izbutit să ne distrugem cultura şi să ne sălbăticim pur şi simplu. Insă ceea ce am învăţat este, se pare, esenţial.

Din Cerdîn la Kazan am călătorit cu două vapoare, şi transbordarea la Perm n-a fost deloc uşoară. Am aşteptat vaporul aproape douăzeci şi patru de ore. La hotel nu ne-au primit pentru că

[1] Ceaadaev (n.a.).

O. M. nu avea act de identitate: i-l luaseră când l-au arestat. Buletinul de identitate este privilegiul orăşeanului, satul, la noi, nu posedă aşa ceva, astfel încât opincarii n-aveau ce căuta la hotel, la fel şi orăşenii care suferiseră o catastrofă. De altfel, la hoteluri, nici pentru cetăţenii obişnuiţi nu sunt niciodată locuri.

La debarcader n-am izbutit să ne aşezăm din pricina strămutaţilor de bunăvoie. Toată ziua am umblat prin oraş până am ajuns la capătul puterilor. Câtă vreme am stat pe o bancă din parcul firav al oraşului, ne-am mirat de paloarea de pe feţele norocoşilor copii din localitate. Ne-am adus aminte cum din vreme în vreme ne minunam de gălbeneala feţei copiilor din Moscova: asta marca o nouă foamete care s-a instaurat în oraş. Ultima oară s-a întâmplat în 1930, când ne-am întors din Armenia la Moscova, imediat după majorarea preţurilor şi puţin înainte de introducerea cartelelor şi a magazinelor cu mărfuri raţionalizate. A fost vremea când Moscova plătea pentru deschiaburire. La plecarea noastră, Moscova se mai îndreptase, însă Perm speria cu înfăţişarea lui. Am luat prânzul la restaurant, dar n-am putut să rămânem mai mult, pentru că lângă fiecare măsuţă se formase coadă: în oraş nu se găseau alimente, totuşi la restaurante mai găseai surogate de mâncare.

Proporţional cu oboseala creştea şi iritarea lui O. M., iar eu mă aşteptam la recidivă. Două călătorii – cu escortă şi fără – prelungeau şi agravau boala.

După ce s-a înnoptat, n-a rezistat dorinţei de a merge la ghişeul MGB[1] din oraş încă mai colindam pe străzi – „să discute despre caz…” Ofiţerul de serviciu l- a alungat: „Plecaţi de-aici… Zilnic vin pe capul nostru de-ăştia ca dumneata…”

O. M. s-a dezmeticit brusc: „Ghişeul blestemat e ca un magnet”, a spus el şi am pornit spre debarcader. Anna Andreevna numeşte această perioadă încă relativ vegetariană, însă „magnetul” atrăgea

---

[1] Ministerul Securităţii Statului.

într-adevăr toate minţile. Să fi existat oare vreun om căruia să nu i se năzărească interogatorii, anchete, „cazuri” şi execuţii prin împuşcare? Poate printre cei foarte tineri existau astfel de fericiţi…

Vaporul a sosit noaptea, târziu. Având foi de drum de la casa pentru militari, fără să ne mai simţim exilaţi, ci, poate, doar copiii preferaţi ai unei instituţii atroce, ne-am făcut loc prin mulţimile agitate şi am urcat aproape primii pe pasarelă. Mulţimea ne conducea cu priviri ostile şi pline de invidie: norodului nu-i plac privilegiile, iar puhoiul de oameni de pe debarcaderul din Perm nu ştia cum am fost noi blagosloviţi cu această plăcută posibilitate de a cumpăra bilet fără a sta la coadă cu toţi ceilalţi. În epoca noastră, ura faţă de privilegiaţi s-a înteţit în mod deosebit, deoarece chiar o bucată de pâine era întotdeauna un privilegiu. Cel puţin zece ani din primii patruzeci, la noi s-au folosit cartelele şi nici măcar pentru pâine nu exista nici un fel de egalitate: unii nu căpătau nimic; alţii puţin, iar alţii prea mult. „La noi e foamete, ne-a explicat Evgheni Iakovlevici când ne-am întors din Armenia, în 1930.

— Dar acum e altfel. Toţi au fost împărţiţi pe categorii, şi flămânzesc după cum le este rangul. Fiecare primeşte exact atât cât merită…„ Iar un tânăr fizician – asta se întâmpla după război – şi-a uimit soacra: mânca biftec, primit pe cartela socrului, şi se lăuda: „Este gustos şi deosebit de plăcut, mai ales că alţii nu au aşa ceva…„ Oamenii se mândreau cu raţiile lor, cu drepturile şi privilegiile lor şi ascundeau toate acestea de categoriile inferioare. Ironia soartei a făcut ca de data asta să primim bilete de la cea mai „curată„ dintre toate casele privilegiate, iar aceasta a stârnit invidia generală. Şi, pe deasupra, înfăţişarea noastră nu aducea deloc a
înfăţişare de şefi, iar asta sporea şi mai mult iritarea. „Ştabul”, adică acela care, la prima ocazie poate să-ţi trântească una peste bot, inspiră întotdeauna respect mulţimii – cu ăsta nu-i nimic de făcut… În schimb, tot timpul drumului, personalul de pe vapor ne-a servit exemplar: ei ştiau foarte bine că la pasarelă ajung cei dintâi numai

oameni respectabili: atât de superiori, încât nici bacşiş nu dau…

Am ocupat o cabină cu două locuri, ne plimbam pe punte, făceam baie, ce mai – călătoream ca nişte adevăraţi turişti. Şi tocmai în aceste zile s-a produs o reală schimbare în boala lui O. M. Am fost uimită cât de puţin i-a trebuit să se trezească: trei zile şi trei nopţi de linişte şi pace. S-a potolit numaidecât, dormea bine, citea Puşkin, discuta şi, în plus, era foarte calm. Între altele, m-a uimit cu un întreg evantai de comparaţii „ale constructorilor făcători de minuni" şi îmi demonstra că opiniile acceptate la noi prin analogie sunt sub orice critică. Pentru prima dată în ultimele săptămâni, el vorbea pe această temă, uitând de sine şi că ei îl pot călca în picioare. Când a ajuns la asta, mi-am dat seama că boala este înfrântă. Nu degeaba Emma Gherştein spunea că O. M. este pasărea care, arzând, renaşte dintr-o grămăjoară de cenuşă. Halucinaţiile auditive, crizele de spaimă, agitaţia şi receptarea egocentrică a realităţii aproape că nu mai reveneau; în orice caz, el învăţase să facă faţă recidivelor uşoare ale bolii. Ea însă nu luase sfârşit – pe vapor se produsese doar un reviriment decisiv. Până toamna târziu s-au prelungit sensibilitatea exagerată, oboseala – întotdeauna obosea foarte uşor pentru că avea o inimă neproporţional de mică, iar în vara aceea – extrem de slăbită. În afară de aceasta, observasem o vulnerabilitate ce nu-i era proprie şi o indolenţă intelectuală absolut străină. A început să citească aproape numaidecât, dar evita ocupaţiile active, nici măcar în *Dante* nu se mai uita. Poate că întoarcerea la viaţa deplină a întârziat pentru că la Voronej îl aştepta o nouă neplăcere: m-am îmbolnăvit eu, la început de tifos exantematic, de care m-am molipsit la nu ştiu ce debarcader sau gară. Catastrofele naţionale sunt totdeauna însoţite de tifos exantematic, iar la noi el n-a dispărut nici până în ziua de azi. În spitale, inducând în eroare statisticile, denumirea bolii era înlocuită cu o cifră: oamenii nu erau bolnavi de tifos, ci de forma cinci sau şase, nu-mi amintesc exact care…

Făceau şi din asta un secret de stat, pentru ca duşmanii socialismului să nu afle de ce boli suferim noi. După tifos am făcut un drum la Moscova şi acolo am contractat dizenterie. Ea, de asemenea fusese trecută în clandestinitate şi figura sub un anumit număr. Am ajuns pentru a doua oară în barăcile de boli contagioase, unde am fost tratată ca în vechime. Bacteriofagul încă nu pătrunsese în barăci, îl păstrau pentru bolnavii de categorie superioară. O dată cu mine se îmbolnăvise şi Vişnevski, şi doar aşa am aflat că există medicamente noi care puteau să reducă în mod simţitor durata însănătoşirii, însă la noi şi medicamentele sunt repartizate conform listei de ranguri. Odată m-am plâns de asta faţă de un înalt demnitar la pensie: toţi au nevoie de asemenea lucruri. „Cum aşa – toţi ! a exclamat demnitarul. Vreţi ca eu să fiu îngrijit ca orice femeie de serviciu?” El era un om de treabă şi foarte cinstit, dar cui nu i se zbârcesc creierii auzind de egalitarism?

Cu toate că eu şi O. M. trebuia să ne lecuim bolile ca făcând parte dintr-o categorie inferioară, am supravieţuit amândoi şi ne-am început „răgazul” de trei ani de la Voronej.

Să nu ucizi

Dintre toate felurile de distrugere de care dispune statul, O. M. ura cel mai mult pedeapsa cu moartea sau „pedeapsa capitală”, cum îi mai spuneam noi. Nu întâmplător în crizele dominate de halucinaţii el se temea anume de moartea prin împuşcare. Având o atitudine indiferentă când era vorba de exiluri, deportări şi alte modalităţi de transformare a oamenilor în pulbere de lagăr – „noi amândoi nu ne temem de aşa ceva” – el se cutremura pur şi simplu numai la ideea pedepsei cu moartea. Noi am avut prilejul să citim anunţuri privind moartea prin împuşcare a multor oameni. În oraşe, uneori erau lipite afişe speciale. Despre execuţia lui Bliumkin (sau a lui Konrad?) am citit în Armenia: această știre era lipită pe toţi stâlpii

şi pe toate zidurile. O. M. şi Boris Sergheevici Kuzin s-au întors la hotel înfioraţi, distruşi, bolnavi… Niciunul dintre ei nu putea îndura aşa ceva. Pesemne, pedeapsa cu moartea nu numai că simboliza pentru ei toate felurile de violenţă, ea se prezenta şi peste măsură de concret şi clar în imaginaţia lor. Pentru o minte raţionalistă de femeie aşa ceva este mai puţin sesizabil, iată de ce strămutările în masă, lagărele, închisorile, ocnele şi toate batjocurile la care era supus omul pentru mine erau mult mai detestabile decât o ucidere bruscă. Pentru O. M. însă nu era aşa, şi cea dintâi ciocnire cu statul, atunci încă „prea nou”, a avut loc datorită atitudinii lui faţă de pedeapsa cu moartea. Povestea conflictului dintre O. M. şi Bliumkin este cunoscută din povestirea lui Gheorghi Ivanov, inexactă, auzită de la alţii şi înflorită. Despre asta există o menţiune şi la Ehrenburg, care a asistat la unul dintre atacurile lui Bliumkin asupra lui O. M.: la întâlnirile din locurile publice, Bliumkin îşi agita întotdeauna revolverul… Am avut şi eu prilejul să fiu martoră la o astfel de scenă.

Totul s-a petrecut la Kiev în anul o mie nouă sute nouăsprezece. Stăteam cu O. M. într-un balcon de la etajul întâi al hotelului „Continental” şi brusc am văzut o cavalcadă, care trecea în goană pe larga stradă Nikolaevskaia. Era un călăreţ într-o pelerină caucaziană neagră, urmat de garda lui. Apropiindu-se, călăreţul în pelerină caucaziană a ridicat capul şi, observându-ne, s-a întors brusc în şa, şi numaidecât şi-a întins mâna cu revolverul îndreptat spre noi. O. M a vrut să se tragă îndărăt, dar imediat, aplecându-se peste balcon, i-a făcut călăreţului, prieteneşte, cu mâna. Cavalcada a ajuns în dreptul nostru, dar mâna care ameninţa cu revolverul dispăruse sub pelerină. Totul n-a durat decât o clipă. Odată, în Caucaz, am asistat la o crimă: un vatman, fără să oprească tramvaiul, a tras într-un văcsuitor de ghete aflat pe strada principală. Asta era o vendetă. Scena cu Bliumkin s-a desfăşurat întocmai, doar că împuşcătura finală n-a mai urmat – vendeta n-a fost dusă

până la capăt.

Călăreţii au trecut pe lângă noi, au cotit şi au dispărut spre Lipki, unde se afla sediul CEKA.

Călăreţul în pelerină caucaziană – Bliumkin – era omul care „l-a împuşcat pe ambasadorul imperial” Mirbach. Se îndrepta, pesemne, spre CEKA, unde îşi avea serviciul. După cum se zvonea, i se încredinţase o funcţie conspirativă extrem de importantă în lupta cu spionajul. Pelerina caucaziană şi cavalcada erau mai degrabă tributul gustului personal al acestui om misterios. Doar că nu înţeleg cum se legau asemenea efecte cu conspirativitatea prescrisă.

Am avut prilejul să-l întâlnesc pe Bliumkin încă înainte de a-l cunoaşte pe O. M. Cândva am locuit împreună cu soţia lui într-un sătuc ucrainean, unde, în mijlocul unui grup de pictori şi ziarişti, se ascundeau câţiva oameni urmăriţi de Petliura. După sosirea roşilor, soţia lui Bliumkin a venit pe neaşteptate la mine şi mi-a înmânat un act de proprietate pe locuinţă şi avere făcut pe numele meu. „Ce înseamnă asta?” am întrebat eu mirată. „Trebuie să protejăm intelectualitatea”, a urmat răspunsul. Tot aşa femeile din detaşamentele muncitoreşti, travestite în călugăriţe, împărţeau icoane pe la locuinţele evreilor în 18 octombrie 1905. Ele nădăjduiau că această deghizare îi va induce în eroare pe pogromişti. Actul de proprietate, ca un fals neîndoielnic, şi încă pe numele unei minore – pe atunci nu aveam decât optsprezece ani – tatăl meu nu l-a arătat la niciuna dintre numeroasele percheziţii şi rechiziţii.

De la această femeie, care salva intelectualitatea într-un mod atât de naiv, şi de la prietenii ei am auzit multe despre ucigaşul lui Mirbach şi chiar l-am întâlnit şi pe el de câteva ori, pe el, cel clandestin, care apărea pe furiş, când şi când, şi dispărea la fel…

Asemănarea scenei din balcon cu o vendetă nu era întâmplătoare: Bliumkin se jurase să se răzbune pe O. M. şi se

năpustise de multe ori asupra lui cu revolverul, dar n-a ajuns niciodată să tragă. O. M. socotea că toate acestea nu sunt decât ameninţări deşarte şi pasiunea lui Bliumkin pentru efecte melodramatice: „Ce l-ar costa să mă împuşte? Dacă ar fi vrut, de mult ar fi făcut-o…" însă de fiecare dată când Bliumkin scotea revolverul, O. M., involuntar, se trăgea brusc la o parte… Jocul caucazian a luat sfârşit în anul 1926, când O. M., plecând de la mine din Crimeea, a nimerit în acelaşi compartiment cu Bliumkin. Acesta, văzându-şi inamicul, a scos în mod demonstrativ revolverul din toc, l-a ascuns în geamantan, şi i-a întins mâna lui O. M. Tot drumul au discutat paşnic. N-a trecut multă vreme şi am citit despre împuşcarea lui Bliumkin. Cearta cu el începuse tocmai de la problema execuţiei prin împuşcare. Gheorghi Ivanov, ca să fie pe placul cititorilor nepretenţioşi, a înflorit într-atât această poveste, încât ea şi-a pierdut orice sens, însă oamenii onorabili continuă să citeze povestirea lui fără să ia în seamă cusururile.

Cu puţin timp înainte de conflict, Bliumkin îi propusese lui O. M. să fie colaboratorul unei noi instituţii, aflate în curs de organizare, căreia el îi prevestea un viitor mare. După opinia lui Bliumkin, această instituţie trebuia să definească epoca şi să devină centrul puterii. Speriat, O. M a refuzat colaborarea, deşi atunci nu ştia nimeni care este specificul noii instituţii.

Pentru O. M. a fost de ajuns să audă că instituţia va fi puternică, pentru a se da la o parte numaidecât. Întotdeauna, el făcea cum făcea şi o lua la sănătoasa ştrengăreşte când era vorba să aibă de-a face cu puterea. De pildă, când a sosit la Moscova în 1918 – călătorise cu trenul guvernamental – a trebuit să locuiască vreo câteva zile la Kremlin, la Gorbunov. Într-o dimineaţă, la cantina comună, unde se dusese să ia micul dejun, un lacheu, care înainte lucrase la palat, apoi servise guvernul revoluţionar, dar nu-şi pierduse stilul respectuos de a servi, l-a anunţat pe O. M. că îndată „va coborî să-şi bea cafeaua" însuşi Troţki. O. M. şi-a luat în braţe

paltonul şi a rupt-o la fugă, renunţând la unica posibilitate de a mânca omeneşte într-un oraş înfometat. Nu putea nicicum să explice acest impuls spre fugă: „Dă-l încolo… Ca să nu iau micul dejun cu el…” Ceva asemănător i s-a întâmplat şi cu Cicerin când a fost chemat să discute despre un post la Narkomindel[1]. Cicerin însuşi a venit la el şi i-a propus să compună, de probă, o telegramă de stat în franţuzeşte, după care l-a lăsat singur. O. M. a profitat de acest prilej şi a plecat fără măcar să încerce să compună telegrama. „De ce ai şters-o?” l-am întrebat eu. Drept răspuns – acelaşi gest de lehamite: dacă ar fi discutat cu el vreun funcţionar mai puţin important, ar fi rămas şi s-ar fi angajat la Narkomindel, însă de oameni învestiţi cu putere e bine să stai mai departe… Poate că acest sentiment instinctiv, aproape inconştient, de respingere a puterii l-a salvat pe O. M. de multe căi greşite şi nefaste care i se deschideau înainte atunci, când nici măcar oameni în toată firea nu puteau să se dumirească, să-şi dea seama ce se petrece în jur. Ce întorsătură ar fi luat viaţa lui dacă ar fi intrat la Narkomindel sau la „instituţia cea nouă”, unde îl invita cu atâta insistenţă Bliumkin?

O. M. şi-a dat seama care sunt atribuţiile „noii instituţii” în timpul ciocnirii cu Bliumkin. Locul acţiunii – Cafeneaua poeţilor din Moscova, şi acesta este singurul lucru pe care Gheorghi Ivanov l-a ţinut bine minte. Bliumkin însă nu venea acolo în rol de cekist fioros spre a-şi alege o nouă victimă, cum scriu cei din Occident, ci ca musafir aşteptat cu drag. Căci era unul dintre apropiaţii puterii, iar acest lucru era foarte apreciat în cercurile literare. Cearta lui O. M. cu Bliumkin a avut loc cu câteva zile înainte de asasinarea lui Mirbach. Data însăşi arată că, atunci, noţiunea de „cekist” aproape că nu însemna nimic.

CEKA de-abia fusese organizată şi, înainte de organizarea ei,

---

[1] Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine (rus.).

teroarea şi execuţiile erau săvârşite de alte instituţii: cum ar fi tribunalul militar, de pildă. În convorbirea cu Bliumkin, O. M. poate pentru prima oară şi-a dat seama exact în ce constau atribuţiile „noii instituţii”, unde, cu vreo câteva zile înainte, acelaşi Bliumkin îl invitase să lucreze.

După spusele lui O. M., Bliumkin se lăuda că viaţa şi moartea sunt în mâinile lui şi că se pregăteşte să împuşte un „prăpădit de intelectual”, arestat de „noua instituţie”. Batjocorirea „intelectualilor debili” şi atitudinea sfruntată faţă de execuţiile prin împuşcare erau, ca să spunem aşa, un fenomen la modă în acei ani, iar Bliumkin nu numai că ţinea pasul cu moda, ci era şi unul dintre promotorii şi propagandiştii ei. Era vorba de un critic de artă, un conte ungur sau polonez, un om necunoscut lui O. M. Când mi-a istorisit această poveste la Kiev, O. M. nu-şi mai amintea nici numele, nici naţionalitatea omului pentru care intervenise. Tot aşa nu s-a învrednicit să ţină minte nici numele celor cinci bătrâni pe care i-a salvat de la împuşcare în anul 1928. Acum, persoana contelui este uşor de restabilit după materialele publicate de CEKA: Dzerjinski, în raportul privind asasinarea lui Mirbach, şi-a amintit că auzise ceva de Bliumkin…

Lăudăroşenia lui Bliumkin că îl va împuşca pe criticul de artă, un intelectual debil, l-a făcut pe un alt intelectual debil – Mandelştam – să turbeze de furie şi să spună că el nu admite răfuiala. Bliumkin a spus că el nu admite ca O. M. să se amestece în „treburile lui” şi îl va împuşca dacă va îndrăzni „să-şi vâre nasul…” Se pare că încă la această primă ciocnire, Bliumkin l-a ameninţat pe O. M. cu revolverul. Făcea asta cu o uşurinţă uimitoare chiar şi în viaţa de familie, după cum aflat…

Potrivit relatărilor de peste hotare, O. M. i-a smuls lui Bliumkin mandatul şi l-a rupt… Despre ce mandat putea fi vorba? Căci criticul de artă zăcea de ceva vreme la Lubianka şi vasăzică, mandatul de arestare fusese de mult pus la dosar şi nu se afla în

mâna lui Bliumkin… Şi o asemenea ispravă n-ar fi avut nici un sens – doar orice act poate fi uşor reconstituit. Cunoscând temperamentul lui O. M., eu admit întru totul că el a smuls şi a rupt ceva, dar niciodată nu s-ar fi mulţumit numai cu atât. Nu-i stătea în fire. Asta ar fi însemnat că, speriat de ameninţările lui Bliumkin, el s-ar fi lăsat păgubaş, provocând pentru satisfacţia proprie un mic scandal. În acest caz, povestea ar merita să fie amintită numai ca ilustraţie a decăderii moravurilor. Această afacere însă a avut continuare.

De la cafenea, O. M. a pornit direct spre Larisa Reisner şi a condus astfel ofensiva, încât Raskolnikov i-a telefonat lui Dzerjinski şi s-au înţeles ca acesta să-i primească pe Larisa şi pe O. M. în raportul dactilografiat se spune că la primirea rezervată lui Mandelştam a participat însuşi Raskolnikov, dar asta nu-i sigur. Împreună cu O. M. a mers soţia (Larisa Reisner), nu soţul (Raskolnikov). Cred că nu exista în lume o forţă care l-ar fi putut obliga pe Raskolnikov să meargă cu o astfel de treabă la CEKA, ba încă împreună cu O. M., pe care nu-l simpatiza câtuşi de puţin. Tot ce era legat de pasiunile literare ale Larisei îl enerva întotdeauna pe Raskolnikov.

Toate celelalte, în raport, sunt destul de exacte: Dzerjinski l-a ascultat pe O. M., a cerut dosarul, a acceptat garanţia lui O. M. şi a ordonat eliberarea criticului de artă. Nu ştiu dacă acest ordin a fost îndeplinit sau nu. O. M. credea că a fost, dar peste câţiva ani, într-o situaţie asemănătoare, O. M. a aflat că, după ordinul dat în faţa lui de către Dzerjinski, arestatul nu a fost eliberat… în anul o mie nouă sute optsprezece lui O. M. nu i-a trecut prin cap să verifice dacă făgăduiala marelui demnitar a fost îndeplinită. Totuşi, el a aflat de la cineva că acel conte a fost eliberat şi a plecat în ţara lui. Dar şi comportarea ulterioară a lui Bliumkin a demonstrat acest lucru…

Dzerjinski s-a interesat şi de Bliumkin şi a început s-o întrebe pe Larisa despre el. Ea nu ştia nimic clar despre Bliumkin, dar pe urmă

O. M. mi s-a plâns de lipsa de tact şi de limbuţia ei. În această privinţă era celebră… În orice caz, pălăvrăgeala Larisei nu i-a dăunat lui Bliumkin şi nu i-a atras nimănui atenţia asupra lui, iar plângerea lui O. M. referitoare la apucăturile teroriste ale acestui om faţă de deţinuţi a rămas, cum era şi de aşteptat, un glas care strigă în pustiu. Dacă atunci Bliumkin ar fi intrat în sfera de interes a opiniei publice, faimosul asasinat al ambasadorului german putea fi ratat, dar asta nu s-a întâmplat: Bliumkin şi-a îndeplinit planul fără nici cel mai mic impediment.

Dzerjinski şi-a adus aminte de vizita lui O. M. numai după asasinarea lui Mirbach şi a menţionat-o în raport, pesemne doar ca să arate că este informat. El uitase chiar şi cine mai fusese la el împreună cu O. M. După uciderea lui Mirbach, Bliumkin a fost pentru o vreme înlăturat de la CEKA, dar s-a întors curând şi a rămas acolo până la moartea lui.

De ce, totuşi, Bliumkin nu s-a răzbunat , cum tot ameninţa , pe O.M., care se amestecase în „treburile lui” şi chiar obţinuse o victorie? După opinia lui O. M., Bliumkin era un om aprig, dar câtuşi de puţin primitiv. O. M. afirma că Bliumkin nu avea intenţia să-l omoare: îl atacase de câteva ori, dar întotdeauna a îngăduit celor prezenţi să-l dezarmeze, iar la Kiev şi-a ascuns chiar el revolverul… Scoţând revolverul, ieşindu-şi din fire ca un căpiat, Bliumkin plătea tribut temperamentului său şi pasiunii pentru efectele exterioare: din fire, el era un terorist de stil impetuos, violent, care s-a format în tara noastră încă înainte de revoluţie.

A doua întrebare: cum se poate împăca oribila lui lăudăroşenie cu asasinatele făptuite şi cu ponegrirea „intelectualului debil”, hărăzit sacrificării, cu activitatea soţiei, care salva intelectualitatea într-un mod stupid, e drept, dar activ? Fireşte, este posibil ca femeia pe care am cunoscut-o în satul din Ucraina să nu fi fost decât una dintre „soţiile ocazionale” ale lui Bliumkin, cum se întâmpla adesea în mediul lor, şi nicidecum o tovarăşă de idei… Însă cu oameni de

formaţia lui Bliumkin nu poţi fi niciodată sigur că aparenţa corespunde realităţii, şi unii sunt dispuşi să admită că în activitatea lui exista un al doilea plan, ascuns, iar prin flecăreala lui abjectă despre împuşcarea „intelectualilor debili”, el se străduia să discrediteze „noua instituţie”, unde lucra ca reprezentant al socialist-revoluţionarilor de stânga. În acest caz, reacţia lui O. M. ar fi fost tot ceea ce el ar fi obţinut şi tocmai de aceea vendeta n-a avut loc… în asta însă va putea să se descurce doar un istoric, care va studia această perioadă stranie şi pe acest om excentric.

Eu cred că un al doilea plan nu exista, iar băieţandrii care făceau în acele zile istoria se distingeau printr-o cruzime şi inconsecvenţă copilărească. Oare de ce tocmai cei tineri pot fi cel mai uşor transformaţi în ucigaşi? Oare de ce tinereţea are o atitudine atât de superficială faţă de viaţa omenească? Acest lucru este vizibil mai ales în vremuri de restrişte, când se varsă sânge şi crima devine un fenomen obişnuit. Eram asmuţiţi, precum câinii, asupra oamenilor, şi haita, schelălăind stupid, lingea mâinile vânătorului. Psihicul antropofag se răspândea ca o molimă. Chiar şi eu am simţit un uşor acces al acestei maladii, dar am avut parte de un medic iscusit. La Kiev, în atelierul Alexandrei Exter, un oaspete în trecere, nu ştiu dacă era Roşal sau Cerniak, a recitat ceastuşki[1] de Maiakovski despre cum sunt înecaţi ofiţerii în canalul Moika din Petrograd. Stihurile pline de voioşie şi-au făcut efectul, şi eu am izbucnit în râs. Pentru asta, Ehrenburg s-a năpustit mânios asupra mea cu reproşuri. M-a făcut cu ou şi cu oţet, încât şi astăzi îi port respect pentru mustrare. Mulţumesc lui Dumnezeu, că eu, pe atunci o fetişcană nătângă, am izbutit să-l ascult cu smerenie şi să ţin minte toată viaţa această lecţie. Asta s-a întâmplat înainte de întâlnirea mea cu O. M. şi el n-a mai trebuit să mă lecuiască de antropofagie şi să-mi explice de ce a intervenit în favoarea contelui.

[1] Ceastuşka – strigătură, cuplet popular (rus.).

La noi, tocmai acest lucru nu-l înţelege aproape nimeni, şi mulţi mă întreabă şi astăzi de ce O. M. a făcut acest gest, adică de ce a intervenit în favoarea unui necunoscut într-o vreme când oamenii erau împuşcaţi în stânga şi în dreapta. La noi este de înţeles ca să intervii în favoarea „unuia de-al tău”: rudă, cunoscut, şofer, secretară… Astfel de intervenţii au continuat chiar şi în epoca lui Stalin. Acolo însă, unde nu există un interes personal , nu trebuie să-ţi bagi nasul. Oamenii care trăiesc sub dictatură se conving iute de propria neputinţă şi găsesc în ea consolare şi justificare pentru pasivitatea lor: „Credeţi că vocea mea o să oprească împuşcăturile? Asta nu depinde de mine… cine o să mă asculte…” Aşa spuneau cei mai buni dintre noi, şi obiceiul de a-ţi cântări puterile a făcut ca toţi acei David care se reped cu mâinile goale asupra lui Goliat să stârnească doar nedumerire şi nepăsare, în această situaţie s-a aflat şi Pasternak, când, într-o perioadă dintre cele mai primejdioase, a refuzat să-şi pună semnătura pe textul redactat şi publicat de scriitori, prin care îşi exprimau aprobarea ori de câte ori erau împuşcaţi „duşmanii poporului”… Iată de ce goliaţii nimiceau cu atâta uşurinţă pe cei din urmă davizi.

Toţi am căzut la înţelegere: tăceam cu speranţa că nu noi vom fi ucişi, ci vecinul nostru. Noi nici măcar nu ştim care dintre noi ucidea, ori care pur şi simplu se salva prin tăcere.

Femeia revoluţiei ruse „Trebuie să creăm tipul femeii revoluţiei ruse”, spunea Larisa Reisner când am vizitat-o pentru prima şi ultima oară după întoarcerea ei din Afganistan. ,,Revoluţia franceză şi-a creat tipul ei, trebuie să avem şi noi unul.” Asta nu înseamnă câtuşi de puţin că Larisa avea de gând să scrie un roman despre femeile revoluţiei ruse. Ea voia să creeze un prototip şi îşi hărăzise sieşi acest rol. Pentru aceasta a traversat fronturi, a călătorit în Afganistan şi în Germania. Ea şi-a găsit drumul în viaţă din anul 1917–ajutată de tradiţiile familiei: profesorul Reisner era un apropiat al comuniştilor încă de la Tomsk, şi Larisa s-a trezit în tabăra

învingătorilor.

În timpul întâlnirii noastre, Larisa l-a bombardat pe O. M. cu o puzderie de povestiri şi în ele se întrezărea aceeaşi uşurinţă cu care Bliumkin scotea pistolul şi pasiunea lui pentru efectele exterioare. Pentru edificarea „tipului feminin”, Larisa folosea un material asemănător cu cel al lui Bliumkin. Cu   aceia care oftau în pernă, plângându-se de neputinţa lor, ea nu avea de-a face: în mediul ei era în floare cultul puterii. De când e lumea, dreptul de a folosi puterea a fost motivat prin binele poporului: trebuie să liniştim poporul, trebuie să hrănim poporul trebuie să-lferim de toate belelele… Larisa dispreţuia această argumentare şi chiar a exclus din vocabularul său cuvântul „popor”.

În toate acestea ei i se năzăreau tot nişte prejudecăţi intelectuale. Tot ascuţişul mâniei şi patosului ei demascator era îndreptat împotriva intelectualităţii. Berdiaev nu are dreptate când spune că intelectualitatea a fost distrusă de popor, pentru care ea a pornit pe drumul sacrificiului. Intelectualitatea s-a distrus singură, arzând în sine tot ce nu era compatibil cu cultul puterii.

La întâlnirea cu O. M., Larisa şi-a adus aminte cum şi-a trădat convingerile şi s-a dus la Dzerjinski: „De ce a trebuit să-l salvezi pe acel conte? Toţi sunt spioni…” Cochetând, mi s-a plâns de O. M.: el s-a năpustit asupra ei cu atâta insistenţă, încât ea, fără să se dezmeticească, „s-a trezit amestecată în beleaua asta…” într-adevăr, de ce a consimţit, în pofida poziţiei sale, să meargă şi să intervină pentru un „prăpădit de intelectual” necunoscut? O. M. credea că Larisa voia să arate ce influenţă are şi să se laude că are cunoştinţe printre reprezentanţii puterii. După mine, ea a împlinit ceea ce credea că este un capriciu al lui O. M., pe care era gata să-l răsfeţe în toate chipurile pentru poeziile lui. Larisa nu putea să-şi învingă dragostea pentru poezie, deşi această izbândă intra în programul ei, fiindcă nu corespundea imaginii „femeii revoluţiei ruse” ce şi-o crease în minte. În primii ani ai revoluţiei, printre învingători

erau mulţi iubitori de poezie, însă cum izbuteau ei să împace această dragoste cu morala hotentotă: „Dacă ucid eu, este bine, dacă sunt ucis e rău”?

Larisa nu numai că iubea poezia, dar în taină credea în importanţa ei, şi de aceea unica pată neagră pe veşmintele revoluţiei a fost împuşcarea lui Gumiliov. Atunci ea se afla în Afganistan, şi dacă în acele zile ar fi fost în Moscova, zicea ea, ar fi izbutit să dea la timp un sfat bun şi să oprească execuţia. La întâlnirea cu noi, revenea mereu la această temă, şi ne-a fost dat să asistăm la zămislirea legendei privind telegrama lui Lenin cu ordinul de a nu se executa sentinţa. În seara aceea, Larisa ne-a servit legenda în următoarea formă: aflând ce se pregătesc să facă la Petrograd, mama Larisei s-a dus la Kremlin şi l-a convins pe Lenin să dea telegrama. În prezent, rolul de informator îi este atribuit lui Gorki: chipurile, el a intrat în legătură cu Lenin… Niciuna dintre variante nu corespunde realităţii. În lipsa Larisei, ne-am dus de câteva ori la părinţii ei şi maică-sa era foarte necăjită că n-a acordat importanţă arestării lui Gumiliov şi n-a încercat să se adreseze lui Lenin, cine ştie? Poate ar fi obţinut ceva… în ce-l priveşte pe Gorki, lui ne-am adresat într-adevăr… La el s-a dus Oţup. Gorki nu-l plăcea în mod făţiş pe Gumiliov, dar a consimţit să intervină pentru el. Însă nu şi-a îndeplinit promisiunea: sentinţa a fost pronunţată neaşteptat de iute şi numaidecât a fost anunţată executarea ei, iar Gorki nici măcar nu apucase să întreprindă ceva… Când emoţionantele poveşti despre telegramă au ajuns şi la urechile noastre, O. M. şi-a adus aminte cum a luat naştere această legendă în camera Larisei: până la sosirea ei, astfel de zvonuri nu circulau şi toţi ştiau că Lenin nu avea nimic de-a face cu un poet de care nu auzise niciodată… De ce însă, la noi în ţară, unde s-a vărsat atâta sânge, tocmai această legendă s-a dovedit atât de viabilă? Întâlnesc mereu oameni care se jură că telegrama a fost chiar tipărită în nu ştiu care volum de opere ori că se află neatinsă la

arhivă. Legenda a ajuns chiar şi la scriitorul cu pantaloni strâmţi, da, acela care poartă în buzunar o cutiuţă cu bomboane. Mi- a făgăduit că îmi aduce volumul în care a citit cu ochii lui această telegramă, dar nu s-a ţinut de cuvânt. Mitul născocit de Larisa de hatârul propriei slăbiciuni va mai dăinui multă vreme în ţara noastră.

Cu figura femeii revoluţiei ruse, Larisa a avut mai puţin noroc decât cu mitul telegramei. Poate, aceasta se explică prin faptul că ea făcea mai degrabă parte din tabăra învingătorilor decât din cea a luptătorilor. O. M. povestea că Raskolnikov cu Larisa duceau, în Moscova înfometată, un trai luxos: casă proprie, servitori, mese îmbelşugate… Prin asta ei se deosebeau de bolşevicii din generaţia veche, care şi-au păstrat multă vreme deprinderile modeste.

Larisa şi soţul ei au găsit o justificare corespunzătoare felului lor de trai: noi construim un stat nou, noi suntem indispensabili, activitatea noastră este creatoare, astfel încât ar însemna ipocrizie să refuzăm ceea ce revine întotdeauna oamenilor aflaţi la putere. Larisa şi-a depăşit epoca şi a luptat chiar de la început cu ceea ce încă nu se numea egalitarism. Mi-a rămas în minte o poveste despre Larisa, pe care mi-a istorisit-o O. M.: chiar pe la începutul revoluţiei trebuiau arestaţi nişte militari – amirali, specialişti militari, cum li se spunea atunci. Raskolnikovii s-au oferit să dea o mână de ajutor: i-au invitat pe amirali la ei; aceştia au venit de undeva de pe front sau din alt oraş. Minunata gazdă i-a ospătat şi i-a întreţinut pe musafiri, şi cekiştii i-au înhăţat de la masă fără măcar o împuşcătură. Această operaţiune era destul de periculoasă, dar s-a desfăşurat fără complicaţii datorită abilităţii Larisei, care i- a atras pe oameni în capcană.

Larisa era capabilă de multe, dar eu, nu ştiu de ce, sunt convinsă că de-ar fi fost la Moscova când l-au arestat pe Gumiliov, ea l-ar fi smuls din închisoare, şi dacă ar mai fi trăit şi ar fi fost la putere în perioada nenorocirii lui O. M., ea ar fi făcut totul ca să-l salveze. Totuşi nu poţi să fii sigur de nimic – viaţa îi schimba pe

oameni.

O. M. era în relaţii de prietenie cu Larisa. Ea a vrut să-l ia în Afganistan, dar Raskolnikov s-a împotrivit. Noi am fost la ea când îl părăsise pe Raskolnikov, însă aici relaţiile noastre s-au întrerupt : O. M. a început s-o evite în mod vădit pe această femeie a revoluţiei. Aflând de moartea ei, el a oftat, iar în 1937, într-o zi, a remarcat că Larisa a avut noroc: a murit la timp. În acea perioadă, oamenii din cercul ei erau ucişi cu duiumul.

Raskolnikov era un tip străin în toate privinţele, într-o vreme, l-a bombardat pe O. M. cu telegramele: atunci ocupa postul de redactor şef al revistei Krasnaia novi, pe care îl părăsise Voronski. Nu-ţi vine să crezi, dar scriitorii pe care i-a publicat Voronski, aşa-numiţii „tovarăşi de drum", au boicotat revista îndată ce noul redactor şef s-a instalat fără pic de jenă în fotoliul fondatorului publicaţiei destituit atât de neaşteptat. Raskolnikov ducea mare lipsă de materiale, încât i s-a adresat chiar şi lui O. M. Referitor la aceste telegrame, O. M. spunea: „îmi este totuna cine este redactor şef, căci nici Voronski şi nici Raskolnikov nu mă vor tipări…" Curând, „tovarăşii de drum" l-au uitat pe primul lor protector şi n-au mai reacţionat la schimbarea redactorilor şefi, iar O. M. ar fi rămas cu volumul *Zgomotul timpului* în braţe dacă la editura privată Vremea, încă nedesfiinţată, n-ar fi lucrat Gheorghi Blok.

Toţi cei pe care Larisa îi ştia de pe vremea când nu era decât o fetiţă de profesor, care scotea o revistă stupidă, şi mergea în vizită la poeţi cu cele dintâi mostre de versuri stupide, şi apoi când a încercat să devină „femeia revoluţiei ruse", au murit fără să-şi trăiască viaţa până la capăt. Era frumoasă, de o frumuseţe germană covârşitoare. În spitalul Kremlinului, unde îşi trăia ultimele zile, a fost veghează la căpătâi de mama ei, care s-a sinucis numaidecât după moartea fiicei. Eram atât de dezobişnuiţi de moartea naturală, din boală, încât nu-mi vine să cred: oare un tifos obişnuit putea s-o răpească pe această femeie frumoasă, plină de viaţă?

Contradictorie, neînfrânată, prin moartea-i timpurie a plătit pentru toate păcatele. Uneori mi se pare că era în stare să inventeze povestea cu amiralii numai să-şi înfrumuseţeze cu nişte omoruri „femeia revoluţiei ruse”. Căci oamenii care edificau o lume nouă adevereau cu înverşunare că toate normele, cum ar fi „să nu ucizi”, nu sunt altceva decât făţărnicie curată şi minciună. Însă Larisa, în toiul foametei, a trecut pe la Anna Andreevna şi a exclamat îngrozită, când a văzut în ce mizerie trăia poeta. Peste câteva zile, a venit din nou, cărând o boccea cu îmbrăcăminte şi un sac cu merinde, pe care le obţinuse cu greu pe cartelă. Nu trebuie să uităm că a face rost de o cartelă nu era mai uşor decât a scoate un prizonier din închisoare.

Curelele de transmisie

Miracolul este un fenomen care se produce în două etape: prima etapă constă în a înmâna o scrisoare sau o cerere unui destinatar aflat dincolo de limitele accesibilităţii; altfel, scrisoarea va apuca pe calea departamentală obişnuită, unde miracolul nu va avea nici o şansă de realizare. Scrisorile sunt cu milioanele, miracolele pot fi numărate pe degete. Şi nici pomeneală aici de egalizare. Fără etapa întâi nu poţi s-o scoţi la capăt.

Telegramele către cei de la putere s-ar fi pierdut fără rost – cum îmi prezicea „lenjereasa” – dacă nu i-aş fi trimis copii şi lui Nikolai Ivanovici Buharin… Sfătuitoarea mea din Cerdîn n-a luat în consideraţie acest amănunt, dar în fond avea absolută dreptate. Nikolai Ivanovici era la fel de impulsiv, ca şi O. M. El nu şi-a pus întrebarea: „De fapt, ce treabă am eu cu acest conte?” şi nu s-a gândit să-şi cântărească puterile: „Ia să ne amintim, oare îmi izbutesc mie astfel de treburi?” în loc de aşa ceva, s-a aşezat la birou şi i-a scris lui Stalin. Fapta lui Buharin iese cu totul din normele de comportament unanim acceptate la noi: în perioada aceea, în

ţara noastră nu mai rămăseseră oameni în stare de asemenea acte impulsive – izbutiseră să-i reeduce ori să-i nimicească.

În 1930, într-o căsuţă de odihnă din Suhumi rezervată marilor demnitari, unde nimeriserăm şi noi din neatenţia lui Lakoba, cu mine a intrat în vorbă soţia lui Ejov: „La noi vine în vizită Pilniak, a zis ea. Dar dumneavoastră la cine vă duceţi?” am întrebat-o eu. I-am redat cu indignare această discuţie lui O. M., dar el m-a liniştit: „Toţi „se duc în vizită”. Pesemne că altfel nu se poate. Şi noi „ne ducem. La Nikolai Ivanovici”.

Noi „ne duceam” la Nikolai Ivanovici încă din anul 1922, când O. M. făcea demersuri pentru fratele său Evgheni Emilievici, care fusese arestat… Toate momentele luminoase din viaţa lui, O. M. le datorează lui Buharin. Volumul de versuri din 1928 n-ar fi apărut niciodată fără intervenţia activă a lui Nikolai Ivanovici, care l-a atras de partea sa şi pe Kirov. Călătoria în Armenia, apartamentul, raţiile de alimente, contractele pentru cărţile ulterioare, nerealizate, însă plătite, ceea ce e foarte important, fiindcă O. M. ajunsese la epuizare, nefiindu-i permisă nici un fel de muncă – toate acestea sunt opera mâinilor lui Buharin. Ultimul lui dar a fost transferul din Cerdîn la Voronej.

Încă din anii treizeci, Nikolai Ivanovici se văita că nu are „curele de transmisie”. Îşi pierduse influenţa şi se afla, de fapt, într-o totală izolare. Însă n-a refuzat niciodată să-l ajute pe O. M., doar îşi bătea capul cui să se adreseze şi prin cine să acţioneze. Şi în culmea gloriei – sfârşitul deceniului al treilea – când acest om, care abia împlinise patruzeci de ani, se afla în chiar centrul mişcării comuniste mondiale şi la Casa cenuşie[1], unde soseau reprezentanţii tuturor raselor şi naţionalităţilor, venea într-un automobil negru însoţit de trei sau patru maşini la fel de negre, în care se afla garda, el spunea nişte lucruri printre care se întrezărea

[1] Probabil Casa Cominternului (Internaţionala Comunistă), pe strada Vozdvijenka.

viitorul. O. M. aflase întâmplător, pe stradă, despre presupusa execuţie a celor cinci bătrâni şi, cuprins de o furie sălbatică, a alergat prin toată Moscova, cerând anularea sentinţei. Toţi însă doar ridicau din umeri, şi el, cu toată forţa, s-a năpustit asupra lui Buharin, singurul om care a luat în seamă dovezile şi n-a întrebat: „Dar ce treabă ai dumneata?” Ca ultimă dovadă împotriva execuţiei O. M. i-a trimis lui Buharin cartea sa *Poezii*, care tocmai apăruse, cu dedicaţia:,, în această carte fiecare vers este împotriva celor ce dumneavoastră vă pregătiţi să faceţi”… Nu pun această frază între ghilimele pentru că nu am memorat-o textual, am reţinut doar sensul. Sentinţa a fost anulată, şi Nikolai Ivanovici ne-a înştiinţat printr-o telegramă la Ialta, unde O. M., epuizând toate dovezile, a venit să mă întâlnească. La început, Buharin încă mai încerca să respingă asaltul lui O. M., şi odată a spus: „Noi, bolşevicii, abordăm asta simplu: fiecare dintre noi ştie că aşa ceva i se poate întâmpla şi lui. Nu va trebui să jurăm că nu mai facem…” Şi ca ilustraţie a povestit despre grupul comsomoliştilor din Soci, care tocmai „fuseseră împuşcaţi” pentru corupţie… O. M. şi-a amintit aceste cuvinte când a avut loc procesul lui Buharin.

Din care parte aştepta lovitura acest bolşevic care nu s-a jurat să nu mai facă? Se temea de învierea vrăjmaşilor înfrânţi ori simţea că năpasta vine de la ai săi? Nu puteam decât să ghicim: la o întrebare directă, omuleţul cu barba roşie ar fi răspuns printr-o glumă.

În anul 1928, în cabinetul în care se întâlneau firele grandioaselor mutaţii ale veacului al douăzecilea, doi oameni condamnaţi discutau despre pedeapsa cu moartea. Amândoi se îndreptau spre pieire, însă pe căi diferite. O. M. încă mai credea că minunatul jurământ făcut stării a patra obligă la împăcarea cu realitatea sovietică: „orice, în afară de pedeapsa cu moartea!” El era pregătit să accepte înnoirile prin doctrina lui Herzen despre

„prioratus dignitatis”[1], care însemna cea mai redutabilă subminare a ideii de democraţie.

„Ce este aceea majoritate mecanică?!” zicea O. M., încercând să justifice refuzul formelor democratice de conducere… Iar ideea educării poporului aparţine tot lui Herzen, deşi el a îndulcit-o prin formula: „pe calea legilor şi a instituţiilor”.

Oare nu aici îşi află rădăcinile eroarea iniţială a epocii noastre şi a fiecăruia dintre noi? Ce nevoie are poporul să fie educat? Cât de diabolică trebuie să-ţi fie mândria ca să te impui ca educator! Numai în Rusia, aspiraţia spre învăţătură a poporului a fost înlocuită cu lozinca privind educarea lui. Şi însuşi O. M., pomenindu-se obiect al educaţiei, s-a ridicat printre cei dintâi împotriva esenţei şi metodelor ei. Nikolai Ivanovici avea o cu totul altă cale. El vedea clar că lumea nouă, la a cărei edificare participa atât de activ, nu seamănă câtuşi de puţin cu ceea ce fusese plănuit. Viaţa nu mergea cum cereau schemele, dar schemele fuseseră declarate intangibile, şi era interzis să compari prescripţiile cu realizările. Determinismul teoretic a dat naştere, cum era de aşteptat, unor activişti nemaiauzit de practici care au pus cu îndrăzneală tabu asupra oricărei studieri a realităţii: de ce să subminăm fundamentele şi să stârnim îndoieli de prisos dacă istoria oricum ne poartă în goană spre ţelul prevestit? Când sacerdoţii sunt legaţi prin răspundere colectivă, renegaţii n-au de ce să aştepte îndurare. Nikolai Ivanovici nu s-a abătut de la nimic, totuşi presimţea iminenţa gropii în care îl vor duce îndoielile sau nevoia amară de a spune, măcar cândva, lucrurilor – măcar câtorva – pe nume.

Odată, O. M. i s-a plâns că într-o instituţie (ZIF)[2] nu se simte „un suflu sovietic sănătos”. „Dar cum e suflul în alte instituţii? A întrebat

---

[1] ,, prioritatea demnității” - expresie a Fericitului Augustin pe care Herzen o pune în gura unui personaj din cartea *De pe tarâmul celălalt*.

[2] Editura *Pământul și Fabrica* , cu care Mandelștam a avut un conflict în 1928

Nikolai Ivanovici. Ca într-o bună groapă de gunoi ! Pute !” „Nici nu ştiţi cum se pricep la noi oamenii să hăituiască”, i-a spus altă dată O. M. „Da, noi nu ştim asta!” a oftat Nikolai Ivanovici şi împreună cu Ţetlin, secretarul şi prietenul său, a izbucnit în hohote de râs.

Regula principală a epocii era să nu observi realităţile. Se cuvenea ca activiştii să opereze numai „cu” categoria modului optativ şi, căţărându-se în turnul de fildeş – ei şedeau în el, nu noi ! – să privească de acolo la furnicarul maselor de oameni. Omul, care ştia că din cărămizile viitorului nu vei construi prezentul, s-a împăcat dinainte cu sfârşitul inevitabil şi nu s-a speriat de execuţie. De fapt, ce-i mai rămânea de făcut? Toţi eram pregătiţi pentru un astfel de sfârşit. O. M., luându-şi rămas-bun de la Anna Andreevna în iarna 1937-1938, a spus: „Sunt pregătit să mor”. Această frază, în diferite variante, am auzit-o de la zeci de oameni. „Sunt pregătit pentru orice”, mi-a spus Ehrenburg, luându-şi la revedere în vestibul. Era perioada cazului medicilor[1] şi a luptei cu cosmopolitismul. I se apropia şi lui rândul. Epocile veneau una după alta, şi noi eram întotdeauna pregătiţi de orice.

Datorită lui Buharin, O. M. a văzut cu ochii lui primele manifestări ale societăţii „noi”, care se năştea sub ochii noştri, şi a aflat înaintea multora dincotro să aştepte primejdia. În 1922, O. M. făcea demersuri pentru fratele său Evgheni, care fusese arestat. Atunci s-a adresat pentru întâia oară lui Buharin. Ne-am dus la el, la „Metropol”[2]. Nikolai Ivanovici a telefonat numaidecât lui Dzerjinski şi l-a rugat să-l primească pe O. M. Întâlnirea a avut loc a doua zi, dimineaţa. O. M. a intrat pentru a doua oară în instituţia căreia

---

[1] Caz cu tentă antisemită, ,,confecționat” în 1952. Un grup de medici, care se îngrijeau de sănătatea liderilor de la Kremlin, a fost acuzat de spionaj și de intenția de a săvârși acte teroriste împotriva conducătorilor țării. Cei mai mulți au fost executați. Au fost reabilitați după moartea lui Stalin (3 aprilie 1953).

[2] Hotel în Moscova, sediul Comitetului Central Executiv Panrus (1917-1938), predecesorul Sovietului Suprem.

Bliumkin îi prezisese un viitor colosal, şi a putut să compare perioada terorii revoluţionare şi epoca organizării statale de tip nou care începea să prindă viaţă. Dzerjinski încă nu renunţase la vechiul stil. L-a primit pe O. M. simplu şi i-a propus să-şi ia fratele pe propria răspundere. Este drept că această propunere i-a fost sugerată de Buharin. Ridicând receptorul, Dzerjinski a dat numaidecât dispoziţia de rigoare anchetatorului, în dimineaţa următoare, O. M. s-a prezentat la anchetator şi a ieşit de acolo plin de impresii. Anchetatorul era în uniformă, înarmat şi cu gardă de corp. „Am primit ordinul, a zis el, dar n-o să vă eliberăm fratele pe chezăşie." Cauza refuzului: „Va fi neplăcut pentru noi să vă arestăm, dacă fratele dumneavoastră va săvârşi un nou delict…" Din asta reieşea că un delict fusese deja săvârşit. „Un nou delict, a spus O. M. când s-a întors acasă. De unde l-or fi scos?" La noi nu puteai avea în nimeni nici un pic de încredere, şi ne-am speriat că se pregăteau să-i pună ceva „în cârcă" lui Evgheni Emilievici. Ne-a trecut prin cap că Dzerjinski a dat ordinul său telefonic pe un ton care nu-l obliga la nimic pe anchetator. Forma refuzului suna încă destul de amabil – pe dumneavoastră, cică, nu vă arestăm – însă tonul general, toată această paradă cu garda înarmată, atmosfera plină de mister şi intimidarea -„va săvârşi un nou delict" – toate acestea aveau o rezonanţă nouă. Forţele trezite la viaţă de generaţia vârstnică au depăşit[1] frontierele ce le fuseseră prescrise. Aşa s-a maturizat viitorul nostru, care nu semăna câtuşi de puţin cu teroarea din primele zile ale revoluţiei. Se elabora chiar o frazeologie nouă – de stat. Oricât de cumplită ar fi fost teroarea primelor zile, ea nu poate fi comparată cu nimicirea în masă planificată, la care puternicul stat „de tip nou" îşi supune cetăţenii potrivit legilor, instrucţiunilor, dispoziţiilor şi explicaţiilor emanând de la colegii, secretariate, consfătuiri speciale şi pur şi simplu „de sus".

[1] Nu le-au depăşit (n.a.).

Aflând de la O. M. despre întâlnirea cu anchetatorul, Buharin s-a înfuriat cumplit. Am rămas uimiţi de reacţia lui atât de violentă. Peste două zile a venit la noi să ne anunţe că nu există nici un delict – nici vechi, nici nou – şi Evgheni Emilievici va fi eliberat peste două zile. Aceste zile suplimentare erau necesare pentru întocmirea şi definitivarea dosarului că n-a făptuit nici un delict.

Cum se explică reacţia lui Buharin? Că doar şi el era adeptul terorii – ce să ne ascundem? Au arestat un băieţandru pentru a-i intimida pe studenţi, nici măcar nu-l ameninţa pedeapsa cu moartea: un caz dintre cele mai obişnuite… Oare ce s-a întâmplat cu Nikolai Ivanovici? Nu cumva adulmecase „spiritul nou” care se apropia şi ne ameninţa pe toţi? Nu cumva îşi amintise de mătura lui Goethe, care căra apă la porunca ucenicului vrăjitor? Izbutise oare să-şi dea seama că el şi tovarăşii lui de luptă nu vor fi în stare să oprească forţele dezlănţuite de ei tot aşa cum bietul ucenic vrăjitor n-a mai putut să oprească mătura? Nu, mai degrabă Nikolai Ivanovici era pur şi simplu indignat că nu ştiu care anchetator netrebnic îşi băgase nasul unde nu-i fierbea oala şi n-a îndeplinit ordinele superiorilor. Maşina, şi-a zis el, n-a fost încă pusă la punct şi acum se poticneşte… El a fost întotdeauna un om plin de temperament, cu reacţii rapide şi energice, numai că, în epoci diferite, şi-a exprimat indignarea în mod diferit. Până în anul 1928 exclama: „idioţii”, şi înhăţa receptorul, iar din 1930 se posomora şi spunea: „Trebuie să ne gândim cui să mă adresez…” Călătoria în Armenia ne-a aranjat-o prin Molotov şi pensia de asemenea. Ea i-a fost dată lui O. M. pentru „merite în literatura rusă”, nefiind posibil ca scriitorul respectiv să fie folosit şi în cea sovietică. Această formulare corespundea întrucâtva realităţii şi bănuiam că aparţine lui Buharin. Iată însă că Annei Andreevna n-au găsit altceva mai bun decât să-i dea pensie de bătrâneţe, deşi ea nu avea decât vreo treizeci şi cinci de ani. „Bătrâna” de treizeci şi cinci de ani a primit şaptezeci de ruble – statul îi mai asigura chibrituri şi ţigări.

La începutul anilor treizeci, Buharin, în căutarea „curelelor de transmisie”, insista cu fervoare să meargă la „Maximîci” ca să-i povestească despre situaţia lui Mandelştam: nu este publicat şi nu i se permite să presteze nici un fel de muncă. O. M. încerca zadarnic să-l convingă că nu va ieşi nimic dacă i s-ar adresa lui Gorki. I-am spus chiar şi vechea poveste cu pantalonii: O. M. s-a întors prin Georgia din Crimeea aflată sub ocupaţia trupelor lui Vranghel. A fost arestat de două ori şi a ajuns la Leningrad mai mult mort decât viu, fără îmbrăcăminte călduroasă… în anii aceia, hainele nu se găseau de vânzare, se primeau numai pe cartelă. Cartelele scriitorilor pentru haine erau avizate de Gorki. Când a fost rugat să-i aprobe lui Mandelştam o pereche de pantaloni şi un pulover, Gorki a tăiat de pe cerere pantalonii, spunând: „O să se descurce”... Până la acest caz, el nu lăsase pe nimeni fără pantaloni, şi mulţi scriitori, deveniţi pe urmă „tovarăşi de drum”, îşi amintesc de grija părintească a lui Gorki. Pantalonii sunt un fleac, dar acest fleac era mărturia ostilităţii lui Gorki faţă de un curent literar străin lui: aceiaşi „intelectuali debili” care trebuie protejaţi numai dacă posedă o sumă importantă de cunoştinţe ştiinţifice. Aidoma multor oameni cu biografie identică, Gorki preţuia cunoştinţele şi aprecia cantitatea lor: cu cât mai multe. Cu atât mai bine… Buharin nu l-a crezut pe O. M. şi a hotărât să facă o recunoaştere. Curând ne-a spus: „Lui Maximâci nu trebuie să ne adresăm…” Oricât am insistat, n-am izbutit să aflu de ce…

La percheziţia din 1934 ne-au luat toate bileţelele lui Buharin. Puţin grandilocvente, împodobite cu vreo expresie latinească: cere iertare că nu poate să ne primească acum, volens nolens va trebui să ne întâlnim la ora stabilită de secretar… Să nu consideraţi asta birocratism, altfel nu reuşeşti să le faci pe toate… Vă convine mâine dimineaţă? Permisul o să fie pregătit… Dacă nu vă convine, poate propuneţi dumneavoastră altă oră…

Aş da mult ca să pot încă o dată să stabilesc cu Korotkova, secretara-veveriţă din *Cea de a patra proză*, ora vizitei, apoi să vin

la Nikolai Ivanovici şi să vorbim despre ceea ce nu izbutisem să ne spunem. Poate că l-ar fi sunat din nou pe Kirov pe telefonul interurban şi l-ar fi întrebat – ce se întâmplă la voi, la Leningrad – de ce nu-l tipăriţi pe Mandelştam? Cartea este de mult în plan, dar voi o amânaţi de la un an la altul. Iar de la moarte au trecut douăzeci şi cinci de ani…

Destinul nu este o forţă exterioară misterioasă, ci o derivată dedusă matematic din încărcătura „interioară a omului şi tendinţa principală a epocii, deşi în epocă noastră multe biografii de martir au fost decupate după o croială standard monstruoasă. Insă cei doi – cu personalitatea lor – şi-au definit singuri relaţiile cu epoca.

Patria sticletelui

Buletinul de identitate i l-au luat la arestare. Când am ajuns la Voronej, singurul act al lui O. M. era foaia de însoţire de la GPU din Cerdîn, pe baza căreia am obţinut foile de drum de la casa pentru militari. O. M. a prezentat-o la un ghişeu special din sala de aşteptare a GPU-ului şi a primit o legitimaţie nouă care îi dădea dreptul doar la o viză de flotant pentru câteva săptămâni. El a hoinărit cu această legitimaţie până ce s-a pus problema dacă exilatul trebuie lăsat să rămână în centrul regional sau trimis în vreun raion. În afară de aceasta, protectorii noştri nu ştiau la ce formă de exil era supus O. M. În această situaţie există o mulţime de gradaţii; eu cunosc două feluri: cu sau fără control periodic. În cazul dintâi, trebuia să mergi cu regularitate şi să te înregistrezi la un ghişeu din aceeaşi sală de aşteptare. În Cerdîn, O. M. era obligat să meargă la înregistrare o dată la trei zile. Dacă nu te încadrai în primul, existau variante care permiteau sau interziceau călătoriile prin regiune. Spre toamnă, O. M. a fost chemat la autorităţi şi i s-a eliberat buletin de Voronej. Forma exilului era dintre cele mai uşoare: cu buletin! Atunci am aflat că a poseda buletin este de

asemenea un mare privilegiu, de care nu oricine este vrednic.

Obţinerea buletinului de identitate este un eveniment remarcabil în viaţa unui exilat, el îţi dă iluzia drepturilor cetăţeneşti. Primul an de viaţă la Voronej – un şir neîntrerupt de drumuri la miliţie pentru a primi o hârtioară care se numea „buletin de identitate provizoriu". Şapte sau opt luni la rând i-au eliberat un act, sau o hârtioară, valabil timp de o lună. Cu o săptămână înainte de expirarea termenului, O. M. începea să adune adeverinţele necesare pentru preschimbare: de la administraţia clădirii că O. M. nu este un vagabond, ci este înregistrat aşa cum trebuie în casa cutare; de la GPU Şi, în sfârşit, de la locul de muncă. Relaţiile cu GPU erau absolut clare, iată însă că ultima adeverinţă era o piatră de încercare: cine să ţi-o dea? La început a fost nevoie să ne milogim la filiala locală a Uniunii Scriitorilor. Această procedură nu decurgea niciodată fără complicaţii. Mai-marii uniunii ar fi eliberat indiferent ce adeverinţă, doar că nu aveau curajul să facă asta, iar unii dintre ei poate că, într-adevăr, priveau cu înfiorare dreptul lor de a pune ştampila Uniunii Scriitorilor pe o bucată de hârtie: dacă pui ştampila pentru un scriitor prost?!

Şi cârmuitorii filialei locale se adresau nu ştiu unde ca să primească aprobarea să elibereze o hârtie că O. M. se ocupă într-adevăr cu literatura. Totul începea cu şuşoteli, priviri posomorite, alergătură… Când primeau aprobarea, scriitorii din Voronej zâmbeau: şi ei se bucurau că totul s-a terminat cu bine… Epoca era încă inocentă, vegetariană…

Pentru fiecare adeverinţă trebuia să mergi minimum de două ori: mai întâi s-o ceri, pe urmă s-o primeşti. Deseori, eliberarea adeverinţei era amânată: „încă nu este gata…" Adeverinţele erau prezentate şefului biroului de evidenţă a populaţiei de la miliţie. Aici era întotdeauna o coadă neînchipuit de lungă. După vreo două-trei zile, O. M. dădea fuga la aceeaşi coadă, la acelaşi şef, ca să primească buletinul provizoriu. A doua zi se ducea să-şi înregistreze

noul act de identitate, aşezându-se la coada de la ghişeul duduii-miliţience care făcea înregistrarea. S-a adeverit că duduia-miliţiancă avea suflet: nu se ştie din ce motiv, ea l-a luat pe O. M. sub protecţia sa şi, fără să ia în seamă murmurul de nemulţumire al administratorilor de clădiri, care se osteneau la coadă ţinând la subsuoară groasele cărţi de imobil – în ele sunt consemnaţi toţi cei care vin şi care pleacă – ea îl chema pe O. M. la ghişeu şi îi lua buletinul, pentru ca în dimineaţa următoare, scutindu-l iarăşi de a mai sta la rând, să-i înmâneze preţiosul act, dar acum cu viza miliţiei.

Spre sfârşitul primăverii anului 1935, ne-au fericit dându-i lui O. M. un buletin de identitate cu viză valabilă pe trei luni. Asta uşura foarte mult viaţa, cu atât mai mult cu cât, după purificarea Leningradului, cozile s-au lungit simţitor: fericiţii care avuseseră norocul să nimerească la Voronej, pentru obţinerea buletinului de identitate treceau prin aceleaşi proceduri anevoioase. Când a avut loc schimbarea generală a actelor de identitate, O. M. a fost onorat, spre surprinderea noastră, cu un buletin pe o durată de trei ani.

Popoarele fără buletin de identitate nu vor şti niciodată câte amuzamente se pot extrage din acest act fermecat ! În zilele când buletinul lui O. M. era încă o noutate preţioasă, ca un dar al destinului milostiv, la Voronej a sosit în turneu Iahontov. El era cel cu care O. M. exersa la Moscova „citirea” cartelei eliberate de excelentul magazin rezervat scriitorilor. Acum au trecut la buletinul de identitate şi, trebuie să spunem, că suna mai sumbru, în cartelă – în cor sau solo. Ei citeau tichetele: lapte, lapte, lapte… brânză, carne… Când citea buletinul de identitate, Iahontov realiza nişte intonaţii semnificative şi ameninţătoare: motivul pentru care… a fost eliberat… de cine a fost eliberat… semne particulare… viza la miliţie, viza, viza… De la cartela cu tichete pentru felurite produse, firicelul se întindea spre literatura care, de asemenea, ni se distribuia prin reviste şi editurile de stat, şi, deschizând revistele

Novîi Mir sau Krasnaia nov', O. M. zicea: astăzi ni se distribuie Gladkov, Zenkevici ori Fadeev… Tocmai cu această dublă semnificaţie cartela a intrat în poezie. Şi buletinul de identitate şi-a găsit loc în poezie: *Şi strângând în pumn Anul naşterii şters. Cu gloata şi turma şuşotesc, şi buzele mi-s albe: Sunt născut în noaptea de doi spre trei ianuarie, a anului becisnic nouăzeci şi unu, Şi secolele mă înconjoară cu vâlvătaia lor.*

Cel de-al doilea amuzament – tot de acelaşi fel – avea loc pe scenă.

Iahontov interpreta montajul Poeţii călătoresc şi recita fragmente din *Călătorie la Arzrum* [1] şi din Maiakovski, din care reieşea că poeţii pot să călătorească peste hotare numai sub puterea sovietică. Publicul rămânea indiferent: atunci, nimeni – nici măcar nu bănuia că oamenii pot să meargă în străinătate; „s-au îmbuibat” – spuneau alene spectatorii, ieşind de la spectacolul din care nu pricepuseră nimic. Şi Iahontov, ca să nu-şi piardă curajul, a fost nevoit să recurgă la tot felul de trucuri şi cabotinisme. A introdus în montajul său un fragment din *Paşaportul sovietic*[2] şi, scoţând buletinul[3] său din buzunar, îl flutura, uitându-se ţintă la O. M. Iar acesta îşi scotea noul şi dragul lui buletin şi, amândoi, schimbau priviri semnificative… Autorităţile n-ar fi încuviinţat astfel de glume, însă ele respectau în mod riguros instrucţiunile, iar acestea nu prevedeau nimic pentru astfel de cazuri.

Pe lângă asta, după buletin poţi să ghiceşti. Fiindcă orice preschimbare generală a buletinelor de identitate se lăsa şi cu o epurare efectuată în surdină, n-am îndrăznit să mă duc la Moscova ca să-mi schimb buletinul şi am făcut această operaţie la Voronej. În felul acesta mi-am pierdut dreptul de a fi cetăţean al marelui oraş, drept pe care l-am recăpătat doar după douăzeci şi opt de ani.

---

[1] De Puşkin

[2] Poem de Vladimir Maiakovski.

[3] În rusă pasport, care înseamnă şi paşaport, şi buletin de identitate.

Însă, la drept vorbind, să primesc buletin de Moscova nu aveam nici o şansă: cine mi-ar fi dat adeverinţă privind locul de muncă? Cum aş fi explicat unde se află chiriaşul principal al spaţiului în care locuiesc? În ce relaţii sunt cu el şi cine de cine răspunde? Primind cele două buletine nou-nouţe de Voronej, am observat că avem serii identice, adică literele dinaintea numărului. Oamenii spuneau că aceste litere reprezentau un cifru secret care definea categoria din care face parte posesorul: dacă este liber, exilat, are antecedente penale… „Acum te-au prins și pe tine în capcană”, a zis O. M., cercetând numerele şi seriile. Prietenii optimişti ne consolau, spunând că nu eu am căzut în capcană, ci miliţia a uitat că O. M. este exilat şi nu i-a pus semnele corespunzătoare. Eram atât de siguri că toţi cetăţenii sunt numerotaţi şi ştampilaţi conform categoriei fiecăruia, încât nu-i trecea prin minte nimănui să se îndoiască de semnificaţia acestor litere şi cifre. Numai peste câţiva ani de la moartea lui O. M. s-a dovedit absolut clar că seriile buletinelor nu înseamnă nimic altceva decât nişte numere de ordine şi că speriaţii mei compatrioţi întrec în imaginaţie şi GPU-ul, şi miliţia.

Faptul că mi-am pierdut buletinul de Moscova nu ne-a afectat prea mult.

„Dacă eu o să mă întorc, zicea el, or să-ţi facă şi ţie mutaţie. Oricum, câtă vreme eu nu m-am întors, n-or să te lase nici pe tine.” Într-adevăr, în 1938, am fost alungată din capitală, pe urmă mi se dădea viză de flotant pentru o lună-două când eram trimisă în delegaţie de serviciu, în sfârşit, Surkov mi-a propus să mă întorc: „Gata cu surghiunul”. Părăsindu-mi serviciul, am venit să primesc camera ce mi-o repartizase Uniunea Scriitorilor. M-au ţinut la Moscova aproape o jumătate de an, pe urmă Surkov mi-a spus că n-o să primesc nici o cameră, nici aprobare pentru mutaţie: „Ei zic că aţi plecat de bunăvoie”, iar el nu are timp „să vorbească despre dumneavoastră cu tovarăşii”… Şi, în sfârşit, acum, în 1964, mi-au

aprobat pe neaşteptate mutaţia. Erau mulţi cei care trimiteau scrisori, cereau, făceau demersuri… Dar poate că asta s-a întâmplat pentru că acum nu ştiu ce revistă nebună[1] se pregăteşte să publice câteva poezii de O. M.? Totuşi, asta înseamnă că el s-a întors la Moscova. Vreme de treizeci şi doi de ani, n-a apărut în presă nici un vers din poeziile lui, trecuseră douăzeci şi cinci de ani de la moartea lui şi treizeci de ani de la prima arestare.

Obţinerea unui buletin adevărat a fost, într-adevăr, o mare uşurare. Când O. M. nu avea decât „adeverinţe provizorii", întreaga tevatură cu primirea lor nu numai că lua o grămadă de timp, dar era însoţită de o nelinişte necontenită şi de ghicitul în cafea: îmi vor da – nu-mi vor da… Omul de la ghişeu nu discuta, ci doar întindea mâna să ia cererea şi anunţa refuzul. Cei care nu primeau viza erau trimişi în raioane, unde nu era cu putinţă să munceşti ca să te întreţii, iar condiţiile de viaţă erau insuportabile. Şi, împreună cu toată mulţimea, alergând după adeverinţe pe la cancelarii şi secţii de miliţie, tremuram şi ne spuneam că de data asta nu vom obţine şi din nou o să trebuiască să ne ducem nu se ştie unde şi de ce. *Şi strângând în pumn Anul naşterii şters, cu gloata şi turma şuşotesc.* Recitind aceste versuri lui Mihoels, O. M. a scos buletinul şi l-a strâns în pumn…

Medici şi maladii

Am sosit la Voronej şi, nu ştiu de ce, ne-au lăsat să tragem la hotel. Cei care vegheaseră asupra noastră, au îngăduit, probabil, celor fără acte de identitate, ajunşi la punctele terminus, să se oprească la hoteluri. Nu ne-au dat camere, dar ne-au repartizat câte un pat în apartamente pentru bărbaţi şi femei. Locuiam la etaje

[1] Revista lunară Moskva, care a publicat nouă poezii de Mandelştam în august 1964.

diferite, şi eu alergam întruna pe scară, ca să văd cum se simţea O. M. Cu fiecare zi însă îmi era tot mai greu să urc scara. După câteva zile am făcut temperatură şi am crezut că mă îmbolnăvesc de tifos exantematic, pe care l-am contactat undeva, pe drum. După opinia mea, începutul tifosului nu poate fi confundat cu nimic – în orice caz, cu nici un fel de gripă… Asta însemna să zaci multe săptămâni în spital, în barăci şi, pe dinaintea ochilor mi se perinda scena cu O. M. care se aruncă de la fereastră.

Ascunzându-i că am temperatură – iar ea urca întruna tot mai sus – l-am implorat să meargă la psihiatru. „Dacă aşa vrei tu”, a zis el, şi ne-am dus. O. M. a descris cu de-amănuntul cursul bolii încât n-a mai fost nevoie să adaug nimic. În acele zile era foarte obiectiv şi exact. I s-a plâns doctorului că în clipele de oboseală are halucinaţii. Asta se întâmplă cel mai adesea în clipele când îl prinde somnul. Acum, a spus O. M., el înţelege natura „vocilor” şi a învăţat să le oprească printr-un efort de voinţă, dar în ambianţa de la hotel există multe momente enervante, care îl stânjenesc în lupta cu boala: zgomotul, faptul că nu poate să se odihnească… Şi, lucrul cel mai neplăcut – uşile se încuie pe dinăuntru, nu pe dinafară…

Închisoarea se instalase trainic în conştiinţa noastră. Vasilisa Şklovskaia nu putea suferi uşile încuiate, nu pentru că, în tinereţe făcuse ani buni de puşcărie şi a aflat pe pielea ei ce înseamnă să fii închis. Dar nici oamenii care n-au cunoscut celulele închisorilor nu puteau să scape de asocierile cu puşcăria. Când peste un an şi jumătate, Iahontov a poposit la acelaşi hotel, el a observat numaidecât cum zăngăneau cheile în lacăte: „Oho!” a zis el când, ieşind din camera lui, noi am încuiat uşa. „Sunetul nu este acelaşi”, l-a liniştit O. M. Ei se înţelegeau perfect unul pe celălalt. Iată de ce în poeziile lui O. M. se afirmă cu atâta ardoare dreptul de „a respira şi a deschide uşile”, drept pe care O. M. se temea că o să-l piardă.

Psihiatrul vorbea cu el prudent, căci fiecare dintre noi îi

suspectează pe toţi oamenii că ar fi turnători, iar printre cei care i-au suportat au fost nenumăraţi, pentru că oamenii care au suferit o traumă psihică adesea îşi pierdeau capacitatea de a rezista, însă, ascultând povestea lui O. M., el a spus totuşi că la „subiecţii psihasteniei” care au stat la închisoare se observă foarte des astfel de „complexe”.

I-am povestit medicului despre boala mea – atunci şi O. M. şi-a dat seama despre ce este vorba şi s-a speriat nespus – şi l-am întrebat dacă n-ar trebui ca O. M. să fie internat în clinică până ce eu o să mă înzdrăvenesc.

Medicul mi-a spus categoric că pot să-l las liniştită pe O. M. liber: urmele psihozei traumatice nu mai sunt vizibile. Printre oamenii exilaţi în Voronej, a spus doctorul, el a avut deseori prilejul să observe situaţii asemănătoare cu cea descrisă de O. M. Aşa ceva se întâmplă după câteva săptămâni, uneori chiar zile, de recluziune. Afecţiunile sfârşesc întotdeauna cu bine şi nu lasă nici un fel de urme.

De data asta nu eu, ci O. M. a întrebat de ce în prezent se îmbolnăvesc după câteva zile de puşcărie, căci altădată făceau mulţi ani de închisoare şi ieşeau sănătoşi. Doctorul a ridicat din umeri.

Dar oare ieşeau într-adevăr sănătoşi? S-ar putea ca orice închisoare să provoace maladii psihice, fără să mai vorbim de traume? Sau acesta este numai specificul închisorilor noastre? Dar poate că psihicul nostru e zdruncinat încă dinainte de arestare: de presimţiri, temeri şi meditaţii „pe teme recluzionare”?

La noi în ţară, aşa ceva nu interesează pe nimeni, iar în străinătate, toate acestea nu sunt cunoscute pentru că noi ne pricepem să ascundem micile noastre secrete de lumea din afară.

Am auzit că de curând cineva şi-a publicat amintirile din lagăr: autorul a fost surprins de numărul mare al deţinuţilor bolnavi psihic. El este străin. Trăind în Uniunea Sovietică, i s-au creat condiţii

speciale şi nu cunoştea viaţa noastră, mai bine zis avea despre ea o reprezentare superficială. El trage concluzia că la noi, unele maladii, cum ar fi psihastenia, nu sunt tratate, şi bolnavii, pentru încălcarea disciplinei de serviciu şi alte abateri provocate de boală, sunt trimişi în lagăre. La noi, procentul oamenilor labili din punct de vedere psihic este într-adevăr foarte mare. În prezent, printre delicvenţii condamnaţi pentru huliganism şi jafuri mărunte cred că mulţi sunt psihasteniei în fază gravă sau chiar psihopaţi. Ei stau câţiva ani la zdup pentru că, sfărâmând lacătul, au furat din prăvălie câteva butelci cu votcă, apoi, după ce au fost eliberaţi, ajung din nou la puşcărie şi, ca recidivişti, în lagăr, acum pentru zece ani buni şi pentru acelaşi delict. Sub Stalin li se acorda mult mai puţină atenţie, în lagăre ajungeau incomparabil mai rar decât astăzi, în schimb expediau acolo în masă alţi semeni şi rude de-ale lor… Iar problema: de ce intelectualii şi în general oamenii nervoşi şi sensibili reacţionează atât de profund la arestare şi se îmbolnăvesc adesea de o psihoză traumatică misterioasă, care trece repede şi nu lasă urme, rămâne deschisă… Unde s-au îmbolnăvit cei pe care i-a văzut acest memorialist străin – în puşcărie ori în libertate? Cine erau aceştia: nişte băieţandri care au furat băutură sau cetăţeni paşnici? Sunt psihopaţi sau bolnavi de această psihoză traumatică? Toate aceste întrebări rămân deschise – nu doar pentru străini, ci şi pentru noi; această problemă nu poate fi lămurită dacă noi n-o să vorbim în gura mare despre trecutul, prezentul şi viitorul nostru.

Însă după ce eu am ieşit din spital, O. M. a mers încă o dată la psihiatru, de data asta la un specialist reputat, care a venit de la Moscova să inspecteze casa de nebuni. O. M. s-a dus la el din proprie iniţiativă, ca să-i spună povestea bolii sale şi să-l întrebe dacă nu cumva este consecinţa unor defecte organice. Şi mai înainte, i-a spus că a observat că uneori avea idei fixe, de pildă, în perioadele când se afla în conflict cu organizaţiile scriitorilor, el nu

se mai putea gândi la nimic altceva. În plus – şi ăsta-i adevărul adevărat – el este foarte sensibil la orice fel de traumă… Fiindcă veni vorba, aceste însuşiri le-am observat şi la cei doi fraţi ai lui O. M., oameni de o cu totul altă structură, dar supuşi şi ei traumelor şi în stare să transforme în idee obsesivă orice eveniment biografic complicat…

Psihiatrul din Moscova a făcut un lucru neaşteptat: l-a invitat pe O. M. să meargă împreună în vizită prin saloane. La sfârşitul vizitei l-a întrebat dacă a observat ceva comun între el şi pacienţii clinicii. La ce rubrică s-ar încadra pe sine însuşi: ramolisment? Schizofrenie? Psihoză circulară? Isterie? Medicul şi pacientul s-au despărţit prieteni.

Totuşi, a doua zi, pe furiş de O. M., m-am dus încă o dată la psihiatru: mă temeam că priveliştea cumplită, pe care ne-o arătase în ajun, poate să devină o nouă traumă. Medicul m-a liniştit. Mi-a spus că intenţionat i-a prezentat lui O. M. pe bolnavii săi: cunoaşterea situaţiei îl va ajuta să scape de amintirile apăsătoare despre maladia care îl traumatiza. În ceea ce priveşte excitabilitatea nervoasă şi neputinţa de a rezista la traume, psihiatrul nu vedea în asta nici o patologie specială, traumele erau destul de serioase şi nu putem decât să ne rugăm ca ele să fie cât mai puţine în viaţa noastră… „El însă este un subiect uşor iritabil şi extrem de sensibil…” într-adevăr, aşa era.

Eram uluită de uşurinţa cu care O. M. putea să ia în râs boala sa şi cât de repede a izbutit să suprime din viaţa lui segmentul cu delirul şi halucinaţiile. „Nadenka, mi-a spus el peste vreo două luni şi jumătate de la sosirea în Voronej, supărat din pricina mâncării proaste, eu nu pot să mănânc porcăria asta, că doar acum nu mai sunt nebun…” Iar în versuri (*Stanţe*) el şi-a numit boala harababură de şapte verşoace[1], iar încercarea de sinucidere – salt (*un salt, şi*

[1] Verşok, măsură rusească de lungime (circa 4,4 cm), folosită înainte de

sunt în toate minţile).

Singurul lucru care mi se părea o sechelă a bolii lui O. M. era dorinţa, ce îl apuca din când în când, de a se împăca totuşi cu realitatea şi de a-i găsi justificare. Aşa ceva se producea în puseuri şi într-o stare de nervozitate, de parcă în acele clipe se afla sub hipnoză. Atunci el spunea că vrea să fie cu toţi şi se teme să rămână în afara revoluţiei, să scape, din pricina miopiei, acele lucruri grandioase care se înfăptuiesc sub ochii noştri… Trebuie să spun că acest sentiment îl trăiau mulţi dintre contemporanii mei, şi printre ei erau mulţi oameni destoinici, ca Pasternak, de pildă. Fratele meu, Evgheni Iakovlevici, zicea că un rol decisiv în strunirea intelectualităţii nu l-au jucat nici frica, nici coruperea, cu toate că şi una, şi cealaltă ar fi fost de ajuns, ci cuvântul „revoluţie”, la care nu voiau să renunţe pentru nimic în lume. Cu un cuvânt cucereau nu numai oraşe, ci şi popoare de multe milioane. Acest cuvânt poseda o forţă atât de gigantică, încât, în realitate, era de neînţeles de ce stăpânitorii mai aveau nevoie de închisori şi de execuţii.

Din fericire, crizele de ceea ce astăzi se numeşte patriotism nu îl vizitau pe O. M. prea des. Când se trezea, el însuşi le numea nebunii. Însă, este totuşi interesant că la oamenii care lucrau în domeniul artei negarea totală a prezentului ducea la tăcere, iar recunoaşterea totală se răsfrângea nefast asupra activităţii, o făcea să fie lipsită de semnificaţie, şi productive nu erau decât îndoielile, care, din păcate, erau prigonite de autorităţi.

Spre împăcarea cu realitatea îl împingea dragostea de viaţă cea mai obişnuită. Pentru martiriu, O. M. nu avea nici o atracţie, însă pentru dreptul la viaţă a trebuit să plătească un preţ prea mare. Când O. M. s-a hotărât să depună cea dintâi cotizaţie, s-a dovedit a fi prea târziu.

În ceea ce mă priveşte, am ajuns în baraca celor cu tifos

---

introducerea sistemului metric.

exantematic.

Oprindu-se lângă patul meu, medicul şef i-a spus unui nu ştiu ce fel de inspector că sunt grav bolnavă şi că „figurez printre lucrătorii organelor”. Am crezut că această discuţie mi s-a năzărit în vis, însă acelaşi medic şef, care s-a dovedit a fi un bun cunoscut, fratele agronomului Fedia, mi-a confirmat, după înzdrăvenire, că, într-adevăr, aceste vorbe au fost rostite şi că eu „figurez printre lucrătorii organelor”. Mai pe urmă, în perioada peregrinărilor mele prin Uniune mi s-a spus de nenumărate ori atât de către lucrătorii declaraţi, cât şi de către cei secreţi ai organelor, adică serviciile de cadre şi turnătorii, că eu „figurez printre lucrătorii Moscovei”. Ce înseamnă asta – nu ştiu. Pentru a înţelege, ar trebui să studiez structura organelor, printre care, nu ştiu de ce „figuram”. Cred că mult mai plăcut ar fi să nu figurezi printre nimeni, dar nu mă taie capul cum să fac asta. Interesant, toţi „figuram” sau numai cei aleşi?

Medicul de salon, o femeie tare cumsecade, mi-a spus că soţul ei, agronom, îşi execută pedeapsa în lagăr. El „a plecat” o dată cu alţi intelectuali de la sate, fiind acuzat de otrăvirea fântânilor. Asta nu-i o născocire, o închipuire deşartă, ci un fapt. Când m-am înzdrăvenit, am început să călătoresc la Moscova, şi ea îmi dădea pachete să le expediez în lagăr. În perioada aceea, pachetele cu alimente se primeau doar la Moscova, iar acum sunt expediate doar din centrele raionale. Emma Grigorievna Ghernştein, mulţi ani la rând a călătorit în nişte târguleţe fantastice, cărând pachete grele pe care Anna Andreevna le pregătea pentru Liova.

Când „otrăvitorul” de fântâni s-a întors acasă, după ce şi-a executat sorocul, ne-au invitat la o mică petrecere. Am băut vin dulce în cinstea lui, iar el, jubilând, ne-a cântat romanţe cu vocea lui catifelată de bariton. În 1937 a devenit „recidivist”…

Pe mine mă îngrijea cu multă atenţie infirmiera Niura. Soţul ei lucra la moară. Odată, a dus un pumn de făină unei familii care murea de foame. A fost condamnat, conform decretului, la cinci ani.

Infirmierele mâncau cu nesaţ resturile din farfuriile bolnavilor de tifos şi dizenterie. Ele ne povesteau despre sărăcia şi necazurile lor.

Am ieşit din spital cu capul ras şi O. M. m-a poreclit ocnaşă.

Proprietarul ofensat

Din baraca bolnavilor de tifos, O. M. nu m-a dus la hotel, ci în camera „proprie”. Izbutise să închirieze o locuinţă provizorie: o mică terasă închisă cu geamlâc în casa ce sta să se năruie a celui mai bun bucătar din oraş. Casa a fost lăsată în posesiune privată pentru meritele proprietarului – şeful celei mai grozave ospătarii cu caracter închis. Apropo de asta, O. M. mi-a spus că, în sfârşit, vom afla şi noi ce poate să însemne acest misterios „caracter închis”… Pentru că în anul 1933 am făcut o călătorie în Crimeea. Nici la Sevastopol, nici la Feodosia n-am fost lăsaţi să intrăm în nici o ospătărie, spunându-ni-se peste tot că este „cu caracter închis”. Iar în oraşul Starîi Krîm, am aflat că exista chiar şi un salon de frizerie şi coafură „cu caracter închis”, şi O. M. glumea, spunând că avem de-a face cu un nou *Kanniferstand*[1]. De la bucătar n- am aflat nimic referitor la ,,*Kanniferstand*-ul cu caracter închis”, lui nu-i ardea de glume. Acest moşneag bolnav şi obosit, lipsit de orice apetit, se aciuase într-o singură cameră, iar în celelalte locuiau chiriaşii, care de mult plăteau chirie după tariful unic, de stat.

Ca proprietar, bucătarul trebuia să repare casa pe cont propriu şi pe timpul verii închiria terasa, ca să poată s-o ducă de azi pe mâine. El nu visa altceva decât să i se demoleze casa ori să-i fie trecută la JAKT[2], însă orice Consiliu Popular cu minte ar fugi de asta ca de

---

[1] Textual: nu vă înţeleg. Expresie care provine de la povestirea cu acelaşi titlu de I. P. Hebel, tradusă în versuri de V. A. Jukovski. Aşa răspund, în povestire, nişte olandezi la întrebarea unui neamţ: ale cui sunt bogăţiile din faţa lor? Neamţul, naiv, a crezut că răspunsul este numele stăpânului.

[2] Asociaţia Cooperatistă de închiriere a Spaţiului.

ucigă-l-toaca. Ultimul proprietar de casă, cu inima cuprinsă de tristeţe, era aproape de ruină, dar tot mai nădăjduia să devină chiriaş la JAKT în casa care va fi demolată.

Voronejul anului 1934 era un oraş trist şi înfometat. Pe străzi cerşeau deschiaburiţii care nu mai fuseseră deportaţi şi ţăranii fugiţi din colhozuri. Stăteau mereu pe lângă magazinele de pâine, cu mâna întinsă. Ei îşi terminaseră, pesemne, de mâncat ultimele coji de pâine pe care le aduseseră în saci din satul natal. În casa bucătarului trăia un bătrân îndobitocit de foame. Se numea Mitrofan. Bătrânul visa să se angajeze măcar ca paznic de noapte, dar nu-l primeau nicăieri. El atribuia toate eşecurile numelui său: „Dacă îmi zice Mitrofanie, toţi cred că sunt slujitor bisericesc şi mă dau în brânci afară”. În centrul oraşului se aflau ruinele catedralei Sfântului Mitrofanie şi bătrânul avea, probabil, dreptate. Când ne-am mutat într-o locuinţă de iarnă, Mitrofan s-a spânzurat. Cu plecarea noastră, luase sfârşit ultima posibilitate de câştig: ne ajutase să căutăm cameră şi ne aducea nişte băbuţe care se ocupau cu un soi original de codoşlâc – făceau cunoştinţă proprietarilor de unghere, paturi şi camere cu potenţialii chiriaşi. De căutat – trebuia să cauţi în căsuţe dărăpănate, rămase în posesiune privată şi la cei ce închiriau spaţiul locativ prin JAKT. Specula cu spaţiul locativ era o treabă ilegală. Proprietarii şi chiriaşii se urau unii pe alţii anticipat. Chiriaşii doreau să se certe cât mai repede cu proprietarii şi să nu le mai plătească chiria de douăzeci de ori mai mare decât ar fi plătit la JAKT. Iar proprietarii, cârpind, cu banii luaţi, acoperişul sau înlocuind câteva bârne, se dumireau brusc pe ce zeamă chioară de linte şi-au vândut bunătate de locuinţă şi îi cuprindea spaima la gândul că chiriaşii „vor rămâne belea pe capul lor” pentru totdeauna, adică se vor face stăpâni pe spaţiul lor. De obicei, aşa sfârşea închirierea unei camere: obţinând viza pe buletin şi locuind cele câteva luni cuvenite, chiriaşul cădea la înţelegere cu cei de la administraţia clădirilor – aici, de obicei, nu făceai nimic fără

şperţ – şi obţinea propriul ordin de repartiţie, adică dreptul la spaţiu locativ. Asta se petrecea în casele administrate de JAKT, însă în cele particulare, chiriaşul refuza pur şi simplu să plece, şi să-l evacuezi prin justiţie – slabe speranţe, te alegeai doar cu neplata chiriei. În felul acesta, majoritatea oamenilor dobândeau spaţiu şi dreptul la domiciliu stabil. Asta era, ca să spunem aşa, o redistribuire firească a locuinţelor. Ea se desfăşura mult mai intensiv, decât confiscarea spaţiului excedentar şi eliberarea ordinelor de repartiţie şi era însoţită de drame, scandaluri şi munţi de denunţuri prin care şi chiriaşii şi proprietarii se căzneau să scape unul de altul. Acum, relaţiile s-au normalizat şi conflictele au luat sfârşit, deoarece camerele se închiriază fără viza miliţiei: chiriaşul fără drept de viză nu poate pretinde nimic. Singurul pretext de zâzanie a rămas denunţul vecinilor privindu-l pe chiriaşul fără viză, dar autorităţile au început să treacă asta cu vederea: s-au schimbat vremurile. La Voronej, proprietarii îi luau cu mai multă plăcere în spaţiu pe exilaţi. Asupra exilaţilor plutea întotdeauna pericolul de a fi expediaţi într-un loc şi mai pustiu, şi, în caz de conflict, proprietarul putea să dea o mână de ajutor. Iată de ce, noi am primit o mulţime de oferte, şi O. M. alerga zile întregi să vadă camere prin toate mahalalele, însă multă vreme n-am izbutit să ne instalăm undeva, pentru că peste tot cereau chiria pe un an înainte.

În micuţa terasă de vară îngheţa apa când am făcut o călătorie la Moscova şi am căpătat o traducere. Am obţinut-o incredibil de uşor: Luppol auzise de „miracol” şi era încredinţat că, fără vreun risc deosebit, poate să-i dea de lucru lui O. M. A făcut acest lucru cu mare plăcere. Avansul primit pentru traducere l-am dat proprietarului unei căsuţe de la marginea oraşului, care s-a mulţumit cu chiria pe o jumătate de an. Fiecare ieşire în oraş, şi trebuia să ieşim de multe ori – ba după adeverinţe, ba pentru schimbarea buletinului, ba să căutăm de lucru pentru O. M. – era un adevărat chin: aşteptări nesfârşite în staţiile de tramvai, mulţimile de oameni

atârnând precum ciorchinii pe scările vagoanelor, îmbulzeala… înainte de război, transportul urban, chiar şi la Moscova, se afla într-o stare deplorabilă. În iarna aceea am cunoscut toată furia vânturilor de stepă: oamenii bătuţi de soartă sunt foarte sensibili la frig. Ne-am convins de asta în perioadele de foamete, iar ele se repetă cu regularitate după câţiva ani, după războaie şi exiluri.

Curând aveam să aflăm că agronomul, proprietarul casei pe care o închiriaserăm, ne îngăduia să legăm cunoştinţe interesante. „Credeam că pe la voi vor veni scriitori – Kretova, Zadonski – şi vom dansa împreună rumba”, se plângea ofensat proprietarul în cizme ruseşti. Dezamăgit, el „şi-a luat măsurile sale”: dădea buzna peste noi când ne veneau în vizită nişte prieteni – Kaleţki şi Rudakov – şi le cerea buletinele la control: „Aici aveţi întrunire, dar eu sunt proprietarul şi eu răspund…” Noi îl dădeam afară din cameră, el ofta necăjit şi, odată, când eram numai cu el, mi s-a plâns: „Măcar de-ar veni cineva mai ca lumea pe la voi…” Nu putea să ne înapoieze banii plătiţi anticipat şi a trebuit să rămânem la el până s-au epuizat. O. M. râdea: exilaţii au avut mereu de suferit din pricina proprietarilor, aşa-i tradiţia. Înainte dădeau fuga la poliţie, acum la GPU, dar agronomul nostru doar se grozăveşte şi, după cât se pare, „nu scrie” şi „nu se duce” nicăieri. Şi acest lucru trebuie să fie apreciat…

Următoarea cameră – am locuit în ea din aprilie 1935 până în februarie 1936 – se afla în centru, într-o clădire în care înainte se închiriau camere mobilate, unde îşi găseau adăpostul tot felul de lepădături. De câteva ori, noaptea, în clădire, s-au făcut razii: erau căutaţi fabricanţii de basamac. O vecină tinerică, prostituată, îl adora pe O. M. pentru că o saluta pe stradă şi venea tot timpul la noi cu căldarea să ne spele duşumeaua, dar nu voia să primească bani în ruptul capului: „Eu fac asta din prietenie…” Trecea pe la noi, să se plângă de viaţă, o evreică bătrână care creştea trei nepoţi mici.

Proprietarul nostru se legase s-o bage în mormânt şi scria, unde trebuie, denunţuri, acuzând-o de prostituţie. Bătrâna se justifica prin vârsta ei – cine s- ar mai uita la ea? – și dimensiunea camerei, unde nepoţeii dormeau claie peste grămadă.

Norocul nostru că denunţătorii scriau la nimereală, fără să se îngrijească câtuşi de puţin de verosimilitate, care a mai avut totuşi căutare până în 1937, când în presă au apărut articole ce recomandau cetăţenilor să informeze autorităţile despre discuţiile purtate de vecini. În realitate, denunţul reflectă mai mult ca orice nivelul denunţătorului, ilustrând elanurile de care este în stare imaginaţia lui. Cel de al doilea proprietar din Voronej ocupa treapta cea mai de jos pe această scară. Într-o zi, am fost chemaţi la MGB, unde ni s-a arătat unul dintre denunţurile împotriva noastră şi ni s-a cerut să scriem o explicaţie. În denunţ scria că, într-o noapte, ne-a vizitat un individ suspect şi în camera noastră au răsunat împuşcături. Prima parte a denunţului mai mergea, dar cea de a doua a stricat totul. Vizitatorul nocturn, Iahontov, al cărui spectacol era anunţat prin afişele ce umpluseră tot oraşul, a confirmat că a stat la noi până dimineaţa. Şi cu asta totul a luat sfârşit.

Însuşi faptul că ne-au chemat în legătură cu denunţul arăta că nu au de gând să-i dea curs. Aşa ceva mi s-a întâmplat şi după 1937, e drept – după înlăturarea lui Ejov, când teroarea mai scăzuse, într-o zi, am fost chemată la secţia GPU de pe lângă miliţia din Moscova, unde, după moartea lui O. M. obţinusem viză de flotant în apartamentul propriu, şi mi s-au cerut explicaţii. De data asta denunţul s-a dovedit destul de calificat: în camera mea se ţin adunări şi au loc discuţii contrarevoluţionare. Singurul om care m-a vizitat a fost Pasternak. Aflând de moartea lui O. M., el a dat fuga să mă vadă. În afară de el, nimeni n-a îndrăznit să mă viziteze, ceea ce i-am şi explicat împuternicitului. Totul s-a terminat fără urmări, adică mi-au propus pur şi simplu să plec din Moscova înainte de a-mi expira viza de flotant. De data asta, proprietarul apartamentului

eram eu, dar m-a dat afară un chiriaş flotant instalat la noi de Uniunea Scriitorilor, cu garanţia lui Stavski. El îşi zicea scriitor, iar uneori spunea că gradul lui corespunde unui general. Se numea Kostîriov. Când, după Congresul al Douăzecilea, se făceau pregătiri să-mi acorde spaţiu locativ la Moscova, am fost chemată la Uniunea Scriitorilor, unde m-au întrebat cum de mi-am pierdut apartamentul. Le-am povestit despre Kostîriov. Ilin, un angajat al Uniunii, a căutat îndelung acest nume în listele cu scriitorii, dar nu l-a găsit. Însă oricine ar fi fost Kostîriov, scriitor sau general, n-are nici o importanţă: ca să obţină apartamentul, a acţionat după şablon, iar la noi „scriau” organelor oameni din cele mai diverse straturi ale societăţii. Cred că acest Kostîriov încerca să aterizeze de la organe în literatură, însă n-a izbutit. Perioada când s-a instalat în apartamentul nostru reprezenta momentul de tranziţie al serviciilor duble şi al dublelor însărcinări.

Proprietarul din Voronej, căruia, noaptea, i se năzăreau schimburi de focuri, nu socotea că „scrisul” său ar fi o treabă ruşinoasă. Pesemne el se considera un membru util societăţii, un apărător al ordinii. Nu era uşor de înţeles în ce consta serviciul lui. Pe tema asta făcea pe mutu', iar noi preferam să nu întrebăm. Îşi zicea „agent” şi tot timpul pleca în regiune „cu probleme de colectivizare”. Oricum, era un individ neimportant, dar şi aceştia erau aleşi cu destulă minuţiozitate.

Soţia agentului, o tinerică, aproape o fetiţă, pe care „o luase pentru sine” să o izbăvească de soarta grea a unei familii deschiaburite, ne-a închiriat camera fără ştirea lui, când era plecat într-una din călătoriile sale „cu probleme de colectivizare”. Ea s-a mutat în bucătărie, iar banii i-a trimis părinţilor. Soţul s-a ales cu chiriaşii pe cap şi fără nici un câştig. Soţia, deşi „salvată” de acest cavaler, îl ţinea zdravăn în frâu. Judecând după discuţiile lor, ea ştia ceva despre el, pentru care, în acea perioadă cruntă, n-ar fi scăpat nepedepsit. În faţă şi pe la spate ea îi spunea pe numele

tradiţional – „Irod”[1], iar când ea îl împroşca cu înjurături ca la uşa cortului, el îşi trăgea sfios coada între picioare. Cu chiriaşii însă nu se putea împăca şi se străduia să le facă tot felul de mizerii. Intra, de pildă, în camera noastră, ţinând de coadă un şoarece viu: casa mişuna pur şi simplu de tot felul de jivine. Politicos, cu ţinută militărească, odată ne-a salutat din prag, apoi a rostit: „îmi permiteţi să-l frig?” – şi s-a îndreptat întins spre reşoul electric. El dispreţuia reşoul, socotindu-l „moft intelectualicesc”, o apucătură burgheză, cu care cetăţeanul sovietic cinstit trebuie să lupte ca şi cum ar lupta cu chiaburimea. Rudakov sau Kaleţki, care îşi făceau veacul pe la noi, au intervenit în favoarea şoricelului, şi proprietarul, un laş fără pereche, întâmpinând rezistenţă, a bătut, în mod ruşinos, în retragere. Din camera alăturată se auzeau glumele lui despre nervii intelectualilor: o să-i bag şi mai dihai în sperieţi, o să frig pe reşou un motan… Bine că nu bea şi toate trucurile şi le prezenta în stare de absolută trezie. Scena cu şoricelul era numărul lui de rezistenţă.

Când O. M. a plecat la sanatoriul din Tambov, „agentul” a aruncat lucrurile noastre din cameră – le-a adunat şi ni le-a păstrat prostituata… Când s-a întors, O. M. nu ştia ce să facă şi s-a adăpostit la redacţia ziarului, care se afla în clădirea alăturată. De acolo au sunat la instituţia cunoscută, unde lucra proprietarul nostru – ucigaş de şoareci şi „agent”. Către seară, a apărut pe neaşteptate la redacţie şi a spus: „Haideţi, întoarceţi-vă, mi s-a ordonat să nu fac scandal”, şi ne-am dat seama că e bine să locuieşti la colaboratorii instituţiilor cu disciplină militărească. De atunci, proprietarul n-a mai crâcnit… Când am găsit o altă cameră şi am plecat, ne-a încărcat chiar el lucrurile într-o birjă şi mai că nu s-a închinat de bucurie: cui i-ar fi trecut prin cap că acest chiriaş învingător nu va rămâne pentru totdeauna?

Am aflat că de următorul chiriaş a scăpat în anul 1937, dar nu i-a

[1] Monstru, fiară, călău (rus.)

fost dat să se bucure multă vreme de spaţiul locativ: a fost transferat la „muncă internă” într-un lagăr.

Doar în trei ani, am schimbat în Voronej cinci camere, inclusiv terasa.

După „agent”, ne-am mutat într-o casă nouă, splendidă, a ITR[1], la o văduvioară care a închiriat două camere deodată – una nouă, şi alta tânărului ziarist Dunaevski. Acest băiat de ispravă ne-a aranjat o mutare extraordinară, dar proprietăreasa era tot necorespunzătoare: ziaristului nici prin cap nu-i trecea să se însoare cu ea, iar nouă ea ne închinase camera numai „să-şi aranjeze ea soarta”. A vrut să-şi încerce norocul din nou, şi a trebuit să ne mutăm şi să cedăm locul unui potenţial logodnic. Ultima cameră închiriată la o croitoreasă de teatru, într-o căsuţă intrată parcă în pământ, s-a dovedit a fi un rai, un vis din trecutul dispărut fără putinţă de întoarcere, o recompensă pentru toate suferinţele. Cu toate că O. M. aborda cu mult calm toate neînţelegerile cu proprietarii, totuşi, la croitoreasă, parcă a reînviat.

Croitoreasa era o femeie dintre cele mai obişnuite, blândă şi prietenoasă. Locuia cu mama ei, pe care o numea bunică, şi cu fiul Vadim, un băiat ca toţi băieţii. Soţul, cizmar, îi murise cu vreo câţiva ani în urmă, şi actorii, care îşi reparau încălţările la el, i-au aranjat soţia să lucreze la teatru, să-şi poată întreţine familia. Băiatului i-au obţinut pensie – cizmarul fusese comunist. Se hrăneau, bineînţeles, cu cartofi, iar bunica mai creştea în şopron vreo zece găini. Cele două sute de ruble pentru cameră constituiau în bugetul lor un articol de o importanţă uriaşă. De obicei, chiriaşii ei erau actori şi printre ei i se dusese vestea de femeie cumsecade. Iată de ce ei ne-au ajutat să ne mutăm la ea, unde simţeam că răsuflăm uşor.

Cândva erau mulţi oameni buni. Ba mai mult, chiar cei răi se prefăceau buni, pentru că aşa se cuvenea. De aici şi făţărnicia,

[1] Personal tehnico-ingineresc.

minciuna – marile vicii ale trecutului, demascate de realismul critic la sfârşitul secolului al nouăsprezecelea. Rezultatul acestor demascări a fost neaşteptat: oamenii buni au dispărut. Căci bunătatea nu este doar o însuşire înnăscută, ea mai trebuie şi cultivată, iar asta se face când pentru ea există cerere. Pentru noi, bunătatea era o însuşire de modă veche care a dispărut, iar omul bun – ceva aidoma mamutului. Tot ce ne-a învăţat epoca – deschiaburirea, lupta de clasă, demascarea şi căutarea unui substrat sub fiecare acţiune – toate acestea au educat orice însuşiri doriţi, numai bunătatea nu.

Bunătatea ca şi blândeţea trebuiau căutate în locuri retrase, îndepărtate, surde la chemarea timpului. Numai oamenii pasivi au păstrat aceste însuşiri, moştenite de la străbuni. Umanismul întors pe dos avea urmări asupra tuturor şi asupra fiecăruia.

La croitoreasă trăiam liniştiţi, ca oamenii, şi am uitat că nu avem spaţiu locativ. Trecând cu trăsura, cu maşina sau tramvaiul prin marile oraşe ale Uniunii Sovietice, deseori număram cu uimire ferestrele clădirilor ce mi se perindau prin faţa ochilor: oare de ce nu pot să spun că măcar una din aceste ferestre este a mea? Aveam tot felul de vise stupide: coridoare, străzi uriaşe, parcă acoperite cu plafoane, cu uşi pe amândouă părţile. Îndată uşile se vor deschide şi eu o să-mi aleg o cameră. Uneori descopeream că dincolo de uşi locuiau rubedenii de-ale mele care muriseră de mult. Mă apuca furia: vasăzică, sunteţi aici, toţi laolaltă, atunci eu de ce să mai pribegesc? Care Freud ar cuteza să explice aceste vise prin complexe de refulare? Prin instinctul sexual reprimat în subconştient? Prin complexul lui Oedip şi alte asemenea monstruozităţi?

Cineva a spus că oamenii sovietici nu au nevoie de case proprietate personală, fiindcă ei au dreptul să ceară guvernului să le dea locuinţă gratuită… Dar cui să ceri? Nici măcar în vis nu ştiam cum se abordează asemenea problemă şi mă trezeam înainte de

sosirea clipei fericite când, în sfârşit, îmi era semnat ordinul prin care mi se acorda dreptul la domiciliu, la mutaţie şi ordin de repartiţie. La Voronej încă mai trăiam cu iluzia că am un apartament, obţinut cu greu, unic în felul său. Acum nu mai am iluzii şi cunosc legile potrivit cărora nu mai am dreptul la nimic. Şi câţi sunt ca mine? Să nu credeţi, vă rog, că eu constitui o excepţie. Cei ca mine se numără cu miile.

Generaţiile viitoare nu vor înţelege ce a însemnat „spaţiul" în viaţa noastră. Din pricina spaţiului locativ şi pentru el s-au săvârşit multe crime. Oamenii sunt legaţi de spaţiul lor şi nu pot să conceapă să-l părăsească. Cine este în stare să renunţe la draga, scumpa, nepreţuita cameră de doisprezece metri şi jumătate, închiriată prin JAKT? La noi nu există astfel de nebuni, şi spaţiul se transmite ereditar precum castelele, conacele, moşiile. Soţi şi soţii, care se urăsc unul pe altul, fii şi fiice ajunşi la maturitate, fostele femei de serviciu, care se lipiseră de camera de lângă bucătărie – toţi sunt legaţi de „spaţiul" lor şi nu pot să se despartă de el. Dintre problemele de divorţ şi de căsătorie, cea dintâi care se ridică este problema spaţiului locativ. Am auzit despre cavaleri care au plecat din casă lăsând spaţiul soţiei, am auzit despre logodnice cu apartamente frumoase şi despre logodnici care caută astfel de logodnice… Femei inteligente îşi cumpărau pufoaică şi, deghizate astfel, se angajau femei de serviciu pe la cămine studenţeşti, unde li se dădea un cotlon. Şi acolo le împotmolea Dumnezeu, ani în şir îndurau ocările administratorilor şi ameninţările că vor fi aruncate în stradă, în aceste cămine trăiesc cadre didactice, şi ele beştelite de administratori. Aş fi putut şi eu să mă oploşesc pe lângă un astfel de cămin şi, cu uşa încuiată, să ascult până noaptea târziu cântecele şi dansurile veselelor studente, pentru care deseori nu ajung paturile şi astfel dorm câte două, îmbrăţişate. Cu spaţiul are legătură şi viza la miliţie: dacă ai pierdut viza, nu te vei mai întoarce niciodată în oraşul natal. Pentru majoritatea oamenilor, locuinţa

proprietate privată s-a dovedit a fi o adevărată capcană. Norii erau acum mai groşi deasupra capului, în jur, unul după altul, erau ridicaţi prietenii și colegii de serviciu. Pentru noi asta însemna că „obuzele cad tot mai aproape…” Iar deţinătorii de spaţiu continuau să stea pe loc şi să aştepte până vor veni după ei; aşteptând, mai trăgeau nădejde că vor fi ocoliţi de această soartă. Aşa îşi păstrau cotlonul, aşa-numita locuinţă, iar dacă era separată şi într-o clădire nouă, din ea, pentru o asemănare şi mai mare cu capcana, nu exista decât o singură ieşire: clădirile noi nu aveau ieşire de serviciu. Am cunoscut o singură femeie cu judecată, care, în timpul deportării nobililor din Leningrad, şi-a făcut bagajele şi a şters-o în provincie, păstrându-şi buletinul curat şi, astfel, a scăpat de o mulţime de belele.

Eu am scăpat de arestare numai pentru că n-am avut locuinţă. Odată am izbutit să obţin locuinţă. Asta a fost în 1933, când, la insistenţele lui Buharin, ne-au dat hulubăria de la etajul al patrulea dintr-un bloc al scriitorilor. Peste o jumătate de an, O. M. a fost arestat, dar locuinţa a rămas a noastră. Sub presiunea scriitorilor, Mate Zalka, administratorul nostru, s-a dus şi la MGB să ceară permisiunea să dea afară din spaţiul deportatului pe bătrâna – mama mea – care locuia acolo şi să folosească locuinţa pentru un scriitor sovietic adevărat. Însă miracolul continua, iar el a fost refuzat şi rugat să transmită scriitorilor doritori de spaţiu să nu fie mai catolici decât papa. Păstrarea locuinţei ne insufla speranţa că au de gând să-l aducă pe O. M. la Moscova, dar când a fost nevoie l-au luat, zvârlindu-mă şi pe mine afară, deşi eu nu figuram ca exilată. Dacă aş fi rămas în locuinţa de la Moscova alături de scriitorul-general, oasele mi-ar fi putrezit de mult în groapa comună a vreunui lagăr. După cea de-a doua arestare a lui O. M., când eu pribegeam fără locuinţă şi fără viză la miliţie, au venit să mă aresteze la ultima noastră cameră din oraşul Kalinin, dar eu nu mai eram acolo. Nu puteam să păstrez pentru mine această cameră: era într-o casă proprietate privată şi era foarte scumpă… Eu n-am avut

parte de o capcană şi pe mine, cea pribeagă şi fără adăpost, m-au uitat – astfel am supravieţuit şi am păstrat poeziile lui O. M.

Ce s-ar fi întâmplat dacă după plecarea noastră, adică în vara lui 1937, buna croitoreasă din Voronej şi-ar fi luat un chiriaş care ar fi refuzat să-i mai plătească şi ar fi obţinut ordin de repartiţie pe camera închiriată? Oare şi ei i-ar fi trecut prin cap să procedeze ca toţi ceilalţi şi să meargă cu denunţul la organe: la chiriaşul meu, zice, se ţin adunări clandestine şi au loc discuţii contrarevoluţionare… eu, ca proprietăreasă, socotesc de datoria mea… Sau ar fi renunţat la hrana pentru mama şi fiul ei? Despre ea însă ştiu un singur lucru: căsuţa fără pridvor a fost distrusă de război şi pe locul ei s-a înălţat cu totul altceva…

Banii

În prima perioadă, la Voronej, am dus-o mai bine ca niciodată din punct de vedere material: impresionată de miracol, Goslitizdat[1], mi-a dat să fac o traducere. Fratele meu Jenea chiar mi-a spus că Moscova se făcuse mai frumoasă de la incendiu. Am tradus la repezeală un roman mizerabil şi mi s-a oferit numaidecât un alt contract. Însă în iarna 1934-1935, patronii pesemne că au fost muştruluiţi zdravăn pentru bunătatea lor: am fost chemată la Moscova „să iau cunoştinţă de metodologia traducerii”. Atunci, redactor şef era Starţev. El a lăudat „metodologia”, iar şeful de secţie m-a păcălit şi mi-a luat cartea – chipurile trebuia să se convingă că romanul tradus de mine nu are nevoie de prescurtări… N-am mai văzut această carte, dar curând ea a apărut tradusă de altcineva (*Cuibul oamenilor simpli*[2]). Ne-au mai plătit vreo câteva coli de traducere din Maupassant, conform vechiului contract şi cu

---

[1] Editura de Stat pentru Literatură.
[2] Roman al scriitorului irlandez Sean O'Faolain.

aceasta afluxul de bani dinspre Moscova a luat sfârşit.

În căutare de lucru, O. M. scria întruna şi mergea la Uniunea Scriitorilor din oraş. Problema privind acordarea unei posibilităţi de a lucra „se punea în mod principial”, cum se exprimau oamenii pe atunci la noi. Asta însemna că aşteptau indicaţii de sus, şi ele au fost cerute de Uniune, adică instituţia de care aparţinea O. M. Nici eu, nici O. M. n-am putut niciodată să obţinem ceva de lucru fără destulă alergătură prealabilă şi aşteptare. Chiar în 1955 am intrat în serviciu la Ceboksarî numai după ce Surkov a făcut o vizită undeva, a primit aprobare şi a telefonat în prezenţa mea ministrului învăţământului, comunicându-i rezultatul demersurilor sale. Iar în 1934, nici o instituţie n-ar fi oferit de lucru unui exilat fără o dispoziţie de sus. Astfel, conducătorii de instituţii încercau să se pună la adăpost şi să răspundă de prezenţa în schemă a unui cetăţean de valoare inferioară, însă, dacă începea o perioadă „de vigilenţă”, nici o referire la aprobările şi dispoziţiile de sus nu ajuta, cu atât mai mult, cu cât aceste aprobări nu se dădeau niciodată în scris: unii aprobau printr-o înclinare din cap, alţii mormăiau în telefon: „Decideţi singuri – noi nu avem obiecţii…” La dosar nu se putea pune nici mormăitul, nici aprobarea din cap, şi mai-marii, de multe ori, plăteau scump pentru „pângărirea aparatului cu elemente străine”. Noi am fost atâţia ani, „element străin”, încât cunoşteam acest mecanism ca pe degete. Cu vremea, el a suferit o oarecare evoluţie, şi puterea statului asupra omului a căpătat forme tot mai precise, iar în ultimii opt ani care au trecut de la Congresul al douăzecilea situaţia s-a schimbat radical: venise o epocă nouă. Eu însă vorbesc de epoca stalinistă, şi etapele prin care a trecut O. M. ilustrează procesul aservirii literaturii; acelaşi lucru se petrecea şi în alte domenii, puţin altfel, desigur, fondul, însă, rămânea acelaşi.

În anul 1922, când ne-am întors din Georgia, numele lui O. M. figura în listele de colaboratori ale tuturor revistelor, dar ca să publice versuri era din ce în ce mai greu. Revelator era Voronski: el

respingea totul. „Nu ştiu ce să mă fac cu el, se plângea secretarul de redacţie, Serghei Antonovici Klîcikov. Mereu zice: nu-i actual…” În anul 1923, O. M. a fost scos simultan de pe toate listele de colaboratori. Nu putea fi o întâmplare, altfel nu s-ar putea explica această concordanţă a tuturor periodicelor. Probabil că în vară se ţinuse vreo consfătuire ideologică şi în literatură începuse departajarea în „ai noştri” şi „străini”. În iarna 1923-1924, Buharin – redactor şef al revistei *Projektor* – i-a spus lui O. M.: „Nu pot să vă public versurile. Daţi-mi traduceri…” S-ar putea ca restricţia iniţială să se fi referit doar la periodice, căci volumul de versuri *Cartea a doua*, contractată în 1922 a izbutit să apară în 1923, însă peste doi ani, Narbut, director al editurii ZIF, a repetat ceea ce spusese Buharin: „Pe tine nu pot să te public, dar traduceri – îţi dau câte pofteşti”. Pe atunci, toate revistele scriau că Mandelştam s-a lăsat de poezie şi s-a apucat de traduceri.

Din presa noastră, acest lucru a fost preluat şi de *Nakanune* (în ajun)[1], şi O. M. a fost tare necăjit. În general, atunci trecea prin momente destul de grele. „Sunt lăsat să fac doar traduceri”, se plângea O. M. Dar nici cu traducerile nu era aşa de simplu. Exista, desigur, o concurenţă firească, dar în afară de asta, O. M. nu se numărase niciodată printre oamenii aleşi pentru a fi „aprovizionaţi”. Pe la mijlocul deceniului al treilea, chiar şi traducerile le obţinea tot mai greu, pesemne îi era contestat însuşi dreptul de a munci ca să se întreţină. Nu s-a ales nimic nici din cărţile pentru copii. Marşak a schilodit rău *Globurile şi Tramvaiul*; singura alinare erau editurile particulare, care deocamdată mai existau. O. M. a tipărit câteva eseuri, în provincie (Kiev) şi în revistele de teatru. Totuşi, încă nu exista o interdicţie totală, ci doar nişte restricţii şi „recomandări” să aibă mai multă grijă de „actualitate”… O altă etapă a fost lupta pentru „puritatea liniei”, care a fost deschisă de articolul lui Stalin din

[1] Ziar al emigraţiei ruse, editat la Berlin (1922-l924), în *Suplimentul literar* al căruia au apărut versuri şi articole de Mandelştam.

Bolşevik, în care ordona să nu se mai publice lucruri necorespunzătoare (1930). Atunci, eu lucram la ZKP[1] şi după discuţiile din redacţie mi-am dat seama că s-a terminat cu munca dezorganizată şi s-a declarat o ofensivă planificată.

Şi totuşi, în presă, au mai răzbit câteva poezii, dar pentru *Călătorie în Armenia* (revista *Zvezda* [Steaua]) a fost dat afară redactorul şef de secţie, Cezar Volpe, care, de altfel, ştia ce-l aşteaptă. Treptat-treptat, cercul se strângea.

Mandelştam şi Ahmatova au fost cei dintâi care au simţit pe pielea lor ce înseamnă epoca stalinistă, dar încet-încet au aflat toţi. Gâtuirea literaturii era pe placul multora. Ei sunt şi astăzi bucuroşi să reîntoarcă trecutul şi luptă pentru poziţiile lor şi pentru menţinerea vechilor interdicţii.

În perioada exilului nu mai putea fi vorba de a mai publica ceva, lui O. M. i s-au interzis şi traducerile şi nici numele nu i se mai pomenea măcar, în toţi aceşti ani a apărut doar de câteva ori în nişte articole injurioase. Acum, numele nu se mai află sub interdicţie, dar din inerţie nu mai este pronunţat, în cercurile lui Kocetov încă mai stârneşte înverşunare. Căci Ehrenburg a fost stigmatizat mai ales pentru cele câteva cuvinte spuse despre Mandelştam şi Ţvetaeva. În iarna 1936-1937 ni s-au curmat toate câştigurile. Am izbutit să obţin cea dintâi slujbă de-abia în 1939, când a apărut anunţul că soţiile deţinuţilor continuă să beneficieze de dreptul la muncă, dar în perioadele de vigilenţă am fost întotdeauna dată afară. Şi întrucât toate serviciile se află în mâinile statului, nu-mi mai rămâne decât un singur lucru: „*sub zidurile Kremlinului să urlu*”[2]. Căci singurele noastre mijloace personale de existenţă erau următoarele (acum nu mai sunt): grădina de zarzavat de pe lotul unde se află casa personală, vaca – tot acolo, dar fânul se afla la dispoziţia şefilor; croitoreasă clandestină până erai prinsă

[1] Ziarul Pentru un învăţământ comunist.
[2] Vers din poemul Recviem de Anna Ahmatova.

de inspectorul financiar; acelaşi lucru se poate spune şi de dactilografă, dar maşinile de dactilografiat costau foarte scump; în sfârşit, cerşetoria, dar la noi ea nu aduce nici un venit, pentru că bani nu au decât slugile credincioase ale statului, iar acestea nu se vor compromite prin legături cu cei oropsiţi.

Dintre toate aceste mijloace, noi recurgeam, cât a mai fost posibil, la „urlet”, adică obţineam „soluţionarea principială a problemei”. O. M. se ocupa cu asta la Voronej, iar eu m-am dus la Moscova şi am discutat, atunci când am fost primită, cu căpeteniile Uniunii Scriitorilor: Marcenko, Şcerbakov şi alţii… Ei păstrau o expresie impenetrabilă şi n-au răspuns la niciuna dintre întrebările mele, totuşi, s-au adresat „acolo, sus”, au cerut părerea cuiva.

Chiar în prima iarnă după deportare, lui O. M. i s-a retras pensia personală. Am izbutit să-i fac să i-o restabilească şi l-am convins pe Şcerbakov că „meritele în literatura rusă” nu-i pot fi luate lui O. M., prin urmare – nici pensia nu-i trebuia retrasă. Spiritul făcut de mine, nu a produs asupra marelui demnitar nici o impresie. „Care pot fi acele merite în literatura rusă, dacă Mandelştam este deportat pentru operele lui?” a parat el. Noi toţi, inclusiv eu, ne-am pierdut cu desăvârşire reprezentarea despre normele de drept, şi eu însămi eram curioasă să aflu dacă este posibil să i se ia pensia – de bătrâneţe, de muncă personală sau academică – unui om osândit pentru o vreme fără interdicție de drepturi.

Nu întâmplător l-am numit pe Șcerbakov mare demnitar. La noi tipul activistului se schimbase chiar din punct de vedere fizic . Până la mijlocul deceniului al treilea, pretutindeni am întâlnit foști ilegaliști, înconjurați de tineretul de rigoare. Aprigi, încrezători în dreptatea lor incontestabilă, se lansau cu plăcere în discuții, făceau propagandă, deseori erau bădărani. Ei miroseau a seminarist, a Pisarev. Treptat au fost înlocuiți de blondini cu capetele rotunde, în cămăși ucrainene brodate, niște oameni sinceri, cu maniere vesel-ireverențioase și cu totul artificiale, glumeți și destul de neciopliți. În

locul lor au venit diplomații taciturni : cuvintele rostite de ei valorau greutatea lor în aur, nu trebuiau să spună nimic de prisos, nu trebuiau să făgăduiască nimic, ci să producă impresia de om cu greutate și influență. Unul dintre cei dintâi demnitatri de acest fel a fost Șcerbakov. Când am venit pentru prima dată la el, câteva minute am tăcut amândoi. Eu voiam să înceapă el să vorbească; din aceasta n-a ieșit nimic, pentru că dregătorul oferea petiționarei posibilitatea să-și expună doleanțele…

I-am pus problema publicării operelor lui O. M. , deși știam dinainte că aceste încercări sunt osândite la eșec total. El mi-a explicat că unicul criteriu pentru publicarea operelor literare este valoarea; pesemne poeziile lui Mandelștam nu rezistă la acaeastă probă, dacă nimeni nu vrea să le publice. Același lucru, dar cu intonații mai puțin elaborate mi l-a spus și Marcenko. Odată, Șcerbakov s-a înviorat. M-a întrebat ce scrie acum O. M. I-am răspuns: ,, Ceva despre Kama”… El n-a auzit bine. ,,Despre un partizan ?” a întrebat el aproape zâmbind, însă zâmbetul i-a disparut numaidecât când a auzit că este vorba despre râul Kama. ,,De ce despre râu?” a întrebat el. Asta I se pare ciudat. Însuflețirea de o clipă a lui Șcerbakov ne-a făcut să ne gândim că, probabil, în zilele acelea de la O. M. aşteptau osanale şi imnuri şi se mirau că el nu le scrie. La acest pas el s-a hotărât de-abia în 1937, atunci însă nu se mai lua nimic în consideraţie.

Totuşi, eu şi O. M. am străpuns zidul, şi eforturile noastre comune au fost încununate de un relativ succes: a fost primit să lucreze la teatrul local. Acolo figura ca director literar, dar nu avea nici cea mai mică idee despre ce trebuia să facă. În realitate, el, pur şi simplu, stătea la taifas cu actorii, şi ei îl iubeau. În afară de aceasta, se deschisese pentru probe radiodifuziunea locală. Acest tip de activitate necunoscută era admisibilă la noi chiar şi pentru deportaţi, bineînţeles numai în perioadele de linişte, când în presă nu apărea cuvântul „vigilenţă”. La radio, am făcut amândoi câteva

emisiuni pentru copii: *Tinereţea lui Goethe, Guliver*… O. M. scria adesea cuvântul introductiv pentru concerte, printre care şi la opera *Orfeu* de Glück. Era foarte bucuros când, mergând pe stradă, din toate megafoanele răsuna povestea lui despre frumoasa Euridice… Tot acolo a tradus liber câteva canţonete napolitane pentru o cântăreaţă deportată cu o voce de contralto.

În această perioadă voronejeană, fericită pentru noi, am dus-o totuşi destul de greu. Teatrul plătea 300 de ruble. Asta ne ajungea pentru chirie (pentru cotloanele noastre plăteam de la 200 la 300 de ruble). Mai primeam şi de la radio 200-300 de ruble, iar uneori mai primeam de la ziar pentru recenzii şi pentru rubrica „Răspundem cititorilor”.

Toate la un loc ne asigurau o masă modestă: omletă la prânz, ceai, unt. Când se întâmpla să avem o conservă de peşte, ni se părea că participam la un ospăţ din poveşti. Mai găteam şi ciorbă, iar uneori, nerezistând tentaţiei, ne ruinam pentru o sticlă de vin georgian. Mai aveam norocul să-l hrănim şi pe Serghei Borisovici Rudakov, căruia soţia îi trimitea 50 de ruble, ceea ce nu însemna decât plata pentru închirierea unui pat.

În anul acela – locuiam la „agent” – rareori rămâneam singuri: ne vizitau actorii, muzicanţii aflaţi în turneu. Voronejul era unul dintre puţinele oraşe de provincie care avea orchestră simfonică şi toţi artiştii în turneu se opreau şi în acest oraş.

O. M. mergea nu numai la concerte, ci şi la repetiţii: îl captiva felul diferit al dirijorilor de a lucra cu orchestra. Atunci şi-a pus în gând să scrie o proză despre dirijori, însă proiectul nu s-a realizat din lipsă de timp. Când veneau cu recitaluri, Leo Ghinzburg şi tizul lui, Grigori Ghinzburg, petreceau multă vreme la noi, şi „ospeţele” câştigau în varietate datorită compoturilor conservate pe care le adorau. Maria Veniaminovna Iudina şi-a aranjat special recitaluri la Voronej, ca să se vadă cu O. M. şi a cântat mult pentru el. În lipsa noastră – eram plecaţi la ţară – ne-a căutat cântăreţul Migai, şi ne-a

părut rău că nu ne-a găsit acasă. Toate acestea erau evenimente mari în viaţa noastră. O. M., om sociabil, nu putea să trăiască fără oameni…

Bunăstarea noastră a luat sfârşit în toamna anului 1936, când ne-am întors din oraşul Zadonsk. Comitetul radio a fost suprimat, emisiunile radio au fost centralizate, colaborarea cu teatrul şi presa a luat sfârşit. Dintr-o dată s-a prăbuşit totul. Atunci, trecând în revistă toate modalităţile private de a-ţi câştiga traiul, O. M. a exclamat „Vaca" – şi am început să visăm la vacă şi doar pe urmă am aflat că ea are nevoie de fân.

Oricât de greu am trăit, chiar şi în zilele aşa-numitei bunăstări, răgazul din Voronej a fost o fericire nemaiauzită. Chiar şi oraşul îi plăcea lui O. M. tare mult. Lui îi plăcea tot ceea ce amintea cât de cât de hotar, de frontieră şi era bucuros că Voronejul a fost zona de graniţă a lui Petru, unde ţarul a construit flotila Azovului. O. M. simţea aici spiritul liber al frontierelor înaintate şi asculta cu mare plăcere graiul limbii ruse de sud încă neucrainean.

Iată de ce sirenele locomotivelor vorbeau pentru el în ucraineană. Graniţa graiurilor trecea puţin mai la sud de Voronej. În satul Nikolskoe, O. M. a notat denumirile uliţelor, rebotezate acum, dar păstrate încă în memoria locuitorilor. Oamenii din acest sat erau mândri că îşi trăgeau obârşia din delincvenţii şi dezertorii deportaţi în epoca lui Petru, şi au numit uliţele după delictele acestora: drumul ucigaşilor, al prădătorilor, al calpuzanilor… Caietele de însemnări ale lui O. M. s-au pierdut la cea de a doua arestare, iar eu am uitat cuvintele din vechea rusă, rostite cu atâta uşurinţă de sătenii din Nikolskoe. Ei făceau parte din secta prîgunilor[1] şi compuneau stihuri religioase despre zborurile lor nereuşite în cer. Cu puţin înainte de

---

[1] Săritori (rus). Una dintre facțiunile sectei *molocanilor*, la rândul lor adepți ai *Creștinilor Duhului Sfânt*. Credeau în întruparea Duhului Sfânt și respingeau preoții, biserica și multe ritualuri . Au apărut în secolul al XVIII-lea.

sosirea noastră, în sat a avut loc o dramă: stabiliseră ziua zborului şi, pe deplin încredinţaţi că în zori ei nu vor mai fi pe acest pământ, şi-au împărţit averea vecinilor, care nu aveau aripi. Când s-au trezit, după cădere, s-au repezit să-şi ia înapoi darurile din ajun şi s-a stârnit o bătălie cumplită. Cele mai recente stihuri, culese de noi, povesteau cum un prîgun îşi ia rămas-bun de la stupul cel mai iubit, înainte de a-l dărui. O. M. a memorat aceste versuri după ureche şi le recita deseori: prîgunul nu dorea să zboare în cer, lui îi plăcea pe pământ, lângă stupii, casa, nevasta şi copiii săi…

Iarna, Voronejul reprezenta un câmp compact de gheaţă, un lunecuş permanent, cristale ahmatoviene pe care „*eu calc temătoare*”[1] … Căci nici măcar în oraşele cu regim special nu se păstraseră peste tot portarii cu lopeţi şi nisip. O. M. nu se temea nici de gheaţă, nici de vânt. Din când în când, el era fermecat de oraş, însă cel mai adesea îl blestema şi ardea de dorinţa de a fugi din el. În realitate, pe el îl apăsa pur şi simplu „imobilizarea”, faptul că nu avea dreptul să se deplaseze, tot aşa cum îl apăsau uşile încuiate. „Din fire - sunt omul aşteptării, spunea O. M., şi, în plus am fost vârât şi în Voronej ca să aştept tot timpul ceva…” Într-adevăr, viaţa luase o astfel de întorsătură că tot timpul noi aşteptam ceva: bani, un răspuns la o scrisoare sau cerere, un semn binevoitor ori salvarea… în realitate, însă, eu n-am mai văzut un om care să trăiască cu atâta lăcomie prezentul ca O. M. El simţea aproape fizic extensiunea timpului, fiecare clipă a vieţii. În acest sens, el era opus lui Berdiaev, care spunea că niciodată n-a putut să se împace cu timpul şi că orice dor înseamnă dorul de eternitate. Eu cred că pentru fiecare artist eternitatea este perceptibilă în fiecare clipă următoare şi actuală, pe care el ar fi bucuros s- o oprească, s-o facă şi mai perceptibilă. Dorul artistului nu este dorul de eternitate, ci pierderea temporară a sentimentului că fiecare secundă are

---

[1] Din poezia *Voronej,* dedicată lui Mandelștam. Anna Ahmatova i-a vizitat pe Mandelștami la Voronej în februarie 1936.

volum, este plină de conţinut şi, prin firea ei, egală cu orice eternitate, în dor însă se năştea sentimentul viitorului, şi O. M. devenea „omul aşteptării”. La Voronej, amândouă aceste însuşiri ale lui O. M. au evoluat în toată plenitudinea şi, în clipele de dor, el ardea de dorinţa să fugă unde-o vedea cu ochii, însă nu putea pentru că era strâns legat de loc. Dar el era, pesemne, o pasăre care nu poate îndura viaţa în colivie şi, astfel, mereu aduna tot felul de adeverinţe ca să-l lase măcar pentru câteva zile la Moscova să se opereze parcă de amigdale – în viaţa lui n-a fost bolnav de amigdalită – să se trateze ori să-şi pună la punct „afacerile literare”, uitând cu desăvârşire că nu avea şi nu putea să aibă nici un fel de afaceri literare. N-a primit, fireşte, nici o permisiune de călătorie. Ca ecou al vaietelor lui, Anna Ahmatova şi Boris Leonidovici [Pasternak] s-au dus chiar la Katanian să intervină pentru a-l muta în vreun alt oraş. Dar şi aici au întâmpinat refuz. Cabinetul lui Katanian, deschis oricărui vizitator, exista pentru depunerea cererilor, la care răspunsul era întotdeauna negativ. Aşa că O. M. a stat trei ani întregi la Voronej şi doar o singură dată a ieşit dincolo de fruntariile regiunii permise: la sanatoriul din Tambov, de unde a şters-o aproape numaidecât. Prin regiune a călătorit de câteva ori cu delegaţii de la ziare şi la Zadonsk, la casa de vară. Am izbutit să mergem la Zadonsk numai pentru că Anna Andreevna a obţinut 500 de ruble de la Pasternak, la care a adăugat încă 500 ai săi. Ne-am simţit ca nişte bogătaşi şi am petrecut la Zadonsk şase săptămâni întregi. Zbuciumările au luat sfârşit în vara lui 1936, când la Zadonsk am aflat de la radio despre viitoarele procese şi despre venirea unei etape noi în viaţa noastră. Se apropia anul 1937. În perioada asta O. M. era deja grav bolnav. Medicii nu voiau sau nu puteau să-i pună diagnosticul. După crize, parcă ar fi fost anghina pectorală. Respira greu, dar continua să lucreze, în realitate el se distrugea pe sine şi bine făcea. Câte chinuri ar fi trebuit să îndure dacă ar fi fost sănătos din punct de vedere fizic.

Înainte se întindea un drum cumplit şi acum putem spune că singura izbăvire era moartea. Oamenii din generaţia lui O. M. şi chiar a mea n-or să apuce să trăiască până la sfârşitul vieţii. Nici măcar până la bunăstarea relativă a perioadei poststaliniste, pe care eu şi Anna Andreevna o socotim adevărată fericire, el n-ar fi rezistat. Am înţeles acest lucru la sfârşitul deceniului al cincilea şi începutul celui de al şaselea, când majoritatea celor întorşi din lagăre, după ce şi-au ispăşit sorocul – printre ei mulţi făcuseră războiul – au fost din nou trimişi în lagăre.

„Bine a făcut O. M. că a murit repede”, mi-a spus Kazarnovski, care se întâlnise cu O. M. într-un lagăr de tranzit, iar apoi a petrecut vreo zece ani în lagărele de pe Kolîma. Oare noi puteam visa aşa ceva la Voronej? Că doar şi noi, pesemne, credeam că tot ce a fost mai rău a rămas în urmă… Mai exact, noi ne căzneam să nu privim în viitor ca şi alţi osândiţi. Încetul cu încetul, ne pregăteam de moarte, extinzând şi prelungind fiecare clipă, ca gustul ei să ne rămână pe buze, pentru că Voronejul a fost un miracol şi tot un miracol ne-a adus în el.

Obârşiile miracolului

La scrisoarea adresată lui Stalin, Buharin a făcut un post-scriptum prin care îl anunţa că la el a fost Pasternak neliniştit de arestarea lui Mandelştam. Este clar de ce Nikolai Ivanovici a avut nevoie de acest post-scriptum: prin el îi atrăgea atenţia asupra ecoului ori a aşa-zisei opinii publice. Potrivit obiceiurilor noastre, ea trebuia personificată. Se poate spune că cineva, un singur individ, se nelinişteşte, dar nu poţi să te pronunţi despre dispoziţia ori nemulţumirea unui grup întreg, al intelectualităţii, să zicem, sau al cercurilor literare… La noi, nici un grup nu are dreptul la un punct de vedere propriu faţă de evenimente. În astfel de lucruri există gradaţii foarte fine, înţelese numai de cei care au fost în pielea

noastră. Buharin a ştiut să respecte toate componentele bunei-cuviinţe, ca treaba să aibă succes. Şi acel post-scriptum explică de ce Stalin a ales pentru telefonul său pe nimeni altul decât Pasternak.

Convorbirea a avut loc la sfârşitul lui iunie, când cazul fusese deja revizuit. Pasternak a povestit pe larg despre ea. Chiar în aceeaşi zi s-a dus la Ehrenburg, care se afla la Moscova… însă nici uneia dintre persoanele interesate, nici mie, nici lui Evgheni Iakovlevici, nici Annei Andreevna, el nu i-a pomenit despre această convorbire. Este adevărat că în aceeaşi zi i-a telefonat lui Evgheni Iakovlevici, care ştia de revizuirea cazului, şi l-a asigurat că totul va fi bine, dar s-a limitat doar la această asigurare. Jenea a luat aceste cuvinte drept o previziune optimistă şi nu i-a acordat nici o atenţie. Eu am aflat de telefonul lui Stalin de-abia peste câteva luni, când, după ce am zăcut de tifos şi dizenterie, am venit pentru a doua oară de la Voronej la Moscova. Într-o discuţie cu Şengheli, întâmplător acesta m-a întrebat dacă şi la noi au ajuns zvonurile despre telefonul pe care Stalin l-a dat lui Pasternak şi dacă aceste zvonuri corespund realităţii… Şengheli nu se îndoia că toate acestea sunt vorbe de clacă o dată ce Pasternak nu mi-a comunicat nimic. Totuşi am hotărât să mă duc la Pasternak, pe Volhonka: este ştiut că nu iese fum fără foc…

Relatarea lui Şengheli s-a confirmat până în cele mai mici amănunte. Relatându-mi convorbirea, Pasternak a folosit vorbirea directă, adică se cita şi pe sine, şi pe interlocutorul său. Exact aşa mi-a povestit şi Şengheli: probabil Pasternak a povestit tuturor despre această convorbire în acelaşi fel şi ea s-a răspândit în Moscova în variantă exactă. Am să redau povestirea lui cuvânt cu cuvânt.

Pasternak a fost chemat la telefon, fiind prevenit cine îl caută. Chiar de la primele cuvinte, Pasternak a început să se plângă că se aude prost, pentru că el vorbeşte dintr-un apartament comun, şi

copiii fac zgomot în coridor. În acei ani, o astfel de plângere încă nu însemna o cerere pentru o neîntârziată reglementare, în regim de miracol, a condiţiilor de locuit. Pur şi simplu, în perioada aceea, Boris Leonidovici începea toate discuţiile cu aceste plângeri.

Când telefona la noi, eu şi Anna Andreevna ne întrebam încetişor una pe cealaltă: „A terminat cu apartamentele comune?” Cu Stalin vorbea cum vorbea cu noi toţi. Stalin i-a comunicat lui Pasternak că problema lui Mandelştam este în curs de revizuire şi cu el totul va fi bine. Apoi a urmat un reproş neaşteptat: de ce Pasternak nu s-a adresat organizaţiilor scriitoriceşti sau „mie” şi n-a intervenit pentru Mandelştam. „Dacă eu eram poet şi prietenul meu, şi el poet, ar fi dat de belea, m-aş fi căţărat pe pereţi ca să-l ajut…”

Răspunsul lui Pasternak: „Organizaţiile scriitoriceşti nu se mai ocupă cu aşa ceva din anul 1927, iar dacă eu n-aş fi intervenit, probabil că dumneavoastră n-aţi fi aflat nimic…” Apoi, Pasternak a adăugat ceva legat de cuvântul „prieten”, vrând să precizeze caracterul relaţiilor cu O. M., care, bineînţeles, nu se încadrau în noţiunea de prietenie. Această remarcă era foarte în stilul lui Pasternak şi nu avea nimic de-a face cu chestiunea în cauză. Stalin l-a întrerupt cu replica: „Păi el este un maestru, un maestru, nu-i aşa?” Pasternak a răspuns: „Dar nu-i vorba de asta…” „Dar de ce?” A întrebat Stalin. Pasternak a spus că ar dori să se întâlnească cu el şi să discute. „Despre ce?” „Despre ce? Despre viaţă şi moarte” a răspuns Pasternak. Stalin a pus receptorul în furcă. Pasternak a încercat să ia din nou legătura cu el, dar i-a răspuns secretarul. Stalin n-a mai răspuns la telefon. Pasternak l-a întrebat pe secretar dacă poate să povestească despre această convorbire sau trebuie să tacă. În mod neaşteptat, el a fost încurajat să pălăvrăgească: nu trebuie să facă nici un secret din asta… Interlocutorul dorea pesemne să aibă un ecou foarte mare. Căci miracolul nu este miracol dacă nu stârneşte admiraţia oamenilor.

Aşa cum n-am dezvăluit numele unicului om care a notat

versurile, pentru că nu-l socotesc părtaş la denunţ şi la arestare, eu nu redau aici unica replică a lui Pasternak care, dacă nu l-ai cunoaşte, ar fi putut fi îndreptată împotriva lui. De fapt replica asta este absolut nevinovată, dar în ea se simte o anumită doză din narcisismul şi egocentrismul lui Pasternak. Pentru noi, cei care îl cunoşteam bine, această replică pare pur şi simplu cam ridicolă.

Acum pentru toţi este clar cât preţuia miracolul stalinist, iar lui Pasternak i-a revenit cinstea nu numai să răspândească vestea în toată Moscova, ci să mai asculte şi dăscăleli. Scopul miracolului a fost atins: atenţia s-a transferat de la victimă la binefăcător, de la exilat la făcătorul de minuni. O trăsătură a epocii: nici un om care a discutat miracolul nu s-a întrebat de ce Stalin face această excepţie pentru poeţi, încât consideră necesar să se caţăre pe pereţi ca să-şi ajute prietenul-poet aflat în nenorocire, în vreme ce pe prietenii şi tovarăşii săi îi trimite liniştit la moarte. La asta nu s-a gândit nici măcar Pasternak, şi l-au cam trecut fiorii când i-am povestit. Contemporanii mei au receptat absolut serios „învăţătura” stalinistă privind prietenia poeţilor şi erau încântaţi de stăpânitor, care a dat dovadă de atâta înflăcărare şi temperament. Eu, însă, şi O. M. îl aveam dinaintea ochilor pe Lominadze, chemat de la Tiflis[1] pentru execuţie, când O. M. negocia cu el să lucreze ca arhivist la Tiflis. Şi, în afară de Lominadze, toţi aceia ale căror capete au zburat în perioada asta. Erau foarte mulţi, dar la noi continuă cu îndărătnicie să se ţină socoteala din 1937, când Stalin s-a schimbat brusc şi a început să-i extermine pe toţi.

Boris Leonidovici a rămas nemulţumit de convorbirea sa cu Stalin şi s-a plâns multora că n-a ştiut să se folosească de ea ca să obţină o întâlnire. Mi s-a plâns şi mie; Despre O. M. nu se neliniştea, întrucât credea necondiţionat în cuvintele interlocutorului său că totul o să fie în ordine cu el. Şi cu atât mai acut resimţea

[1] Tbilisi – capitala Georgiei

sentimentul insuccesului propriu: Boris Leonidovici, ca şi mulţi dintre cetăţenii ţării noastre, se interesa în mod nefiresc de sihastrul de la Kremlin. Eu consider că Boris Leonidovici a avut noroc că această întâlnire atât de dorită n-a avut loc, dar în momentul când se petreceau toate acestea, noi încă nu înţelegeam multe lucruri. Trebuia să mai cunoaştem câte ceva. Şi iată cea de a doua trăsătură uimitoare a epocii: de ce suveranii absoluţi, care au promis să edifice, oricât i-ar costa, raiul pe pământ, îi orbeau într-atât pe contemporanii lor? Acum nimeni nu se mai îndoieşte de faptul că în ciocnirea dintre doi poeţi cu suveranul, atât autoritatea morală, sentimentul istoriei, cât şi dreptatea imanentă erau ale poeţilor. Totuşi, Boris Leonidovici a suportat greu insuccesul său şi mi-a spus cu gura lui că multă vreme după aceea nici măcar n-a mai putut să scrie versuri. Ar mai fi fost de înţeles dacă Pasternak ar fi vrut să pipăie cu mâinile proprii plăgile epocii. După cum se ştie, ulterior el a făcut asta, dar nu i-a trebuit nici un fel de întâlnire cu stăpânitorii.

Atunci însă, cum mi se pare mie, Pasternak credea că în interlocutorul lui se întrupase timpul, istoria şi viitorul, şi el dorea pur şi simplu să privească de aproape la această minune vie.

Acum circulă nişte zvonuri cum că lui Pasternak i-a fost atât de frică în timpul convorbirii, încât s-a dezis de O. M. Cu puţin înainte de boala lui, m-am întâlnit cu el pe stradă şi mi-a povestit despre asta. I-am propus să înregistrăm împreună convorbirea, dar n-a vrut. Dar poate că evenimentele s-au desfăşurat astfel, încât lui nu-i ardea de trecut.

Ce poţi să-i reproşezi lui Pasternak, mai ales dacă ţinem seama că Stalin l-a anunţat despre revizuirea cazului şi despre îndurarea lui? În versiunile actuale se spune că Stalin i-ar fi cerut lui Pasternak să garanteze pentru O. M., iar el ar fi refuzat. Da' de unde, nici măcar n-a venit vorba de vreo garanţie.

Ascultând relatarea amănunţită, O. M. a rămas pe deplin

mulţumit de Pasternak, în special de fraza lui privind organizaţiile scriitoriceşti, care „nu se mai ocupă cu aşa ceva din 1927…” „I-a dat o informaţie exactă”, râdea el. Era nemulţumit de convorbirea în sine: „De ce l-au amestecat pe Pasternak? – trebuie să ies singur din încurcătură, el n-are nici un amestec…” Şi încă: „Are perfectă dreptate că nu-i vorba de măiestrie… De ce Stalin se teme atâta de măiestrie? Asta-i la el ca o superstiţie. Crede că noi suntem în stare să facem vrăji…” Şi în sfârşit: „Poezia a produs, fără îndoială, impresie, dacă el a trâmbiţat astfel despre revizuire…” De fapt, nu se ştie cum s-ar fi terminat, dacă Pasternak s-ar fi apucat să cânte osanale măiestriei şi maeştrilor: poate că l-ar fi omorât pe O. M., ca pe Mihoels şi, în orice caz, ar fi luat măsuri mult mai drastice ca să distrugă manuscrisele. Sunt convinsă că ele au fost salvate numai datorită veşnicei gâlceve dintre contemporanii lefovişti[1] şi simbolişti: foştii poeţi, foştii esteţi, fosta poezie. Socotind că O. M. a fost strivit şi nimicit, că el, cum se spunea, este „ziua de ieri”, autorităţile nu s-au mai apucat să caute manuscrisele şi să şteargă urmele. Ei au ars, pur şi simplu, ce le-a căzut în mână şi au fost pe deplin mulţumiţi. Dacă ar fi avut o părere mai bună despre moştenirea poetică a lui Mandelştam, şi de mine, şi de versuri s-ar fi ales praful şi pulberea, cum se spunea mai demult.

Versiunea de peste hotare a convorbirii cu Stalin este de-a dreptul stupidă: acolo se scrie cum O. M., fiind în vizită la Pasternak, a recitat versuri de faţă cu multă lume, iar sărmana gazdă, „a fost târâtă la Kremlin şi chinuită”… Fiecare cuvânt este dovada deplinei necunoaşteri a vieţii noastre. De fapt, cine are atâta imaginaţie să-şi reprezinte în mod real cât eram de încătuşaţi? Nimeni nu îndrăznea să rostească un cuvânt despre Stalin, darmite să mai recite „în vizită” asemenea versuri… Să vii într-o casă şi, de

---

[1] De la LEF (Levîi Front Iskusstv – Frontul de Stânga al Artelor) – mişcare literară (1922-l929) reunind adepţii futurismului, în opoziţie cu simbolismul şi acmeismul.

faţă cu musafirii, să reciţi versuri împotriva lui Stalin – aşa ceva nu putea să facă decât un provocator, dar nici acesta n-ar fi cutezat. Iar la Kremlin nu chemau pe nimeni „pentru interogatorii” – acesta era un loc pentru primiri de gală şi pentru acordarea ordinelor şi medaliilor. Pentru interogatorii exista Lubianka, unde Pasternak, în legătură cu cazul lui Mandelştam, nu a fost chemat. Să-l compătimeşti pentru convorbirea cu Stalin nu merită câtuşi de puţin – nu i-a adus nici un prejudiciu. În afară de asta, viaţa luase o astfel de întorsătură, încât noi nu ne duceam în vizită la Pasternak, trecea el pe la noi din când în când.

Antipozii

În anumite privinţe O. M. şi Pasternak erau diametral opuşi, ca nişte antipozi, însă antipozii se află la polurile opuse ale unui spaţiu. Ei pot fi uniţi printr-o linie. Ei au trăsături şi atribute comune. Ei coexistă. Niciunul dintre ei n-ar fi putut să fie antipodul, să zicem, al lui Fedin, Oşanin sau Blagoi.

Două poezii ale lui O. M. reprezintă într-un fel, un răspuns dat lui Pasternak: una – la versuri, alta – la o discuţie neterminată. Mai întâi o să povestesc despre cea de a doua, adică poezia despre apartament. Ea îşi datorează originea unei observaţii aproape întâmplătoare a lui Pasternak. El a trecut pe la noi, în stradela Furmanov, să vadă cum ne-am aranjat în noua locuinţă. Luându-şi rămas-bun, s-a învârtit multă vreme pe loc, bombănind.

„Iată, acum ai şi apartament – să tot scrii versuri”, a zis el şi a plecat.

„Ai auzit ce-a spus?” m-a întrebat O. M. furios la culme. Nu suporta să audă pe cineva plângându-se de împrejurări: felul de trai rău organizat, apartamentul, lipsa de bani, care te împiedică să lucrezi. După profunda lui convingere, nimic nu-l poate împiedica pe artist să facă tot ceea ce trebuie să facă şi invers: bunăstarea nu

constituie un stimul pentru lucru. Nu că ar fi avut ceva împotriva bunăstării, el nu fugea de ea. În jurul nostru se dădea o luptă disperată pentru privilegiile materiale acordate scriitorilor şi, în această luptă, locuinţa era considerată captura principală. Ceva mai târziu au început să dea, pentru merite, şi vilişoare… Vorbele lui Boris Leonidovici au nimerit drept la ţintă: O. M. a blestemat apartamentul şi a propus să fie redat acelora cărora le era destinat: trădătorilor cinstiţi, „zugravilor” şi multor altor zeloşi…

Afurisenia apartamentului nu însemna propovăduirea lipsei de adăpost, ci groaza faţă de plata cerută pentru el. La noi nu se dădea nimic pe degeaba: nici vile, nici apartamente, nici bani…

În romanul lui Pasternak se întâlneşte, de asemenea, motivul „apartamentului” sau al „mesei de scris”, pentru ca un om care gândeşte să poată lucra la ea. Pasternak nu s-ar fi descurcat fără masă de scris, el era un om al scrisului. O. M. compunea din mers, abia mai târziu se aşeza pentru o clipă şi scria. Ei erau antipozi şi în maniera de lucru. Şi e puţin probabil că Mandelştam ar fi apărat dreptul special al scriitorului la o masă de scris în zilele lipsei de drepturi a întregului popor.

Cea de a doua poezie legată de Pasternak era *Afară-i noapte*… Este un răspuns la versurile lui Pasternak, în care zice că „*rima nu-i isonul versurilor, ci un număr de garderobă, tichet de loc lângă coloane*…” Aici transpare clar arhitectura Sălii Mari a Conservatorului, unde ne lăsau să intrăm chiar dacă nu aveam bilete. În plus, aceasta este situaţia socială şi de onoare a poetului. O. M. a refuzat, în versurile sale „locul de lângă coloane. În atitudinea sa față de bunăstare, faţă de concilierea cu epoca, O. M. este mai aproape de Ţvetaeva, decât de Pasternak, dar la Ţvetaeva această respingere are un caracter mai abstract. La O. M., conflictul se produsese cu o anumită epocă, şi el a definit destul de exact trăsăturile ei şi conturile lui cu ea.

Încă din 1927, i-am spus odată lui Pasternak: „Aveţi grijă, ei or

să vă înfieze”… Mereu mi-a amintit aceste cuvinte, şi ultima oară – peste treizeci de ani, când apăruse *Doctor Jivago*. Dar la prima noastră discuţie – vorbeam despre el şi despre O. M. – am mai spus că Pasternak este un fenomen familial, al tău, moscovit, iubitor al confortului domestic… Prin firea sa de moscovit, el este înţeles de activiştii literaturii noastre, şi ei sunt gata de împăcare, însă, oricum, ruptura este inevitabilă: ei merg în astfel de direcţii unde Pasternak nu poate să-i urmeze. Iar Mandelştam – el este un nomad din faţa căruia se dau brusc la o parte zidurile caselor din Moscova. Pe urmă mi-am dat seama că lucrurile stau altfel cu O. M., el este făcut nomad în mod intenţionat. În ceea ce îl priveşte pe Pasternak, eu nu voiam câtuşi de puţin să fac pe Casandra, dar, pur şi simplu, mă ciocnisem cu realitatea ceva mai devreme decât el. Exact aşa lenjereasa mă întrecuse prin experienţa ei, însă eu am observat că mai devreme ori mai târziu tuturor li se deschid ochii, numai că mulţi ascund faptul că au devenit văzători. Într-una din ultimele noastre întâlniri, Pasternak mi-a adus aminte vorbele mele privind inevitabila ruptură.

Destinul era închis în structura spirituală a acestor oameni precum fluturii în crisalidă. Amândoi trebuiau respinşi de literatura oficială, dar Pasternak, până la un moment dat, a căutat să se apropie de ea, în vreme ce O. M., dimpotrivă – se îndepărta. Obţinând stabilitate, în primul rând materială, Pasternak ştia că drumurile spre ea trec prin literatura oficială. Din acest cerc el n-a ieşit niciodată şi niciodată nu s-a ferit de el. Căci nici doctorul Jivago nu era medic, ci poet, şi nu Boris Leonidovici a renunţat la literatură, ci doar Jivago, dar şi el numai atunci când autorul său a văzut că ruptura este inevitabilă.

În tinereţe, Pasternak a chibzuit cu îndârjire să vadă ce formă a literaturii îi va oferi situaţie şi stabilitate. Într-o scrisoare către O. M., îl anunţa pe acesta că intenţionează să devină redactor profesionist. Este limpede că aceasta era o fantezie absolută a novicelui

Pasternak. Însă planurile fanteziste ale lui Pasternak şi O. M. erau uimitor de neasemănătoare. O. M. s-a dezis toată viaţa lui de literatură şi de munca literară, fie că era vorba de traducere, redactare sau vreo manifestare la Casa Herzen în spiritul epocii. Pasternak se afla sub influenţa forţei centripete, iar O. M. – a forţei centrifuge. Şi literatura i-a tratat în mod corespunzător pe fiecare: a fost binevoitoare, la început, cu Pasternak şi chiar de la primii paşi l-a distrus pe Mandelştam. „Desigur, nici Pasternak nu este de-al nostru, mi-a spus într-o zi Fadeev, frunzărind poeziile lui O. M. Totuşi el este, cumva, mai aproape de noi şi cu el poţi să te înţelegi…” Fadeev era atunci redactor şef al revistei Krasnaia nov', iar Mandelştam – poet interzis. M-am dus la Fadeev cu nişte poezii, pentru că Mandelştam era bolnav. Erau poeziile care acum intră în Primul caiet de „*Versuri noi*”. Lui Fadeev nu i-a atras atenţia nici *Lupul*, nici ciclul Lupului. L-a interesat o singură stanţă: *Pe hârtie oficială velină – În timp ce noaptea a înghiţit ghigorţi ghimpoşi Şi stelele cântă – Conţopiştii îşi scriu, îşi scriu întruna rappoartele. Şi oricât ar dori ei să facă semn cu ochiul, Pot să depună cerere, Căci întotdeauna li se va reînnoi aprobarea Să licărească, să scrie, să se consume.* O. M. mi-a strecurat această poezioară comică din amuzament. „De ce „rappoarte„ este scris cu doi de „p?”, a întrebat Fedeev, dar a ghicit numaidecât că se făcea aluzie la „RAPP”[1] … Şi, clătinând din cap, mi-a înapoiat poeziile, spunând: „Cu Pasternak ne este mult mai uşor, el cântă natura ”. Era vorba, desigur, nu numai de tematica poeziilor şi nici măcar de poeziile ca atare, ci de faptul că Pasternak avea totuşi nişte puncte de contact cu literatura curentă şi cea tradiţională şi, prin ea, cu toate RAPP-urile, pe când Mandelştam nu avea. Pasternak voia prietenie, Mandelştam o refuza. Nu merită să ne întrebăm care dintre ei are dreptate. Ar fi un mod fals de a pune problema. Este însă

[1] Asociaţia Rusă a Scriitorilor Proletari (1925-1932). Fadeev era unul dintre şefii acestei organizaţii literare.

extraordinar faptul că amândoi, spre sfârşitul vieţii, au săvârşit fapte opuse vieţii lor anterioare: Pasternak, scriind şi editând romanul, a purces la o ruptură făţişă, iar Mandelştam – fiind pregătit de apropiere, dar, cum s-a văzut, prea târziu. De fapt, Mandelştam făcea o tentativă de salvare în momentul când funia îi şi fusese petrecută după gât. Totuşi a făcut-o. Într-o situaţie ceva mai deosebită se afla Ahmatova.

Asupra ei acţionau ţinându-l pe Liova la ei în calitate de ostatic. Dacă nu ar fi fost asta, aşa-numitele versuri „pozitive” n-ar fi apărut niciodată pe lumea asta…

Într-o singură privinţă Pasternak s-a dovedit consecvent pe parcursul vieţii întregi: atitudinea lui faţă de intelectualitate sau, mai exact, faţă de acei intelectuali, din a căror viaţă, după revoluţie, a dispărut ţinuta venerabilă şi a căror viaţă paşnică a fost distrusă. Pasternak, de fapt, trece pe lângă toate procesele interne care se petrec cu intelectualitatea ca ansamblu: profesorii universitari sunt pur şi simplu nişte oameni anoști, cu idei banale, care nu sunt demni de prietenia lui Jivago. Dacă viaţa familiei Jivago este distrusă, autorul dă vina pe poporul răzvrătit. Între intelectual şi popor, Pasternak ar fi vrut să înalţe zidul de apărare al statului. Cine este acel misterios frate mai mic al lui Jivago, om cu figură de aristocrat, cu ochi de kirghiz, care apare întotdeauna, ca zâna cea bună, cu merinde, cu bani, cu sfaturi înţelepte, cu „protecţie” şi sprijin?

„Enigma atotputerniciei lui a rămas neelucidată”, spune Pasternak. Totuşi, legătura lui cu învingătorii şi cu statul este clară pe tot parcursul romanului, iar sprijinul pe care îl acordă fratelui se numără, evident, printre „miracolele de stat”, pentru care sunt necesare telefoane, curele de transmisie şi comisiile pentru îmbunătăţirea vieţii oamenilor de ştiinţă, create la sfatul lui Gorki. El ocupă o poziţie atât de mare, încât i-a făgăduit fratelui să-l trimită în străinătate ori să-i aducă la Moscova familia care se afla în exil la

Paris.

Pasternak ştia prea bine care dintre conducători era în stare de aşa ceva la începutul deceniului al patrulea. Dacă Jivago n-ar fi murit, el ar fi obţinut prin intermediul fratelui „un tichet pentru loc lângă coloane”. Miza pe stat şi pe minunile lui îi era absolut străină lui Mandelştam. El a înţeles repede ce aduce oamenilor statul de tip nou şi nu şi-a pus speranţa în protecţia lui. Şi el credea că „*precum judecătorul, poporul judeca*”, şi a mai spus, de asemenea: „*Tu răsări-vei în ani crânceni, Slăvite soare, judecător, popor*”. Credinţa aceasta o împărtăşesc şi eu, şi sunt convinsă că poporul îşi rosteşte judecata chiar şi atunci când tace.

Sub numele Ghinţe, Pasternak l-a înfăţişat pe comisarul Linde, ucis de soldaţi pe front. Pentru Pasternak, această moarte semnifică răzbunarea pentru faptul că oamenii incapabili să conducă şi să ţină în frâu mulţimile de soldaţi, ca nişte ofiţeri de cazaci, au întărâtat poporul… O. M. îl cunoştea bine pe Linde, probabil de la familia Sinani. Pentru a caracteriza atitudinea lui faţă de această moarte, este de ajuns să cităm următoarele versuri, deşi ele sunt despre Kerenski: „ *Să te binecuvânte, în hăul iadului, va coborî uşor Rusia*…”

În studiul despre Hamlet, Pasternak scria că tragedia lui Hamlet nu constă în lipsa de voinţă, ci în faptul că, săvârşind actul la care îl cheamă datoria filială, el îşi pierde moştenirea care îi aparţine prin dreptul de succesiune, cu alte cuvinte, acelaşi „tichet pentru un loc lângă coloane”. Moscova îi aparţinea de la naştere lui Pasternak. La un moment dat, i s-ar fi putut părea că el a renunţat la moştenirea sa, dar aşa ceva nu s-a întâmplat şi totul i-a rămas lui.

Ţvetaeva, de asemenea, a venit în Moscova ca o moştenitoare şi a fost primită în mod corespunzător. Însă ei îi era contraindicată orice moştenire, şi ea, într-adevăr, a refuzat-o îndată ce şi-a găsit vocea în poezie. Cu totul altfel au fost primiţi acmeiştii: Ahmatova, Gumiliov şi Mandelştam. Ei aveau ceva care stârnea o furie surdă în

ambele tabere literare. Ei au fost întâmpinaţi cu ostilitate şi de Viaceslav Ivanov cu tot anturajul său, şi de cercul lui Gorki. Cu Gumiliov, aceasta nu s-a întâmplat dintr-o dată, ci abia după cel dintâi volum acmeist: *Cer străin*. Iată de ce lupta cu ei se ducea pe viaţă şi pe moarte, cu mai mare înverşunare decât cu alţi poeţi. O. M. spunea mereu că bolşevicii îi păstrează numai pe cei pe care simboliştii i-au predat din mână în mână. Acmeiştii n-au beneficiat de acest act. În perioada sovietică, şi cei de la LEF şi rămăşiţele simboliştilor şi-au îndreptat lovitura principală asupra ultimilor acmeişti: Ahmatova şi Mandelştam. Uneori, lupta căpăta forme ridicole, de genul articolelor lui Briusov, în care proslăvea „neoacmeismul", în frunte cu O. M., şi îi atribuia drept discipoli pe oricine îi trecea prin minte, numai să denigreze şcoala. Dar şi mai amuzante sunt ciocnirile personale dintre O. M. şi Briusov. Odată, Briusov l-a chemat pe O. M. la cabinetul lui şi i-a lăudat îndelung versurile, citând cu acest prilej din Makkaveiski, un poet din Kiev, care făcea abuz de latinisme.

Altă dată, Briusov, la şedinţa unde se distribuiau „tainurile academice", a insistat ca lui O. M. să i se dea raţie de categoria a doua, prefăcându-se că l-a confundat cu juristul ce purta acelaşi nume. Acestea erau amuzamente tipice pentru deceniul al doilea, dar la discriminare politică Briusov nu recurgea – cu asta se ocupa mai tânărul LEF.

Cât despre O. M., el dorea tare mult recunoaşterea simboliştilor şi a celor de la LEF, în primul rând cea a lui Verhovski şi Kirsanov, însă n-a avut parte de ea… Amândoi se menţineau fermi pe poziţia lor, şi toţi prietenii îl necăjeau pe O. M. pentru deplinul lui fiasco…

Două voci

În accepţia lui Andrei Belîi, eseul este o formă foarte largă în care intră absolut tot ce nu poartă pecetea detestabilului roman de

moravuri şi, în general, a beletristicii. „Din acest punct de vedere, spunea O. M., *Convorbiri despre Dante* este tot un eseu”. Andrei Belîi a confirmat.

Cu Belîi ne-am întâlnit la Koktebel în anul 1933. Bărbaţii se simpatizau, dar soţia lui Belîi nu uitase, evident, vechile gâlcevi şi articolele lui O. M. şi se împotrivea făţiş apropierii dintre ei. Pesemne că ea avea cunoştinţă despre orientarea lui antiantroposofică şi antiteosofică, şi asta îl făcea pentru ea nu numai un om străin, ci şi ostil. Totuşi, ei se întâlneau pe furiş şi discutau cu plăcere. În perioada aceea O. M. scria *Convorbiri despre Dante* şi îi citea lui Belîi. Discuţiile erau aprige, şi Belîi se referea tot timpul la lucrarea lui despre Gogol, atunci încă neterminată.

Vasilisa Şkolvskaia mi-a spus că, dintre toţi cunoscuţii ei, cea mai mare impresie asupra ei a produs-o Belîi. O înţeleg. Părea că era pătruns întreg de lumină. Oameni aşa de luminoşi n-am mai întâlnit vreodată. Impresia asta venea de la ochii sau de la mintea lui în veșnic neastâmpăr, nu știu, dar el molipsea cu un fel de electricitate intelectuală pe oricine se apropia de el . Prezența lui, privirea, vocea lui fecundau cugetarea, accelerau bătăile nimii. Am rămas cu impresia de imaterialitate, de sarcină electrică, de furtună materializată de miracol… Era un om care atunci cobora spre asfințit, care aduna pietricele şi frunze de toamnă ca să compună din ele ornamente complicate, și care, sub umbreluța neagră, hoinărea pe plaja din Koktebel cu micuța, inteligenta și, cândva, frumoasa lui soție, plină de dispreț pentru toți cei neinițiați în complicatul ei univers antroposofic.

Simboliștii erau mari seducători și vânători de suflete omenești.

Odată m-a prins şi mi-a împmat capul cu teoria Versului expusă de el în volumul Simbolismul. O. M. i-a spus, râzând, că noi am învăţat după cartea asta, iar eu, în special, sunt cititoarea sa fidelă. Fireşte, asta era o exagerare, dar eu nu l-am contrazis pentru că

Belîi, pe care noi ii socoteam extrem de răsfăţat şi înconjurat de o stimă semănând aproape a veneraţie, s-a bucurat, de noua lui cititoare şi s-a înseninat la faţă. Pesemne că, în perioada aceea, și el simțea cu acuitate pustietatea și singurătatea din jurul său, se simțea respins și necitit. Căci soarta cititorilor și prietenilor lui era foarte amară: el nu făcea decât unul și același lucru: conducea în exil și întâmpina pe cei ce se întorceau după ce își executau sorocul. De el nu se atingeau, dar în jurul lui îi curăţau pe toţi Când au arestat-o pe soţia lui, şi asta s-a întâmplat de multe ori, el se zbuciuma şi striga plin de furie. De ce o arestează pe ea şi nu pe mine? ni se plângea el în vara aceea: cu puţin înainte de întâlnirea noastră pe ea o ţinuseră câteva saptamâni la Lubianka. Gândul acesta îl făcea să turbeze de furie şi îi scurta mult viaţa. Ultima picătură care i-a otrăvit cugetul a fost prefaţa lui Kamenev la cartea sa despre Gogol. Această prefaţă este dovada faptului că indiferent de întorsătura relaţiilor interne de partid, o evoluţie normală a gândirii n-ar fi fost admisă. Indiferent de turnura evenimentelor, ideea privind educarea şi ocrotirea gândirii ar fi rămas oricum piatra fundamentală. Iată calea principală, ni se spunea şi, dacă noi am trasat-o pentru voi, de ce să mergeţi pe cele lăturalnice… Ce rost au bizareriile, când vi s-au pus problemele corecte şi vi s-a dat dinainte soluţia lor ! Tutorii noştri, de toate formaţiile, nu greşeau niciodată şi nu ştiau ce-i îndoiala. După embrion, ei apreciau cu îndrăzneală cum vor fi roadele, şi de aici nu-i decât un pas până la decretul privind nimicirea embrionilor netrebuincioşi, a ideilor şi mlădiţelor inutile… Şi ei au făcut asta cu mult succes…

În firea însăşi a lui Belîi se afla sentimentul că gândirea lui este inaccesibilă, greoaie. De aici felul lui de a vorbi, cu totul opus manierei lui Pasternak. Belîi îşi împresura interlocutorul. Îl cucerea încetişor, convingându-l şi vrăjindu-l Avea nişte intonaţii uşor sfioase, rugătoare. În ele se simţea circumspecţia faţă de ascultător, teama de a nu fi înţeles şi auzit, necesitatea de a cuceri încrederea

şi atenţia.

Pasternak însă pur şi simplu făcea un dar prin vorbele şi prin zâmbetul său. El te asurzea ca un vuiet de orgă, ca şi cum socotea toate terenurile arate şi pregătite pentru receptare. El nu convingea ca Belîi, nu dialoga ca Mandelştam, ci jubila încrezător şi vuia ca o sirenă, îngăduind tuturor să asculte şi să fie cuprinşi de admiraţie. El parcă interpreta o arie solo, socotind că Moscova, care îi aparţine din copilărie, îi pregătise un auditoriu maturizat, înzestrat cu acelaşi auz, cu aceeaşi minte, şi îndrăgostit, negreşit, de vocea lui. Într-o anumită măsură, el chiar ţinea seama de auditoriul său şi nu voia să-l supere cu nimic. Dar el avea nevoie tocmai de auditoriu şi nu de interlocutori – pe aceştia îi evita. Lui Belîi însă îi trebuia material pentru trezirea gândirii, astfel de oameni care să înceapă, în prezenţa lui, să gândească şi să caute. L- am întrebat pe O. M.: „Dintre aceste două maniere – tu pe care o preferi?” El a răspuns: „Fireşte, pe cea a lui Belîi”, dar nu sunt sigură: O. M. nu căuta decât interlocutori egali. Auditoriul, discipolii şi admiratorii îl enervau în egală măsură. El avea o sete neostoită de a comunica cu oameni egali, şi cu fiecare an satisfacerea ei era din ce în ce mai dificilă. În societatea noastră se desfăşura procesul mimetismului intelectual: toate ideile şi vocile căpătau, şi ele, o coloratură mimetică.

Drumul fatal

Moartea unui artist nu este o întâmplare, ci actul cel din urmă al creaţiei, care, ca un mănunchi de raze, îi luminează drumul vieţii. O. M. a înţeles asta încă de tânăr, când a scris articolul cu prilejul morţii lui Skriabin. De ce unii oameni se miră că poeţii îşi prevestesc destinul şi ştiu ce moarte îi aşteaptă?

Căci sfârşitul şi moartea sunt elementul structural cel mai puternic şi el îşi subordonează întregul curs al vieţii. Aici nu este nici un fel de determinism, asta, mai degrabă, trebuie privită ca o

exprimare liberă a voinţei. O. M. îşi conducea în mod imperios viaţa spre acel sfârşit care îl pândea, spre cea mai răspândită formă de moarte de la noi: „cu gloata şi turma”. În iarna 1932/1933, la o seară de poezie a lui O. M., care avea loc la redacţia revistei *Literaturnaia gazeta*, Markiş a înţeles brusc totul şi a zis: „Dumneata te iei singur de mână şi te conduci la moarte…” Este o perifrază a unor versuri dintr-o variantă a unei poezii a lui O. M.: „*Singur, luându-mă de mână, mă conduceam pe străzi*…”

O. M. vorbea mereu în versuri de acest tip de moarte, dar nu-şi dădea nimeni seama de asta, ca şi de discuţiile lui Maiakovski despre sinucidere. Dar, gătindu-se de moarte, în ultima clipă, oamenii se căznesc să amâne sfârşitul inevitabil. Ei închid ochii şi se prefac că s-au ascuns şi pot să continue să trăiască: îşi caută locuinţă, îşi cumpără încălţări trainice, îşi întorc faţa de la groapa care a şi fost săpată. Aşa a procedat şi O. M., scriind versurile fatale despre Stalin.

Versurile au fost scrise la sfârşitul deschiaburirii, în răstimpul dintre poeziile *Starîi Krîm* şi *Apartamentul.* Oare o fi existat vreun impuls psihologic pentru scrierea acestor versuri? Au existat, desigur, câteva sau mai multe impulsuri, nu doar unul singur. Fiecare dintre ele au participat într-o anumită măsură la ceea ce în limbajul anchetatorului se numea „acţiune” şi la începutul anchetei era considerată act terorist.

Primul impuls ar putea fi numit „nu pot să tac”. Generaţia părinţilor noştri a rostit deseori această formulă. Noi n-am repetat-o, imitându-ne părinţii, dar ea, pesemne, este picătura care umple paharul până la refuz. Pe la începutul anului 1933, am făcut progrese simţitoare în cunoaşterea realităţii.

Stalinismul se manifestase într-o acţiune de masă: deschiaburirea, şi într-una particulară: punerea la punct a literaturii căreia îi fuseseră stabilite obiective oficiale, de stat.

Vara am fost în staţiunea Starîi Krîm, şi în versuri au apărut

pentru întâia oară cuvinte care atestau că O. M. văzuse urmele proaspete ale deschiaburirii: umbrele cumplite ale Ucrainei şi Kubanului, ţăranii înfometaţi… în prima variantă a poeziei despre Stalin, acesta este numit asasin şi mâncător de oameni. Atunci toată lumea gândea şi vorbea despre asta – în şoaptă, desigur, şi versurile nu au luat-o înaintea epocii. Ele au luat-o doar înaintea conştiinţei cercurilor conducătoare şi a celor care le slujeau.

Cea de-a doua premisă pentru scrierea acestei poezii a fost conştiinţa propriei pieiri. Era târziu să mai facă pe niznaiul. Poeziile din anii treizeci circulau din mână în mână. În ziarul *Pravda* a apărut un subsol injurios nesemnat, unde *Călătoria în Armenia* era numită „proză de lacheu". Aceasta nu mai era un avertisment, ci acuzare curată. Înainte de asta vorbisem cu Ceceanovski, redactor şef la Editura de Stat, care îl „sfătuia" pe O. M. să se dezică neîntârziat, în presă, de *Călătoria în Armenia*, altfel, cum s-a exprimat el, o să vă căiţi… Toate avertismentele, sub formă de ameninţări şi de sfaturi (Gronski, Gusev), fuseseră date, dar O. M. nu le-a luat în seamă. Sfârşitul se apropia.

Nu-mi amintesc să fi cunoscut ceva mai cumplit ca iarna 1933/1934 în noul şi unicul apartament din viaţa mea. Dincolo de perete – chitara havaiană a lui Kirsanov, prin tuburile de ventilaţie – mirosuri de la mesele scriitorilor şi insecticid pentru ploşniţe; bani nu aveam, n-aveam ce mânca, iar seara – o sumedenie de musafiri, din care jumătate trimişi să spioneze. Sfârşitul putea să vină sub formă de nimicire mai rapidă ori mai înceată. O. M., om activ din fire, a preferat varianta rapidă. El a preferat să nu moară de mâna organizaţiilor scriitoriceşti, cărora le aparţinea iniţiativa exterminării lui, ci de mâna organelor de represiune.

O. M., ca şi Anna Andreevna, nu aproba forma obişnuită a sinuciderii. Dar totul ne împingea spre sinucidere: singurătatea, izolarea, timpul, care, atunci, lucra împotriva noastră. Singurătatea nu însemna că ne lipseau prietenii şi amicii – am avut întotdeauna

din belşug, ci viaţa într-o societate care nu aude avertismentele şi continuă să meargă cu ochii închişi pe drumul cumplit al fratricidului, trăgând după sine pe toţi şi pe fiecare. Nu degeaba O.M. a numit-o pe Anna Andreevna – Casandra. În această situaţie se aflau nu doar poeţii. Oamenii din generaţia mai vârstnică decât a noastră vedeau ce se apropie, dar glasurile lor s-au pierdut şi au amuţit. Încă înainte de victoria „societăţii celei noi”, ei izbutiseră să vorbească despre etica, ideologia, intoleranţa ei şi despre reprezentările denaturate privind dreptul. Glas care predică în pustiu… Şi cu fiecare zi devenea tot mai limpede că a vorbi cu limba tăiată devine tot mai greu.

Alegându-şi felul de a muri, O. M. utiliza minunata însuşire a conducătorilor noştri: respectul lor nemărginit, aproape superstiţios, pentru poezie: „De ce te vaiţi? Spunea el. Poezia numai la noi e respectată: pentru ea oamenii ucid. Nicăieri nu se mai ucide pentru poezie…”

Odată O. M., examinând nişte portrete dintr-o vitrină, a spus că se teme numai de mâinile oamenilor. Degetele grase din poezia despre Stalin sunt un ecou neîndoielnic al poveştii lui Demian Bednîi; nu degeaba acesta s-a speriat şi l-a sfătuit pe Pasternak să nu se amestece în afacerea cu poezia. La Molotov a observat gâtul subţirel care ieşea din gulerul cămăşii, pe care trona un cap mititel. „Seamănă cu un motan”, a zis O. M., arătându-mi portretul.

Primii ascultători ai poeziei despre Stalin au fost îngroziţi şi l-au implorat pe O. M. să o uite. În plus, caracterul evident al adevărului pe care îl exprima micşora, pentru contemporani, valoarea poeziei. În ultimii ani observ la ascultători o reacţie plină de simpatie. Câte unul mă întreabă cum de a înţeles O. M. totul încă din 1934, nu cumva este vreo greşeală de datare? Aceştia erau oamenii care acceptaseră versiunea oficială: totul mergea bine până la instalarea lui Ejov în fruntea Ministerului de Interne, dar, de fapt, nici în vremea lui nu a fost chiar atât de rău, pur şi simplu, spre bătrâneţe, după

război, Stalin s-a ţicnit şi a început să aducă nenorociri… De altminteri, această versiune s-a perimat şi adevărul se infiltrează încet-încet. Noi însă continuăm să idealizăm anii treizeci, şi să le alăturăm chiar şi un fragment din anii patruzeci. Şi asta s-a înrădăcinat bine la noi. Generaţiile mai vechi dispăreau fără a izbuti să spună ceva. Bătrânii din ziua de azi, chiar şi cei care au fost în lagăre, vorbesc ca şi altădată despre tinereţea lor înfloritoare, care a încetat doar o dată cu arestarea lor. Ce vor spune nepoţii noştri, dacă toţi vom pleca tăcând?

Printre contemporani, am înregistrat trei opinii diferite privind poezia despre Stalin. Kuzin considera că O. M. nu avea dreptul să o scrie, pentru că, în general, el a avut o atitudine pozitivă faţă de revoluţie. Îl învinuia pe O. M. de inconsecvenţă: dacă ai acceptat revoluţia, atunci ia-ţi conducătorul şi nu te plânge… În asta este o logică de cap pătrat. Eu însă nu înţeleg cum Kuzin, care iubea poezia şi proza lui O. M. şi le ştia pe dinafară – la bătrâneţe a uitat de asta şi chiar i-a scris lui Morozov că el n-a citit niciodată *Călătoria în Armenia* – n-a observat dedublarea şi veşnicul zbucium al lui O. M. După cât se vede, oamenii înţeleg cu greu exprimările mascate sau chiar uşor disimulate. Ei au nevoie ca totul să le sară drept în ochi. Uneori, mi se pare că O. M. a recurs la exprimări care „săreau în ochi” numai pentru că îl obosise surzenia ascultătorilor săi, care spuneau: ce versuri extraordinare, dar ce caută aici politica?! De ce nu vrea nimeni să le tipărească?

Ehrenburg nu aprecia poezia despre Stalin. El o numea „poezea”, spre groaza simpaticei şi amabilei Liuba, care nu ştia că, la noi, pentru poezie, mai există şi alt cuvânt. „Ascultă o poezea, spunea O. M. Cum ţi se pare? Bună?” Ilia Grigorievici consideră această poezie, plată şi care „sare în ochi”, întâmplătoare în creaţia lui O. M.

Indiferent de calitatea poeziei, poate ea oare să fie considerată întâmplătoare pentru poet când i-a adus o moarte cumplită? Poezia

aceasta a fost un act, o faptă; din punctul meu de vedere, ea decurge în mod logic din viaţa întreagă şi din toată activitatea lui O. M. La fel de incontestabil este şi faptul că în ea există un element de conformism sui-generis: Mandelştam, care n-a venit niciodată în întâmpinarea cititorului, care nu s-a îngrijit câtuşi de puţin să fie înţeles, considerându-l pe fiecare ascultător de versuri şi interlocutor egalul său şi, din pricina asta, neexplicându-şi cu de-amănuntul ideile şi nesimplificându-le, tocmai versurile acestei poezii le-a făcut accesibile pentru toţi, făţişe, uşor de receptat. Pe de altă parte, el a avut grijă ca poezia să nu poată servi drept mijloc primitiv de propagandă politică. Într-o zi, chiar mi-a spus: „Asta nu-i treaba mea". Cu alte cuvinte, el a scris această poezie contând pe un cerc de cititori mai larg ca de obicei, deşi ştia că, în momentul scrierii, el nu putea să aibă mai mulţi cititori. Cred că el nu voia să părăsească viaţa fără să lase un cuvânt despre ceea ce se petrecea sub ochii noştri.

O atitudine ostilă faţă de această poezie a avut şi Pasternak. El s-a năpustit asupra mea – O. M. era la Voronej – cu o ploaie de reproşuri. Îmi amintesc unul singur: „Cum a putut el să scrie aceste versuri, căci doar este evreu !" Nici astăzi nu pot să înţeleg acest fel de a gândi, şi atunci i-am propus lui Pasternak să-i mai recit o dată poezia, ca el să-mi arate în mod concret ce este în ea contraindicat evreului, dar el a refuzat înspăimântat.

Atitudinea celor dintâi ascultători mi-a amintit de povestirea lui Herzen despre discuţia lui cu Şcepkin, care venise la Londra să-l roage pe Herzen să-şi întrerupă activitatea, căci tinerii din Rusia sunt arestaţi, fiindcă citesc revista lui, Kolokol[1]… Din fericire, nu s-a intentat „proces" şi nimeni n-a murit pentru că a ascultat poezia lui O. M. Dar nici Mandelştam nu era câtuşi de puţin un scriitor politic, şi funcţiile lui sociale nu se asemănau cu cele ale lui Herzen… De

---

[1] Clopotul (rus.) – cel dintâi ziar revoluţionar rusesc, editat la Londra (1857-1865) şi Geneva (1865-1867) de A. I. Herzen şi N. P. Ogariov.

fapt, pe unde trece hotarul? În ce măsură trebuie să-ţi protejezi şi să-ţi cruţi concetăţenii? Când este vorba de contemporanii lui Herzen, tare mult mă miră atitudinea lui Şcepkin: cum poţi să-i ocroteşti într-atât pe oameni? Nu poţi să-i ţii într-o cutie de vată… Pe contemporanii mei însă nu-mi vine să-i expun loviturilor: mai bine să trăiască paşnic şi să se adapteze vremurilor grele… O să dea Dumnezeu şi totul va trece, apoi vom vedea… Viaţa îşi va atinge ţelul şi toate se vor aşeza la locul lor… De ce să-i trezesc pe cei adormiţi, dacă eu cred că ei se vor trezi cândva singuri. Nu ştiu dacă am dreptate, dar, ca şi toţi, sunt contaminată de instinctul inactivităţii, pasivităţii şi resemnării…

Doar un singur lucru îmi este clar: poeziile lui O. M. şi-au devansat timpul, în momentul apariţiei lor terenul nu era pregătit, ideea nu se învechise, încă se mai recrutau partizani ai regimului şi se mai auzeau vocile adepţilor care credeau că viitorul le aparţine şi împărăţia milenară nu va avea sfârşit.

Ceilalţi – numeric erau, poate, chiar mai mulţi decât adepţii – doar şuşoteau şi oftau. Nimeni nu le auzea glasurile, pentru că nu aveau nevoie de ele. Versul „*Vorbele noastre la zece paşi nu se aud*” redă exact situaţia din acei ani. Căci aceste vorbe nu erau socotite nou, ci vechi, perimat, trecut, care nu-l mai poţi întoarce… Adepţii credeau nu doar în triumful lor viitor, ci şi că ei aduc fericirea omenirii întregi, şi în concepţia lor se deosebeau printr-o integritate şi organicitate sui-generis, care reprezentau o foarte mare ispită. Încă din epoca precedentă se dorea cu ardoare această integritate şi posibilitate ca dintr-o singură idee să extragi toate explicaţiile pentru universul lucrurilor şi al oamenilor şi să aduci totul în armonie printr-un singur şi unic efort. Iată de ce oamenii se lăsau cu dragă inimă orbiţi şi mergeau după căpetenie, interzicându-şi să compare teoria cu practica şi să aprecieze consecinţele faptelor proprii. Iată de ce avea loc o pierdere sistematică a simţului realităţii şi pentru a descoperi eroarea teoretică iniţială se putea numai prin

redobândirea acestui simţ. Va mai trece încă multă vreme până în ziua când vom socoti cât a costat această eroare teoretică şi vom verifica dacă, într-adevăr, „*pământul ceruri vreo zece ne-a costat*”… Plătind cu cerurile, oare, într-adevăr, am dobândit pământul?

Capitularea

O. M. a avut o lungă perioadă de tăcere. El n-a mai scris versuri – proza n-o luăm în calcul – mai bine de cinci ani: din 1926 până în 1930. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Ahmatova: şi ea a tăcut o vreme, iar la Boris Leonidovici Pasternak această pauză a durat un deceniu bun. „Pesemne, era ceva în aer”, a spus Anna Andreevna, şi în aer, într-adevăr, era ceva: nu cumva începutul amorţelii generale din care nici astăzi nu putem ieşi?

Se poate oare considera o întâmplare faptul că trei poeţi activi au căzut într-o muţenie temporară? Deosebirea dintre poziţiile de pornire ale celor trei nu schimbă esenţa problemei şi pentru a-şi recăpăta glasul, fiecare dintre ei a trebuit să-şi determine locul în lumea care se făurea sub ochii noştri şi, prin propriul destin, să arate ce loc ocupă omul în această lume.

Primul dintre cei trei a tăcut O. M. Asta s-a întâmplat probabil, pentru că procesul de autodefinire, la el, s-a desfăşurat cu o foarte mare acuitate: relaţiile cu epoca au devenit principala forţă motrice a vieţii şi poeziei lui, iar prin firea lui, O. M. nu atenua, ci mai degrabă agrava toate contradicţiile, şi problemele le punea în mod deschis. A încetat să mai scrie versuri pe la mijlocul deceniului al treilea. Ce se afla atunci în aer, încât O. M. s-a sufocat şi a amuţit? [1]

---

[1] În perioada asta O. M. s-a îmbolnăvit de inimă şi de astm în formă gravă. Fratele meu, Evgheni Iakovlevici, spunea mereu că astmul lui O. M. nu este doar o boală fizică, ci şi de clasă. Asta se confirmă prin conjunctura primei crize, care s-a produs la mijlocul deceniului al treilea. La noi a venit în vizită Marşak, care i-a explicat, îndelung şi înduioşător,

Dacă vom judeca după semnele exterioare, noi am trăit nu una, ci câteva epoci. Din punctul de vedere al istoricului, această perioadă de patru decenii se lasă uşor periodizată şi în ea distingem câteva etape care pot să pară nu doar diferite, ci şi contradictorii, deşi eu sunt convinsă că una decurgea, logic, din cealaltă. Dispărea continuu stratul superior, se schimba chiar şi chipul fizic al activistului. Astfel, am observat pe neaşteptate că au dispărut „bruneţii”, care au fost înlocuiţi cu „blondinii”, care, la rândul lor au căzut repede. Şi o dată cu aceste prefaceri se schimba întregul stil de viaţă şi de conducere. Există însă ceva care uneşte toate aceste perioade. Cei ce susţineau că forţa motrice a istoriei este „baza”, factorul economic, prin toată practica lor au dovedit că istoria înseamnă dezvoltarea şi întruparea ideii. Această idee a format conştiinţa unor generaţii întregi, recrutând adepţi, răspândindu-se, cucerind minţi, creând forme ale vieţii publice şi de stat, triumfând, apoi învechindu-se şi pierzându-şi orice valoare. Viaceslav Ivanov, de faţă cu mine – noi l-am vizitat la Baku în trecere prin Tiflis, în 1921 – a spus că a părăsit Moscova şi s-a retras în singurătatea de la Baku pentru că „ideile au încetat să mai conducă lumea” şi el s-a convins de asta. Oare care cult dionisiac credea că stă la baza ideii sale Viaceslav Ivanov, dascălul, maestrul şi proorocul deceniului al doilea, dacă el n-a observat că, la data convorbirii noastre, ideea izbutise să cucerească imense spaţii şi mase de oameni nu doar de la noi, ci şi din străinătate? Era ideea că există un adevăr ştiinţific imuabil şi oamenii îl stăpânesc; stăpânind adevărul, ei pot să prevadă viitorul

---

lui O. M. ce este poezia. Aceasta era linia oficial-sentimentală. Ca întotdeauna, Samuil Iakovlevici vorbea cu emoţie, modulându-şi vocea unduios. El era un vânător de clasa întâi al sufletelor slabe şi îngâmfate. O. M. nu s-a angajat în discuţie. Între el şi Marşak nu existau termeni de comparaţie. Curând însă n-a mai rezistat: în urechi i-a răsunat un sunet de corn care a întrerupt consideraţiile plate ale lui Marşak şi atunci a avut prima criză de anghina pectorală (n.a.).

şi să schimbe cursul istoriei după cum cred de cuviinţă, introducând în el principiul înţelepciunii. De aici – autoritatea celor care stăpânesc adevărul – *prioratus dignitatis*. Această religie – adepţii o numeau cu modestie ştiinţă – îl înalţă pe omul înzestrat cu autoritate la nivel de Dumnezeu. Ea şi-a elaborat propriul simbol de credinţă şi propria morală – noi am văzut-o în acţiune. În deceniul al treilea erau mulţi oameni care îşi mai aduceau aminte cum a biruit creştinismul şi care, prin analogie, proroceau domnia milenară a noii religii. Cei mai scrupuloşi mergeau cu analogia şi mai departe, înşiruind crimele istorice ale bisericii: inchiziţia doar n-a schimbat esenţa creştinismului… Şi pentru toţi era limpede superioritatea ideii celei noi, care făgăduia raiul pe pământ în locul răsplatei cereşti. Însă lucrul cel mai important era renunţarea totală la îndoieli şi credinţa absolută în adevărul obţinut de ştiinţă.

„Şi ce se va întâmpla dacă nu-i aşa, dacă în viitor acest lucru va fi privit cu alţi ochi?” l-am întrebat eu pe Averbah. Era vorba de una dintre aprecierile lui literare. „Se spune că Osip Emilievici s-a întors din Armenia şi a publicat versuri proaste”, a zis el. Pe mine mă interesa criteriul lui. El mi-a explicat: O.M. nu ştie să se situeze pe poziţii de clasă. Şi numaidecât: nu există nici o cultură şi nici o artă în general, există artă burgheză şi artă proletară, asta se referă şi la cultură… Nimic nu este veşnic, iar valorile nu sunt decât valori de clasă. Pe el nu-l tulbura câtuşi de puţin faptul că, totuşi, valorile lui de clasă le socoteşte veşnice. Întrucât victoria proletariatului începe o eră nouă şi va dura veşnic, valorile pe care le stabileşte Averbah pentru clasa pe care o serveşte sunt veşnice. El se mira sincer cum puteam eu să mă îndoiesc de aprecierile lui, căci el deţinea unica metodă ştiinţifică şi, astfel, raţionamentul lui este incontestabil: ceea ce condamnă el rămâne condamnat în veacul vecilor. Despre această întâlnire, i-am povestit şi lui Mandelştam: toate aceste adevăruri le-am aflat stând pe platforma tramvaiului. O. M. era încântat de măreţia lapidară a lui Averbah, care credea efectiv în

adevărul lui şi se desfăta cu rafinamentul original al teoriilor lui logice. Acţiunea se petrecea în anul 1930, şi O. M. putea să se delecteze cu jocul minţii lui Averbah. La această dată, O. M. izbutise să-şi recapete libertatea interioară, îşi regăsise vocea: deceniul al treilea, cu prejudiciile şi îndoielile lui a luat sfârşit, astfel O. M. putea, cumva detaşat, să asculte „cuvintele de cânepă” şi să nu le pună la inimă.

Averbah era omul cel mai tipic al primului deceniu revoluţionar. Aşa gândeau, judecau şi vorbeau toţi adepţii religiei celei noi în toate domeniile. În cuvintele lor se simţea entuziasm – le plăcea să povăţuiască şi să uimească. Ei şi-au asumat doborârea idolilor, adică a vechilor concepte valorice, iar timpul lucra în favoarea lor, şi astfel nimeni nu observa cu ce instrumente grosolane lucrează.

Strigătul „Pentru ce am luptat?” a răsunat chiar la începutul deceniului al treilea, dar a amuţit numaidecât. Poporul nu amuţise încă, dar tăcea, pregătindu-se să trăiască şi să prospere. Iar intelectualitatea, în clipele de răgaz, se ocupa cu reconsiderarea valorilor: era perioada capitulării în masă. În fond, ei mergeau pe drumul trasat de mazilitorii din perioada prerevoluţionară şi de continuatorii lor, de tipul lui Averbah, dar, fireşte, se străduiau să evite extremele şi francheţea grosolană a avangărzii. În fruntea mişcării capitulanţilor se aflau bărbaţii de treizeci de ani, care apucaseră să facă războiul. Ei îi trăgeau după ei pe cei mai tineri. În general, atunci acţionau oamenii de trei-zeci-patruzeci de ani. Cei mai în vârstă, dacă au mai rămas teferi, se dădeau, tăcuţi, la o parte. La baza oricărei capitulări se afla premisa că în locul „vechiului” a venit „noul”, iar cine se ţine de „vechi” rămâne cu buzele umflate. Această concepţie a fost pregătită de teoria progresului, precum şi de determinismul istoric al noii religii. Capitulanţii zdruncinau toate reprezentările vechi fie şi numai pentru faptul că erau vechi şi, prin urmare, şi-au trăit traiul. Pentru un număr foarte mare de neofiţi nu mai exista nici un fel de valori,

adevăruri şi legi, în afară de acelea care erau necesare azi şi, pentru comoditate, se numeau de clasă. Morala creştină era foarte uşor identificată cu cea burgheză, şi, o dată cu ea și vechea poruncă „să nu ucizi”. Totul părea o ficţiune. Libertatea? Unde aţi văzut-o? Nu există nici o libertate şi nici n-a existat… Arta şi, cu atât mai mult, literatura n-au făcut altceva decât să îndeplinească comanda clasei lor. De aici concluzia fără echivoc: scriitorul, în deplină cunoştinţă de cauză, trebuie să treacă la noul client… O mulţime de cuvinte au ieşit din uz: cinste, conştiinţă etc. Nu-i chiar aşa de greu să discreditezi aceste noţiuni când a fost descoperită reţeta discreditării. Este semnificativ că, în perioada aceea, toate conceptele erau mânuite în forma lor pură, adică absolut abstractă, fără a se ţine câtuşi de puţin seama de natura lor socială, umană şi pământească. În această formă, ele se lăsau detronate: nimic nu-i mai simplu decât să dovedeşti, de pildă, că nicăieri în lume nu există libertatea absolută a presei, iar apoi să declari că, în locul surogatelor cu care se desfată prăpădiţii de liberali, mai bine, cu o francheţe plină de bărbăţie, să renunţi de bunăvoie la orice încercare de libertate. Aceste scheme păreau convingătoare, pentru că minţile necoapte nu ajung nici la conceptele restrictive, nici la atributele negative.

Din punct de vedere psihologic, pe toţi îi împingea la capitulare frica de a rămâne în singurătate şi la o parte de mişcarea generală, precum şi nevoia unei aşa-numite concepţii integre şi organice, aplicabilă la toate laturile vieţii şi, de asemenea, credinţa în trăinicia victoriei şi în veşnicia învingătorilor. Însă lucrul cel mai important era faptul că înşişi capitulanţii aveau sufletul gol. Această pustietate uimitoare a exprimat-o poate cel mai bine Şklovski în *Zoo*, o broşură nefericită, în care, cu lacrimi în ochi, îi roagă pe biruitori să-l ia sub protecţia lor. Oare s-au jefuit pe ei înşişi sau doar războiul şi tranşeele au stârnit o astfel de reacţie tristă, dar sentimentul de nevârstnicie şi nevoia de protecţie se resimţeau cu o forţă uriaşă.

Numai acela care a împărtăşit aceste sentimente cu alţii putea fi recunoscut un om contemporan.

„În probleme de literatură, trebuie să ne întrebe ei pe noi, nu noi pe ei”, a spus O. M. la redacţia Editurii *Priboi*[1], refuzând să semneze o petiţie colectivă a scriitorilor, pentru că avea la bază hotărârea Comitetului Central cu privire la literatură. Era vorba de apărarea unui critic de atacurile celor de la RAPP: era învinuit că a scris o recenzie la romanul lui Liaşko fără să-l citească până la capăt. Scriitorii se adresau sus, rugând CC să dispună încetarea hărţuielii. Ei se refereau la hotărârea CC, care propunea să se pună capăt luptei literare, ,,dezbinărilor”, cum se spunea atunci, şi să se apuce cu toţii de treabă. Şi cu eforturi unite să îndeplinească ireproşabil comanda partidului.

La redacţie, ca întotdeauna, era puhoi de lume. Toţi s-au adunat în jurul lui O. M. Motivul refuzului, cum am observat, a stârnit cea mai sincera nedumerire. Pentru cei prezenţi, cuvintele lui O. M. erau ca nişte vechituri din cuferele trecutului, semn al necontemporaneităţii şi al înapoierii. Nu merita să ne îndoim de sinceritatea nedumeririi lor. Îmi amintesc de faţa uimită a lui Kaverin, care strângea semnăturile. Şi lui, O-M. i s-a părut pur şi simplu un excentric de moda veche care nu-şi înţelege epoca şi tendinţele ei principale. Când O. M. şi Anna Andreevna aveau treizeci şi ceva de am, ei erau sincer socotiţi nişte bătrâni. S-a întâmplat însă că amândoi au început treptat să întinerească, iar poziţiile adepţilor „noului” să se perimeze iremediabil sub ochii noştri.

Băiatul din povestea lui Andersen a spus că regele e despuiat nici prea devreme, nici prea târziu, ci tocmai laț. Înaintea lui, acest lucru fusese, pesemne, spus de nenumărate ori, dar nimeni n-a auzit aceste cuvinte. O. M. însă a spus multe prea devreme, şi asta atunci când orice opinie normală părea absolut învechită şi

[1] Editură din Leningrad pentru care Mandelştam făcea traduceri.

condamnată la pieire. Cine nu ţinea hangul corului general nimerea pe linie moartă. Corul general asurzea totul, el suna, într-adevăr, puternic. Acum mulţi ar vrea sa unească deceniul al treilea cu prezentul şi sa reconstituie unitatea liber consimţită, care se crea în acele zile. Oamenii care au scăpat teferi din deceniul al treilea, circulă acum printre generaţiile noi şi se căznesc din toate puterile să le convingă că atunci au trăit o înflorire nemaiauzită – ştiinţa, literatura, teatrul! – și dacă totul ar fi mers pe calea trasată atunci, noi ne-am fi căţărat pe cele mai înalte culmi ale perfecţiuniiRămăşiţele LEF-ului, colaboratorii lui Tairov, Meierhold şi Vahtangov, studenţii şi profesorii de la VIFLI[1] şi Institutul Zubov[2], profesorii pregătiţi de Institutul Profesoratului Roşu[3], marxiştii şi formaliştii alungaţi de peste tot, toţi cei care au avut treizeci de ani în deceniul al treilea mai vor şi astăzi să se întoarcă în epoca aceea şi din nou, acum „nemaiadmiţând” nici un fel de denaturări, să pornească pe calea ce li se deschidea de acolo. Cu alte cuvinte, ei nu se considerau răspunzători pentru ceea ce s-a întâmplat după. Oare aşa să fie? Fiindcă tocmai oamenii deceniului al treilea au distrus valorile şi au găsit formule de care nici azi nu te poţi lipsi: statul tânăr, experienţă nemaivăzută, când tai pădurea sar şi surcele… Fiecare execuţie era justificată prin faptul că se construieşte o lume în care nu va mai exista violenţă, şi toate sacrificiile sunt bune de dragul „noului” nemaiauzit.

Nimeni n-a remarcat că scopul începuse să scuze mijloacele, iar apoi, cum se şi cuvine în astfel de cazuri, a dispărut încet-încet. Şi tocmai oamenii deceniului al treilea au început să despartă cu

---

[1] Probabil LIFLI – Institutul de Filosofie, Literatură, Lingvistică și Istorie din Leningrad.

[2] Institutul de Istoria Artelor din Leningrad, înființat înainte de revoluție de contele V. P. Zubov. Secția de filologie a fost socotită adăpostul filologilor ,,școlii formale”. A fost închis în 1930.

[3] Institut de economie, istorie și filosofie , creat în 1921 pentru pregătirea cadrelor didactice din învățământul de partid.

precizie oile de capre, pe ai lor de cei străini, pe adepţii „societăţii noi” de cei care încă n-au uitat regulile cele mai primitive ale convieţuirii.

Învingătorii ar fi putut să se mire de uşurinţa cu care au obţinut victoria, dar ei au considerat că li se cuvenea, pentru că ei credeau în dreptatea lor: doar aduceau fericire oamenilor… Numai că pretenţiile faţă de capitulanţi se înmulţeau încetul cu încetul. Acest lucru este ilustrat şi de dispariţia rapidă a expresiei „tovarăşi de drum”. Ea a fost înlocuită cu denumirea de „bolşevic fără partid”, pe urmă toate au fost înlocuite de fiul credincios al patriei, care iubeşte cu ardoare poporul şi serveşte cu abnegaţie partidul şi guvernul. Cu asta s-a produs stabilizarea.

Memoria oamenilor este structurată de aşa manieră, încât păstrează mai degrabă un contur vag şi legenda, nu evenimentul ca atare. Pentru a extrage fapte, trebuie să te răfuieşti fără cruţare cu legenda, iar, pentru asta, mai întâi să determini în care cercuri s-a născut. Suspinele idilice după deceniul al treilea sunt rezultatul legendei create de capitulanţii de treizeci de ani, care întâmplător au scăpat teferi, şi de fraţii lor mai mici. Dar, de fapt, deceniul al treilea reprezintă perioada când au fost făcute toate pregătirile pentru viitorul nostru: dialectica cazuistică, discreditarea valorilor, năzuinţa spre comunitatea de idei şi supunere. Cei mai puternici dintre defăimători şi-au plecat capetele, dar înainte de asta au izbutit să afâneze solul pentru viitor. În deceniul al treilea, organele noastre de represiune încă mai acumulau forţe, dar începuseră de mult să acţioneze. Cei de treizeci de ani propovăduiau cu insistenţă credinţa lor. Convingând, pe urmă ameninţând, au atras mase întregi în epoca următoare, unde vocile izolate nu se mai auzeau.

La noi nu există şi nici nu poate să existe un institut de studiere a opiniei publice, căci tocmai aceasta reprezintă indicele acelor fermentaţii care se cristalizează în procese psihologice. Funcţiile unor astfel de institute au fost îndeplinite parţial de către organele

de represiune. În deceniul al treilea, acestea făceau chiar sondaje simple în rândurile cercurilor opiniei publice – oare ce gândesc ei acolo? – și pentru această misiune existau cadre speciale de informatori. Pe urmă au hotărât că opinia publică coincide cu cea oficială, de stat, şi rolul informatorilor se reducea la înregistrarea divergenţelor, din care se extrăgeau sistematic concluzii administrative. După 1937 sondajele şi-au pierdut definitiv importanţa din pricina caracterului de masă al măsurilor „profilactice”, iar opinia publică a fost supusă unei naţionalizări totale.

În deceniul al treilea, însă, noi ne jucam cu focul şi nu înţelegeam nimic.

De-abia a apucat O. M. să spună „Ce mai vrei? N-or să te atingă, n-or să te omoare”, că a şi apărut prima rândunică a viitorului. La Ţarskoe Selo, a venit la noi, în vizită, rumenul Vsevolod Rojdestvenski. A venit să-l avertizeze pe O. M. că anchetatorul – Rojdestvenski de-abia ieşise de la zdup, după o scurtă şedere – se interesa foarte mult de O. M. Rojdestvenski a refuzat categoric să spună ce l-au chestionat referitor la Mandelştam: „Mi-am dat cuvântul, şi eu am fost învăţat din copilărie să mă ţin de cuvânt…” O. M. l-a dat afară pe acest copilaş cuminte, pe urmă ne-am dat seama că a fost trimis să-l sperie pe O. M. şi să-i aducă aminte de ochiul atotvăzător. Ulterior, asta s-a repetat de nenumărate ori. În *Convorbiri despre Dante*, O. M. n-a uitat să pomenească despre difuziune – întrepătrunderea închisorii cu lumea de afară – şi despre faptul că pentru cârmuitori este convenabil ca supuşii să se sperie unul pe celălalt cu povestiri atroce din închisoare. Vsevolod Rojdestvenski şi-a îndeplinit conştiincios sarcina, dar, nu se ştie de ce, a uitat să spună despre asta în memoriile sale. În schimb, l-a silit pe Mandelştam să vorbească despre poezie în stil convenţional parnasian-acmeist, atribuindu-i idei şi precepte care se cuveneau proferate de un estetician inventat de critica sovietică. Lui

Mandelştam i se vor mai atribui multe discuţii stupide. Cel mai bun criteriu al autenticităţii acestor discuţii sunt articolele scrise de el. Multe dintre ele reprezintă vocea lui vie în dispute şi conversaţii. El era superior contemporanilor săi, şi ei, în memoriile lor îi denaturau ideile, cu sau fără voia lor. Foarte greu îl înţelegeau cei care, crezând, au trăit deceniul al treilea când se înnodau toate nodurile, iar oamenii se influenţau unul pe celălalt, propovăduind noua religie, distrugând valorile şi curăţind drumul spre viitor.

Reconsiderarea valorilor

O. M. nu credea în domnia milenară a societăţii noi şi spre revoluţie n-a venit cu mâinile goale. Povara lui era grea. Pe de o parte, era cultura creştin-iudaică, după cum spuneau prietenii lui necunoscuţi, pe de altă parte – revoluţia cu literă mare, credinţa în forţa ei salvatoare şi înnoitoare, dreptatea socială, starea a patra şi Herzen. De când era cu mine, O. M. nu-l mai citea pe Herzen, dar, fără îndoială, era una dintre influenţele morfo-genetice ale vieţii lui. Urmele lecturilor laborioase din Herzen sunt dispersate peste tot – şi în *Zgomotul timpului*, şi în teama faţă de limba păsărească, şi în puiul de leu care ridică lăbuţa inflamată şi se plânge mulţimii indiferente că s-a înţepat într-un ghimpe – acest ghimpe va deveni osul de ştiucă, înfipt în *underwood* – şi în traducerile din *Bărbier*, şi în înţelegerea rolului artei. „Poezia înseamnă putere”, i-a spus O. M. Annei Andreevna, şi ea şi-a înclinat gâtul lung. Exilaţi, bolnavi, săraci, hăituiţi, ei nu voiau să renunţe la puterea lor… O. M. se ţinea ca un potentat, şi asta nu făcea decât să-i aţâţe pe cei care l-au dus la pieire. Fiindcă ei înţelegeau că puterea înseamnă tunuri, instituţii de represiune, posibilitatea de a distribui pe cartelă totul, inclusiv gloria, şi de a comanda pictorilor să-ţi facă portretul. Dar O. M. o ţinea una şi bună: dacă pentru poezie oamenii sunt omorâţi, înseamnă că e preţuită şi stimată, prin urmare – de ea se tem, prin

urmare – ea înseamnă putere…

O povară mai rea decât a lui O. M. nici că se poate închipui. Era cu putinţă să i se prevestească dinainte că el este sortit pieirii şi în lumea asta nu-şi va găsi locul. Să cauţi justificări celui format în numele lui Herzen este o misiune imposibil de îndeplinit. În loc de justificare se impunea inevitabil învinuirea. Însă Herzen îşi rezervă dreptul la retragere şi la o izolare plină de mândrie – *omnia mea mecum porto*[1] – O. M. însă n-a acceptat acest drept.

Pentru el drumul nu porneşte de la oameni către oameni: el nu se considera un om care stătea deasupra mulţimii, ci unul din mulţime Pentru el, orice izolare era interzisă, şi în asta consta cultura lui creştin-iudaică. Mulţi dintre contemporanii mei care au acceptat revoluţia au trăit un profund conflict psihologic. Viaţa lor se scurgea intre realitate, pasibilă de dezavuare, şi principiu care reclama justificarea prezentului. Ei ba închideau ochii, prefăcându-se că nu observă realitatea ca să-i adune neîngrădit justificări, ba îi deschideau din nou şi atunci făceau cunoştinţă cu prezentul. Mulţi dintre ei aşteptaseră revoluţia toată viaţa, însă, văzându-i viaţa de zi cu zi, s-au speriat şi i-au întors spatele. Dar mai erau şi alţii – ei se temeau de propria spaimă: dacă nu eşti atent din pricina copacilor nu vezi pădurea… Printre ei se afla şi O. M. Neobservând la el spirit revoluţionar prietenii lui îndepărtaţi i-au simplificat viaţa au lipsit de conţinut tot ceea ce constituia una din direcţiile principale ale gândirii lui. În lipsa spiritului revoluţionar, el n-ar fi trebuit să

---

[1] Omnia mea mecum porto (*tot ceea ce am duc cu mine*) este o expresie latină care a fost citată pentru prima oară de Marcus Tullius Cicero în *Paradoxa Stoicorum 1.8*. Aceasta este versiunea latinească a răspunsului pe care l-ar fi dat filosoful Bias concetățenilor săi, mirați că părasește cetatea asediată de perși, fară să-și ia nimic cu el. Din punctul său de vedere, spiritul constituie unica bogăție a înțeleptului, un bun care-l însoțește peste tot.

Aceeași expresie este atribuită de Seneca, în *Epistulae Morales 9,18-19* filozofului grec Stilpon.

pătrundă în cursul evenimentelor şi să-i aplice criteriul valorilor. Negarea totală i-ar fi oferit tăria să trăiască şi să se strecoare printre obstacole. Mandelștam a fost lipsit de aceasta: el a trăit viaţa oamenilor timpului sau şi a dus-o până la deznodământul logic Din versurile anilor douăzeci reiese că O M nu s-a îndoit că, o dată cu victoria revoluţiei se va instaura o eră nouă: *„Fragila cronologie a erei noastre se apropie de sfârşif… Din vechi n-a mai rămas decât sunetul, deşi „cauza sunetului a dispărut*”; şi, în sfârşit, *secolul-fiară cu şira spinării frântă, privindu-şi urmele propriilor labe*… În toate aceste versuri, în mod disimulat sau făţiş se face aprecierea propriei situaţii în societatea cea nouă: var în sânge, fiul cel bolnav al secolului… Tot aici intră şi făţarnicul din *Odă ardeziei*: *„sunt un făţarnic cu sufletu-ndoit*”…[1] Aceste mărturisiri sunt risipite prin toate poeziile, care răzbat parcă fără voie, pline de reţineri şi subtilităţi, incluse în cel mai neaşteptat context… O. M. n-a înlesnit niciodată cititorilor drumul spre versurile sale şi nu cocheta cu auditoriul: ca să-l înţelegi, trebuie să-l cunoşti… în versurile din această perioadă există prevestirea viitoarei muţenii: *„Buzele oamenilor păstrează forma celui din urmă cuvânt rostit”*… Prin acest vers, el a oferit, de fapt, prilejul să se spună că se „autopastişează”… însă inventatorii acestei formule – Brik, Tarasenkov – nu au aprofundat

---

[1] În versurile din deceniul al patrulea există şi exprimări directe, frontale, şi încifrări intenţionate ale sensului. Într-o zi, la Voronej, a venit la noi „un amator de versuri” de tip semicazon, ceea ce noi astăzi numim „critic de artă civil, doar mai grosolan, şi multă vreme ne-a tot descusut curios să afle ce sens ascunde versul *„val după val aleargă, a valului creastă frângând*…„ „Oare nu-i despre cincinal?„ O. M., care se plimba încolo şi-ncoace prin cameră, l-a întrebat mirat: „Oare?„… „Ce trebuie să facem, l-am întrebat mai târziu pe O. M., dacă ei vor căuta în toate un sens ascuns?„ „Să facem pe uimiţii„, a răspuns O. M. Eu nu pricepeam prea repede planul al doilea, însă O. M. ştiind că voi putea fi „ridicată”, nu comenta versurile: o uimire sinceră, chiar dacă nu te salva, putea totuşi să-ţi uşureze soarta. Idioţenia şi totala neînţelegere a lucrurilor la noi erau preţuite şi serveau ca excelentă recomandare atât arestatului, cât şi slujbaşului (n.a.).

versurile, ci au retezat-o scurt. Pentru ei, în luptă, toate mijloacele erau bune. În casa lui Brik, unde se strângeau scriitori şi colaboratorii lui, până la Agranov – acolo ei sondau opinia publică şi completau primele dosare – O. M. şi Ahmatova încă din 1922 au fost porecliţi „emigranţii dinăuntru”. Asta a jucat un mare rol în viaţa lor, iar Brik aproape cel dintâi a început să folosească mijloace neliterare în lupta literară. Şi totuşi vreau să remarc diferenţa dintre Brik şi alţi exterminatori de tipul lui Tarasenkov. O. M. îl numea pe Tarasenkov „înger căzut”. Era un băieţandru frumuşel, lacom cititor de versuri, care s-a angajat din fugă să îndeplinească comanda socială privind distrugerea poeziei şi care colecţiona, în manuscris, toate poeziile la a căror publicare se împotrivea cu atâta energie. Prin asta el se deosebea de Lelevici, care ura de moarte poezia, pentru că era „burgheză” după opinia lui. Situaţia lui Brik este cu totul alta. Om inteligent, el a înţeles din primele zile că unora dintre curentele literare li se va da un brevet de stat, şi tocmai pentru acest brevet el s-a luptat cu un număr nesfârşit de concurenţi. Lupta era aprigă şi într-o vreme părea că el va birui. În jurul lui s-au grupat mulţi adepţi, el fermeca tineretul, ca să spunem aşa, din fugă. În cercurile de partid avea protectori puternici, în special printre cekiştii estetizanţi. A manevrat energic şi pe proprie răspundere, dar a învins Averbah care a apărut mai târziu cu RAPP-ul său. Acesta şi-a atins scopul propagând învăţătura lui Pisarev, dragă încă din copilărie intelectualilor mediocri. După căderea RAPP- ului, s-a terminat cu orice umbră de luptă literară. Numeroasele grupări care îşi disputau una alteia brevetul literar acţionau exclusiv cu mijloace politice.

Hăituindu-i şi doborându-i pe Ahmatova şi Mandelştam, Brik n-a avut în vedere un denunţ politic: el era interesat doar să le ia cititorii tineri, adepţi înfocaţi ai „noului”, şi a obţinut ce a vrut pentru o perioadă destul de lungă: O. M. şi Ahmatova au fost izolaţi. Ultimii mohicani adepţi ai LEF-ului, care acum au trecut de şaizeci de ani,

continuă să glorifice deceniul al treilea şi să fie uluiţi de noii cititori care ieşeau de sub influenţa lor.

Deceniul al treilea a fost, poate, perioada cea mai grea din viaţa lui O. M. Niciodată, nici înainte, nici pe urmă, deşi pe urmă viaţa a devenit mult mai cumplită, O. M. n-a vorbit cu atâta amărăciune despre situaţia lui în lume. În versurile timpurii, pline de dor şi melancolie tinerească, nu l-a părăsit plăcerea viitoarei biruinţe şi conştiinţa propriei forţe: Simt anvergura aripii, iar în anii douăzeci el vorbea despre boală, sărăcie şi în cele din urmă – neîmplinire din punct de vedere valoric. Această perioadă s-a sfârşit prin faptul că el aproape s-a confundat cu Parnok[1], gata-gata să-l transforme în dublul său. Din versuri reiese în ce îşi vedea el sărăcia şi boala – aşa erau receptate cele dintâi îndoieli în revoluţie: „*pe cine o să mai omori, pe cine-o să mai proslăveşti, ce minciuni o să scorneşti*?”… Făţarnicul este cel care încearcă „*să îmbine vertebrele a două veacuri*” şi nu se hotărăşte să purceadă la reconsiderarea valorilor.

De reconsiderarea valorilor O. M. s-a apropiat cu circumspecţie, deşi, totuşi, i-a plătit tribut. Mai întâi el a vrut să-şi definească relaţiile cu „lumea de stat”. Despre asta a scris în *Zgomotul timpului*, *Marca egipteană* şi în poezia *Cu lumea de stat am fost legat copilăreşte doar.* Această poezie, deşi a fost scrisă în anii treizeci, prin idee şi sentimente, aparţine anilor douăzeci. O. M. numea relaţia sa cu „*lumea de stat*” copilărească, dar în contul ei notează multe, chiar şi mâhnirile provocate băiatului de către mândruţele de atunci – „suavele europence”… Reconsiderarea a luat forma cea mai serioasă în vreo trei-patru articole literare publicate în *Russkoe Iskusstvo*[2], *Rossia* şi în ziarul de seară din Kiev: în anul 1926, ziarele şi revistele centrale şi-au închi ermetic uşile pentru O. M., dar, în provincie, el se mai „strecura”… În aceste articole se simte

---

[1] Dublul autorului din nuvela lui Mandelştam Marca egipteană
[2] Arta rusă (rus.).

dorinţa de a vorbi cu orice preţ şi se face o încercare timid de a se integra în viaţă, recunoscând şi aprobâni unele lucruri, pe altele – respingându-le. O. M.; încercat să găsească justificări unora dintre prozatorii contemporani, aşa-numiţilor „tovarăşi de drum” deşi nu putea să nu-şi dea seama că el nu se află cu ei pe acelaşi drum. În două articole din *Russkoe iskusstvo* există atacuri la adresa Ahmatovei, cee; ce reprezenta, de asemenea tributul timpului. Cu un an înainte de a apărea în *Russkoe iskusstvo* O. M. a publicat în ziarul din Harkov, în care găseşti că originea Ahmatovei se află în proza rusă, iar şi mai înainte, într-o recenzie la *Almanahul muzelor* nepublicată, scria că „această femeie sărăcăcios îmbrăcată, dar cu înfăţişare maiestuoasă” va deveni mândria Rusiei. În 1937, ca răspuns la întrebarea scriitorilor din Voronej – fusese obligat să ţină o conferinţă despre acmeism şi aşteptau „mărturisiri„ – el a spus despre Ahmatova şi Gumiliov: „Eu nu mă lepăd nici de cei vii, nici de cei morţi”. Ceva asemănător a răspuns şi scriitorilor din Leningrad la serata lui de la Casa Presei. Cu alte cuvinte, el a recunoscut întotdeauna relaţia cu aceşti poeţi, în special cu Ahmatova, iar încercarea de renegare din 1922 a fost provocată de hăituiala acmeismului, de strigătele privind caracterul vetust, burghez etc. O. M. s-a trezit „singur pe toate drumurile” şi n-a rezistat. Era, într-adevăr, dezorientat: să mergi împotriva tuturor şi împotriva epocii tale nu este chiar atât de simplu. Într-o anumită măsură, fiecare dintre noi, ajungând la răscruce a încercat ispita de a porni după toţi ceilalţi, să fie laolaltă cu mulţimea care ştia încotro merge. Puterea „opiniei publice” este uriaşă. Să i te împotriveşti este mult mai greu decât crede lumea şi pe fiecare dintre oameni epoca îşi lasă amprenta ei. Timpul lucra ca să-l despartă pe O. M. de unicul lui aliat posibil – Ahmatova. Cu toate că a sta în doi împotriva tuturor nu este câtuşi de puţin mai uşor decât de unul singur, şi el a încercat să se separe de ea, dar s-a dezmeticit repede. Încă din 1927, alcătuind un volum de articole, el a renunţat

la unul dintre ele, publicat în *Russkoe iskusstvo*, din altul a scos atacul împotriva Ahmatovei. A renunţat şi la articolele din ziarul kievean şi din *Rossia*, numindu-le, în prefaţa la volum, „accidentale". Perioada când scrisese aceste articole o considera cea mai proastă din viaţa lui. Răfuindu-se astfel cu perioada decadentă 1922-1926, O. M. n-a observat că şi acolo erau multe lucruri rezonabile şi care îi aparţineau de drept: asta se referă în primul rând la încercarea lui de a se lupta cu anchilozarea generală, ceea ce se vede într-o serie întreagă de articole.

Foarte caracteristică pentru perioada reconsiderării valorilor este, poate, atitudinea faţă de propriul articol scris la moartea lui Skriabin. În el şi-a expus concepţiile cu privire la arta creştină, adică adevăratul său crez. Tocmai în acest articol el spune că moartea artistului nu înseamnă sfârşitul, ci ultimul act de creaţie. Şi întrucât el îşi alesese moartea „cu gloata şi turma", acestea nu erau vorbe goale. Acest articol n-a fost publicat nicăieri. O. M. l-a prezentat drept conferinţă la o asociaţie din Petersburg, parcă de orientare religios-filosofică. Întâlnirile aveau loc în casa nu ştiu cui şi, odată, şi-a făcut apariţia acolo cornetul Savin, un cunoscut aventurist, a aşezat o măsuţă pe palier, a strâns taxa de intrare, pe urmă a luat cuvântul şi a vorbit despre dracul rus care se deosebeşte de alţi diavoli prin viclenie, isteţime practică şi prin umor…

O. M. vizita din când în când reuniunile acestei asociaţii şi se pare că era în relaţii bune cu unul din organizatorii ei – Kablukov. Acest bătrân era foarte atent cu O. M., care atunci nu era decât un debutant. De curând mi s-a vândut volumul *Piatra*, care aparţinuse lui Kablukov. Kablukov ataşase la acest volum poezii transcrise cu mâna lui, variante şi autografe ale lui O. M. Tot el i-a luat lui O. M. manuscrisul conferinţei despre Skriabin. Când noi eram în Caucaz, în 1921, Kablukov a murit şi arhiva lui a fost predată la KGB[1]. O. M.

[1] Comitetul Securităţii de Stat.

se tânguia amarnic că articolul despre Skriabin s-a pierdut. „Era una dintre scrierile cele mai importante… s-a pierdut… n-am noroc…” În anii douăzeci, am găsit foi separate din ciornă în cufărul tatălui său. O. M. s-a bucurat nespus, însă atitudinea lui faţă de acest articol era ambiguă: mai întâi m-a rugat să-l păstrez, dar în perioada „reconsiderării” a fost ispitit să-şi revizuiască părerile. În ciornele *Mărcii egiptene*, s-au păstrat ironiile la adresa lui Parnok, care se pregătea să ţină o conferinţă *„în salonul doamnei Perepliotnik*”… Este o aluzie evidentă la conferinţa despre Skriabin. În textul definitivat a rămas doar promisiunea de a-l scoate pe Parnok din „*anfiladele de gală ale muzicii şi istoriei*” – un intelectual care nu face parte din clasa nobilimii, n-are ce căuta acolo, „nu poţi merge în haine boiereşti dacă nu-ţi permite rangul”. Tema intelectualului din altă clasă decât nobilimea şi tema Petersburgului maiestuos este reluată permanent. Probabil că O. M. s-a ciocnit de multe ori cu diferiţi infatuaţi din Petersburg şi şi-a adus aminte că el nu aparţine clasei lor. Printre altele, a izbutit să citească povestirea lui Makovski despre venirea mamei sale la revista *Apollon*, şi asta l-a mâhnit tare mult. Makovski a înfăţişat-o pe mama lui O. M. ca pe o precupeaţă evreică neroadă. El a avut nevoie de asta pentru acelaşi contrast jurnalistic: băiatul genial dintr-o familie ordinară. Or mama lui O. M., profesoară de muzică, având meritul de a fi inoculat fiului dragostea pentru muzica clasică, era o femeie foarte cultă, care a ştiut să dea copiilor învăţătură şi nu era capabilă să poarte discuţiile primitive pe care i le-a atribuit Makovski. Iată unul dintre exemplele de atitudine de dispreţ boieresc care l-a determinat pe O. M. să-şi declare apartenenţa la „intelectualitatea din altă clasă decât a nobilimii”. O. M. şi-a definit atitudinea faţă de „lumea suverană” şi a stabilit, în volumul *Marca egipteană*, că arborele său genealogic şi al lui Parnok îşi are rădăcinile în mediul intelectualităţii non-aristocratice. Ceva asemănător există şi în *Convorbiri despre Dante*: neîndemânaticul şi timidul Dante, pe care, la fiecare pas, îl trage de

mânecă, preîntâmpinând stinghereala, prea-delicatul padre Vergilius… Dar acestea nu mai sunt conturi cu lumea veche: căci doar sub ochii noştri s-a născut o lume de stat nouă în comparaţie cu care lumea veche ar părea un diletant lamentabil. Reconsiderarea iniţială l-a ajutat pe O. M. să-şi definească locul în cadrul ei: din nou, de data asta în versuri, a prezentat cererea pentru un post vacant de *raznocinţ*[1]: „Oare pentru asta raznocinţii şi-au tocit cizmele hărtănite, ca eu să-i trădez acum?" Şi ce i-a mai rămas *raznocinţului* sovietic în afara unui pumn de cultură iudeo-creştină? O. M. a păstrat-o laolaltă cu filele din articolul despre Skriabin. În schimb, unui alt raznocinţ, fratele lui Parnok – Alexandr Gherţovici – i-a luat dreptul la muzică: ,,*Gata, Alexandr Gherţovici, Totul s-a isprăvit demult, Renunţă, n-are rost să mai continui…"*

Încercările de a se pune de acord cu epoca s-au dovedit infructuoase. Ea cerea incomparabil mai mult de la capitulanţi. Şi, pe deasupra, O. M. conversa cu revoluţia, nu cu „noua societate" care se ridica, nu cu lumea suverană, de tip special, în care ne-am trezit pe neaşteptate. Explicaţiile lui O.M. nu aveau un destinatar în realitatea noastră. Corul adepţilor noii religii şi al noii organizări de stat, care utiliza în masele lui terminologia revoluţiei nu voia să ştie de noul *raznocinţ* cu îndoielile şi zbuciumările lui. Pentru adepţi şi tovarăşii de drum totul era clar. „Chestiunea este cine va obţine ciolanul", a spus V. I. „Adevărului, în greceşte, i se spune „vis", râdea în hohote Kataev. „Altfel la noi nu poate fi", „Trebuie să înţelegi unde trăieşti", „Ce mai doreşti?!" se auzea din toate părţile, iar O. M. continua să-i lege pe toţi cu starea a patra: Cum aş putea să predau hulirii ruşinoase sSuperbul jurământ făcut stării a patra? Sau poate că, speriat de dezlănţuirea adepţilor, el a declarat prin versuri credinţa în ceea ce aceştia trădaseră? Căci nu degeaba a

[1] Raznocinţi (rus.) – nume dat în Rusia secolului al XIX-lea intelectualităţii ridicate din rândurile funcţionărimii, micii burghezii, negustorimii şi ţărănimii.

ales pentru traducere poezia lui Auguste Barbier *Haita de câini* care se referea anume la ei:

,,Şi toţi, ca nişte muncitori puşi pe treabă,
Scormonesc leşul cu botul,
Cu ghearele şi colţii, trudesc fără preget,
Căci fiecare vrea o bucată;
Fiecare trebuie să se întoarcă acasă
Cu un os pe jumătate ros,
Şi, întâlnindu-şi în prag căţeaua trufaşă,
Geloasă, cu părul zbârlit,
El trebuie să-i arate botul încă roşu şi, mârâind,
Cu osul între dinţi,
Să-i strige, arătându-i, ciosvârta de hoit:
Iată partea mea de regalitate!”

Poezia lui Barbier a fost tradusă în 1923, iar în 1933 este reluată din nou tema „familistului” în poezia despre apartament: ,,*Şi-un oarecare trădător cinstit, Trecut prin focul epurărilor, Om cu soţie şi copii*…” Versurile lui Barbier au fost traduse vara, iar în iarna aceluiaşi an a apărut *Jurământul făcut stării a patra*. Eu cred că nu întâmplător a fost privit cu atâta răceală de către cei de care depindea distribuirea bunurilor. Oare nu cumva compunerea versurilor a contenit din cauză că în aceste zbuciumări O. M. şi-a pierdut simţul dreptăţii? Scriind proză, el îşi definea locul în viaţă, îşi consolida poziţia, îşi afla temeiurile.

,,*Aici eu stau, altminteri nu pot*…”[1] Versurile surveneau când apărea convingerea în dreptatea proprie şi în justeţea poziţiei alese: *„în el curgeau şi se revărsau valurile dreptăţii lăuntrice”*… încă într-unui dintre primele sale articole – *Despre interlocutor* – O. M. scria

[1] Cuvintele lui Martin Luther puse de Mandelştam la începutul unei poezii din 1915.

despre „conştiinţa preţioasă a dreptăţii poetice”; probabil, tocmai această conştiinţă a fost pentru O. M. premisă şi condiţie de lucru, altfel n-ar fi putut s-o numească atât de curajos chiar de la începutul activităţii lui: el nu avea decât douăzeci şi doi de ani când a scris acest articol. Acceptând realitatea, O. M. nu putea să nu-şi dezavueze îndoielile; atent la corul general al adepţilor „noii societăţi”, el nu putea să nu se mire de poziţia sa izolată; supus reprehensiunii simboliştilor, a celor de la LEF, RAPP şi a tuturor celorlalte grupări, care susţineau necondiţionat regimul prezent, el nu putea să nu se simtă „*coltuc de pâine uscată, de mult scoasă din cuptor*”. Conştiinţa dreptăţii este incompatibilă cu toate aceste sentimente de inferioritate. E drept că întotdeauna a avut cititori care l-au apărat din răsputeri şi se jurau pe numele lui, însă O. M., nu ştiu cum, fără voie, se îndepărta de ei. Nu se ştie de ce, în el creştea nemulţumirea faţă de cititorii săi. Eu cred că el îi considera şi pe ei „coltuce uscate” şi credea că undeva există oameni noi adevăraţi. În anii douăzeci, el încă nu-şi dădea seama cum aceşti „oameni noi”, atât de vioi ca înfăţişare şi cu voce puternică sunt supuşi metamorfozei clasice – amorţirea, atât de firească în cazul pierderii a ceea ce face omul om, adică a noţiunii valorilor.

Eliberarea a venit prin proză, de data asta *Cea de a patra*… Titlul acesta este familial: este a patra la socoteală, incluzând articolele, iar cifra a fost fixată prin asociere cu starea a patra, la care el se gândea, şi cu Roma: doar şi Roma noastră a fost a patra[1]. Tocmai această proză a curăţat drumul pentru întoarcerea la poezie, a stabilit locul lui O. M. în realitate şi i-a readus simţul dreptăţii. În *Cea de a patra proză* O. M. a spus că pământul este

[1] Corect – a treia. ,,Moscova- cea de-a treia Romă” este o teorie din sec. XVI, care susține importanța istorică a capitalei Statului Rus ca centru politic și religios al lumii. Țarii moscoviți se proclamau succesori ai împăraților romani și bizantini. Teoria a fost formulată în scrisorile cronicarului Filofei către Marele cneaz Vasili III Ivanovici.

avid de sânge, a blestemat literatura oficială, şi-a dezbrăcat şuba literară şi a întins din nou mâna *raznocinţului*, „cel mai bătrân comsomolist – Akaki Akakievici”[1] … în nu ştiu care moment primejdios noi am distrus capitolul întâi în care era vorba de socialismul nostru. Izvoarele *Celei de a patra proze* sunt biografice. Scandalul *Ulenspiegel*[2] cu ramificaţiile lui – el s-ar fi stins mult mai repede, dar O. M. îl aţâţa cu înverşunare – l-a silit pe O. M. să deschidă ochii şi să vadă realitatea. Spiritul instituţiilor sovietice, cum just a spus Nikolai Ivanovici Buharin, semăna, într-adevăr, cu o straşnică groapă de gunoi. În perioada „scandalului”, amândoi aveam senzaţia că în faţa noastră se derulează un film despre literatura în serviciul „noului”, despre funcţionărime, despre aparatul fantastic a trebuit să vorbim chiar cu Şkiriatov despre cancelaria gazetărească împreună cu toţi Zaslavskii ei, despre „samavolnicia comsomolului”, la ziarul căruia O. M. a slujit aproape un an, rupând-o cu organizaţiile scriitoriceşti etc… Cei aproape doi ani pierduţi cu cearta au fost recuperaţi însutit: „fiul bolnav al secolului” a înţeles brusc că el era cel sănătos. Când a început din nou să scrie versuri, în ele nu se mai întâlneşte nici urmă din tema „coltucului uscat”. Era acum vocea unui renegat, care ştia de ce este singur şi care îşi preţuia izolarea. O. M. se maturizase şi devenise „martor ocular”. Sentimentul de inferioritate dispăruse ca un vis. În prima perioadă de prigonire a lui Mandelştam, până în mai 1934, s-au aplicat metode extrapolitice şi extraliterare. Asta era, ca să spunem aşa, lucrătura de amatori a scriitorilor susţinută „de sus”. „Nu pot să-mi facă nimic ca poet, spunea O. M., ei mă muşcă de coapsele traducerilor…” Poate tocmai acest ,,joc de-a retrogradarea” l-a ajutat să se redreseze. Este ciudat, dar înţelegerea realităţii a venit

---

[1] Personajul principal din nuvela lui Gogol, *Mantaua.*

[2] În 1928, Mandelștam a fost acuzat de plagiat de A.G. Gornfeld, traducătorul Legendei lui Ulenspiegel, al cărui nume a fost omis de pe cartea pe care poetul o stilizase la cererea editurii ZIF.

şi în cazul lui tot din experienţa personală. Vorbind mai pe înţeles, oamenii sovietici îşi preţuiau orbirea şi consimţeau să cunoască realitatea numai pe pielea proprie. Campaniile de masă: deschiaburirea, teroarea instaurată de Ejov, întreprinderile postbelice, au contribuit la lărgirea cercului celor ce li se deschideau ochii. O. M. era dintre cei ce se dumiriseră devreme, dar nici pe departe dintre cei dintâi.

O. M. a ştiut mereu că vederile lui sunt potrivnice epocii, „în răspăr, în contrasens cu lumea”, însă după *Cea de a patra proză* asta nu-l mai speria. În *Convorbiri despre Dante* şi *Canzone* nu întâmplător a vorbit despre o formă specială de vedere – a păsărilor de pradă şi a morţilor din *Divina Comedie* a lui Dante: ochii nici unora nu disting obiectele de aproape, dar sunt capabili să vadă pe o rază uriaşă, fiind orbi faţă de prezent, sunt în stare să zărească viitorul. Proza, ca întotdeauna, completează şi revarsă lumină asupra poeziei.

Poezia a revenit la O. M. când ne aflam pe drumul de întoarcere din Armenia şi am zăbovit puţin la Tiflis. Filmul continua să se deruleze: sub ochii noştri a fost suprimat Lominadze. În ultimele sale zile, omul acesta a manifestat multă bunăvoinţă faţă de O. M. El primise telegrama lui Gusev de la Comitetul Central cu dispoziţia să-l ajute pe O. M. să se aranjeze la Tiflis şi dorea mult să facă asta, dar ca un făcut, l-au chemat la Moscova, de unde nu s-a mai întors, iar toate ziarele erau împestriţate de blesteme la adresa grupării duşmănoase a lui Lominadze şi Sîrţov. Aşa era soarta: toţi cei cu care O. M. putea să vorbească, piereau în mod inevitabil. Asta însemna că raznocintul de formaţie nouă nu avea loc în lumea nouă. Apropo, îndată ce nenorocirea s-a abătut asupra lui Lominadze, la care O. M. fusese de trei-patru ori în audienţă la Comitetul Regional de Partid, am observat că se ţinea scai o iscoadă după noi, oriunde ne-am fi dus. Probabil că organele locale au hotărât, pentru orice eventualitate să-l urmărească pe

enigmaticul vizitator al demnitarului în dizgraţie. Am înţeles numaidecât că nu mai avem ce face la Tiflis şi am şters-o degrabă la Moscova. Când i-am povestit lui Gusev, care îl trimisese pe O. M. la Lominadze, despre urmărire şi iscoade, el ne-a ascultat cu faţa împietrită. Asemenea feţe de piatră puteau să facă numai funcţionarii sovietici. Asta însemna: de unde să ştiu eu cum aţi ajuns la duşmanul poporului şi ce motive au avut tovarăşii gruzini să vă fileze… Căci încă de pe atunci nu era mare lucru să implici un om la întâmplare în afacerea altuia, iată de ce Gusev şi-a pus masca de piatră. La fel ar fi procedat şi Molotov, care, la rugămintea lui Buharin, i-a ordonat lui Gusev să se ocupe de călătoria noastră la Suhumi şi în Armenia şi apoi să supravegheze cum se va aranja O. M. în continuare. Oriunde am fi călătorit, Gusev se adresa secretarilor Comitetului Central cu rugămintea de a-l sprijini să îndeplinească această misiune. El s-a adresat şi omului căruia i-a fost hărăzit să moară numaidecât[1]. Asta putea să-l distrugă şi pe O. M., dar totul s-a terminat fără urmări. Acţiune, ca să spunem aşa, n-au intentat, dar o puteau face. Vasăzică, am avut noroc. Atunci însă noi nu pricepeam asta şi râdeam de masca de piatră a lui Gusev. Cu episodul Lominadze, protecţia lui Gusev pentru O. M. a luat sfârşit, dar nu pot să spun că am rămas cu mâna goală, căci, în Armenia, la el s-a întors poezia şi a început o nouă perioadă de viaţă.

Munca

Pentru prima dată am înţeles cum se compun versurile în o mie nouă sute treizeci. Până atunci ştiam doar că se întâmpla o minune: apărea ceva ce mai înainte nu existase. La început – din 1919 până

[1] Lominadze n-a murit, ci pur şi simplu a fost îndepărtat din Gruzia. S-a sinucis în 1935 , fiind amenințat cu arestarea în procesul troțkiștilor – Zinoviev-Kamenev. (n.a.).

prin 1926 – nici nu bănuiam că O. M. munceşte şi mă tot miram de ce devine atât de încordat, concentrat, de ce se eschivează de la taifas şi fuge în stradă, în curte, în bulevard… Apoi am priceput despre ce era vorba, dar nu pătrunsesem totul în profunzime. Când perioada de tăcere a luat sfârşit, adică din o mie nouă sute treizeci, am devenit fără să vreau martoră a muncii lui.

Totul mi-a devenit deosebit de clar la Voronej. Viaţa într-o cameră de închiriat, adică într-o chiţimie, bârlog ori sac de dormit – oare cum poţi să-i mai spui? – între patru ochi, fără martori străini, lipsită de orice temei şi simplificată, a făcut să observ cu atenţie toate detaliile „muncii cu glas dulce". Când compunea versuri, O. M. nu se ascundea niciodată de oameni. Zicea că, o dată ce lucrul a pornit, nimic nu-l mai putea deranja. Vasilisa Gheorghievna Şklovskaia, cu care era foarte bun prieten, povesteşte că, în anul 1921, când locuiau alături, în Casa Artelor pe canalul Moika din Leningrad, O. M. trecea deseori pe la ea ca să se încălzească la o sobiţă de fier. Uneori se întindea pe canapea, astupându-şi urechea cu perna, ca să nu audă discuţiile din camera suprapopulată. Era perioada când compunea versuri şi, plictisindu-se singur, se ducea la Vasilisa… Iar versurile despre îngerul Mary au fost compuse la Muzeul de Zoologie, când trecuserăm pe la custodele Kuzin, să bem cu el şi cu amicii lui o sticlă de vin georgian, adusă în taină laolaltă cu gustările într-o servietă de savant. Şedeam cu toţii la masă, doar O. M., încălcând ritualul degustării vinului măsura de la un capăt la altul cabinetul uriaş. Ca întotdeauna, compunea versurile în minte. La muzeu însă le-am scris eu dictate de el. De când se însurase, devenise tare leneş şi căuta mereu să nu scrie el, ci să dicteze.

La Voronej însă caracterul deschis al muncii lui ajunsese la limită, căci niciuna dintre camerele închiriate nu avea nici coridor, nici bucătărie, unde ar fi putut să iasă dacă ar fi vrut să rămână singur. Şi la Moscova nici Dumnezeu nu ştia cum trăiam, mai bine

zis Dumnezeu ştia cum, dar acolo, totuşi, aveam unde să dau fuga vreun ceas ca să-l las singur. Aici însă n-aveam unde să mă duc – doar să îngheţ în stradă, iar gerurile, parcă înadins, erau cumplite. Aşa că, în momentul când versurile ajungeau la maturitate, eu, făcându-mi-se milă de bietul animal vârât în cuşcă, făceam ce puteam ca să nu-l stingheresc: mă aşezam în pat şi mă prefăceam că dorm. Observând asta, O. M. mă ruga uneori „să dorm” sau măcar să mă întorc cu spatele la el.

În ultimul an de la Voronej, în căsuţa „fără pridvor”, izolarea ajunsese la limită. Viaţa noastră se derula între bârlogul nostru şi centrala telefonică, la doi paşi de casă, de unde îl sunam pe fratele meu. Doi oameni – Vişnevski şi Şklovski – îi dădeau în iarna aceea câte o sută de ruble şi el ni le trimitea nouă. Se temeau să ni le trimită chiar el. În viaţa noastră totul era cumplit. Cu banii aceştia plăteam chiria camerei – exact două sute pe lună. Câştigurile conteniseră – nici la Moscova, nici la Voronej nu ni se permitea nici un fel de muncă – era o perioadă de vigilenţă! Pe stradă, cunoscuţii întorceau capul ori ne priveau fără să ne recunoască. Şi asta este la noi tot o manifestare obişnuită a vigilenţei. Numai actorii îşi îngăduiau să se abată de la regulile generale: ei zâmbeau şi se apropiau de noi chiar şi pe strada principală. Explicaţia o găsim, poate, în faptul că teatrele, la noi, au fost mai puţin supuse distrugerii decât alte instituţii. Acasă, ne vizitau numai Nataşa Ştempel şi Fedea, însă amândoi lucrau şi cu greu puteau să-şi facă timp. Nataşa ne-a povestit că mama ei a avertizat-o: ştii ce poate ieşi din aceste întâlniri… Nataşa a început să-şi ascundă vizitele, dar maică-sa i-a spus: de ce te fereşti? Eu ştiu unde te duci. Treaba mea este să te avertizez, iar a ta – să decizi. Cheamă-i pe la noi… De atunci am fost deseori în vizită la Nataşa, şi mama ei se străduia să pună pe masă tot ce avea. Divorţase de mult de soţul său, mareşal al nobilimii din gubernie, şi se angajase profesoară, întâi la gimnaziu, apoi la o şcoală primară din oraş ca să-i poată întreţine

pe cei doi copii. Modesta, inteligenta, voioasa şi blânda Maria Ivanovna a fost singurul om din Voronej care ne-a deschis uşa casei sale. Toate celelalte uşi erau ermetic închise şi zăvorite cu încuietori duble: noi eram paria, proscrişi ai societăţii socialiste.

Totul prevestea apropierea sfârşitului, şi O. M. se străduia să profite din plin de ultimele zile. Era obsedat de sentimentul că trebuie să se grăbească, altfel or să-i astupe gura şi n-o să poată spune tot ce are de spus. Uneori îl imploram să se odihnească, să iasă la plimbare, să doarmă, el însă doar dădea din mână, să-l las în pace, căci a venit timpul, trebuie să se grăbească…

Versurile curgeau, în masă compactă, unul după altul. Avea în lucru câteva poezii deodată. Deseori mă ruga să le notez eu şi asta era cea dintâi înregistrare a câte două-trei poezii în acelaşi timp, pe care el le desăvârşise în minte. Nu puteam să-l opresc: „înţelege-mă, altfel n-o să dovedesc…” Fireşte, ăsta era sentimentul sfârşitului apropiat, dar mie nu mi se înfăţişa la fel de limpede ca lui. Mie nu-mi spunea nimic direct, dar în scrisorile pe care mi le trimitea la Moscova, unde în iarna aceea m-am dus de vreo două ori să fac rost de bani, el a pomenit de ceea ce ne aşteaptă, însă vag şi lăsa impresia că este vorba de greutăţile obişnuite. Poate, într-adevăr, el căuta să scape de acest gând, dar mai degrabă mă cruţa pe mine şi se străduia să nu întunece ultimele zile de viaţă împreună.

Şi tot anul acesta a fost grăbit. Era foarte grăbit. Din pricina grabei, astma devenea şi mai chinuitoare: respiraţia sacadată, pulsul neregulat, buzele învineţite. Cel mai adesea, crizele aveau loc pe stradă. În ultimul an petrecut la Voronej, el nu mai putea să iasă de unul singur. Iar acasă era liniştit numai de faţă cu mine. Şedeam unul în faţa celuilalt: eu mă uitam în tăcere la buzele care se mişcau, iar el recupera timpul pierdut şi se grăbea, vrând să apuce să transmită cel din urmă mesaj.

Când termina de scris o poezie, O. M. număra versurile şi

spunea cât va primi pe ele la tariful cel mai mare – cu unul mai mic nu era de acord. Doar uneori, când versurile nu-i plăceau în mod deosebit, el propunea să fie lansate ca versuri de „calitatea a doua”, adică mai ieftin, cum făcea Sologub, care îşi împărţea versurile pe categorii, fireşte, cu preţuri corespunzătoare. Socotind câştigul pe o zi, ne duceam apoi să facem rost de ceva bani de pe la actori sau zeţari, iar uneori de la profesori – unul dintre ei era amic cu Nataşa, iar celălalt critic şi istoric literar – pentru un pachet de ceai, o bucată de pâine interzisă şi pentru omletă la masa de prânz. De obicei, ne înţelegeam cu clienţii noştri să ne întâlnim pe o stradă laterală, pustie, treceam fără grabă unul pe lângă celălalt, izbutind să luăm din mers plicul cu pomana. Cu zeţarii ne vedeam la tipografie când în ajun nu izbuteam să aranjăm nici o întâlnire. Cu ei, O. M. a făcut cunoştinţă în vara lui 1935, când locuiam la casapul de şoareci, alături de tipografie şi de redacţia ziarului. El trecea pe la ei în căutare de ascultători ai versurilor recent compuse, mai cu seamă dacă poezia era terminată noaptea, când numai ei mai erau treji. Zeţarii îl primeau cu bucurie, uneori, însă, tinerii îl buimăceau cu aprecieri parcă luate din *Literaturnaia gazeta*, dar cei vârstnici îi ţistuiau. În perioadele de mizerie, bătrânii ascultau în tăcere versurile, apoi îl mai ţineau de vorbă câteva minute, discutând de una, de alta, până ce vreunul dintre ei dădea fuga la magazin, după care îi vârau în mână un pacheţel cu mâncare. Leafa lor nu era cine ştie ce şi, de bună seamă, o duceau şi ei de azi pe mâine, dar considerau că „nu pot să lase un tovarăş la nevoie… în astfel de vremuri…” În drum treceam pe la poştă şi expediam versurile la redacţiile revistelor de la Moscova. Am primit răspuns doar o singură dată – la *Soldatul necunoscut*. Redacţia revistei *Znamia* [Stindardul] spunea că există războaie drepte şi nedrepte şi că pacifismul nu merită să fie acceptat. Dar viaţa era rânduită astfel, încât chiar acest răspuns oficial ni se părea o veste bună: totuşi cineva a reacţionat şi discută cu noi!

Poezia despre umbra care pribegeşte printre oameni, „*încălzindu-se cu vinul şi cu cerul lor*”, cu titlu de excepţie n-am expediat-o la Moscova, ci la Leningrad, probabil la revista *Zvezda*. Printre copiile care mai circulă şi astăzi am găsit uneori poezii şi variante pierdute, care fuseseră cândva expediate la redacţiile unor reviste. Redactorii furau filele cu poeziile interzise şi astfel se răspândeau printre cititori.

Kazarnovski, un ziarist care s-a aflat cu O. M. într-un lagăr de tranzit, spunea că O. M. era acuzat de răspândirea poeziilor pe la redacţiile revistelor. În acest caz, poeziile erau numite cu un cuvânt asemenea tunetului. Dar oare nu era totuna pentru ce îl acuzau? Cazul privind nimicirea lui O. M. ocupă două file. Am văzut acest dosar la procuratură, când am fost anunţată de reabilitare pentru cea de-a doua arestare – „recidiva” – şi aş fi vrut să citesc ce scrie acolo, dar, mai mult, să public totul fără nici o schimbare şi fără nici un comentariu.

Şoaptă şi freamăt

Asta se petrecea în anul 1932. Mă întorceam, printre străzi, acasă, de la redacţia revistei ZKP – *Za kommunisticeskoe prosveşcenie* [„Pentru un învăţământ comunist”], care se afla pe strada Nikitskaia. Atunci locuiam pe Bulevardul Tverskoi. Pe neaşteptate, l-am văzut pe O. M. Şedea în pridvorul unei case murdare şi îşi învârtea capul într-atât, încât îşi atingea umărul cu bărbia. Cu mâna dreaptă învârtea un baston, iar cu stânga, pentru stabilitate, se sprijinea de treapta din piatră. M-a observat numaidecât, s-a ridicat şi am pornit împreună.

Când compunea versuri, O. M. simţea mereu nevoia de mişcare. Mergea prin cameră – din păcate, am locuit întotdeauna în nişte cămăruţe mici, că nu aveai unde să te plimbi; tot timpul dădea fuga în curte, în grădină, în bulevard, hoinărea pe străzi. În ziua când l-

am văzut în pridvor, el, obosit de hoinăreală, se aşezase pur şi simplu să se odihnească. Pe atunci lucra la partea a doua a *Versurilor despre poezia rusă*.

Pentru O. M., versurile şi mişcarea, versurile şi plimbatul se aflau în raporturi de reciprocitate. În *Convorbiri despre Dante* se întreabă câte pingele o fi rupt Alighieri când şi-a scris Comedia… Imaginea poeziei-plimbare s-a repetat în versurile despre Tiflis, care a memorat „măreţia uzată” a pingelelor unui poet venetic. Nu este doar tema sărăciei – fireşte, pingelele erau întotdeauna găurite – ci şi a poeziei.

Numai de două ori în viaţă l-am văzut pe O. M. compunând versuri fără să se mişte. La Kiev, la părinţii mei, unde eram în vizită de Crăciun, în 1923, el a stat câteva zile nemişcat lângă soba de fier, chemându-ne când pe mine, când pe sora mea Ania, să notăm versurile poeziei *1 ianuarie 1924*. Şi, apoi, la Voronej, s-a culcat, ziua, să se odihnească – în perioada aceea era din cale afară de obosit. Însă în cap îi zumzăiau versurile, şi nu izbutea să se debaraseze de ele. Astfel au apărut versurile despre cântăreaţa cu voce joasă de la sfârşitul *Celui de-al doilea caiet voronejean*. Cu puţin înainte de asta o ascultase la radio pe Marian Anderson, iar în ajun o vizitase pe altă cântăreaţa – exilată din Leningrad. O. M tradusese liber pentru ea un număr de canţonete napolitane, ca să le cânte la radio, de unde amândoi mâncau o bucată de pâine. Am alergat la ea îndată ce am aflat că soţul ei, care până de curând făcuse cinci ani de lagăr, apoi fusese eliberat şi, cu vreo câteva „minusuri” i se îngăduise să locuiască la Voronej, a fost din nou arestat. Noi nu aveam cunoştinţă de arestări recidivante şi nu ştiam ce prevesteau. Cântăreaţa zăcea în pat. Întotdeauna, oamenii zguduiţi zac. Mama mea, mobilizată să ajute ca medic într-una dintre perioadele de foamete din ţinutul Volgăi, înainte de revoluţie, povestea că în toate izbele oamenii zăceau nemişcaţi, chiar şi acolo unde mai exista pâine şi nu se observa încă starea de inaniţie.

Emma, profesoară la Institutul Pedagogic din Citinsk, se dusese cu studenţii să lucreze într-un colhoz. La întoarcere mi-a povestit cu uimire că, nu se ştie de ce, toţi colhoznicii zac. Zăceau şi zac studenţii în căminele lor, zac slujbaşii când se întorc de la lucru. Toţi zăcem. Şi eu am zăcut toată viaţa mea…

Cântăreaţa îşi făcea, cu înfrigurare, planuri de viitor – aşa ne cuprinde pe toţi această febră în clipele fatale ale morţii, arestărilor, convocărilor la instanţe şi ale altor catastrofe. Oare nu acest delir plin de înfrigurare ne ajută să trecem peste lucruri care sunt de neconceput pentru mintea omenească, de pildă cum ar fi moartea unui om drag sau închiderea lui în puşcăriile secolului al douăzecilea. Iată ce ne spunea cântăreaţa: nu este posibil ca soţul ei să fie trimis în lagăr, căci de-abia se întorsese de acolo. Deci, îl exilează undeva, n-au decât… nu-i totuna unde? Iar ea se va duce după el şi o să cânte… Nu-i totuna unde o să cânte? La Leningrad, Işim, Voronej sau Irghiz… Poţi cânta oriunde, în orice sătuc siberian… Ea o să cânte, o să primească făină şi o să facă pâine… Şi ei or s-o mănânce împreună…

Soţul nu i s-a întors, căci ieşise un decret privind arestările recidivante ale acelora care se mai bucuraseră de această cinste. Atunci sau în anii cincizeci, nu ştiu, a mai existat un ordin privind deportarea pe viaţă a tuturor celor care avuseseră norocul să treacă prin lagăr… Cântăreaţa a dispărut şi ea: a fost expediată undeva să cânte sau să doboare copaci în pădure – n-am izbutit să aflăm unde…

O. M. spunea că în versurile despre cântăreaţa cu voce joasă se contopiseră două imagini: cel al leningrădencei noastre şi cel al lui Marian Anderson. În ziua când a compus aceste versuri nu mi-am dat seama că el lucrează, pentru că stătea întins şi cuminte ca un şoricel. Mişcarea era cel dintâi semn după care eu ştiam că lucrează; al doilea semn -mişcarea buzelor. În versuri se spune că ele nu-i pot fi luate şi că ele se vor mişca şi sub pământ. Astfel s-a şi

întâmplat.

Buzele sunt uneltele de producţie ale poetului, căci el lucrează cu vocea. Freamătul de lucru al buzelor este elementul care înrudeşte munca flautistului şi cu cea a poetului. Dacă O. M. n-ar fi ştiut cum freamătă buzele, el n-ar fi putut să scrie versurile despre flautist: ,,*Cu-o şoaptă aprigă, ambiţioasă, Amintind de freamătul buzelor, El se străduieşte să fie chibzuit, la sunetele cu grijă şi zgârcenie… Şi despre flaut*…"

Eu cred că atunci când se zice că la flaut nu se pot exprima cuvinte, acest lucru este la fel de valabil şi pentru poet. Aici este vorba despre acel moment când sunetul se află deja în urechi, buzele de-abia se mişcă şi caută chinuitor primele cuvinte…

Flautistul a fost şi el un cunoscut de-al nostru, îl chema Schwab. Era neamţ şi se temea cumplit pentru unicul său flaut trimis din Germania de un coleg de conservator. Am trecut de multe ori pe la el, şi el scotea din cutie flautul său şi îl delecta pe O. M. cu Bach, Schubert şi alţi clasici. Toţi artiştii aflaţi în turneu îl îndrăgeau. „Schwab este un muzician adevărat", spuneau cei doi Ghinsburg. Într-o zi, după lucru – asta s-a petrecut înainte de „începutul evenimentelor cumplite", O. M. încă lucra la teatru – am urcat la balcon să ascultăm un concert simfonic. De sus, toată orchestra se vedea ca în palmă, şi brusc, am descoperit că pe locul lui Schwab stă un alt flautist. M-am aplecat spre O. M.: „Priveşte!" Vecinii ne ţistuiau, dar noi am continuat să şuşotim. „Oare l-au arestat?" a zis O. M. şi în pauză a fugit în culise. Presupunerea s-a adeverit, în viaţa noastră, nu ştiu de ce, astfel de presupuneri se adevereau întotdeauna. Deveniserăm superstiţioşi şi ne temeam să le exprimăm: dă-le încolo ! Poate cobeşti şi ne aduce vreo nenorocire ! Pe Schwab, cum am aflat mai târziu, l-au acuzat de spionaj şi l-au zvârlit pentru cinci ani într-un lagăr de drept comun aflat lângă Voronej. Acolo şi-a găsit sfârşitul, căci era bătrân, un bătrân cu flaut… O. M. se întreba mereu dacă Schwab îşi luase flautul cu el

sau i-a fost frică să nu i-l fure hoţii cu care locuia în baracă. Iar dacă l-a luat – oare ce le cântă seara celorlalţi ocnaşi? Aşa s-a născut poezia *Teta şi iota flautului grecesc* – din sunetele flautului, din ursita amară a bătrânului flautist şi din prima spaimă în faţa „începutului evenimentelor cumplite”.

În aceste versuri, O. M. vorbeşte despre freamătul buzelor „ce îşi aduc aminte”. Oare doar buzele flautistului ştiu dinainte ce trebuie să spună? În procesul de scriere a unei poezii există ceva asemănător cu aducerea aminte a ceea ce n-a fost încă niciodată spus. Ce sunt căutările „cuvântului pierdut” – „*Eu am uitat cuvântul ce să-l rostesc voiam, Precum o rândunică oarbă-n palatul umbrelor se-ntoarce*” – dacă nu o încercare de aducere-aminte a ceea ce încă nu s-a născut? Aici este vorba de acea stare de concentrare cu care noi căutăm ceea ce am uitat, şi aceasta se aprinde brusc în conştiinţă, în prima etapă buzele se mişcă mute, apoi apare un murmur şi, brusc, muzica interioară se dezvăluie în unităţi semantice, în cuvinte. Amintirea s-a revelat precum placa fotografică cu dâra de lumină iniţială.

O. M. nu întâmplător ura dualismul, adică discuţiile despre formă şi conţinut, atât de la modă la noi şi atât de practice pentru client: pentru conţinutul oficial se cerea întotdeauna o formă frumoasă… Din pricina acestei separări a formei şi conţinutului, O. M. s-a îndepărtat încă de la început de scriitorii armeni; într-una dintre primele întâlniri el s-a năpustit vehement asupra lozincii cultura, literatura etc. Trebuie să fie „naţională în formă, socialistă în conţinut”[1], fără să ştie, de altminteri, cui aparţin aceste cuvinte…
Astfel noi chiar şi în Armenia am rămas izolaţi. Conştiinţa caracterului absolut inseparabil al formei şi conţinutului decurgea, pesemne, din procesul însuşi al lucrului asupra versurilor. Versurile se năşteau mulţumită unui impuls unic, şi melodia ce răsuna în

[1] Definiţia culturii în epoca dictaturii proletariatului, în forma dată de Stalin la Congresul XVI al partidului din iunie 1930.

urechi cuprindea deja ceea ce noi numim conţinut. În Convorbiri despre Dante, O. M. asemăna „forma” cu un burete din care se stoarce conţinutul. Dacă buretele este uscat şi nu conţine nimic, din el nu poţi să storci nimic. Şi calea inversă: pentru conţinutul dinainte dat se alege forma corespunzătoare. Această cale a fost afurisită de O. M. în aceleaşi *Convorbiri despre Dante*, iar pe cei ce merg pe acest drum i-a numit „traducători ai sensului de-a gata”.

Ilia Grigorievici Ehrenburg îi spunea lui Sluţki – eram şi eu de faţă – că O.M. şi-a stricat versurile introducând în ele foarte multe „rectificări fonetice”. Aşa ceva eu n-am observat niciodată. Variantele versurilor, şi „modificările” sunt lucruri diferite din punct de vedere calitativ. O. M., care spunea „noi suntem semnificanţii”, ştia că întotdeauna cuvântul conţine informaţie, adică este purtător de sens. Eu cred că rectificările sunt caracteristice traducătorilor, când încearcă să exprime cât mai bine o idee dată, iar rectificările fonetice au rolul de a înfrumuseţa. Varianta este fie ceva din care s-a scos ceea ce era de prisos, fie ceva aparte, care duce la o nouă identitate. Poetul îşi croieşte drum spre fărâma unitară de armonie tăinuită în ascunzişurile conştiinţei lui, înlăturând tot ce era de prisos şi fals care ascunde ceea ce eu numesc întregul deja existent.

A scrie versuri este o muncă grea, istovitoare, care necesită o tensiune şi concentrare interioară colosală. Când lucrul este în toi, nimic nu poate opri vocea interioară care vibrează, probabil, cu mare autoritate. Iată de ce nu-l cred pe Maiakovski când spune că a călcat pe grumazul propriului cântec. Cum a făcut asta? Experienţa mea ciudată – experienţa martorului trudei poetice – îmi zice: acest lucru nu poate fi ţinut în Mu, nu-l poţi călca pe grumaz, nu poţi să-i pui botniţă. Aceasta este una dintre cele mai înalte manifestări ale omului, exponentul armoniilor universale, şi nu poate fi nimic altceva.

Truda poetului, ca exponent al armoniei universale are un caracter social şi evocă faptele oamenilor, pentru că poetul este un

om şi trăieşte între oameni, împărtăşind destinul lor. El nu vorbeşte „pentru ei”, ci cu ei, neseparându-se de ei, şi în asta constă adevărul lui.

Impulsul iniţial al autoafirmării armonioase – cu oamenii şi între oameni – m-a uimit întotdeauna cu caracterul lui categoric. El nu poate fi nici simulat, nici stimulat. Fireşte, spre nenorocul aceluia care se cheamă poet. Şi eu înţeleg de ce Şevcenko se plângea – O. M. aprecia acest lucru şi mi l-a sesizat şi mie – de caracterul obsedant al poeziei care nu i-a adus decât belele şi l-a împiedicat să se ocupe de pictură, care îi aducea numai bucurie. Acest impuls încetează să mai acţioneze când se epuizează materialul, adică slăbeşte legătura poetului cu lumea şi cu oamenii, când el încetează să-i mai audă şi să trăiască alături de ei. Oare nu din această legătură cu oamenii îşi soarbe poetul simţământul dreptăţii, fără de care nu există poezie? Impulsul încetează să mai acţioneze când poetul moare, deşi buzele continuă să se mişte, pentru că ele au rămas în versuri. Fiindcă veni vorba, cine sunt proştii care spun că poeţii îşi recită prost versurile, le strică? Ce ştiu ei despre versuri? Versurile îşi trăiesc viaţa adevărată numai în vocea poetului, şi vocea poetului continuă să trăiască veşnic în ele.

Am avut prilejul să trăiesc şi alături de Anna Andreevna, dar la ea munca nu decurgea nici pe departe la fel de făţiş ca la O. M. şi nu întotdeauna mi-am dat seama că ea se află în toiul lucrului. În toate manifestările sale, ea era întotdeauna mai închisă şi mai reţinută decât O. M. Bărbăţia ei feminină cu totul specială, aproape de ascetism, m-a impresionat întotdeauna. Nici măcar buzelor nu le îngăduia să se mişte liber, cum făcea O. M. Cred că în clipele când compunea versuri buzele ei se strângeau şi gura căpăta o expresie şi mai amară. O. M. spunea, când eu încă nu o cunoşteam, şi apoi repeta adesea, că privind buzele poţi să-i auzi glasul, iar versurile ei sunt făcute din glas, alcătuiesc cu el un întreg inseparabil, că toţi contemporanii care au auzit acest glas sunt mai

bogaţi decât generaţiile viitoare, care nu-l vor auzi. Acest glas, cu aceleaşi intonaţii, ce au răsunat în el şi la tinereţe, şi la maturitate, şi cu aceeaşi profunzime care l-a impresionat pe O. M., a fost de curând imprimat uimitor pe bandă de magnetofon de către Niki. Dacă banda se va păstra, cuvintele mele vor căpăta o confirmare obiectivă.

O. M. observase la Anna Andreevna câteva mişcări şi mă întreba mereu după întâlnirea cu ea dacă am remarcat cum şi-a întins gâtul, cum a clătinat din cap şi cum buzele i s-au încordat de parcă a rostit „nu". El repeta această mişcare şi se mira că eu n-am reţinut-o la fel de exact ca el. În variantele *Lupului,* eu am descoperit gura care spune „nu", însă acolo nu mai este o gură de femeie, ci aceea care a repetat mişcarea Annei. Prietenia dintre aceşti oameni, atât de nefericiţi cum poate n-au mai existat alţii, a fost, poate, unica răsplată pentru toată truda amară şi drumul chinuitor pe care amândoi l-au parcurs. Spre bătrâneţe, în viaţa Annei Andreevna a apărut o rază de lumină, şi ea ştie cum să o folosească. Dar versurile ei nu se tipăresc, trecutul nu poate fi radiat, şi, dacă n-ar fi însuşirea de a trăi prezentul, chipurile caracteristică poeţilor, în orice caz celor doi, este puţin probabil că ea s-ar fi putut bucura de viaţă, cum se bucură acum.

Cartea şi caietul

„De aici va ieşi o carte", a spus Cearenţ, ascultând versurile despre Armenia. Asta se petrecea la Tiflis, în Erevan n-ar fi îndrăznit să ne viziteze. Pe O. M. l-au bucurat vorbele lui Cearenţ. „Cine ştie, poate că, într-adevăr, va ieşi o carte"… După câţiva ani, la rugămintea lui O. M., i-am dus lui Pasternak o sumedenie de poezii, scrise la Voronej, şi el a început brusc să vorbească de „miracolul naşterii unei cărţi"… în viaţa lui, a zis Pasternak, asta i s-a întâmplat o singură dată, când a scris *Sora mea viaţa*… I-am

relatat această discuţie lui O. M. „Vasăzică, o carte nu înseamnă doar versuri pur şi simplu?” am întrebat eu. O. M. doar a râs.

Succesiunea operelor care se nasc aparte este strict firească, la fel ca succesiunea versurilor într-o poezie, dar semnele exterioare ale acestei legităţi nu sunt îndeajuns de clare. Dacă ar fi vorba de o operă unitară din punct de vedere exterior, cum ar fi poemul, aceasta ar fi limpede pentru oricine, dar succesiunea interioară a poeziilor lirice nu este aşa de pregnantă. Cu toate acestea, cuvintele despre simţul stereometric al poetului (*Convorbiri despre Dante*) se referă şi la versurile lirice în totalitatea lor, reunite într-o „carte”.

Pesemne că nu la toţi poeţii procesul naşterii unei cărţi decurge la fel. La unii, lucrurile între care există raporturi de reciprocitate apar în succesiune cronologică, alţii grupează versurile, precum Annenski trifoiurile sale ori Pasternak, care crea subdiviziuni interioare în cărţi, unde intrau versurile scrise la intervale diferite, deşi în cadrul aceleiaşi perioade. O. M. făcea parte din prima categorie: versurile se năşteau grupuri sau în torent până se epuiza inspiraţia. Restabilind cronologia, el regăsea compoziţia generală a cărţii.

Tristia a fost alcătuită fără el şi astfel principiul general este încălcat.

Restabilirea cronologiei este o misiune dificilă, şi nu doar acum când multe date sunt pierdute. Dificultăţi erau şi când trăia Mandelştam, când toate datele existau. Dar trebuie să spunem că datele înseşi ascund în sine o inexactitate; pentru că reprezintă momentul notării lor pe hârtie, nu începutul şi sfârşitul lucrului. Cred că, în general, începutul este determinabil doar în cazul procesului rece de versificare: oare O. M. putea să ştie ce urmează să scrie în general, ce va rezulta din mormăiturile lui când începea să asculte zumzetul de albină? Cea de-a doua dificultate: cum să determini care moment, pentru fiecare poezie, este hotărâtor – începutul ori

sfârşitul? Acest lucru este cu atât mai important cu cât în lucru nu se află doar o singură poezie, ci câteva.

În timpul vieţii lui O. M., ordinea generală, într-o serie de cazuri, n-a fost pe deplin precizată: O. M. nu era hotărât cum să dispună ciclul *Lupului* şi versurile de la mijlocul *Celui de al doilea caiet voronejean*. Dar n-a izbutit să ducă această operaţie la bun sfârşit. În schimb, munca de bază privind pregătirea pentru tipar a fost făcută când trăia – împărţirea pe „caiete”. Originea acestei denumiri este pur familială, de lucru. Versurile din anii 1930-1937 au fost notate în Voronej – manuscrisele din anii 1930-1934 au fost confiscate la percheziţie şi n-au fost înapoiate. Pentru a nota versurile am procurat, nu fără greutate – la noi nu poţi niciodată să găseşti fără dificultate hârtie ca lumea – caiete de şcoală obişnuite. Începutul l-a pus ceea ce în prezent alcătuieşte *Primul caiet voronejean*. Pe urmă a trebuit să ne amintim şi să notăm versurile din anii 1930-1934, adică *Versuri noi*. O. M. a stabilit el însuşi începutul şi sfârşitul a două caiete, care conţineau *Versurile noi*. „Caietul” este probabil o subdiviziune a cărţii.

În toamna lui 1936, când se strânseseră destule poezii, O. M. m-a rugat să mai fac rost de un caiet, deşi în cele vechi mai erau pagini nescrise. Acesta este *Cel de al doilea caiet voronejean*. Între *Cel de al doilea*… şi *Cel de al treilea*… aproape că nu există un interval în timp, dar *Cel de al treilea*… adevereşte că a început ceva nou. Versurile din *Cel de al treilea*… nu constituie continuarea inspiraţiei anterioare, care se epuizase. Dacă ar exista metode exacte de analiză a versurilor, s-ar putea demonstra că o dată cu fiecare „caiet” se epuizează un anumit material şi ia sfârşit inspiraţia unitară. De altfel, asta se vede şi cu ochiul liber.

Cuvântul „carte” este legat, în concepţia noastră, cu tiparul: cartea presupune un anumit volum şi un număr de rânduri corespunzător pentru tipar. Pentru „caiet” nu există nici un fel de reguli, lui nu i se pot aplica criterii aritmetice. Începutul şi sfârşitul

„caietului” sunt reglementate numai de unitatea inspiraţiei poetice, care dă naştere versurilor în sine legate între ele.

„Caietul” este, de fapt, o „carte” – în concepţia lui Cearenţ, Pasternak şi Mandelştam – nestingherită de comodităţile editurii, care necesită un anumit volum şi structură, uneori chiar artificială. Însă cuvântul „caiet” în sine este absolut întâmplător şi a fost sugerat de veşnica noastră lipsă de hârtie. Acestei denumiri îi sunt caracteristice, pe de o parte, o concreteţe neplăcută, pe de alta – o asociere obsedantă: „Caietul de note” al lui Schumann. Dincolo de ea se află doar tradiţia scriiturii manuscrise, iar ea capătă o importanţă uriaşă în veacul nostru dinaintea lui Gutenberg.

În tinereţe, O. M. folosea cuvântul „carte” cu sensul de „etapă”. În 1919, el credea că va fi autorul unei singure cărţi, apoi a observat că există o separare între *Piatra* şi ceea ce pe urmă s-a numit *Tristia*. Fiindcă veni vorba, acest titlu l-a dat Kuzmin în absenţa lui Mandelştam. Tristia are o structură aleatorie – aici au intrat numeroase manuscrise neordonate, duse în străinătate de editor, fără ştirea autorului. Cartea a doua a fost deformată de cenzură, iar titlul l-a primit tocmai pentru că O. M. şi-a înţeles greşeala referitoare la o singură carte care i-a fost hărăzit să o scrie. El n-a remarcat numaidecât cum a luat sfârşit *Piatra* dinaintea revoluţiei şi a început cartea războiului, a presimţirii şi a înfăptuirii revoluţiei. Versuri noi este cartea renegării conştiente, iar Caietele voronejene – cartea exilului şi a morţii. Sub fiecare poezie transcrisă de mine la Voronej, O. M. a pus data şi litera „V”. „De ce?” am întrebat eu. „Aşa… Lasă…” a răspuns O. M. El parcă a însemnat toate aceste file, dar s-au păstrat foarte puţine, pentru că înainte se contura anul 1937.

Ciclul

Etapa este o noţiune care ţine de concepţie. Asta se referă la diferitele stadii de evoluţie a omului însuşi, iar o dată cu evoluţia se schimbă şi atitudinea lui faţă de lume şi de poezie. Tristia s-a născut în aşteptarea revoluţiei şi a celor dintâi contacte cu ea, iar *Versurile noi* după ruperea tăcerii prin *Cea de a patra proză*. Înlăuntrul fiecărei etape pot să existe diferite cărţi. Eu cred că *Versuri noi* şi *Caiete voronejene* – două cărţi separate de arestare şi exil – reprezintă o singură etapă, într-una dintre ele sunt două, în cealaltă trei secţiuni, numite „caiete”. Cu alte cuvinte, pentru O. M. cartea este o perioadă biografică, iar „caietul” o secţiune de versuri definită de unitatea materialului şi a inspiraţiei.

Ciclul este o unitate mult mai mică. În primul caiet al *Versurilor noi* se distinge, de pildă, ciclul *Lupului*, sau al ocnei, precum şi ciclul armenesc. De fapt, Armenia în sine nu este un ciclu, ci o selecţie. O. M. are două selecţii de acest fel: *Armenia* şi S*tanţe*. Doar în ele nu a respectat cronologia şi, deci, caracterul de jurnal liric atât de specific, de pildă, caietelor din Voronej, dar latent în perioadele timpurii, când O. M. efectua o selecţie neîndurătoare şi distrugea sumedenie de versuri lipsite de maturitate.

În *Cel de al doilea caiet voronejean*, un ciclu începe cu poezia *Sirena*, altul cu *Plămada lumii*. În fiecare dintre aceste cicluri există o poezie de la care pornesc celelalte. Ea nu este prima şi elaborarea ei a durat mai mult decât a altora. Au fost cicluri în care poeziile urmau una după alta, ca verigile unui lanţ, şi altele în care versurile formau un ghem şi toate purced dintr-o singură poezie-matcă.

Este uşor să demonstrezi că *Lupul* a fost matricea întregului ciclul al ocnei, pentru că s-au păstrat ciornele. Poeziile care au origine comună se deosebesc uneori atât de mult, încât la prima vedere între ele nu se observă nici o legătură: în procesul elaborării

au dispărut cuvintele şi versurile comune, care se asemănau unele cu altele. În genere, lucrul la ciclul care s-a constituit ca un ghem încâlcit are proprietatea de a diferenţia – un organism se desprinde de altul şi fiecăruia dintre ele i se restituie toate particularităţile care îi aparţineau. Această operaţie seamănă cu mişcarea grădinarului care separă butaşii cu mlădiţe sănătoase.

În ciclul *Lupul*, ultimul a fost zămislit versul „*Şi moartea mi-o aduce doar egalul meu*”, deşi în el se afla cheia semantică a întregului ciclu. Sursa acestui ciclu sunt cântecele ruseşti de ocnă. Dintre cântecele populare, O. M. le iubea numai pe acestea. Cântecul ca atare este pomenit în *Pilotul de navă*: „*Iată pilotul navei un cântec aspru îngână*”, şi în variantele *Lupului*: „*Imperativ, cineva intonează un cântec*”, şi „*Timpul, acolo, în jarişte, cântă*”… Pentru O. M., referirea la un cântec este o raritate, în ultima perioadă, în afară de ciornele *Lupului* şi *Pilotului*, ea se întâlneşte doar în *Cântec abhaz*: „Eu cânt când gâtul mi-este reavăn, sufletul uscat Şi ochii nu prea umezi şi cugetul nu umblă cu tertipuri…” în primele două cazuri, cântecul şi versurile nu se identifică, O. M. nu putea să sufere aşa ceva. Deschizând ultimul număr al revistei *Zvezda*, O. M. se mira întotdeauna de ce poeţii sovietici, mai ales cei din Leningrad, declară că ei sunt tineri şi le place să cânte. Chiar a socotit de câte ori într-un număr se întâlnesc aceste atribute ale poetului sovietic. A rezultat o sumă impresionantă.

După ciornele *Lupului* se poate deduce cum s-au zămislit versurile acestui ciclu. Variantele – „*Şi gura mi-e sluţită de minciună*” şi „*Altfel, să-i duci, însă, te rog, mai iute, Acasă la minciuna cu şase degete*” s-au desprins într-o poezie independentă – Minciuna…

Poeziile Alexandr Gherţovici şi Romanițe alcătuiesc într-un fel periferia ciclului. Semnul exterior al legăturii este cuvântul „şuba”. In Romanițe este o şubă boierească, şubă ce i-a fost reproşată şi în Alexandr Gherţovici.

Amândouă au legătură cu „şuba călduroasă a stepelor siberiene”… Şuba este unul dintre motivele recurente la O. M. El a apărut încă din volumul *Piatra*: portari în cojoace grele, femeia în haină de blană, apoi îngerul în blană de oaie aurie… Prima scriere în proză a lui O. M., care s-a pierdut la Harkov în editura surorii lui Rakovski[1], se intitula *Şuba*. Şi, în sfârşit, „*în şubă domnească, nu pentru rangul lui*” din *Zgomotul timpului* şi „şuba literară” din *Cea de a patra proză*, pe care O. M. o zvârle de pe umeri şi o calcă în picioare. Şuba înseamnă stabilitatea vieţii de toate zilele, şuba înseamnă gerul rusesc, situaţia socială la care nu îndrăzneşte să râvnească razoncinţul.

Şuba din Romanițe este legată de o întâmplare amuzantă. Pe la sfârşitul anilor douăzeci, cucoana unui demnitar[2], care pe urmă a murit, i s-a plâns Emmei Gherştein că Mandelştam i s-a părut un om cu totul străin: ea, cică, nu poate să uite în ce şubă luxoasă se plimba el prin Moscova la începutul n.e.p.-ului… Am scos amândoi exclamaţii de mirare. Această şubă, care aparţinuse unui paracliser sărac, am cumpărat-o la bazarul din Harkov – era o blană de raton roşcovan năpârlit, care se încheia ca o rasă… Bătrânul paracliser o vindea ca să-şi cumpere pâine. O. M. a cumpărat această splendoare când ne întorceam din Caucaz la Moscova, ca să nu îngheţe în nord. Această primă „şubă literară” şi „domnească, nu pentru rangul lui” i-a fost împrumutată lui Prişvin, care a dormit pe ea o noapte la căminul din Bulevardul Tverskoi, în loc de saltea. El a acoperit cu ea un primus de calibru mic care explodase. Ultimele fire de păr ale ratonului au fost carbonizate, şi O. M. nici n-a apucat să-şi azvârle această şubă şi s-o calce în picioare, însă ar fi trebuit… De ce să poarte o şubă purtată de altcineva? El nu avea rangul să poarte şubă…

---

[1] Editura Pumoșci (Ajutorul) din Harkov , care aparținea A. Rakovskaia-Petrescu.

[2] O.D. Komeneva.

Cu şubele au fost întotdeauna nişte complicaţii. Odată am făcut rost de bani şi ne-am dus să cumpărăm o şubă obişnuită, sovietică, de la un magazin universal, dar s-a dovedit că şubele puse în vânzare erau din blană de câine. O.M. nu s-a încumetat la o asemenea trădare faţă de nobila specie canină şi a preferat să tremure de frig. Şi astfel a rămas până în ultimul an de viaţă, când trebuia să călătorim în vagoane neîncălzite spre zona de o sută de verste. Şklovski n-a mai suportat: „Dumneata ai o figură de parcă ai fi călătorit pe tampoane, a zis el. Trebuie să ne gândim la o şubă”… Vasilisa şi-a amintit că la Andronikov stă nefolosită o şubă veche a lui Şklovski. Andronikov o purtase pe vremea când îşi croia drum în viaţă, însă acum i se cuvenea ceva mai boieresc. L-au chemat pe Andronikov să vină cu şuba, şi într-o atmosferă de mare solemnitate l-au împopoţonat pe O. M. cu ea. I-a prins grozav de bine în iarna aceea petrecută la Kalinin. Pe O. M. l-au arestat primăvara şi n-a luat şuba cu el: s-a temut de o greutate în plus. Şuba a rămas la Moscova, iar el a tremurat în haina galbenă de piele, şi ea dăruită de cineva în ultimul an al vieţii lui zbuciumate, lângă Moscova, la versta o sută cinci.

În ciclul *Lupului* se observă pregătirea pentru exil: păduri siberiene, laviţe-pat, tăieri de copaci… Materialul acestui ciclu este lemnul: butucul, hârdăul, pinul, sicriul de pin, aşchia, securea, sâmburele de vişină… Epitetele, în special – „aspru”, în acest ciclu, aparţin aceleiaşi serii.

Acest ciclu a fost început înaintea *Lupului*: în fiarele lanţurilor de la uşi, în incendiile şi gerurile Petersburgului, în cuţitul ascuţit şi pâinea rotundă, în sentimentul că „*Să locuieşti în Petersburg e ca şi cum ai dormi într-un sicriu*” şi în nevoia de a fugi cât mai degrabă la gară, „*Unde nimeni nu ne-ar căuta*”… Sensul acestui ciclu este renegarea, fratele tăgăduit. Am citit mai pe urmă la Baudouin că „frate”, iniţial, n-a fost un termen de rudenie, ci însemna „primit în trib”… O. M. n-a fost primit în tribul literaturii sovietice, ba chiar şi

şuba de paracliser, pe umerii lui, era o mărturie a ideologiei burgheze… Apoi, acest ciclu este despre cel care spune „nu” şi despre cel ce merge cu „poporul de jos”.

Ecourile anului 1917 se regăsesc şi în camionul care claxonează la poartă… Din trunchiul *Lupului,* toate aceste teme se răspândesc în caietul întreg.

Încercarea de a-şi găsi o a doua patrie – Armenia – n-a avut succes. Reîntors cu forţa la Moscova – „*Am revenit, nu, corect e: cu forţa am fost întors în Moscova budistă*” – O. M. şi-a stabilit locul în ea. Stabilirea s-a dovedit destul de exactă.

În poeziile de după sufocare se observă două accese: primul este uimirea la vederea unui pământ nou – cernoziomul, pe urmă, revenindu-şi din uimire, O. M. a început să-şi aducă aminte cum a ajuns el aici, şi asta i-a inspirat versurile despre perioada din Cerdîn a vieţii noastre.

În amândouă ciclurile din acest caiet, fiecare poezie nouă s-a dezvoltat din vreuna dintre ramurile roditoare anterioare. Muguraşii [pociki] din Apărătoarea de urechi – „*Să nu întrebi cum se dilată muguraşii*” – au apărut pentru prima dată ca rimă la „bulgăraşi” în poezia *Cernoziom* – la un moment dat „bulgăraşii” s-au repezit la sfârşitul versului, ca să se îmbine cu „muguraşii”, dar, pe urmă, au revenit la locul lor. Activitatea instrumentală şi cea semantică s-au împletit într-atât, încât nu mai este posibil să fie despărţite. Oare au apărut întâmplător menţiunea despre „pământ şi libertate”[1] în *Cernoziom* sau câteva rime – „kuterma”, „tma” [harababură, întuneric] la cuvântul interzis „tiurma” [închisoare] din *Stanţe*? Şi de ce asocierile cu pedeapsa capitală se întâlnesc în cele mai neaşteptate locuri, de pildă în Tunsul copiilor – „*De viaţă suntem plini într-o măsură capitală*[2]”…

---

[1] în rusă Zemlia i Volia. Organizaţie revoluţionară (teroristă) narodnică, înfiinţată în 1876 la Petersburg.

[2] În rusă vâsşaia mera care înseamnă şi pedeapsă capitală.

Aceste asocieri au intrat zdravăn în existenţa noastră, şi O. M. atât în versuri, cât şi în proză, pomeneşte în repetate rânduri de închisoare. Îmbinările de cuvinte „l-au luat”, „stă” [la închisoare], „l-au eliberat”, „l-au băgat” [la închisoare] au căpătat în limba rusă sensuri noi, şi asta arată cât de puternic este impregnată viaţa noastră cu reflecţii privitoare la închisoare. Tocmai aceasta este difuziunea, întrepătrunderea puşcăriei şi lumii din afară, care este indispensabilă cârmuitorilor pentru intimidarea celor pe care îi cârmuiesc.

Aceste consideraţii pe tema închisorii vreau să le închei cu o scenă de moravuri din anul o mie nouă sute treizeci şi şapte. În centrul Moscovei se află o clădire[1], unde pe unele paliere locuiau scriitori şi cekişti. Dumnezeu ştie cum au ajuns acolo cekiştii, poate au fost instalaţi în locul celor arestaţi, din alte instituţii, care împărţeau clădirea cu scriitorii. Ei însă locuiau acolo, şi se întâmpla ca vecinii să se ciocnească cu ei în diferite ocazii. Odată, de pildă, un cekist beat, pe care nevasta îl dăduse afară din apartament, făcea tărăboi pe palier: în deliru-i de om beat, îşi reamintea cum l-a interogat şi l-a bătut pe colegul lui în timpul interogatoriului, şi vărsa lacrimi de căinţă târzie. Am telefonat soţiei lui în apartament şi am obligat-o să-şi lase bărbatul în casă, explicându-i că pentru aiureala asta de beţiv n-o să-i fie nici lui bine… Şi iată că în curtea acestui bloc au intrat nişte cântăreţi ambulanţi. Ei simţeau necesitatea momentului şi cântau cele mai bune cântece de ocnă clasice: siberiene, de la Baikal, de-ale hoţilor… Numaidecât, la toate balcoanele, s-au bulucit oamenii, fireşte – fără scriitori. Cântau şi ei o dată cu cântăreţii şi le aruncau bani… Totul a durat cam o jumătate de ceas, până ce careva dintre locatarii fermi din punct de vedere ideologic a coborât să-i alunge pe cântăreţi. Dar cineva de sus a izbutit să le strige – ştergeţi-o! – și au şters-o. Stăteam cu O.

[1] Bloc în pasajul Teatrului de Artă, construit pentru scriitori în 1931.

M. la unul dintre balcoane, le-am aruncat şi noi o monedă sau o bancnotă… Am plătit tribut folclorului rus. Osea cel tânăr – cum este numit acum Iosif Brodski, exilat pentru parazitism, mai degrabă pentru versuri, pentru că viaţa se repetă, deşi în alte forme – i-a spus recent Ahmatovei că la Pasternak nu întâlneşti nici un pic de folclor. Oare este posibil aşa ceva? Eu cred că una dintre problemele care se ridică în cazul studierii creaţiei poetice este problema legăturii cu folclorul. La O. M., folclorul ocnaşilor se observă numaidecât, el a fost sugerat de viaţă şi este aşternut la suprafaţă. Asta nu este unica relaţie a lui O. M. cu bogăţia folclorică europeană şi rusă. De folclor n-ai unde să fugi, problema este să-l transformi în poezie contemporană individuală.

Mlădiţe gemene

Poezia *Acest meleag în ape sumbre* a fost elaborată încet, anevoie, multe zile la rând. O. M. se plângea de „ceva”, aproape palpabil şi foarte important, care nu vrea nicicum să vină. Se pârguia ultima strofă – şi ea a fost elaborată ultima, ceea ce nu se întâmplă câtuşi de puţin întotdeauna.

O. M. stătea la masă, cu spatele la mine, şi scria ceva. „Vino puţin, să vezi ce am…” M-am bucurat că „apele sumbre” s-au terminat şi o să mergem să ne plimbăm. Mă plictisisem de această poezie ca de harta din placaj de la centrala telefonică, pe care se aprindeau nişte beculeţe care indicau punctele cu care exista legătură. Însă mă aştepta o dezamăgire – pe hârtiuţa ce mi se întinsese am citit: „*Etapele convoiului îndepărtate*”. „Aşteaptă, asta nu-i totul”, a spus O. M. şi a mai scris: „Iarna o percep acum ca pe un dar întârziat…” „Eşti nebun! Am zis eu indignată. Aşa n-o să mai ieşim niciodată. Mergem la piaţă, ori mă duc singură…” Ne-am dus la piaţă împreună – se afla la doi paşi de casă – am vândut ceva şi apoi am cumpărat ceva. Dacă îmi aduc bine aminte, am vândut un

sacou din stofă groasă. „Într-unul ca ăsta te îmbracă la puşcărie”, a zis cumpărătorul, un mujic care trăia la oraş. „Aşa e, a răspuns O. M., dar el a trecut pe acolo, acum este inofensiv…” Mujicul a surâs şi ne-a dat preţul cerut. Numaidecât am organizat un ospăţ, adică am făcut rost de încă o bucată de carne sau de salam, dacă acesta se găsea. E greu să-ţi aduci aminte ce găseai de mâncare în diferite perioade, însă exista întotdeauna un „meniu al zilei”, pe care toată lumea îl mânca. Acum la Moscova se mănâncă la masă cârnaţi fierţi. În perioada aceea, cred că eram ospătaţi cu găini vineţii, iar conservele la cutie erau socotite lux. A existat perioada fazanilor şi porumbeilor congelaţi, dar s-a terminat repede. Perioada peştelui a durat mai mult. E drept, în provincie nu ajungea mai nimic din „meniurile zilei”, în schimb acolo ştiau să preţuiască pâinea cea de toate zilele.

Strofa cu ceainicul nocturn a apărut aproape în aceeaşi zi, iar cele două poezioare care s-au desprins din *Apele sumbre* au fost doar uşor cizelate. În *Etapele convoiului îndepărtat* a fost fixat peisajul ce se vedea de la fereastra sanatoriului din Tambov – iată de unde provine cuvântul „pavilion”. Noi nu locuiam în pavilioane, ci unde se nimerea, cu precădere în maghernițe. Pentru mine este limpede cum ultima strofă din „apele sumbre” a ajutat la găsirea versurilor „*Ca pe un dar întârziat, Iarna o percep acum*…”: ea a dat versul „*Lipsindu-i iarna, stepa-i goală*”. Brusc, cu această poezie a ieşit la iveală particularitatea anotimpului: totul a înţepenit în aşteptarea iernii întârziate. Natura aştepta iarna, iar oamenii, în decembrie 1936, ştiau ce le va aduce 1937, care se apropia. Pentru asta nu era necesar nici un fel de simţ istoric: izbutiseră să ne avertizeze încă din vară prin emisiunea radio privind viitoarele procese. În această strofă, O. M. s-a referit la pământul Voronejului: *Unde sunt? Ce se întâmplă cu mine? Fără de iarnă stepa-i goală… Asta e maştera lui Kolţov… Glumeşti – e patria sticletelui !* Aceste versuri constituie sinteza dispoziţiei lui din acele

zile – sentimentul nenorocirii nu putea să biruie bucuria veşnică şi năvalnică a vieţii, veselia cu totul inexplicabilă a bardului închis în cuşcă. Şi mai departe din nou amănunte exacte din viaţa lui: noaptea, târziu, obosit de muncă, ieşea să se plimbe prin oraşul pustiu, unde mereu era polei.

După dispariţia portarilor, oraşele noastre provinciale au devenit ţinutul „alunecuşului veşnic"… Despre asta citim şi în versurile voronejene ale Ahmatovei, care nu ştia deloc să meargă pe gheaţa ca oglinda: „*Pe cristale eu calc temătoare*…" Ceainicul era unul electric – un lux nemaiauzit pentru vremurile acelea, dar noi ne-am permis acest lux pentru că O. M., când lucra noaptea, întotdeauna bea mult ceai. Numai de la două lucruri nu se putea abţine: de la ceai şi de la ţigări. Restul, consideram noi, vine de la sine.

În Voronej au fost concepute două „triplete", adică trei poezii având aceeaşi obârşie. Prima „tripletă": *Ape sumbre*, *Ca pe un dar întârziat* – noi am numit această poezioară *Corbul* – şi *Etapele convoiului îndepărtat*. O altă „tripletă": *Pădurile cu zece cifre, Ce să ne facem cu tristeţea câmpiilor* şi cu reminiscenţele de pe râul Kama – *O, această-ntindere domoală, asfixiantă*. În prima „tripletă" totul s-a întreţesut ca într-un ciclu, încurcat ca un ghem. În cea de a doua, toate cele trei poezii au odrăslit de sine stătător dintr-o rădăcină comună. Versurile „*Ce să ne facem cu tristeţea câmpiilor, Cu foamea lungă a minunii lor*" şi „*Miracolul câmpiei ce respiră*" fac legătura între primele două poezii. Cea de a treia este legată cu tema respiraţiei, a astmei, care se găseşte şi în celelalte două. „întinderea asfixiantă" din cea de a treia poezie se aseamănă cu „miracolul ce respiră". În versurile unde este pomenit Iuda, însuşi ritmul este structurat aidoma gâfâitului… Astma, care îl chinuia pe O. M., s-a făcut simţită în iarna aceea şi în ritmul multor poezii…

În prima tripletă există încă o asemănare formală: rimele „sovhoznîh" şi ,,groznîh" [„de sovhoz"„ şi „cumplit"] în poezia principală şi repetarea sunetului „z" în celelalte două: „moroza" –

„oboza” -”berioza” – „proza” [ger – convoi de care – mesteacăn – proză]…

În orice poezie a lui O. M.se evidenţiază versul care a fost conceput cel dintâi, dar, căutându-l, nu trebuie să uităm că foarte rar el începe strofa întâi. Evidenţiindu-l – fireşte, numai dacă n-a dispărut în textul definitiv, ceea ce, de altfel, se întâmplă – se poate restabili aproape întreaga desfăşurare a lucrului. Eliminarea primului vers numit în minte din textul definitiv este un proces firesc. Referitor la aceasta, lui O. M. îi plăcea să citeze vorbele lui Gumiliov: „Acestea sunt versuri bune, Osip, dar când vei isprăvi, nu-ţi va mai rămâne niciunul din cele de acum…” În astfel de cazuri, istoria textului nu poate fi, desigur, restabilită: căci partea cea mai mare a lucrului se execută în minte şi cu buzele, dar nu se fixează pe hârtie.

Primul vers stimulator şi ultimul cuvânt găsit constituie, de asemenea, chei ale compoziţiei poetice: în ele stă impulsul începutului şi sfârşitului. Epitetele „dohotul scrupulos al muncii”, „pădurile cu zece cifre”, „trândavul bogatâr” sunt exemple de cuvinte găsite la urmă.

Pentru O. M., „tripletele” sunt cazuri rare. Mult mai des se întâlnesc „dubletele”, mlădiţele gemene pe o singură rădăcină. Dintre poeziile publicate: *Nu ştiu când s-a născut acest cântecel*, *În vârful stogului pe scară am urcat*, de asemenea, *1 ianuarie 1924* şi *Nu, eu niciodată n-am fost contemporanul nimănui* sunt exemple caracteristice de „gemeni”. Şi din perioada petrecută la Voronej există, de asemenea, multe. Cele două poezii despre râul Kama: *Ce întuneric e pe râul Kama Când oraşele se sprijină pe genunchii de stejar* şi *Priveam, pierzându-mă în estul pădurilor de brazi*, reprezintă un „dublet” obişnuit… Cele două *poezii Rătăcitu-m-am în cer* reprezintă, de asemenea, „dublete” cu acelaşi început şi cu o dezvoltare diferită. Această „structură geamănă” este foarte caracteristică pentru O. M. În afară de „gemenii” enumeraţi, el mai

are foarte mulţi. O. M. avea de gând să păstreze amândouă mlădiţele *Rătăcitu-m-am în* cer şi să le tipărească alături: căci compozitorii fac întotdeauna aşa, şi pictorii de asemenea… Dacă o să apuc să văd o ediţie liberă a operei lui O. M., o să-i îndeplinesc neapărat voinţa. Acum, însă, chiar dacă o să-i publice cartea, care putrezeşte la „Biblioteca poetului”[1], nici pe mine, nici pe Hardjiev n-o să ne lase nimeni să facem asta, căci suntem oameni lipsiţi de drepturi. Un redactor deştept o să-mi explice cât se poate de clar că din două variante trebuie aleasă cea mai bună; că poeţii înşişi, prietenii şi rudele lor nu pot să decidă în această chestiune; că moştenirea poetului nu aparţine celor care timp de cincisprezece ani au dreptul să primească jumătate din drepturile de autor, ci savanţilor şi experţilor, care sunt foarte pricepuţi la aşa ceva şi ştiu temeinic ce e bine şi ce e rău… în afara ideologiei juste, redactorul sovietic contemporan preţuieşte mai presus de orice limpezimea, acurateţea, structura curgătoare şi compoziţia fastuoasă, unde sunt aşezate, ca pe tavă, comparaţii, metafore şi alte figuri de stil. O. M. n-a apucat această înflorire a culturii, dar s-a mirat de multe ori că experţilor noştri nu le place deloc poezia. Şi Anna Andreevna, aflând că un biet băieţandru[2] a fost proclamat „un viitor Puşkin”, a zis: „Asta pentru că lor nu le plac versurile…” Băieţandrul scria versuri curgătoare, în care se puteau recunoaşte lucruri cunoscute de când veacul. Cel mai mult ei îndrăgeau traducerile cu luciul lor de produse de-a gata. Peste tot existau astfel de experţi şi judecători, dar în epoca stalinistă ei au înflorit în toată splendoarea şi acum se află la putere şi în pictură, şi în arhitectură, şi în cinematografie, şi în literatură. Dar să-i ia naiba… Căci lor li s-a poruncit să facă renaştere, dar a rezultat ceva de felul „Cafeneaua

---

[1] Colecţie de poezie iniţiată de M. Gorki şi editată de Izdatelstvo pisatelei (Editura Scriitorilor) din Leningrad (1931-1935), preluată apoi de Editura Sovetski pisatei din Moscova.
[2] Valea Berestov (n.a.).

Renaşterea”, dar nu era simplu să ai de-a face cu ei.

În tinereţe, O. M. lichida urmele obârşiei comune a versurilor ori distrugea una dintre poeziile înrudite. Multă vreme el n-a vrut să noteze *Contemporanul* şi *Nu ştiu de câtă vreme*… nerecunoscându-le dreptul la existenţă de sine stătătoare. În perioada de maturitate concepţia lui s-a schimbat, probabil că a decis să legifereze însuşi principiul mlădiţelor gemene şi nu le mai considera variante: „început identic ? Ei şi? Versurile sunt însă diferite…” Sau: „Cu atât mai bine că se vede… Ce-i de ascuns aici?” spunea el. Dacă în tinereţe O. M. era criptic şi nu dezvăluia cititorului decât anumite lucruri, în perioada de maturitate şi cea finală el revedea întregul flux şi vedea valoarea chiar în elanul poetic, nu în manifestările lui separate. În asta se făcea simţită libertatea interioară ce şi-o căpătase şi care a devenit piatră de încercare pentru mulţi dintre vechii lui preţuitori. În aceste poezii ale lui O. M. ei văd ceva neisprăvit, imperfect. „El nu şi-a pregătit cartea pentru tipar. Mai trebuie cizelată”, îmi spuneau mereu cei doi fraţi Bernştein, lingvistul Serghei Ignatievici şi Ivici. „Câte repetiţii sunt aici – astea nu sunt decât variante”, spunea Orlov. Sluţki, ca şi Orlov, se plânge că Mandelştam cel tipărit poate fi înţeles, dar cel netipărit este din cale afară de greu. Bine că a apărut un cititor nou care abordează cu totul altfel versurile şi poezia în general.

Poetul cu etape ferm definite este osândit să constate că cititorii care s-au familiarizat cu o perioadă nu o acceptă pe a doua. Mulţi auditori permanenţi ai lui O. M. au întâmpinat cu ostilitate orice poezie nouă şi orice manevră poetică nouă, pentru că nu recunoşteau în ele pe cele vechi. Emma Ghernştein a afirmat multă vreme şi cu îndărătnicie că, după ciclul *Lupului*, O. M., în general, n-ar fi trebuit să mai scrie nimic. La fel i-a întâmpinat noile versuri şi Kuzin – aproape ca pe o ofensă personală. Dar amândoi s-au obişnuit cu versurile şi au devenit prietenii lor. Şengheli însă nu a putut să se împace cu versurile târzii, rămânând fidel celor timpurii.

În versurile din perioada de maturitate el nutrea aversiune faţă de vocabular – cuvintele din lexicul nepoetic. În schimb, acum au apărut numeroşi cititori care cunosc versurile după copiile volante şi care nu s-au uitat în nici un volum^ Nu se ştie dacă o să le placă etapa timpurie. Însă dreptul cititorului la alegere este la fel de incontestabil ca şi dreptul poetului de a fi publicat şi de a-şi apăra poziţiile poetice… Iată de ce eu am o altă atitudine faţă de cititori, cu gusturile şi chiar capriciile lor, decât faţă de redactori, posesori ai dreptului de a interzice şi cărora le plăcea să întâr-zie şi să reţină manuscrisele. În ceea ce priveşte „imperfecţiunea” lui O. M. din ultima perioadă, adică înainte ca el să-şi manifeste dorinţa de a-şi dezvălui laboratorul, tocmai ea a şi devenit lege pentru ediţiile postume, întrucât cele din timpul vieţii, cu toată dorinţa autorului, n-au existat. Căci doar era în stare să separe versurile unul de altul când socotea că este necesar.

Probabil că mlădiţele gemene nu reprezintă o trăsătură individuală a lui O. M. Astfel de perechi există şi la Ahmatova: *Dante* („Nici după moarte nu s-a mai întors în draga lui Florenţa”) şi *De ce voi apa mi-o aţi otrăvit Şi pâinea cu noroi mi-aţi murdărit* sunt neîndoielnic poezii „gemene”. În multe cazuri, aceste perechi servesc de comentariu una alteia: *Nu, fără călău şi eşafod Poetul nu există pe pământ, Cămaşa pocăinţei ne este hărăzită, Să mergem după faclă şi să jelim* – este un impuls comun pentru cele două poezii.

Alcătuind un volum, O. M. a păstrat toate poeziile „gemene”, dar în timpul lucrului, în ultima perioadă, a avut multe îndoieli. Astfel, a vrut să renunţe la, ,,*Lângă Kolţov, în lanţ sunt prins precum şoimul*”, deoarece nu uitase că această poezie servise drept impuls pentru alta: „*Când prin ramuri întristate*…” Aceste „gemene” sunt complet lipsite de asemănare exterioară, dar, cu toate acestea, O. M. n-a vrut s-o reţină pe cea dintâi, socotind-o ca fiind   prea directă, frontală.

Autoaprecierea poetului, mai bine zis, atitudinea lui faţă de versurile proprii în perioada de elaborare este întotdeauna părtinitoare şi condiţionată de o sumedenie de cauze complexe. Renunţarea la vreuna dintre poezii poate că este determinată pur şi simplu fiindcă împiedică apariţia alteia noi, aflată în perioada zămislirii şi nu poate să-şi croiască drum spre lumină. Uneori, cea veche conţine mugurele roditor al unei mlădiţe noi, şi, când această mlădiţă apare, autorului i se pare că prima n-a fost decât acumulare, preludiu al procesului de elaborare. Această senzaţie este foarte puternică în cazul apariţiei mlădiţelor gemene şi al separării rapide a ambelor mlădiţe. Aşa s-a întâmplat cu *Surâsul* şi *Sticletele*. În textele definitive, ele nu au nimic comun, dar, cu toate acestea, *Sticletele* s-a născut din *Surâs*. Întâmplător, s-a păstrat ciorna care atestă legătura reciprocă dintre aceste două poezii. Ciorna are o strofă în care sunt prezente: gură de copil, pleavă şi sticlete. Anume pleava a adus sticletele, iar ea şi-a păstrat o însuşire – caracterul înţepător – şi s-a prefăcut în gerul înţepător al acestei ierni cumplite nu prin gerurile ei. Însă, la început, O. M. a socotit *Sticletele* copil nelegitim.

Cele două poezii despre Ariosto au apărut cu totul altfel. Prima a fost scrisă în vara lui 1933 când, împreună cu Kuzin, proaspăt ieşit din puşcărie, am fost în vizită, la Starîi Krîm, la văduva lui Grin. Manuscrisele şi ciornele fuseseră confiscate la percheziţia din mai 1934. La Voronej, O. M. a încercat să-şi reamintească textul, dar memoria i-a jucat festa, şi astfel a rezultat un nou *Ariosto*. Nu după multă vreme, mergând la Moscova, l-am găsit pe *Ariosto* compus în 1933 într-una dintre ascunzătorile mele. Uite aşa au apărut două poezii pe o singură temă şi cu acelaşi material.

Această poveste este în spiritul timpului, şi eu o dăruiesc viitorilor comentatori.

Ultima iarnă la Voronej

În vara lui 1936 am izbutit să mergem în vilegiatură. Anna Andreevna făcuse rost de ceva bani. Am mai spus că luase şi de la Pasternak, apoi a mai adăugat ceva Evgheni Iakovlevici, şi s-a adunat o sumă să ne ajungă pentru câteva săptămâni de vilegiatură. Era foarte important, deoarece crizele se intensificau întruna. Am ales Zadonsk, un orăşel pe Don, cândva vestit pentru mânăstirea şi stareţul Tihon Zadonski. Astfel am trăit vreo şase săptămâni pe cursul superior al Donului, bucurându-ne şi fără să ne gândim la nimic altceva, însă radio ne-a dat pe neaşteptate de ştire că a început teroarea. Asasinii lui Kirov, a spus crainicul, au fost prinşi, şi se pregătesc procesele… Ascultând comunicatul, am ieşit tăcuţi pe drumul ce duce la mânăstire. Nu aveam despre ce vorbi, totul era clar. În ziua aceea, O. M., arătând cu bastonul, îmi atrăsese atenţia asupra urmelor unor copite de cal, în care se strânsese apa – în ajun plouase. „în loc de amintire”, a spus el.

Aceste urme au devenit apoi „degetarele săpate de copite”, când vocea ilustrului crainic, care îi suna în amintire, l-a determinat pe O. M. să ia măsuri pentru propria salvare.

Ne-am întors la Voronej şi ne-am trezit cu toate uşile închise. Nimeni nu mai vorbea cu noi, nimeni nu ne mai primea, nimeni nu ne mai recunoştea, în orice caz, în locurile publice. Dar, pe furiş, tot se mai străduiau să ne ajute.

Astfel, administratorul teatrului ne-a găsit o cameră la croitoreasa lor. Casa se afla pe o colină, deasupra râului – o magherniţă afundată în pământ. De pe platoul de lângă casă admiram malul opus cu fâşia lui de pădure. Copiii zburau cu săniuţele de-a dreptul spre râu. Tot timpul aveam acest peisaj dinaintea ochilor, şi O. M. ba îl pomenea, ba îl blestema în versuri, şi nu se mai sătura privindu-l.

Copiii întrebau: „Nene, tu eşti popă sau general?” O. M. le

răspundea mereu la fel: „Şi una, şi alta, din amândouă câte puţin…” Ei îl bănuiau că este general, cum s-a clarificat curând, pentru că se ţinea foarte drept şi cu „nasul pe sus”, adică îşi înălţa capul. Cu ajutorul lui Vadik, fiul proprietăresei, O. M. a participat la târgul de păsări. Păsările îi reveneau lui Vadik. „Băieţii au o atitudine specială faţă de păsări, zicea O. M. Ai văzut tu vreodată o fată cu porumbei la târg?” Păsările au ajuns în versuri. Numai pe pitulice O. M. a ofensat-o, despre ea n-a scris nimic. Însă el a căutat să mă convingă că pitulicea e un fel de piţigoi, şi piţigoilor le-a plătit tributul, e drept, în versurile pentru copii.

Ştiam că iarna asta pustiitoare este răgazul nostru cel de pe urmă, şi căutam să luăm de la ea tot ce putea să ne dea. Ca în versurile lui Klîcikov, care îi plăceau foarte mult lui O. M.: ,,*Înainte nu-i decât zbucium, Tot zbucium e şi-n trecut. Lângă mine, puţin să mai stai. Pentru Dumnezeu – te implor*…” Iată de ce caietul cel mai luminos, cel mai optimist a apărut tocmai în această perioadă.

Omul, pentru orice muncă intelectuală, ca orice instrument, are nevoie să fie acordat. De bună seamă, există diverse instrumente umane – ele funcţionează fără întrerupere, acordându-se din mers, altele, încetând să mai sune, trebuie să-şi acordeze din nou claviatura. Poeţii cu etape ferm exprimate aparţin celui de al doilea tip, şi versurile-cheie, care servesc, ca să zicem aşa, drept camerton, apar la începutul noii etape. La începutul *Celui de al doilea caiet* s-a nimerit să fie *Sirena*. „De ce sirena?” am întrebat eu. „Poate că-i vorba de mine”, a răspuns O. M.

Cum putea acest om hăituit, care trăia în deplină izolare, să se simtă, în acea pustietate şi acel întuneric în care ne-am trezit, „sirenă a oraşelor sovietice”? Căci din totala nefiinţă, O. M. ne anunţa că el este acea voce care se răspândeşte prin oraşele sovietice. Pesemne că tocmai acesta este sentimentul dreptăţii, fără de care este imposibil să scrii versuri. Lupta pentru demnitatea socială a poetului, pentru dreptul lui la cuvânt şi la poziţia sa este,

poate, tendinţa principală care a definit viaţa şi activitatea lui O. M. Despre aceasta se aminteşte şi în *Convorbiri despre Dante*, iar eu îi mai şi reproşam că îşi reglează conturile personale, însă el îmi răspundea mereu la fel: „Aşa trebuie”…

Şi în *Cel de al doilea caiet*, începând cu *Sirena*, a apărut tema afirmării poetului prin poezie. Era imposibil să ajungi cu mintea la o astfel de temă în anul celei mai mari opresiuni. Tema a venit spontan, căci aşa ceva este întotdeauna un fenomen normal, nu un proces raţional. La început ea suna mascat, se ascundea în spatele unei referiri la viaţa reală, cum ar fi sirena uzinei, sau nu era spusă pe de-a-ntregul, precum în *„Nici eu, nici tu – Ei au toată puterea…” „Cine sunt ei? Am întrebat eu, poporul*?” „Ei, nu, a răspuns O. M. Asta ar fi fost prea simplu…” Vasăzică, „ei” sunt ceva care există în afara poetului, acele voci, acea armonie pe care el încearcă s-o surprindă cu auzul interior pentru oameni, „pentru inimile lor vii”…

În versurile despre sticlete se conturează, de asemenea, tema poetului, însă ecourile ei pot fi observate doar în variantă, unde O. M. porunceşte sticletelui, analogul lui, să trăiască. Într-unui dintre eseuri, O. M. povesteşte despre un june-poet, care cutreieră redacţiile şi peste tot îşi oferă marfa literară ce nu era necesară nimănui. Acest june, ca şi sticletele, este numit fante. O. M. nu şi-a uitat niciodată asocierile şi ideile sau, cum li se spune, imaginile de mai înainte. Vorbind despre sticlete şi junele-fante, el nu putea să nu-şi aducă aminte că şi marfa lui literară nu mai este necesară nimănui şi, poate, tocmai de aceea şi-a poruncit cu atâta stăruinţă să trăiască.

Sticletele a fost închis în colivie, el n-a fost slobozit în adâncul pădurii…

„Eu însă nu pot să fiu ţinut pe loc, a spus O. M. Iată, am fost, prin contrabandă, în Crimeea.” Aici se referea la *Spărturile din golfurile ronde*… În această poezie constatăm o cadenţă brusc potolită: „*Şi pânza, ce norul prelungeşte, E potolită*…” Întotdeauna

ne deprima faptul că timpul zbura într- un ritm atât de rapid, şi O. M. avea impresia că prezentul, ca întotdeauna, este sesizabil la sud, şi numai la sud.

„Tu ai fost şi la Tiflis”, i-am spus eu, amintindu-i versurile despre Tiflis.

„A fost o călătorie silită, a răspuns O. M. Necuratul m-a atras acolo”. La versurile despre Tiflis l-a adus încercarea de a scrie o odă lui Stalin.

Amnistiind versurile în dizgraţie „*Să nu compari, cel viu nu se compară*”, O. M. a spus: „Acum, cel puţin ştiu de ce nu pot să merg în Italia”. Se pare că nu-l lăsa să meargă acolo „dorul senin”: „*Şi nu mă lasă dorul senin să-mi iau zborul Din braţele colinelor tinere din Voronej Spre ale lumii-ntregi din senina Toscana*…” Ca şi mai înainte, Italia trăia în casa noastră prin poeţii italieni, prin albumele de arhitectură. O. M. mă invita să ne plimbăm în jurul baptisteriului din Florenţa, şi această plimbare îl bucura tot atât de mult precum ieşirea pe platoul din faţa casei… Anotimpurile se schimbau şi O. M. spunea: „Asta e tot o călătorie, şi ea nu poate fi luată…” Acest om care iubea la nesfârşit viaţa îşi trăgea forţele din tot ce pe alţii, în special pe mine, nu putea decât să-i aducă la disperare, ca, de pildă, noroiul şi frigul toamnei. Şi el trăia cu impresia că înainte îi aparţinea totul: sudul, călătoriile, trenurile şi vapoarele, iată de ce folosea pentru ataşarea lui de exilat faţă de pământul voronejean doar expresia: „mi le-au luat…”

Când au fost create versurile despre stele, O. M. s-a necăjit tare mult. După indiciile lui, stelele apar în versuri când elanul, inspiraţia se isprăveşte sau „croitorul şi-a epuizat tot materialul”. O. M. îşi aducea aminte că Gumiliov spunea: toţi poeţii au o atitudine proprie faţă de stele, şi, după opinia lui, stelele înseamnă despărţirea de pământ şi pierderea simţului de orientare.

Dar şi mai tare l-a necăjit *Femeia din Kiev*, a doua poezie scrisă în iarna aceea despre femeia care îşi va căuta bărbatul. Prima este

Vârtejul ochiului uimit Aruncă-l pe urmele mele… „Asta nu-i întâmplător”, repeta el: era mereu obsedat de spaima despărţirii. De cele mai multe ori, el se temea de ceea ce se revela în versuri, şi cel mai mult de cântecul despre femeia ale cărei picioare trebuie să meargă „*Pe sticlă și pe nisip însângerat*…” Mi-a recitat doar câteva rânduri – am memorat ceva despre nişte fiare de călcat şi frânghii – şi niciodată n-a mai pomenit de aceste versuri. „Să nu mă întrebi, m-a rugat el, că, altfel, într-adevăr se va întâmpla ceva.”

Ajunseserăm să credem că lucrurile pomenite în versuri trebuie să dispară. O. M. şi-a pierdut în modul cel mai stupid bastonul cu mâner alb, pomenit în *Patriarhul*: „*Surâd ori, sfios, îmi aranjez o mină importantă, Apoi îmi iau bastonul şi ies*”; pledul cu care trebuia să-l învelesc: „*Când o să mor, cu el o să m-acoperi, precum cu un stindard*” – s-a destrămat aproape dintr- odată, n-a mai rămas din el decât o zdreanţă, şi eu o duc mereu cu mine… Şi de apartamentul pentru care m-am luptat atâta s-a ales praful, şi pe sticlete l-a mâncat pisica, şi chiar pisica a dispărut. E bine însă că n-am orbit. Mi-a fost întotdeauna frică de aşa ceva, însă un pictor înţelept, încă din perioada stalinistă, m-a liniştit: noi o să murim înainte de a orbi, ba ne vor şi ajuta…

Oda

Poetul ajunge să înţeleagă realitatea o dată cu versurile pentru că ele conţin elementul anticipării viitorului. Păsările de pradă nu văd bine obiectele din apropiere, dar sunt capabile să cuprindă cu privirea un domeniu de vânătoare vast, iar locuitorii iadului, cum se ştie, sunt orbi faţă de prezent, însă văd viitorul. „Toate sunt aşa”, a spus cu nepăsare Anna Andreevna, când i-am arătat o poezioară a lui O. M. în care se prevestea viitorul. Ea le studiase pe toate şi nu se mira de nimic.

În *Cel de al doilea caiet voronejean* există un ciclu a cărui

matrice a fost *Oda silită*, dedicată lui Stalin, dar ea nu şi-a împlinit menirea şi nu l-a salvat pe O. M. Din *Odă* au fost zămislite numeroase versuri cu totul diferite de ea, opuse ei, ca şi cum aici ar fi acţionat legea privind efectul bumerangului.

Ciclul „sticletelui" s-a dezvoltat pe fundalul unei sete nebune de viaţă, al afirmării ei, dar presimţirea nenorocirii s-a strecurat în el din primele clipe. Ea se găseşte în presentimentul morţii apropiate: „*în sanie viorie m-oi aşeza curând*"; în predicţiunea despărţirii noastre şi a ororilor care ne pândeau. Noi am trăit numai „*începutul evenimentelor cumplite*", iar viitorul se apropia „discret", ameninţător şi inevitabil, ca norul din poezia cu „ape sumbre". În sfârşit, O. M. a scris versuri despre câmpii şi cum pe ele se târăşte acela „pe care-n vis îl strigăm: Iuda al viitoarelor popoare", şi a văzut totul cu atâta limpezime, încât s-a trezit în faţa dilemei: să aştepte pasiv sfârşitul ori să facă încercarea de a se salva. 12 ianuarie 1937 este un moment de răscruce, şi sfârşitul versurilor despre sticlete, şi începutul unui ciclu nou, care s-a dezvoltat în jurul *Odei*.

Omul pentru care a fost scrisă *Oda* ne-a subjugat într-atât închipuirea, încât referiri mascate despre el pot fi descoperite în locurile cele mai neaşteptate.

Jocurile asociative îl trădează întotdeauna pe O. M. El face asociaţii ferme şi statornice. De pildă, de unde a apărut „idolul", care trăieşte „înlăuntrul muntelui"? Aici poate fi o asemănare exterioară: Kremlin – cremene – rocă… Idolul acesta a fost cândva om: Lilia, soţia lui Iahontov, o stalinistă de tip înduioşător, i-a povestit lui O. M. ce tânăr încântător a fost Stalin: revoluţionar, neînfricat, ager… Şi, nu ştiu cum, în această poezie a apărut cuvântul primejdios „grăsime", care amintea degetele grase… Trăind în Asiria nu poţi să nu te gândeşti la asirian, şi O. M. a început să se pregătească pentru *Odă*.

În camera croitoresei, la fereastră, se afla o masă pătrată de sufragerie care ne servea la orice. O. M. a luat-o în stăpânire şi a

pus pe ea creioane şi hârtie. Niciodată n-a mai făcut aşa ceva: hârtia şi creioanele îşi aveau rostul doar când lucrul era isprăvit. Dar, de dragul Odei, el a hotărât să-şi schimbe deprinderile, şi de acum a trebuit să prânzim pe colţul mesei sau chiar pe pervazul ferestrei, în fiecare dimineaţă, O. M. se aşeza la masă şi lua creionul în mână: avea un aer de scriitor autentic. Ziceai că-i un Fedin, nu altceva… Mă aşteptam să mai zică: „în fiecare zi – măcar un rând”, dar asta, slavă Domnului, nu s-a întâmplat… După ce stătea vreo jumătate de oră în poza de scriitor, O.M. sărea pe neaşteptate şi începea să se căineze şi să se afurisească pentru lipsa de măiestrie: „Uite, Aseev este un maestru. El n-ar sta să se gândească, ar scrie numaidecât”… Apoi, liniştindu-se brusc, O. M. se întindea pe pat, cerea un ceai, se ridica, hrănea cu zahăr, prin oberliht, câinele vecinilor – ca să ajungi la oberliht, trebuia să te sui pe masă, după ce ai pus cu grijă o hârtie – pornea din nou să se plimbe prin cameră şi începea să mormăie. Asta însemna că el n-a izbutit să-şi înăbuşe versurile proprii, şi ele, ţâşnind, au biruit pe necuratul cel încornorat. Încercarea de autoconstrângere nu reuşea câtuşi de puţin. Poezia concepută artificial, în care O. M. hotărâse să pună tot materialul ce clocotea în el, a devenit matca unui întreg ciclu de versuri cu orientare adversă şi ostile lui. Acest ciclu se deschide cu poezia Plămada lumii şi ţine până la sfârşitul *Celui de al doilea caiet.*

Semnul formal al înrudirii *Odei* cu poeziile acestui ciclu sunt cuvintele ce se repetă şi în ele, şi în ea, precum şi structura sonoră a unei serii de rime. În *Odă*, cuvântul central este os' (axă): „mira os'„ (axa lumii), „shodstva os” (axă de afinitate)… El se întâlneşte şi în *Drăcuşorul*, şi în *Viespile*: „Voorujonnîi zreniem uzkih os', Sosuşcih os' zemnuiu, os' zemnuiu” („*Înarmat cu văzul viespilor subţiri Ce sug axa pământului, axa pământului*”). În toate poeziile ciclului şi în *Odă* întâlnim rime şi asonante cu sunetul „s”: okis' – primes', kosit – prosit, golos – borolis', Elbrus – svetlorus, miaso –

ceasa, iznos – raznogolos (oxid – amestec, coseşte – roagă, voce – s-au luptat, Elbrus – blond, carne – ceas, uzură – disonant)… însă mai importantă decât semnele formale este opoziţia semantică dintre *Odă* şi poeziile de sine stătătoare ale acestui ciclu.

În *Odă*, un artist, cu lacrimi în ochi, pictează portretul conducătorului, iar în *Viespile*, O. M. declară pe neaşteptate că el nu ştie să picteze: „nici nu pictez şi nici nu cânt”… O. M. s-a mirat şi el de această mărturisire neaşteptată: „Ca să vezi în ce constau defectele mele – se pare că eu nu pictez…”

Eschil şi Prometeu menţionaţi în *Odă* au generat în versurile libere tema tragediei şi martiriului, iar buzele – instrumentul de lucru al poetului -atacă şi introduc „drept în inima” tragediei. Tema martirajului a fost reluată în *Rembrandt*, unde O. M. vorbeşte direct despre sine – „asprimea coastei mele aprinse” – şi despre Golgota lui, lipsită de orice măreţie. Mica Golgotă rembrandtiană, ca şi ceramica grecească – rămăşiţe din bogăţiile Universităţii din Derpt[1] – se aflau atunci în Muzeul din Voronej, pe care îl vizitam adesea.

Caucazul, pomenit în *Odă* ca loc al naşterii personalităţii proslăvite, n-a reţinut imaginea tătucului popoarelor, ci a bardului cu pingelele tocite.

Elbrusul devine simbolul cerinţelor poporului, care are nevoie şi de zăpezile lui, şi de pâine, şi, nu mai puţin, de versul „misterios şi drag”. Prima reacţie la *Odă* a fost o plângere: „Treaba mea e să trăncănesc aiurea”, pentru că „alta a fost mai presus, a râs şi a rupt axa…”

Poezia este „plămada lumii”; „truda cu glas dulce este fără de păcat”. O. M. a declarat în acest ciclu că el cântă când „cugetul nu umblă cu tertipuri” şi a lăudat „cântecul dezinteresat”: „*Viersul dezinteresat sieşi îşi e pohfală, Plăcere pentru prieteni, pentru duşmani e smoală*”. Duşmanul, instalat în locuinţa noastră, aşa-zisul

---

[1] Denumirea oficială a oraşului Tartu din Estonia, între 1224 şi 1893

scriitor-general, a transcris personal la propria maşină de scris – atunci aproape nimeni nu-şi permitea un astfel de lux – toate versurile lui O. M. Asta se numea amabilitate, dar era imposibil să-i refuz textele – el le-ar fi obţinut sustrăgându-mi-le chiar de sub pernă. Pentru intimidare, a subliniat cu creionul roşu versurile despre cântecul dezinteresat. Când se vor deschide arhivele, merită căutat denunţul privind această poezie.

În versurile acestui ciclu, O. M. proslăveşte omul: „*Să nu compari, cel viu nu se compară*”, şi dă tributul cel din urmă dragostei de viaţă. Şi el plânge ochii stinşi care au fost „mai pătrunzători decât ascuţişul coasei” şi n-au izbutit să contemple pe săturate „puzderia singuratică a stelelor”. Tot aici el face bilanţul vieţii: „Şi-am acompaniat extazul universal, precum cântecul şoptit al orgii Acompaniază o voce de femeie”. Vorbind despre sine, el folosea „trecutul inexorabil”, cum se spune în *Convorbiri despre Dante.*. Au mai trecut câteva luni, şi el i-a spus Annei Andreevna: „Sunt pregătit de moarte…” Aceste vorbe au intrat în poemul ei [*Poem fără erou*], iar sub dedicaţie a pus data morţii lui O. M. - 27 decembrie 1938.

Culmea ciclului însă, se află în cuvintele semeţe ale omului condamnat la moarte, dar care încă luptă pentru viaţă: ,,*Nefericit acela, pe care, precum umbra-i, îl sperie lătratul şi vântul îl coseşte, Şi e sărac cel care mai mult mort decât viu, Umbrei pomană cerşeşte”.*

Cel căruia toţi îi cereau de pomană este numit umbră şi, într-adevăr, el era o umbră. Bărbos, sufocându-se, omul speriat de toţi şi de nimic temător, călcat în picioare şi osândit la pieire, în zilele sale din urmă, l-a sfidat încă o dată pe dictatorul învestit cu atâta putere cum n-a mai văzut lumea.

Oamenii care aveau voce au fost supuşi celei mai mişeleşti dintre torturi: li se smulgea limba, apoi li se poruncea să-l proslăvească pe suveran cu ciotul ce le mai rămăsese. Instinctul vieţii este invincibil, şi el îi îmboldeşte pe oameni la această formă

de autodistrugere, numai pentru a-şi prelungi existenţa fizică. Cei care au scăpat teferi s-au dovedit la fel de lipsiţi de viaţă ca şi cei morţi. Încurcându-se, ei, oricum, nu se descurcă, şi nu vor spune nimic cu cioturile limbii lor. Şi printre ei erau mulţi care, în alte condiţii, şi-ar fi găsit drumul şi cuvintele proprii.

Totuşi *Oda* a fost scrisă, dar nu şi-a împlinit menirea şi pe O. M. nu l-a salvat. În ultima clipă, O. M. a făcut totuşi ce i se cerea – a compus osanale. Poate tocmai pentru asta nu m-au lichidat şi pe rnine, deşi la mânie au încercat. De obicei, văduvelor li se lua în consideraţie dacă soţul îndeplinea „comanda”, chiar dacă această comandă era apoi refuzată. Şi O. M. ştia acest lucru. Astfel am putut salva versurile, care s-ar fi păstrat doar în bizarele copii volante din anul 1937. *Ruga fierbinte a lui Iisus*: *„Părintele Meu, de este cu putinţă, treacă de la Mine paharul acesta* ! ” nu poate fi înţeleasă cu adevărat decât de cel care ştie cât de insuportabilă este apropierea lentă şi inexorabilă a morţii. Să aştepţi „bobul de plumb” este mult mai greu decât să cazi cosit la pământ. Am aşteptat sfârşitul tot ultimul an de la Voronej, apoi încă un an de peregrinări în jurul Moscovei.

Ca să scrii o astfel de *Odă*, trebuie să te acordezi ca un instrument muzical, să te supui conştient hipnozei generale şi să te vrăjeşti cu cuvintele liturghiei, care, în zilele noastre, acoperea toate vocile omeneşti. Altfel, poetul nu va compune nimic – el nu are reţete de-a gata. Pentru O. M., începutul lui 1937 a trecut într-un experiment turbat asupra lui însuşi. Încordându-se și acordându-se pentru *Odă*, el îşi distrugea psihicul cu mâna lui. „Acum înţeleg, i-a spus el Annei Andreevna, că asta era o boală”.

„De ce, când mă gândesc la el, în faţa ochilor am numai capete, munţi de capete? Ce face cu aceste capete?” Îmi zicea O. M.

Plecând din Voronej, O. M. a rugat-o pe Nataşa să distrugă *Oda*. Mulţi m-au sfătuit s-o ascund ca şi când niciodată n-a existat ceva asemănător. Eu însă nu fac asta pentru că adevărul n-ar fi deplin:

dubla existenţă este un fapt absolut al epocii noastre şi nimeni n-a scăpat de ea. Numai că alţii au compus aceste ode în locuinţele şi vilele lor şi, pentru ele, au primit recompense. Doar O. M. a făcut asta cu funia de gât… Ahmatova – când funia s-a strâns în jurul gâtului fiului ei. Cine o să-i judece pentru astfel de versuri?!

Reguli de aur

La începutul lui ianuarie 1937, când O. M. tocmai scrisese poezia *Zâmbeşte, mielule turbat* , a venit la noi un băieţandru, un mucos desăvârşit, şi, aşezându-se, a spus că „scriitorii trebuie să colaboreze cu cititorii”. Era un cântec cunoscut: el încerca să obţină acordul lui O. M. ca să-i transcrie versurile noi. Pentru asta fusese trimis, dar şefii uitaseră să-i facă instructajul: se încurca, minţea, spunea inepţii şi nici măcar nu izbutea să explice pe înţeles ce doreşte.

Noi toţi suntem oameni răbdători şi avem o regulă de aur: dacă tabără pe capul tău, să nu care cumva să te încăpăţânezi – votează, semnează orice manifest, cumpără obligaţii şi răspunde turnătorilor la toate întrebările, ca ei să poată să raporteze şefilor, altfel or să te „târască” de colo-colo, cum se spune, şi tot or să obţină ce doresc.

Lucrul cel mai important în astfel de situaţii este să te debarasezi cât mai iute de invadatori. O. M. respecta şi el această regulă, dar atunci nu ştiu de ce s-a înfuriat ori, cum a spus Anna Andreevna, „şi-a ieşit din matcă”. Pe fundalul unei pustietăţi generale, astfel de vizitatori, ca acest ţângău, erau pesemne insuportabili. Furios, O. M. l-a alungat pe musafirul nepoftit, apoi a râs de sine însuşi: ce nebunie mi-a trecut prin cap – o să cer să-mi trimită colaboratori secreţi calificaţi! Dar când în schimbul celui alungat a apărut cel de al doilea, mai în vârstă, dar având aceeaşi calificare, O. M. n-a mai râs, ci pur şi simplu „s-a zvârcolit ca un epileptic” – recurg din nou la

terminologia Ahmatovei.

Să demaşti agenţii nu se cădea, instituţia căreia aparţineau nu tolera ca munca ei să fie compromisă Şi, mai devreme sau mai târziu, abătea năpasta pe capul demascatorului. Chiar şi astăzi, mulţi dintre cei care au trecut prin închisori şi lagăre preferă să nu spună nimic despre „naşii lor” – nu trebuie să te legi la cap dacă nu te doare… Şi în anii aceia tăceau toţi. Rarele excepţii nu făceau decât să confirme regula. O astfel de excepţie era considerată Marietta Şaghinian. Toţi ştiau că nu admitea nici o iscoadă pe lângă ea: dacă vreuna încerca să se apropie, Marietta începea să ţipe ca s-o demaşte în faţa tuturor oamenilor cinstiţi. În 1934, ea a jucat o astfel de scenă de faţă cu mine, şi cred că i-am ghicit şmecheria. Ieşeam amândouă de la Goslitizdat şi ea mă ispitea despre viaţa noastră la Voronej: în zilele acelea nimeni nu ne ocolea şi nu se temea de noi, pentru că se bucura de largă răspândire zvonul despre discuţia lui Stalin cu Pasternak. După noi a ţâşnit pe uşă, alergând să mă ajungă, poetul B. – și el voia să afle ştiri despre O. M. B. a nimerit tocmai când Marietta era furioasă. „Eu sunt primită la Comitetul Central, striga ea. Nu permit ca spionii să alerge după mine…” Am încercat s-o opresc pe Marietta, explicându-i că B. este un bun cunoscut de-al meu. Ea nici n-a vrut să audă şi eu am bănuit că alegerea obiectului de scandal este făcută în mod cu totul deliberat. Marietta se năpustea asupra unor oameni onorabili, sperând să-i sperie în felul acesta pe adevăraţii turnători, cu care, fireşte, ea n-ar fi îndrăznit să se comporte astfel. Însă chiar Marietta, repet, era o excepţie, şi informatorii, neîntâlnind nici cea mai mică împotrivire, deveneau tot mai bădărani şi mai obraznici.

Turnătorul din Voronej, care l-a înlocuit pe mucosul alungat, venea când i se năzărea lui, la orele cele mai nepotrivite: dimineaţa, seara, ziua – în plus, fără să bată – uşa la căsuţa „fără pridvor” de obicei nu se încuia, pentru că Vadik, participant pasionat al târgului de păsări şi expert în sticleţi şi botgroşi tot timpul

cutreiera pe afară. Turnătorul, nou apărea atât de pe neaşteptate în prag, încât noi doar exclamam de surprindere şi nu izbuteam să strângem manuscrisele de pe masă. Fără să se dezbrace el se aşeza la masă şi începea să trieze hârtiile însoţind această ocupaţie cu comentariile sale ,,Câte cuplete sunt aici. Nu poţi să desluşeşti nimic – ce scris! Uite, ea (adică eu) are scris frumos" O M. îi smulgea manuscrisele şi, turbat de furie le rupea în bucăţele. Pe urmă trebuia să reconstituim totul din memorie şi asta aţâţa şi mai mult furia noastră.

,,De ce veniţi în orele de lucru?" întreba O. M.: turnătorul se dădea drept muncitor, frezor sau lăcătuş Acela răspundea că s-a învoit sau că lucrează în schimbul de noapte. „Şi vă dau voie să plecaţi de la uzină când doriţi?" întrebam noi, dar lui nici că-i păsa, şi răspundea primul lucru care-i venea în minte, fără să se preocupe câtuşi de puţin dacă e sau nu verosimil. După ce îl conducea, O. M. spunea de fiecare dată: „Acum n-o să mai vină, ai să vezi " El credea că flăcăului o să-i fie ruşine să revină după ce a fost demascat… Speranţă zadarnică: după vreo două-trei zile totul se repeta de la început. Ce prost va mărturisi şefilor despre eşecul său? Căci preţul agentului demascat scade la jumătate…

În lucru era *Cerşetoarea* – „*Nefericit acela pe care, precum umbra-i, îl sperie lătratul şi vântul îl coseşte*", când O. M. a sunat la GPU şi a cerut audienţă la comandant. El a obţinut-o în pofida tuturor obiceiurilor; normal ar fi fost dacă i-ar fi propus să scrie o cerere şi să o pună în cutia specială de la biroul comandantului. Comunicarea cu oricare dintre şefi se face, la noi, prin astfel de cereri care se depun în cutie. Am aflat de această iniţiativă când audienţa fusese fixată, şi m-am dus la, ,,casa cea mare"[1] împreună cu O. M. După criza de stenocardie din vara lui 1936, O. M. se ferea să mai iasă singur. Nici măcar nu s-ar fi dus să telefoneze fără mine

[1] Sediul organelor securităţii şi al Ministerului Afacerilor Interne.

dacă centrala telefonică nu s-ar fi aflat la doi paşi. Apropo de asta, Nataşa şi-a adus aminte că, într-o zi, au ieşit amândoi să se plimbe şi O. M. a tras-o de mână la telefon, a sunat la GPU şi s- a informat dacă i-a fost programată audienţa. A rugat-o să nu-mi spună nimic – ştia că o să fiu împotrivă: oricum, nu va ieşi nimic, şi nu trebuie să le aduci aminte de tine…

La comenduire, după câteva discuţii scurte, ne-au dat un permis pentru două persoane: în Voronej ştiau că O. M. este bolnav şi nu iese singur. Ne-a primit adjunctul comandantului, un om de tipul militarilor din Armata Roşie. Acest tip se întâlneşte deseori printre şefii superiori ai instituţiilor represive. O. M. era convins că aceştia sunt ţinuţi special pentru relaţiile cu exteriorul pentru ca pe chipurile lor largi, deschise, să nu se poată citi ce se face „înăuntru”. Cel care ne-a primit pe noi a trecut curând în cinematografie, şi Şklovski căuta să ne convingă că poţi avea de-a face cu el – este un om cu orizont larg… De bună seamă că de simpatia cineaştilor se bucura şi Furmanov cel tânăr, care parcursese acelaşi drum. De altminteri, în cinematografie, oamenii cu un astfel de *curriculum vitae* sunt câtă frunză, câtă iarbă. Ei sunt din belşug şi în alte locuri, mai ales în institutele de ştiinţe şi de învăţământ superior, unde se ocupă cu munca ştiinţifică la catedrele de literatură, filosofie şi economie. Sunt primiţi peste tot cu mare plăcere – asta înseamnă „a întări cadrele”. Am impresia că prin intermediul „organelor” erau promovate în mod conştient mase de tineri, care parcă erau educaţi şi îşi făceau stagiul la ei. Pe urmă erau sloboziţi în viitoarea vieţii, dar ei nu-şi uitau niciodată alma-mater. Printre ei se nimereau băieţi de ispravă, care la beţie se pricepeau să povestească multe întâmplări amuzante: cum au trăit şi cum şi-au făcut serviciul, şi cum au răzbătut în libertate. În Institutul Pedagogic din Ciuvaşia am cunoscut un asemenea băiat de ispravă. Scria o disertaţie având ca temă baza materială a colhozurilor din Ciuvaşia şi se plângea că în această chestiune însuşi dracul îşi frânge gâtul. Mi-a povestit cum,

în căutare de „romantism”, după şcoală a intrat la securitate şi a trebuit, pe ger şi pe arşiţă, să stea ceasuri întregi în faţa casei unde locuia nu ştiu ce moşneag şi să-i noteze pe toţi care intră la el. Dar, parcă în ciudă, nu intra nimeni, iar el, „hodorog prăpădit”, nici nasul nu şi-l scotea afară, doar din când în când trăgea uşor draperia şi se uita în stradă. Aspirantului i se părea câteodată că bătrânul parcă primise ordin să urmărească dacă tânărul cekist străjuia toate orele cuvenite sau mai dă fuga la berărie… „Altfel de ce m-ar fi supravegheat? Ce interes avea?” întreba nedumerit colegul meu, unul dintre aceia pe care eu şi Anna Andreevna îi botezaserăm „Vasea”. Însă pentru cei care supravegheau casa Annei Andreevna era totuşi mai distractiv, la ea, nici una-nici două, venea câte cineva, pe ea n-o părăsiseră. „Hodorogul prăpădit”, fiindcă veni vorba, era un fost menşevic, cum fusese avertizat „Vasea”.

Colegii se purtau frumos cu oamenii veniţi în instituţii de la organe. Dintre ei, se spune, n-au recrutat informatori, şi asta este absolut firesc: unei doamne sau unui tânăr dintr-o familie cunoscută de intelectuali sau nobili le este mai uşor să inspire încredere şi să-i determine pe cunoscuţi să facă mărturisiri, decât unui fost cekist. În plus, astfel de oameni „care întăreau cadrele” nu se temeau de reduceri de personal şi participau mai puţin la intrigile din instituţie, menite să-i distrugă pe concurenţi.

Şeful din Voronej ne-a primit într-un cabinet uriaş, cu aceleaşi uşi sau dulapuri cum avea şi anchetatorul din Moscova. L-a întrebat pe O. M. despre ce-i vorba şi ne-a privit cu un interes evident – oare nu încălcase el obiceiul primindu-ne numai pentru că dorea să vadă ce pasăre deţine în colivie? Căci şefii au şi ei slăbiciuni omeneşti. Dar cred că O. M. nu putea să-l impresioneze pe generalul sovietic. Nu aşa trebuia să se prezinte un scriitor oamenilor din această instituţie. Istovit, cu obrajii scofâlciţi şi cu buzele albe, Mandelştam părea „mai mult mort decât viu”, cum se caracterizase îri *Cerşetoarea,* alături de comandantul spătos, care începuse să se

îngraşe, dar se păstra încă zvelt, cu faţa rozalbă, bine bărbierită.

O. M. i-a spus că a venit cu două probleme. Prima – cum să câştige bani ca să poată trăi. Exilatul nu este primit la muncă în nici o instituţie, altfel primitorul va fi dat afară, împreună cu primitul, învinuit de „lipsă de vigilenţă”. Oficiu de plasare nu există. Cum să-şi realizeze dreptul la muncă? În prezent, pentru O. M. toate uşile sunt închise, dar, înainte de a se închide, el s-a adresat în numeroase rânduri organizaţiilor sovietice şi de partid cu această problemă. Ultima oară, în vara lui 1936, a izbutit să răzbată până la comitetul regional de partid unde a vorbit de plasarea sa în câmpul muncii. Acolo i-au spus: „Trebuie s-o luaţi de la început, angajaţi-vă chiar paznic sau garderobier şi arătaţi prin muncă ce puteţi…” Dar asta-i o minciună, nici ca paznic n-o să-l primească nimeni din cauza aceleiaşi vigilenţe, în plus, dacă un intelectual se angajează într-un astfel de post, acest lucru va fi interpretat ca o demonstraţie politică. Toate organizaţiile, începând cu Uniunea Scriitorilor, afirmă că O. M. n-are nici o legătură cu ele şi, astfel, nu trebuie să se ocupe de plasarea lui în câmpul muncii şi nici că se vor ocupa. De unde se vede treaba că O. M. „are legătură numai cu instituţia dumneavoastră”. Şi întrucât celor ce se întorc din lagăr li se asigură un loc de muncă, O. M. întreabă dacă asta nu se poate aplica şi exilaţilor…

Comandantul a răspuns că organele nu se ocupă cu plasarea exilaţilor în câmpul muncii, asta ar fi „o solicitare prea mare”, de care nu este nevoie, pentru că exilaţii sunt liberi să se ocupe cu ce le place şi, cum se ştie, la noi nu există şomaj

– Dar în prezent cu ce vă ocupaţi? a întrebat el.

O. M. i-a răspuns că, neavând nici o muncă plătită, el se ocupă cu limba şi literatura spaniolă, în special cu un poet, evreu de naţionalitate, care a zăcut mulţi ani în beciurile inchiziţiei şi în fiecare zi compunea câte un sonet. Când a fost pus în libertate el şi-a scris sonetele, dar curând a fost arestat din nou şi pus în lanţuri. Nu se

ştie dacă şi după aceea şi-a mai continuat activitatea poetică… Poate, la clubul MGB se poate organiza un cerc de limbă spaniolă şi să i se încredinţeze lui O. M. conducerea lui?

Nu pot să spun în mod sigur, dar cred că în perioada audienţei la noi au ajuns zvonurile privind arestarea hispaniştilor din Leningrad, şi tocmai de aceea, din toate ocupaţiile sale, O. M. a ales-o pe aceasta ca să i-o spună comandantului. Comandantul a rămas foarte mirat auzind de proiectele spaniole ale lui O. M. El a răspuns că este puţin probabil ca „vitejii noştri" să se intereseze de limba spaniolă. Eu cred că nici măcar n-a apreciat povestea cu inchiziţia, ci doar nu se dumirea cine e omul ciudat care se află dinaintea lui… ,,De ce, însă, nu vă ajută rudele sau prietenii"? a întrebat el pe neaşteptate. O. M. i-a răspuns că n-are rude, iar prietenii, când îl întâlnesc, îi întorc spatele, şi la scrisori nu-i răspund: „înţelegeţi din ce motiv…"

— Noi nu interzicem nimănui să se întâlnească cu exilaţii, a râs cu blândeţe comandantul şi i-a propus să treacă la cea de a doua problemă.

Era vorba de versuri: O. M. i-a propus şefului să-i trimită lui toate versurile noi, cu poşta „ca să nu fie nevoie, pentru asta, să-i întrerupeţi de la treabă pe lucrătorii dumneavoastră", a explicat el. Voia, cum mi-a spus pe urmă, să repete după comandant cuvântul „viteji": „De ce vitejii dumneavoastră să bată drumul până la mine după versuri?" Însă de la această terminologie extrem de patriarhală, din fericire s-a abţinut.

Comandantul devenea tot mai blând. El l-a asigurat pe O. M. că instituţia lui nu se interesează de nici un fel de versuri – numai de contrarevoluţie! „Ce să facem noi cu versurile dumneavoastră – scrieţi ce poftiţi!" Dar numaidecât a adăugat pe neaşteptate: „Dar de ce aţi scris acele versuri de la care a pornit toată povestea? V-aţi speriat de colectivizare?" În cercurile de partid se obişnuia să se vorbească de deschiaburire ca despre trecut, recunoscând în mod

elegant că această acţiune, necesară şi folositoare, s-a efectuat atât de impetuos – „fireşte, au avut loc şi excese, nu se poate nega” – ceea ce i-a călcat pe nervi pe unii cetăţeni nestatornici. Răspunsul lui O. M. a sunat destul de vag: în genul ăsta, dar nu întru totul… dar poate nu numai…

În timpul convorbirii noastre, şeful a fost chemat la telefon, şi noi am reţinut replicile lui: „Da, da… asta-i calomnie… trimiteţi, o să facem formele…” Am înţeles că se hotărăşte soarta cuiva şi se pregăteşte ordinul de arestare în urma unui denunţ: cineva a ciripit ceva… Asta era de ajuns ca să dispari din viaţă. Orice am fi vorbit – ceva obişnuit, cum se vorbeşte pretutindeni, mai puţin în ţara noastră – ni se putea prezenta în calitate de acuzare. Despărţindu-ne după o discuţie între prieteni, adesea făceam bilanţul: „Astăzi am vorbit pentru zece ani…”

Ne-am despărţit de comandant în termeni amicali. L-am întrebat pe O. M.: „Ce ţi-a trebuit toată aiureala asta?” „Las' să ştie”, a răspuns el, iar eu, cu obişnuita logică feminină, am strigat că „ei şi-aşa ştiu totul”… însă n-am reuşit să-i stric dispoziţia lui O. M., şi câteva zile el a fost tare voios, amintindu-şi mereu amănunte ale convorbirii. Totuşi, a obţinut ceva: turnătorii parcă au intrat în pământ – niciunul n-a mai apărut până la sfârşitul şederii noastre la Voronej. De fapt, ce nevoie era de ei? Căci, oricum, versurile ajungeau unde trebuie, e drept, la Moscova, nu la Voronej, cu ajutorul vigilentului Kostîriov şi al redacţiilor revistelor. Rămânea întrebarea: de ce şeful şi-a retras turnătorii de la noi în loc să-l acuze pe O. M. de calomnie şi să emită un ordin pe numele lui? Poate că mai acţiona încă dispoziţia „să fie izolat, dar protejat”, sau O. M. figura „la Moscova”, iar Voronejul îşi trimitea turnătorii numai din prea mult zel, dar nici pe noi nu ne poţi du ce cu zăhărelu' ! Este posibil însă ca şeful să-şi fi permis un oarecare liberalism. Uneori se întâmpla şi aşa ceva: căci şefii sunt şi ei oameni şi, poate, unii s-au plictisit să tot ucidă. Este bizar numai că acest lucru îl făceau

oamenii, cei mai obişnuiţi oameni: „Oameni la fel ca dumneavoastră, cu ochi împlântaţi în craniu. Judecători la fel ca dumneavoastră…” Cum să ne explicăm aşa ceva? Cum să înţelegem? Şi încă o întrebare: de ce?

Patroana mea

Sorocul de trei ani al exilului se încheia la mijlocul lui mai 1937, dar cine se interesa de soroace ? Noi nu suntem formalişti, sorocul este o chestiune de noroc, nu de drept: pot să mai reducă, dar pot sa mai şl adauge – cine ce noroc are. Exilatii cu experienţă, cum erau cei din Cerdîn, se bucurau daca, din fugă, li se mai adăugau câţiva ani. Căci îndeplinirea legală a formalităţilor pentru „adaos” ar însemnat o nouă arestare, interogatorii şi acuzaţii noi, pe urmă exilul într-un loc nou nelocuit iar deţinuţii din lagăre şi exilaţii ştiu cât de important este să te menţii cât mai mult posibil într-un loc. În asta constă, de fapt, legea salvării – oamenii îşi fac prieteni care se ajută unul pe celălalt să îndure condiţiile de ocnă, îşi adună nişte catrafuse prăpădite, prind, ca să spunem aşa, rădăcini şi cheltuiesc mai puţine forţe în lupta pentru existenţă. Ce să mai vorbim însă de exilaţi? Pentru fiecare om, mutatul, în condiţiile noastre, este un zbucium peste puteri, căci nu degeaba oamenii se agaţă atâta de spaţiul lor locativ. Doar O. M., incorigibilul vagabond, pentru care era insuportabilă însăşi ideea de statornicire, putea să se simtă apăsat de Voronej şi să viseze la schimbarea domiciliului. Nici o schimbare nu aduce altceva în afară de necazuri.

În aprilie m-am dus la Moscova şi, convingându-mă că am în faţă un zid neted, care nu poate fi dărâmat, am scris, pentru consolare, la Voronej, că se apropie sorocul şi curând o să ne mutăm în altă parte. O. M. n-a reacţionat în nici un fel la consolările mele. A căzut în cursă mama, care venise la Voronej să stea o vreme cu O. M., ca să-mi dea posibilitatea să plec la Moscova în

căutare de speranţe noi.

Oare de ce în pragul unei ere noi, chiar la începutul fratricidului secol al douăzecilea, părinţii mi-au pus numele Nadejda[1]? Pentru că de la prieteni şi cunoscuţi nu auzeam decât: „Nu spera că te va ajuta cineva, toţi s-au obişnuit cu ideea că veţi pieri… La ajutor particular să nu speri, la un loc de muncă să nu speri… Nimeni n-o să-ţi citească scrisoarea – nu spera… Nimeni n-o să te salute dacă te întâlneşte pe stradă – nu spera… Ia te uită ce ţi s-a năzărit!”… Atunci, în ce să speri? Căci fără speranţă nu poţi trăi, şi a trebuit să trec de la o speranţă amăgitoare la alta. În Voronej puteam să trăim numai din ajutoare particulare, cum ne-a sfătuit mărinimosul şef de la MGB, dar noi ne-am convins că nu trebuie să sperăm în ele, iată de ce nu ne mai rămăsese nimic, decât nădejdea în mutare. La 16 mai 1937 ne-am prezentat la sediul MGB, la acelaşi ghişeu unde O. M., cu trei ani în urmă, predase hârtia de însoţire din Cerdîn şi prin care urma să ducă toate tratativele cu statul privind soarta sa. Aici veneau pentru viză „statorniciţii” – unii o dată pe lună, alţii o dată la trei zile. Eram mulţi, oameni fără însemnătate, luaţi la ţintă de către stat şi, de aceea, la ghişeu se strângea întotdeauna o coadă imensă, noi însă nu bănuiam că aceste mulţimi sunt semnul stabilităţii şi al prosperităţii pentru că se continuă epoca pe care Ahmatova a numit-o „relativ vegetariană”. Totul se înţelege prin comparaţie. Curând am citit în ziare că ocnaşii, în timpul lui Iagoda, trăiau în lagăre ca la casa de odihnă. Toate ziarele l-au învinuit în cor pe Iagoda pentru toleranţă excesivă faţă de lepădăturile din lagăre şi exil.

„Rezultă că noi ne-am aflat în ghearele umaniştilor, am exclamat noi într-un glas. Cine s-ar fi gândit!”

La mijlocul lui mai 1937, coada la ghişeu era destul de firavă – vreo zece – cincisprezece intelectuali zdrenţăroşi, cu chipuri

---

[1] Nadejda, în rusă, înseamnă speranţă.

posomorâte. „S-au cărăbănit din Voronej”, mi-a şoptit O. M. În ciuda izolării, ne-am dat seama despre ce era vorba: majoritatea statorniciţilor erau condamnaţi pentru a doua oară, iar alţii n-au mai fost trimişi. Cu „vegetarianismul” se terminase: nu se mai acordau nici un fel de „minusuri” şi „statorniciri”. Din închisoare nu se deschideau decât două drumuri: în lagăr sau pe lumea cealaltă. Unii erau onoraţi şi cu puşcăria. Femeile şi copiii aproape că nu mai erau trimişi în surghiun, pe ei preferau să-i interneze în lagăre speciale. Pentru copii, chiar pentru cei mici, au înfiinţat case de copii speciale. În ei vedeau pe viitorii răzbunători ai părinţilor.

„Liova Gumiliov are, de bună seamă, un interes, mi-a spus Surkov în 1956. Ce mai tată i-au împuşcat! Cu siguranţă că a vrut să-l răzbune…” Interesant că Surkov mi-a spus asta mie: pătruns de psihologia caucaziană, el socotea că vendeta este treaba bărbaţilor, nu a femeilor… însă, înainte de 1937, răzbunătorii potenţiali erau încă trimişi în exil şi îngroşau cozile la ghişeele comenduirilor provinciale. Când am sosit la Voronej, l-am găsit aici pe tânărul Stoletov, singur şi aproape nebun. Rătăcea pe străzi şi îl afurisea pe tatăl său care s-a dovedit a fi sabotor. În 1937, fiul unui împuşcat n-ar fi ajuns în Voronej, ci dincolo de gardul de sârmă ghimpată. Nu i-ar fi ajutat nici imprecaţiile la adresa părintelui, în care nu credea nimeni, inclusiv eu şi O. M. Existau însă şi copii care îşi blestemau sincer părinţii ucişi. După moartea lui O. M., am ajuns în suburbia oraşului Kalinin (Tver), unde trăiau câteva soţii, care întâmplător n-au primit lagăr, ci exil. Acolo au instalat şi un băiat de vreo paisprezece ani, rudă sau rudă prin alianţă cu Stalin. Se îngrijeau de el o mătuşă, care locuia în apropiere, tot exilată, şi o fostă guvernantă. Părinţii lui dispăruseră de parcă îi înghiţise pământul. Zile de-a rândul, băiatul îşi blestema tatăl şi mama: trădători ai clasei muncitoare, duşmani ai poporului… El a găsit formularea sugerată de educaţia meticuloasă: „Stalin este tatăl meu, altul nu-mi trebuie”, şi îl pomenea pe Pavlik Morozov, eroul crestomaţiilor

sovietice, care a izbutit să-şi denunţe părinţii la timp. Iar pe acesta îl chinuia gândul că n-a fost în stare să descopere la timp activitatea criminală a tatălui şi a mamei sale şi din cauza asta n-a intrat în rândul eroilor antologici. Mătuşa şi guvernanta nu aveau ce face decât să tacă. Ele ştiau ce o să facă pupilul lor dacă ele vor rosti chiar numai un cuvânt. Iată că acest băiat a rămas şi în 1937 în surghiun liber, însă excepţia nu face decât să confirme regula, şi în Voronej nu s-au mai trimis completări.

Fără nici o credinţă şi speranţă am stat cam o jumătate de oră la coada cea debilă: „Oare ce surpriză ne aşteaptă?" mi-a şoptit O. M., apropiindu-se de ghişeu. Acolo şi-a spus numele şi a întrebat dacă nu au ceva pentru el, pentru că sorocul exilului său s-a încheiat. I s-a întins o hârtie. În prima clipă, el n-a putut să desluşească ce scria acolo, pe urmă a scos o exclamaţie şi s-a întors la ghişeu. „Vasăzică, pot să merg oriunde doresc?" a întrebat el. Ofiţerul de serviciu s-a răstit – întotdeauna se răsteau, era felul lor de a discuta cu vizitatorii – şi noi am înţeles că lui O. M. i-au redat libertatea. Toată coada care venea tristă în spatele nostru parcă a fost atinsă de o scânteie. Oamenii au prins să se mişte şi să şuşotească. Cazul nostru a trezit pesemne în ei speranţa pierdută: dacă au eliberat unu, pot să-l elibereze şi pe al doilea…

Ne-a luat câteva zile să lichidăm agoniseala din exilul voronejean. Cu toată sărăcia noastră, se adunaseră ceva lucruri. Ne procuraserăm găleţi, rezervor de apă, tigaie, fier de călcat – O. M. i-a scris lui Benedikt Livşiţ că eu calc perfect cămăşi bărbăteşti – o plită mică de bucătărie, lampă, lampă de gătit, saltea, borcane, farfurii, două sau trei cratiţe. Toate acestea le cumpăraserăm de la piaţă şi costau destul de scump – fiecare achiziţie era un eveniment. Dar şi mai scump ne-ar fi costat dacă ne-ar fi trecut prin cap să cărăm după noi tot calabalâcul acesta: birjarii şi hamalii ne-ar fi ruinat, deşi verbul „a ruina" nu se potriveşte în situaţia noastră. O parte din lucruri am vândut-o, dar cele mai multe le-am dăruit. De

pildă – ce să facem cu găleţile la Moscova, acolo doar există canalizare… Nu ne îndoiam câtuşi de puţin că nu ne întoarcem la Moscova: dacă într-o perioadă atât de grea lui O. M. nu i-au majorat termenul, înseamnă că hotărâseră să-l readucă la Moscova. Şi atunci, nu ştiu cum, ne-am adus aminte că, nu se ştie de ce, ni se păstrează locuinţa vreme de trei ani întregi… De câte ori scriitorii stingheriţi că locuiau într-o singură cameră au rugat să ni se ia palatul şi se duceau la mama să vadă ce camere sunt goale. Ea nu-i lăsa să intre şi îi mustra acolo, în prag, spunându-le cum trebuie, după vechea etică a intelectualilor, să se comporte un scriitor faţă de un coleg exilat… La Kostîriov nu ne-am gândit, continuând să credem în corectitudinea reprezentanţilor organizaţiilor obşteşti – doar pentru el garantase însuşi Stavski ! Prin urmare, el va elibera camera îndată ce stăpânul o să aibă trebuinţă de ea… Ne-am adus aminte şi de fraza rostită de Stalin în convorbirea cu Pasternak: „Cu Mandelştam totul va fi bine”. Nu ştiu de ce, însă, uitaserăm cu desăvârşire avertismentul lui Vînaver, şi, de asemenea, uitaserăm unde trăim.

Peste câteva zile, şedeam pe grămada de lucruri în gara din Voronej. Banii aduşi de la Moscova ne ajungeau pentru trei bilete – cu noi era şi mama mea. Nimeni nu ne-a petrecut: Fedea era la serviciu, iar Nataşa dădea lecţii – căci Nataşa era profesoară, şi O. M. îi compunea întotdeauna poezioare hazlii: ,,*Domnul Sfânt de-ar fi ştiut Că Nataşa-i profesoară, Ar fi spus, de bună seamă: Pentru Dumnezeu, Luaţi profesoara de-aici* !” În ajunul plecării am băut o sticlă de vin, şi O. M. nu a lăsat-o pe Nataşa să plece, deşi ea s-a plâns că mama ei va fi îngrijorată… Şi cu acest prilej a mai compus o poezioară: ,,*Târziu, Nataşa s-a întors acasă. Unde ai fost? O-ntreabă mama. Pesemne eşti flămândă, însetată… Şi, neagră precum noaptea, mama simte Că fata ei duhneşte-a vin şi-a ceapă”*.

Am plecat veseli şi plini de cele mai luminoase speranţe, dar uitaserăm cu desăvârşire cât de amăgitoare şi iluzorie este aceea în

cinstea căreia mă botezaseră…

O zi în plus

Am descuiat uşa cu cheile noastre şi am constatat cu mirare că în apartament nu este nimeni. Pe masă am găsit un bileţel cu puţine cuvinte. Kostîriov ne anunţa că s-a mutat, cu soţia şi copilul, la casa de la ţară. În camere nu rămăsese nici o cârpă de-a lui, ca şi cum nimeni nu locuise aici în lipsa lui O. M., nimeni nu i-a triat versurile ca să le transcrie, n-a ascultat discuţiile mele cu mama, cu fratele meu şi cu puţinii prieteni care mai cutezau să-mi calce pragul. De ce Kostîriov a considerat necesar să-şi ia tălpăşiţa? În orice caz – nu din delicateţe… Noi am considerat dispariţia lui un semn de bun augur: doar promisese să elibereze locuinţa îndată ce Mandelştam va avea nevoie de ea. O dată ce a eliberat-o, înseamnă că O. M. a primit dezlegarea să se întoarcă…

Absenţa lui Kostîriov şi realitatea pereţilor şi a obiectelor cunoscute – patul, perdelele, cratiţele şi rafturile cu nu prea multele cărţi – au pus numaidecât în umbră toată experienţa noastră din Cerdîn şi Voronej: aveam impresia că aceasta era casa adevărată în care am trăit şi în care trăim din nou după nişte pribegii absurde şi inutile. Într-o clipă s-a produs procesul contopirii trecutului cu prezentul când, brusc, păleşte şi cade frântura de viaţă strecurată între ele, impusă din afară şi nu aleasă de bunăvoie. Mulţumită însuşirii sale de a trăi prezentul, O. M. se pricepea fără fereală să treacă dintr-o perioadă în alta, ceea ce se remarcă şi în versurile lui cu împărţirea lor distinctă în etape.

Iată de ce, când a intrat în apartament, întregul exil de trei ani şi-a pierdut deodată veridicitatea, şi procesul contopirii s-a produs din fugă, fără nici o pregătire, brusc, dintr-o dată.

Uneori, frânturile de viaţă se contopesc, alteori nu. Am mai povestit cum n-au vrut să se contopească în momentul când am

pornit spre Cerdîn. Iată însă că, aici, la Moscova, aveam senzaţia că nici n-am fi plecat vreodată.

Procesul acesta, al juxtapunerii, este cunoscut multora. El a fost trăit de pensionarii lagărelor eliberaţi care aveau unde să se întoarcă. Însă despre cei mai mulţi nu se ştia nimic de ani de zile, încât, întorcându-se, n-au mai găsit decât un morman de cenuşă: soţiile fuseseră şi ele deportate, părinţii muriseră, copiii se prăpădiseră sau crescuseră cu desăvârşire străini. Acestora nu le mai rămânea decât să ia viaţa de la început, şi ea era alcătuită, la ei, din câteva fragmente care nu se juxtapuneau. Uneori viaţa nu se juxtapunea nici prin casă, nici prin familie, ci prin întoarcerea la profesiunea veche după mulţi ani de muncă forţată sau muncă silnică. Eu am scăpat de lagăr, însă a trebuit totuşi să văd cum se juxtapun bucăţile disparate de viaţă. În astfel de clipe, omul devine el însuşi şi aruncă masca pe care, prin forţa împrejurărilor, a trebuit s-o poarte, precum acela care a fost numit Masca de Fier. Căci multora dintre noi ni se permitea să trăim doar cu condiţia să ne ascundem adevărata fire şi să ne prefacem a fi unul dintre cei în a căror societate am nimerit, în aceste circumstanţe nu se cădea să descoperim nici un fel de legături cu trecutul propriu. Deschiaburitul putea să scape teafăr numai dacă devenea la timp salahor şi uita cu desăvârşire de pământ. Între ştirea privind moartea lui Mandelştam şi momentul când eu am scos din ascunzătoare şi am pus pe masă – mai bine zis, în geamantan, pentru că masă nu aveam – teancul de poezii salvate, au trecut aproape douăzeci de ani, şi în toţi aceşti ani am fost cu totul altcineva şi am purtat, ca să zic aşa, masca de fier. La drept vorbind, nu puteam să mărturisesc nimănui că nu trăiesc, ci pur şi simplu aştept, ascunzându-mă, momentul când voi redeveni eu însămi şi voi putea să spun ce am aşteptat şi ce am păstrat.

Părţile dispersate ale vieţii mele s-au juxtapus în 1956, dar în mai 1937 nu se putea produce nici o juxtapunere: tendinţa istorică

nu ducea la reunirea părţilor disparate, ci la adâncirea rupturii dintre ele, şi, în ziua sosirii la Moscova, am fost pur şi simplu victimele unei iluzii optice, ale celei mai curate amăgiri a simţurilor. În schimb, datorită acestei iluzii, O. M. a izbutit să capete „o zi în plus”.

Într-o astfel de viaţă ca a noastră, toţi se lasă bucuroşi subjugaţi de iluzii, oamenii caută cu străduinţă ceva în care să creadă, de care să se agate pentru a le reveni simţul realităţii. Înconjurat de aparenţe, omul intră de bunăvoie în „realitatea aparentă”, înfiripă relaţii aparente cu oamenii sau o iubire aparentă numai ca să aibă de ce se ţine. „Nouă ni se pare că totul merge cum trebuie şi viaţa continuă, însă asta doar pentru că merg tramvaiele”, mi-a spus O. M. cu mult înainte de prima arestare, când, odată, seara, aşteptam într-o staţie de tramvai. Apartamentul gol, unde nimic nu amintea de Kostîriov, şi rafturile de cărţi erau un motiv mult mai bun pentru iluzii, decât tramvaiul antebelic, plin până la refuz… Şi ne mai şi îmbărbătam unul pe altul cu amintiri neplăcute: „Stalin a zis” sau „Stavski a zis”… în perioada aceea, noi ştiam foarte bine ce ne costă un cuvânt – cea mai cumplită dintre virtualităţi, însă ne căzneam să nu ne gândim la aşa ceva, ca să păstrăm iluzia binefăcătoare. În loc să ne lăsăm pradă tristeţii şi să judecăm la rece situaţia, trăgând nişte concluzii teribile, noi am aruncat lucrurile în mijlocul camerei şi am plecat numaidecât la „francezi”, în micul muzeu de pe strada Kropotkin.

„Dacă-mi va fi sortit să mă întorc, spunea adesea O. M. la Voronej, mă voi duce întâi şi întâi la „francezi.” Maria Veniaminovna Iudina a observat ce dor îi era lui O. M. de pictura franceză: când venea la Voronej, el nu uita de ei nici chiar când ea îi cânta la pian. Ca să-l consoleze, ea i-a trimis albumul pe care tocmai îl editase muzeul. Totuşi reproducerile, şi acelea destul de proaste, nu sunt ca originalele, şi ele doar l-au iritat pe O. M. Fără să se schimbe de pe drum, bând doar puţin din veşnicul ceai, el a dat fuga la muzeu, ajungând tocmai la ora deschiderii. O. M. avea de gând să meargă

la Tîşler: „Trebuie să vedem cât mai mult până ce încă nu s-a întâmplat nimic…” Pe Tîşler l-a preţuit foarte de timpuriu, când a văzut, la prima expoziţie a OST[1], seria de desene Directorul vremii[2]… „Tu nu ştii cit de bun este Tîşler al tău”, mi-a spus el când a venit la Ialta. Ultima oară a fost la Tâşler şi i-a văzut lucrările înainte de sfârşit – în martie 1938.

Caleaşca basarabeană

Cel dintâi oaspete ne-a fost Anna Andreevna. A venit chiar în prima zi a sosirii noastre. Ea şi-a potrivit vizita la Moscova o dată cu întoarcerea noastră. Eu stăteam întinsă pe saltea, în bucătărie, cu o cumplită durere de cap, iar O.M. măsura cu pasul de la un capăt la altul această cămăruţă – doar fusese poreclită „capişte” – şi recita versuri, îşi prezenta *Cel de al doilea* şi *Cel de al treilea caiet voronejean*. Obiceiul de a-şi prezenta unul altuia fiecare rând scris şi-l făcuseră din fragedă tinereţe. În ziua aceea Anna Andreevna a recitat pentru prima dată poezia despre Voronej, închinată lui O. M. Ea se încheie cu versurile: *„în camera poetului dizgraţiat, De strajă stau şi spaima, şi muza*…” Într-adevăr, când Anna Andreevna a venit în vizită la Voronej, s-a întâmplat ca toţi să fim cuprinşi de un acces de spaimă disperat şi absurd. Asta s-a întâmplat într-una din seri, în camera „agentului” care frigea şoareci. Şedeam la lumina unei gazorniţe – electricitatea fusese întreruptă, cum se întâmpla adesea în provincie. Brusc, s-a deschis uşa, şi în cameră a intrat fără nici o avertizare Leonov, un biolog din Taşkent, însoţit de cineva. Nu aveam nici un motiv să ne speriem: ştiam că tatăl lui Leonov trăieşte la Voronej şi că el vine adesea să-l vadă. Leonov – anahoret sau derviş rosienesc, filosof de casă, întotdeauna uşor

[1] Asociația Pictorilor de Șevalet. A funcționat la Moscova în perioada 1925-1931.
[2] Piesă de teatru de A.B. Mariengof.

cherchelit – era de al nostru. Ni l-a adus Kuzin, şi de atunci trecea uneori pe la noi, pe urmă dispărea din nou la universitatea lui din Taşkent, unde lucrase cândva împreună cu Polivanov şi căpătase gustul pentru tot ce ţinea de filosofie şi poezie. De unde, atunci, spaima? Când ne întâlneam cu Anna Andreevna ne simţeam întotdeauna cel puţin conspiratori şi puteam să ne speriem de orice. De altminteri, toţi cetăţenii sovietici se speriau de vizitatorii neaşteptaţi, de maşinile care se opreau la poartă şi de liftul care urca noaptea… înainte de sosirea Annei Andreevna la Voronej, spaima încă nu „străjuia” la noi, numai din când în când ne înşfăca de gât. În schimb la Moscova, în zilele când eram subjugaţi de iluzie, nu ne temeam de nimic. Căzuserăm într-o stare de acalmie inexplicabilă şi nu ştiu de ce credeam în stabilitatea vieţii noastre. Este incredibil, dar adevărat.

Despre aceste zile la Moscova mi-au rămas nişte amintiri tare ciudate şi fragmentare, ca nişte cadre separate strălucitoare, iar între ele – nişte lacune imposibil de restabilit. Următorul cadru, în care participă Anna Andreevna, este cel cu aşteptarea greu de suportat al lui Hardjiev: făgăduise că ajunge devreme şi aduce vin, însă a întârziat impardonabil de mult, cum numai moscoviţii puteau să întârzie, când nimeni nu avea ceas, iar tramvaiele şi autobuzele mergeau cum da Dumnezeu. Anna Andreevna și-a pierdut răbdarea şi nu l-a mai aşteptat pe Hardjiev, a plecat la ea – atunci poposise la Tolstaia, pe strada Precistenka. „Trebuie s-o aducem îndărăt”, a spus O. M. şi a telefonat la Tolstaia. Era o oră de vârf, Anna Andreevna n-a putut să ia tramvaiul, a făcut tot drumul pe jos şi, numai ce a intrat în vestibul, că au chemat-o la telefon. „Trebuie să te întorci”, a spus O. M., şi ea a luat drumul mdărăt, precum Febus din „antologia prostiei antice”, versuri comice pe care le compuneau, în zilele tinereţii lipsite de griji, Gumiliov, Gheorghi Ivanov, Lozinski şi O. M.: „*Febus, pe cer goneşte în carul său de aur, Pe-acelaşi drum el, mâine, o să se-ntoarcă   iar*…”

Noi şedeam în camera cea mare – acum o numeam „a lui Kostîriov” – dar, când a venit Anna Andreevna, ne-am întors într-a noastră – cameră de trecere, despărţită de un dulap, foarte mică şi îngustă. Dincolo de dulap se aflau o măsuţă şi o saltea: cei ce locuiesc într-o singură cameră învaţă repede să se descurce fără paturi. Salteaua, de obicei era aşezată lângă perete, dar acum am pus-o pe mijloc, de frica ploşniţelor, cu căpătâiul la perete. Ea ocupa aproape toată lăţimea camerei – mai rămânea doar o trecere îngustă spre fereastra mare şi larg deschisă. Eu trebăluiam la bucătărie, iar ei, trei, şedeau pe saltea.

— Caleaşca Basarabeană, a spus O. M. când am intrat eu. O moşiereasă scăpătată cu administratorul ei, iar eu sunt evreul…

În relaţiile dintre O. M. şi Anna Andreevna se simţea întotdeauna că prietenia lor s-a înfiripat în perioada tinereţii năstruşnice. Când se întâlneau, ei întinereau, se întreceau în a se face unul pe altul să râdă. Aveau tot felul de cuvinte ale lor, limbajul lor familiar. Hohotele de râs ştrengăresc în care izbucneau întotdeauna când se întâlneau erau numite „râsul mult”. Dacă îi vedeai, puteai spune: ăştia nu sunt doi oameni chinuiţi, damnaţi, ci o fetişcană neroadă, care s-a împrietenit, pe furiş de cei mari, cu un golan… Expresia „râsul mult” a început să circule de pe vremea când Anna Andreevna i-a pozat lui Altman, şi O. M. asista la şedinţe. Ei povesteau că, odată, a intrat vecinul lui Altman, tot pictor, de naţionalitate italian[1], care, auzindu-I cum hohotesc, a spus: „Se pare că aici e râsul mult…” Mai erau şi alte cuvintele tradiţionale. Auzind de vreo scenă ridicolă, O. M. spunea întotdeauna: „Nu s-a produs nici un moment penibil…” Această propoziţie avea şi ea istoria sa. Odată, Anna Andreevna a fost rugată să ducă un comision bătrânului actor paralizat G-n… A fost dusă la patul bătrânului şi prezentată. El a privit-o cu ochii tulburi şi a grăit: „O cunoştinţă cu totul neinteresantă…” O. M., în

[1] Giovanni Grandi, care, în perioada 1913-1922, a lucrat în Rusia.

vremuri imemoriale, a auzit despre această vizită şi a rezumat: „Şi nu s-a produs nici un moment penibil…” Şi, astfel, aceste două fraze au rămas să trăiască… Viaţa făcea totul ca să-i dezveţe pe cei doi să mai râdă, însă ei se lăsau cu greu educaţi, în ziua când huruia „caleaşca basarabeană” a mai apărut un cuvinţel. Din ouăle aduse de Hardjiev am făcut o omletă. Când am intrat cu tava în cameră, toţi au întins mâinile spre mine şi au început să strige: „Uite-o pe mămica, ne-aduce păpica!”, iar O. M. a întors-o pe loc: „Ea-i mămicapăpica!” M-am supărat: „Ghiuji bătrâni, nesuferiţilor, cum să fiu eu mămica voastră?” Dar n-a ajutat la nimic, şi am rămas „mămicapăpica”… N-am izbutit să-i cuminţesc pe „bătrâni” – de fapt Nikolai Ivanovici era mai tânăr decât mine – căci ei erau greu de educat…

Scena în „caleaşcă” a fost ultimul cadru cu Anna Andreevna… Ea a plecat, probabil la Leningrad, să se explice cu Punin. Ei nu se mai înţelegeau de mult – nici nu-mi mai aduc aminte când ea mi-a spus: „Aici nu mă simt bine…” La Moscova însă a avut o explicaţie cu Garşin, care a grăbit ruptura definitivă cu Punin. După plecarea ei, în „caleaşcă” au apărut Iahontov cu Lilia. După înfăţişarea exterioară, Lilia putea foarte bine să fie luată drept o cuconiţă basarabeancă, însă ea nu râdea, ci îl reeduca scrupuloasă pe O. M. în spiritul stalinismului sentimental – exista şi dintr-acesta… După opinia ei, scriitorul care a uitat să se dedice slujirii lui Stalin este un om pierdut: îi sunt închise toate căile spre literatură – cine o să-l citească pe unul ca el? – și va fi dat uitării pe vecie. Că Stalin era salvatorul omenirii, Lilia nu se îndoia. De altminteri, ea se pregătea să-i scrie lui Stalin că O. M. trebuie să fie ajutat să păşească pe drumul cel bun, iar pentru asta – să i se tipărească neîntârziat toate versurile. Ulterior, asemenea stări de spirit au început să fie numite „gaponovism”[1]. Lilia avea lecturi bogate din literatura de partid,

[1] De la G. A. Gapon (1870-1906), preotul care a iniţiat această mişcare

pentru că alcătuia montaje pentru Iahontov. Zilnic, era în stare să ofere câte o povestire despre minunile făurite de conducător. Iahontov nu împărtăşea vederile ei – el mai mult râdea şi juca scene amuzante. Însă unul dintre cele mai mari succese le-a obţinut cu rolul tatălui său, un funcţionar mare, obez, transpirat, care tremura mereu în faţa şefilor. Comentariul Liliei: „în timpul ţarismului, toţi funcţionarii tremurau de frică…” Uneori, Iahontov recita *Prorocul* lui Lermontov, jucându-se cu bastonul ca şi cu o marionetă. Bastonul se strecura prin mulţime, se trăgea speriat înapoi, se înclina cu smerenie în faţa Liliei: „El este gol şi sărac”, spunea Iahontov, care atunci era şi el sărac.

Însă, în acele zile, probabil că el ne dădea bani şi nu erau dificultăţi.

Când am plecat, Lilia a scos din raft nişte broşuri marxiste şi a vrut să i le dea lui O. M. spre luminare, însă Iahontov a spus: „N-are rost, este absolut inutil”, şi i-a dăruit lui O. M. propria Biblie. Şi el era greu de educat. Biblia este şi acum la mine. Anna Andreevna ştie bine şi îndrăgeşte Vechiul Testament. Ea discută tot felul de subtilităţi cu Amusin, mare cunoscător, pe care eu i l-am prezentat. Însă O. M. se temea de Dumnezeul din Vechiul Testament şi de puterea lui totalitară şi ameninţătoare. El spunea – și această idee am găsit-o mai târziu la Berdiaev – că, prin învăţătura despre Sfânta Treime, creştinismul a biruit absolutismul Dumnezeului iudaic. Fireşte, pe noi absolutismul ne speria.

Iluzia

Noţiunea de „iluzie” am conştientizat-o în toamna lui o mie nouă sute treizeci şi trei, când ne-am mutat în unicul nostru apartament –

(1903) şi a condus marşul asupra Palatului de Iarnă în duminica sângeroasă din 9 ianuarie 1905.

şi de neînlocuit – din străduţa rebotezată în cinstea vecinilor noştri din Naşciokinski în Furmanov.

Într-o zi, la uşa noastră a bătut un om cu o desagă de drum pe umăr şi a zis că îl caută pe fratele lui O. M. – Şura. La noi era în vizită tatăl lui O. M. şi el l-a recunoscut numaidecât pe acest om: avea un nume neverosimil, alcătuit din multe indicii feudale, parcă Dolgopalovîh, dar el se folosea numai de prima dintre poreclele care i se atribuiseră – Bublik[1]. Am vrut să-l trimit pe musafir la Alexandr Emilievici – să se descurce singur cu Bublik! – mă săturasem ca apartamentul nostru să fie azil de noapte pentru cei care nu găseau locuri la hotel şi mereu, la Moscova, trăgeau la cunoscuţi, dar pentru Bublik a intervenit „bunicul”. Bublik a învăţat la liceu cu Şura, şi bunicul şi-l amintea pe liceanul dichisit şi roşu în obraji: „Uite în ce hal a ajuns!” a spus bunicul cu lacrimi în ochi. Era o temă veche: „Copii, cât de rău aţi sărăcit, aţi ajuns în zdrenţe…” O. M. ştia ce înseamnă asta şi, împingându- mă la o parte, l-a invitat pe Bublik să intre. Străinul a hotărât să ne liniştească Şi ne-a explicat numaidecât că a fost închis pentru un delict de drept comun, şi noi nu avem a ne teme: nici vorbă de cumplitul articol cincizeci şi opt… O. M. îşi amintea perfect de bine că poliţiştii din Occident au nişte bastoane de cauciuc ticăloase, însă Bublik a surâs numai: „Dacă aţi şti ce fac ai noştri cu cei de drept comun!” a spus el. De fapt, zvonurile despre ce fac „ai noştri”, şi nu doar cu cei de drept comun, au ajuns la noi la începutul deceniului al treilea.

Bublik era un om vesel incorigibil. Se ducea la o întâlnire cu nişte camarazi cu care se pregătea s-o şteargă în nordul îndepărtat, unde „de-alde noi sunt cu grămada” şi, prin urmare, o să se aranjeze şi el cumva. Nu agrea baia obişnuită – noi încă nu aveam instalaţie de gaze şi încălzeam apă într-o căldare la bucătărie – şi, sâmbăta, dădea fuga să „nădușească” la baia de aburi şi pe urmă,

[1] Covrig (rus)

la întoarcerea acasă, să bea repede un ceai cu turtă dulce. Era mulţumit de cum pregăteam eu ceaiul, însă prefera să şi-l facă singur, cu mâna lui. Îi plăcea să trebăluiască prin casă, bătea cu drag cuie, consolida rafturile şi freca duşumeaua cu ceară de parchet până strălucea ca oglinda. Se dezobişnuise de treburile gospodăreşti şi era bucuros, împreună cu O. M., să se distreze cu cele mai bărbăteşti feluri de muncă ale existenţei noastre atât de simple. O. M. îl trimitea adesea cu procură la editura Goslit, şi Bublik aducea acasă sume destul de mari: ne plăteau 60% pentru seria de opere, care oricum, n-a văzut lumina tiparului, pentru că O. M. n-a vrut să renunţe la *Călătorie în Armenia* şi la multe poezii şi articole. Ediţia, oricum nu s-ar fi realizat – Buharin nu mai avea „curele de transmisie”, şi într-una dintre etape tot ar fi fost întreruptă, însă, din punct de vedere tactic, trebuia făcut un compromis şi să ne străduim să publicăm orice. Absenţa cărţilor a îngăduit personalităţilor noastre oficiale să răspândească zvonul că O. M. a renunţat la poezie încă din anii douăzeci şi rătăcea prin cârciumi. In această plasă cădeau mulţi de la noi şi în special cei din Occident. Căci, în Occident, absenţa cărţilor înseamnă că scriitorul a ieşit din front – cum să le explici că la noi se întâmplă şi altfel!

Poezia însă este un lucru bizar: ea nu poate să fie îngropată de vie şi renaşte în ciuda tuturor eforturilor chiar şi ale unui aparat propagandistic atât de puternic cum este al nostru. „M-am liniştit, mi-a zis Anna Andreevna prin anii şaizeci. Căci am aflat cât de viabile sunt zvonurile…”

Bublik a adus banii într-o servietă şi mi-a cerut să-i număr – şi-a permis să cheltuiască din ei numai pentru un sandviş, ca să înfrumuseţeze aşteptarea la rând, la casă. „Bublik a devenit cu totul indispensabil”, zicea O. M. El îl preţuia în mod deosebit pe musafirul nostru, pentru că acesta s-a dovedit un latinist clasa-ntâi.

Cu oricine intra în casa noastră, O. M. avea o convorbire specială. Kuzin şi biologii discutau despre genetică, despre elanul

vital al lui Bergson şi despre entelehia aristoteliană. Toţi aparţineau categoriei naratorilor, nu a vorbăreţilor, şi O. M. mai mult asculta povestirile lor decât vorbea. Cu Kuzin, O. M. mergea adesea la concerte – amândoi erau mari melomani şi puteau – O. M. să fluiere, iar Kuzin să fredoneze cele mai complicate arii simfonice. Om – orchestră era şi Margulis. Soţia lui Margulis, Iza Hanţîn, predă la conservator. Ea îşi aminteşte deseori cum asculta O. M. muzică şi cum îi cânta ea. Însă Iza locuia la Leningrad, iar Margulis hoinărea prin Moscova în căutare de lucru. O. M. spunea că Margulis a ţinut, pentru el, locul de maşină de imprimat: ahtiat după versuri, el îi cerea fiecare poezioară nouă, şi ele se răspândeau prin copii, începea era literaturii manuscrise, complicată prin faptul că la percheziţii se confiscau şi manuscrisele, şi cărţile poeţilor.

Trecea pe la noi şi Ceceanovski, cu care am fost colegă la ZKP pe la începutul anilor treizeci. El era invitat special pentru că avea prilejul să discute cu un marxist. „Dezvoltarea, spunea Ceceanovski, înseamnă progres. Noi n-o să-i permitem lui Mandelştam să ne răpească progresul…” Tocmai pe Ceceanovski l-au însărcinat să-i propună lui O. M. să renunţe la *Călătorie în Armenia*. Nu ştiu dacă Ceceanovski se ocupa cu filatul. Se pare că nu, dar asta n-are importanţă: lui, O. M. nu i-a recitat versuri fatale, însă în fiecare seară îi oferea nenumărate alte motive pentru a fi arestat – la noi asta nu-i aşa greu… într-un cuvânt, el „vorbea pentru zece ani”…

Mai era şi Nilender, elenist şi expert în ebraică. Fost ofiţer de marină, el lucra la Biblioteca Publică şi venea de obicei către miezul nopţii, luând cu sine, pentru orice eventualitate, un pacheţel de ceai. El l-a tradus pe Sofocle şi povestea mereu despre „secţiunea de aur”. Odată, Şervinski i-a invitat pe O. M. şi pe Anna Andreevna să asculte traducerea. Nu trebuiau lăsaţi împreună, fiindcă nu ştiu ce năzbâtii au făcut acolo. S-au întors râzând în hohote, şi O. M. a explicat: „Spre-amurgul cunoştinţei noastre, Şervinski ne-a chemat Să ascultăm cum Oedis la Colona şi Nilender merg în pas de

marş”… în anul acela ne-am întâlnit şi cu Vîgotski, un om foarte inteligent, psiholog, autorul cărţii *Limbajul şi gândirea*. Vîgotski era într-o oarecare măsură încorsetat de raţionalismul comun tuturor oamenilor de ştiinţă din perioada aceea… Pe stradă ne întâlneam cu Stolpner, traducătorul lui Hegel, care îl convingea pe O. M. că el nu gândeşte în cuvinte…

Printre toţi aceşti interlocutori puţin numeroşi şi-a găsit locul şi Bublik. Şi cu el O. M. avea o discuţie aparte. Şi din rafturi se scoteau cărţi. O. M. se folosea de erudiţia din liceu a lui Bublik şi amândoi se delectau cu epistolele din exil ale lui Ovidiu, unul – presimţindu-şi viitorul, iar celălalt – încercând pe pielea lui splendorile izolării sovietice.

Bublik a rămas la noi câteva săptămâni şi era tare mulţumit de acest răgaz neaşteptat. Din pielea lui a dispărut cocleala verzuie a ocnei, s-a înviorat şi a căpătat culoare de om sănătos, semănând cu un profesor de latină dintr- un liceu de provincie din vremurile bune de altădată. Însă amicii lui îl grăbeau, şi spaima de miliţie l-a alungat afară din Moscova. L-am rugat să aibă grijă de tatăl lui O. M., aşa-zisul „bunic”, până la Leningrad. Bublik a aranjat cu grijă într-un nostim geamantan de modă veche toate bulendrele prăpădite ale bunicului, ba a mai cerut şi un ceainic cam uzat – „ca să dau fuga după apă clocotită pentru ceai” – şi o pătură ruptă: „Nu trebuie să ne cheltuim banii pe lenjerie în tren”… Ceainicul l-a legat grijuliu de mânerul geamantanului – „altfel s-ar putea pierde”.

I-am condus la gară, iar a doua zi am primit de la bunicul o telegramă plină de indignare: Bublik l-a abandonat pe bunicul pe peron şi a dispărut cu geamantan cu tot. Bătrânul era jignit de moarte şi cerea ca miliţia judiciară să-l prindă degrabă pe Bublik, să-i ia geamantanul, să-l înapoieze posesorului, iar pe infractor să-l aducă la judecata cea dreaptă. Pentru asta, O. M. trebuia să depună, la miliţia judiciară, o cerere, pe urmă să meargă în audienţă la şef şi să facă presiuni puternice asupra lui, ameninţându-l cu

apartenenţa la tagma scriitorilor… Altfel, cum presupunea bunicul, nu vor găsi geamantanul… Fireşte, O. M. nu s-a dus la nici o miliţie judiciară, ci doar se mira de ce Bublik s-a lăsat ispitit de geamantanul bunicului, cu ceainicul legat grijuliu de mâner, şi nu de banii – o sumă considerabilă – de la editură. Am preţuit foarte mult onestitatea lui Bublik şi, cu restul banilor de la editură, i-am cumpărat bunicului pufoaice noi, însă bătrânul s-a zbuciumat multă vreme furios şi se plângea că el a insistat să-i dăm drumul în casă „acestui vagabond”, care l-a trădat într-un asemenea hal… Nu l-a consolat nici coletul poştal de la Bublik, în care acesta împachetase cu multă atenţie actele bunicului, scrisorile şi memoriile… Bunicul, în timpul liber, scria în germană, cu o caligrafie incredibilă, amintirile despre peregrinările sale şi-i cerea lui O. M. să le citească şi să le editeze…

Şi iată că tocmai acest Bublik ne-a explicat ce este aceea o iluzie. În prima seară, când O. M. şi bunicul l-au lăsat pe acest zdrenţăros în casă, eu zăceam bolnavă şi îl boicotam pe musafirul nepoftit. Cum se ştie, femeile se feresc de situaţii stingheritoare şi intră repede în rolul de stăpâne atotputernice ale locuinţelor lor luxoase – apărătoare ale căminului care nu mai este de mult. Bublik a înţeles asta şi a decis să-şi pregătească singur patul pentru noapte. A aşternut la bucătărie, pe duşumea, câteva ziare şi l-a chemat pe O. M.: „Osip Emilievici, ştiţi dumneavoastră ce este iluzia? Priviţi!” a zis Bublik arătând cu un gest larg spre ziare. O. M. n-a putut să îndure aşa ceva şi a smuls de sub mine unica saltea din casă, iar eu, am făcut pe mărinimoasa, înzestrându-l cu o pernă, un cearceaf şi acea pătură ruptă, care, pe urmă a dispărut cu geamantanul bunicului.

Apartamentul nostru cu raftul de cărţi şi toată viaţa noastră erau tot o iluzie de existenţă paşnică. Vârându-ne capul în pernă, ne străduiam să credem că dormim în pace.

Cititor al unei singure cărţi

În tinereţe, O. M. gândea întotdeauna când vorbea. Pe urmă a apărut superficialitatea. În 1919, încă foarte tânăr, mi-a spus că nu trebuie deloc să ai multe cărţi: cel mai bun cititor este acela care toată viaţa lui n-a citit decât o carte . ,,Biiblia, nu-i aşa?” am întrebat eu.

„Măcar”, a răspuns el.,Mi-am adus aminte de bărboşii, superbii moşnegi orientali care citeau toată viaţa Coranul lor, poate unicii reprezentanţi din epoca noastră ai rasei celor care citeau o singură carte, şi n-am putut nicicum să mi-l închipui în acest rol pe voiosul meu însoţitor. „Ei, fireşte, eu nu, totuşi…” a mărturisit el.

O. M. n-a devenit un cititor ideal, în secolul al douăzecilea nu există oameni care să iubească toată viaţa o singură femeie, însă această frază aruncată în treacăt nu este întâmplătoare. Există oameni ale căror judecăţi sunt legate de înţelegerea generală a lucrurilor. Aceştia sunt oameni ai unei concepţii unitare despre lume, iar poeţii fac parte, după toate probabilităţile, anume din această categorie, deosebindu-se doar prin anvergura şi profunzimea orizontului. Oare nu această însuşire îi împinge spre autorevelare şi oare nu ea serveşte drept criteriu al autenticităţii poetului? Căci doar există oameni care scriu versuri nu mai rău decât poeţii, dar din versurile lor lipseşte ceva, şi acest lucru este limpede pentru toţi, dar este imposibil să explici despre ce este vorba, iar discuţiile privind nerecunoaşterea poeţilor de către contemporani sunt naive. Poetul este recunoscut încă de la primii paşi şi de cei care îl îndrăgesc, şi de cei pe care îi scoate din sărite. Şi pe mulţi îi irită şi îi scoate din sărite. Aşa ceva este, pesemne, inevitabil. Nici măcar Pasternak, care a evitat multă vreme şi cu multă iscusinţă furia stihinică a necititorilor şi în mod conştient şi cu fină dibăcie fermeca pe oricare dintre interlocutori, n-a scăpat nici el, spre sfârşitul vieţii, de ursita generală. Poate că poeţii stârnesc această furie prin simţul

dreptăţii lor şi prin „francheţea” opiniilor: „francheţea limbajului nostru” nu este doar o sperietoare pentru copii, francheţea asta însă este consecinţa unei concepţii unitare despre lume… Doar orice poet este un „balansator de tâlcuri”, adică el nu se foloseşte de judecăţile-formule întrebuinţate de oamenii epocii lui, ci extrage ideea din concepţia lui despre lume. Oamenii care folosesc formule acceptabile şi de largă răspândire nu pot să nu se simtă ofensaţi când dinaintea lor apare ideea – brută, neprelucrată, cu colţurile neşlefuite… Oare nu în acest sens vorbea O. M. de natura brută a poeziei, de faptul că ea este un material brut incomparabil mai mare chiar şi decât vorbirea vie, curentă? Oamenii care se feresc de acest material brut exclamă: „Dar cu ce este el mai bun decât noi?” sau „El este foarte susceptibil, bănuitor, încrezut, mereu polemizează, pe toţi îi învaţă…” Cu astfel de cântece i-au hăituit şi pe Ahmatova, şi pe Mandelştam, şi pe Pasternak, şi pe Maiakovski până ce l-au făcut poet oficial. Toate acestea au continuat să le spună multă vreme chiar despre răposatul Gumiliov. De asta, oricât te-ai strădui, nu poţi să scapi, dar, când se face revizuirea valorilor, oamenii formulelor de-a gata uită numaidecât ce au spus cu o săptămână în urmă, pentru că vechile formule le-au înlocuit cu cele noi. Insă nu trebuie să uităm că, în afară de necititori, poetul este înconjurat întotdeauna şi de prieteni. Nu ştiu de ce, dar mereu, ei ies biruitori.

Vorbind despre „cititorul unei singure cărţi”, O. M. viza capacitatea, detestabilă pentru el, de a înghiţi cu indiferenţă lucruri incompatibile, simţul critic atrofiat şi ceea ce el numea „omnitoleranţă” – ce a fost şi ce a ajuns maica-filologie – „a fost numai sânge şi intoleranţă, însă a devenit sânge diluat şi omnitoleranţă…”

O altă denumire a acestui fenomen era „omni-vorism”. Prima filipică împotriva „omnivorismului” am ascultat-o tot în 1919 la Kiev, când O. M. s-a năpustit asupra lui Briusov pentru versurile despre

epocile istorice, pe care le compară cu nişte lampioane pestriţe. Dacă o asemenea comparaţie este posibilă, spunea O. M., înseamnă că lui Briusov totul îi este indiferent, iar istoria, pentru el, nu este decât un obiect de contemplare. Acesta este sensul, dar cuvintele exacte nu le-am memorat. O. M. şi Anna Andreevna foloseau pentru aceasta formula: „secole şi popoare”… O. M. ştia, sau, cel puţin, voia să ştie, ce este pentru el „da” şi ce este „nu”. Toate opiniile lui, într-un fel sau altul, se raportau la un pol sau la celălalt, iar în asta consta un dualism sui-generis, precum în vechea învăţătură despre bine şi rău ca două principii ale existenţei. Poeţii însă nu pot fi indiferenţi faţă de bine şi de rău şi nu spun niciodată că tot ce există este raţional.

Simţul acut al opţiunii şi capacitatea selectivă pregnantă a minţii lui O. M. se reflectau şi în felul cum citea. În „carnetele de note” la *Călătoria în Armenia* există câteva cuvinte referitoare la „demonul lecturii”, care s-a smuls din adâncurile „culturii devastatoare”. Citind, oamenii se cufundă într-o lume iluzorie şi se străduiesc să memoreze cele citite, cu alte cuvinte, se supun cu totul puterii cuvântului tipărit. În ceea ce îl priveşte pe O. M., el propunea când citim să nu ţinem minte, ci să ne aducem aminte, adică să verificăm fiecare cuvânt prin experienţa noastră ori să-l comparăm cu ideea noastră principală, anume aceea care face din om personalitate. Fiindcă pe lectura pasivă care „memorează”, s-a fundamentat, dintotdeauna, propaganda idealurilor accesibile tuturor şi s-au oferit pentru întrebuinţare de masă adevăruri de-a gata, şlefuite cu fineţe. O astfel de lectură nu stimulează gândirea, ci ea însăşi se preface într-un soi de hipnoză, deşi contemporaneitatea are mijloace şi mai puternice pentru a-l lipsi pe om de voinţă.

O. M. numea lectura „activitate”, şi pentru el aceasta era mai întâi de toate o activitate de alegere. Unele cărţi, el le răsfoia şi le parcurgea în fugă, pe altele le citea cu interes şi curiozitate ca, de pildă, pe Hemingway şi Joyce. Alături de aceasta însă exista o

adevărată lectură formativă, cărţi cu care el parcă intra în contact, care condiţionau o anumită perioadă din viaţa lui sau viaţa întreagă. Descoperirea unei cărţi noi semăna cu întâlnirea unui om care devine prieten. Versul „*Prietenia, m-a trezit ca un foc de armă*” nu se referă nici pe departe doar la întâlnirea cu biologul Kuzin, ci, într-o măsură mult mai mare, la întâlnirea cu poeţii germani: ,,*Să-mi spuneţi, dar, prieteni, în ce Walhalla, Noi, laolaltă alune-am spart, De câtă libertate dispuneam, Şi ce jaloane îmi trasaţi…*” O. M. îi ştia pe aceşti poeţi şi înainte: Goethe, Holderlin, Morike, romanticii; însă lectura pur şi simplu nu însemna încă „întâlnire”.

Nu întâmplător, întâlnirea s-a produs în Armenia. Călătoria mult dorită în această ţară – în *Cea de a patra proză* se relatează despre prima încercare de a evada într-acolo – a trezit interesul, înainte latent, pentru ceea ce eu, cu totul eronat, numesc acum filosofie a naturii, ba încă şi mai puţin corect aş putea-o numi filosofie a culturii. Era o curiozitate vie faţă de această ţară micuţă, avanpostul creştinătăţii în Orient, care a rezistat de-a lungul veacurilor împotriva presiunii mahomedanismului. Este posibil ca, în epoca crizei conştiinţei creştine de la noi, Armenia să-l fi atras pe O. M. prin dârzenia ei… Nu Georgia, care a dus o viaţă incomparabil mai uşoară. În micuţa noastră cameră de la hotel–hiuranoţ – au apărut numaidecât cărţi privind cultura Armeniei: Strzygowski, cronici armeneşti, Moise de Horena şi multe altele referitoare la economia şi natura acestei ţări. Dintre toate cărţile privind Armenia, O. M. a remarcat *Descrierea camerală a Armeniei* a lui Chopen, un funcţionar din perioada lui Alexandru I. El compara interesul viu pentru această ţară al lui Chopen cu indiferenţa nenumăraţilor „trimişi în delegaţie”, înrăiţi şi posaci, cu care ne tot ciocneam la hotel.

Pasiunea pentru Armenia i-a adus şi atracţia pentru Goethe, Herder şi alţi poeţi germani. Întâlnirea cu tânărul biolog Kuzin, în perioada aceea plină de preocupări filosofice şi literare, putea să

treacă neobservată undeva la Moscova, dar în Armenia bila a nimerit drept la ţintă! Ei s-au luat cu vorba în curtea unei moschei, unde se dădea, în nişte păhărele micuţe, ceai persan, care se sugea prin bucăţele de zahăr. Când s-au întors la hotel tot mai discutau.

Probabil că O. M. se interesa de noua abordare – biologică – a acelor lucruri la care se gândea şi el şi de eternele probleme ale morfogenezei. Dar cu mult înainte de cunoştinţa cu biologul Kuzin, O. M. a scris într-o bună zi că studiul poeziei va deveni ştiinţă numai atunci când va aplica metodele biologiei. Este foarte posibil ca în această aserţiune să se reflecte teoria din lingvistică, populară în deceniul al doilea, privind dublele relaţii ale acestei ştiinţe cu ştiinţele sociale şi cu biologia. De altminteri, credinţa în modul de abordare biologică a poeziei a dispărut înainte de a se naşte, s-a păstrat însă numai pura curiozitate pentru literatura biologică descriptivă şi pentru problemele vieţii ca atare.

Kuzin îl iubea pe Goethe, şi aceasta s-a potrivit tocmai bine. Când însă, la Moscova, O. M. „s-a întâlnit” cu Dante, prietenia cu Kuzin şi ceilalţi biologi se schimbase în amiciţie la un pahar de vin. Iar despre Dante a spus numaidecât că este tot ce poate fi mai important. De atunci, O. M. nu s-a mai despărţit de el niciodată şi, de două ori, l-a luat cu sine la puşcăria preventivă. Gândindu-se la o posibilă arestare – iar la aşa ceva se gândeau toţi cei pe care îi cunoşteam – O. M. şi-a procurat o *Divina Comedie* într-un format mic şi o purta cu sine peste tot, în buzunar – căci oamenii nu erau arestaţi doar acasă, ci şi pe stradă, în instituţii, iar uneori, erau chemaţi special undeva şi de acolo luaţi pe vecie. Un prieten de-al meu se plângea că nu poate să care după el la serviciu toate cele necesare pentru viaţa de lagăr, totuşi, în momentul arestării, care s-a produs noaptea, acasă, s-a zăpăcit atât de tare, încât a uitat să ia cu el acest sac aranjat cu atâta băgare de seamă… Pe Dante, ediţia de buzunar, O. M. l-a lăsat la Moscova; cu sine, la

Samatiha, a luat o altă ediţie, destul de grea. Nu ştiu dacă o fi dus cu el această carte până în lagărul de tranzit de la Vtoraia Recika de lângă Vladivostok, unde a murit. Cred că e îndoielnic: în condiţiile lagărelor lui Stalin şi Ejov nimeni nu se mai gândea la cărţi.

S-a întâmplat că, simultan cu O. M., fără să se înţeleagă între ei, a început să-l citească pe Dante şi Anna Andreevna. Când acest lucru a ieşit la iveală, ea i-a recitat un fragment din *La Divina Commedia* („*Dona m'apparve sotto verde manto*") şi O. M. a fost mişcat până la lacrimi, că aude aceste rânduri din gura Annei Andreevna, a cărei voce o îndrăgea nespus.

Recitind din creaţia altor poeţi, Ahmatova şi O. M. aveau talentul uimitor de a şterge parcă timpul şi spaţiul care îi despărţeau. Prin natura ei, o astfel de lectură este anacronică, şi ei intrau cu autorul în relaţii personale. Ea era echivalentă nu numai comunicării şi discuţiei cu contemporanii, dar şi cu cei care părăsiseră de mult lumea. Acelaşi talent, O. M. l-a bănuit la Dante, când a descoperit că acesta se întâlnea în infern cu poeţii antici dragi lui. În articolul *Despre natura cuvântului*, O. M. îl pomeneşte pe Bergson, care caută legături între fenomene identice, despărţite numai de timp, ceea ce se referă tot la acelaşi lucru: căutarea prietenilor şi aliaţilor prin timp şi spaţiu. Aşa ceva ar fi înţeles probabil Keats, căci şi el dorea să se întâlnească într-o cârciumioară cu toţi prietenii lui – şi vii, şi morţi… Ahmatova, reînviind pentru comunicare pe cei care nu mai sunt printre noi, se interesa de viaţa lor, de modul lor de viaţă, de relaţiile cu oamenii. Aşa, mi-a oferit pentru prima dată un Shelley – parcă se antrena cu el… Apoi, a avut o perioadă de comunicare cu Puşkin. Cu agerimea cercetătorului sau a unei femei geloase, ea iscodea pas cu pas să afle cum se purtau, cum gândeau şi ce spuneau toţi cei din jurul lui, s-a lămurit în motivele psihologice, întorcea pe dos, ca pe o mănuşă pe fiecare dintre femeile cărora Puşkin le-a acordat chiar şi numai un singur surâs. Atâta interes

personal şi părtinitor Ahmatova nu a manifestat pentru niciunul dintre cei vii. Şi încă ceva: ea nu putea să sufere pe soţiile scriitorilor şi mai ales pe soţiile poeţilor. N-am să înţeleg de ce pentru mine a făcut o excepţie, dar este un fapt că a făcut, cu toate că nu puteam să-mi explic de ce… Spre deosebire de Ahmatova, O. M. aproape că nu pătrundea în viaţa personală a prietenilor săi – mă refer la poeţii din trecut – pentru că în relaţiile prietenilor vii manifesta un spirit de observaţie uluitor, cu toate că întotdeauna părea distrat, şi despre cei din jurul nostru ştia mult mai multe decât mine; deseori nici nu-l credeam, dar întotdeauna s-a dovedit că avea dreptate. Însă surorile Nataliei Goncearova[1], Poletika sau Anna Grigorievna Dostoievskaia, nu-l interesau câtuşi de puţin, şi Anna Andreevna, cunoscând indiferenţa lui faţă de aceste probleme, nu-i împărtăşea considerentele ei. Iar despre cei vii nu vorbea el: n-au decât să facă tot ce doresc… Discutau despre rânduri, fragmente: minunea asta aţi observat- o? Ţineţi minte cum e acolo? Însă de ce… De multe ori citeau împreună, îşi arătau pasajele preferate, ca să spunem aşa – îşi făceau daruri din descoperirile lor remarcabile… Ultimii ani au fost înfrumuseţaţi de Dante şi alţi italieni şi, ca întotdeauna, de poezia rusă.

E greu de spus care au fost cărţile de căpătâi ale lui O. M. în perioadele timpurii. La Kiev, în o mie nouă sute nouăsprezece, el a venit cu Florenski (*Stâlpul şi confirmarea Adevărului*). Probabil, a fost impresionat de paginile despre îndoială, pentru că de multe ori el tocmai aşa vorbea despre îndoială, fără să indice sursa. Ca elev – a citit cu siguranţă pe Herzen, iar într-una dintre perioadele de tinereţe, interlocutorul lui a fost Vladimir Soloviov, care ca filosof, nu ca poet, este, probabil, mult mai aproape de O. M. decât se crede în mod obişnuit. Faptul că numele lui Soloviov nu este pomenit în articole se explică mai mult decât simplu: articolele, în marea lor

[1] Soţia lui Puşkin.

majoritate, au fost scrise în epoca sovietică şi pentru presă, şi nici un redactor n-ar fi scăpat vreun cuvânt despre Soloviov, afară de ponegriri şi injurii. De altfel, urme ale influenţei formative a lui Vladimir Soloviov sunt risipite, la O. M., peste tot. Ele se găsesc în concepţia despre lume religios-creştină de esenţă soloviovianã, în metodele, modalităţile polemicii, în discuţii, în multe noţiuni statornicite şi chiar în cuvinte separate. Iată, de pildă, rândul: „tolpî liudei, sobâtii, vpeceatlenii" (*„mulţimii de oameni, impresii şi-ntâmplări*") din poezia dedicată lui Belîi, este o reminiscenţă directă din expresia „tolpî idei" („mulţimi de idei"), care apare din când în când prin scrierile lui filosofice. O. M. îl preţuia foarte mult pe V. Soloviov. Când am locuit la sanatoriul Ţekubu, care funcţiona în conacul prinţilor Trubeţkoi, unde a murit Soloviov, O. M. se mira cu câtă indiferenţă oamenii de ştiinţă sovietici se ocupă de treburile lor, scriu articolaşe, citesc ziare şi ascultă radio chiar în acel cabinet albastru în care a lucrat şi a murit Soloviov. Pe atunci nu ştiam nimic despre Soloviov, şi O. M. mi-a zis cu dezgust: „Eşti la fel de primitivă ca şi ei"… Lui O. M. îi stârnea impresia de năvălire barbară în locurile sfinte ale culturii ruse. Erau puţini aceia cu care discuta în aceste locuri şi se ţinea deoparte. Odată, la Bolşevo, a fost acostat de nişte cuconiţe, chipurile experte în filosofie şi teoria literaturii – s-au ţinut scai de el să le recite versuri, încredinţându-l că „dumneavoastră sunteţi poetul nostru"… El le-a răspuns că trebuie să înţeleagă: existenţa poeziei lui presupune inexistenţa ştiinţei lor, sau invers, iată de ce „omnivorismul" paşnic n-are ce căuta aici… Astfel de ieşiri au fost cu nemiluita: în redacţii, în discuţii particulare, şi ele au generat un val întreg de poveşti despre caracterul nesuferit, deşi caracterul era, de fapt, intolerant. Intoleranţa lui O. M. ar fi ajuns pentru o duzină bună de scriitori, însă, din păcate, această proprietate nu se distribuie pe cartelă… Faţă de intelectualitatea noastră academică, O. M. se purta extrem de intolerant: „Toţi sunt corupţi…" Spre sfârşitul deceniului al treilea

şi în deceniul al patrulea, stăpânirea învăţase „să ridice nivelul de viaţă” acelora care se dovediseră folositori şi să nu admită nici un fel de „nivelare”. Stratificarea devenise mai mult decât evidentă şi fiecare dorea să-şi păstreze bunăstarea obţinută cu greu. Ţineau de ea cu toată tenacitatea pentru că lăsaseră în urmă sărăcia de la începutul revoluţiei. Nimeni nu mai dorea să repete această experienţă, şi pe neobservate s-au format straturile privilegiate, „elita”, cu „pachete”, case de odihnă la ţară şi maşină. Ei au simţit mult mai târziu caracterul efemer al acestei prosperităţi – în perioadele de teroare în masă, când s-a văzut că totul poate fi luat într-o clipă şi fără nici un motiv… Până una, alta însă, oamenii admişi la ciolan se străduiau să îndeplinească tot ce li se cerea. Odată, la Voronej, O. M. mi-a arătat ziarul cu declaraţia academicianului Bach, făcută cu prilejul apariţiei *Cursului scurt de istorie a P. C. (b.) al U. R. S. S*. „Ia te uită ce a fost în stare să scrie: „Cursul scurt de istorie a P. C. (b.) constituie o epocă în viaţa mea… Şi este numai scurt…” „Nu să scrie, ci să semneze”, am zis eu. Astfel de documente erau pregătite dinainte şi aduse acasă, rămânea doar să-ţi pui semnătura pe ele…

„Cu atât mai rău”, a răspuns O. M. De fapt, ce ar fi trebuit să facă academicianul Bach? Să corecteze textul, să scrie altul mai potrivit, ca să nu-şi pună numele pe o hârtie cu caracter evident oficial? Nu sunt convinsă de asta… Ori să-l alunge pe ziaristul care a venit să-i ia semnătura?

Poţi oare să ceri aşa ceva de la oameni, ştiind ce consecinţe îi ameninţă? Cred că nu. Ce-i de făcut? Nu ştiu. Tocmai prin asta se caracterizează teroarea, că toţi sunt legaţi de mâini şi de picioare şi nimeni nu poate să mişte nici un deget.

Acum însă apare o altă întrebare: oare a existat în viaţa noastră un moment când intelectualitatea putea să-şi apere independenţa? De bună seamă, un astfel de moment a existat, dar intelectualitatea zdruncinată şi stratificată încă dinainte de revoluţie, nu se gândea la

neatârnarea ei, pentru că era în desfăşurare procesul capitulării şi al reconsiderării valorilor. S-ar putea ca acum să aibă loc o nouă acumulare de valori. Ele se acumulează la întâmplare, încet şi anevoie. N-o să ştiu niciodată dacă ele vor putea fi apărate şi păstrate în condiţiile încercărilor care ne aşteaptă.

Kolea Tihonov

Nikolai Tihonov, poetul, vorbea întotdeauna convingător, tare şi expresiv. El izbutea să subjuge oamenii şi era unul dintre vânătorii de suflete şi seducători. Intrarea lui în literatură a fost întâmpinată cu bucurie. Kolea e tânăr, Kolea e puternic, Kolea e spontan… E un om nou, e militar sadea, e un povestitor fermecător. Mulţi se mai află şi astăzi sub vraja acestui fost Kolea Tihonov, deşi nu pricep ce s-a întâmplat cu el pe urmă. Pe Tihonov l-a adus la noi Kolea Ciukovski şi amândoi tinerii i-au plăcut lui O. M.: „Ca să vezi ce mai băiat are Ciukovski, foarte cumsecade…” Iar despre Tihonov: „Mda, nimic de zis… Ai impresia că acum o să intre în vagon şi o să spună: „Cetăţeni, prezentaţi documentele…” O. M. a pronunţat „documentele” punând accentul pe cea de a doua silabă, cum făceau comandanţii detaşamentelor de aprovizionare cu alimente, care, în timpul războiului civil, controlau trenurile să vadă dacă nu cumva există speculanţi care duc la Moscova vreun pud de făină… Şi totuşi O. M. a fost fermecat şi el de Kolea Tihonov, dar asta n-a ţinut mult. Noi am văzut adevărata faţă a lui Tihonov înaintea altora. Am reţinut în mod special intonaţia lui sinceră şi plină de convingere când a spus: „Mandelştam n-o să locuiască în Leningrad. N-o să-i dăm cameră…” Asta s-a întâmplat după întoarcerea noastră din Armenia; nu aveam unde locui şi O. M. a rugat organizaţiile scriitoriceşti să-i pună la dispoziţie o cameră care se eliberase la Casa Scriitorilor. Când am luat cunoştinţă de refuz, am fost tare mirată de formulare şi l-am întrebat pe Tihonov dacă O. M. trebuie

să ceară aprobarea organizaţiei scriitorilor ca să se stabilească în Leningrad, să zicem, într-o locuinţă particulară. Tihonov a repetat cu îndărătnicie: „Mandelştam n-o să locuiască în Leningrad...” Am încercat să aflu dacă vorbeşte în numele său ori transmite instrucţiunile altcuiva, dar fără nici un folos. Dacă erau instrucţiuni – de ce atunci acea intonaţie plină de sinceritate? Această directivă nu prevestea nimic bun, şi am plecat la Moscova. Iată ce însemna intonaţia lui Tihonov: noi toţi ne comportăm ca oamenii, facem tot ce se cuvine, dar cine este acest Mandelştam, care nu dă doi bani pe nimeni, îndrugă verzi şi uscate, ba ne mai cere şi camere, şi loc de muncă... îşi permite cam multe şi, pe urmă, cine răspunde? Noi... Tihonov avea dreptate în felul său: pentru un om devotat până la abnegaţie, ca el, Mandelştam era o anomalie, un produs dăunător al trecutului, un om de prisos în literatură, unde locurile sunt distribuite de instanţele superioare şi de cei care au primit dispoziţie s-o facă...

Cam în perioada asta l-am dibuit pe Tihonov. Cu puţin înainte de convorbirea noastră referitoare la cameră şi dreptul la domiciliu în Leningrad, l- am întâlnit când ieşea de la redacţia revistei *Zvezda* cu buzunarele doldora de manuscrise primite pentru recenzare. Tihonov s-a bătut peste buzunare şi a zis: „Ca pe front...” Ştiam că este plin de amintiri despre războiul civil, dar nu pricepeam ce legătură are cu frontul buzunarul lui umflat. Treaba s-a lămurit numaidecât: „războiul literar”... Tihonov a transferat elanul său războinic în cea mai modestă muncă literară: respingi vreo duzină de romane aparţinând unor grafomani, de care sunt întotdeauna pline portofoliile redacţionale şi cu acest prilej semnalezi ceva străin din punct de vedere ideologic şi gata – ai senzaţia datoriei revoluţionare împlinite. Prin ce se deosebeşte de un război? Iar luptătorul nu riscă nimic – cum o să fie rănit într-un astfel de război? – o să-şi umple casa, fără a jefui cadavre, cu modestul confort sovietic. Ce-i rău în asta?

„Ca pe front” era expresia preferată a lui Tihonov. Alteori însă am auzit de la el şi alte variante de strigăte de victorie. Nu ştiu de ce a trebuit să-l vizitez la Moscova. Poposise la Casa Herzen, unde locuiam atunci, dar în ,,jumătatea boierească”, la Pavlenko. Asta s-a întâmplat în ziua căderii RAPP-ului, 23 aprilie 1932 – noi aflaserăm de acest eveniment dimineaţa, răsfoind ziarele. I-am găsit pe Tihonov şi Pavlenko la masă, în faţa unei sticle cu vin. Ciocneau sărbătorind victoria. „Jos RAPP-ul”, striga isteţul Tihonov, iar Pavlenko, om mult mai inteligent şi mai de temut, nu spunea nimic.

„Păi dumneavoastră aţi fost prieteni cu Averbah”, am exclamat eu mirată. Nu mi-a răspuns Tihonov, ci Pavlenko: „Războiul literar a intrat într-o fază nouă…”

Într-o zi, O. M. i-a trimis din Voronej lui Tihonov versurile despre motan şi Kaşcei[1].

Nu ştiu de ce spera că acesta o să-i trimită bani, când o să primească, de la un camarad exilat și sărac versuri despre aur şi pietre nestemate. Tihonov a răspuns neîntârziat printr-o telegramă că o să facă pentru O. M. tot ce poate. Cu asta relaţiile noastre au luat sfârşit: pesemne că n-a putut nimic. Prin intermediul lui Surkov, i-am adus aminte lui Tihonov de telegrama aceea pe la începutul deceniului al şaptelea: „*Biblioteca poetului*” căuta disperată un prefaţator la volumul lui O. M., care figura în planul editurii. Toţi, unul după altul, refuzau să scrie această prefaţă stupidă: nimeni nu dorea să împartă cu editura răspunderea pentru reînvierea lui Mandelştam. Dacă Tihonov ar fi consimţit să scrie prefaţa, cartea ar fi apărut, cu siguranţă, de mult. Căci era un moment favorabil, chiar înainte de apariţia micro romanului lui Soljeniţîn[2]… Candidatura lui Tihonov pentru prefaţă era extrem de potrivită: nu obligă la nimic şi apără ediţia de atacuri, care sunt periculoase înainte de tipărirea

---

[1] Personaje din basmele ruseşti.

[2] O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, apărut în nr. 11 din 1962 al revistei Novîi mir.

întregului tiraj. Surkov a încercat să-l convingă pe Tihonov şi i-a amintit de promisiunea lui din telegramă că „o să facă totul”, însă acesta a refuzat categoric. „S-a transformat definitiv într-un mic idol chinezesc”, i-am spus eu lui Surkov. El nu m-a contrazis, dar nici n-ar fi avut ce să-mi replice.

Este greu să te lepezi de Kolea Tihonov, tânărul cu gesturi ample.

„Tihonov şi Lugovskoi n-au făcut niciodată nimic pentru nimeni, mi-a spus Anna Andreevna, dar ei sunt, totuşi, mai buni decât alţii”… Odată, în 1937, Anna Andreevna l-a întâlnit pe Tihonov şi s-au plimbat aproape o jumătate de oră pe chei. Tot timpul, Tihonov i s-a plâns de vremurile blestemate. „Vorbea la fel ca noi”, a spus Anna Andreevna. Iată de ce şi astăzi ea se poartă frumos cu el. Şi cum vorbea! Sosind acasă, ea nu putea să-şi amintească nici o frază în care el şi-ar fi trădat atitudinea faţă de teroare: totul era atât de lăcuit, încât nici chiar Ahmatovei „nu i-a oferit material care să-l incrimineze”… Se plângea în general de ceva, dar n-a rostit nici un cuvânt în plus – oare asta nu înseamnă disciplină la cel mai înalt nivel?! Eu socotesc însă că el nu poate fi pus în aceeaşi oală cu Lugovskoi. Acesta era de o cu totul altă factură – incomparabil mai naivă şi mai pură. De front, el se temea ca de foc, nu ducea nici un război literar şi în stare de ebrietate putea să îndruge vrute şi nevrute. Tihonov însă este întotdeauna credincios sieşi şi cauzei pe care o serveşte. La funeraliile lui vor veni ultimii mohicani şi îi vor da onoruri militare combatantului literar fără de partid, care a înţeles că revista *Zvezda* reprezintă tot un front.

Soţia lui Tihonov făcea, pare-se, jucării din papier-mâché. Şi Tihonov însuşi, odinioară plin de viaţă, se transformase într-o figură de papier-mâché. Într-o cutie din papier-mâché nu se păstrează niciodată valori autentice, şi Tihonov n-a avut nicicând prilejul să se ocupe cu reevaluarea. El este unul dintre cei mai buni reprezentanţi ai celor ce sprijineau „societatea nouă” în zorii deceniului al treilea.

Raftul cu cărţi

Cu peste un sfert de secol în urmă, de sărbătoarea lui 1 Mai 1938, m-am întors la Moscova din Samatiha – o casă de odihnă lângă Murom – aducând vestea despre arestarea lui O. M. „Trebuie să rezist până ce i se hotărăşte soarta”, mi-am zis eu şi, luând din raft câteva cărţi, m-am dus la un anticar. Banii luaţi pe cărţi i-am folosit pentru primul şi unicul pachet trimis lui O. M., pachet ce mi-a fost returnat „din pricina morţii destinatarului”. Am vrut întotdeauna să rămână ceva din acest raft cu cărţi care ne crea iluzia de viaţă paşnică: selecţia acestor cărţi reflecta totuşi centrul preocupărilor lui O. M. din anii treizeci. Şi numaidecât i-am dat lui Hardjiev o listă cu cărţile pe care le-am vândut. Lista era, fireşte, incompletă: o femeie în situaţia în care mă aflam eu atunci nu este în stare să se concentreze asupra vreunui lucru. Restul cărţilor, adică acelea refuzate de anticari, se află la fratele meu Evgheni, eu nici în ziua de azi nu am unde să le păstrez.

Am început să cumpărăm cărţi când am fost eu angajată la redacţia ziarului *Pentru un învăţământ comunist*. Aici primeam lunar „tichete pentru cărţi gratuite” – voiau să inoculeze jurnaliştilor cultură… „Cumpăraţi ceva fundamental”, m-a sfătuit Ceceanovski, înmânându-mi cel dintâi tichet.

Recomanda în special Lenin în şase volume sau ediţia Operelor lui Stalin care începuse să apară. Toţi cunoscuţii noştri aveau în rafturile lor toate operele clasicilor marxismului: ele deveniseră un articol nelipsit dintr-o casă de intelectuali. Educatorii noştri insistau foarte mult asupra acestui lucru. Căci Stalin credea într-adevăr că este de ajuns ca toţi intelectualii să citească bine aceste cărţi şi, convinşi numaidecât de logica irezistibilă, vor renunţa la prejudecăţile lor idealiste. Cererea de literatură marxistă atinsese atunci punctul culminant. Cekistul cu obrajii rumeni, care ne trata cu

bomboane dintr-o cutie de tinichea în timpul percheziţiei din 1934, era pur şi simplu uluit de lipsa literaturii marxiste din biblioteca noastră: „Unde-i ţineţi pe clasicii marxismului?” m-a întrebat el. O. M., care auzise întrebarea, mi-a şoptit: „El arestează pentru prima dată în viaţa lui un om care nu-l are pe Marx în casă…”

În general, noi nu aveam nici un fel de clasici fundamentali şi nimic în mai multe volume, cu toate că eram mereu îndemnaţi să ne procurăm aşa ceva. Benedikt Livşiţ a fost foarte convingător în acest sens şi O. M., sub influenţa lui, într-o bună zi, s-a dus şi a cumpărat un Larousse în mai multe volume.

Benedikt îi zicea: „Fără aşa ceva, un traducător nu se poate descurca…” Asta se petrecea pe la mijlocul deceniului al treilea, când O. M. nu se mai putea întreţine decât cu ce câştiga din traduceri… Voluminoasele tomuri ale dicţionarului Larousse au rămas aşa cum erau, legate cu sfoară, şi au luat drumul îndărăt spre anticar: O. M. n-a izbutit să devină traducător… Clasicii „fundamentali” şi operele complete nu l-au atras niciodată pe O. M. In plus, el n-a avut pasiuni de „strângător”, de colecţionar. El nu ducea lipsă nici de ediţii rare, nici de cărţile ce tratau „în mod exhaustiv” vreo problemă. El dorea să aibă şi să trăiască printre acele cărţi cu care legase relaţii personale şi intrase într-un dialog autentic. Pe celelalte – era în stare chiar să le preţuiască, dar se despărţea cu uşurinţă de ele. Astfel, i-a îngăduit lui Kataev să-i sustragă volumul *Sora mea viaţa* de Boris Pasternak, care tocmai ieşise de sub tipar.

„Ceea ce mă interesează – memorez, dar lui îi face mare trebuinţă”, explica O. M. Şi repeta cu orice prilej: „Cartea trebuie să stea la acela care are trebuinţă de ea…”

Aproape niciodată n-am izbutit să-l entuziasmez pe O. M. cu cărţile rare descoperite de mine. Într-o zi, am scos triumfătoare, dintr-o grămadă de vechituri de anticariat, *Cor ardens*, volumul de versuri al lui Viaceslav Ivanov: eu doream întâi şi-ntâi să regăsesc

cărţile pierdute din prima mea bibliotecă. O. M. a rămas indiferent: „De ce mereu acelaşi lucru?”… Acestea aparţineau trecutului, unde el nu voia să se mai întoarcă. În schimb, volumaşul lui Bürger i-a produs mare bucurie: „Tu ştii întotdeauna ce-mi trebuie…” Dar asta nu era adevărat: în afară de Bürger, el a respins mereu toate propunerile mele.

În biblioteca noastră, pe care o încropisem în deceniul al patrulea, nu figura deloc poezia secolului al douăzecilea, cu excepţia lui Annenski, a acmeiştilor Gumiliov şi Ahmatova şi a încă vreo două-trei volume ajunse aici din întâmplare. O. M. trecuse în revistă poezia secolului al XX-lea în 1922, când doi tineri au vrut să vadă cum e să fii editor particular şi i-au comandat lui O. M. o antologie a poeziei ruse de la simbolişti „până în zilele noastre”.

Antologia se deschidea cu Konevski şi Dobroliubov şi se încheia cu Boris Lapin. Ca de obicei, O. M. căuta la poeţi poeziile cele mai izbutite: la Dobroliubov – *Vulturii vorbitori*, la Balmont – *Cântecul arabului al cărui nume este nimic*, la Komarovski – *În pieţe nu-i decât un singur cuvânt: daki*, la Borodaevski – *Lăstunii,* la Lazina-Lozinski – *Şahiştii*. El a copiat cu plăcere două-trei poezii de Boris Lapin: ceva despre o frunte inteligentă şi „stele în ferestrele VCEKA[1]”, precum şi „*Ca şi cum ar muşca degetele astrelor, Tril-Tral săruta florile*”… În cazul lui Briusov s-a aflat într-o mare dificultate: nu găsea nimic care să-i placă, dar nu era posibil să-l lase pe dinafară. În anii aceia, el părea mult mai important decât acum, nouă ne lipsea distanţarea lomonosoviană, necesară pentru a putea să apreciem un fenomen la justa lui valoare. De aproape, proporţiile sunt întotdeauna denaturate. Citindu-l pe Briusov, care trebuia să fie foarte larg reprezentat, O. M. îşi ieşea din fire: „Ce înseamnă asta: „*Fierbinte ca focul trebuie să fii şi ascuţit ca o sabie*?” întreba el

[1] Comisia Extraordinară – CEKA – panrusă. Înfiinţată în decembrie 1917 şi avându-l în frunte pe F. E. Dzerjinski, a fost reorganizată în februarie 1922 sub denumirea de GPU.

iritat, iar când ajungea la versurile despre Dante căruia flăcările infernului îi arseseră obrajii, O. M. dădea fuga la editori ca să renunţe la lucrare. Iar ei, parcă înadins, aveau buzunarele doldora cu poezii de Briusov. Ei însă erau băieţi buni şi, după o scurtă discuţie, se linişteau şi îşi vârau din nou în buzunare comorile, în antologia lor tainică, pentru plăcerea proprie. Mai târziu, O. M. îşi amintea deseori de ei: erau pur şi simplu nişte îngeri în comparaţie cu oricare dintre redactorii sovietici. Antologia a fost interzisă pentru că O. M. nu i-a inclus şi pe poeţii care încă de pe atunci se aflau sub protecţia statului, adică poeţii proletari. Numele lor au dispărut pentru totdeauna, şi nu pot să-mi amintesc despre cine era vorba. În afară de asta, cenzura a insistat să fie scoase o mulţime de poezii „burgheze şi străine din punctul de vedere al clasei”. Din toată munca asta nu au rămas decât vreo câteva şpalturi. Asta a fost cea mai plăcută dintre lucrările comandate, singura care avea cu adevărat un sens: cred că toţi poeţii trebuie, în tinereţe, să alcătuiască propria antologie a poeziei ţării sale. „Ce înseamnă asta?” era argumentul cel mai frecvent al lui O. M. împotriva versurilor care îl enervau.

Mi-a pus această întrebare în legătură cu poezia lui Maiakovski *Fuga e Dumnezeul nostru, iar inima – o darabană*… Mi-a plăcut acest trosnet, până mi-am dat seama ce înseamnă. Totuşi, lui O. M. îi plăcea Maiakovski şi povestea cum s-au împrietenit cândva la Petersburg, dar au fost împinşi în direcţii diferite, şi poeţii de orientări diferite nu puteau fi prieteni. Din această perioadă datează fotografia lui O. M. cu Maiakovski, Livşiţ şi Ciukovski. Ea a fost publicată în nu ştiu care ziar, pentru a arăta ce cretini încearcă astăzi să intre în literatură. Trebuie spus că datorăm simboliştilor şi muncii lor considerabile de educaţie apariţia cititorilor şi schimbarea atitudinii faţă de poezie, care s-a manifestat cu atâta claritate în timpul primului război mondial sau la începutul revoluţiei. Eu însămi, care sunt de o vârstă cu veacul, aparţin generaţiei formate de ei.

Anume în cercurile influenţate de ei – și aceste cercuri se lărgeau mereu – au fost puşi într-o lumină nouă şi Tolstoi, şi, în special, Dostoievski, a început studierea lui Puşkin, au reînviat Tiutcev, Baratînski, Fet şi mulţi alţii. Tradiţia realistă rusă îşi pierdea cititorii, dar îşi păstra încă poziţiile în mediile literare… Ea a fost aceea care a pornit războiul cu tot ce au făcut simboliştii, cu acea înflorire culturală care a condiţionat activitatea lor, deşi nici ea nu mai putea să atenteze la valorile simboliştilor. Multă vreme s-a crezut că întreaga cultură a „veacului de argint”, cum este numit, a fost cu totul distrusă, dar în prezent apar din nou nişte raze de speranţă. Ce o să se întâmple cu noi? Încotro ne îndreptăm?

În anii treizeci, pe O. M. nu-l mai interesa poezia rusă din secolul al douăzecilea şi pe raft s-a adunat cea a secolului al nouăsprezecelea. O. M. îndrăgea ediţiile princeps ale volumelor de poezii, şi asta nu contrazice câtuşi de puţin ceea ce am spus despre lipsa lui de pasiune pentru colecţiile de cărţi rare. În ediţiile princeps se vede întotdeauna mâna autorului, felul cum îşi apreciază versurile, cum le selectează, ordinea în care le aşază. Îi aveam în ediţii princeps pe Derjavin, Iazîkov, Jukovski, Baratînski, Fet, Polonski şi alţii. Şi la ei, O. M. căuta numai izbânzile. La Mei a remarcat Femeia din Pompei – „*tu, pompeiancă, alergi prin văzduh*…” La Slucevski *Iaroslavna* şi *Execuţie la Geneva*, unde versurile despre bătrână sună aproape ca la Annenski… La Polejaev – *Ţiganca*. Nu ştiu cu ce se delecta din Apollon Grigoriev, pe care, de asemenea, îl citea dintr-o ediţie princeps: întâmplător, a procurat volumul – n-o fi fost *Imnuri*? – editat doar în cincizeci de exemplare. Din Fet îi plăceau foarte multe poezii, şi dintre ele mai ales *Şarpele*, unde „o văduvă cu sprâncene negre îşi piaptănă cosiţa şi îşi spală gâtul”. În această selecţie îl influenţa, pesemne, forţa aprecierilor primului învăţător, Vladimir Vasilievici Ghippius, despre care O. M. povesteşte în *Zgomotul timpului*. Din Fet, Anna Andreevna şi-a ales pentru sufletul ei: „C*el ce-a tăiat acest trandafir*

dorea să mă vadă nebună…" îşi recitau unul altuia versurile preferate, şi le dăruiau reciproc. Iar cu Maikov s-a întâmplat la fel ca şi cu Briusov: n-a izbutit să aleagă nimic care să-i placă… Colţul bibliotecii rezervat poeţilor ruşi se umplea necontenit, dar un editor care să-i comande o antologie nu exista şi nici că mai putea să existe.

Cantitativ, pe locul al doilea se aflau italienii. Alături de Dante s-au aşezat Ariosto, Tasso, Petrarca, atât în original, cât şi în traduceri germane în proză. La început, când O. M. încă nu stăpânea limba, el recurgea uneori la traduceri. Dintre acestea nu preţuia decât una, nu-mi aduc aminte a cui – să fie a lui Gorbov? – Traducerea rusă în proză a *Purgatoriului,* editat prin deceniul al doilea. Nu putea să sufere traducerile în versuri. Sunt rare cazurile când traducerea este suficient de bună ca să intre în literatură, cum s-a întâmplat cu traducerile lui Gnedici… Toate ediţiile acestea erau modeste, cu un aparat de note şi comentarii redus, cum era cea tipărită la Oxford în 1904. Fireşte, am fi cumpărat şi ediţii mai noi, dar ele nu sunt nici astăzi de găsit. Dintre prozatorii italieni îmi amintesc de Vasari, Boccaccio, Vico, însă probabil că mai erau şi alţii.

Poeţii latini erau în număr destul de mare: Ovidiu, Horaţiu, Tibul, Catul… Aproape toţi au fost cumpăraţi în traduceri germane, pentru că germanii, spre deosebire de francezi, sunt mult mai fideli ca traducători.

În Armenia, O. M. i-a regăsit pe germani şi, în anii treizeci, a cumpărat intens: Goethe, romanticii, Bürger, Lenau, Eichendorff, cei doi Kleist, Herder şi mulţi alţii. A făcut rost şi de Klopstock, pentru că, zicea el, sună precum o orgă. În plus, a procurat Mörike şi Hölderlin. Apoi a mai cumpărat şi câţiva poeţi care au scris în germana medievală. Poeţii francezi erau mult mai puţini. Din trecut îi mai rămăseseră Chenier, Barbier şi eternul Villon. În ediţii recente a cumpărat pe Verlaine, Baudelaire şi Rimbaud. În tinereţe,

O. M. a încercat să traducă din Mallarme: îl sfătuise Annenski, spunându-i că din traduceri se poate învăţa. Din asta însă n-a ieşit nimic, şi O. M. căuta să mă convingă că Mallarme este pur şi simplu un glumeţ. Apoi, Gumiliov şi Gheorghi Ivanov îl tachinau în legătură cu traducerea unui vers care făcea posibil un calambur… E bine când oamenii se tachinează…

Încă din 1922, când i s-a comandat traducerea unui poem epic din franceza veche, O. M. şi-a adus din Leningrad cărţile în franceza veche, pe care le avea din anii de studii. Recent, Saşa Morozov a descoperit în nu ştiu ce arhivă o traducere liberă a *Vieţii sfântului Alexis* şi *Aliscans*. Acestea nu sunt doar nişte traduceri pur şi simplu, în cele două scrieri se desluşeşte în mod ciudat vocea destinului, şi O. M. a simţit asta. *Sflntul Alexis* este legământul sărăciei, iar prin *Aliscans*, O. M. parcă s-a jurat să nu se ascundă când trebuie să-şi apere viaţa. O. M. era întotdeauna foarte neglijent cu manuscrisele, nu păstra nimic („Păstrează doar cel care are nevoie”), avea încredere în arhive şi în redacţiile revistelor şi editurilor: a predat aceste poeme într-un singur exemplar la redacţia revistei *Rossia* şi nu m-a lăsat să fac o copie. În afară de neglijenţa obişnuită, aici mai era ceva: aceste versuri îi făceau frică, precum acele distihuri în care se prezice soarta grea a unei femei. El se ascundea de astfel de versuri: nu le pomenea niciodată şi nu le ţinea acasă. Întocmai ca un copil care închide ochii şi crede că nu este văzut, ori ca pasărea care îşi ascunde capul sub aripă. Dar ce profeţie poate să fie asta? Cum ar fi putut să fie altfel soarta noastră în lumea în care trăiam? Şi este bine că eu am supravieţuit şi am păstrat versurile. Trebuie să considerăm asta o izbândă: acum ele n-or să mai dispară. Şi Anna Andreevna a rezistat… Nu-i asta o minune?

Dintre autorii ruşi, O. M. cumpăra cu nesaţ filosofi: Ceaadaev şi

slavofili[1]. Cu filosofia germană nu s-a împăcat: odată a cumpărat un volumaş de Kant, l-a mirosit şi mi-a zis: „Nadenka, asta nu-i pentru noi”, şi l-a aruncat după alte cărţi, ca să nu cadă în ispită. Cu cei ruşi era cu totul altceva: el trăia printre ei. Am aflat destul de repede cum a evoluat Berdiaev în emigraţie. O. M. întreba mereu de el şi încerca să-i procure cărţile; însă, pe zi ce trecea, acest lucru devenea tot mai dificil şi mai periculos. Aşa trăiam noi rupţi de actualitate, cu hrană rece. Nu ne rămânea decât trecutul şi noi ne foloseam de el cum puteam mai bine.

O perioadă scurtă, între 1930 şi data când a fost arestat, O. M. s-a cufundat temeinic în studiul literaturii ruse vechi. El a colecţionat cronici în diferite ediţii, fireşte – *Cântec despre oastea lui Igor*, pe care l-a iubit întotdeauna foarte mult şi îl ştia pe dinafară, câteva povestiri, precum şi cântece ruseşti şi slave din colecţii diferite: Kireevski, Rîbnikov ş.a. O. M. înghiţea cu lăcomie literatura rusă veche, îl ştia şi pe Avvakum, şi pe nefericita principesă care s-a măritat cu fratele logodnicei ţarului. În rafturi şi-a făcut apariţia Kliucevski, inclusiv cu lucrările timpurii, cum ar fi *Legendele străinilor,* precum şi materiale de arhivă, care se editau la noi din belşug: documente privind răscoala lui Pugaciov, materiale privind procesele decembriştilor[2] şi ale celor care făceau parte din „Narodnaia Volia”. Anna Andreevna a plătit şi ea acest tribut, iar în perioada lui Ejov nu făcea decât să citească Sîlka şi katorga[3]. Totuşi, şcoala Tenişev[4] i-a dat lui O. M. cunoştinţe temeinice de

---

[1] Reprezentanţi ai unei orientări a gândirii sociale ruse de la mijlocul secolului al XIX-lea care militau pentru o cale de dezvoltare a Rusiei bazată pe specificul ei aparent (patriarhalism, conservatorism, ortodoxie), adversari ai „occidentaliştilor”.

[2] Revoluţionari de obârşie nobilă, care au declanşat, la 14 decembrie 1825 răscoala împotriva autocraţiei ţariste, înăbuşită de ţarul Nicolae I.

[3] *Exil și Ocnă*, publicație editată de Asociația foștilor deținuți politici țariști , care și-a încetat apariția în 1935.

[4] Școla de comerț din Petersburg, înființată în 1900 de prințul V.N.

limbă şi literatură rusă veche: parcă le avea în sânge. Lucrând ca profesor în institute pedagogice, mă gândeam adesea la rolul fatal pe care l-a jucat distrugerea vechiului sistem de învăţământ secundar. Cred că nici eu, nici O. M. n-am fi absolvit şcoala sovietică – n-am fi putut – şi, în orice caz, toată viaţa n-am fi acumulat acele noţiuni simple şi clare pe care ni le-a dat liceul rus.

Cronicarii armeni au fost pentru O. M. ceva nou. El a izbutit să-i procure de la anticari pe Moise de Horena şi încă vreo câteva texte, însă destul de puţine. În schimb, cu biologia a avut noroc: a făcut rost de Linne, Buffon, Pallas şi Lamarck. Avea şi Darwin – *Călătorie pe „Beagle”* – şi câţiva filosofi care îşi fundamentau învăţătura pe biologie, de pildă Driesch.

O. M. era interesat şi de filosofia culturii şi a biologiei, însă pentru Hegel, ca şi pentru Kant, de altfel, n-a făcut o pasiune. Marx l-a atras încă din vremea liceului şi cu asta totul a luat sfârşit. Chiar înainte de arestarea din 1934, el a refuzat *Dialectica naturii* de Engels ce i-o adusese în dar Lejnev, uluindu-şi donatorul printr-o butadă ştrengărească. Acest Lejnev fusese cândva editorul revistei *Rossia,* şi O. M. colaborase cu el. El a fost cel care i-a comandat să scrie *Zgomotul timpului* şi pe urmă l-a refuzat: el se aştepta la alte amintiri şi la o cu totul altă copilărie despre care, ulterior, a scris el însuşi. Era povestea unui adolescent evreu originar dintr-un târguşor care descoperă marxismul. Lejnev a avut noroc: Stalin a citit şi a aprobat cartea lui, pe care nimeni nu voia s-o tipărească, deşi nu era mai proastă decât altele. Stalin i-a şi telefonat lui Lejnev, dar nu l-a găsit acasă. După acest telefon, Lejnev, în speranţa că se va repeta, n-a mai ieşit o săptămână din casă. El trăgea nădejde că minunea se va repeta, dar minunile, cum se ştie, nu se repetă. Peste o săptămână i s-a comunicat că alt telefon n-o să mai primească, dar că au fost date dispoziţii şi cartea lui se va

---

Tenișev, la care a studiat Mandelștam.

publica, el va fi primit în partid – recomandarea i-o va da însuşi Stalin – şi va fi numit să conducă rubrica literară a ziarului *Pravda*. Dintr-un nimenea desăvârşit, căruia oricine putea să-i dea un picior cu dispreţ ca fost editor particular, Lejnev a ajuns în vârf şi era gata-gata să-şi piardă minţile de înduioşare şi fericire. Din toate minunile precum cele din *O mie şi una de nopţi*, aceasta s-a dovedit cea mai durabilă: Lejnev a rezistat în această funcţie, sau într-una egală ca importanţă, până la sfârşitul vieţii…

Aflând de întorsătura ce o luase destinul său, Lejnev s-a hotărât, în sfârşit, să plece de lângă telefon. Mai întâi a dat fuga la frizerie – într-o săptămână cât a stat în casă îi crescuse o barbă considerabilă – pe urmă – la noi, să ne dăruiască *Dialectica naturii* şi să ne povestească de evenimentele ce se petrecuseră în viaţa lui şi cum a ajuns la marxism. Pe vremea când edita *Rossia*, el nici nu se gândea la aşa ceva. Se pare că Lejnev studiase cărţile lui Engels descoperite de curând, în special *Dialectica naturii*, care i-a deschis ochii. A intrat chiar într-o librărie şi a cumpărat un exemplar din această carte pentru că spera să i se deschidă ochii şi lui O. M. Lejnev era extrem de sincer şi binevoitor. Eu chiar l-am invidiat atunci: confesiunea sinceră, care, pe deasupra, te izbăveşte de toate neplăcerile şi începe numaidecât să-ţi aducă un venit regulat, este, probabil, un lucru deosebit de plăcut…

O. M. se plimba prin cameră, lipăind cu papucii de casă, şi, fluierând, se uita cu coada ochiului la Lejnev. El a refuzat alene cadoul. Lejnev a insistat şi, atunci, O. M. a recurs la ultimul argument: „Nu-mi trebuie, a zis el, arătându-mă cu degetul. Ea a citit-o şi zice că aşa ceva nu-i pentru mine…” Lejnev a făcut ochii mari stupefiat: ,,se poate oare să încredinţezi soţiei selecţia literaturii în probleme ideologice atât de radicale!” „Se poate, a spus O. M. Ea ştie mai bine…” Lejnev a plecat indignat şi, când ne-am întâlnit faţă în faţă la Taşkent, unde eram amândoi în evacuaţie, nu m-a salutat. Fără îndoială că mă socotea geniul cel rău al lui O. M.

însă trebuie să-i recunoaştem meritul că nu m-a denunţat autorităţilor, ca să mă aresteze. Cum s-a comportat Lejnev la *Pravda*, n-am idee, probabil ca toţi ceilalţi, dar mie mi s-a părut un om onorabil şi cumsecade. Sunt în stare să cred că într-adevăr i s-au deschis ochii când a citit *Dialectica naturii*: această carte i se potrivea de minune.

Ascunzându-se în spatele meu, O. M. a refuzat darul lui Lejnev, şi în biblioteca noastră n-a poposit nici o carte aparţinând literaturii marxiste. De altfel, cu mult înainte de Lejnev, biologii i-au arătat lui O. M. această carte şi i s-au plâns cât de mult le-a complicat viaţa. Iar faptul că Lejnev nu s-a ras o săptămână, nu are nimic uluitor: aşa ar fi procedat oricare cetăţean sovietic, chiar cu riscul de a fi dat afară din serviciu pentru absenţe nemotivate.

În schimb, pe rafturile noastre se aflau albume de arhitectură, iar printre ele – cartea lui Rodin despre goticul francez[1]. În 1937, cineva ne-a trimis câteva albume cu muzeele din Italia. O. M. s-a bucurat foarte mult, însă plăcerea i-a fost stricată de Kostîriov: el l-a sfătuit să se ferească de relaţii cu ţările imperialiste, pentru că acolo toţi sunt spioni: „Ei aveau un scop când v-au trimis aceste cărţi!”

Pe raftul de jos se aflau cărţile lui O. M. din copilărie: Puşkin, Lermontov, Gogol, Iliada… Ele sunt descrise în *Zgomotul timpului* şi întâmplător au fost păstrate de tatăl lui O. M. Cele mai multe dintre ele au dispărut la Kalinin, când am fugit de nemţi. Ce ne-am mai zbuciumat în secolul al douăzecilea presaţi între Hitler şi Stalin !

Erau mult mai multe cărţi, dar, fireşte, nu pot să mi le amintesc pe toate: un Winckelmann, de pildă, un rozariu[2] magnific şi multe, multe altele… Anticarii ştiau cum să ne atragă. Odată, l-au ademenit pe O. M. cu *Dansul morţii*[3], o carte foarte amuzantă, însă care era

---

[1] Les cathedrales de France.

[2] Probabil o carte de rugăciuni pentru Fecioara Maria, de tipul celor publicate de catolici în Evul Mediu.

[3] Album de gravuri pe această temă, cu glose în versuri, foarte popular în

prea scumpă şi n-am cumpărat-o. „Nu-i nimic, a spus bătrânul anticar. O s-o dau lui Leonov. El cumpără toate cărţile care sunt mai scumpe de cincizeci de ruble…” Nu l-am văzut în viaţa mea pe Leonov, şi fie ca această bârfă să rămână pe conştiinţa celui care a pus- o în circulaţie.

Literatura noastră

În anii patruzeci cabinetul de marxism-leninism de la Universitatea din Taşkent era condus de o bătrânică tunsă scurt, care mergea în cârje. Lumea vorbea că a fost călcată de un ciclist zăpăcit şi doctorii au fost nevoiţi să-i amputeze piciorul pentru că începuse să facă gangrenă, dar Usova se jura că au făcut-o înadins, pentru că toţi se saturaseră de ea. Mie, bătrâna mi-a făcut un mare serviciu, şi eu n-o cred pe bârfitoarea Usova.

Rămânând şchioapă, bătrâna, membru de partid din 1905 şi activist important, într-un trecut nu prea îndepărtat a fost obligată să se închidă între pereţii universităţii.

Nimeni nu o lua în serios şi, bineînţeles, nu ţinea cont de ea. Totuşi le era teamă de bătrânică: în problemele şi situaţia noului stat ea nu se descurca mai bine decât un căţeluş care n-a făcut ochi, dar, păstrând cu sfinţenie preceptele trecutului, era gata să facă scandal cu orice prilej. Este greu să-ţi închipui cum a scăpat teafără în perioada terorii lui Ejov, mai degrabă au uitat de ea, pentru că a zăcut mai bine de un an în spital, dacă însă întâmplător şi-ar fi adus aminte, nu s-ar fi sfiit să apară cu mandatul de arestare chiar în salonul spitalului. Asemenea cazuri s-au întâmplat. Când aşteptam la închisoarea Butîrki, la coada celor al căror nume începea cu litera „M”, o femeie care avea acelaşi nume ca al meu mi-a povestit că soţul ei, un bătrân de şaptezeci de ani – n-o fi fost juristul

---

Evul Mediu târziu.

Mandelştam? – a fost luat chiar din spitalul Botkin unde era tratat de pericardită. Cu siguranţă, bătrâna cea şchioapă, cu un incredibil stagiu de partid, reprezenta un astfel de anacronism încât, în anii fatali, nimeni nu şi-a adus aminte de ea. Mă pregăteam pentru examenul de candidat în filosofie şi stăteam în cabinetul de marxism la o măsuţă încărcată cu cărţi. Erau operele care figurau în programă, şi eu le parcurgeam cu rapiditate. Bătrâna a intrat în cabinet şi nu i- a venit să-şi creadă ochilor: cineva citeşte în original literatura care a jucat un rol atât de uriaş în viaţa ei! Pesemne că şi-a amintit de anii tinereţii petrecuţi în ilegalitate şi de acel fior cu care a deschis pentru întâia oară *Capitalul* drag.

„Ah, dacă toţi aspiranţii ar citi ca dumneavoastră! Mi-a zis ea. Nu poţi să-i ademeneşti cu altceva în afara *Dicţionarului filosofic*.” Acest compliment nemeritat m-a tulburat: cunoşteam şi eu metoda dicţionarului. „Nu, nu, a zis bătrâna, dumneavoastră nu-i ştiţi: ei nu cunosc decât conspectele şi dicţionarul – nimic altceva.” Mi-a dat toate cărţile acasă şi a trecut pe la toţi examinatorii ca să le pună o vorbă bună pentru mine: „Dumneavoastră nu-i cunoaşteţi pe cei tineri: lor trebuie să le spui cuvânt cu cuvânt, iar noi, oameni din vechea generaţie, nu suntem obişnuiţi cu aşa ceva. O să vă încurcaţi la ceva şi, gata, sunteţi pierdută… Eu însă le-am povestit cum citiţi dumneavoastră şi le-am zis şi despre aspiranţii lor…” Cel de al doilea punct, demascarea aspiranţilor, a fost cel mai eficient. Temându-se să aibă de-a face cu bătrâna periculoasă, examinatorii mei n-au îndrăznit să mă pice, deşi puteau să facă asta cu mare uşurinţă: eu nu stăpâneam arta de a face schimburi de întrebări şi răspunsuri cu profesorul precum cu mingile de tenis şi puteam foarte bine să încurc toate congresele partidului. În plus, pe culoare se şuşotea că nu trebuie să aibă încredere în mine şi trebuie să-mi verifice cunoştinţele cât mai riguros. Acesta nu era, este drept, un ordin de sus, care nu poate fi încălcat, ci un contra-plan al tinerilor profesori: ei nu voiau să mă lase, pe mine – o

străină, să pătrund în casta privilegiată a candidaţilor în ştiinţe, cu alte cuvinte, a „cadrelor”, care primeau un salariu foarte bun… Orice s-ar spune, instinctul nu îi înşela: ei îl recunoşteau cale de o poştă pe cel străin, oricât ar încerca să-şi ascundă privirea. Într-un cuvânt, bătrâna m-a salvat şi ea ştia ce face: unui om neajutorat nu-i era uşor să se zbuciume printre cei din tânăra generaţie cu intrigile şi pasiunile lor. În afară de aceasta, ea a simţit, de bună seamă, că între mine şi ea există ceva comun: în anii aceia nimeni nu citea nici literatura ei, nici literatura mea! Şi una, şi cealaltă se demodaseră, şi noi amândouă speram că literatura noastră totuşi va reînvia.

Amândouă credeam în trăinicia valorilor noastre; deşi ale mele au fost şi rămân clandestine, iar literatura clandestină din tinereţea ei a devenit oficială, şi una, şi cealaltă şi-au pierdut cititorii.

Au trecut aproape douăzeci de ani. Probabil că bătrâna a murit de mult, dar ea mai are încă adepţi: oameni din deceniul al treilea, care speră cu îndărătnicie că tineretul, dezmeticindu-se, va căuta din nou răspunsuri la toate problemele în abecedarul dialectic al tinereţii lor. Ei speră că acest abecedar n-a fost aruncat decât pentru că a fost înlocuit cu „Capitolul al patrulea”[1]. Există şi dintre aceia – mai tineri, încă n-au împlinit şaizeci de ani – care visează anume la reînvierea „Capitolului al patrulea” şi a tot ceea ce i-a urmat. Ei sunt destul de izolaţi, dar îi consolează teoria despre teză, antiteză şi sinteză. Ei nădăjduiesc să ajungă până la sinteză şi din nou să se desfăşoare cu toate forţele. Şi, în sfârşit, există tineri care îşi amintesc de zilele glorioase ale părinţilor, aflaţi în prezent la pensie. „Scopul nu scuză mijloacele”, a spus unul dintre studenţii grupei la care predam eu. „Ba eu consider că le scuză”, a replicat aspru o fată frumoasă, care locuia într-un apartament excelent şi se bucura de toate avantajele ce le poate oferi un oraş de provincie

[1] Capitolul despre materialismul dialectic şi istoric din Cursul scurt de istorie a PC (b) al Uniunii Sovietice, scris de Stalin.

cetăţenilor săi privilegiaţi: clinici, sanatorii şi magazine secrete, cu circuit închis. Tatăl acestei fete, după Congresul al XX-lea, ieşise la pensie îşi alesese domiciliul în oraşul în care lucram eu. Era singura din toată grupa care ştia ce vrea, şi numai ea îl citise pe Soljeniţîn şi s-a pronunţat hotărât împotriva tipăririi unor astfel de cărţi. Dacă bătrâna bibliotecară era amărâtă că aspiranţii nu citesc *Capitalul,* pe tânără n-o interesa decât „Capitolul al patrulea" şi menţinerea ordinii. Amândouă sperau că trecutul se va întoarce.

În ceea ce mă priveşte, eu observ cu emoţie şi speranţă cum sporeşte numărul oamenilor care citesc versurile şi *Cea de a patra proză* ale lui O. M.

Fondul intangibil de idei se formează de obicei în tinereţe, şi oamenii şi-l revizuiesc rar. Eu şi antagoniştii mei continuăm să stăm pe poziţiile noastre. Noi suntem teza şi antiteza. Eu nu aştept sinteza, dar vreau să înţeleg cui aparţine viitorul.

Italia

La întrebarea ce este acmeismul, O. M. a răspuns: „ Este dorul de cultura universală". Asta se întâmpla prin anii treizeci ori la Casa Presei din Leningrad, ori la acea conferinţă ţinută la Uniunea Scriitorilor din Voronej, unde a declarat că nu se dezice nici de cei vii, nici de cei morţi. Curând după aceasta, a scris:

„*Şi dorul senin nu mă lasă să părăsesc colinele tinere din Voronej pentru cele din Toscana ce aparţin omenirii întregi*…" Pământul Toscanei este considerat omenirea întreagă.

În aceste versuri, este definită, poate mai clar decât oriunde, atitudinea lui faţă de Italia şi de Mediterană. Din întâmplare am dat peste o notă a lui Gleb Struve, unde se întreabă dacă O. M. a fost în Italia şi enumera toate „motivele italiene", cum se exprimă el, din poeziile lui Mandelştam. O. M. a fost de două ori în Italia, când a studiat la Heidelberg şi la Sorbona. Dar aceste călătorii solitare din

tinereţe, scurte – doar de vreo câteva săptămâni – şi superficiale, i-au lăsat un sentiment de nemulţumire: „Ca şi cum nici n-aş fi fost…” Dar nu asta este important, important este ce rol a jucat pentru O. M. „pământul universal” al Italiei, mai exact întregul ţinut mediteranean. „Istoria nu poate fi începută, scria el într-un articol din tinereţe despre Ceaadaev. În genere, e de neconceput să fie începută, căci nu există nici continuitate, nici unitate. Unitatea nu poate fi creată, nici inventată, nici învăţată. Acolo unde nu există, poate fi, în cel mai bun caz, un „progres” , nu istorie, mişcarea mecanică a acelor de ceasornic, nu o legătură sfântă şi o succesiune de evenimente.” Aceste cuvinte se referă la Ceaadaev, însă ideile îi sunt apropiate, fără îndoială, şi lui O. M. Meleagurile mediteraneene erau pentru el pământul sfânt, unde s-a născut istoria, care prin continuitate a dat cultura creştină a Europei. Eu nu prea înţeleg atacul lui O. M. din *Călătorie în Armenia*, care i-a făcut pe toţi marxiştii să ciulească urechile: „*O plantă în Univers este un eveniment, o întâmplare, o săgeată, nu o evoluţie plictisitoare şi bărboasă*…” Noţiunea de „evoluţie” era, fără îndoială, la el, strâns legată de pozitivişti: Auguste Comte, Stuart Mile şi toţi cei pe care îi citeau şi îi venerau oamenii din generaţia mamei lui şi care au pregătit terenul pentru marxism. În orice caz, O. M. avea două categorii de fenomene: fenomenele pozitive şi fenomenele negative, în categoria fenomenelor pozitive intrau: furtuna, evenimentul, formarea cristalelor… El aplica aceste noţiuni şi istoriei, şi artei, şi chiar devenirii caracterului uman. În categoria negativă intrau toate formele de mişcare negativă: mişcarea acelor ceasornicului, evoluţia, progresul. Aici poate fi adăugată succesiunea secvenţelor unui film pe care el le asemuieşte, în *Convorbiri despre Dante*, cu „metamorfoza unei tenii”. Această comparaţie constituie un atac împotriva strălucirii logice a lui Einstein, la modă în zilele noastre, împotriva frumuseţilor lui mecanice. Pentru O. M., această mişcare era egală cu nemişcarea, cu budismul, înţeles după Vladimir

Soloviov, cu „marşul carelor barbare”. Tocmai de aceea a calificat drept budistă Moscova din zilele noastre: „*Eu m-am întors, nu, mai bine zis, Am fost întors cu forţa în Moscova budistă*…” în discuţiile, pe care le purtam permanent amândoi, despre viaţa nouă şi împărăţia milenară a progresului neîntrerupt, O. M. se înfuria şi începea să atace. În aceste teorii el simţea vechiul „vis panslav privind oprirea istoriei”. Nu ştiu în ce măsură O. M. îşi păstrase credinţa în oportunitatea procesului istoric – înainte de mijlocul secolului al douăzecilea era prea dificil – dar, în orice caz, finalitatea istoriei el n-o vedea în fericirea universală. El considera ideea fericirii universale în acelaşi fel ca şi pe cea a fericirii personale: „De ce crezi tu că trebuie să fii fericită?” Teoria fericirii universale i se părea cea mai burgheză dintre toate cele moştenite de secolul al douăzecilea.

Cel de-al doilea pretext permanent pentru discuţii era problema continuităţii, pe care el o căuta pretutindeni: în istorie, în cultură, în artă. Aici, din nou, analogia cu ceasornicul îi venea în ajutor: ceasul este întors şi mişcarea începe de la nimic, pe când evenimentul nu poate fi conceput fără continuitate.

O. M. se deosebea printr-un spirit concret foarte direct, care avea ceva de comic infantil: o dată ce găsise o analogie şi acele ceasornicului îi aminteau de „infinitul nefast”, antipatia lui se extindea şi asupra unui obiect folositor cum era ceasornicul; nu i-a plăcut şi n-a avut niciodată un ceas. „Ce să fac cu ceasul? Zicea el. Căci şi fără el pot să spun cât e ceasul”. Într-adevăr, calcularea interioară a timpului funcţiona la el cu o exactitate uluitoare şi nu greşea niciodată cu mai mult de câteva minute. Aceasta, se pare, este o însuşire a orăşenilor, iar era într-adevăr un orăşean… Unicul fel de ceas pe care îl admitea în casă, la insistenţele mele, era pendula. Pendulul, greutăţile atârnate de lănţişor şi imaginea de pe cadran atenuau ura lui pentru calculatorul mecanic. Pendula îi amintea de bucătărie. Bucătăria era camera lui preferată din

apartament, dar n-a avut niciodată parte de ea. Îi mai plăcea şi clepsidra, dorea foarte mult să cumpere una pentru camera de baie, însă din apartamentul cu baie ne-au scos atât de repede, încât n-am izbutit să ne procurăm. În poeziile pentru copii au apărut acele ceasornicului, însă ele au fost îmblânzite de comparaţia cu mustăţile care aleargă prin farfurie: fiindcă există feţe întinse ca nişte farfurii…

Pentru maşini însă O. M. nu simţea pic de repulsie: se interesa de ele şi îi plăcea lucrarea lor inteligentă, agrea discuţiile cu inginerii şi îl necăjea faptul că nu avea cititori printre ei. Într-adevăr, în anii aceia, tinerii ingineri şi tehnicieni, dacă aveau pasiuni literare, erau atraşi de LEF. Alţii îl citeau pe Pasternak, primit de la acelaşi LEF. In prezent, situaţia s-a schimbat şi, în afară de asta, intelectualitatea tehnică nu mai este considerată ca reprezentanta secolului, ca avangardă a progresului… Cei mai inteligenţi dintre ei chiar se simt jenaţi că au devenit tehnocraţi. Mitul privind măreţia industriei, rolul ei decisiv în istorie, „necesitatea istorică" şi suprastructura aflată în deplină dependenţă de bază aproape că a dispărut. Epoca determinismului social se pare că ia sfârşit, dar a rămas încă mitul creat de ea al culturii şi civilizaţiei cu opoziţia şi incompatibilitatea lor. Oare boala civilizaţiei noastre constă doar în faptul că noi dispunem de unelte şi instrumente mult mai perfecţionate decât în urmă cu o sută de ani?

Încă Blok vorbise de moartea civilizaţiei şi asemuia epoca noastră cu aceea a căderii Romei. Potrivit lui Blok, civilizaţia individualistă, lipsită de unitate, s-a prăbuşit, antrenând în căderea ei umanismul şi valorile lui etice. În schimbul ei vin masele de barbari, neatinse de civilizaţie, care au păstrat „spiritul muzicii" şi aduc cu ele o cultură nouă. Este interesant de remarcat că aceste mase, pentru Blok, sunt germanice şi slave, ca şi cum el, încă din 1918, ar fi presimţit fascismul… Concepţia lui Blok este apropiată de cea a lui Spengler. În pofida creştinismului său şi credinţei în „spiritul muzicii", Blok era de fapt un pozitivist: pentru el

personalitatea nu este indiciul culturii creştine, ci doar al umanismului, ca şi valorile etice, ca şi omenia. O. M. nu s-a lăsat sedus nici pentru o clipă de teoria lui Spengler. Citind *Declinul Occidentului*, el mi-a spus numaidecât că analogiile lui Spengler probabil nu sunt aplicabile la cultura creştină. El nu avea sentimentul sfârşitului lumii care constituia una din principalele surse ale pesimismului lui Blok. Prin cultură, O. M. înţelegea ideea care stătea la baza procesului istoric; iar istoria era pentru el un mijloc de încercare, de verificare activă a binelui şi a răului.

Convingerea că o cultură are continuitate, precum harul, şi că fără ea nu există istorie a dus la faptul că O. M. avea pământul său sfânt: ţinuturile mediteraneene. De aici revenirile permanente, în versurile lui, la Roma şi Italia: Roma este locul omului în Univers, şi paşii răsună ca nişte fapte… în universul mediteranean, el includea Crimeea şi Transcaucazia. În poezia despre Ariosto el şi-a exprimat visul său: *„într-un albastru infinit şi fratern Al tău azur turna- vom şi Marea noastră Neagră…”* „Pământul pe care au învăţat cei dintâi oameni” era pentru O. M. loc pentru un adevărat pelerinaj. Cu toată dragostea lui pentru călătorii, a refuzat categoric să meargă în Asia Centrală şi Orientul îndepărtat. Îl atrăgea doar Crimeea şi Caucazul. Vechile relaţii ale Crimeii şi Transcaucaziei, mai ales ale Armeniei, cu Grecia şi Roma i se păreau a fi chezăşia unităţii cu cultura universală, mai precis – cu cea europeană.

Majoritatea scriitorilor amatori de călătorii (iar călătoriile la periferiile U. R. S. S. se bucurau de mare popularitate) alegeau de obicei lumea musulmană. O. M. considera că această atracţie pentru Orientul musulman nu este întâmplătoare pentru oamenii noştri. Determinismul, dizolvarea personalităţii în oastea sfântă, inscripţiile ornamentale ale unei arhitecturi care striveşte omul – toate acestea conveneau mai mult oamenilor din epoca noastră decât învăţătura creştină despre liberul arbitru şi valoarea individului.

O. M., străin de lumea musulmană („*Plină de ruşine şi durere, ea şi-a întors faţa de la oraşele bărboase ale Orientului*”), nu căuta decât continuitatea elină şi creştină.

Feodosia a îndrăgit-o nu doar pentru peisajul ei original, ci şi pentru nume, şi pentru portul ei cu corăbii mediteraneene. Într-o zi, O. M. i-a spus lui Hardjiev că se socoteşte ultimul poet creştin şi elin din Rusia. Cuvântul „ultimul” este singura lui afirmaţie în care se simte teama pentru sfârşitul culturii… Cred că ar fi vrut să fie înmormântat în Crimeea, nu în pământul surghiunului, lângă Vladivostok.

Este lesne de înţeles de ce harul poetic i-a revenit tocmai în Transcaucazia. El a mărturisit undeva că poate să lucreze când simte în piept „*freamătul Colhidei*”, adică simţământul comuniunii cu lumea istoriei şi a culturii. Doar în asemenea condiţii poate să apară „cântecul dezinteresat”… Multă vreme a stăruit să meargă în Armenia, preferând-o chiar Georgiei, ca avanpost al creştinătăţii în Orient, dar el a vorbit de nenumărate ori despre importanţa Georgiei pentru poezia rusă.

Ca tot ce a fost bun în viaţa noastră, călătoria în Armenia ne-a aranjat-o Buharin. Prima oară a încercat să ne trimită în Armenia încă de la sfârşitul deceniului al treilea. Comisar al poporului pentru învăţământul public era atunci Mravian. El l-a invitat pe O. M. la Universitatea din Erevan să ţină un curs şi un seminar. Prima călătorie a eşuat din cauza morţii neaşteptate a lui Mravian, dar şi pentru că O. M. se temea de moarte să facă pe profesorul: el nu putea să-şi închipuie că ar putea învăţa pe cineva şi susţinea că nu posedă nici un fel de cunoştinţe sistematice. Când Korotkova, secretara lui Buharin (veveriţa din *Cea de a patra proză*), ne-a întrebat în 1930 unde vrem să mergem, şi O. M. a răspuns: „În Armenia”, ea a oftat şi, privindu-l grav pe O. M., a spus: „Din nou Armenia? Înseamnă că-i o treabă serioasă…” O. M. n-a pomenit-o întâmplător pe această secretară în *Cea de a patra proză*: în ea se

simţea omenia şi bunătatea, care nu mai erau la modă în instituţiile noastre.

Prin contrast, mi-o amintesc pe „secretara de o frumuseţe inumană” din fragmentele dramatice ale Ahmatovei, distruse într-un moment de frică pe deplin justificată. Această secretară repeta mereu una şi aceeaşi frază: „Voi sunteţi mulţi, iar eu una singură…” Fraza reflecta întregul stil al epocii în interpretarea celei mai neînsemnate dintre funcţionare.

Filippov, redactorul american al operelor lui O. M., cu perspicacitatea caracteristică tuturor editorilor, a decis că O. M. a fugit în Armenia ca să scape de planurile cincinale… Asta e o speculaţie politică ieftină. La periferie, industrializarea se simţea mult mai puternic decât la centru, şi O. M., în orice caz, nu putea să aibă nimic împotriva ei. Cu ce l-ar fi supărat organizarea planificată a economiei? Nu-i vorba de asta.

Pentru O. M., Crimeea, Georgia şi Armenia reprezentau doar Marea Neagră, care, prin legăturile cu Mediterana, este pusă în contact cu cultura universală. Însă criteriul tuturor fenomenelor rămânea Italia. Nu întâmplător el îl alesese pe Dante ca să-şi expună poetica proprie: pentru O. M., Dante este izvorul din care a ţâşnit toată poezia europeană, precum şi măsura dreptăţii poetice. În carnetele de note pentru *Convorbiri despre Dante* există câteva însemnări despre „vaccinul italian” inoculat poeţilor ruşi. Aceste însemnări nu figurează în textul de bază probabil pentru că O. M. evita să-şi dezvăluie felul de a gândi, pe care parcă şi-l păstra pentru sine. În catedralele Kremlinului el a remarcat natura lor italiană: „*Şi catedralele cu cinci turle ale Moscovei, Cu sufletul lor italian şi rus*” şi „*Adormirea tandră – Florenţa la Moscova*…”

Privind Treimea lui Rubliov, O. M. a spus că acesta i-a cunoscut, fără îndoială, pe meşterii italieni, ceea ce îl deosebeşte printre alţi zugravi de icoane din epoca lui. Scurta prezentare – era o emisiune radio – a tinereţii lui Goethe, în care O. M. a introdus episoade

caracteristice nu doar biografiei lui Goethe, ci, în general, oricărui poet, el a încheiat-o cu călătoria în Italia. Asemenea pelerinaj la locurile sfinte ale culturii europene i se părea o etapă indispensabilă şi hotărâtoare în viaţa fiecărui artist. De ce însă O. M., nemulţumit de călătoriile sale în Italia făcute în tinereţe, a refuzat în anii douăzeci orice călătorie în străinătate? Buharin, atunci atotputernic, i-a fost garant, al doilea – a fost Voronski: paşaportul pentru străinătate îi era asigurat. Aceste recomandări au zăcut fără nici un rost în cufărul meu până la percheziţia din 1934, când agenţii le-au vârât în servietă laolaltă cu manuscrisele poeziilor şi le-au dus la Liubianka, le-au „ataşat”, ca să zicem aşa, la dosar…

În tinereţe n-am înţeles întotdeauna raportul dintre comportamentul lui O. M. şi ceea ce scria. Acum, multe lucruri îmi sunt mai clare decât în zilele când el trăia şi ciorovăielile zilnice, ironiile reciproce şi disputele ne ocupau tot timpul şi toate gândurile. Explicaţia refuzului de a călători în Europa am găsit- o în articolul despre Ceaadaev, despre care O. M. povesteşte că a fost în Occident, în „lumea istorică”, şi totuşi s-a întors. O. M. vedea un merit în faptul că Ceaadaev a găsit drumul înapoi. Cu aceeaşi francheţe plină de naivitate cu care nu putea suferi ceasornice în casă, O. M., amintindu-şi de întoarcerea lui Ceaadaev, a renunţat la tentaţia de a mai vizita o dată Europa.

Gândurile lui O. M. se transformau întotdeauna în fapte, dar, temându-se de ironiile mele, nu-mi dezvăluia întotdeauna substratul. Ştiam însă din timpul vieţii lui că şi versurile, şi proza îi defineau cumva comportamentul sau, mai exact, multe dintre cele ce spunea sunau pentru el ca un legământ. Aşa a fost legământul sărăciei în versurile despre sfântul Alexis, făgăduiala de a continua lupta, oricât ar fi acest lucru de primejdios şi neplăcut, în Aliscans şi refuzul Europei în articolul despre Ceaadaev. Acest articol a fost scris în tinereţea timpurie, dar concepţia lui despre lume se formase şi legămintele făcute de un băieţandru şi-au păstrat forţa până la

moarte.

Arhitectura socială

Chiar de la începutul anilor treizeci, într-o zi, O. M. mi-a spus: „Ştii, dacă a fost vreodată un secol de aur, acela a fost secolul al nouăsprezecelea. Numai că noi n-am ştiut”.

Într-adevăr, noi n-am ştiut şi n-am înţeles multe şi pentru cunoştinţele noastre am plătit scump. De ce oamenii plătesc atât de scump pentru căutarea unor forme perfecte de viaţă socială? Recent am auzit pe cineva spunând:

„întreaga lume ştie că toţi cei care au vrut să aducă oamenilor fericire nu le-au adus decât cele mai mari nenorociri...” Aceste cuvinte le-a rostit un tinerel, care în prezent nu vrea schimbări, numai ca să nu atragă atenţia asupra sa şi altora noi nenorociri. Ca el sunt astăzi mulţimi, fireşte în rândul cercurilor mai mult sau mai puţin înstărite. Aceştia sunt tinerii specialişti, reprezentanţii ştiinţelor exacte, de a căror muncă statul are nevoie. Ei locuiesc în apartamente moştenite, de două, ba chiar şi de trei-patru camere, sau aşteaptă ordin de repartiţie de la institutul lor. Activitatea părinţilor îi sperie, dar şi mai mult se tem de schimbări. Idealul lor este să stea toată viaţa la maşinile de calcul, fără să se gândească la ce folosesc calculele lor, iar timpul liber să-l dedice literaturii, femeilor, muzicii ori călătoriilor în sud. Nu degeaba bătrânul şugubăţ Şklovski, când a primit repartiţie pentru un apartament nou, a spus, adresându-se celorlalţi fericiţi care primiseră locuinţă în acelaşi bloc: „Acum trebuie să ne rugăm lui Dumnezeu să nu ne mai aducă o revoluţie...” Viktor Borisovici nimerise la fix: limita fericirii personale este atinsă. Rămâne doar să te bucuri de ea... Şi să fie linişte şi pace... Puţină pace... N-am avut parte de ea niciodată...

Formula tinerilor specialişti care nu doresc schimbări este excelentă: într-adevăr, goana după perfecţiune duce naiba ştie la

ce. Recent, un om cu alt destin, în vârstă şi trecut prin multe, care s-a luptat activ pentru „societatea nouă”, dar nu la noi şi de aceea şi-a păstrat simţul răspunderii pentru cele înfăptuite, a mărturisit: „O dată în viaţă am vrut şi noi să fericim poporul şi n-o să ne iertăm asta niciodată”. Totuşi, eu cred că el o să-şi ierte şi o să se străduiască să ia de la viaţă tot ce i se cuvine pentru merite… Iar acolo, jos, acele mase despre care s-au spus atâtea baliverne – ţăranii neatinşi de civilizaţie etc.

— Îşi bat capul cum să facă să mai câştige ceva, să mai adauge la salariu ca să trăiască şi ei omeneşte. Unii cheltuiesc pentru casă, iar alţii pe băutură. De unde or face rost de bani ca să se îmbete cu votcă? La Pskov, aveam vecin un zugrav, fost partizan, om în vârstă, şi astăzi stalinist convins. În zilele de leafă, îşi înjură brigadierul care l-a înşelat, iar seara face tărăboi în coridorul apartamentului comun: „Uitaţi-vă cum trăieşte Grigori Semionovici. Are de toate! Stalin l-a asigurat cu de toate…” Soţia îl trage în cameră, unde locuiesc patru persoane, şi acolo lăudăroşenia continuă: „Mi-a dat locuinţă, mi-a dat decoraţii, mi-a dat viaţă, onoare şi respect mi-a dat… Cine mi-a dat – toată lumea ştie… Preţurile au scăzut…” Sărbătorile în această familie se desfăşoară onorabil: vin surorile nevestei cu soţii lor, îşi amintesc epoca deschiaburirii: ele au izbutit să fugă din satul natal, lucrând mai întâi ca servitoare, apoi angajate la stat. Nevasta zugravului – cea mai dezgheţată – în timpul războiului cu Finlanda a lucrat la cantina MGB-ului în zona frontului şi ţine minte că „finlandezii sunt răi”. Beau pentru Stalin, şi afirmă că pe vremea lui aveau de toate, pe când acum – doar neajunsuri… Bărbaţi schilozi şi femei de vârstă respectabilă cu prunci născuţi după război… Nevasta zugravului mi-a făcut menajul toată iarna, iar primăvara, din obişnuinţă, a denunţat-o pe vecina ei, care îmi închinase o cameră, că la ea locuieşte cineva fără viză la miliţie. Pe urmă a plâns amarnic, mi-a cerut iertare şi s-a dus la biserică să-şi spele păcatele. Aceşti

oameni aparţin trecutului puternic, care treptat dispare, şi chiar dacă doresc schimbări, se referă doar la întoarcerea vremurilor tinereţii, care astăzi li se pare că a fost trandafirie, şi la cel care i-a învăţat formulele cele mai simple: „Mulţumim pentru viaţa fericită…” Au şi muzică: televizor, obiect de primă necesitate. Fireşte, ne-au fericit şi pe noi, dar nimeni nu regretă. La începutul secolului al XX-lea a apărut, cred eu, convingerea că a sosit timpul să fie create forme de viaţă socială perfecte, mai bine zis – ideale, care trebuie, sunt obligate şi n-or să cuteze să nu asigure prosperitatea şi fericirea generală. Această idee a fost generată de umanismul şi tendinţele democratice din secolul al nouăsprezecelea, însă tocmai ele au împiedicat înfăptuirea împărăţiei dreptăţii sociale: căci secolul al nouăsprezecelea a fost demascat ca fiind secolul cuvintelor grandilocvente şi al compromisurilor, al manipulărilor şi instabilităţii generale. În opoziţie cu el, al douăzecilea a căutat salvarea şi realizarea ideilor sale în rectitudine, într-o ordine socială de fier şi într-o disciplină bazată pe supunerea faţă de autoritate. Totul se făcea în opoziţie cu trecutul. La sfârşitul secolului al nouăsprezecelea şi începutul secolului al douăzecilea, oamenii erau chinuiţi de dorinţa puternică după o orânduire organică şi o idee unică în stare să stea la baza concepţiei despre lume şi a întregii activităţi.

Gândirea liberă, vlăstarul iubit al umanismului, a zdruncinat autoritatea şi a fost adusă jertfă idealurilor noi. Programul raţionalist al transformărilor sociale cerea credinţă şi supunere oarbă autorităţii. Aşa a fost restabilită autoritatea şi s-a născut ideea de dictatură. Entuziasmul nu este o vorbă goală. El a existat realmente. Un dictator este puternic doar atunci când dispune de executanţi care cred orbeşte în el. Ei nu pot fi cumpăraţi – ar fi prea simplu, şi, iată, când ei există, mai pot fi adăugaţi şi ademeniţi mai ales când n-au încotro. Orice idee însă are un început, un punct culminant şi un declin. Când începe declinul – rămâne inerţia: tinerii care se tem de

schimbări, oameni demoralizaţi, dornici de pace, cete de bătrâni speriaţi de opera propriilor mâini şi executanţi mărunţi care repetă mecanic cuvintele învăţate în tinereţe.

O. M. nu s-a dezis niciodată de umanism şi de valorile lui, însă şi el a trebuit să străbată un drum lung ca să poată numi secolul al nouăsprezecelea „de aur”. Ca toţi contemporanii săi, el a trecut în revistă moştenirea secolului al nouăsprezecelea şi i-a prezentat socoteala. Eu cred că experienţa personală, experienţa de artist, care determină la fel de viguros concepţia despre lume ca şi experienţa mistică, a jucat un rol uriaş în formarea ideilor lui O. M. Iată de ce şi în viaţa socială el căuta armonie şi corespondenţa părţilor în subordonarea întregului. Nu degeaba el înţelegea cultura ca pe o idee care oferă structură şi arhitectonică procesului istoric… El vorbea de arhitectura personalităţii şi a formelor social-juridice şi economice. Secolul al nouăsprezecelea îl respingea prin sărăcia, chiar prin mediocritatea arhitecturii sociale, şi undeva a vorbit despre asta în articole. În democraţiile occidentale, ridiculizate încă de Herzen, O. M. nu găsea nici armonia, nici grandoarea spre care năzuia. El dorea o societate construită clar, „scara lui Iacob”, cum s-a exprimat el în articolul despre Ceaadaev şi în *Zgomotul timpului*. El a simţit această „scară a lui Iacob” în organizarea bisericii catolice şi în marxism, care l-au pasionat încă din timpul studiilor. A scris despre asta în *Zgomotul timpului* şi într-o scrisoare trimisă profesorului său V. V. Ghippius din Paris, unde plecase să studieze după ce absolvise şcoala Tenişev. Atât în catolicism, cât şi în marxism, el a sesizat o idee organizatoare care strângea elementele structurii într-un sigur tot. Într-o zi, la Kiev, în 1919, mi-a spus că o orânduire socială dintre cele mai bune i se pare a fi una de genul teocraţiei. Tocmai de aceea nu-l speria ideea de autoritate chiar transformată în dictatură. În perioada aceea îl tulbura numai organizarea partidului. „Partidul este o biserică răsturnată…” Asta însemna că partidul se structurează ca şi

biserica, având acelaşi sistem de subordonare, doar fără Dumnezeu… Asemuirea cu ordinul iezuiţilor nu se impunea încă în epoca aceea. Noua formă de stat nu s-a făcut simţită decât după războiul civil. Engels a remarcat just că „industria producătoare de arme de ucidere în masă” este întotdeauna cea mai avansată. Mărturie stă istoria prafului de puşcă, iar în epoca noastră – fisiunea atomului. Exact la fel, cele mai „avansate”, adică cele mai caracteristice şi care exprimă cel mai bine ideea de stat sunt instituţiile care se ocupă cu industria de ucidere în masă spre gloria „arhitecturii sociale”… Prima întâlnire a lui O. M. cu statul cel nou a avut loc în 1922 când l-a vizitat pe Dzerjinski şi pe anchetator ca să intervină pentru fratele său care fusese arestat. Această întâlnire l-a făcut să se gândească serios la valoarea relativă a „arhitecturii sociale” şi a personalităţii umane. Atunci, „arhitectura” aceasta doar se contura, însă făgăduia să fie de o grandoare fără precedent, mai dihai decât piramidele egiptene. Şi nu i se putea nega unitatea de concepţie. Visul din tinereţe al lui O. M. părea că începe să prindă contur, dar, ca orice artist, O. M. nu pierdea niciodată simţul realităţii, iată de ce grandoarea formelor de stat ale socialismului nu îl orbea, ci mai degrabă îl speria. Tocmai din perioada asta datează poezia *Veacul*, unde O. M. se întoarce spre trecut şi întreabă ce ar putea să lege „vertebrele a două secole”, precum şi articolul *Umanismul şi lumea contemporană*. În acest articol se spune că omul este măsura arhitecturii sociale, dar există epoci care nu construiesc pentru oameni: „Ei zic că nu-i interesează omul, însă el trebuie folosit drept cărămidă, drept ciment, că trebuie să construieşti din el, nu pentru el”. Ca exemplu de arhitectură socială ostilă omului, el citează Asiria şi Egiptul antic: „Captivii asirieni mişună ca puii de găină pe sub picioarele regelui gigantic; oştenii, care personifică puterea statului ostilă omului, cu lăncile lor lungi îi ucid pe pigmeii în lanţuri, iar egiptenii şi constructorii egipteni se comportă cu masa de oameni

ca şi cu un material care trebuie prins, care trebuie procurat în orice cantitate…” Lumea contemporană i-a amintit lui O. M. de Egipt şi de Asiria, dar el încă mai nădăjduia că viitoarele forme monumentale de stat vor fi îmblânzite de umanism. S-au păstrat două fotografii ale lui O. M. Dintr-una ne priveşte un bărbat încă tânăr, îmbrăcat cu pulovăr, are un chip serios, un aer preocupat. Această fotografie a fost făcută în 1922, când el a descoperit pentru întâia oară natura asiriană a statului nostru. Din cea de a doua se uită la noi un bătrân cu barbă. Între aceste două fotografii s-a scurs doar o perioadă de un deceniu, dar în 1932, O. M. ştia cum s-au prefăcut visele lui din tinereţe despre frumoasa „arhitectură socială”, despre autoritate şi depăşirea moştenirii secolului al nouăsprezecelea. În vremea asta el izbutise să spună despre regele asirian: „… Mi-a luat aerul ce-l respiram.

Asirianul îmi ţine inima în palmă”, şi să scrie poezia *Trăim şi ţara sub noi n-osimţim*. A fost unul dintre primii care s-au întors spre secolul al nouăsprezecelea, numindu-l „veacul de aur”, deşi ştia că ideile noastre au răsărit dintr-o sământă cultivată în acel secol.

Chiar înainte de a-şi afla sfârşitul, O. M. a izbutit să-şi amintească încă o dată de vestita „arhitectură socială” şi să râdă de el însuşi:

„împodobit cu carne de câine aleasă,
Statul egiptean îşi venera morţii
Şi îşi înălţa piramidele…
Şi trăia, iubind goticul, ţinându-se de pozne,
Şi scuipa pe drepturile păianjenilor
Insolentul şcolar şi înger al hoţilor,
Neasemuitul Francois Villon…”

Dar poate că, într-adevăr, suntem asirieni şi de aceea privim cu atâta indiferenţă nimicirea în masă a sclavilor şi captivilor, a nesupuşilor şi ostaticilor? Auzind de un nou masacru, noi zicem

unul către celălalt: „Păi ăsta e un fenomen de masă… Ce poţi să faci?” Noi respectăm campaniile de masă, acţiunile, indicaţiile, hotărârile şi dispoziţiile. Regii asirieni au fost şi buni, şi răi, însă cine poate să oprească mâna regelui când face semn să fie masacraţi captivii sau îngăduie arhitectului să-şi construiască un palat?

Oare n-au fost aceşti captivi exterminaţi aceeaşi masă cu care, în prezent, ne speriem unul pe celălalt? Peste tot unde este o ordine de fier, acolo apare şi „masa”, dar în producţie oamenii îşi trăiesc viaţa lor şi rămân oameni. Am remarcat întotdeauna că în spitale, uzine, teatre, care sunt instituţii închise, oamenii îşi trăiesc viaţa proprie, pe deplin umană, care nu-i automatizează, nu-i transformă în „masă”…

Ne treba[1]

„Se pare că noi facem parte din suprastructură”, mi-a declarat O. M. în 1922, îndată după întoarcerea din Georgia. Cu puţin înainte, el scrisese un articol despre separarea dintre cultură şi stat, dar războiul civil a luat sfârşit şi tinerii constructori ai statului nou au început, mai întâi teoretic, să distribuie locuri tuturor fenomenelor vieţii. Aşa a nimerit cultura în suprastructură, şi consecinţele n-au întârziat să se vadă. Klîcikov, un om retras şi deosebit de blând, ţigan cu ochi albaştri, îi povestea descumpănit lui O. M. despre Voronski: „S-a încăpăţânat şi nu-l poţi clinti. Zice: „Asta nu ne trebuie”. Voronski, ca şi toţi ceilalţi, refuza să-l publice pe O. M.: suprastructura trebuie să consolideze baza, iar versurile lui O. M. nu erau bune pentru aşa ceva.

Formula „asta nu ne trebuie” suna şi mai comic în ucraineană. În 1923, la Kiev, O. M. s-a dus la secţia de arte să ceară permisiunea să organizeze o seară de poezie. Funcţionarul, îmbrăcat cu o

[1] Nu ne trebuie (ucr.)

cămaşă ucraineană brodată, l-a refuzat. De ce? ,,Ne treba”, a răspuns el nepăsător. Această sintagmă a devenit pentru noi ca o zicătoare, iar cămăşile brodate au venit la modă, înlocuind cămaşa rusească încheiată într-o parte, pe la mijlocul anilor douăzeci, şi au devenit un fel de uniformă pe care o purtau activiştii de seamă ai Comitetului Central şi ai Comisariatelor Poporului.

O ordine deplină în suprastructură a fost introdusă în 1930, când în ziarul *Bolşevik* a apărut scrisoarea lui Stalin cu îndemnul de a nu publica nimic care să se abată de la punctul de vedere oficial. De fapt, prin asta, cenzura nu mai avea nici un rost.

Cenzura, cea atât de mult hulită, este, într-adevăr, indiciul libertăţii relative a presei: ea interzice publicarea scrierilor ostile ordinii de stat. Chiar dacă era stupidă, cum i se cuvine să fie, ea nu putea totuşi să distrugă literatura. Aparatul redacţional stalinist acţiona mult mai raţional: el respingea tot ce nu răspundea direct comenzii statului. În redacţia ZKP, unde lucram când a apărut articolul lui Stalin, a început o revizuire febrilă a manuscriselor. Am făcut tăieturi şi am distrus grămezi întregi de materiale. Asta însemna „să ne reorganizăm în lumina indicaţiilor tovarăşului Stalin”. Am adus acasă numărul din *Bolşevik* cu scrisoarea lui Stalin şi i l-am arătat lui O. M. El a citit-o şi a zis: „Din nou „ne treba, de data asta însă – definitiv”. Avea dreptate. Scrisoarea lui Stalin a însemnat un moment de răscruce în edificarea suprastructurii. El nu a fost uitat nici până astăzi de păstrătorii tradiţiilor staliniste, care apără presa sovietică împotriva celor ca Mandelştam, Zaboloţki, Ahmatova, Pasternak şi Ţvetaeva. Argumentul „ne treba” nu a încetat să ne bâzâie nici până în ziua de azi.

Serghei Klîcikov a fost ani de-a rândul vecinul nostru, şi la Casa Herzen, şi în stradela Furmanov, şi totdeauna am fost prieteni. Lui i-a fost dedicată partea a treia din *Versuri despre poezia rusă*: „*Am îndrăgit pădurea preafrumoasă*…” După ce a recitat „C*ând nişte pocitanii, fără de miză, s-au pus să joace cărţi*”, a zis: „Asta-i despre

noi doi, Osip Emilievici…” Niciunul, nici celălalt nu jucau cărţi, ei aveau alt joc, cu o miză mult mai mare decât orice joc de noroc.

Klîcikov a fost foarte repede îndepărtat din funcţia de redactor, pentru că, prin firea sa de ţăran, nu putea să devină funcţionar şi să se îngrijească de puritatea suprastructurii. Trăia din traducerea unei epopei interminabile, iar seara, îşi punea nişte ochelari cu braţul rupt, legaţi cu o sfoară, şi citea dintr-o enciclopedie, precum un cizmar autodidact din Biblie. El mi-a făcut cel mai frumos compliment pe care l-a auzit vreodată o femeie: „Nadenka, dumneata eşti o femeie foarte inteligentă şi o fetişcană foarte proastă…” Asta pentru că îi recitasem lui Luppol epigrama pe care O. M. o făcuse despre el.

O. M. preţuia ciclul despre „lup”, renegatul ciclu al lui Klîcikov şi, accentuând pe „o” ca şi el, citea deseori fragmente. Aceste poezii au fost confiscate la percheziţie şi s-au pierdut pentru că lui Klîcikov nu i-a trecut prin minte să le ascundă la timp. Ele au dispărut ca tot ce ajungea la Lubianka. A dispărut însuşi Serghei Antonovici. Soţiei lui i-au spus că a fost condamnat la zece ani fără drept de corespondenţă. N-am ştiut de la început că asta înseamnă execuţie prin împuşcare. Se spune că el s-a comportat cu mult curaj în faţa anchetatorului. După mine, nişte ochi ca ai lui puteau să-l facă pe anchetator să turbeze. Atunci, anchetatorii ştiau foarte bine că de l-au găsit pe om vinovat înseamnă că e vinovat şi nu mai e nevoie de nici o judecată. Li se întâmpla să împuşte oamenii la interogatoriu şi despre Klîcikov se spune că tocmai aşa a murit.

După moartea lui Klîcikov, moscoviţii au devenit mai mărunţi şi mai puţin expresivi. Klîcikov era prieten cu Pavel Vasiliev şi îl numea geniul său rău, pentru că Pavel îl ducea la muieri şi la cârciumă. Odată, la revista *Krasnaia nov'*, din nebăgare de seamă au tipărit versurile lui Klîcikov sub semnătura lui Mandelştam. Au trebuit să meargă împreună la redacţie să le certe pe fetele vinovate de greşeală şi să transfere onorariul pe numele lui Klîcikov.

Amândoi erau bărbaţi inteligenţi şi băieţi foarte proşti: nici prin cap nu le-a trecut ca vreodată se va pune problema paternităţii acestor versuri.

Fetele nu voiau să corecteze eroarea – din greşeală, ziceau, au tipărit „Mandelştam” în loc de „Klîcikov”… Ele, adică fetele, s-au speriat că or să fie pedepsite de conducere pentru neglijenţă, ba poate, ferească Dumnezeu! Vor fi date afară din serviciu. Uite aşa, O. M. şi Klîcikov n-au mai insistat pentru corectură, şi aceste versuri încheie astăzi ediţia americană de versuri ale lui O. M. Aş fi vrut să-i previn de această greşeală pe redactorii ediţiei următoare, dar e anevoie să ajungi la ei…

Într-una din zilele când se hotăra soarta lui Klîcikov şi Vasiliev, eu şi O. M. aşteptam trenul la gara Savelovo. Întâmplător am citit într-un ziar că pedeapsa cu moartea a fost desfiinţată, dar că pedepsele cu închisoarea se măresc până la douăzeci de ani. La început, O. M. s-a bucurat – execuţiile îl îngrozeau întotdeauna, pe urmă însă şi-a dat seama despre ce este vorba: „Câţi oameni or fi omorând ei acolo, dacă a fost nevoie să desfiinţeze pedeapsa cu moartea!” a spus el. În 1937, am înţeles clar că oamenii erau aleşi pentru exterminare după principiul „treba” sau „ne treba”.

Pământ şi pământesc

O femeie care s-a întors după ani mulţi de pribegie prin lagăre, povestea că ea şi părtaşele ei de nenorocire şi-au găsit consolarea în versurile pe care, din fericire, le ştia pe dinafară, mai cu seamă în poezia din tinereţe a lui O. M.:

„*Dar eu iubesc acest pământ sărman, Pentru că altul n-am văzut*…”

Viaţa noastră nu ne provoca să ne rupem de pământ şi să căutăm adevăruri transcendentale. Când îi vorbeam despre sinucidere, O. M. îmi spunea: „Ai oricând timp. Sfârşitul este acelaşi

peste tot, iar pe noi ne vor şi ajuta…” Moartea era mult mai reală şi mai simplă decât viaţa, încât fiecare încerca să-şi prelungească existenţa măcar cu o clipă: dacă ziua de mâine aduce o ameliorare! La război, în lagăre şi în perioadele de teroare oamenii se gândesc mult mai puţin la moarte (şi la sinucidere şi mai puţin) decât în viaţa normală. Când pe pământ frica de moarte se adună în valuri şi apar puzderii de probleme irezolvabile, problemele generale ale existenţei trec pe ultimul plan.

Merita oare să ne temem de forţele naturii şi de legile eterne ale firii, când frica a căpătat la noi o formă socială pe deplin palpabilă? Oricât ar părea de bizar, în aceasta constă nu doar groaza, ci şi bogăţia vieţii noastre. Cine ştie ce este fericirea? Plenitudinea şi satisfacţia maximă a vieţii sunt, poate, o noţiune mai concretă decât faimoasa fericire. Poate că în felul cum ne agăţăm de viaţă era ceva mult mai profund decât acel ceva spre care aspiră de obicei oamenii… Nu ştiu cum să numesc asta – poate forţă vitală… însă mereu îmi aduc aminte discuţia mea cu Sonia Vişneveţkaia, văduva lui Vişnevski. Făceam împreună un soi de bilanţ cu tot ce ni s-a întâmplat: „Iată-ne la sfârşitul vieţii, a spus Sonia. A mea a fost fericită, a ta nefericită…” Sărmana, prostuţa Sonia! De altfel, nu prostuţa, ci pur şi simplu idioata… Bărbatul ei a deţinut un simulacru de putere: la el veneau scriitorii să i se ploconească, pentru că dispunea de nişte bani şi transmitea „adepţilor” săi noile porunci ale guvernului. Avea acces la Comitetul Central şi de câteva ori a fost primit de Stalin. Nu bea mai puţin ca Fadeev, adulmeca lacom cu nările atmosfera oficială şi îşi permitea un minimum de spirit de frondă: a cerut să fie publicat Joyce şi a trimis bani mai întâi unui ofiţer de marină exilat la Taşkent, pe urmă nouă, prin fratele meu, la Voronej. Avea maşină, apartament şi vilă în afara oraşului, pe care i-au luat-o mişeleşte Soniei după moartea lui. Sonia i-a rămas credincioasă până la moarte celui care i-a dat acest lux şi era furioasă pe Hruşciov că moştenitorilor au început să le plătească

doar jumătate din onorariul care, după opinia sa, i se cuvenea ei în întregime. Pe seama Soniei circulau o mulţime de anecdote, ea totuşi era o femeie de treabă, şi nimeni nu s-a supărat când a strigat în gura mare că diversioniştii i-au ucis soţul în spitalul Kremlinului, în realitate ea a avut mare noroc că el a murit la timp, înainte de a lăsa moştenirea lui unei concurente a Soniei. Căci erau multe cele care o invidiau şi au încercat să-i ia bucăţica din mână. Ăsta se numea, într- adevăr, succes şi fericire, aici avea dreptate.

Şi eu îmi doream, dacă nu „fericire”, măcar bunăstare, o viaţă normală cu disperările ei simple, cu gândurile despre moartea inevitabilă şi deşertăciunea celor pământeşti… Nouă aşa ceva nu ne-a fost dat şi, poate, tocmai asta a avut în vedere O. M. când i-a spus anchetatorului că o dată cu revoluţia el şi-a pierdut sentimentul de frică…

Pentru O. M., acmeismul nu însemna numai „dorul de cultura universală”, ci şi afirmarea elementului pământesc şi social. Ca la orice om cu o concepţie despre lume unitară, în fiecare dintre raţionamentele lui se vede legătura cu concepţia sa generală despre lucruri. Fireşte, nu este vorba de un sistem filosofic bine gândit, elaborat, ci, mai degrabă, de ceea ce el numea într- unui dintre articolele sale „perceperea lumii de către artist”. Tîşler, un pictor excelent, mi-a zis într-o zi: „Am înţeles -un om stă şi ciopleşte cu briceagul o bucăţică de lemn, şi a ieşit Dumnezeu…” Şi tot el despre Pasternak: „De ce a trebuit să-şi schimbe religia? Ce nevoie avea de mijlocitori? Căci doar avea arta lui”. Aşa cum o experienţă mistică determină o concepţie religioasă despre lume, tot aşa şi experienţa muncii artistului îi deschide lumea lucrurilor şi a spiritului. Oare nu prin această experienţă a artistului se explică faptul că opiniile lui O. M. despre poezie şi despre rolul poetului în societate, ca şi despre „contopirea principiului mental şi a celui moral” într-o cultură unitară şi la omul luat separat, nu au suferit pe tot parcursul vieţii modificări importante şi el n-a trebuit să se dezică de articolele

sale timpurii publicate în revista Apollon?

În general, el şi-a păstrat toată viaţa unitatea concepţiilor şi a perceperii lumii. Aceeaşi unitate o regăsim şi în poeziile sale, în ciuda faptului că sunt împărţite în perioade bine delimitate şi au adesea afinităţi cu proza, chiar şi cu cea din perioadele timpurii. Iată de ce proza poate servi de comentariu la versuri.

O. M. a rămas credincios pământului şi tuturor celor pământeşti până la sfârşitul vieţii, şi răsplata o aştepta „doar aici pe pământ, nu în cer", deşi se temea că nu o să trăiască îndeajuns ca să o primească. „Bine ar fi să trăim până atunci", mi-a spus el. Într-una din ultimele poezii, când se pregătea de moarte, el şi-a adus aminte că „*Sub cerul vremelnic al purgatoriului, Noi deseori uităm Că grădina paradisului Este casa noastră nemărginită In care ne trăim viaţa*".

Citind *Cunoaşterea de sine* a lui Berdiaev, unul dintre cei mai buni contemporani ai noştri, n-am putut să nu remarc cât de diferită este atitudinea acestor doi oameni faţă de viaţă şi lucrurile pământeşti. Poate că asta era din cauză că unul era artist, iar celălalt trăia în sfera gândirii abstracte; în plus, Berdiaev era legat interior de simbolişti şi cu toate că între el şi ei se observă anumite divergenţe, şi el este oarecum decepţionat de ei, totuşi el n-a rupt-o cu ei, în vreme ce pentru O. M., revolta împotriva simbolismului a determinat esenţa vieţii şi artei lui.

Pentru Berdiaev „viaţa înseamnă existenţa obişnuită, alcătuită din grijile zilnice", el „aspira la poezia vieţii şi la frumos, dar în viaţă predominau proza şi urâtul". Noţiunea de frumos la Berdiaev este diametral opusă aceleia pe care am sesizat-o la toţi artiştii şi poeţii care s-au rupt de simbolism. Viaţa obişnuită, de zi cu zi, demnă de dispreţ, nu există nici pentru pictor, nici pentru poet; dimpotrivă, ei văd în ea frumosul (de altfel acest cuvânt nu prea era folosit de oamenii din generaţia mea).

Simboliştii – cum ar fi Viaceslav Ivanov ori Briusov – au jucat

într-o măsură considerabilă rolul de mare preot faţă de viaţă şi, astfel, existenţa de zi cu zi nu coincidea cu frumosul. Revenirea pe pământ a generaţiilor următoare a lărgit considerabil universul lor, care de acum nu se mai împărţea în proza urâtă şi poezia sublimă. Aceasta îmi aminteşte de Ahmatova, care ştie „din ce gunoi se nasc versurile fără pic de ruşine”, şi de Pasternak, cu pledoaria lui în favoarea vieţii cotidiene în roman. Această dilemă îi era cu totul străină lui Mandelştam. El nu căuta vreo ieşire din pământesc, din cotidian, din spaţiu şi timp spre sfera spiritului pur, precum Berdiaev şi simboliştii, şi a încercat în primul lui eseu să înfiripeze un fel de poetică, să fundamenteze ataşamentul său faţă de pământ, cu cele trei dimensiuni ale lui. El spune că pentru el pământul „nu-i o povară, şi nici o întâmplare nefericită, ci un palat dat de Dumnezeu”. Mai departe, aidoma lui Berdiaev, năzuiau să ajungă într-o lume mai bună şi socoteau viaţa pe pământ ca semn că Dumnezeu i-a părăsit pe oameni. În acelaşi „manifest”, cel dintâi eseu al lui – Dimineaţa acmeismului – O. M. scrie: „… Ce veţi spune de un musafir nenorocit, care trăieşte pe spezele gazdei, profită de ospitalitatea acestuia, dar în sufletul lui îl dispreţuieşte şi nu se gândeşte decât cum să-l păcălească. „A păcăli„ înseamnă aici să evadeze, din timp şi din spaţiul tridimensional. Mandelştam sau, cum îşi zice el, acmeistul are absolută nevoie de spaţiul tridimensional, pentru că se simte dator faţă de gazdă: el este aici ca să clădească şi nu poate să clădească în afara celor trei dimensiuni. De aici – atitudinea lui faţă de lumea lucrurilor. Această lume nu e ostilă artistului sau, cum spune el, constructorului, pentru că lucrurile sunt date ca să construieşti din ele. *Piatra*[1] este material de construcţie. Ea „parcă râvnea la altă existenţă” şi doreşte să-şi aibă locul în „bolta în cruce”, ca să participe la interacţiunea radioasă a semenelor ei. O. M. n-a folosit cuvântul „creaţie”, această noţiune

---

[1] Astfel se intitulează şi primul volum publicat de Mandelştam în 1913 (ed. A doua – 1915).

nu exista pentru el. Inca din tinereţe el se simţea „constructor”:

„Din greutatea – ostilă, Cândva şi eu frumosu-am să durez”. Asta nu vrea să spună că respinge materia, ci ca este conştient de greutatea ei, de menirea ei de a participa la construcţie. Berdiaev vorbeşte întruna de creaţie – înalta menire a omului pe pămmt, dar nu ne dezvăluie în ce constă această creaţie. Asta, pesemne, pentru că nu are experienţa artistului: sentimentul greutăţii lucrurilor şi a cuyintului. Experienţa lui este de ordin mistic, care ii duce ia limita lumii lucrurilor. Experienţa artistului, apropiată de cea mistică, i-l dezvăluie pe Creator prin creaţia lui, pe Dumnezeu prin om. Eu cred ca aceasta cale este justificată de teoria lui V. Soloviov şi Berdiaev referitoare la Umanitatea Divină. Şi oare nu din acest motiv, oricare artist adevărat are sentimentul dreptăţii de care vorbea O. M.?

Berdiaev, oricât ar încerca să treacă peste asta nutreşte dispreţ pentru „omul din masă. Asta îl apropie, de asemenea, de simbolişti. Oare aceasta nu vine de la Nietzsche, care a avut asupra simboliştilor o influenţă atât de mare? Berdiaev se plânge că „trăim în secolul micii burghezii, care nu este favorabil apariţiei personalităţilor puternice. Lui Berdiaev „îi plăcea să se eclipseze”. El „detesta să-şi arate importanţa proprie şi superioritatea intelectuală”. Citind acestea mi-am adus aminte de cuvintele lui Puşkin: „Şi printre neînsemnaţii lumii el era, poate, cel mai neînsemnat”, care au fost înţelese cu totul eronat de către toţi ciracii ticăloşi ai lui Veresaev, când ele exprima de tapt cel mai simplu dintre sentimente – comuniunea cu oamenii: sentimentul de a fi ca toţi ceilalţi, câtuşi de puţin mai bun, carne din carnea lor, os din os, poate nu chiar aşa bine făcut ca alţii… Eu cred ca acest sentiment de comuniune cu oamenii, de a fi aidoma cu ei şi, poate, de a-i invidia puţin pentru că sunt foarte chipeşi este indiciul inalienabil al unui poet. In articolul din tinereţe Despre interlocutor, O. M.: vorbeşte despre deosebirea dintre literatură şi poezie: „Scriitorul se adresează întotdeauna unui

ascultător concret, reprezentant viu al epocii… Conţinutul literaturii este asimilat de contemporani conform principiului vaselor comunicante. Prin urmare, scriitorul este obligat să fie „mai sus” decât societatea, să o întreacă în „perfecţiune”. Învăţătura este nervul literaturii… Poezia este cu totul altceva. Poetul nu este legat decât de un interlocutor providenţial. Pentru el nu este obligatoriu să fie mai bun decât epoca sa, decât societatea sa…” Şi O. M. se simţea în mod sincer egal cu oamenii, la fel ca toţi oamenii, ba poate chiar inferior lor: „Eu merg alături de ţăranii bărboşi, Nu sunt decât un trecător…” Poziţia simboliştilor era una pedagogică: în asta consta misiunea lor culturală. De aici situarea lor deasupra mulţimii şi faptul că erau atraşi de personalităţile puternice. Nici chiar Blok n-a scăpat de conştiinţa că ar face parte din categoria celor excepţionali, care, este drept, la el alterna cu sentimentul – normal pentru un poet – al legăturii cu strada, cu mulţimea şi oamenii. Pentru Berdiaev, ca filosof, nu ca artist, conştiinţa superiorităţii sale este normală, însă atracţia pentru aristocraţie şi personalitatea puternică era în spiritul timpului.

Lui O. M. nu-i plăceau şi nu-şi permitea nici un fel de atacuri la adresa „micii burghezii”. Pe micii burghezi, el mai degrabă îi respecta şi nu întâmplător lui Herzen, care îi stigmatizase, îi zicea boier, îl uimeau în mod deosebit atacurile de la noi împotriva micii burghezii… „Ce doresc de la micii burghezi? A zis el într-o zi. Căci ei sunt pătura cea mai stabilă a societăţii, pe ea se reazimă totul”. De fapt, el respingea categoric o singură categorie de oameni: cucoanele care cochetau cu literatura şi ţineau saloane, precum şi surorile lor iteriste[1]. Pe acestea nu le putea suferi din pricina pretenţiilor lor, dar aversiunea era reciprocă… În *Călătorie în Armenia* există un pasaj care ar putea părea atac la adresa micii

[1] ITR – injenerno-tehniceskie rabotniki I lucrători din cadrul inginerilor şi tehnicienilor.

burghezii. Este vorba de vecinii din Zamoskvorecie[1]… Aceştia însă nu erau micii burghezi cu felul lor de viaţă stabil, cu obiceiurile lor, ci o gloată sinistră, înapoiată, de oameni care au acceptat de bunăvoie o nouă formă de robie. Aici, el este solidar cu Berdiaev, care a remarcat că, „după primul război mondial a apărut o generaţie care detesta libertatea şi prefera autoritatea şi violenţa". Berdiaev însă consideră că acesta este rezultatul „secolului democraţiei", şi aici nu are dreptate. Toată istoria noastră din ultimele decenii a fost extrem de antidemocratică şi aceste procese s-au manifestat cu toată claritatea tocmai la noi.

„Apoteoza dictatorilor" de care a suferit prima jumătate a secolului al douăzecilea a însemnat refuzul democraţiei. De departe, Berdiaev n-a observat cum era călcat în picioare omul simplu şi n-a văzut cum s-a dezvoltat ceea ce noi numeam „dispreţul GPU"-ului faţă de oameni. Căci dictatorul nu era singur, dictatori erau toţi cei care deţineau un minimum de putere de la un anchetator la un administrator de bloc… Noi nu ştiam ce este aceea tentaţia puterii. Cine vrea să fie Napoleon, de pildă? Însă, aici e aici, că mai toţi directorii de institute nu aspiră la promovare, ci se agaţă cu înverşunare de directoratul lor şi storc din el toată satisfacţia ce le-o oferă puterea. Micii dictatori s-au prăsit pretutindeni. A mişunat şi încă mai mişună pământul nostru de ei, dar or să dispară totuşi, pentru că oamenii s-au săturat de acest joc, vremea lui a trecut.

Ca şi simboliştii, Berdiaev nu recunoaşte „morala de grup" şi „principiul de clan" pentru că ele sunt opuse libertăţii. Aici, libertatea sa se aseamănă cu acea samavolnicie care a zdruncinat intelectualitatea prerevoluţionară. Căci cultura nu este doar stratul superior al societăţii, ci şi ceea ce se transmite din generaţie în generaţie, anume acea continuitate fără de care viaţa nu va mai avea nici un suport. „Ereditatea" este adesea insuportabilă şi ia o

[1] Vechi cartier negustoresc din Moscova, aflat „peste râul Moscova".

formă împietrită, dar în ansamblu nu este atât de cumplită o dată ce neamul omenesc a supravieţuit totuşi şi există. Dar ameninţarea speciei umane nu vine din partea moralei de clan, ci de la inventivitatea excesivă a straturilor mobile. O. M. defineşte poetul ca fiind „balansator de tâlcuri”, dar aceasta nu este o revoltă împotriva principiilor şi continuităţii, ci mai degrabă refuzul imaginii împietrite, al frazei inerte care denaturează sensul. Este acelaşi apel la viaţă, la observarea vie, la înregistrarea evenimentelor – împotriva inerţiei. Oare nu în acest sens vorbeşte despre „cultura convenţională”? În artă, aceasta este repetiţia a ceea ce a fost şi s-a terminat, dar ceea ce oamenii acceptă cu bucurie, pentru că ei preferă să stea mai departe de „balansatorii de tâlcuri”.

Problema principală a lui Berdiaev a fost libertatea, pentru care s-a luptat toată viaţa lui, însă, pentru O. M., această problemă n-a existat.

Probabil, ca orice artist, el nu-şi închipuia că există oameni lipsiţi de libertate interioară; probabil el considera libertatea inseparabilă de om ca atare, în domeniul social însă, Berdiaev aspira la primatul individului asupra societăţii; pe O. M. îl interesa, probabil, problema individului în societate, aşa cum el lupta pentru locul poeziei şi al poetului în societate. Asta înseamnă că el recunoştea societatea ca realitate obiectivă şi formă de organizare superioară.

S-ar putea să pară comic, dar şi în astfel de mărunţişuri cum ar fi atitudinea faţă de femeie sau, mai exact, faţă de femei, între Berdiaev şi O. M. există o corelaţie ca între un simbolist şi un acmeist. Simboliştii aveau, în poezie, „*Preafrumoase doamne*”[1], preotese şi ceea ce eu şi Anna Andreevna numeam „mironosiţe”. În tinereţea mea, ele erau şi mai numeroase şi incredibil de pretenţioase pentru că erau conştiente de măreţia „rolului” lor. Ele

---

[1] Aluzie la volumul de debut al lui Alexandr Blok, Versuri pentru Preafrumoasa doamnă.

îndrugau prostii nemaiauzite, de felul notelor Evgheniei Rapp la *Autobiografia lui Berdiaev*, unde apare un şarpe cu gheare, femeile au chipuri de şarpe, iar bărbaţii visează mantii şi paloşe… Toate aceste femei erau excepţionale, şi relaţiile cu ele – tot excepţionale. La noi, lucrurile erau mai simple.

Bucuriile vieţii îi erau străine lui Berdiaev. Deşi Mandelştam nu alerga după fericire, tot ce avea preţ în viaţa lui el numea veselie şi joc: „Graţie extraordinarei bunătăţi a creştinismului, toată cultura noastră bimilenară nu este decât permisiunea acordată oamenilor pentru joc şi veselie spirituală, pentru imitarea liberă a lui Hristos". Şi altundeva: „Cuvântul este veselie pură, el tămăduieşte de urât".

Aş fi vrut să explic concepţia lui O. M. despre cuvânt, dar asta este peste puterile mele. Pot spune doar că el ştia ce este „forma interioară a cuvân-tului" şi diferenţa dintre cuvânt, semn şi simbol. El a primit cu răceală celebra poezie despre cuvânt a lui Gumiliov, dar nu ne-a explicat de ce. Concepţia lui despre numere era, de bună seamă, diferită de cea a lui Gumiliov. El ţinea întotdeauna seama de numărul versurilor şi strofelor dintr-o poezie şi de numărul capitolelor dintr-o scriere în proză. „Are vreo importanţă?" întrebam eu mirată. El se supăra, pentru el faptul că nu înţelegeam însemna nihilism şi ignoranţă: căci nu întâmplător oamenii au numere sacre – trei, de pildă, sau şapte… Numerele fac şi ele parte din cultură şi reprezintă un dar moştenit de la oameni.

La Voronej, O. M. a început să scrie poezii de nouă, şapte, zece şi unsprezece versuri. Strofele de şapte şi nouă versuri făceau adesea parte, ca element întreg, dintr-o poezie mai lungă. Avea sentimentul că se zămisleşte o formă nouă: „Doar ştii ce înseamnă paisprezece versuri… Trebuie să însemne ceva şi acestea şapte şi nouă… Ele revin întruna…" însă aici nu era vorba de mistica numerelor, ci, mai degrabă, de un mijloc de a verifica armonia poeziei.

Tot ce am spus despre deosebirea dintre Berdiaev şi O. M. se

referă doar la acele particularităţi ale lui Berdiaev comune cu ale simboliştilor. Dar el nu se confundă cu ei, doar în ceea ce priveşte gândirea filosofică se întâlnesc anumite declaraţii care ţin pur şi simplu de gust şi poartă amprenta epocii. Fără îndoială, toţi sunt subordonaţi timpului în care trăiesc, şi cu toate că Berdiaev, ca şi O. M., spunea că n-a fost niciodată contemporanul nimănui, totuşi el trăia în timpul acela şi alături de contemporani. Dar el a fost acela care a spus lucrul cel mai important despre simbolişti: pentru ei n-au existat nici probleme etice, nici probleme sociale. La asta ei au renunţat, şi O. M. tocmai de aceea s-a revoltat împotriva „omnivorismului" lui Briusov, împotriva instabilităţii şi caracterului întâmplător al valorilor promovate de simbolişti. Cu excepţia elementelor de gust, Berdiaev i-a depăşit în toate pe simbolişti, rămânând totuşi sub fascinaţia acestor mari vânători de suflete.

Păcat că O. M. n-a găsit cărţile lui Berdiaev, deşi le-a căutat. El n-a citit operele contemporanului său şi nu ştiu ce părere ar fi avut de doctrina lui. Din nefericire, în izolarea noastră eram rupţi de orice posibilitate de a cunoaşte gândirea altora. Aceasta este una dintre cele mai mari nenorociri ce i se pot întâmpla unui om.

Arhivă şi voce

„Pentru un artist, perceperea lumii este unealta şi sistemul lui, precum ciocanul şi mistria în mâna zidarului, şi singurul lucru real este opera", scria O. M. în Dimineaţa acmeismului.

Multe versuri şi scrieri în proză s-au pierdut, însă cea mai mare parte s-a păstrat. Aceasta este povestea luptei mele cu stihia, cu cei care au încercat să mă extermine, iar o dată cu mine – să distrugă şi sărmanele bucăţi de hârtie pe care le păstram. În tinereţe oamenii nu-şi păstrează hârtiile. Parcă un băieţandru poate să-şi închipuie că acele file pe care le-a mâzgălit or să-i facă vreodată trebuinţă? Dar poate e şi mai bine că versurile din tinereţe se pierd – aceasta-i

o selecţie sui-generis şi fiecare artist ar trebui să o facă. Odată, O. M. a venit cu un coşuleţ de mână. În el, mama lui îşi ţinea mosorelele cu aţă şi cusăturile, iar O. M. îl purta după sine ca singurul lucru ce-i rămăsese de la mama lui. De coşuleţ atârna un ditamai lacătul. O. M. mi-a spus că în el se află scrisorile mamei şi încă nişte hârtii. Nici el nu ştia ce mai vârâse în coş. Din Kiev, O. M. a ajuns cu fratele său în Crimeea. Şura a jucat cărţi cu soldaţii şi a pierdut cămăşile fratelui una după alta. În absenţa lui O. M., soldaţii au smuls lacătul coşului şi din hârtii şi-au făcut ţigări. O. M. ţinea la scrisorile mamei şi s-a înfuriat pe fratele său. La hârtiile lui nici nu s-a gândit – avea totul în minte.

În primii ani de viaţă în comun, O. M. nu avea nici o bucăţică de hârtie scrisă. *Cartea a doua* el a alcătuit-o din memorie: rememora poeziile, le dicta sau le scria chiar el, apoi le examina, pe unele le păstra, pe altele le arunca. Mai înainte încredinţase un pachet de manuscrise Editurii Petropolis[1], care au fost duse peste hotare, unde le-au publicat în volumul intitulat *Tristia*. Nici prin cap nu ne trecea că omul poate să moară, iar o dată cu el şi memoria lui. În plus, predând versurile unor edituri sau reviste, O. M. era încredinţat că ele vor fi în siguranţă pe vecie. El nu-şi închipuia indisciplina, neglijenţa şi lucrul de mântuială din editurile noastre.

Mama îmi dăruise nişte geamantane foarte drăguţe şi un cufăraş cu etichetele unor hoteluri din Europa. Geamantanele au ajuns la cizmar, care ne-a făcut cizme din pielea lor aspră. În vremurile acelea asta era lux şi, o vreme, ne-am etalat încălţările galben-aurii făcute din pielea geamantanelor.

Cufăraşul, micuţ şi elegant, nu era bun la nimic: de unde să luăm lucruri să punem în el? Şi am început să pun în el diverse hârtii, fără măcar să ştiu că aşa ceva se numeşte arhivă de scriitor.

Când s-a îmbolnăvit tatăl lui O. M., a trebuit să mergem la

---

[1] Editură rusească stabilită după revoluţie la Berlin. Carte mare (germ.).

Leningrad. De la spital, bătrânul nu se mai putea întoarce în camera lui neîngrijită, dezgustătoare, şi l-am instalat la Evgheni Emilievici, fratele mai mic al lui O. M. Adunându-i lucrurile, am dat peste un cufăr, la fel ca al meu, doar puţin mai mare şi tot cu etichete. O. M. îl cumpărase la München când i s-a făcut chef să arate ca un turist elegant. Astfel de cufere erau la modă înainte de primul război mondial. În acest cufăr, bunicul îşi ţinea câteva grossbuch[1] de-a valma cu bancnote devalorizate de pe vremea ţarismului şi a guvernării lui Kerenski. La fund, am găsit un vraf de manuscrise: fragmente de poezii timpurii şi câteva file din articolul despre Skriabin… Am luat manuscrisele cu noi la Moscova, iar o dată cu ele şi cufărul. Aşa am pus bazele arhivei. În cufăr au zburat felurite hârtii inutile: ciorne de poezii, scrisori, articole. O. M. nu s-a opus, şi maldărul din cufăr creştea. Doar lucrările zilnice brute, nefinisate nu ajungeau în cufăr: traduceri în versuri şi în proză, articole de ziar, referate-recenzii la cărţile şi manuscrisele -mai ales străine – primite de la edituri. Referatele şi recenziile s-au pierdut toate la Lenghiz[2]; O. M. credea că acolo vor fi în siguranţă. Vreo două-trei s-au păstrat în cufăr, unde au ajuns, ca să spunem aşa, din neatenţie. Articolele publicate în reviste şi ziare i-au trebuit lui O. M. când a vrut să le reunească în volum. Atunci, eu şi fratele meu Jenea le-am transcris de la bibliotecă, probabil cu mutilări operate de cenzură.

Zgomotul timpului n-a avut nici el onoarea, nu ştiu de ce, să fie pus la arhivă. Cufărul, pesemne, a apărut mai târziu.

Un moment de cotitură în atitudinea faţă de hârtii a avut loc după *Cea de a patra proză*, mai exact, acesta a fost primul semnal care ne avertiza că trebuie să facem ceva cu hârtiile. Cel de al doilea semnal a fost arestarea din 1934.

Când am plecat în Armenia, n-am vrut să luăm cu noi *Cea de a patra proză*. Deşi vremurile erau dintre cele mai blânde, totuşi,

[1] Carte groasă (ger.)
[2] Editura de Stat din Leningrad.

pentru această proză, O. M. n-ar fi fost mângâiat pe creştet. A trebuit să căutăm un om de încredere[1] să i-o lăsăm. Era prima noastră încercare de a lăsa un manuscris la altcineva. De fapt nu era prima. În Crimeea, în 1919, O. M. a scris două poezii pe care n-a vrut să le păstreze, şi ele s-au pierdut la prietenul său Lenia Landsberg. Pe acest om l-am văzut o singură dată la Moscova şi mi-a spus că poeziile sunt în siguranţă. Totul se întâmpla în 1922. Pe urmă şi poeziile, şi Lenia au dispărut. Nu-mi amintesc decât un vers ori două din aceste poezii şi probabil nu le voi găsi niciodată. Acest lucru m-a învăţat să supraveghez toate locurile unde ţineam manuscrisele şi să le păstrez în multe copii. N-am ţinut niciodată acasă *Cea de a patra proză*, ci în câteva locuri, iar eu am transcris-o de mână de atâtea ori, încât am învăţat-o pe de rost.

Ne-am întors din Armenia, versurile dădeau năvală, şi O. M. a simţit numaidecât situaţia sa de proscris. Îmi aduc aminte de o conversaţie la Leningrad. Pe Nevski Prospekt, la sediul ziarului *Izvestia*, unul dintre şefii acestei publicaţii, un om prietenos – cel puţin aşa părea – a citit *M-am întors în oraşul meu* şi i-a spus lui O. M.: „Ştiţi ce se întâmplă după astfel de versuri? Vin trei… în uniformă…” Ştiam, dar îngăduitoarea putere sovietică deocamdată nu se grăbea… Versurile se răspândeau cu o iuţeală incredibilă, e drept – într-un cerc destul de restrâns. O. M. socotea că acesta este un mijloc de a le păstra: „Le păstrează oamenii…” Pe mine asta nu mă mulţumea şi timpul ne-a arătat că am avut dreptate. Încă de pe atunci am început să fac copii şi să le ascund. În general, le vâram prin tot felul de ascunzători, acasă, dar câteva exemplare le dădeam altora spre păstrare. În timpul percheziţiei din 1934, am văzut unde se caută, iar poeziile erau cusute în pernă, ascunse într-o cratiţă şi în şoşoni, unde n-a căutat nimeni. Din nefericire, în toate aceste locuri erau doar copii, şi acelea incomplete: doar n-o să

[1] Acesta a fost L. Nazarevskaia, fiica lui M. Gorki.

descos perna pentru fiecare poezie nouă… Când am ajuns la Voronej, am scos din pernă poezia despre Ariosto.

Voronejul este o nouă etapă din viaţa noastră şi un nou mod de a privi chestiunea păstrării manuscriselor. Era pernelor idilice a luat sfârşit, iar eu încă mai ţineam minte cum zbura puful din pernele evreilor în timpul pogromurilor lui Denikin la Kiev… Cu vârsta, memoria lui O. M. slăbea, şi noi ştiam că ea o să piară o dată cu omul, iar preţul vieţii la bursa noastră misterioasă scădea pe zi ce trece. Trebuia să căutăm oameni care să accepte să ia în păstrare manuscrisele, dar aceştia deveneau tot mai puţini. Aveam acum o profesie nouă: în toţi cei trei ani petrecuţi la Voronej am transcris poezii şi le-am distribuit, însă nu aveam un loc sigur de păstrare decât la fratele meu Jenea, dar nici el nu le ţinea acasă. Tocmai atunci s-a ivit Rudakov.

Serghei Borisovici Rudakov, fiu de general, a fost exilat din Leningrad o dată cu aristocraţii. Tatăl şi fraţii lui mai mari au fost împuşcaţi la începutul revoluţiei. A fost crescut de surori şi a avut o copilărie normală de pionier sovietic, a fost fruntaş la învăţătură şi a absolvit chiar un institut de învăţământ superior şi se pregătea pentru o carieră foarte onorabilă când s-a abătut peste el exilul. Aidoma multor copii rămaşi fără părinţi, dorea tare mult să se adapteze timpului şi avea chiar o teorie literară originală: trebuie să scrii numai ce se publică. El scria versuri rafinate, la modă în vremea aceea, nu fără puţină influenţă de la Marina Ţvetaeva, şi a ales Voronejul să fie mai aproape de O. M. A apărut când eu lipseam, fiind la Moscova în căutarea unei traduceri, şi a petrecut aproape o lună cu O. M. în absenţa mea. Când ne întorceam de la gară, O. M. mi-a spus că avem un nou prieten, nu Boris Sergheevici, ci Serghei Borisovici, care vrea să scrie o carte despre poezie şi, în general, este un băiat de ispravă. După boală, O. M. nu mai avea încredere în forţele lui şi simţea nevoia unui amic care să-i asculte cu înţelegere noile poezii. De altminteri, el nu putea

niciodată să lucreze în totală singurătate şi nu cred că cineva ar fi în stare. Serghei Borisovici nici măcar n-a încercat să se instaleze cum trebuie la Voronej, el încă mai trăgea nădejde că soţia îl va scoate de acolo printr-unul din generalii importanţi, care ulterior, în 1937, a pierit. A închiriat un pat în aceeaşi cameră cu tânărul şi inimosul muncitor Troşa, dar mânca şi bea la noi. Atunci noi trăiam o perioadă prosperă: aveam traducerea, teatrul şi radioul, nu ne costa mare lucru să-l hrănim pe bietul băiat. În lipsa mea, Rudakov a strâns cu grijă toate variantele poeziei *Cernoziom*, pe care O. M. a scris-o atunci. După ce m-am întors, eu şi O. M. am început să reconstituim poeziile care au dispărut în timpul percheziţiei, iar Rudakov scria totul în caietul lui.

Dimineaţa ne aducea poeziile copiate, cu un scris caligrafic ridicol, cu înflorituri, pe o bucată de hârtie pseudo-Whatman. El dispreţuia scrisul meu – laba gâştei – şi lipsa totală de grijă pentru estetica manuscrisului. Rudakov considera că e ruşine, de pildă, să scrii cu cerneală, numai cu tuş… Tot cu tuş desena siluete, la fel de bine ca beţivanii care se îndeletniceau cu meseria asta pe bulevarde, şi ne arăta cu mândrie capodoperele sale. Iar mie, arătându-mi manuscrisul frumos executat al unei poezii, îmi zicea: „Pe asta or s-o păstreze la arhivă, nu mâzgăliturile dumneavoastră şi ale lui O. M.”… Noi doar râdeam, nu voiam să-l ofensăm pe băiat. De multe ori l-am prevenit pe Rudakov că relaţiile cu noi i-ar putea aduce necazuri, însă el răspundea de fiecare dată cu nişte fraze atât de distinse, încât rămâneam cu gura căscată, şi poate tocmai din acest motiv ne purtam mai blând decât trebuia faţă de unele trăsături neplăcute ale caracterului său. De pildă – era foarte arogant şi mereu se purta ca un mitocan cu cel de-al doilea vizitator permanent al nostru – Kaleţki, tot leningrădean şi discipol al unor prieteni de-ai noştri: Eihenbaum, Tânianov şi alţii… Modest şi timid, junele Kaleţki spunea uneori nişte lucruri pe care, atunci, alţii nu cutezau să le spună. Într-o zi i-a spus lui O. M. îngrozit: „Toate

instituţiile pe care le cunoaştem nu sunt bune de nimic, nu sunt în stare să reziste la nici o probă, oricât de mică – peste tot domneşte birocratismul sovietic mort, în putrefacţie… Şi dacă armata este la fel ca toate celelalte şi brusc izbucneşte războiul…” Rudakov şi-a amintit ce l-au învăţat la şcoală şi a declarat: „Eu cred în partid”. Kaleţki s-a înroşit şi a răspuns tulburat: „Eu cred în popor”. El nu era deloc arătos lângă Rudakov cel bine făcut şi frumos, însă forţa interioară era de partea lui, iar Rudakov, bătându-şi joc, îi zicea „cuantă” şi explica: „Este cea mai mică unitate de energie…”

O altă trăsătură neplăcută a lui Rudakov era că tot timpul se lamenta. După opinia lui, în Rusia, „oamenii de talent au fost întotdeauna sufocaţi” de mediu, şi el, Rudakov, nu-şi va împlini menirea, nu-şi va scrie cartea despre poezie, nu va deschide ochii oamenilor… O. M. nu suporta astfel de discuţii.

„Dar acum de ce nu scrieţi? Dacă omul are ceva de spus, o spune oricând…” Şi astfel se încingeau disputele. Rudakov se plângea de condiţiile lui de trai: nu avea cameră, nu avea bani, nu avea nici un sprijin moral, se supăra şi pleca trântind uşa… După vreun ceas sau două îşi făcea apariţia ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat…

Rudakov avea un temperament pedagogic exprimat cu pregnanţă deosebită. El era atoateştiutor şi învăţa pe toată lumea: pe mine să transcriu manuscrisele, pe O. M. să scrie versuri, pe Kaleţki să gândească… Fiecare poezie nouă era întâmpinată de el cu o teorie zgomotoasă din cartea lui nescrisă, ceea ce voia să spună: „De ce nu m-aţi întrebat dinainte?” Am observat că de multe ori îl deranjează pe O. M. şi am vrut să-l dau afară. Dar O. M. nu mi-a dat voie: „Şi ce-o să mănânce?” a întrebat el, şi totul a rămas ca înainte. Totuşi, şi Rudakov, şi Kaleţki erau pentru noi o mare mângâiere. Dacă n-ar fi fost ei, izolarea noastră ar fi fost de-a dreptul împovărătoare. Amândoi s-au întors la Leningrad la începutul anului 1936, şi am rămas singuri. Atunci a venit la noi

Nataşa Ştempel. Când locuiam la „agentul” care frigea şoareci, Rudakov s-a îmbolnăvit de scarlatină şi, la spital, a făcut cunoştinţă cu nişte „domnişoare” pe care le ţinea în secret de noi şi nu voia cu nici un preţ să ni le prezinte. Pe Nataşa, una dintre domnişoare, a pus-o să-şi dea cuvântul că n-o să vină la noi, dar ea nu şi-a ţinut cuvântul şi bine a făcut… într-un cuvânt, băiatul era un excentric şi, în vremurile noastre, relaţiile cu excentricii se termină prost. Lui i-am dat spre păstrare cele mai preţioase autografe, iar Ahmatova i-a dus pe săniuţă arhiva lui Gumiliov.

În timpul războiului, după cea dintâi rană serioasă, Rudakov a fost numit şef la un centru de recrutare. La el a venit o rudă, i-a spus că este adept al doctrinei lui Tolstoi[1] şi nu poate să meargă la război. Rudakov, cu de la sine putere, l-a scutit de serviciul militar, a fost denunţat şi trimis în batalionul de pedeapsă, unde a şi murit la scurtă vreme. Manuscrisele au rămas văduvei, dar ea nu ni le-a înapoiat. În 1953, întâlnind-o pe Anna Andreevna la un concert, i-a spus că totul este în siguranţă, dar peste o jumătate de an i-a mărturisit Emmei Gherştein că a fost şi ea arestată şi i-au confiscat totul. Pe urmă versiunea s-a modificat: ea a fost arestată, iar „mama a pus totul pe foc…” Este imposibil să stabileşti ce s-a întâmplat în realitate. Ştim numai că unele dintre manuscrisele lui Gumiliov le-a vândut, nu ea personal, ci prin mijlocitori.

Anna Andreevna tuna şi fulgera, dar nu aveam ce face. Odată, am chemat-o pe văduvioară – Rudakova-Finkelştein – la Ahmatova sub pretextul că vrem să publicăm un articol al lui Rudakov, dar n-a fost posibil să ne înţelegem cu ea. Hardjiev a avut mai mult noroc; el a fost primit de ea, i-a dat scrisorile lui Rudakov şi i-a îngăduit să copieze tot ce îi trebuia. Hardjiev este un mare seducător, Circe, nu altceva, frumos şi fermecător când vrea el. Dar în scrisorile lui Rudakov, pe care le scria zilnic, ca pe un jurnal, şi le numerota

---

[1] Tolstoismul, teoria lui L. N. Tolstoi privind transformarea societăţii pe calea nonviolenţei şi autoper-fecţionării moral-religioase.

minuţios pentru posteritate, nu a găsit nimic interesant pentru noi. Bietul băiat era, se vede treaba, un psihopat incurabil. Scrisorile erau pline de cuvinte excentrice, cum ar fi: în camera lui O. M., s-a adunat întreaga poezie (nu-mi aduc aminte dacă era vorba de poezia universală sau de cea rusă) – el, O. M. şi volumaşul lui Vaghinov, de asemenea un poet mare… El îl învaţă pe O. M. să scrie versuri, îi explică totul; şi speriat că toate laudele o să-i revină lui Mandelştam şi nu lui… Mandelştam se comportă à la Derjavin: uneori strigă că este ţar, alteori că e vierme… într-una dintre scrisori, Rudakov se declară moştenitorul lui O. M.: chipurile, O. M. i-ar fi spus: „Dumneata eşti moştenitorul meu şi faci cu versurile mele ce socoteşti de cuviinţă…" Citez aceste scrisori din memorie, copiile se află la Hardjiev. Citindu-le, ne-am dat seama că furtul arhivelor n-a fost întâmplător: aşa a fost plănuit de Rudakov, şi văduva doar îi îndeplineşte voinţa. Ceea ce noi consideram drept comerţ ordinar, – este avantajos să vinzi autografe – nu s-a dovedit a fi decât rezultatul ideilor delirante ale lui Rudakov însuşi. Este greu de spus ce s-ar fi întâmplat dacă eu aş fi murit. Probabil că Rudakov ar fi restabilit dreptatea şi ar fi dat versurile drept ale sale. Nu i-ar fi fost însă uşor, pentru că majoritatea poeziilor circulau totuşi în copii. O asemenea încercare din partea lui Seva Bagriţki a eşuat definitiv şi s-a terminat cu scandal când mama sa a publicat Sticletele sub semnătura lui Seva. Ar fi fost mai rău dacă l-aş fi ascultat, la vremea lui, pe Rudakov (el căuta să mă influenţeze prin Emma Gherştein, cu care se împrietenise) şi i-aş fi dat toate hârtiile lui O. M., fără excepţie. El motiva asta spunând că toate hârtiile trebuie să fie într-un singur loc, dar eu şi Hardjiev am socotit că nu e bine să le concentrăm: dacă una dintre ascunzători cade, copiile rămân, se păstrează în altele… La Rudakov s-au pierdut câteva poezii, aproape toate ciornele din Voronej şi multe autografe din *Tristia*. Pesemne că O. M. presimţea care va fi soarta arhivei lui când scria în *Convorbiri despre Dante*: „Aşadar, păstrarea ciornelor

reprezintă una din legile energeticii operei. Pentru a ajunge la ţintă, trebuie să ţii seama din ce parte bate vântul…”

În povestea cu Rudakov, eu nu-l învinuiesc pe el, neghiobul, oricare ar fi fost intenţiile lui. Vinovaţi sunt cei ce ne-au făurit o „viaţă atât de fericită”. Dacă am fi trăit ca oamenii, şi nu ca nişte animale hăituite, Rudakov ar fi fost unul dintre cei mulţi care au intrat în casa noastră şi e puţin probabil că i-ar fi trecut prin cap să fure arhiva lui Mandelştam şi să se declare moştenitorul lui, iar văduva lui să facă negoţ cu scrisorile lui Gumiliov către Ahmatova.

Rudakov este unul dintre momentele cele mai importante ale conservării arhivei, dar în afară de el au fost şi multe izbânzi, şi multe nenorociri. Au fost episoade valabile pentru un scenariu de film: Nataşa, care a luat cu sine, într-o cutie de ceai, scrisorile lui O. M. către mine când se apropiau nemţii şi Voronejul era în flăcări. Nina, care a distrus copiile poeziilor lui O. M. când aştepta cea de-a doua arestare a soacrei, şi prietenul ei Edik, care se lăuda că a păstrat foile pe care i le-am dat, cu toate că nu avea de ce să se laude, pentru că locuia la socrul său – sinucigaşul din Taşkent, de care am mai pomenit… Răspândeam copiile şi încercam să ghicesc care dintre ele vor fi salvate.

Singurul ajutor în această afacere era fratele meu şi eram tot timpul pe drumuri, mutând dintr-un loc într-altul fondul principal al manuscriselor… Căram după mine, în geamantan, ciornele scrierilor în proză, amestecate printre conspectele de lingvistică – material pentru redactarea disertaţiei mele, pentru ca turnătorii inculţi, dacă vor ajunge la ele în lipsa mea, să nu înţeleagă despre ce este vorba şi să nu sustragă ce le trebuia. Din când în când mi-au dispărut hârtii, şi asta se mai întâmplă şi astăzi, dar, se vede treaba, că din alte motive. Nu pot să ţin minte toate hârtiile, însă mi-a sărit în ochi că, de curând, mi-a dispărut un dosar întreg cu eticheta *Materiale biografice*. Mi-a mai rămas o copie, dar unde au dispărut originalele – nu pot să-mi dau seama. Cartea cumpărată de

mine cu două sute de ruble conţinea patru autografe, însă au mai rămas două: ediţia volumului *Piatra*, cu variantele şi autografele introduse de Kablukov. Mi-a dispărut şi scrisoarea lui Pasternak în care îmi scria că dintre scriitorii contemporani – asta se întâmplă la scurtă vreme după război – nu-l interesează decât Simonov şi Tvardovski, pentru că el vrea să înţeleagă mecanismul gloriei. Aş vrea să cred că scrisoarea şi autografele au fost sustrase de colecţionari şi nu vor dispărea. În orice caz, după aceste pierderi, am renunţat să mai ţin acasă (am uitat că eu nu am casă!), indiferent ce ar fi, şi din nou mă chinuie gândul care sunt locurile sigure şi care nu…

Într-un fel sau altul am ajuns la finiş nu cu prea multe pierderi, dar deocamdată finişul încă nu se vede. Există un singur mijloc de păstrare la care a trebuit să renunţ din cauza vârstei: până în 1956 ştiam totul pe de rost, şi proza, şi poeziile… Pentru a nu uita, trebuie să repeţi zilnic anumite fragmente, şi eu aşa am făcut câtă vreme am crezut în vitalitatea mea. Acum e prea târziu… Şi în concluzie o să vă istorisesc o poveste în care nu este vorba de mine.

Femeia despre care vă povestesc trăieşte, aşa că n-o să vă dezvălui numele ei[1]. În 1937, în ziare Apăreau zi de zi articole împotriva soţului ei, un demnitar de seamă. El aştepta să fie arestat şi stătea acasă, neîndrăznind să iasă nicăieri, deoarece casa era înconjurată de spioni. Noaptea, compunea un mesaj către Comitetul Central, iar soţia îl memora pe fragmente. El a fost împuşcat, iar ea, două decenii bune, a pribegit prin lagăre şi închisori. Când s-a întors, a scris mesajul soţului şi l-a dus destinatarului, şi acolo sper că nu s-a pierdut pentru totdeauna… Oare câte suntem acelea care repetăm, noaptea, cuvintele soţilor dispăruţi?

Câteva cuvinte încă despre voce… Fonoteca lui Serghei Ignatievici Bernstein a fost distrusă, iar el a fost dat afară de la

---

[1] A. M. Larina, soţia lui N. Buharin, care a memorat scrisoarea- testament Generaţiei viitoare a conducătorilor partidului.

Institutul Zubov pentru formalism. Acolo se aflau înregistrările lui Gumiliov şi Mandelştam. Era perioada când se rispea în vânt cenuşa celor dispăruţi. Fotografiile, foarte puţine, le-am păstrat ca şi pe manuscrise, dar de înregistrările vocii nu dispuneam eu. Îmi amintesc bine cum recita O. M. şi vocea lui, ea însă este inimitabilă şi răsună doar în urechile mele. Dacă vocea lui ar putea fi auzită, ar deveni limpede ce numea el „interpretare” sau „dirijat”. Scrierea fonetică şi accentuarea nu pot reda decât o schemă foarte rudimentară a pauzelor, a urcuşurilor şi coborâşurilor vocii. Rămân pe dinafară durata vocalelor, sunetele secundare şi timbrul. Dar ce memorie ar păstra toate inflexiunile unei voci care a răsunat cu un sfert de secol în urmă?!

De fapt, vocea s-a păstrat în însăşi structura versurilor, iar acum, când muţenia ia sfârşit, mii de tineri au surprins sonoritatea versurilor, au sesizat tonalitatea lor şi fără voia lor repetă intonaţiile autorului. Nimic nu se poate risipi în vânt.

Din fericire, aceste versuri nu au intrat în stăpânirea actorilor, a crainicilor şi a profesorilor de şcoală. Într-o zi, mi-a ajuns la urechi vocea insolentă a spicheriţei de la Radio Europa Liberă. Ea recita *Beau pentru epoleţii de ofiţeri*. Această poezioară simpatică şi hazlie, la noi, a fost obiect de speculaţii pentru tipi ca Nikulin şi acoliţii săi, iar acum era folosită de spicheriţa străină, care o recita cu nişte intonaţii „expresive” atât de ordinare – ea le-a preluat de la crainicii noştri – încât, cu dezgust şi mâhnire am închis aparatul de radio.

Vechiul şi noul

Într-una din primele zile după întoarcerea noastră de la Voronej, Valentin Kataev ne-a plimbat prin Moscova cu maşina lui nou-nouţă adusă din America, îl privea înduioşat pe O. M. şi zicea: „Eu ştiu ce vă lipseşte: un domiciliu forţat…” Seara, ne aflam în casa cea nouă

a scriitorilor, cu intrarea în marmură-labrador, ce a uimit închipuirea scriitorilor, care nu uitaseră ororile revoluţiei şi ale războiului civil. În apartamentul cel nou al lui Kataev, totul era nou: soţie nouă, copil nou, bani noi şi mobilă nouă. „îmi place tot ce-i modern”, zicea Kataev mijindu-şi ochii. Cu un etaj mai jos locuia Fedin, căruia îi plăcea mahonul şi avea casa plină. Scriitorii îşi pierduseră minţile de atâţia bani, care erau nu numai noi, ci şi neobişnuiţi. Când s-a mutat aici, Kataev a urcat cu trei etaje mai sus să vadă cum s-a instalat Şklovski în apartamentul cel nou. Etajele blocului indicau rangul scriitorilor. Vişnevski, de pildă, insista să i se dea apartamentul lui Ehrenburg (plecat în străinătate): el considera că poziţia lui la Uniunea Scriitorilor nu-i permite să se caţăre chiar sub acoperiş. Motivul oficial: Vişnevski are rău de înălţime. După ce a făcut turul locuinţei lui Şklovski, Kataev a întrebat mirat: „Dar unde vă ţineţi costumele?” Şklovski însă avea tot nevasta cea veche, tot copiii cei vechi şi o pereche, în cel mai bun caz două, de pantaloni. Dar îşi comandase primul costum din viaţa lui… căci nu se cădea să umble jerpelit, apoi trebuia să arate ca un domn ca să intre într-o redacţie sau la Casa Cineaştilor. Vestonul şi bluza largă ca a lui Tolstoi nu mai erau la modă: „Totul trebuie să arate ca altădată…” La sfârşitul războiului s-au instituit chiar premii pentru profesorii care izbuteau să-şi procure îmbrăcăminte decentă.

Kataev ne-a cinstit cu vin de Spania – o noutate pentru Moscova, şi cu portocale noi, care apăruseră în vânzare prima dată după revoluţie. Totul „ca înainte”, chiar şi portocale! Părinţii noştri însă nu avuseseră frigidere electrice, ei îşi ţineau alimentele în răcitoare, în fiecare dimineaţă li se aducea câte un bloc de gheaţă.

Kataev însă şi-a adus din America primul frigider „scriitoricesc” şi în vin pluteau cuburi de gheaţă produse după ultimul cuvânt al tehnicii şi confortului. A venit şi Nikulin cu tânăra lui soţie, care tocmai născuse gemeni, şi Kataev se mira că astfel de destrăbălaţi au şi ei copii. Mi-am adus aminte de o maximă veche a lui Nikulin

care încetase să mă mai amuze: „Noi nu suntem alde Dostoievski, noi doar de bani avem nevoie…” Nikulin bea vin de Spania şi vorbea despre dialectele spaniole. Fusese la spanioli să le vadă revoluţia.

Când am părăsit Moscova, scriitorii nu erau o categorie privilegiată, dar acum au prins rădăcini şi chibzuiesc cum să-şi păstreze privilegiile. Kataev ne-a împărtăşit planul său: „în prezent trebuie să scrii ca Walter Scott…” Nu era calea cea mai uşoară, pentru asta îţi trebuia capacitate de muncă şi talent.

Locatarii blocului cu intrarea în marmură-labrador înţelegeau importanţa anului 1937 mai bine decât noi, pentru că văzuseră ambele aspecte ale procesului. Se întâmpla ceva ca la Judecata de Apoi, când unii sunt călcaţi în picioare de draci, iar altora li se cântă osanale. Cine a gustat din elixirul ceresc nu va avea chef să coboare în iad. Dar cine ar fi amator? Aşa că au hotărât la reuniunile familiale sau în cadrul discuţiilor cu amicii că trebuie să se adapteze vremurilor. „Valentin este un stalinist veritabil”, spunea Esther, noua soţie a lui Kataev, care, în casa părintească, izbutise să vadă cum este viaţa celor oropsiţi. Kataev însuşi, cuminţit de experienţa timpurie, repeta de multă vreme: „Nu vreau să am neplăceri… Important e să nu-i superi pe cârmuitori”.

„Cine îşi mai aminteşte azi de Mandelştam? Ne-a zis cu tristeţe Kataev. Doar eu şi fratele meu Evgheni Petrov îl mai pomenim în discuţiile cu tinerii, şi atât”… O. M. nu se supăra pentru atâta lucru, şi, de fapt, era adevărul adevărat, cu excepţia faptului că fraţii Kataev se hotărâseră să-i pomenească numele în discuţiile cu străinii. Moscova cea nouă se pornise să construiască, ieşea în lume, stabilea primele recorduri şi deschidea primele conturi în bănci, cumpăra mobilă şi scria romane… Fiecare putea să nădăjduiască la promovare, pentru că în fiecare zi dispărea câte unul şi în locul lui era promovat altul. Toţi erau, fireşte, şi candidaţi la moarte, dar ziua nu se gândeau la aşa ceva, pentru astfel de

grozăvii erau de ajuns nopţile. Cei ieşiţi din joc erau uitaţi numaidecât, şi dacă soţiile lor izbuteau să se menţină într-o parte a locuinţei, li se trânteau în nas toate uşile prospere. De altminteri erau şi ele tot mai puţine: în 1937 nu se mai mulţumeau să taie de la rădăcină, ci să stârpească cu rădăcină cu tot.

O. M. se purta bine cu Kataev: „Are o distincţie de bandit”, zicea el. L-am cunoscut pe Kataev la Harkov, în 1922. Era un golănaş cu ochii vioi, inteligenţi, care izbutise să intre în multe belele şi să iasă totuşi basma curată. Din Harkov a plecat la Moscova cu gândul s-o cucerească. Aici, a venit la noi cu o colecţie întreagă de anecdote – folclor din străduţa Mîlnikov, primul cartier general al boemei din Odessa. Multe dintre aceste glume le-am citit mai târziu în *Douăsprezece scaune*: Valentin le dăruise fratelui său mai mic[1], care venise din Odessa să se angajeze la miliţia judiciară, dar, la sfatul fratelui mai mare, a devenit scriitor.

Pe la sfârşitul deceniului al treilea, o dată cu cele dintâi succese, în scrierile tuturor prozatorilor din tinereţea mea, mai puţin Tînianov şi Zoşcenko, a început să-şi facă loc ceva murdar, dezgustător… La Kataev, datorită talentului şi cinismului său, această metamorfoză a luat o formă deosebit de pregnantă. Chiar în ajunul anilor treizeci s-a întâmplat să mergem cu Kataev în taxi. Nu ne mai văzuserăm de un car de ani, pentru că am stat mai mult la Leningrad sau în Crimeea. Întâlnirea a fost destul de călduroasă, şi Kataev s-a oferit chiar să ne conducă undeva. El şedea pe strapontină şi vorbea fără oprire cum n-am mai văzut să vorbească cineva. Îi reproşa lui O. M. că a scris puţin şi are tiraje mici: „Să zicem că muriţi, cum or să arate operele dumneavoastră complete? Câte coli editoriale or să aibă? Nu aveţi nici pentru un volum legat! Nu, un scriitor trebuie să aibă cel puţin douăsprezece volume, cu muchii aurite!” Viaţa „nouă” a lui Kataev semăna mult cu modul de

[1] Evgheni Petrov, care împreună cu Ilia Ilf, a scris romanele Douăsprezece scaune şi Viţelul de aur ş.a.

viaţă de altădată: tot ce scria era publicat ca supliment al revistei *Niva*[1]; soţia „merge la cumpărături”, iar el, stâlpul familiei şi despot, bate din picior dacă bucătăreasa a ars friptura. În copilărie el a cunoscut groaza şi foamea, de aceea acum voia stabilitate şi tihnă: bani, femei, încrederea şefilor. Multă vreme n-am înţeles unde sfârşea gluma şi unde începea adevărata mutră. „Toţi sunt la fel, numai că ăsta e deştept”, spunea O. M.

În această cursă cu taxiul, Kataev a spus că nu trebuie să căutăm adevărul: „Adevărului în greceşte i se spune „vis”…”

La Taşkent, în timpul evacuaţiei, „am întâlnit un Kataev fericit. Când ne apropiam de Aralsk, a zărit o cămilă şi numaidecât şi-a amintit de Mandelştam:

„Îşi ţinea capul exact ca Osip Emilievici…„ Această privelişte l-a întinerit şi a început să scrie versuri. Iată în ce consta diferenţa dintre Kataev şi ceilalţi scriitori: la ei nu întâlneşti niciodată asociaţii de idei nechibzuite. Ce treabă avea, de pildă, Fedin cu cămilele sau versurile? Printre toţi cei care fuseseră aleşi ca să ducă o viaţă îndestulată, numai Kataev nu şi-a pierdut dragostea pentru poezie şi simţul literaturii. Iată de ce O. M. s-a plimbat cu el prin Moscova şi a băut vin de Spania în iunie 1937. Când ne-am luat rămas-bun în vestibul, Kataev a zis: „Osip Emilievici, poate acum or să vă lase să vă potoliţi… E timpul…” în epoca reabilitărilor, Kataev a încercat să publice versurile lui O. M. în revista *Iunost'*[2], numai că n-a îndrăznit să supere cârmuirea. Însă alţii nici măcar n-au încercat.

Ce s-ar fi întâmplat cu Kataev dacă n-ar fi fost silit să scrie „ca Walter Scott”? Era un om foarte talentat, spiritual, chiar caustic, din cei care alcătuiesc aripa cea mai luminată a literaturii sovietice de mare tiraj.

În vara aceea, într-adevăr, n-am fi avut nimic împotrivă „să ne potolim”. Ne făceam planuri de viitor: ar fi bine să schimbăm

---

[1] Ogorul (rus.).
[2] Tinereţea (rus.).

apartamentul, să nu mai stăm la etajul patru fără lift… Nu trebuie să ne grăbim cu schimbul: mai întâi să-şi ţină cuvântul Stavski şi să-l mute pe Kostîriov… O. M. discuta aprins cu Evgheni Iakovlevici o problemă care ni se părea tuturor foarte actuală: merită oare să acceptăm traduceri? Evgheni Iakovlevici susţinea că, pentru început, traducerile sunt absolut indispensabile, iar dacă „dumitale nu-ţi place – o să traducă Nadenka”. O. M. zicea că nu poate suferi acest gen de activitate şi nu poate să-şi găsească locul când „traduce Nadenka”. Disputa a fost rezolvată de Luppol, redactorul şef de la Goslit, care a zis că, atâta vreme cât stă el pe scaunul de redactor şef, Mandelştam n-o să primească nici un rând de tradus şi, în general, nimic altceva de lucru. Curând, Luppol a fost arestat şi a murit, iar pe scaunul lui s-a aşezat altcineva, dar asta n-a schimbat nimic: oamenii pleacă, dar „deciziile de principiu” rămân valabile, ele sunt mai rezistente ca oamenii. „Decizia de principiu” este ca un zid, care nu poate fi străpuns nici în ziua de azi.

Răspunsul lui Luppol nu ne-a trezit la realitate, noi speram ca şi mai înainte că totul se va aranja. Narbut nu mai era. Margulis nu mai era. Klîcikov nu mai era. Mulţi nu mai erau. O. M. murmura versurile lui Gumiliov:

„*Năpastă, năpastă, ştreang şi groapă*”, pe urmă însă din nou se bucura de viaţă şi mă consola că totul se va aranja. „De ce te plângi? Zicea el. Trebuie să trăieşti cât se mai poate trăi, pe urmă vom vedea… Doar nu poate să continue astfel!” De câte ori n-am auzit această frază: „Doar nu poate să continue aşa”, unica noastră sursă de optimism. Asta o ştia încă Lev Tolstoi şi, auzind aceste cuvinte de la Bezuhov, a spus cu dispreţ că „ei” se consolează mereu astfel.

„O zi în plus” a durat puţin mai mult de o săptămână.

Anna Andreevna, citind Biblia, a descoperit că „Năpastă, năpastă, ştreang şi groapă” este un citat aproape exact din prorocul Isaia: „Groază şi groapă şi ştreang sunt pentru tine, locuitor al

pământului”…

Venera miliţiancă

„Oare mor şi pompierii?” a întrebat Tatka, nepoata lui O. M. „Oare mor şi bogaţii?” a parafrazat-o O. M. când eram la Voronej, înţelegând că banii şi bunăstarea favorizează longevitatea. „Oare trebuie să ne înregistrăm şi la Moscova?” a întrebat O. M. când i-am adus aminte că e timpul să se gândească la asta. Tocmai venise Kostîriov pentru câteva zile şi O. M. a înţeles că nu trebuie să mai amâne. A coborât la administraţie, dar s-a întors numaidecât. „Dă-mi buletinul tău!” a zis el. „De ce e nevoie şi de al meu?” S-a dovedit că după plecarea mea, în mai, la Voronej, Kostîriov a făcut ordine şi s-a pregătit să ne întâmpine: m-a şters din cartea de imobil. Până atunci eram considerată ca locuitoare a oraşului Moscova, iar în Voronej nu eram decât „în trecere”. Administratorul nici nu ştia că eu îmi schimbasem buletinul la Voronej. Nu ştiu cum am scăpat acest lucru din vedere… Kostîriov însă a primit mutaţie definitivă în locul vizei de flotant. Pentru „mutaţie definitivă” el trebuia să locuiască aici o perioadă bună de timp, însă a izbutit s-o ia înaintea timpului. „Pentru Kostîriov, ni s-a ordonat să facem o excepţie”, a spus administratorul. Apartamentul nostru se afla într-o clădire construită prin cooperaţie, şi am plătit pentru el bani grei. După lege eram proprietari, şi fără permisiunea noastră nimeni nu putea fi introdus în spaţiu. Cu aceste apartamente obţinute prin cooperaţie au început să se complice lucrurile, pentru că familiile celor dispăruţi încercau să se menţină în ele şi să se opună repartizării altor locatari. În acest sens se pregătea o lege nouă, care anula toate drepturile constructorilor cooperatişti. Legea nu fusese promulgată, se vorbea de ea la nivel înalt şi a apărut de-abia pe la sfârşitul anului 1938, dar la noi o lege poate fi aplicată chiar înainte de a fi promulgată. Da' ce să mai vorbim de legi! Mutaţia lui Kostîriov era o dovadă că

este ajutat să ne ocupe apartamentul, şi asta era un semn rău, dar O. M. nu s-a amărât deloc, el a devenit fatalist de coloratură sovietică: „Dacă or să vrea – totul se aranjează, n-or să vrea – asta este, n-ai ce-i face!” Fatalismul lui mă cucerea şi pe mine. În perioada aceea a rostit el fraza: „Te vei întoarce la Moscova dacă mă vor lăsa şi pe mine. Singură – nu-ţi vor permite…” La un sfert de secol de la moartea lui O. M. mi-au permis totuşi să mă stabilesc la Moscova, deşi pe el încă nu-l lasă, dacă n-am ţine seama de crăpătura prin care i-au îngăduit să privească şi care se cheamă revista *Moskva*.

Kostîriov nu era decât un detaliu, un şurubel dintr-un mecanism complex. Era un om fără chip, unul dintre cei pe care nu poţi să-i recunoşti pe stradă sau în autobuz, dar a cărui faţă o întrezăreşti într-o puzderie de feţe. În orice altă conjunctură istorică, pentru el s-ar fi găsit o uniformă adevărată, dar epoca noastră era favorabilă acestui soi de indivizi, iar el a devenit scriitor şi, pe deasupra era şi general. Instalându-se în camera lui O. M., bătea necontenit la maşina de dactilografiat povestirile lui din Extremul Orient şi cu aceeaşi maşină copia poeziile lui O. M. Odată, când copia o poezie despre Crimeea, mi-a spus: „Osip Emilievici iubeşte Crimeea numai pentru că n-a fost în Extremul Orient”. După opinia lui, fiecare scriitor trebuie să meargă în Extremul Orient. Şi în vremea asta, eşaloanele cu deţinuţi porniseră spre Vladivostok, Kolîma începea să fie valorificată. Şi noi ştiam asta. Omul care fusese dat în grija unui lucrător atât de important precum Kostîriov avea toate şansele să ajungă în Extremul Orient, dar deocamdată nu era vorba de Kolîma, ci doar de viza pentru Moscova.

Miliţia raională ne-a refuzat cu o iuţeală neobişnuită. Ni s-a explicat că ne mai putem adresa la miliţia capitalei din strada Petrovka. „Dacă ne refuză şi aici, ne întoarcem la Voronej”, a zis O. M. Pentru orice eventualitate, am telefonat fostei noastre proprietărese ca să ne reţină camera. În strada Petrovka ne-au

înmânat refuzul şi ne-au explicat de ce lui O. M. nu i se permite intrarea în Moscova: antecedente penale, condamnarea. Nu trebuie confundată „condamnarea”, o noţiune pur sovietică, care în prezent se pare că nu se mai aplică dacă pedeapsa nu depăşeşte cinci ani, cu privarea de drepturi civile prin hotărâre de tribunal. Condamnarea este un stigmat pe toată viaţa nu doar pentru cel condamnat, ci şi pentru membrii familiei. Am completat zeci de chestionare în care trebuia să răspund la întrebarea dacă am suferit vreo condamnare, eu sau rudele apropiate. Ca să ascundă „antecedentele”, oamenii inventau biografii false. Să spună ori să nu spună de tatăl dispărut – era una dintre temele discuţiilor din casa familiilor care, întâmplător, scăpaseră tefere, când copiii terminau şcoala. De câţiva ani, trăiesc fără stigmatul condamnării, dar îl mai port în ceea ce priveşte literatura.

În strada Petrovka am aflat pentru prima dată ce consecinţe atrage după sine condamnarea. „Unde o să vă duceţi?” a întrebat ofiţerul de miliţie care îi înmânase lui O. M. hârtia cu refuzul: trebuia să noteze în dosar unde ne vom duce. „înapoi la Voronej”, a răspuns O. M. „Mergeţi, a spus ofiţerul, dar a adăugat numaidecât: Să ştiţi însă că nici acolo n-o să primiţi permis de şedere”. Atunci am aflat că, potrivit sentinţei „minus douăsprezece”, lui O. M. îi erau interzise douăsprezece oraşe, dar, executând trei ani, el îşi pierduse dreptul de a locui în şaptezeci şi ceva de oraşe. Pe toată viaţa… „Şi ce s-ar fi întâmplat dacă aş fi rămas la Voronej?” a întrebat O. M. Miliţianul i-a explicat că „la noi există încă şi neajunsuri în muncă”, aşa că puteau să uite de O. M., dar numai pentru o vreme, pe urmă însă tot l-ar fi expulzat din oraşul interzis. Astăzi, asta nu ne mai miră: ne-am obişnuit că permisul de şedere este o barieră înaltă peste care pot trece doar campionii la sărituri. Nimeni nu se poate stabili în vreun oraş în afară de cei trimişi la lucru, iar pentru mutaţie îţi trebuie buletin, însă există multe categorii de oameni care nu posedă un astfel de document.

Aceştia în general nu se pot deplasa. Mulţi dintre noi nici azi nu înţeleg că în ţara noastră buletinul este un adevărat privilegiu. Dar în 1937 era o noutate, şi O. M. a rostit pe un ton serios: „Este un progres”. ,,Încearcă să dai tu actele, fără mine, a propus O. M. când ne-am întors acasă. Doar tu n-ai nici o condamnare…”

A fost prima şi unica dată când a încercat să separe soarta mea de a lui. Am hotărât să-mi încerc norocul, şi, la fel, a fost prima şi ultima oară când am dorit să-mi salvez apartamentul.

La o masă, într-o sală mare, şedeau mai-marii miliţienilor din oraş.

Primind tot un refuz, am vrut să aflu motivul. „Condamnarea”, a zis miliţianul.

„Eu n-am nici o condamnare!” am rostit indignată. „Cum aşa? S-a mirat ofiţerul-miliţian şi a început să caute prin hârtii. Poftim, Osip, condamnare…” „Osip este bărbat, iar eu sunt femeie – Nadejda…” am spus eu cu îndărătnicie. Miliţianul a recunoscut că am dreptate. „într-adevăr, a zis el, dar brusc l-a cuprins furia: Ce mă priveşte pe mine că este bărbat? E soţul dumneavoastră?”

Miliţianul s-a ridicat şi a bătut cu pumnul în masă: „Ştiţi dumneavoastră ce-i acela articolul cincizeci şi opt?” Şi a mai strigat ceva, dar eu am fugit speriată, cu toate că ştiam prea bine că furia lui e prefăcută şi, refuzându-mi permisul, el îndeplineşte pur şi simplu nişte instrucţiuni şi nu ştie ce să răspundă la stăruinţele mele agasante. Noi toţi îndeplinim instrucţiuni, şi dacă cineva ne contrazice, schimbăm numaidecât tonul. Unii aveau noroc, şi instrucţiunile pe care le îndeplineau erau absolut nevinovate, cum ar fi refuzul unui certificat medical, suprimarea bursei unui student sau repartizarea unui absolvent de facultate într-un loc neconvenabil pentru el. Alţii, la porunca şefilor, izbeau din toată puterea cu pumnul în masă, expulzau, arestau… Rezolvarea problemei depindea numai de profesia celui care îndeplinea ordinele. Eu nu m-aş fi speriat dacă la mine ar fi strigat un miliţian rău, plin de venin,

dar prin gura lui grăia statul, şi de atunci de câte ori intru la miliţie mă trec fiorii, cu atât mai mult, cu cât diferendele noastre continuă şi eu nu locuiesc niciodată acolo unde aş putea fi considerată un cetăţean cu drepturi depline. De la Mandelştam am moştenit pribegia, lipsa de adăpost şi lipsa totală de rădăcini. Tocmai de aceea pe mine au uitat să mă dezrădăcineze.

Mandelştam mă aştepta în stradă. Ce ne mai rămânea de făcut decât să ne aducem aminte de parodia lui Gumiliov la poezia despre Veneţia, care se intitula *Venera miliţiancă*: „*Omul se naşte, omul moare, Miliţia însă stă în picioare*”… Şi am plecat spre casă, spre casa care nu mai era a noastră.

Întâmplarea

Destinele noastre n-au vrut să se despartă, dar tocmai faptul că atunci nu s-au despărţit au separat soarta mea de cetăţean de cea a lui Mandelştam: pribeagă şi fără adăpost, în mediu străin, printre oameni străini, eu aminteam mai puţin de el decât dacă aş fi locuit la Casa Scriitorilor sau, în general, la Moscova. Fireşte, oriunde mă duceam, dosarul meu personal, de care se ocupau organele, mă însoţea pretutindeni, dar eu ţineam „de Moscova” şi denunţurile provinciale nu-mi făceau nici un rău. Am scăpat teafără datorită lui Kostîrev, care m-a dat afară din casă, şi miliţianului care a strigat la mine. Dacă aş fi rămas în străduţa Furmanov, scriitorii, tentaţi de spaţiul locativ sau din îndemnuri oficiale, ar fi amintit negreşit de mine puternicilor zilei. Am fost salvată de întâmplare. Destinele noastre au fost hotărâte de prea multe ori de întâmplare, dar în majoritatea cazurilor era o întâmplare fatală şi, întâmplător, ducea oamenii la pieire. Am observat multe întâmplări de felul acesta când stăteam ore întregi la coadă ca să-i trimit ceva bani lui O. M. sau pentru informaţii la procuratură. Odată, am văzut o femeie al cărei băiat a fost arestat în locul vecinului cu acelaşi nume. În momentul

arestării, vecinul nu era acasă. Femeia a izbutit să răzbată undeva şi să facă dovada că în mandatul cu care a fost arestat fiul ei figura numele şi patronimicul vecinului. Pentru asta a trebuit să răstoarne munţii. Şi a izbândit. A venit ordinul de eliberare, dar i s-a spus că băiatul a murit. A murit dintr-o aprigă întâmplare, iar vecinul, tot din întâmplare, s-a ascuns şi a supravieţuit.

Femeia (totul se petrecea la procuratură), aflând de moartea fiului arestat, a izbucnit în hohote de plâns şi s-a pus pe jelit. Procurorul a ieşit din cuşca lui şi a început să ţipe la ea cu aceeaşi furie închipuită, cum a ţipat miliţianul la mine. Ţipa în scopuri educative: lumea trebuie să înţeleagă că el are o muncă de răspundere şi nu poate să şi-o desfăşoare în zgomot, şi trebuie să-şi asigure liniştea. Obligaţiile procurorului erau să dea informaţii cu privire la durata şi natura pedepsei. Unuia îi zicea: zece ani; altuia – zece ani fără drept de corespondenţă. Informaţii despre cei morţi aici nu se dădeau; femeia al cărei fiu murise, probabil că nu se dădea bătută cu una, cu două, de vreme ce obţinuse explicaţii de ce nu se întoarce fiul ei. De obicei oamenii aflau de moartea celor dragi întâmplător, sau nu aflau deloc, iar ce înseamnă „fără drept de corespondenţă” habar nu aveau.

Oamenii de la coadă s-au strâns în jurul procurorului şi femeii. Nici ei n-o aprobau pe bocitoare. „Ce rost mai are să plângă; a rezumat o femeie răbdătoare, care venise tot după informaţii despre fiul ei. Acum tot nu-l mai învie… Doar că ne reţine pe noi.” Femeia cu tevatura a fost scoasă afară şi ordinea a fost restabilită. Omul sovietic are un respect deosebit pentru instituţiile de stat. Dacă băiatul ar fi murit acasă, nimeni n-ar fi fost indignat de ţipetele şi tânguirile mamei, însă disciplina interioară nu-ţi îngăduie să ţipi într-o instituţie de stat. Toţi dăm dovadă de o stăpânire de sine uimitoare.

Suntem în stare să ne ducem la serviciu, după o percheziţie nocturnă şi după arestarea celor apropiaţi, şi acolo să zâmbim ca

întotdeauna. Trebuia să zâmbim. Suntem dirijaţi de instinctul de conservare, de teama pentru ai noştri şi de codul special al bunelor maniere sovietice. La cea de a doua arestare a fiului, Anna Andreevna a încălcat acest cod: a început să bocească în prezenţa celor care veniseră după Liova. În general, ea se ţinea bine şi chiar a binemeritat aprobarea lui Surkov: „Anna Andreevna s-a ţinut uimitor de bine în aceşti ani…” însă încearcă să te ţii altfel când ai acolo un ostatic… Oare era o întâmplare că aproape niciunul dintre noi nu încălca regulile sovietice de bună purtare? Iată însă că O. M. nu le respecta absolut deloc. El nu avea nici o reţinere. Glumea, striga, voia să deschidă uşile închise, se înfuria şi nu înceta să se mire de ceea ce se întâmpla. Şi asta până în ultima clipă.

În prezent, stăpânirea de sine şi disciplina mea au mai slăbit, şi acum scriu aceste pagini, deşi ne-au explicat că de acei ani trebuie să ne amintim cu pricepere. Singura formă autorizată a unor asemenea amintiri constă în a arăta că omul în orice condiţii rămâne constructor fidel al comunismului şi ştie să distingă principalul – scopul nostru – de secundar – viaţa lui mutilată şi călcată în picioare. Nimeni nu s-a îngrijit de verosimilitatea acestei concepţii: de asta putem să ne lipsim… Ea a fost lansată parcă de nişte oameni care şi-au petrecut jumătate de viaţă în lagăre, iar cei care i-au trimis la ocnă au clătinat aprobator din cap. Mi s-a întâmplat o singură dată să întâlnesc un adept al acestei concepţii: între mine şi ei există bariere sociale de netrecut, şi această întâlnire nu putea să aibă loc decât întâmplător.

„Cine mai e şi Soljeniţîn ăsta? Prietenii dumneavoastră nu vorbeau decât de el”, m-a întrebat vecinul meu de compartiment. (Călătoream de la Moscova la Pskov şi am fost condusă la gară de o ceată întreagă de prieteni zgomotoşi şi veseli, deoarece în ajun aflaserăm că Tvardovski obţinuse, în sfârşit, aprobarea să publice

nuvela[1] lui Soljeniţîn în revista Novîi mir.)

Uitându-mă la însoţitorul meu încruntat, mi-am dat seama numaidecât că între noi există o legătură invizibilă în maniera vaselor comunicante. Există totuşi o diferenţă: lichidul în vasele comunicante oscilează până ce nivelele devin egale, pe când starea noastră sufletească nu este niciodată la acelaşi nivel: cu cât a lui este mai ridicată, cu atât a mea este mai coborâtă, şi invers.

I-am povestit despre Soljeniţîn şi am aflat verdictul lui: îl publică degeaba… „Aţi citit povestirea Metalul nativ[2]? M-a întrebat el. Am putea să trecem peste ea, dar are totuşi o idee educativă…" La obiecţiile mele a răspuns:

„Trebuie să înţelegeţi că tot ce s-a întâmplat a fost o necesitate istorică". „De ce o necesitate? Am replicat eu. Se spune că a fost o întâmplare: prostul caracter al lui Stalin„. „Păreţi să fiţi o persoană cultă, dar nu l-aţi citit bine pe Marx. Oare aţi uitat că întâmplarea este necesitate neconştientizată?"… Asta însemna că, de n-ar fi fost Stalin, altcineva i-ar fi trimis în lagăr pe toţi aceşti oameni…

Însoţitorul meu era îmbrăcat într-un veston militar fără epoleţi. Avea o faţă galbenă şi puhavă, ca oamenii care au stat toată viaţa la masa de scris şi sufereau de insomnie. Era obişnuit să stea în fotoliu: aplecându-se cu tot corpul spre interlocutor, ridica fără să vrea mâinile, ca şi cum voia să se sprijine de braţele fotoliului.

Din discuţia prietenilor mei el a reţinut şi numele lui Pasternak. „E vorba de acel Pasternak?" Povestea cu cartea[3] lui Pasternak o cunoştea cu exactitate de profesionist: a fost o neatenţie crasă. „Cum au putut permite… Gândiţi-vă, şi-a trimis cartea în străinătate. Vă daţi seama?" Nu-l citise pe Pasternak şi „nici nu avea de gând

---

[1] Referire la O zi din viaţa lui Ivan Denisovici.

[2] Povestire a lui G. Şelest despre comportarea unui comunist în lagăr, publicată în Izvestia din 5 noiem brie 1962, concomitent cu nuvela lui Soljeniţîn.

[3] Romanul Doctor Jivago, apărut în Italia, în 1957.

să-l citească". „Cine îl citeşte? Eu trebuie să fiu la curent cu literatura… Dar n-am auzit vorbindu-se de el…" I-am replicat că n-a auzit nici de Tiutcev, nici de Baratînski. Şi-a scos carneţelul: „Cum aţi spus? O să mă informez…"

La început mi-a spus că e medic, acum la pensie (după vârstă – cam devreme pentru pensie) şi, venind în sprijinul miliţiei, se ocupă cu delincvenţii minori. „De ce nu cu medicina?" „Aşa s-a întâmplat." Medicina constituia trecutul lui îndepărtat, iar în activitatea lui a avut de-a face şi cu adepţi, şi cu adversari ai regimului stalinist. „Unde aveau adversarii posibilitatea să vorbească?" I-am întrebat eu, dar n-am primit nici un răspuns. După ce a ieşit la pensie, s-a stabilit la Tallin, unde se întâmpla să meargă în interes de serviciu. I-au dat un apartament de trei camere pentru el, soţia şi fiul cel mic.

„N-am prea auzit ca medicii să primească apartament de trei camere pentru trei persoane", am spus eu. „Se întâmplă", a răspuns el laconic.

Amintind de familie, mi-a împărtăşit, ca unui pedagog, necazurile lui. Cei doi copii mai mari sunt reuşiţi. Îşi luase un fel de concediu şi s-a dus să-i viziteze: fata era măritată cu un secretar al comitetului regional de partid, băiatul lucrează chiar el la comitetul regional. Iată însă că mezinul, care s-a născut după război, nu e bun de nimic, este un parazit, vrea să se lase de şcoală şi să lucreze la uzină. „De ce e parazit, dacă vrea să lucreze?" am întrebat eu. Se pare că fiul nu vrea să mai locuiască împreună cu tatăl său – colegii i-au împuiat capul cu tot felul de calomnii despre el; mai rău – o influenţează şi pe maică-sa, de la o vreme a început şi ea, nu ştia de ce, să se zbârlească. „Şi totul numai pentru că şi fata, şi băiatul cel mare au cunoscut lipsurile în timpul războiului. Cel mic a crescut în belşug: portocale, ciocolată… Şi vedeţi cum a crescut. Mai bine nu se năştea…" N-a ştiut să-mi explice cum o să fie în comunism, când copiii nu vor cunoaşte lipsurile: tot aşa îşi vor face de cap? Iar colegii băiatului probabil că îşi aminteau de activitatea tatălui, care

venea la Tallin „în interes de serviciu”.

Era limpede că făceam conversaţie cu „o rămăşiţă a imperiului stalinist”.

Oare era o întâmplare că fiul se răzvrătise împotriva propriului tată? Oare tot întâmplare era că tatăl nu vrea să răscolească trecutul, această „necesitate istorică” pentru care a depus atâta osârdie? Nuvela lui Soljeniţîn este un fel de test: după reacţia pe care o are fiecare cititor poţi să judeci despre trecutul lui sau al familiei lui. Trecutul n-a fost încă lichidat şi nici înţeles. Prea mulţi oameni au făcut parte din el, în mod direct sau indirect, sau, cel puţin, n-au spus ceea ce ştiau, ca să îndrăznim acum să-l privim drept în ochi. Este absolut limpede ce doresc „rămăşiţele imperiului”, care, acum, stau în anonimat şi vin în sprijinul miliţiei, educând infractori greu de educat. Ei aşteaptă venirea tovarăşilor de idei moderni, ca să binecuvânteze tânăra generaţie necunoscută.

Oamenii care doar au trăit sau au închis ochii, făcându-se că nu văd ceea ce se petrece, încearcă, de asemenea să justifice trecutul. De obicei aceştia mă învinuiesc de subiectivism: abordaţi o singură latură, dar au existat şi altele: construcţiile, spectacolele lui Meierhold, expediţia lui Celiuskin – e puţin lucru? Aş putea să adaug că au existat şi cerul, şi stelele, totuşi, trebuie să extragi o învăţătură din cele ce s-au petrecut. Noi am trăit o profundă criză a umanismului din secolul al nouăsprezecelea, când au fost spulberate toate valorile lui etice, pentru că ele erau fundamentate numai pe nevoile şi dorinţele omului sau, pur şi simplu, pe năzuinţa lui spre fericire. În schimb, secolul al douăzecilea ne-a demonstrat cu o evidenţă şcolărească şi faptul că răul este înzestrat cu o putere uriaşă de autodistrugere. În evoluţia sa, el ajunge inevitabil până la absurd şi sinucidere. Din nefericire, noi încă n-am înţeles că răul, autodistrugându-se, poate distruge orice viaţă pe pământ, şi n-ar trebui să uităm asta. De altminteri, oricât ar striga oamenii despre

aceste adevăruri simple, ei nu vor fi auziţi decât de către cei ce nu doresc răul. Căci totul a mai fost, şi s-a sfârşit, şi a început din nou, dar de fiecare dată cu o forţă şi anvergură nouă. Din fericire, eu nu văd ce ne pregăteşte viitorul.

Electricianul

„E încă prea devreme să mă predau", a spus O. M. în dimineaţa următoare şi s-a dus la Uniunea Scriitorilor să-l vadă pe Stavski, însă acela nu l-a primit: mai devreme de o săptămână – a transmis el prin secretar – n-o să-l poată primi pe O. M., pentru că este ocupat până peste cap. De la Uniune, O. M. a dat fuga la Fondul Literar, şi acolo, pe scară, a avut un atac de stenocardie. Au chemat salvarea şi l-au adus pe O. M. acasă, recomandându-i să stea culcat. O. M. asta şi voia: el spera totuşi să fie primit de Stavski şi prin el să primească viza de şedere în Moscova. Lui nu-i trecea prin minte că, spălându-se pe mâini, toţi aceşti Stavski, care servesc de mijlocitori între noi şi stăpânii noştri, spun întotdeauna că sunt ocupaţi, nu-ţi pot acorda nici o clipă… Tot aşa, Surkov în 1959, când am fost expulzată pentru ultima oară din Moscova, mi-a explicat că îi este imposibil să-şi rupă o clipă ca să discute cu tovarăşii despre cazul meu. Pe mine mă aştepta doar expulzarea, dar în perioada stalinistă era vorba de viaţă şi de moarte.

Într-o dispoziţie destul de bună, O. M. sta tolănit pe „caleaşca basarabeană", şi în fiecare zi era vizitat de medicul Fondului Literar. Peste vreo zece zile a fost trimis la consultaţie la profesorul Razumova, o femeie cu o faţă inteligentă, în cabinetul căreia erau atârnate desene de Nesterov. Am fost uimiţi cu câtă uşurinţă i-a dat certificatul în care preciza că O. M. are nevoie de repaus la pat şi de o consultaţie generală. Fireşte, ea nu era obligată să cunoască situaţia juridică a lui O. M., însă, după caznele de la Voronej şi Cerdîn, atitudinea Razumovei, dar şi a altor medici ai

Fondului Literar, mi s-a părut extraordinară: parcă reînviase intelectualitatea în Rusia cu atitudinea ei faţă de exilaţi.

Pe neaşteptate lui O. M. i-a venit o idee năstruşnică: să păcălească soarta şi să se agate cu orice preţ de Moscova, singurul oraş unde totuşi aveam un acoperiş deasupra capului şi puteam, cum-necum, să supravieţuim. A fost indus în eroare şi de faptul că Fondul Literar i-a venit în întâmpinare: i-a trimis medici şi s-a interesat de sănătatea lui. Cum să-ţi explici toate acestea? Poate careva dintre lucrătorii Fondului îl simpatiza pe O. M., ori s-au speriat când a fost lovit de atac, să nu-i învinuiască Doamne fereşte! – cineva că nu i-au acordat ajutor la timp… Şi una, şi alta erau pe deplin posibile. Oricum, Fondul Literar încerca să ne ajute cât de cât, iar în condiţiile noastre acesta este un lucru surprinzător: egalitate, la noi, n-a existat şi nu există, şi fiecăruia nu i se cade decât ceea ce merită.

A venit Kostîriov, s-a învârtit prin apartament trântind uşile, apoi a plecat, spunându-i mamei că o să rămână câteva zile la Moscova. Curând a revenit şi a lăsat uşa spre camera noastră deschisă. Am crezut (la noi era şi Rudakov, în trecere din Leningrad spre Crimeea) că trage cu urechea, dar aştepta un vizitator. Nu l-a condus pe vizitator la el în cameră, ci s-a oprit cu el în camera noastră, unde noi şedeam după dulap. Au început să discute despre instalaţia electrică. Vizitatorul, pesemne un electrician, îl sfătuia pe Kostîriov să schimbe instalaţia. Atunci mi-a trecut prin minte gândul că colocatarul nostru devine dintr-o dată foarte gospodar. „Ceva nu-i în ordine!” a spus deodată O. M. ciulind urechile. N-am izbutit să-l opresc: am crezut că i-au apărut din nou halucinaţiile, pentru că a sărit de după dulap şi s-a dus drept spre electrician: „Nu vă mai prefaceţi, a zis el. Spuneţi drept, ce doriţi? Aţi venit după mine?” „Ce face?” i-am şoptit disperată lui Rudakov, fiind ferm convinsă că O. M. aiurează. Dar, spre uimirea mea, electricianul a considerat că totul e normal. Încă vreo două-trei

replici, apoi şi-au arătat unul altuia actele. Cel care cu vreo câteva clipe în urmă se dădea drept electrician i-a cerut lui O. M. să-l însoţească la miliţie. Încercam un sentiment amestecat de groază şi de bucurie. M-au fulgerat două gânduri: „Oare n-o să-l aresteze iar şi o să-l trimită în lagăr?” şi „Slavă Domnului, nu sunt halucinaţii…”

Pe O. M. l-au dus la miliţie. Rudakov a fugit după el. Dar nu l-a găsit pe criminal la secţia de miliţie: pe drum a avut un nou atac. Au chemat salvarea şi l-au adus sus într-un fotoliu pe care l-au luat de la parter din apartamentul lui Kolîcev. Câtă vreme medicul s-a ocupat de O. M., copoiul-electrician a stat în cameră. Când O. M. şi-a revenit, i-a arătat ciudatului musafir toate certificatele medicale. „Daţi-mi-l pe cel cu ştampilă triunghiulară”, a spus copoiul şi, luând certificatul Razumovei, s-a dus în camera lui Kostîriov să telefoneze. Primind instrucţiuni, s-a întors la noi: „Deocamdată rămîneţi culcat” – şi a plecat.

Câteva zile, O. M. a rămas la pat. Zi de zi, dimineaţa şi seara, veneau electricianul nostru sau schimburile lui, toţi în civil. În plus – medicii. Ziua, O. M. se amuza: „Le-am dat de furcă, nu glumă!” şi zicea că ar fi venit noaptea după el dacă nu ar fi ghicit la timp ce fel de pasăre este acest electrician… Noaptea i se strica dispoziţia. Odată, trezindu-mă, l-am văzut că stă, cu capul dat pe spate şi mâinile întinse, lângă perete, la picioarele patului. „Ce-i cu tine?” am întrebat eu. El mi-a arătat fereastra larg deschisă: „Nu crezi că e timpul? Hai… Cât suntem împreună…” „Să mai aşteptăm”, am răspuns eu, şi el n-a mai insistat. Oare am făcut bine? De câte suferinţe l-aş fi izbăvit, şi pe mine de asemenea…

Dimineaţa am suportat vizita electricianului, care a făgăduit să trimită „medicul său”. Nu l-am mai aşteptat pe copoiul de seară, şi am plecat de acasă. Am înnoptat la Iahontov şi ne-am distrat cum am putut. A doua zi, m-am dus acasă: trebuia să pregătesc lucrurile pentru plecare, dar Kostîriov a dat fuga la miliţie, şi de data asta m-au dus pe mine la secţie. „Unde-i Mandelştam?” „A plecat.” „Unde?”

„Nu ştiu…” Mi-au ordonat să părăsesc Moscova în douăzeci şi patru de ore. Pentru strădania lui, Kostîriov a primit camera lui O. M. de 16 metri pătraţi. Şi astăzi locuiesc acolo văduva şi fiica lui. Aş fi vrut ca fiica să citească cele ce am scris aici despre tatăl ei, însă copiii unor astfel de părinţi nu citesc cărţi, poate doar „în interes de serviciu”, dacă şi ei lucrează tot la „Secţia literară” de la Lubianka. În cazul acesta este mai bine ca manuscrisul să nu-i cadă în mână. Am rămas la Iahontov trei zile, unde ne-am înconjurat de hărţile regiunii Moscova. Am ales localitatea Kimrî. Ne-a atras faptul că gara Savelovo era aproape de Mariina Roşcea, unde locuiau Iahontovii şi că Kimrî era pe Volga. Un orăşel de provincie situat pe un fluviu este mai plăcut decât acelaşi orăşel fără fluviu. În apartamentul din strada Furmanov nu ne-am mai arătat. Fraţii noştri, Alexandr Emilievici şi Evgheni Iakovlevici, ne-au promis să ne aducă lucrurile la gară. Ca să ne luăm rămas-bun de la mama, am chemat-o pe bulevard. O. M. s-a ridicat şi a pornit spre ea cu mâna întinsă: „Bună ziua, soacra mea clandestină”, a zis el. Mama doar a suspinat. Am părăsit Moscova la începutul lui iulie, în realitate, miliţia a dat dovadă de multă omenie şi blândeţe: au lăsat un bolnav, care locuia ilegal la Moscova, să se odihnească, apoi i-au propus să plece. De obicei nu sunt atât de ceremonioşi, apoi nici bolnavii nu îndrăznesc să zăbovească în oraşele interzise. În afară de asta, în cazul nostru, miliţia a procedat absolut legal: oamenii cu condamnare nu au voie să locuiască în oraşele mari. Iar eu am pierdut „legătura cu Moscova” pentru că m-am dus în provincie după un om cu condamnare. „Doar şi statul trebuie să se apere”, mi-a zis, într-o zi, Narbut. Dar, vedeţi dumneavoastră, apărându-se, el a creat prea multe legi ca să se pună la adăpost de om.

Încă o întrebare: oare a exagerat O. M. bolile sale, încercând să înşele statul? Fără îndoială. Căci a mai fost nevoie de un an întreg de vagabondaj şi opt luni de puşcărie şi lagăr pentru a-l trimite pe lumea cealaltă. La noi, doar cei folositori statului au dreptul să se

plângă de beteşuguri care nu sunt mortale. Criminalii politici trebuie să moară în picioare. O. M. s-a întins în pat când încă mai putea să se ţină pe picioare şi se comporta ca şi când era un om indispensabil pe care statul îl tămăduieşte şi îl înconjoară cu toată grija. Prin urmare, el şi-a exagerat bolile şi s-a străduit să înşele statul. Şi statul avea nu doar dreptul legitim, ci şi moral să se apere de un cetăţean atât de nedisciplinat.

Statul nostru protejează două sute de milioane de cetăţeni şi nu are de gând să tolereze pe cei care nu-l slujesc cu credinţă şi adevăr. Statul este o forţă sieşi suficientă, care ştie mai bine decât noi ce ne trebuie. Când toate popoarele vor porni pe drumul nostru, vor afla că „întâmplarea este o necesitate neconştientizată".

Vilegiaturiştii

„Cam devreme am pornit anul acesta în vilegiatură", a spus O. M., ascunzându-se de miliţia Moscovei în Savelovo, un sătuc de pe malul înalt al Volgăi, vizavi de Kimrî, înconjurat de o pădure pipernicită. La piaţa de lângă gară se vindeau fructe de pădure, lapte şi crupe. Singura măsură era paharul, în piaţă era o ceainărie în care intram să frunzărim ziarul. Ceainăria se chema „Ecoul invalizilor". Această denumire ne-a amuzat atât de mult, încât am ţinut-o minte toată viaţa. Ceainăria era luminată cu o lampă de petrol care scotea fum, la noi acasă aprindeam o luminare, însă cu asemenea lumină O. M. nu putea citi. La viaţa noastră, toţi am stat destul cu lampa de gaz, aşa că nu stăm prea bine cu vederea… Dar nici cărţi n-am prea luat cu noi, pentru că nu aveam de gând să prindem rădăcini şi trăiam ca nişte adevăraţi vilegiaturişti.

Era o haltă temporară, de care aveam nevoie să ne tragem sufletul şi să chibzuim ce-o să facem de acum înainte.

Savelovo este un sătuc cu două-trei uliţe. Casele erau durabile: din lemn, cu şambrane şi porţi vechi. Se simţea apropierea de

Kaliazin, care în zilele acelea se afla în curs de inundare pentru un lac artificial. Zilnic cărau de acolo bârne în stare excelentă. Am fi vrut şi noi să ne ridicăm o izbă! Dar cum să ridici când n-avem bani nici de azi pe mâine? Locuitorii din Savelovo lucrau la uzină, dar fluviul era cel care îi hrănea: pescuiau şi vindeau peştele pe sub mână. Şi tot fluviul îi încălzea pe timp de iarnă: noaptea, agăţau cu căngile trunchiuri din plutele ce veneau dinspre izvoarele Volgăi. Pe vremea aceea, îi hrănea încă pe locuitorii de pe malurile ei, dar acum au făcut ordine, şi fluviile nu ne mai hrănesc…

Am preferat să rămânem la Savelovo, punctul-terminus al liniei ferate, şi să nu mergem la Kimrî, un orăşel prăpădit de pe malul opus, pentru că traversarea ne-ar fi complicat călătoriile la Moscova. Calea ferată era ultimul fir care ne mai lega de viaţă. „Stabiliţi-vă în orice gaură, însă nu vă rupeţi de calea ferată: măcar să auziţi şuieratul locomotivelor”, ne-a sfătuit G. Meck. Ea trecuse prin toate încercările care i-au fost puse la dispoziţie, adică lagăr şi ultima „condamnare”.

Oraşul interzis te atrage ca un magnet. Permisul de şedere se obţinea într-o zonă aflată la o sută cinci verste depărtare de oraşele cu regim special, şi toate localităţile din apropierea liniei ferate, aflate în această zonă erau supraaglomerate cu foştii deţinuţi ai lagărelor şi cu exilaţi: Localnicii îi numeau „stoviorstniki”[1], iar pe femei şi mai exact: „stopiatniţî”[2]. Acest cuvânt le aducea aminte de Mucenica Paraskeva – Sviataia Piatniţa (Sfânta Vineri) şi de versta o sută cinci. I-am comunicat acest cuvânt Annei Andreevna şi ea l-a folosit într-un poem. Însă n-am auzit acest cuvânt la Savelovo, ci la Strunino, unde m-am stabilit după arestarea lui O. M. Aşa îmi ziceau muncitorii de la fabrica de textile, unde lucram la douăsprezece maşini de filat şi, schimbând cu cineva din serviciul de noapte (toţi

---

[1] De la sto viorst – o sută de verste.

[2] De la sto piat' – o sută cinci. Piatniţa înseamnă şi vineri. De aici jocul de cuvinte.

preferau să lucreze ziua, nu noaptea), mă duceam la Moscova cu pachete sau după informaţii, pe care nu mi le dădea nimeni.

Printre proscrişii moscoviţi se bucura de mare popularitate satul Alexandrov – „mahalaua nebună” din versurile lui O. M. – pentru că la Zagorsk se transbordau în trenul electric şi izbuteau, într-o singură zi, să călătorească la Moscova, ca să facă rost de bani sau „demersuri”, iar seara, să se întoarcă cu ultimul tren la domiciliul legal: căci se cuvine ca omul să înnopteze acolo unde este înregistrat. Călătoria din Alexandrov, datorită trenului electric, nu dura mai mult de trei ceasuri, în loc de patru sau patru şi jumătate pe alte rute.

Când, în 1937, au început arestările pentru a doua oară, concentrările de oameni cu condamnare în anumite locuri s-au dovedit a fi la îndemâna organelor: în loc să-i vâneze unul câte unul, supuneau nimicirii oraşe întregi. Şi întrucât astfel de acţiuni se executau conform unui plan şi erau controlate de cifre, de bună seamă că cekiştii primeau numeroase recompense pentru munca plină de abnegaţie şi îndeplinirea planului. Iar orăşelele pustiite se umpleau din nou cu valuri de proscrişi, destinaţi zonei de o sută de verste, pe care, la rândul lor, îi aştepta exterminarea. Cine putea să creadă că orăşele ca Alexandrovul erau pur şi simplu nişte capcane? Niciunul dintre noi n-ar fi putut să conceapă că are loc o exterminare sistematică a anumitor categorii de oameni, adică a celor care au mai fost supuşi cândva represiunilor. Fiecare credea că el are un caz special şi considera că povestirile despre „locul blestemat” nu sunt decât minciuni gogonate. Noi am fost avertizaţi la Moscova de măcelul care avea loc la Alexandrov, dar, fireşte, n-am crezut. Nu ne-am dus acolo pentru că O. M. nu voia în „mahalaua nebună”. „Un loc mai rău n-ai să găseşti”. În plus, am aflat că preţurile chiriilor la camere sunt fabuloase, aşa că n-am mers pe o cărare bătătorită.

În Savelovo, în afară de noi, nu se mai aflau alţi vilegiaturişti sau

proscrişi din zona de o sută de verste, doar câţiva de la drept comun, care aşteptau aici să treacă furtuna: nu ei erau cei vânaţi, dar, în caz de deficit, puteau fi înhăţaţi, ca să nu fie compromis planul. La ceainărie am intrat în vorbă cu unul dintre ei, care ne-a explicat foarte limpede care sunt avantajele satului Savelovo în comparaţie cu Alexandrovul sau Kolomna, de pildă: „Dacă pleava se adună într-un singur loc, este luată dintr-o mişcare, ca spuma…” El părea mai inteligent decât intelectualii naivi condamnaţi potrivit articolului „cincizeci şi opt”, printre care erau mulţi oameni cu vechi insigne universitare, iar ei îşi aduceau aminte că fiecare poartă individual răspunderea pentru delictele sale şi că pentru un delict nimeni nu răspunde de două ori. Şi, întrucât, în general ei nu ştiau să fi făcut vreo crimă, credeau că li se va face dreptate – doar asta nu putea să dureze la nesfârşit – însă, în loc de asta, ajungeau în duba numită Ciornaia Marusia[1] sau Ciornîi voron[2].

Între 1948-1953 am observat din nou „drama proscrişilor din zona de o sută de verste”, o dramă mai mică acum, fără piele jupuită, fără gloanţe şi torturi, fără groapa comună cu care ne-a răsfăţat atâta epoca noastră. Locuiam la Ulianovsk[3] şi am văzut cu câtă grijă îi curăţau de cei care avuseseră parte de „condamnare”. O parte dintre ei au fost arestaţi fără întârziere, celorlalţi li s-a retras permisul de şedere şi toţi au buit în zona de o sută de verste. Aci se bucura de popularitate oraşul Melekess, unde a venit şi un cunoscut de-al meu, violonist, fost rapmovist[4] şi fost membru de partid, om de vârsta lui O. M., care cândva se ocupase de politica muzicală împreună cu sora lui Briusov. În 1937, a fost trimis în lagăr, a stat opt sau zece ani şi a ajuns pe la sfârşitul deceniului al cincilea la

[1] Marusia neagră (rus.).
[2] Corbul negru (rus.).
[3] Simbirsk, oraşul în care s-a născut Lenin.
[4] De la RAPM (Rossiiskaia Assoţiaţia Proletarskih Muzîkantov - Asociaţia Rusă a Muzicanţilor Proletari).

Ulianovsk. Înnebunit de fericire şi crezând că tot ce a fost rău a rămas în urmă (de câte ori n-am căzut în această cursă!), violonistul s-a hotărât să înceapă o viaţă nouă, s-a recăsătorit (fosta soţie şi copiii reuşiseră să se „desolidarizeze” de el) cu o colegă de-a mea, o femeie cumsecade, şi s-a angajat la şcoala de muzică. Fiul din această căsătorie, un băieţel cu fruntea lată, era încă de pe acum vrăjit de vioară, şi tatăl fericit visa să facă din el un violonist. Căuta să mă convingă că nu e fericire mai mare decât să trăieşti prin artă şi pentru artă şi, în acest sens, îi cita pe clasicii marxismului. Fiul avea trei ani când tatăl a fost chemat la miliţie, unde i s-a ridicat permisul de şedere şi i s-a ordonat să părăsească oraşul în douăzeci şi patru de ore. Întâmplător, în ziua aceea am trecut pe la ei, am înţeles numaidecât totul după fizionomii şi astfel am rămas confidenta lor: asemenea poveşti erau tăinuite, altfel ar fi avut de suferit toată familia. În aceeaşi noapte, violonistul a plecat la Melekess. Acolo a închiriat un colţişor, ba chiar a făcut rost de câteva ore de vioară şi pian. La scurtă vreme, printre foştii pensionari ai lagărelor care dăduseră năvală în Melekess, au început arestările. În oraşele mici, aceste veşti se răspândesc cu o iuţeală fulgerătoare: gazda nu va scăpa ocazia să-i spună vecinei că, în timpul nopţii, i-au arestat chiriaşul. Arestările însemnau că în Melekess s-au concentrat multe elemente suspecte şi organele locale au primit un plan de curăţire a oraşului. Toţi au dat buzna la miliţie să-şi facă formele de ieşire, şi gara era plină de refugiaţi. Violonistul a izbutit şi el s-o şteargă la timp din oraşul primejdios. De atunci, până la moartea lui Stalin, adică doi ani şi ceva, el a cutreierat ţinutul Volgăi în sus şi-n jos, până în oraşul Sîzran, şi pe toate liniile secundare de cale ferată, pribegind din oraş în oraş. Uneori nici nu găsea vreun ungher, deoarece totul fusese ocupat de refugiaţi. În altă parte nu-i dădeau permis de şedere. Uneori când se aranja şi chiar făcea rost de ore la şcoala de muzică din localitate, nu trecea mult şi afla că şi aici au început arestările, iar el îşi făcea

formele şi o lua din loc. În timpul peregrinărilor, se întâmpla uneori să treacă prin Ulianovsk şi, noaptea, se furişa la soţie. Ziua n-avea curaj să iasă din casă ori să bată la uşa soţiei: vecinii l-ar fi denunţat fără zăbavă. Tremura de spaimă, slăbise, tuşea şi pornea din nou la drum cu vioara lui. Şi în fiecare oraş nou lua totul de la capăt. A fost chiar şi la Moscova să se plângă la Comitetul Artelor, unde îl mai ţineau minte, că în şcolile de muzică sunt primiţi oameni fără nici o pregătire, iar el, cu calificarea lui, nu-şi găseşte de lucru… I-au făgăduit că or să-l ajute, dar în orăşelul unde voia să se stabilească începuseră arestările, şi el a fugit. Nici măcar n-a apucat să afle dacă funcţionarii de la Moscova şi-au ţinut sau nu făgăduiala.

După moartea lui Stalin i-au permis, ca invalid, să se întoarcă lângă soţie la Ulianovsk. A murit acasă, dar n-a izbutit să-l înveţe pe fiul său arta de a cânta la vioară. Nu îndrăznea nici măcar să se apropie de băiat, îi era frică să nu-l molipsească de tuberculoză, pe care o contractase în timpul peregrinărilor prin orăşelele de provincie ca să-şi salveze viaţa.

Violonistul a avut noroc în toate: soţie cu domiciliu stabil, pe care n-au dat-o afară de la serviciu, pentru că ea a ştiut să ascundă căsătoria lor, care, de altfel, nici nu era înregistrată oficial; experienţă: întotdeauna afla la vreme de primejdie; şi chiar naţionalitate: atunci, lovitura principală era îndreptată împotriva evreilor. Vioara îi asigura o bucată de pâine, exact o bucată de pâine şi nu altceva, dar şi asta este foarte important. În general, muzicienii au suferit mai puţin decât cei care aveau alte profesii. Dar el a fost salvat de energia sa nestăvilită. În locul lui, mulţi ar fi aşteptat să fie arestaţi în Melekess: „Parcă de „ei„ poţi să te ascunzi?!” Dar el s-a salvat doar ca să vină şi să moară acasă, ceea ce este, de asemenea, o mare fericire.

Privindu-l pe fericitul violonist, mă întrebam mereu ce l-ar fi aşteptat pe O. M. dacă ar fi supravieţuit şi s-ar fi întors din lagăr.

Dacă puteam să prevedem toate variantele posibile ale destinului, n-am fi lăsat să ne scape ultima şansă de moarte normală: fereastra deschisă a apartamentului nostru de la etajul al patrulea al blocului scriitorilor din străduţa Furmanov, oraşul Moscova.

Voronejul a fost un miracol, ne-a dus acolo un miracol, însă miracolele nu se repetă.

Pe lup îl hrănesc picioarele

În copilărie, citind despre revoluţia franceză, mă întrebam adesea dacă este posibil să supravieţuieşti terorii. Acum sunt ferm convinsă că nu se poate. Cine a respirat acel aer este un om mort, chiar dacă întâmplător a rămas în viaţă. Morţii sunt morţi, însă toţi ceilalţi: călăi, ideologi, complici, lăudători, cei care au închis ochii şi s-au spălat pe mâini şi chiar cei care, noaptea, scrâşneau din dinţi, sunt şi ei victime ale terorii. Fiecare pătură a populaţiei, în funcţie din ce parte a primit lovitura, a făcut o formă personală a bolii cumplite provocate de teroare şi nici până azi nu s-a înzdrăvenit, este încă bolnavă, încă nu este în stare să ducă o viaţă de cetăţean normal. Boala se transmite ereditar, copiii plătesc pentru părinţi şi, poate, numai nepoţii încep să se însănătoşească sau, mai exact, la ei boala ia altă formă.

Ce nemernic a cutezat să spună că la noi n-a existat nici o generaţie pierdută? A spus o minciună nemaiauzită, care este tot o consecinţă a terorii. Căci la noi au pierit generaţii după generaţii, însă procesul nu seamănă câtuşi de puţin cu ceea ce a fost în Occident. Acolo toată lumea lucra, se lupta pentru situaţia sa, spera în salvare şi se străduia să nu se gândească decât la treburile curente, în astfel de epoci, treburile curente sunt un veritabil narcotic. Ar trebui să fie mai multe. Trebuie să te cufunzi în ele, şi astfel anii zboară mai repede şi în memorie nu rămân decât nişte umbre înceţoşate. Printre cei din generaţia mea doar puţini şi-au

păstrat capul limpede şi memoria întreagă. Cei din generaţia lui O. M. au fost cu toţii loviţi de o scleroză precoce.

Totul este adevărat, dar cu toate acestea nu încetez să mă mir cât de rezistenţi am fost noi. După moartea lui Stalin, Jenea, fratele meu, mi-a spus într-o zi: „Noi nici nu realizăm prin ce am trecut”, şi este adevărat. Foarte recent mergeam într-un autobuz arhiplin. Nimerisem lângă o băbuţă care se lăsase cu toată greutatea pe mâna mea. „E greu, nu-i aşa?” m-a întrebat ea deodată. „Câtuşi de puţin, am răspuns eu. Doar suntem rezistenţi, nu?”

„Rezistenţi? A întrebat din nou băbuţa şi, brusc, a izbucnit în râs. Aşa este – rezistenţi…”. Adevărat, aşa este!” a mai spus cineva şi, la fel, a izbucnit în râs. Vreme de un minut toţi pasagerii au repetat: „Suntem rezistenţi”, însă autobuzul s-a oprit, toţi s-au înghesuit să coboare, ocupându-se de „treburile curente”, adică să-şi împingă vecinii.

Iluminarea a durat doar o clipă: într-adevăr, noi suntem rezistenţi, altfel n-am fi putut îndura tot ce ne-a fost dat de soartă.

În perioada care se cheamă „a lui Ejov”, arestările se făceau în valuri, cu creşteri şi descreşteri: poate că în puşcăriile arhipline pur şi simplu nu mai erau locuri, iar nouă, celor aflaţi în libertate încă, uneori ni se părea că al nouălea val trecuse şi toate apele descresc. După fiecare proces oamenii răsufiau uşuraţi: ei, acum gata! Asta însemna: slavă Domnului, se pare că am scăpat… Pe urmă însă se ridica alt val şi aceiaşi oameni se năpusteau să scrie articole cu blesteme la adresa „duşmanilor poporului”. Câte nu scriau despre cei care fuseseră împuşcaţi! „Stalin nu trebuie să taie capete, zicea O. M. Ele zboară singure ca păpădiile…” Cred că, pentru prima oară, a spus asta când a citit articolul lui Kosior şi a aflat că, în pofida tuturor articolelor lui, a fost şi el arestat.

În vara lui 1937 am fost „vilegiaturişti”, şi „vara totul este mai uşor”, cum zicea O. M. La Moscova călătoream destul de des, uneori îi vizitam pe cunoscuţii noştri la casele lor de la ţară. Am fost

la Pasternak la Peredelkino. Ne-a spus: „Cred că Zina coace plăcinte” şi a coborât să se informeze, dar a revenit întristat: Zina nu voia să ne primească… Câţiva ani mai târziu, când m-am întors de la Taşkent, i-am telefonat lui Boris Leonidovici, dar a răspuns ea:

„Vă rog să nu veniţi la Peredelkino”, mi-a zis. De atunci n-am mai sunat, iar el, întâlnindu-mă uneori lângă blocul din străduţa Lavruşinski, unde am locuit multă vreme la Vasilisa Şklovskaia, trecea pentru câteva minute pe la mine. Este singurul om care m-a vizitat după moartea lui O. M.

În ziua când am fost cu O. M. pentru ultima oară la Peredelkino, el ne-a condus la gară şi am discutat îndelung pe peron, lăsând trenurile să treacă unul după altul. Boris Leonidovici încă mai aiura despre Stalin şi se plângea că nu poate scrie versuri, pentru că n-a izbutit atunci, la telefon, să obţină o întâlnire cu el. O. M. a surâs îngăduitor, pe când eu eram mirată. După război, aiureala cu Stalin parcă i-a trecut. În orice caz, Pasternak nu mai pomenea de ea în discuţiile cu mine. Romanul îl concepuse de mult, pentru că la toate întâlnirile – încă dinaintea războiului – spunea că scrie o operă în proză „despre noi toţi…” Concepţia acestei proze s-a schimbat, probabil, cu timpul, ceea ce reiese clar din roman. Erau nişte vremuri când oamenii se zbuciumau şi nu ştiau de ce parte este adevărul.

În perioada aceea, Şklovski înţelegea totul perfect, dar spera că arestările se vor limita „la reglările de conturi între ei”. El delimita astfel: când l-au luat pe Kolţov, a spus că asta nu ne priveşte pe noi, dar reacţiona cu multă simţire dacă arestau intelectuali pur şi simplu. El voia să rămână „martor”, dar când epoca a luat sfârşit, noi toţi izbutiserăm să îmbătrânim şi să pierdem acea însuşire care îl face pe om „martor”, adică înţelegerea lucrurilor şi punctul de vedere. Asta s-a întâmplat cu Şklovski.

Liova Bruni i-a vârât lui O. M. nişte bani în buzunar şi a spus: „Cine are nevoie de regimul ăsta blestemat!” Marietta Şaghinian se

prefăcea că n-a auzit nimic despre arestări: „Pe cine au arestat? De ce? Au descoperit vreun complot, au ridicat, acolo, cinci oameni, iar prăpădiţii de intelectuali ţipă ca din gură de şarpe…” Fiica proprie i-a strigat la ureche ce s-a întâmplat cu familia Tretiakov, însă Marietta, refugiindu-se în surzenia ei fericită, chipurile n-a auzit-o. Adalis s-a temut să ne primească să dormim la ea, ceea ce era absolut normal, dar a simţit nevoia să joace teatru: „Da' de ce nu vă duceţi la voi acasă? Merg eu cu voi şi, dacă vine miliţia, o să le explic… Vă garantez”. Oamenii se zbuciumau descumpăniţi şi fiecare spunea ce-i trecea prin minte şi încerca să se salveze cum putea. Tortura prin frică este una din cele mai cumplite, după ea, oamenii nu-şi mai revin niciodată.

Nu aveam cu ce să trăim şi eram nevoiţi să mergem pe la oameni şi să cerem ajutor. O parte din vară am trăit cu banii primiţi de la Kataev, Jenea Petrov şi Mihoels. Acesta din urmă l-a îmbrăţişat pe O. M. şi, întrecându-se cu Markiş, încerca să-l îmbărbăteze şi să-i spună doar lucruri reconfortante.

Iahontov ne-a dat mereu bani până ce a plecat. De fiecare dată când veneam la Moscova, O. M. se ducea la Uniunea Scriitorilor să-l întâl-nească pe Stavski, dar acesta evita să-l primească şi îl trimitea la adjunctul său – Lahuti.

Lahuti se căznea din răsputeri să aranjeze ceva pentru O. M. L-a trimis şi în delegaţie la canal, implorându-l să scrie măcar o poezioară despre construcţia lui. Această poezioară am aruncat-o pe foc cu aprobarea Annei Andreevna. De altfel, versurile despre canal n-ar fi mulţumit pe nimeni: O. M. n-a reuşit să stoarcă din sine decât peisajul.

Seara de poezie şi vaca

Şi noi căutam salvarea. Oamenii caută întotdeauna salvarea. În Orient, oamenii îşi dau foc de bunăvoie, noi suntem totuşi europeni

şi nu vrem să ne aruncăm singuri în flăcări. Aveam două planuri de salvare – unul al meu, celălalt al lui O. M. Ele aveau o trăsătură comună: amândouă erau imposibil de realizat.

Planul meu se intitula „vaca”. În ţara noastră, unde toate mijloacele de a- ţi câştiga pâinea sunt naţionalizate, adică se află în mâinile statului, există două portiţe de scăpare pentru o viaţă de sine stătătoare: cerşitul şi vaca. Din cerşit am trăit, şi s-a dovedit insuportabil. Toată lumea se fereşte de cerşetori, şi nimeni nu vrea să le dea de pomană, cu atât mai mult, cu cât mijloacele de care dispun sunt tot un fel de pomană obţinută de la stat.

Odinioară, poporul Rusiei avea milă de „nefericiţii” deţinuţi şi ocnaşi, iar intelectualitatea socotea de datoria ei să-i ajute pe deportaţii politici, dar asta a dispărut o dată cu „umanismul abstract”. Şi, în sfârşit, oamenii se temeau de noi: noi nu eram doar cerşetori, ci şi ciumaţi. Toţi oamenii se temeau unul de altul: noaptea, puteau să vină să-l aresteze pe omul cu o situaţie înfloritoare, care numai ce publicase în Pravda un articol împotriva „duşmanilor poporului”. După o arestare, veneau în lanţ altele: rudele, cunoscuţii, cei al căror număr de telefon figurează în agenda arestatului, cei cu care anul trecut a sărbătorit Anul Nou şi cel care a făgăduit că vine la acest revelion, dar, speriindu-se, n-a mai venit… Oamenii se temeau de orice întâlnire şi de orice discuţie şi cu atât mai mult se fereau de cei ca noi, care eram atinşi de ciumă. Chiar şi noi înşine aveam sentimentul că răspândim ciuma. Nu aveam decât o singură dorinţă: să mă ascund într-un cotlon şi să nu văd pe nimeni, şi din acest motiv visam să am o vacă. Era acea „ultimă văcuţă” din literatura narodnică, pe care mujicul, legând-o de coarne, a dus-o la târg s-o vândă. Datorită particularităţilor economiei noastre o vacă putea, în decurs de mulţi ani, să hrănească o familie. Milioane de familii se adăposteau în cocioabe şi trăiau dintr-o bucată de pământ, care le dădea cartofi, castraveţi, varză, sfeclă, morcovi şi ceapă, şi datorită vacii. O parte din lapte

mergea pentru plata nutreţului, dar rămânea destul ca să pună şi în supă. Vaca dă oamenilor independenţă şi ei pot, fără să se ostenească prea mult, să lucreze ca să câştige numai bani de pâine. Statul, nici până în ziua de azi, nu ştie cum să procedeze cu această rămăşiţă a vechiului regim care mugeşte şi dă lapte. Dacă le dă oamenilor fân pentru vacă, ei se lenevesc şi la colhoz se duc să câştige doar minimum posibil; dacă le confiscă vaca, oamenii crapă de foame… Aşa că vaca este când aprobată, când interzisă… însă, treptat, ele devin tot mai puţine: muierile nu au putere să-şi apere comoara cornută…

Vaca ne-ar fi salvat, şi eu credeam că aş putea învăţa s-o mulg. Noi ne-am fi pierdut în mulţime, n-am fi ieşit niciodată din casă, am fî trăit închişi între patru pereţi… Dar cocioaba şi vaca necesitau investiţii de capital imense: şi astăzi sunt peste posibilităţile mele. La Savelovo, veneau femeile şi ne ofereau bârne la un preţ de nimic, dar noi doar ne lingeam pe buze, atât de apetisant descriau pereţii durabili şi galbeni ca lămâia. Ca să te pierzi în mulţime, trebuie să faci parte din ea de la naştere şi să primeşti cocioaba mizeră, cu acoperişul stricat şi lotul împrejmuit cu gard putred, moştenire de la vreo bunică uscată de foame. Poate în ţările capitalismului s-ar găsi nişte excentrici care ar fi strâns bani pentru un poet exilat ca să-şi cumpere o casă ţărănească şi o vacă, dar la noi acest lucru este exclus. Să ajuţi un exilat şi să strângi bani pentru el este o crimă, cum se consideră la noi, şi poţi destul de repede să ajungi şi tu în lagăr.

O. M. nu era prea încântat de planul cu vaca, nu aveam bani pentru realizarea lui, dar nici măcar ideea nu-i plăcea: „Din astfel de proiecte nu iese niciodată nimic…” Planul lui era cu totul opus planului meu: O. M. voia să se evidenţieze din mulţime. Nu ştiu de ce avea impresia că, obţinând „o seară de poezie” la Uniunea Scriitorilor, nu vor putea să nu-i dea ceva de lucru. Păstra încă iluzia că prin versuri poţi întotdeauna să învingi ori să convingi pe cineva.

Asta îi rămăsese din tinereţe: cândva mi-a mărturisit că nimeni nu-l refuză cu nimic, dacă scrie versuri. Tot ce se poate, el a avut o tinereţe frumoasă, şi prietenii îl preţuiau şi îl ocroteau. Dar era un nonsens să aplici aceleaşi criterii pentru Moscova anului 1937. Această Moscovă nu credea în nimeni şi în nimic. Ea trăia conform dictonului: scapă cine poate. Puţin îi păsa de toate valorile lumii şi, cu atât mai mult, de poezie.

Noi ştiam asta, dar O. M., un om extrem de activ, nu putea să stea cu braţele încrucişate. De fapt, aici nu-i vorba numai de spiritul activ al lui O. M.: pe lup îl hrănesc picioarele, şi lui nu-i e dat să se odihnească până la moarte.

Lahuti s-a agăţat de ideea cu seara de poezie. I se părea salvatoare. Nu ştiu nimic de Lahuti, în afară de faptul că era binevoitor şi atent. Altceva nimic… Dar, în atmosfera aceea câinoasă, bunăvoinţa lui părea un miracol. Nici Stavski, nici Lahuti nu puteau să rezolve problema seratei cu de la sine putere. Totul se rezolva la nivel superior. Noi aşteptam la Savelovo soluţionarea acestei probleme de importanţă guvernamentală şi, din când în când, treceam pe la Uniunea Scriitorilor să aflăm părerea instanţelor superioare. Într-una din vizite, O. M. a stat de vorbă pe coridor cu Surkov, iar când a ieşit în stradă, a găsit în buzunar trei sute de ruble. Pesemne că Surkov i-a vârât în buzunar. Nu oricine ar fi îndrăznit să facă un astfel de gest: aşa ceva putea să atragă consecinţe foarte grave. Cine îl va judeca pe Surkov să nu uite de aceşti bani[1]: aceasta este ceapa de care, după credinţa populară, păcătosul trebuie să se agate pentru ca Maica Domnului să-l treacă în rai.

Însă data seratei tot nu se fixa. În sfârşit, Evgheni Iakovlevici a primit un telefon de la Uniunea Scriitorilor. L-au întrebat cum poate fi găsit Mandelştam şi dacă poate fi înştiinţat degrabă că serata a fost

---

[1] Era multă lume acolo. Acum cred că nu Surkov a fost cel care i-a vârât banii în buzunar lui O. M. (n.a.).

fixată pentru a doua zi.

Telegraful funcţiona cum avea chef, şi Jenea n-a avut curaj să se încreadă în toanele lui. A dat fuga la gară şi a venit la Savelovo cu ultimul tren. În clipa aceea, pesemne, şi el a crezut în versurile şi în seara de poezie a lui O. M.

A doua zi, am pornit spre Moscova şi, la ora fixată ne-am prezentat la Uniune. Secretarele erau încă la locurile lor, dar despre serată nimeni nu ştia nimic: parcă auziseră ceva, dar ce anume -nu-şi aminteau… La club toate camerele erau închise. Nimeni nu ne-a dat nici o explicaţie.

Mai rămânea să ne informăm dacă invitaţiile au fost trimise. Şklovski nu primise, dar ne-a sfătuit să telefonăm unui poet, invitaţiile se distribuiau adesea numai membrilor secţiei. Aveam la îndemână telefonul lui Aseev. O. M. i-a telefonat şi l-a întrebat dacă a primit invitaţia, apoi, galben ca ceara, a pus receptorul în furcă. Aseev i-a răspuns că a auzit ceva, dar momentan nu poate vorbi: e ocupat, se grăbeşte să ajungă la Teatrul Bolşoi, la spectacolul cu Snegurocika[1]… O. M. n-a mai riscat să telefoneze şi altor poeţi.

Enigma acestei serate a rămas nedezlegată. De sunat, într-adevăr, a sunat cineva de la Uniune, dar cine – nu se ştie. Poate cineva de la secţia de cadre, pentru că secretarele, care de obicei se ocupă cu aceste treburi, n-au primit nici un fel de dispoziţii în acest sens, deşi auziseră ceva destul de vag. Dacă sunaseră de la cadre – ce nevoie aveau de Mandelştam? Ne-am gândit că l-au ademenit pe O. M. din Savelovo ca să-l aresteze, dar nu izbutiseră să obţină aprobarea vreunui şef mare, poate chiar a lui Stalin, deoarece, rândul trecut, au existat dispoziţiile lui. Pentru a uşura munca cekiştilor supraîncărcaţi, oamenii erau chemaţi într-o anume instituţie, de unde erau apoi trimişi la Lubianka. Circulau o mulţime de poveşti despre astfel de cazuri. N-avea nici un sens să facem

[1] Fata de zăpadă, operă de N. A. Rimski-Korsakov.

presupuneri şi nu merita să te laşi îngropat înainte de vreme. Ne-am întors la Savelovo şi din nou ne-am prefăcut că suntem vilegiaturişti.

De amândouă planurile noastre de salvare s-a ales praful: „seara de poezie” a eşuat lamentabil, „vaca” – încetul cu încetul. Nu ne aflam salvarea nici în visuri…

Cât despre Snegurocika, este absolut firesc că Aseev a numit tocmai această operă. Orientarea poetică din care el făcea parte a plătit tribut pasiunii pentru Rusia precreştină. Dar am pregetat să aflăm ce spectacol se juca în seara aceea la Bolşoi şi dacă stagiunea nu era închisă, fiindcă era vară. Am aflat că, la bătrâneţe, Aseev a rămas singur şi părăsit. El explica această situaţie prin faptul că a luptat împotriva cultului personalităţii şi din acest motiv şi-a pierdut poziţia. În articolele critice consacrate lui Kocetov, ciracii lui scriu că şi el a luptat împotriva acestui cult. Reiese că la noi n-a existat nici un stalinist şi toţi au luptat vitejeşte. Eu însă pot să adeveresc că dintre cunoscuţii mei n-a luptat niciunul, toţi încercau pur şi simplu să se facă nevăzuţi. Astfel procedau oamenii care nu-şi pierduseră conştiinţa. Şi pentru asta le trebuia mult curaj.

Vechiul tovarăş

Insuccesul cu seara de poezie nu l-a doborât pe O. M. „Trebuie să amânăm totul pentru la toamnă”, a zis el. Ca întotdeauna, Moscova se golea începând cu luna iulie, astfel încât n-am făurit nici un plan de salvare, ne-am gândit doar cum să rezistăm până la toamnă. În vremea asta a declarat O. M.:

„Trebuie să ne schimbăm profesia: acum suntem cerşetori…” Şi a propus să mergem la Leningrad.

Înainte, vorbeam întotdeauna mult între noi. Am memorat multe cuvinte şi gânduri de-ale lui. Dar în ultimul an nu mai schimbam

între noi cuvinte clar articulate, ci numai interjecţii. Despre ce vorbeam? Pur şi simplu despre nimic:

„Am obosit, vreau să mă întind puţin… Nu pot să merg… Trebuie să facem ceva… Nu-i nimic, se va aranja. Acum va fi mereu aşa… Doamne! Pe cine au arestat? Iar?”

Când viaţa devine cu totul insuportabilă, pare că toată această grozăvie n-o să aibă niciodată sfârşit. La Kiev, în timpul bombardamentelor, înţelegeam că insuportabilul va lua sfârşit, dar atunci încă nu eram pe deplin conştientă că adesea el se sfârşeşte cu o viaţă de om. În ceea ce priveşte teroarea stalinistă, ne-am dat seama întotdeauna că ea poate să mai slăbească ori să se intensifice, dar nu poate să se sfârşească. De ce să se sfârşească? Pentru ce motive? Toţi oamenii sunt ocupaţi, toţi îşi fac treaba lor, toţi zâmbesc, toţi îndeplinesc ordinele fără să crâcnească şi zâmbesc din nou. Absenţa zâmbetului înseamnă frică sau nemulţumire, dar aşa ceva nu vrea să recunoască nimeni: dacă omul se teme înseamnă că are ceva pe cuget… Toţi cei ce se aflau în serviciul statului – şi la noi orice vânzător într-un chioşc este un funcţionar important – trebuia să arboreze un aer voios: nu mă priveşte ce se întâmplă, eu am munca mea de răspundere şi sunt ocupat până peste cap… Eu aduc folos statului, nu mă deranjaţi… Eu sunt curat ca cristalul… Iar dacă vecinul meu a fost arestat, înseamnă că au avut motive…

Masca era scoasă doar acasă, dar nici acolo întotdeauna: căci frica trebuia ascunsă şi de copii: să nu scape – Doamne fereşte! – vreo vorbă aiurea… Mulţi s-au adaptat atât de bine la teroare, încât au învăţat să tragă foloase din ea: să-şi „îmbrâncească” vecinul şi să-i ocupe apartamentul sau serviciul era un lucru pe deplin firesc. Dar masca nu presupune decât zâmbet, nu şi râs: veselia părea şi ea suspectă şi stârnea un interes sporit din partea vecinilor: „De ce or fi râzând ei acolo? Poate îşi bat joc!” Simpla voioşie a dispărut, nu mai poate fi recuperată.

Sosind la Leningrad, l-am găsit pe Lozinski într-o vilă singuratică lângă Luga. Ne-a oferit numaidecât cinci sute de ruble cu care puteam să ne întoarcem la Savelovo şi să plătim casa până la sfârşitul verii. Ce însemnau aceste cinci sute de ruble? Noi nu puteam surprinde nici o logică. Pe piaţa liberă, fluctuaţia preţurilor este ceva firesc, atât în creşterea, cât şi în descreşterea valorii banilor; dar în oscilaţiile misterioase ale economiei planificate chiar şi dracul îşi frânge gâtul – nimeni nu pricepe nimic: mărirea şi scăderea preţurilor se face în mod arbitrar… în schimb, denumirile sutelor şi miilor pe care noi le manipulam conţineau o adevărată forţă magică şi, când am primit cinci sute de ruble de la Lozinski, am avut sentimentul că nu suntem cerşetori de rând, ci unii deosebiţi, miraculoşi, care primesc de pomană en gros. Într-adevăr, aşa era, pentru că cerşetorii ordinari primeau doar copeici.

Am mâncat de prânz la Lozinski. Sub privirile grave ale tinerei generaţii, Lozinski glumea, O. M. îi ţinea isonul, şi amândoi râdeau în hohote, ca pe vremea Atelierului Poeţilor. După masă, O. M. şi Lozinski s-au retras într-o altă cameră şi O. M. i-a recitat îndelung versuri. Însufleţit, Lozinski a venit cu noi să ne conducă la gară. Drumul trecea prin pădure, dar pe străzile cu mulţi trecători n-am îndrăznit să mergem împreună: dacă îl vede cineva pe Lozinski în compania unui necunoscut suspect! Ori şi mai rău – dacă întâlneam pe cineva de la Uniunea Scriitorilor care îl cunoştea pe O. M.?

Nu voiam să-l compromitem pe Lozinski, aşa că ne-am despărţit la marginea pădurii.

S-a întâmplat că, născuţi în jurul anului 1890, Ahmatova, Lozinski şi O. M. s-au trezit prin 1930 generaţia vârstnică a intelectualităţii, pentru că cei vârstnici de drept izbutiseră să moară, să emigreze ori să se dea la fund. Pentru cei din jur, cei trei au devenit repede bătrâni, în timp ce „tovarăşii de drum”: Kaverin, Fedin, Tihonov şi alţii ca ei, au fost consideraţi multă vreme drept tineri, deşi nu aveau decât vreo câţiva ani mai puţin. Babei era un

om aparte, nu intra nici la tineri, nici la bătrâni. O. M. şi Lozinski, vrând parcă să confirme impresia opiniei publice, au îmbătrânit foarte devreme. În 1929, când O. M. lucra la ziarul *Moskovski komsomoleţ,* care îşi avea sediul pe strada Tverskaia, într-un vechi pasaj, cu teatrul de varietăţi în mijloc, vânzătorul de bilete, dându-şi seama că îl caut pe O. M., mi-a zis: „Bătrânelul dumneavoastră s-a dus la bufet”. Bătrânelul n-avea nici patruzeci de ani, însă inima îi făcea figuri.

Lui Ehrenburg i s-a năzărit că O. M. este de statură mică. Eu, care purtam pantofi cu tocuri înalte, de-abia îi ajungeam la ureche, şi sunt de statură medie normală. În orice caz, Ehrenburg era mai scund decât O. M. Şi nici pirpiriu nu era, avea umeri laţi. Pesemne, Ilia Grigorievici rămăsese cu imaginea lui O. M. din Crimeea, epuizat de foame, şi el a vrut să impresioneze descriindu-l drept un evreu plăpând şi delicat, de tipul pianistului Ashkenazi. Dar O. M. nu era deloc Ashkenazi, el era mult mai robust.

O. M. suferea de inimă, care n-a mai rezistat încercărilor crude ale vieţii noastre şi temperamentului impulsiv al posesorului ei. Pe Lozinski îl lovise o formă misterioasă de elefantiazis, al cărei loc ar fi fost în Biblie, nu la Leningrad. Degetele, limba şi buzele lui Lozinski se dublaseră sub ochii noştri. Pe la mijlocul anilor douăzeci, când l-am văzut întâia oară pe Lozinski – venise la noi în strada Morskaia – parcă simţea apropierea bolii şi spunea că după revoluţie totul devenise mai dificil şi că oboseşte de la cel mai mic efort, fie conversaţie, fie întâlnire, fie plimbare… în perioada aceea, Lozinski, ca şi O. M., cunoscuse puşcăriile şi era unul dintre cei care mereu aveau acasă pregătit sacul cu lucruri. Fusese arestat de câteva ori, o dată pentru că elevii lui – conducea nu ştiu unde un seminar de arta traducerii – se porecleau între ei. La noi poreclele nu erau agreate pentru că te făceau să te gândeşti la o conspiraţie. Toţi mucaliţii au fost băgaţi la închisoare. Din fericire, soţia lui Lozinski cunoştea pe cineva la Moscova şi când soţul a fost închis s-a dus

numaidecât la protectorul ei. La fel a procedat şi soţia lui Jirmunski. Fără această întâmplare – prezenţa unui braţ puternic -el n-ar fi scăpat cu una, cu două. Amândoi păreau condamnaţi la pieire de la început, şi toţi s-au bucurat citind numele lui Lozinski pe lista celor dintâi scriitori distinşi cu ordine şi medalii. Pe această listă el era ca o cioară albă, dar şi ei i-au îngăduit să trăiască printre păsări de alt neam. Pe urmă s-a văzut că nici decoraţiile nu te scapă de la nimic: ele erau confiscate la arestare, dar Lozinski a avut noroc şi a izbutit să moară de boala lui cumplită, fantastică.

Toţi am ieşit zguduiţi şi bolnavi din primii ani ai revoluţiei. La început cele mai afectate au fost femeile, totuşi, ele s-au dovedit mai pline de vitalitate şi, după ce au bolit jumătate din viaţă, au scăpat tefere. Bărbaţii, păreau mai zdraveni şi au rezistat la primele lovituri, dar şi-au zdruncinat inimile, şi rar dacă ajunge vreunul să trăiască până la şaptezeci de ani. Cei care au fost cruţaţi de închisoare şi război au fost răpiţi de infarcte şi boli incredibile, precum Lozinski şi Tînianov. Şi printre noi nimeni n-ar crede că acea boală numită cancer n-ar avea nici o legătură cu traumatismele pe care le trăim. Prea des am văzut cum asupra oamenilor se dezlănţuie furtuna, cum sunt batjocoriţi în public, cum sunt speriaţi şi ameninţaţi naiba ştie cu ce, iar peste un an se răspândeşte vestea că n-a fost bolnav de inimă, ci de cel mai banal cancer. Nimic de zis, ne-au zgâlţâit în toată regula. Numai statistica imparţială anunţă întruna că vârsta medie de viaţă este în continuă creştere. De bună seamă, mulţumită femeilor şi copiilor, pentru că rasa mea femeiască s-a dovedit într-adevăr rezistentă.

Tania, bolşevica fără de partid

Evgheni Emilievici, fratele lui O. M., locuia cu familia pe strada Siverskaia. De la Lozinski ne-am dus la el, pentru că O. M. voia să-şi vadă tatăl. Cu fratele său nu avea nici un fel de relaţii. Un soi de

agent literar, el abandonase medicina pentru o slujbă mult mai avantajoasă pe lângă organizaţiile de scriitori: colecta onorariile pentru dramaturgi, se ocupa de cantine şi alte treburi pe care i le încredinţa Fondul Literar, iar spre sfârşitul vieţii s-a făcut cineast. Niciodată în viaţa lui nu l-a ajutat pe O. M. cu nimic, ci doar ne cerea întruna să-l luăm la noi pe bătrânul tată. Ne bătea la cap cu asta la fiecare întâlnire şi ne scria la Voronej, la Savelovo – oriunde… O. M. i-a scris câteva scrisori din Voronej şi nu a pregetat să le copieze, ştiind că Evgheni Emilievici o să le distrugă. În aceste scrisori îl blama pe Evgheni Emilievici pentru felul cum se purta cu el şi îl ruga să uite că este fratele lui. Până în 1956, Evgheni Emilievici nici nu s-a gândit să-şi amintească de fratele său şi îi repezea pe toţi cei care îi cereau informaţii despre mine. În ultimii ani însă a început să cinstească memoria lui O. M. şi chiar a încercat să reînnoade relaţiile cu mine. Odată, chiar a venit şi a insistat să mă duc la ei în vizită. Este un tip ordinar, caracter de negustor meschin, care a obţinut de la viaţă tot ce a visat: bunăstare, bani, maşină şi chiar un aparat de proiecţie, să se distreze în orele de răgaz. În viaţa noastră crudă, aceşti oameni nu trăiesc din muncă cinstită, ci se „învârtesc” într-un mod care nu le face cinste.

În afară de tatăl său, O. M. voia să-şi vadă şi nepoata, pe Tatka, fiica lui Evgheni Emilievici din prima căsătorie cu sora Sarrei Lebedeva. Tatka s-a îmbolnăvit de tubrculoză în timpul blocadei şi a murit tânără. Am cunoscut-o ca pe o fetiţă fermecătoare, nu semăna câtuşi de puţin cu tatăl ei. A fost crescută de bunica din partea mamei, Maria Nikolaevna Darmolatova, în al cărei apartament locuia, de fapt, Evgheni Emilievici. După arestarea lui O. M., bunica îmi aranja întâlniri secrete cu Tatka acasă la Lebedeva: Evgheni Emilievici îi interzicea să se întâlnească vreodată cu mine. Tatka mi s-a plâns că tatăl ei i-a aruncat în sobă o copie a unor versuri de O. M., procurată cu greu. Făcuse rost de ea de la nişte

băieţi iubitori de literatură, în vremea aceea, copiile erau încă puţine şi la percheziţii erau mereu confiscate. Războiul a găsit-o pe Tatka studentă la facultatea de istorie, logodnică a unui tânăr care scria versuri şi îl venera pe O. M. El a fost ucis în primele lupte şi Tatka cutreiera Leningradul înfometat, încercând să afle o veste cât de mică despre el. În familie, Tatka o ducea greu: tatăl ei se certa întruna cu bunica, de pe poziţiile comsomolistului care demasca o bătrână din vechiul regim. Cu mama vitregă nu se avea bine. Nu încetam să mă minunez că fetiţa, care a crescut în vremuri atât de grele, a păstrat cele mai bune tradiţii ale intelectualităţii ruse, uitate, ridiculizate, biruite de raţiunea superioară a eticii noi.

Mama vitregă a Tatkăi, Tania Grigorievna, fiica unui profesor de chimie la cele mai bune şi mai progresiste licee, a crescut într-o familie de intelectuali de spiţă veche, din ramura care a păstrat stilul anilor şaizeci ai secolului nouăsprezece şi îi preţuiau pe Belinski şi Dobroliubov. Ea se mândrea cu tradiţiile familiei şi o dispreţuia uşor pe bunica Maria Nikolaevna pentru originea ei aristocrată. Prin aspectul exterior, Tania reprezenta modelul pur al vechii studente democrate: faţă inteligentă, păr lins, incolor, legat în coadă de cal, rochii de o singură culoare greu de definit, cum purtau înainte de revoluţie institutoarele cele mai progresiste. Avea o voce caldă şi îi plăcea să glumească. Era foarte mândră că ştia denumirile tuturor copacilor, păsărilor şi ierburilor, pentru că tatăl ei le ducea, pe ea şi pe sora sa, în afara oraşului şi le învăţa să observe natura natală. După opinia ei, Tatka primise o cu totul altă educaţie, nedemocratică, şi ea o ironiza pe fetiţă pentru că nu putea să deosebească, iarna, soiurile de arbori şi tufişuri… Alegerea Facultăţii de Istorie a stârnit, de asemenea, râsul şi dispreţul Taniei. Ea nu recunoştea decât acele profesii care sunt folositoare poporului. De altfel, ea modificase formula tradiţională şi vorbea de profesii folositoare colhozurilor. Pentru ca Tatka să nu se molipsească de religiozitatea bunicii, Tania a dus-o la Muzeul

Catedralei Isaakievski[1], şi, odată, în prezenţa noastră, s-a petrecut o adevărată dramă: fata n-a crezut o interpretare a textului Evangheliei şi au făcut-o să plângă, explicându-i că trebuie să aibă încredere în experienţa colectivă a celor mai buni oameni, care au demascat minciunile popilor, şi să nu fie atât de înfumurată. Din textul interpretării reieşea că Evanghelia propovăduia, nici mai mult, nici mai puţin, plecăciunea faţă de bogăţie, dar fetiţa inteligentă înţelegea prea bine că aşa ceva nu e de crezut. În vremea aceea, noi ne aflam întâmplător la Leningrad, şi Tatka a venit în secret la O. M. să afle cine are dreptate: bunica ori mama vitregă şi tatăl ei. Fără îndoială că, începând din aceste zile, ea s-a ataşat de unchiul ei.

Tania moştenise de la tatăl ei nişte relaţii excelente cu vârfurile conducătoare. Ea şi Nataşa, sora ei, au rămas orfane chiar de la începutul revoluţiei, şi s-a îngrijit de ele Enukidze, căruia îi spuneau Abel cel Roşu. În 1937, Enukidze a fost arestat, dar Tania mergea în pas cu timpul şi mi-a spus: ,,Probabil că a făcut el ceva, puterea îi perverteşte pe oameni”. În vremea asta, prinsese aripi şi nu mai avea nevoie de protectori. Ea izbutise chiar să-i depăşească; pentru că ei nu fuseseră în stare să meargă după Stalin, să realizeze toate transformările revoluţionare necesare, la care visase atât de mult răposatul ei tată! Aşa explica Tania arestările vechilor bolşevici şi susţinea din tot sufletul toate acţiunile de masă, de la deschiaburire până la deportarea nobililor din Leningrad şi arestările din 1937. Ca să fie cât mai concretă, cita exemple vii din activitatea institutului său sau a administraţiei de bloc.

Tania era centrul ideologic al casei şi îşi îndeplinea misiunea fără să ridice vocea. Probabil că la fel se purta şi la serviciu; n-am văzut-o în această postură, însă cunoşteam multe ca ea. Singurul lucru ce o necăjea pe Tania era îndărătnicia Tatkăi. Fetiţa învăţase

---

[1] Muzeul Ateismului.

de timpuriu să tacă, şi nu exista forţă în lume care ar fi silit-o să rostească un cuvânt de aprobare a teoriilor Taniei. Prima ciocnire importantă dintre Tatka şi mama vitregă a avut loc în timpul expulzării nobililor, printre care se afla şi Olenka Ciceagova, prietena şi vecina Tatkăi. Tania susţinea că nobilii nu au ce face în oraşul lui Lenin şi nu merită să se smiorcăie pentru deportarea Ciceagovilor. Tatka tăcea. Tania zicea că dată fiind criza actuală de locuinţe, să oferi spaţiu în Leningrad nobililor şi nu muncitorilor este o adevărată crimă. Tatka tăcea. Tania îi spunea că n-a înţeles câtuşi de puţin de ce Tatka îşi alegea prietene atât de nepotrivite: ce poate avea comun ea, crescută în familia lui Evgheni Emilievici şi a Taniei, cu o oarecare domnişoară, fiică de nobili?! Tatka tăcea, dar tot s-a dus la gară s-o petreacă pe Olia. Şi Tania o învinuia pe bunica de prea multă îngăduinţă. Curând însă drama a fost urmată de o farsă.

Tania şi sora ei au fost convocate la comisia de epurare a Leningradului, unde li s-a propus să părăsească oraşul. Deportările se făceau după un anuar: Tot Leningradul, în care Grigoriev figura ca nobil cu titlu personal[1]. Comisia pentru deportări era interesată doar de cuvântul „nobil”, pentru că ei realizau o cifră de plan, iar nobilii adevăraţi erau prea puţini sau, în orice caz, trebuiau căutaţi… Celor două surori le-a venit în ajutor Enukidze-Abel cel Roşu, care în perioada aceea încă nu-şi pierduse influenţa, oricum, pentru o treabă atât de simplă avea destulă putere. „Dreptatea a triumfat!”, mi-a spus Tania când ne- am întâlnit la Moscova. „De ce tatăl tău s-a înscris ca nobil cu titlu personal?

Unii au plătit mită două ruble jumate ca să nu le treacă asta în acte”. „Tatăl meu nu dădea mită din principiu”, a răspuns rece Tania. Iar eu şi Maria Nikolaevna surâdeam răutăcioase şi ne făceam cu ochiul: eram convinse că Grigoriev, progresistul

---

[1] Titlu neereditar acordat unor funcţionari cu merite deosebite în Rusia ţaristă.

neînduplecat, a dorit să se cheme nobil şi s-a folosit, în acest sens, de dreptul ce i-l dădea absolvirea universităţii…

Ştiam dinainte ce primire ne aşteaptă în strada Siverskaia şi ne-am bucurat că Evgheni Emilievici nu era acasă, s-a întors noaptea târziu.

Dimineaţa a jucat scena obişnuită: a cerut să-l luăm cu noi pe bunic. Bătrânul, după vorbele lui Evgheni Emilievici, era o povară grea pentru familia lui, îl nenorocea, îi trăgea pe toţi la fund… O. M. n-a stat la discuţii cu el.

Izbutise să stea de vorbă cu bătrânul şi cu Tatka – O. M. se trezea întotdeauna de dimineaţă – şi să-i recite fetei câteva poezii. Îndată ce Evgheni Emilievici s-a sculat şi a început discuţiile despre bătrân, ne-am luat la revedere şi am plecat. În acel moment, Tania şi-a găsit să ne întrebe de ce am venit la Leningrad. I-am explicat cum am putut, şi ea a rămas tare mirată: „Nu înţeleg de ce doi oameni maturi nu pot să-şi câştige mijloacele de trai!” Am încercat s-o lămuresc că toate mijloacele de existenţă se află în mâinile statului şi el nu permite accesul spre ele celor nevrednici, dar Tania a blamat panica şi scornelile intelectualilor. Ca şi Marietta Şaghinian, ea nu auzise despre arestări. I-am amintit de Abel cel Roşu şi atunci ea a rostit comentariul de care am pomenit… Avea în ea un fel de neclintire, ce amintea de femeile spartane, mama Grahilor, femeile de la „Narodnaia Volia”. Când am plecat i-am spus: „Dacă, într-o noapte, bolşevicii vor fi înlocuiţi cu fasciştii, dumneata nici n-o să bagi de seamă”. Tania a răspuns că aşa ceva nu se poate întâmpla.

Uite aşa a avut loc ultima întâlnire a lui O. M. cu tatăl său şi cu Tatka. Tania îl amuza: „Este aşa cum se cuvine. Doar este bolşevică fără de partid”. Atunci, acest termen era la modă, şi noi toţi, dacă aveam servicii onorabile, eram numiţi bolşevici fără de partid şi ne comportam ca atare. Oameni ca Tania urcau repede pe scara promovărilor până la acea culme care era permisă celor fără

de partid, în instituţii ei reprezentau intelectualitatea democratică, pe care Stalin a dat indicaţii să se sprijine partidul. Ei semănau cu reprezentanţii generaţiilor sacrificate din perioadele prerevoluţionare şi erau necesari şi familiei, şi statului.

Cu Tania m-am revăzut peste vreo douăzeci şi ceva de ani, când a venit, împreună cu Evgheni Emilievici, să se întâlnească cu mine la Şklovski. Fireşte, am întrebat-o ce părere i-a făcut Congresul al XX-lea, dar, în locul ei, a răspuns Evgheni Emilievici. La început, a fost foarte nemulţumită: „Ce-au făcut au făcut… Ce să mai facem atâta tărăboi?” Şi nici n-a vrut să se uite la Hruşciov când a venit la Leningrad şi maşina lui a depăşit-o pe a Taniei pe Nevski Prospekt… „Vă daţi seama – a întors pur şi simplu capul!” Curând însă Tania s-a împăcat cu ideea: într-adevăr, au existat exagerări şi, în sfârşit, dialectica…

În 1938, l-am vizitat pe tatăl lui O. M. aflat pe moarte, alegând, cu ajutorul Mariei Nikolaevna, un moment când Evgheni Emilievici şi Tania nu erau acasă. Bătrânul s-a bucurat de vizita mea. El credea că eu şi Osip putem să-l scăpăm de sărăcie, de singurătate şi de boala cumplită. Nu i-am spus de arestarea fiului mai mare… Ceva mai târziu, Evgheni Emilievici l-a internat în spital, unde a murit de cancer. Medicii l-au chemat printr-o telegramă pe fiul mijlociu de la Moscova. Acesta a reuşit să ajungă doar la înmormântare. După spusele personalului, nimeni, niciodată, nu l-a vizitat pe bătrân la spital. A murit singur. Mi-am amintit povestea Taniei despre cum a murit bunica ei: tăcută, ca un şoricel, s-a retras în cămăruţa ei, dându-şi sufletul uşor, fără zgomot, fără să tulbure liniştea casei nepoatelor ei. Tania repeta deseori această povestire emoţionantă, şi Maria Nikolaevna mă asigura că făcea asta întru luarea-aminte a bunicului şi a ei. Într-adevăr, amândoi au murit fără să-i deranjeze nici pe Evgheni Emilievici, nici pe Tania: bunicul vara – în spital, iar Maria Nikolaevna – în timpul blocadei. Tatka a murit tot în spital, la Vologda, unde a ajuns când s-a deschis drumul din

Leningradul încercuit. Când îşi dădea sfârşitul, lângă ea se afla mătuşa, Sarra Lebedeva. Cu o zi înainte de a muri, Tania a izbutit să ia din spital toate hainele ei. În zilele acelea, toţi trăiau schimbând haine vechi pe pâine, şi Tania a socotit că este corect să folosească puţinul calabalâc al Tatkăi ca să procure pâine pentru ea şi băiatul ei în loc să le îngroape în pământ. Este absolut raţional, dar pe Tatka n-au avut în ce s-o îngroape. Toate astea mi le-a povestit Sarra Lebedeva.

Există o treaptă de sălbăticire când oamenii îşi dau jos toate măştile inventate de societatea ipocrită pentru a ascunde adevărata fire a lucrurilor. Noi însă ne distingeam prin faptul că niciodată nu ne-am scos frumoasa, blinda noastră mască de zi cu zi. Am avut deseori prilejul să cunosc oameni care au făcut carieră numai datorită feţei simpatice şi inteligente, vocii calde şi naive.

Directorul Institutului Pedagogic din Ulianovsk a condus bucuros pogromul din 1953. Când am fost dată afară din institut şi pentru asta au convocat o şedinţă specială de catedră prezidată de director, nu puteam să-mi desprind privirea de la faţa lui: semăna ca două picături de apă cu Cehov şi, bineînţeles, ştiind asta, nu purta, ca toţi oamenii, ochelari, ci pince-nez în ramă de aur. Nu pot să uit expresia feţei lui şi modulaţiile suave ale vocii… Este greu să descrii cum făcea asta şi n-are rost, se va crede că-i vorba de o caricatură… Eu am deschis seria celor izgoniţi, în provincie, ordinul a venit târziu, şi peste câteva zile am auzit de moartea marelui conducător. Am participat la mitingurile de doliu, unde, într-adevăr, toţi plângeau în hohote. O curieră mi-a explicat: „Cum-necum, ne-am adaptat, trăim, nimeni nu ne deranjează… Dar de-acum ce-o să se întâmple?” Directorul n-a izbutit să-şi isprăvească misiunea planificată când Stalin trăia şi de aceea şi-a continuat lucrul după moartea lui: fiecare caz cerea să fie examinat aparte. El a reuşit să dea afară douăzeci şi şase de oameni, şi nu numai evrei, ci şi intelectuali de altă naţionalitate. În timpul persecuţiei profesorului

Liubişcev, biolog, care a luat atitudine împotriva lui Lîsenko, directorul a fost destituit. A fost transferat la un alt institut, şi colaboratorii apreciază foarte mult blândeţea lui şi înfăţişarea cehoviană. Acest om a fost un organizator de pogromuri prin vocaţie, iar epoca noastră ipocrită se folosea intenţionat de el din pricina înfăţişării lui amăgitoare. Acest gen de mimetism era foarte apreciat şi numeroşi naivi au căzut în plasa vocii suave şi a înfăţişării de intelectual.

Amatorii de poezie

Am petrecut la Leningrad două zile. Am dormit la Punini, unde toţi se străduiau să-l înveselească pe O. M. L-au chemat chiar şi pe Andronikov, atunci încă foarte tânăr, care a interpretat cu plăcere în faţa lui O. M. toate scenetele sale. Seara am mâncat, am băut şi am stat de vorbă. Toţi înţelegeau ce ne aştepta, dar nimeni nu voia să strice ultimele noastre clipe de viaţă. Anna Andreevna părea veselă şi zglobie; Nikolai Nikolaevici Punin vorbea tare şi râdea… Am observat însă că obrazul şi pleoapa i se zbăteau din ce în ce mai des.

A doua zi ne-am dus la Stenici, despre care Blok a spus că este un dandi rus. Printre scriitorii sovietici el trecea drept un cinic. Oare nu din pricină că toţi se temeau de limba lui ascuţită? Stenici interpreta şi el scenete, dar de alt gen, altfel decât ale lui Andronikov. Pe la mijlocul anului o mie nouă sute douăzeci şi cinci avea un număr extraordinar: Stenici povestea cât de mult se teme de şefii lui şi cât de mult îi iubeşte, îi iubeşte atât de mult, încât e gata să-i dea haina de blană directorului de la Gosizdat… Această snoavă o povestea tuturor scriitorilor, dar ei o primeau cu destulă răceală. Era mai uşor să-l consideri pe Stenici un cinic care se lăuda cu servilismul său, decât să te recunoşti în personajul reprezentat de el. Cine era, totuşi, Stenici? Un satiric ori un critic?

Stenici a început cu poezie. La Kiev, în 1929, în cafeneaua literară Hlam[1], aflată într-un subsol, el citea versuri satirice, dintre care mulţi au reţinut Şedinţa Sovnarkom-ului[2], în care nu pulsa o realitate comandată, ci una autentică. A încetat să mai scrie versuri, dar a rămas unul dintre cei mai pasionaţi iubitori de poezie. Probabil că putea să devină prozator, eseist, critic, cum este numită în prezent această ciudată profesie, într-un cuvânt – ar fi făcut ceva, dar vremurile nu erau favorabile unor oameni ca el. Cât a trăit, Stenici s-a învârtit printre oameni, a tăifăsuit, a făcut multă gălăgie şi a tradus câte puţin, şi traducerile lui au devenit modele pentru toţi traducătorii de proză. Cum se spune, era un „stilist" şi a găsit o rezonanţă modernă în traducerile din prozatorii americani, într-adevăr, în acest fel şi-a folosit el potentele, simţul acut al epocii, al omului contemporan, al limbii şi literaturii moderne.

Stenici l-a primit pe O. M. cu braţele deschise. O. M. i-a povestit de ce am venit. Stenici a oftat, majoritatea scriitorilor sunt plecaţi, dar mai sunt câţiva pe la casele de la ţară. Fireşte, asta îngreuna strângerea banilor. Soţia lui, Liuba, l-a liniştit. A făgăduit să se ducă la Sestroreţk, şi îndată după-masă, punându-şi o pălărie cochetă, a pornit la drum. Stenici nu ne-a lăsat să plecăm nicăieri şi am rămas să aşteptăm întoarcerea Liubei. La el au venit oameni să ne vadă, printre ei Anna Andreevna şi Volpe, acela pe care l-au dat afară de la redacţia revistei Zvezda pentru că a publicat *Călătorie în Armenia*, ba încă şi cu sfârşitul despre ţarul Şapuh, care n-a primit de la asirian „o zi în plus". Acest final fusese interzis de cenzură. Ziua petrecută la Stenici a fost şi ea „o zi în plus"…

Liuba s-a întors cu prada: puţini bani şi mai multe obiecte de îmbrăcăminte. Printre toate vechiturile astea am găsit două perechi de pantaloni: unii lungi şi largi, alţii – exact măsura lui O. M. Pantalonii imenşi au ajuns la Savelovo, iar acolo au trecut în

---

[1] Vechituri (rus.).
[2] Consiliul Comisarilor Poporului.

posesia cunoscutului nostru, condamnatul de drept comun, cel care ne-a explicat de ce proscrişii zonei de o sută de verste nu trebuie să se stabilească în astfel de locuri ca Alexandrov: „Te iau ca pe spumă”. O. M. n-a avut niciodată o pereche de pantaloni în plus.

Întotdeauna se găsea cineva care nu avea niciuna. Şklovski, atunci, aparţinea tot categoriei de oameni cu o singură pereche de pantaloni, iar Nikita, fiul lui, se pregătea pentru aceeaşi soartă. Odată, mama lui l-a întrebat ce şi-ar dori, dacă ursitoarea lui, ca în basme, ar vrea să-i îndeplinească o dorinţă. Nikita a răspuns fără să stea câtuşi de puţin pe gânduri: „Aş dori ca toţi tovarăşii mei să aibă pantaloni…” În condiţiile noastre, faptul de a renunţa la a doua pereche de pantaloni şi grija pentru tovarăşii care nu aveau deloc caracterizau omul mai bine decât cuvintele şi cu atât mai mult decât scrierile lui: nuvelele, romanele, povestirile, schiţele şi articolele… în general, scriitorii sovietici, după observaţiile mele, sunt oameni duri, dar în prezenţa Liubei, soţia lui Stenici, nu era uşor să refuzi a ajuta un exilat.

Ziua petrecută la Stenici părea liniştită, netulburată, dar realitatea contemporană nu putea să nu dea buzna. Stenici era prieten cu soţia lui Diki. Mai întâi au închis-o pe ea, pe urmă l-au arestat şi pe Diki. Stenici îşi aştepta ursita. El se temea pentru Liuba: ce se va întâmpla cu ea dacă va rămâne singură? Seara a sunat telefonul. Liuba a ridicat receptorul, dar n-a răspuns nimeni şi ea a izbucnit în lacrimi… Ştiam cu toţii că astfel verifică, înainte de a veni cu mandatul, dacă stăpânul este acasă. Pe Stenici nu l-au luat în seara aceea. A trebuit să-şi aştepte ursita până în iarnă. Când ne-am luat rămas-bun pe palier, unde dădeau uşile câtorva apartamente, Stenici, arătându-le pe rând cu degetul, ne-a povestit când şi în ce împrejurări a fost arestat stăpânul fiecăruia. Din două etaje, el rămăsese aproape singurul în libertate, dacă asta poate fi numită libertate. „Acum îmi vine şi mie rândul”, a spus el… La următoarea noastră vizită în Leningrad pe Stenici nu l-am mai găsit,

iar Lozinski, când am trecut pe la el, s-a speriat: „Ştiţi ce s-a întâmplat cu amfitrionul vostru?” Lozinski credea că Stenici a fost arestat pentru că ne-am petrecut ziua la el. Şi a trebuit să plecăm neîntârziat, fără măcar să-i cerem bani. Cred că Lozinski supraestima metodele de urmărire ale organelor noastre de represiune. Ele nu erau deloc interesate de realitate, cu ajutorul unei reţele de turnători permanenţi şi al denunţurilor celor voluntari, ei alcătuiau listele după care se efectuau arestările. Ca să îndeplinească planul, lor nu le trebuiau fapte, ci nume. În cursul anchetei, îşi făceau din mărturiile arestaţilor rezerve împotriva oricărei persoane, chiar şi împotriva celor pe care nici nu aveau de gând să le aresteze. Am auzit de o femeie care a îndurat eroic toate torturile, dar n-a făcut depoziţii împotriva lui Molotov. Lui Spasski i-au cerut depoziţii contra Liubei Ehrenburg pe care n-o văzuse în viaţa lui. El a reuşit să transmită despre asta din lagăr, şi Liuba a fost prevenită fără întârziere. Cred că a anunţat-o Anna Andreevna. Liuba n-a crezut: „Cine este acest Spasski? Eu nu-l cunosc…” Era încă naivă, dar pe urmă a înţeles totul.

În beciurile temniţelor creşteau şi se umflau dosarele lui Ehrenburg, Şolohov şi Alexei Tolstoi, pe care nici nu se gândeau să-i atingă. Zeci, dacă nu sute, de oameni erau trimişi în lagăr sub acuzaţia de complot în fruntea căruia se aflau Tihonov şi Fadeev. Printre ei se afla şi pomenitul Spasski. Născociri barbare, acuzaţii monstruoase – totul devenea scop în sine, şi lucrătorii organelor excelau în aşa ceva, delectându-se, cu despotismul lor. Principiul de bază al anchetei rămânea ceea ce ne spusese la sfârşitul anilor douăzeci fratele lui Furmanov: „Arestat să existe, că acuzaţii vom găsi…”

În ziua când ne aflam la Stenici, numele lui se şi afla pe listele celor care trebuiau arestaţi, pentru că numărul lui de telefon figura în agenda lui Diki. Şi asta era de ajuns, nu mai era nevoie de alte informaţii. Principiile şi scopurile terorii în masă se deosebesc în

mod radical de misiunile obişnuite ale organelor de securitate. Teroarea este un mijloc de intimidare. Pentru a cufunda ţara într-o stare de spaimă continuă, trebuie ca numărul victimelor să atingă o cifră astronomică şi pe fiecare scară să fie „curăţate” câteva apartamente. Ceilalţi locatari ai blocului, străzii, oraşului pe unde a trecut mătura vor fi până la sfârşitul vieţii cetăţeni exemplari. Nu trebuie însă uitate generaţiile tinere, care nu mai cred în părinţii lor şi, în mod sistematic, purificările trebuie reînnoite. Stalin a avut o viaţă lungă şi a urmărit ca, din când în când, valurile terorii să crească în intensitate şi anvergură. Însă adepţii terorii uită întotdeauna un lucru: toţi nu pot să fie ucişi şi în mulţimea înfricoşată, pe jumătate nebună, se va găsi măcar un martor.

La prima venire la Leningrad am fost să-l vedem şi pe Zoşcenko, la Sestroreţk sau Razliv. Zoşcenko era bolnav de inimă, dar avea ochi excelenţi. Pravda i-a comandat o povestire, şi el a scris despre soţia poetului Kornilov cum îşi caută de lucru şi este alungată de peste tot ca soţie de puşcăriaş.

Fireşte, povestirea n-a fost publicată, dar în perioada aceea numai Zoşcenko putea să îndrăznească un astfel de gest. Surprinzător, atunci n-a păţit nimic, dar i s-a trecut la socoteală, fără doar şi poate, şi a plătit pentru toate deodată.

Am plecat la gară de la Punin şi Ahmatova. Mergeam cu ultimul tren şi am pornit de acasă după douăsprezece, şi în acest „miez de noapte albastru” oraşul i s-a părut Annei Andreevna a nu mai fi „*O capitală europeană Cu premiu-ntâi la frumuseţe, Ci o etapă spre Enisei, Un prim popas spre Cita, Spre Işim, spre Irghizul secat, Spre vestitul Akbasar, Oprire înainte de orăşelul Svobodnîi, De putoarea laviţelor putrede. – Aşa mi s-a părut acest oraş în noaptea aceea albastră, El, cel cântat de întâiul poet, Şi de noi, cei greşiţi, şi de tine*”. Ce i s-o fi părut ei aici atât de extraordinar? Şi nouă ni s-a părut la fel. Chiar aşa era, doar că exilul în aceste locuri relativ populate fusese aproape întrerupt.

Liuba Stenici mi-a povestit un episod pe care îl uitasem: la gară, O. M. s-a apropiat de un palmier care creştea într-un hârdău, a agăţat ceva de el şi a spus: „Arabul nomad în pustiu…”

Prima noastră venire la Leningrad ne-a dat un răgaz de trei luni. Spre primăvară, înainte de plecarea la Samatiha, ne-am decis să tragem din nou o raită prin Leningrad. De data asta n-am avut succes. Dimineaţa am trecut pe la Anna Andreevna. Ea i-a recitat lui O. M. poezia adresată lui despre poeţii care cântă capitala europeană. Asta a fost ultima întâlnire a Annei Andreevna cu O. M. Nu s-au mai văzut niciodată: ne înţeleseserăm să ne întâlnim la Lozinski, dar am fost nevoiţi să plecăm neîntârziat de la el. Ea nu ne-a mai găsit. Pe urmă am plecat fără să mai rămânem peste noapte, reuşind abia în ultima clipă să ne luăm rămas-bun prin telefon.

După ce am ieşit de la Lozinski, am rămas multă vreme în stradă: nu ştiam încotro s-o apucăm. Oare să mergem la Marşak?

Samuil Iakovlevici ne-a întâmpinat cu o voce atât de melodioasă, încât O. M. nici n-a adus vorba de bani. S-a înfiripat o discuţie literară. O. M. a recitat câteva poezii scrise la Voronej. Marşak a oftat; nu i-au plăcut poeziile: „Nu reiese cu cine vă întâlniţi, cu cine discutaţi… în epoca lui Puşkin…” „Auzi, ce voia!” mi-a şoptit O. M., şi ne-am spus la revedere. Pe urmă am mers la alt scriitor, dar nu l-am găsit acasă. Am aşteptat îndelung şi l-am întâlnit în stradă. O. M. i-a cerut bani, dar scriitorul a zis că nu are: a cheltuit toţi banii cu construcţia vilei din afara oraşului…[1] Până acum nu ne mai refuzase decât Selvinski. Celui de-al doilea nu i-aş da numele, eu cred că refuzul lui este o întâmplaru, pur şi simplu o neînţelegere. Era un om foarte cumsecade; întotdeauna ceream ajutor ultimilor intelectuali autentici disimulaţi, iar scriitorul leningrădean era şi intelectual, şi iubitor de poezie, dar în clipa aceea i-a întunecat

---

[1] E vorba de Kaverin. El mi-a citit Memoriile şi a spus: „Nu trebuia să vă amintiţi despre asta” (n.a.).

Dumnezeu minţile şi s-a transformat într-un membru al Uniunii Scriitorilor…

În ultimele zile înainte de plecarea noastră la Samatiha, O. M. mi-a spus: „Trebuie să mergem să-i cerem bani lui Paustovski”. Noi nici nu-l cunoşteam şi m-am arătat foarte mirată. „O să ne dea”, m-a liniştit O. M. Recent i-am povestiţi despre asta bătrânului Paustovski. „Şi de ce n-aţi venit?” m-a întrebat el necăjit. „N-am mai apucat. O. M. a fost arestat”, i-am explicat eu lui Konstantin Gheorghievici. El s-a liniştit. „Dacă Mandelştam ar fi venit, mi-aş fi întors buzunarele pe dos”, a spus el râzând încetişor. Nu mă îndoiesc că ne-ar fi dat: el era un tipic intelectual autentic, disimulat, acum însă nu mai era nevoie să se ascundă.

De curând mi-a ajuns la urechi o bârfă: un mare funcţionar literar[1] întreba mirat ce fel de om era acest Mandelştam care împrumuta bani şi nu-i mai dădea înapoi… Era clar că nu-i plăcea Mandelştam… în tinereţea lui uşuratică, poate că O. M., într-adevăr, nu-şi înapoia datoriile, dar funcţionarul, pe atunci nici nu se născuse. Iar ceea ce s-a întâmplat în epoca stalinistă nu se poate numi „împrumut”. Era cerşetorie pe faţă, la care a fost obligat de stat, adică de viaţa care în presă era numită – fericită. Cerşetoria nu era latura cea mai proastă a acestei vieţi.

Eclipsa

„Cine are nevoie de acest regim blestemat!”, a rostit Liova Bruni, înmânându-i lui O. M. bani pentru călătoria la Malîi Iaroslaveţ. În toamnă s-a pus problema să ne mutăm din Savelovo, şi din nou am început să studiem harta împrejurimilor Moscovei. Liova ne-a recomandat Malîi Iaroslaveţ. Acolo construise o izbă pentru soţia şi copiii fratelui său Nikolai, preot, apoi constructor de avioane. În

[1] Orlov (n.a.)

1937, de-abia eliberat din lagăr, a fost condamnat a doua oară „pentru o crimă săvârşită în lagăr”, cum se spunea pe atunci. Cu alte cuvinte, devenise „recidivist”, fără să iasă în libertate măcar o clipă.

Expulzaţi din Moscova, Nadia Bruni şi copiii locuiau de câţiva ani în Malîi Iaroslaveţ. Trăiau din ce le oferea grădina de zarzavat, căci pentru vacă Liova n-a mai avut bani: Liova avea de întreţinut propria familie, destul de numeroasă, precum şi familia fratelui. El însuşi, pesemne, chiar în zile liniştite, nu ajungea să mănânce după foamea lui: era o viaţă pe bază de cartofi, şi, curând după război, a murit de inaniţie. Asta se întâmpla cu intelectualii autentici. Pe Liova îl iubea toată lumea. El a continuat să trăiască şi să fie om în pofida tuturor încercărilor pe care i le trimitea soarta. Căci cei mai mulţi dintre noi nu trăiesc cu adevărat până la sfârşitul vieţii, ci doar se ascund, aşteptând nu se ştie ce, şi supravieţuiesc de la o zi la alta.

Toamna se întunecă devreme. În Malîi Iaroslaveţ nu era luminată decât gara. Mergeam în sus pe străzile alunecoase din pricina noroiului şi pe drum n-am observat nici un felinar, nici o fereastră luminată, nici un trecător. De vreo câteva ori a trebuit să batem la ferestre străine, ca să aflăm drumul cel bun. La bătaia noastră în fereastră apărea câte un chip desfigurat de spaimă. Dar, când întrebam pe unde trebuie s-o luăm, să ajungem la adresa ce o căutam, cu omul de la fereastră se petrecea o adevărată metamorfoză: trăsăturile feţei se destindeau, apărea un zâmbet şi cu o amabilitate neobişnuită ne dădeau explicaţii amănunţite. Când, în sfârşit, am ajuns la destinaţie, Nadia Bruni, ascultând povestea noastră despre ce se întâmpla cu localnicii când băteam la geam, ne-a spus că, în ultimele săptămâni, în Malîi Iaroslaveţ s-au înmulţit arestările. Erau arestaţi atât localnici, cât şi exilaţi, şi oamenii erau speriaţi, stăteau ascunşi. În timpul războiului civil, oamenii nu aprindeau lumina în case ca să nu atragă atenţia bandelor de

tâlhari: dacă vin atraşi de lumină… în oraşele ocupate de nemţi, de asemenea, stăteau pe întuneric. În 1937, o fereastră aprinsă nu însemna nimic: arestările nu se făceau în mod arbitrar, ci cu mandat. Şi totuşi oamenii se culcau mai devreme numai să nu aprindă lampa. Acţiona, fără îndoială, instinctul primitiv: într-o gaură întunecoasă eşti mai în siguranţă decât la lumină. Cunosc şi eu acest sentiment: când aud o maşină oprindu-se lângă casă, îmi vine să sting lumina…

Orăşelul nocturn ne-a speriat atât de rău, încât, după noaptea petrecută la Nadia Bruni, a doua zi am fugit la Moscova. Nu ne-am folosit de sfatul lui Liova: îţi trebuia forţa morală a modestei şi tandrei Nadia Bruni ca să poţi suporta această spaimă care se lăsase ca un văl peste oraş. Ar fi mai exact să spun – peste toată ţara, dar în sate şi în marile oraşe aceasta se simţea mai puţin.

Următorul consultant a fost Babel. Mi se pare că el n-a locuit niciodată în casele Uniunii Scriitorilor, întotdeauna căuta ca locuinţa lui să fie altfel decât a altora. L-am găsit cu greu într-o clădire sofisticată. Ţin minte vag că în această clădire parcă locuiau nişte străini, iar Babel închinase la ei un apartament la etajul întâi. Dar poate că ne-a spus aşa, ca să ne impresioneze. Îi plăcea foarte mult să uluiască oamenii… Căci de străini lumea se ferea ca de foc: pentru cel mai mic contact cu ei zburau capete. Cine ar fi îndrăznit să se stabilească la străini? Nici până astăzi nu mi-am revenit din mirare şi nu ştiu ce era de fapt.

Babel, ori de câte ori ne întâlneam, găsea întotdeauna un prilej să ne surprindă cu ceva.

I-am povestit despre necazurile noastre. Discuţia a fost lungă, iar el ne asculta cu un interes deosebit. Felul cum îşi întorcea capul, gura, bărbia şi mai ales ochii lui Babel exprimau întotdeauna curiozitatea. Rareori întâlneşti la adulţi asemenea privire, plină de curiozitate nedisimulată. Aveam impresia că principala forţă motrice a lui Babel este curiozitatea frenetică cu care observa viaţa şi

oamenii.

Babel ne-a hotărât repede soarta, el se pricepea să ia taurul de coarne.

„Mergeţi la Kalinin, a zis el. Acolo se află Erdman. Are pe lângă el nişte băbuţe care ţin foarte mult la el. Babel, fireşte, se referea la nişte băbuţe tinere, şi cuvintele lui însemnau: Erdman nu se stabileşte într-un loc rău, admiratoarele lui nu l-ar fi lăsat. Babel socotea că „băbuţele„ lui Erdman pot fi folosite, în caz de nevoie, şi pentru noi, de pildă să ne găsească o cameră… Pentru asta sunt de ajuns şi „băbuţele” locale… Totuşi, Babel a supraapreciat puterea lui Erdman asupra „băbuţelor”… La Kalinin n-am văzut niciuna. De fapt, cred că Erdman se ducea la ele. Cine cunoaşte însă inimile femeilor?

Babel ne-a promis că ne procură a doua zi bani pentru călătorie, şi discuţia a apucat-o pe alt făgaş. Ne-a povestit că se întâlneşte şi bea numai cu miliţieni. În ajun, băuse cu unul dintre miliţienii importanţi din Moscova, şi acela, îmbătându-se, i-a explicat că cine va ridica sabia de sabie va muri. Într-adevăr, mai-marii miliţiei dispăreau unul după altul… Ieri l-au ridicat pe cutare, cu o săptămână în urmă… „Astăzi eşti viu, dar mâine dracu' ştie ce se poate întâmpla…”

Cuvântul „miliţian” era, bineînţeles, un eufemism. Ştiam că Babel vorbeşte de cekişti, dar printre tovarăşii de beţie se aflau, mi se pare, şi nişte ofiţeri de miliţie adevăraţi.

O. M. s-a interesat de ce Babel este atras de „miliţieni”. Ca să cunoască maşina care distribuie moartea? S-o pipăie cu degetele? „Nu, a răspuns Babel. Cu degetele n-o s-o ating, ci doar o să adulmec, să văd a ce miroase…”

Se ştie că printre „miliţienii” pe care îi frecventa Babei se afla şi Ejov.

După arestarea lui Babel, Kataev şi Şklovski se văitau, pretinzând că Babel îl frecventa pe Ejov, de frică, dar nu i-a ajutat la

nimic, iar Beria tocmai pentru asta l-a arestat. Sunt convinsă că Babel îl frecventa nu din laşitate, ci din curiozitate: să adulmece, să vadă a ce miroase.

Tema: „Ce o să se întâmple cu noi mâine” era mereu prezentă în discuţiile noastre. Babel, prozator, o punea mereu la persoana a treia, în gura „miliţienilor”. O. M., însă, o trata cu tăcere: el ştia prea bine ce îi va aduce ziua de mâine. O singură dată n-a mai putut răbda şi a explodat: întâlnindu-l, întâmplător, pe stradă, pe Şervinski, un om absolut străin nouă, O. M. a început brusc să-i explice că „situaţia lui nu mai poate să continue astfel…”

„Sunt mereu sub ochii lor. Ei habar n-au cum să procedeze cu mine. Înseamnă că vor să mă aresteze…” A fost o ieşire scurtă, ca o explozie. Şervinski a ascultat fără să scoată o vorbă. După moartea lui O. M. am mai avut prilejul să mă întâlnesc cu el, dar nu mi-a amintit niciodată de această discuţie. Nu m-aş mira dacă ar fi uitat: se întâmplă să mai uităm de lucrurile neplăcute – erau atât de multe…

O felie de viaţă

Babel nu era singurul care îl cunoştea pe Ejov, se pare că îl cunoşteam şi noi. Acel Ejov, cu care am fost în 1930 la Suhumi, la vila guvernamentală, semăna uimitor cu Ejov din fotografiile şi portretele anului 1937, şi această asemănare este deosebit de izbitoare în fotografia unde este reprezentat radios când Stalin îi întinde mâna să-l felicite pentru decoraţia acordată de guvern.

Ejov cel din Suhumi parcă şchiopăta şi el, şi ţin minte cum Podvoiski, căruia îi plăcea să dea lecţii de morală pe tema ce este adevăratul bolşevic, îmi dădea exemplu, mie, o trândavă, pe „Ejov al nostru”, care dansa *ruseasca* cu tot piciorul lui bolnav, ba parcă în ciuda lui… Ejovi sunt însă mulţi şi nu-mi vine să cred că am avut norocul să-l vedem pe legendarul comisar al poporului la începutul

scurtei, dar strălucitei sale cariere. Nu poţi să-ţi închipui că ai stat la masă, ai mâncat, ai băut şi ai vorbit cu omul care a manifestat o asemenea dorinţă de a ucide, care a spulberat, nu în teorie, ci în practică, toate premisele umanismului.

Ejov cel din Suhumi era un om modest şi destul de agreabil. Încă nu se deprinsese cu maşina, de aceea nu o considera privilegiul său exclusiv, la care nu cutează să aspire un om obişnuit. Îl rugam uneori să ne ducă în oraş şi nu ne-a refuzat niciodată. Fiindcă, la vila guvernamentală, maşinile constituiau o problemă. La vila noastră urcau mereu maşinile Sovnarkom-ului din Abhazia. Copiii activiştilor de la Comitetul Central care se odihneau aici îi alungau pe copiii murdari ai personalului de serviciu de lângă maşini, care, de drept, le aparţineau doar lor, căci erau născuţi din activişti importanţi, şi se aşezau mândri în ele. Într-o zi, O. M. i-a arătat Toniei, soţia lui Ejov, şi altei cucoane de la Comitetul Central scena izgonirii „murdarilor”. Femeile au poruncit copiilor să se mai strângă puţin şi să-i lase şi pe ceilalţi în maşină. Erau tare necăjite că odraslele lor încalcă tradiţiile democratice ale părinţilor, şi ne-au povestit că i-au dat la aceleaşi şcoli şi nu-i îmbracă deloc mai bine decât sunt îmbrăcaţi colegii lor, „ca să nu se rupă de popor”. Deocamdată, copiii se pregăteau să cârmuiască poporul, dar pe mulţi dintre ei îi aştepta o altă soartă.

Dimineaţa, Ejov se trezea înaintea tuturor să taie trandafiri pentru o tânără specialistă în teoria literaturii, prietena lui Bagriţki, căreia îi făcea curte. În urma lui se scula Podvoiski, care se grăbea şi el să taie trandafiri pentru soţia ofensată a lui Ejov. Acesta era un dar pur cavaleresc, cum comentau locatarii vilei guvernamentale, pentru că Podvoiski era un familist exemplar şi nu făcea curte altor femei, ci doar soţiei proprii. Celelalte cucoane, pe care nu le curta nimeni, îşi împodobeau singure camerele cu buchete de flori şi comentau comportamentul romantic al lui Podvoiski.

Tonia Ejova – cred că Tonia o chema – îşi petrecea zilele în

şezlong, pe terasa aflată vizavi de vilă. Chiar dacă o îndurera purtarea soţului, ea nu lăsa să se vadă: Stalin încă nu începuse să consolideze familia. „Unde-i tovarăşul dumitale?” mă întreba ea când eram singură. Prima oară nu mi-am dat seama că este vorba de O. M. În cercul lor se mai păstrau încă obiceiurile din perioada clandestinităţii, când soţul era, în primul rând, tovarăş. Tonia citea *Capitalul* şi tot ea şi-l povestea cu jumătate de voce. Era supărată pe soţia lui Kosior, o femeie plină de viaţă şi inteligentă, pentru că făcea echitaţie în compania unui muzician tânăr şi cam obraznic, care culegea folclor abhaz. „Toţi îl cunoaştem pe Kosior, zicea Tonia. El este tovarăşul nostru… Dar cine-i bărbatul acesta? Ar putea să fie un spion!” Toţi dezaprobau nesocotinţa lui Lakoba, care a cazat un străin într-o vilă atât de importantă. Probabil că prezenţa oricărui nemembru de partid în această vilă stârnea comentarii printre cei „de-ai noştri”, dar Lakoba nu dădea nimănui socoteală, pentru că vila aparţinea Sovnarkom-ului din Abhazia, adică lui. Am auzit şuşotindu-se că ar trebui să se centralizeze distribuirea biletelor la locurile de odihnă ale partidului…

Alături de noi, într-o odăiţă de la etajul doi, locuia un membru al Comitetului Central din generaţia veche, un leton foarte inteligent. El se ţinea deoparte de ceilalţi, se purta reţinut cu toţi şi nu discuta decât cu O. M. Deseori sesizam note de nelinişte în vorbele lui şi ne întrebam de ce. *Cea de a patra proză*, cartea lui O. M., fusese scrisă, şi noi ştiam că în domeniul literaturii treburile stau prost, dar letonul nostru nu se ocupa cu literatura, el era unul dintre activiştii de partid aflaţi la conducere, nu era acuzat de nici o deviere – atunci de unde această nelinişte şi teama care se strecura veşnic în discuţii: ce va fi mâine? Mai multe nu ştiu despre el, dar nu putea să nu participe la „Congresul învingătorilor”[1] şi nu este greu să ghicim ce s-a întâmplat cu el: nu întotdeauna Dumnezeu ne dă mintea cea

[1] Congresul PCUS din 1934. Majoritatea participanţilor au fost exterminaţi în timpul terorii din 1937.

de pe urmă.

Seara, îşi făcea apariţia Lakoba să joace biliard şi să stea de vorbă cu oaspeţii veniţi la odihnă, în sufragerie, lângă pian. Această vilă cu oaspeţi de seamă era singurul loc unde putea să evadeze, să se distreze şi să vorbească deschis, de la om la om. Odată, Lakoba ne-a adus un pui de urs pe care i-l dăruiseră muntenii. Podvoiski a luat ursuleţul în camera sa, iar Ejov l-a dus la Moscova, la Grădina Zoologică. Lakoba ştia să amuze oamenii cu poveşti interesante. Ne-a povestit despre strămoşul lui care s-a dus pe jos la Petersburg să-l invite pe duşmanul său de moarte, cred că prinţul Şervaşidze, la un ospăţ, acasă, la Suhumi. Şervaşidze a crezut că asta va pune capăt vrăjmăşiei crunte şi a acceptat invitaţia. Pentru credulitatea sa a plătit cu viaţa.

O. M. a fost profund impresionat de povestirea lui Lakoba, avea senzaţia că există un subînţeles. Am aflat că, în 1937, Lakoba nu mai era în viaţă. A fost înmormântat la loc de cinste, un fel de zidul Kremlinului din Abhazia, dar Stalin, înfuriat nu se ştie de ce pe defunct, a ordonat să-i fie dezgropate rămăşiţele pământeşti şi distruse. Dacă varianta este adevărată, trebuie să ne bucurăm pentru Lakoba că a izbutit să moară la timp. Lakoba este cel care ne-a invitat la vila guvernamentală pentru că am venit cu hârtie de la Comitetul Central să ne odihnim înainte de călătoria în Armenia. Dintre scriitori aici mai erau Bezîmenski şi Kazin, şi amândoi se simţeau cu totul la locul lor, ceea ce nu se putea spune despre noi.

În ziua morţii lui Maiakovski ne plimbam prin grădină cu un georgian elegant şi semeţ, de meserie tehnician radio. Locatarii vilei se strânseseră în sufragerie să se distreze. Seara, de obicei, cântau şi dansau ruseasca, dansul preferat al lui Ejov. Însoţitorul nostru a spus: „Comisarii poporului georgieni n- ar fi dansat în ziua morţii unui poet naţional georgian”. O. M. mi-a făcut semn: „Du-te şi spune-i lui Ejov…” Am intrat în sufragerie şi am transmis cuvintele georgianului lui Ejov, roşu la faţă şi plin de voie bună. Dansul a fost

întrerupt, dar, în afară de Ejov, nimeni n-a priceput de ce… Cu vreo câţiva ani mai înainte, în 1923, O. M. l-a ţistuit pe Vîşinski, care vorbea şi râdea tare în vreme ce un tânăr poet recita versuri. Asta s-a întâmplat la sanatoriul Ţekubu. Nu puteam suferi sanatoriile şi casele de odihnă, însă din când în când mergeam într-unui dintre ele, dacă altundeva nu aveam unde. Nu ştiu de ce, dar ele miroseau întotdeauna a moarte.

Sinucigaşul

Cine îşi dădea seama de faptul că refuzul de bunăvoie la umanism, în orice scop ar fi fost, nu duce la nimic bun? Cine ştia că ne angajăm pe un drum fatal, proclamând că „totul ne este permis"? Ştia doar un grup de intelectuali, dar nimeni nu îi asculta. În prezent sunt acuzaţi de „umanism abstract", iar în anii douăzeci râdea de ei oricine. Ei nu erau la modă. Li se zicea „intelectuali debili" şi li se făceau caricaturi. Li se mai ataşa încă un epitet: „lipsiţi de voinţă". „Debilii" şi cei „lipsiţi de voinţă" nu-şi găseau locul printre partizanii societăţii „noi", care nu aveau mai mult de treizeci de ani. Sarcina numărul unu consta în a-i ridiculiza în literatură. Această sarcină şi-au asumat-o Ilf şi Petrov[1].

Timpul a şters specificul acestor personaje literare şi nimănui astăzi nu-i mai trece prin cap că bietul idiot care se ţine scai de nevasta care l-a părăsit trebuie să tipizeze trăsăturile principale ale intelectualului. Cititorul anilor şaizeci, parcurgând opera nemuritoare a celor doi tineri năstruşnici, nu va înţelege cine este ţinta satirei lor şi de cine îşi bat joc. Ceva asemănător s-a întâmplat şi cu o scriere mult mai profundă: Sinucigaşul lui Erdman, piesă care l-a încântat pe Gorki şi a încercat s-o pună în scenă Meierhold… în concepţia sa iniţială, piesa prezintă o gloată de intelectuali prăpădiţi, acoperiţi

[1] În romanul Douăsprezece scaune.

cu măşti dizgraţioase, care asaltează un om care s-a gândit să se sinucidă. Ei încearcă să folosească moartea lui în scopurile lor, adică să protesteze împotriva dificultăţilor existenţei lor, de fapt, împotriva impasului care îşi are sursa în incapacitatea de a-şi găsi locul în societatea cea nouă. Dar instinctul sănătos al vieţii învinge şi cel ce plănuise să se sinucidă, cu toate că în cinstea lui s-a organizat un bachet de adio şi se rostesc discursuri liberale, se hotărăşte să trăiască fără a se sinchisi de corul măştilor care îl împingeau la moarte.

Erdman, un artist adevărat, n-a putut să se abţină să nu introducă note de adevărat tragism în scenele polifonice cu măştile micilor-burghezi – aşa le plăcea să le spună intelectualilor, iar „discuţiile mic-burgheze” însemnau cuvintele care exprimau nemulţumirea faţă de ordinea existentă. Astăzi, când oricine ştie şi nu se jenează să spună deschis că nu se mai poate trăi, lamentaţiile măştilor sună precum un cor de umbre chinuite. Refuzul eroului de a se sinucide capătă şi el o semnificaţie nouă: viaţa este detestabilă şi insuportabilă, dar trebuie să trăieşti pentru că viaţa e viaţă… Oare Erdman conştient a dat o asemenea rezonanţă ori scopul lui a fost mai simplu? Nu ştiu. Cred că în proiectul iniţial – antiintelectual şi anti mic-burghez – s-a strecurat şi tema omenească. Piesa vrea să ne spună de ce am rămas în viaţă, deşi totul ne împingea la sinucidere.

Erdman însă s-a autocondamnat la tăcere, ca să-şi păstreze viaţa.

La Kalinin, locuia într-o cămăruţă îngustă, unde încăpeau doar un pat şi o măsuţă. Când am venit noi, era întins pe pat: nu se putea face altceva decât ori să stai întins pe pat, ori să te aşezi pe unicul scaun. S-a sculat degrabă şi ne-a condus la periferia oraşului, unde particularii, în casele proprietate personală, mai închiriau câte o cameră. Ne vizita destul de des, însă întotdeauna fără coautorul şi antipodul său, Mișa Volpin. Venea, pesemne, în

zilele când Mișa era plecat la Moscova.

Cum se ştie, Erdman a fost luat pentru fabulele pe care Kacealov a făcut imprudenţa să le recite la o serată de la Kremlin, cu alte cuvinte – în acel cerc cu care am locuit noi în vila guvernamentală din Suhumi, unde însoţitorul soţiei lui Kosior a fost numaidecât bănuit de spionaj… În aceeaşi seară toţi persiflanţii au fost arestaţi şi exilaţi, iar Mișa Volpin n-a nimerit în exil, ci în lagăr: după câte ştiu eu, avea socoteli mai vechi cu organele, încă de pe când era un băieţandru… Se spune că Erdman semna scrisorile către mama sa „mamin sibiriak”[1] şi a compus o fabulă de adio:

„Odată Ghepeu-ul la Esop s-a prezentat,
Şi pe bătrân de cur l-a apucat.
Morala aici este indiscutabilă:
Nu mai avem nevoie de fabule! ”

Acesta era programul de viaţă al lui Erdman, şi n-am mai auzit nimic de la el, nici fabule, nici glume – omul acesta a amuţit. Spre deosebire de O. M., care îşi apăra dreptul la „buzele fremătânde”, Erdman şi le- a încuiat pe ale sale cu lacătul. Uneori se apleca spre mine şi îmi povestea subiectul unei piese pe care hotărâse dinainte să n-o scrie. Una dintre piesele nescrise era structurată pe alternarea limbajului firesc cu cel oficial, în ce moment un funcţionar, care a stat la serviciu numărul de ore cuvenit, schimbă cuvintele, gându-rile şi sentimentele oficiale cu cele naturale, general umane?

Ulterior, despre asta a scris Iaşin.

Aflând de arestarea lui O. M., Erdman a rostit ceva greu de

---

[1] Siberianul mamei” (rus.).
Dmitri Narkisovici Mamin-Sibiriak (1852 - 1912) a fost un prozator rus, cunoscut pentru romanele și povestirile sale care descriu viața din zona Munților Ural.

desluşit, de genul: „Dacă arestează astfel de oameni…” – şi a ieşit cu mine să mă conducă.

În timpul războiului, când am fost evacuaţi la Taşkent, la uşa fratelui meu au bătut doi militari. Unul era Erdman, celălalt Volpin, căruia nu-i tăcea gura o clipă. Vorbea despre poezie: poezia trebuie să fie interesantă, îmi place să-l citesc pe Maiakovski, îmi place să-l citesc pe Esenin, nu-mi place s-o citesc pe Ahmatova… Volpin era elevul LEF-ului şi – știa ce îl interesează şi ce-i place. Erdman tăcea şi bea. Apoi s-au ridicat şi au urcat la Ahmatova, care locuia cu un etaj mai sus.

Uneori îi întâlnesc pe Erdman şi Volpin la Ahmatova. Când mă vede, Erdman zice: „Dumneavoastră eraţi? Îmi face plăcere să vă întâlnesc”. După care bea şi tace. Vorbeşte Volpin. Ei lucrează împreună şi se pare că le merge bine.

Într-o vară, se afla la Tarusa actorul Garin. El se plictisea şi se plângea de teatrul contemporan. Seara se încingeau discuţiile: în ce sferă treburile merg mai prost – în literatură, teatru, pictură sau muzică? Fiecare îşi apăra domeniul şi susţinea că el ocupă locul cel mai de frunte în ceea ce priveşte decăderea. Odată, Garin ne-a citit *Sinucigaşul* lui Erdman, piesă care nu văzuse scena, şi am observat că sună altfel: acum am să vă povestesc, pare a zice autorul, de ce nu v-aţi spart capul şi continuaţi să trăiţi…

Însă atacurile împotriva intelectualilor continuă. Această tendinţă este o moştenire a deceniului al treilea şi trebuie să i se pună capăt.

Mulţi se vor supăra de cele ce am spus în treacăt despre *Douăsprezece scaune*. Eu însămi am râs şi râd când citesc anumite episoade cu şarlatani şi exclam cu admiraţie cum au îndrăznit autorii să scrie că Ostap Bender, împreună cu alţi escroci din Odessa, intrând în vagonul scriitorilor care mergea pe linia de curând inaugurată a Turksib[1] -ului, s-a amestecat printre confraţii

[1] Calea ferată turkestano-siberiană. Vestitorul unei vieţi noi

săi de condei şi a făcut toată călătoria fără să fie recunoscut şi demascat. Dar e păcat să râzi de nişte oameni aflaţi într-o casă gata să se dărâme, care, fireşte, s-au sălbăticit, iar femeile lor care mai aveau cât de cât un preţ pe piaţă nu puteau să nu-i părăsească. Este foarte uşor să râzi de cel doborât la pământ.

Vestitorul unei vieți noi

Trebuie să mărturisesc că sunt de un optimism incorigibil: aidoma celor care la începutul secolului credeau că viaţa trebuie, este obligată, nu îndrăzneşte să nu fie mai bună decât a fost în secolul al nouăsprezecelea, tot aşa şi eu în prezent sunt absolut convinsă că noi ne aflăm astăzi în ajunul victoriei depline a umanismului şi a valorilor umane. Asta se referă atât la dreptatea socială, cât şi la cultură şi la orice doriţi dumneavoastră. Optimismul meu nu poate fi clintit nici de experienţa cumplită a primei jumătăţi a secolului nostru nebun. Mai degrabă invers: ceea ce am trăit noi va trebui să-i ferească pe oameni de multe teorii, ademenitoare la prima vedere, care afirmă că scopul scuză mijloacele şi că „totul este permis"… O. M. m-a învăţat să cred că istoria este verificarea căilor binelui şi răului. Noi am verificat căile răului. Oare o să vrem să ne întoarcem la ele? Oare nu se află printre noi voci puternice care să vorbească despre conştiinţă şi despre bine? Eu cred că ne aflăm în pragul unei ere noi şi eu receptez simptomele unei noi concepţii despre lume. Ele sunt puţine. Sunt aproape insesizabile. Totuşi există. Din păcate, aproape nimeni nu-mi împărtăşeşte credinţa şi optimismul. Oamenii care ştiu să deosebească binele de rău aşteaptă mai degrabă o recidivă a nenorocirilor şi fărădelegilor. Înţeleg că există posibilitatea recidivelor, dar, în general, drumul este fără obstacole. Care dintre. Noi are dreptate? Viaţa ne va arăta

şi, poate, ne-a şi arătat câte ceva[1].

Trebuie, bineînţeles, să fac o menţiune: eu nu aştept nici un triumf special al binelui. Este vorba de cu totul altceva: pe mine mă interesează ideile directoare şi nu lacrimile de crocodil ale viitorilor jandarmi. Nu-i vorba de ei.

Noi am fost martorii triumfului voinţei răului după ce valorile umanismului au fost supuse denigrării şi prefăcute în praf şi pulbere. Cauza rezidă, probabil, în faptul că ele, adică valorile, nu au fost fundamentate pe nimic în afară de admiraţia intelectului uman. Cred că acum ele ar trebui să aibă temeiuri mai solide măcar pentru că fără să vrem ne reexaminăm experienţa şi observăm greşelile şi crimele trecutului. Astăzi, tentaţiile trecutului s-au stins: Rusia a salvat cândva cultura europeană creştină de tătari, acum o salvează de raţionalism şi de consecinţa lui -voinţa răului. Şi pentru asta a plătit cu multe sacrificii. Pot eu oare să cred că au fost deşarte?

Am un prieten, este foarte tânăr, dar inteligenţa şi tristeţea nu sunt pentru vârsta lui. Dintre toţi poeţii, cel mai mult îl preţuieşte pe Blok pentru că a presimţit dispariţia culturii ruse. Acest admirator al lui Blok mă ironizează pentru că văd totul prin ochelari roz de bunică. După opinia lui, cultura, cum a prezis Blok, a murit şi noi suntem îngropaţi sub ruinele ei. Acest pesimist nu observă ce schimbări s-au produs de când ne-am cunoscut. A venit la mine numaidecât după Congresul al Douăzecilea, când oamenii întrebau descumpăniţi: „De ce ne-au spus asta?” Unii nu doreau să audă lucruri neplăcute, alţii – care se pregăteau să cârmuiască – erau necăjiţi că această misiune devenise mai dificilă decât înainte; şi mai erau unii care suspinau derutaţi, înţelegând că nu mai pot face carieră cu mijloacele vechi şi trebuie să caute altele… Această epocă a fost numită „dezgheţ”, pentru că cineva a crezut că oamenii vor primi, de sus, permisiunea să vorbească acum cu voce tare.

---

[1] Recitind cartea în 1977, mi-am dat seama că nu sunt optimistă nici cât negru sub unghie, deşi în prezent se trăieşte mai uşor ca nicicând (n.a.).

Socoteala cu permisiunea nu s-a adeverit, însă nu toţi înţeleg că nu despre asta e vorba. Este vorba de oameni, de fiecare individ în parte şi de concepţia lui despre lume. Necesitatea de a primi o permisiune este o rămăşiţă din epoca trecută cu credinţa ei în autoritate, sancţiuni şi indicaţii, cu frica de pedeapsă şi spaima de apostrofările şefilor. Această spaimă poate reveni dacă din nou vor fi trimise în lagăre câteva milioane de cetăţeni, dar astăzi fiecare individ dintre aceste milioane va urla. Familiile lor vor urla. Prietenii şi vecinii lor vor urla. Şi asta nu-i puţin.

Când prietenul a venit la mine pentru prima oară, locuiam într-o baracă neagră şi murdară, în care era adăpostit căminul profesorilor de la Institutul Pedagogic din Ceboksarî. Peste tot domnea mirosul greu şi funinginea de la lampa cu petrol, în camera mea era frig ca afară: una din bârnele de la etajul întâi se desprinsese şi atârna în afară, ameninţând să cadă în capul copiilor care se joacă prin preajmă. Vântul, mirosind a zăpadă topită, sufla liber prin cameră. Musafirul meu mi-a declarat că el îl iubeşte atât de mult pe O. M., încât nu s-a putut abţine să nu treacă să mă vadă. A venit direct din stradă, fără să aibă vreo scrisoare de recomandare de la vreun cunoscut comun, după care aş fi putut să-mi dau seama din ce categorie de oameni face parte. Dar prin ţinuta sa şi, mai ales, prin expresia ochilor, mi-a inspirat de la început încredere.

L-am invitat să ia loc şi am început să vorbesc cu el cum n-am mai făcut- o cu un vizitator ocazional. I-am spus: „Când cineva vine la mine şi-mi spune că îl iubeşte pe Mandelştam, eu nu mă îndoiesc că acesta e turnător. Ori a fost trimis, ori a venit din iniţiativă proprie, ca să facă pe urmă un denunţ frumuşel. Asta durează de douăzeci de ani. Cu mine, nimeni nu vorbeşte despre Mandelştam fără vreun interes: oamenii de litere, care i-au citit cândva poeziile, nu pomenesc niciodată de el când vorbesc cu mine. Vă spun toate acestea pentru că mi-aţi făcut o impresie bună. Mi-aţi trezit încrederea, însă nici cu dumneavoastră nu pot să

vorbesc despre Mandelştam şi poeziile lui. Acum înţelegeţi de ce…”

Musafirul a plecat. După aproximativ doi ani am aflat că avem cunoştinţe comune şi i-am transmis invitaţia să treacă pe la mine. Derutat de prima întâlnire, a venit fără prea multă tragere de inimă, însă, curând, totul a fost dat uitării. Nu ştiu dacă a înţeles că tot ce i-am spus la prima întâlnire a fost un act de foarte mare încredere, pe care el mi-a inspirat-o prin toată fizionomia sa…

De atunci n-au trecut prea mulţi ani, şi eu răspund liniştită tuturor care mă întreabă de Mandelştam; în general, aceştia aparţin generaţiilor tinere, cu toate că şi cei vârstnici mai au câte ceva de spus… Astăzi, discutăm despre multe lucruri, care înainte erau cu totul interzise, iar majoritatea oamenilor din cercul meu nu îndrăzneau, nu voiau şi se dezobişnuiseră de a se mai gândi la ele. Ba mai mult, în prezent nici nu dorim să ştim dacă unele teme sunt sau nu interzise. Nu mai ţinem seama. Am uitat. Asta însă nu este totul. Tinerii intelectuali din deceniul al treilea culegeau informaţii pentru şefi şi pentru organe. Ei socoteau că fac asta pentru binele revoluţiei, pentru apărarea ei şi pentru majoritatea misterioasă care este interesată de menţinerea ordinii şi consolidarea puterii. Din anii treizeci şi până la moartea lui Stalin ei au continuat să facă acelaşi lucru, doar că motivarea era alta. Stimul deveniseră răsplata, avantajul sau frica. Ei duceau versurile lui Mandelştam unde trebuie sau îşi denunţau colegii în speranţa că pentru asta vor fi publicate opusurile lor sau vor fi promovaţi în funcţie. Alţii făceau asta din frică primitivă: doar să nu-i aresteze pe ei, să nu-i întemniţeze, să nu-i distrugă… Erau intimidaţi, iar ei se speriau. Li se azvârlea ceva de pomană, iar ei primeau. În plus, erau asiguraţi că activitatea lor nu va fi divulgată, n-o să ştie nimeni de ea. Această ultimă promisiune a fost îndeplinită şi aceşti oameni îşi trăiesc liniştiţi zilele care le-au mai rămas, bucurându-se de toate avantajele modeste pe care le-au primit pentru activitatea lor. Astăzi însă, cei pe care îi recrutează nu mai cred în nici un fel de garanţii… Nu mai există cale de

întoarcere spre trecut. Generaţiile s-au schimbat, iar cele noi nu sunt câtuşi de puţin speriate şi supuse, precum cele dinainte. Şi, ceea ce este mai important, ele nu pot fi convinse că părinţii lor au procedat just, ele nu vor crede că „totul e permis”. Asta, desigur, nu înseamnă că astăzi nu există turnători. Numai că proporţia este alta. Dacă înainte mă puteam aştepta la o lovitură în spate de la orice tânăr, fără să mai vorbesc de indivizii corupţi din generaţia mea, în prezent, printre cunoscuţii mei se poate strecura vreun nemernic, însă numai întâmplător, numai prin viclenie, dar mai degrabă nemernicul nu va face nici o ticăloşie pentru că în noile condiţii nu este avantajos şi toţi îi vor întoarce spatele. În sânul intelectualităţii care se formează sub ochii noştri nu se mai bucură de nici o preţuire zicala hazlie a lui Kataev „Adevărul pe greceşte înseamnă «vis» ” nimeni nu va mai repeta cu plăcere: „Când tai pădurea sar şi surcele” şi nici „Nu poţi să înoţi împotriva curentului”. Cu alte cuvinte, asistăm la renaşterea acelor valori care păreau suprimate pentru totdeauna, şi chiar cei care, datorită caracterului lor, puteau să se lipsească de aceste valori, acum trebuie să ţină seama de ele. Totul s-a produs pe neaşteptate atât pentrucei care mai ţineau minte aceste valori, cât şi pentru cei care le înmormântaseră. Valorile au supravieţuit ţinute sub obroc, în liniştea caselor cu luminile stinse. În prezent, ele au fost puse în mişcare şi prind forţe noi. Iniţiatorul revizuirii valorilor a fost intelectualitatea. Revizuindu-le, ea a degenerat şi a devenit tot ce vrei, numai intelectualitate nu. Astăzi are loc procesul invers. El este extraordinar de lent, iar noi nu avem răbdare. De unde s-o luăm? Căci am răbdat destul…

Nimeni nu poate spune ce este intellighenţia şi prin ce se deosebeşte de clasele culte. Este o noţiune istorică. Ea a apărut în Rusia şi de aici s-a răspândit în Occident. Intellighenţia are multe caracteristici, dar nici măcar ansamblul lor nu poate da o definiţie deplină. Istoria intellighenţiei este confuză, pentru că acest nume este dat şi unor categorii sociale care nu au dreptul. Oare pot fi

numiţi intelligenţia tehnocraţii şi funcţionarii, chiar dacă au diplome şi scriu romane şi poeme? În perioada capitulării, intelligenţia adevărată a fost batjocorită, iar numele ei şi l-au însuşit capitulanţii. Prin urmare, ce este intelligenţia?

Oricare dintre trăsăturile intelligenţiei aparţine în egală măsură şi altor pături sociale: un anumit grad de instrucţie, spiritul critic şi neliniştea care îl însoţeşte, libertatea de gândire şi de conştiinţă, umanismul… Ultimele trăsături sunt deosebit de importante astăzi pentru că am văzut cum o dată cu dispariţia lor dispare însăşi intelectualitatea. Ea este purtătoarea valorilor şi la cea mai mică încercare de revizuire a lor degenerează numaidecât şi dispare, cum a dispărut în ţara noastră, însă nu doar intelectualitatea păstrează valorile. Ele au rămas vii, păstrându-şi puterea în popor, în vremurile cele mai negre, când au fost renegate de aşa-zisele elite culturale… Poate că aceasta se întâmplă pentru că intelligenţia este instabilă şi, în mâinile ei, valorile capătă forţă dinamică. Ea are tendinţa atât spre dezvoltare, cât şi spre autodistrugere. Oamenii care au făcut revoluţia şi au acţionat în deceniul al doilea aparţineau intelligenţiei, care s-a dezis de unele valori în favoarea altora pe care le considera superioare. Asta a fost cotitura spre autodistrugere. Ce are comun un oarecare Tihonov sau Fedin cu un intelectual rus normal? Doar ochelarii şi dinţii falşi. Pe când cei noi – adesea încă nişte băieţandri – pot fi recunoscuţi numaidecât şi nu este uşor să explici care sunt acele trăsături care îi fac intelectuali.

Spiritualul lingvist Jespersen, auzind mereu discuţii despre cum trebuie deosebite părţile de vorbire, a spus: „Poporul ştie să distingă substantivul de verb, aşa cum câinele ştie să distingă pâinea de humă…” Aşadar, intelectualii cei noi au apărut, şi acesta este un proces ireversibil, el nu poate fi oprit nici de distrugerea lor fizică, precum ar dori reprezentanţii trecutului. Astăzi, persecuţia unui singur intelectual poate genera zeci de persecuţii noi. Am putut

observa asta în cazul lui Brodski[1]. Intellighenţia rusă are o caracteristică specială, care, probabil, nu este cunoscută în Occident. Printre profesorii catedrelor de filologie occidentală din provincie, am întâlnit o singură dată o intelectuală. Era din Cernăuţi şi se numea Marta. Ea m-a întrebat uimită de ce studenţii care caută binele şi adevărul sunt inevitabil pasionaţi de poezie, într-adevăr, aşa este, şi e un fenomen specific Rusiei. Odată, O. M. m-a întrebat, mai bine zis – s-a întrebat, ce îl face pe om intelectual? N-a folosit chiar cuvântul ca atare – în acea epocă era supus batjocurii şi unei interpretări noi, după care a fost asimilat de categoriile funcţionăreşti ale aşa-ziselor profesiuni libere. Dar sensul era acesta. „Universitatea? Întreba el. Nu… Liceul? Nu… Atunci ce?

Poate atitudinea faţă de literatură? E posibil, dar nu numai…" Atunci, ca trăsătură determinantă, el a propus atitudinea omului faţă de poezie. La noi, poezia joacă un rol special. Ea îi trezeşte pe oameni şi le modelează conştiinţa. Naşterea unei intelectualităţi noi este însoţită în prezent de o atracţie neobişnuită pentru poezie. Ea este fondul de aur al valorilor noastre. Versurile trezesc la viaţă şi stimulează conştiinţa şi gândirea. Nu ştiu de ce se întâmplă astfel, dar este un fapt.

Prietenul meu, adoratorul lui Blok, din care îşi trăgea forţa pesimismului său, a fost cel dintâi vestitor al renaşterii intellighenţiei care se trezeşte transcriind şi recitind versuri. Pesimismul lui nu este justificat. Poezia îşi îndeplineşte misiunea. Totul a fost pus în mişcare. Gândirea trăieşte.

Străjuitorii focului s-au ascuns în caverne întunecoase, dar focul nu s-a stins. El există.

---

[1] Indezirabil pentru vederile sale, poetul Iosif Brodski a fost judecat şi condamnat la exil pentru… parazitism.

Cea din urmă idilă

Moscova ne atrăgea ca un magnet: discuţii, ştiri noi, căutare de bani.

Dezmeticindu-ne, alergam la ultimul tren, ca să nu înnoptăm o dată în plus în oraşul interzis. Se întâmplă uneori să mi se cedeze un loc pe banchetă în vagonul supraaglomerat, şi oamenii îmi vorbeau cu o compasiune bizară. O. M. i-a povestit, într-o zi, despre asta lui Piast. Piast a izbucnit în râs: „Asta pentru felul în care este îmbrăcată – lumea crede că ea, nu dumneata…” Atunci purtam un cojoc, iar Piast a vrut să spună că lumea mă compătimea, deoarece credea că eu sunt cea exilată. La Moscova, atâţia oameni se fereau de noi tocmai din acest motiv, încât compasiunea unor oameni străini cu cizme date cu unsoare părea un dar neaşteptat. Cojocul, trebuie să menţionez, nu juca decât un rol secundar, pentru că aşa ceva se întâmplă şi în alte împrejurări.

Încă din tren, eu şi O. M. începeam să discutăm dacă luăm sau nu o birjă când ajungem la Kalinin. Eu eram de părere că e mai bine să mergem pe jos şi să păstrăm banii pentru o zi de răgaz, în plus, la Kalinin. O. M. avea o părere contrarie: o zi nu schimba nimic şi, oricum, vor trebui să meargă la Moscova să-şi „aranjeze afacerile”. Acestea erau variaţii pe tema care devenise obişnuită în ultimii ani ai vieţii lui: „Aşa nu mai poate continua”. La Kalinin numai despre asta vorbeam, dar nu aveam nici un fel de afaceri şi nu puteam să aranjăm nimic.

Disputa noastră s-a rezolvat simplu: la gară aşteptau doar două-trei birje. Trecuse mult timp de când aceşti particulari fuseseră ruinaţi şi lichidaţi ca pătură socială. Asupra lor s-a năpustit mulţimea de oameni, şi ei au dispărut cu pasagerii mai norocoşi şi mai iuţi. Nu ne rămânea decât s-o pornim pe jos.

Pe podurile peste Volga şi Tmaka sufla un vânt pătrunzător:

vântul exilului şi al persecuţiilor guvernamentale despre care am mai vorbit. Toamna, la periferie, unde închinaserăm o cameră, era un noroi prin care cu greu puteai trece, şi iarna înotai prin troiene. Oamenii trăiesc acolo doar pentru că nu ies nicăieri, decât la lucru şi îndărăt… O. M. gâfâia şi repeta întruna că degeaba ne-am zgârcit la birjă, iar eu mă târam anevoie în urma lui.

Am bătut la uşă şi ne-a deschis gazda noastră, o femeie uscăţivă de vreo şaizeci de ani. Privindu-ne încruntată, ne-a întrebat dacă suntem flămânzi. Era încruntată nu pentru că o trezisem în miez de noapte. Era încruntată de felul ei, ea nu zâmbea niciodată. Poate considera că unei mame de familie, soţie şi stăpână a unei case mari, nu-i șade bine să zâmbească. Am asigurat-o că nu ne este foame, am mâncat la Moscova înainte de plecare… A dispărut tăcută în partea ei de casă, dar după câteva clipe a intrat în camera noastră cu o cană de lapte şi resturi de la masa ei: clătite, cartofi, varză… În iarnă tăiaseră şi un porc, şi ne-a adus şi o bucată de carne: „Luaţi şi mâncaţi, este de-a noastră, nu-i cumpărată…” Femeile noastre nu pun niciodată la socoteală munca lor, tot ce a crescut în grădina de zarzavat ori în staul este „al nostru”, nu costă bani, e dat de la Dumnezeu… Câtă vreme am mâncat, ea a stat lângă noi, întrebându-ne ce am făcut la Moscova: am obţinut permisiunea de a ne întoarce sau măcar de lucru… Vorbeam încet, să nu-i trezim pe ceilalţi chiriaşi, soţ şi soţie, şi ei beneficiari ai zonei de o sută de verste, care dormeau după un paravan de scânduri care nu ajungea până la tavan. Vecinul nostru, un leningrădean, fost secretar al lui Şciogolev, îşi găsise refugiul la Kalinin după lagăr ori deportare. Când, sfătuiţi de nişte trecători, am bătut la poarta Tatianei Vasilievna – aşa o chema pe gazda noastră – leningrădeanul a ieşit să vadă cine bate şi l-a recunoscut pe O. M. Gazda, aflând că nu suntem nişte pungaşi, ne-a închiriat camera, ceea ce a însemnat pentru noi un mare succes. La noi întotdeauna a fost greu cu locuinţele, cum a fost, cred eu, în Europa

Occidentală după război, când oraşele erau numai ruine, după bombardamente. Poate că şi mai greu.

Tatiana Vasilievna locuia cu soţul ei, muncitor metalurg. În toată casa ea domnea în exclusivitate, şi soţul ei, un om bun şi blajin, i se supunea cu plăcere. Dar întotdeauna aparenţele erau salvate: Tatiana Vasilievna nu lua nici o hotărâre până nu-şi întreba soţul. Am fost invitaţi să bem ceai. Când o veni stăpânul, o să hotărască dacă o să ne închirieze camera; iar stăpânul nu avea decât un răspuns: „Cum spui tu, mamă”. Şi n-a avut nimic împotriva noilor chiriaşi, iar cu O. M. s-a împrietenit repede: îi lega pasiunea comună pentru muzică. La nunta de argint, băieţii lui – amândoi ajunseseră „mari aviatori”, iar unul fusese prezentat chiar lui Stalin – i-au adus în dar un patefon şi o mulţime de discuri. Cele mai multe erau cântece la modă, atunci, printre comsomolişti şi militari. Bătrânul însă, în locul discurilor stridente ale fiilor, prefera pe cele procurate de O. M.: un Concert brandenburgic de Bach, o lucrare religioasă de Dvorak, preclasici italieni şi Musorgski. Discurile erau achiziţionate cu mare dificultate, şi selecţia era absolut întâmplătoare, însă bărbaţilor le procura o bucurie imensă. Seara, când eram acasă, ei organizau concerte, iar Tatiana Vasilievna punea samovarul şi ne trata cu ceai şi dulceaţă de casă. O. M. insista mereu să pregătească el infuzia de ceai şi povestea că primul lucru pe care şi l-a cumpărat Şevcenko primind nişte bani a fost un funt de ceai… La ceai, O. M. răsfoia, de obicei, ziarul; stăpânul, ca vechi muncitor, era abonat la Pravda.

Am observat că în acea perioadă crâncenă în familiile de muncitori oamenii vorbeau mult mai liber, mai deschis, decât în cele de intelectuali. După reticenţele de la Moscova şi încercările deznădăjduite de a justifica teroarea, noi am rămas cruciţi auzind cuvintele necruţătoare rostite de gazdele noastre. Noi învăţaserăm să tăcem, şi Tatiana Vasilievna, când O. M. dădea vreo replică evazivă, privindu-l cu milă, zicea: „N-ai ce-i face, sunteţi speriaţi

rău…”

Părinţii şi bunicii gazdelor noastre lucraseră şi ei în uzină. Tatiana Vasilievna ne spunea cu mândrie: „Noi suntem proletari din tată în fiu”. Ea îşi amintea de propagandiştii pe care i-a ascuns în casa ei pe vremea ţarismului:

„Ce spuneau ei, şi ce-a ieşit!” Amândoi condamnau cu toată fermitatea procesele[1] înscenate în acea vreme. „Câte nu se fac în numele nostru”, zicea stăpânul casei, aruncând ziarul cu scârbă. „Asta-i lupta lor pentru putere” – aşa înţelegea el evenimentele ce se petreceau. Că toate astea se numeau dictatura proletariatului îi înfuria pe amândoi la culme: „V-au împuiat capul cu clasa noastră” sau „Zic că puterea aparţine clasei noastre, dar încearcă numai să-ţi bagi puţin nasul în oala lor că îţi arată ei clasă…” Le-am expus bătrânilor teoria potrivit căreia clasele sunt conduse de partide, iar partidele de liderii lor. „E foarte comod”, a spus bătrânul… Amândoi cunoşteau noţiunea de conştiinţă proletară la care nu voiau să renunţe.

În această familie, ca întotdeauna în Rusia, se punea acut problema „părinţi şi copii”. „Jos suntem mai mulţi şi este mai uşor să supravieţuieşti, cu cât te caţări mai sus, rişti să te prăvăleşti”, repeta Tatiana Vasilievna. Tatăl vedea însă esenţialul: el nu avea încredere în copii. De faţă cu ei, nu îndrăznea să discute nimic: „Pot să te denunţe. E lucru ştiut cum sunt copiii din ziua de azi…” Dar la punctul vulnerabil n-am ajuns dintr-o dată: ca să aflăm ce îi rodea mai mult pe părinţi, trebuia mai întâi să mâncăm împreună faimosul pud de sare.

Tatiana Vasilievna ţinea o vacă. „Numai cu leafa de muncitor nu-mi puteam creşte copiii, numai vaca ne-a salvat”. Vaca era singurul

---

[1] Cele trei mari procese (printre multe altele), din deceniul al patrulea (Moscova) prin care a fost suprimată vechea gardă a bolşevicilor: august 1936 – Zinoviev şi Kamenev; ianuarie 1937 – Piatakov şi Radek; martie 1938 – Buharin, Rîkov, Krestinski ş.a.

punct de contact cu satul al acestei familii, pentru că toţi se mutaseră de mult la oraş, intrând în „clasa proletarilor”. Fânul pentru vacă îl cumpărau de la colhoznici, şi afacerea se încheia la masă, în jurul samovarului. Aici, la aceste ceaiuri, Tatiana Vasilievna a auzit destule discuţii despre colectivizare, planuri şi zile- muncă… Odată, înfierbântată de discuţie, după ce şi-a condus musafirii, a venit în camera noastră şi i-a povestit lui O. M. cum băiatul ei cel mare, când era comsomolist, a fost trimis în campania de deschiaburire. A stat la ţară destul de mult, iar când s-a întors, nu le-a spus nimic părinţilor, nu le-a răspuns la nici o întrebare şi, în curând, a părăsit cu totul casa părintească.

„Ce-o fi săvârşit pe-acolo? N-o să afli vreodată! Doamne, de ce l-am mai crescut…” Discutând cu colhoznicii, Tatiana Vasilievna cumpănea în minte ce ar fi putut face acolo, la ţară, băiatul ei mai mare, dar soţul o liniştea: „Lasă, mamă, în ziua de azi toţi sunt aşa…”

Curând am remarcat o trăsătură originală a proprietarilor noştri: aceşti oameni lucizi, care judecau atât de just despre viaţa noastră, nu aprobau nici o formă de luptă politică, în general – nici un fel de activitate. Citind relatările de la procese, bătrânul zicea: „Ce le-o fi trebuit să se amestece unde nu trebuie? Doar primeau o leafă bună…” Totuşi el bănuia că victimele proceselor au desfăşurat oarecare activitate, iar pe noi ne îngrozea ideea că nimeni n-a mişcat un deget ca să-l împiedice pe Stalin să ia puterea. Dimpotrivă, fiecare în parte îl ajuta să-şi strângă victima cu uşa. Gazda însă îşi aducea aminte cum „erau ei înainte” şi de aceea bănuia că aveau „totuşi ceva pe cuget”. Cât despre O. M. – amândoi se purtau frumos cu el, pentru că îl socoteau victimă pasivă a regimului. „El n-are nici o treabă cu puterea, el a scris cum s-a priceput…” Ei ar fi fost mulţumiţi de băieţii lor, dacă s-ar fi ţinut mai departe de politică, dacă n-ar întreţine legături cu potentaţii şi „nu şi-ar fi abandonat clasa”. Orice formă de rezistenţă li se părea

inutilă şi pur şi simplu amăgitoare. La Kalinin a trebuit să participăm pentru prima oară la alegeri. Uimit de felul cum au fost organizate, O. M. nu ştia ce să facă. A încercat să se consoleze: „Asta-i doar pentru început, pe urmă oamenii se vor obişnui şi totul va fi normal", dar apoi a zis că nu va participa la această comedie pentru nimic în lume. Gazdele s-au contrazis cu el. Primul lor argument: „Nu poţi să înoţi împotriva curentului"; cel de-al doilea: „Cu ce suntem noi mai grozavi decât alţii – dacă toţi merg la vot, mergem şi noi"; ultimul argument şi cel mai convingător: „Nu te pune cu ei şi te vor lăsa în pace". Cu asta nu puteam să nu fim de acord, mai ales în situaţia noastră. Şi ne-am dus cu toţii să votăm: gazdele la şase dimineaţa, cum li s-a poruncit de la uzină, iar noi mai târziu, după micul dejun.

De fapt, Tatiana Vasilievna se supunea legilor nu pentru că le-ar fi respectat – faţă de legile noastre, de pildă, avea o atitudine cu totul negativă – ci în virtutea unei concepţii proprii de viaţă. Ea socotea că prima sa datorie este să trăiască şi, în acest scop, trebuia să renunţe la tot ce este inutil. Ideea sacrificiului sau a morţii pentru o idee i s-ar fi părut o stupiditate fără margini. Ea susţinea că „noi suntem oameni mici" şi nu trebuie să ne băgăm în faţă. În această poziţie, noi simţeam o anume semeţie: sus – lupte, fărădelegi, speculaţii în numele clasei muncitoare, la care simţea cu toată tăria că aparţine, dar pe ea nu o priveau toate acestea, mâinile ei de muncitor erau curate… Treaba ei era să trăiască şi să muncească, iar cei de sus n-au decât să-şi prăpădească sufletul… N-am observat să fie o evlavioasă, la biserică nu se ducea, însă aprindea candela de la icoane din obişnuinţă, cum făceau şi părinţii ei.

Uneori, Tatiana Vasilievna credea că noi facem parte dintre vârfurile pline de vanitate. Asta se întâmpla când ne suspecta de lipsă de fermitate vitală, de voinţă de viaţă. Citind în ziar cine ştie ce articole, cinice, abominabile, violente,

O. M. zicea adesea: „Suntem pierduţi…” Prima dată a rostit asta când mi-a arătat aprecierea lui Stalin la basmul lui Gorki[1]: „Este mai tare decât Faust al lui Goethe. Dragostea învinge moartea…” A mai spus o dată „suntem pierduţi” când a văzut pe coperta unei reviste ilustrate cum Stalin îi întinde mâna lui Ejov. „Unde s-a mai văzut, se mira O. M., ca şeful statului să se fotografieze cu ministrul poliţiei secrete?” Nu era însă vorba de cine era fotografiat, ci de expresia feţei lui Ejov: „Ia seama, ăsta-i capabil de orice pentru Stalin…”. Odată, la masă, O. M. i-a citit Tatianei Vasilievna discursul lui Stalin către absolvenţii Academiei Militare. Stalin a închinat paharul pentru ştiinţa de care avem nevoie, nu pentru ştiinţa de care nu avem nevoie… Aceste cuvinte erau de rău augur: dacă există o ştiinţă care nu ne trebuie şi care ne este străină, noi o s-o distrugem, o smulgem din rădăcină… Şi O. M. a rostit obişnuita expresie: „Suntem pierduţi”… Atunci, Tatiana Vasilievna şi soţul ei s-au înfuriat: „Dumneata nu vorbeşti decât de moarte. Tragi a rău… Zău aşa… Mai bine te-ai gândi să trăieşti… Iaca, uită-te la noi şi învaţă: noi trăim… Stai liniştit şi o să trăieşti…” „Prima îndatorire a omului este să trăiască”, a rezumat O. M.

După arestarea lui O. M. m-am întors la casa cea mare de la periferia oraşului Kalinin după coşul cu manuscrise pe care îl lăsasem aici. Gazdele, aflând de arestarea lui O. M., au fost atât de tulburate, încât nu m-am putut abţine şi am izbucnit în plâns. Tatiana Vasilievna, cea care nu zâmbea niciodată, m-a îmbrăţişat şi mi-a zis: „Nu plânge, veţi fi ca nişte sfinţi”, iar bătrânul a adăugat: „Soţul tău nu putea să facă rău nimănui. Dacă arestează oameni ca el, înseamnă că lucrurile merg prost…” Şi amândoi au hotărât să povestească despre asta fiilor lor, ca să ştie şi ei pe cine servesc şi cui i se închină. „Numai că n-or să ne asculte”, a spus tatăl oftând. Băieţii Tatianei Vasilievna erau „şoimii lui Stalin”, nişte „Zotovi”

[1] Fata şi moartea.

virtuoşi pe care i-a descris atât de exact Soljeniţîn[1]. Nu merita să le povestească nimic, ei nu aveau habar de ideile care guvernau lumea normală. Astăzi, la mijlocul anilor şaizeci, ei sunt acei părinţi care la dreapta şi la stânga se plâng de copiii lor – nepoţii Tatianei Vasilievna. Nepoţii se coalizează cu bunicii şi nu mai vor să ştie de părinţi. Şi eu îmi amintesc de încă o întâlnire cu altă „rămăşiţă a imperiului". Acesta era cu totul pentru Congresul al Douăzecilea pentru că în epoca lui Stalin a suferit nişte neplăceri: nu l-au arestat, dar era cât pe-aci… Acum se bucură de viaţă şi trăieşte dmtr-o pensie bună de activist de partid important… Ca om de partid, n-a vrut să stea cu braţele încrucişate şi s-a consacrat educaţiei tineretului: a devenit propagandist într-o scoală medie tehnică din Leningrad. Deoarece şi eu eram pedagog, mi-a împărtăşit din greutăţile sale. În ziua alegerilor a venit să-şi grăbească pupilii la vot, dar nimeni nu voia sa meargă. Le spune: „Trebuie să luaţi exemplu de la noi, căci noi am făcut revoluţia" şi îi anunţa ca el a votat dis-de-dimineaţă… Dar elevii îi răspund: „Da cine v-a rugat să faceţi revoluţia? Înainte se trăia mai bine ". Toată frazeologia lui revoluţionara i-a rămas în gât:

„Gândiţi-vă ce tineret avem în ziua de azi! Dumneavoastră cum vă descurcaţi cu ei? I-am răspuns sincer că n-am probleme. Ei smt nepoţii Tatianei Vasilievna, dar or avea ei ceva în cap m afară de reacţii negative?

La Tatiana Vasilievna au venit cu mandat sa mă aresteze, dar eu nu mai eram acolo. Au scotocit toată casa, inclusiv podul, şoproanele şi magazia, dar n-au găsit nimic, fiindcă reuşisem sa duc toate lucrurile. Au adus o fotografie de femeie şi au studiat foarte atent chipurile celor două femei – gazda şi chiriaşa.

Am aflat despre asta peste un an la gară, când mă duceam la Kalinin, unde voiam să mă stabilesc pentru o vreme. Ştirea că

---

[1] În povestirea O întâmplare în gara Kocetovka.

veniseră să mă aresteze mi-a fost comunicată din Leningrad, unde o adusese fostul secretar al lui Şciogolev. Dacă aş fi ştiut mai dinainte, n-aş fi plecat la Kalinin, dar bagajele mele erau în tren, aşa ca am riscat – ,,fie ce o fi”… Dar şi frica parcă se mai diminuase: Ejov căzuse şi arestările în masă încetaseră. La Kalinin am locuit până la evacuare, aproape doi ani, şi nimeni nu s-a atins de mine, deşi la dosarul meu se afla un mandat de arestare nefolosit Cazul părea de domeniul legendei, dar ca acesta erau multe: cifrele de control pentru exterminarea oamenilor se schimbaseră, iar cei pe care nu izbutiseră să-i aresteze au scăpat… Teroarea era şi ea planificată, precum economia materială: se hotăra viaţa şi moartea. Tatiana Vasilievna a fost foarte impresionată de percheziţie: trei haidamaci i-au întors casa pe dos. Ea îi blestema pe haidamaci, dar şi pe mine fiindcă nu le-am spus că am stat la puşcărie, şi, poate, mă bănuia şi de altceva: „De ce ţi-au dat drumul? Astăzi nu mai dau drumul la nimeni!”… Ea nu putea să conceapă că „ei” au vrut să aresteze pe cineva, dar nu l-au arestat pentru că nu l-au găsit… Cine poate să conceapă aşa ceva? Dar până la urmă s-a mai înmuiat şi m-a întrebat dacă am unde să stau. „Dacă n-ai unde, rămâi aici, Dumnezeu să-ţi ajute, a zis ea. Dar dacă te ajuţi singur, te ajută şi Dumnezeu, cum se spune, însă, astăzi, n-ai cum să te ajuţi…” De fapt, în felul acesta, ea renunţa la principiul ei de a nu se amesteca în viaţa zbuciumată a ţării noastre. Totuşi n- am rămas la ea: gândul la haidamaci nu m-ar fi lăsat să dorm noaptea, la ea mai mult decât la alţii.

Textiliştii

În peregrinările mele am întâlnit tot felul de oameni şi pretutindeni m-am simţit mai bine decât printre cei care se considerau floarea intelectualităţii sovietice. De fapt, nici ei nu mureau după compania mea.

După arestarea lui O. M., m-am stabilit la Strunino, un orăşel de textilişti, dincolo de Zagorsk. Despre acest orăşel am aflat întâmplător când mă întorceam din Rostov Veliki [Rostovul Mare], unde iniţial voiam să mă stabilesc. Chiar din prima zi l-am întâlnit acolo pe Efros, care s-a făcut galben la faţă, aflând de arestarea lui O. M. El tocmai îşi încheiase o şedere de mai multe luni la închisoarea preventivă. A fost poate unicul om care a scăpat, în perioada lui Ejov, cu un simplu surghiun. O. M., cu vreo câteva săptămâni înainte de arestare, aflând că Efros a ieşit şi s-a stabilit la Rostov, a exclamat: „Efros este cel Mare, nu Rostovul…” Şi eu am ascultat sfatul înţelept al marelui Efros, care mi-a spus să nu mă stabilesc la Rostov: „Plecaţi, suntem prea mulţi aici…” La întoarcere, în tren, am intrat în vorbă cu o femeie în vârstă: caut o cameră, i-am zis, la Rostov n-am găsit… Ea m-a povăţuit să mă dau jos la Strunino şi mi- a dat adresa unor oameni de treabă: bărbatul nu bea şi nu înjură… Apoi a adăugat numaidecât: „Mama femeii a stat la puşcărie – o să-i fie milă şi o să te primească…” Oamenii din tren erau mai buni decât cei din Moscova, ei ghiceau întotdeauna ce fel de pasăre eram eu, deşi era primăvară şi vândusem cojocul.

Strunino se afla pe drumul Iaroslavlului pe care treceau eşaloanele cu deportaţi. Mi-a trecut prin cap ideea trăsnită că vreodată o să văd la o fereastră – mai bine zis, printr-o crăpătură – a vagonului de marfă chipul lui O. M., aşa că am coborât la Strunino şi am pornit spre acei oameni de treabă. Ne-am împrietenit repede şi le-am povestit de ce îmi trebuie „vilă” în zona de o sută de verste. De fapt, înţeleseseră şi ei. Am închiriat la ei un mic cerdac prin care nu trecea nimeni. Când a dat gerul, m-au tras cu forţa în camera lor, aranjându-mi un colţ pe care l-au separat cu dulapuri şi prosoape: „Să fie ca o cămăruţă a ta, tu nu eşti obişnuită să stai la comun…” în ceea ce priveşte antisemitismul, pot să spun din experienţa proprie că în popor aşa ceva nu există. El vine întotdeauna de sus. N-am ascuns niciodată că sunt evreică, însă în toate familiile la

care am locuit: muncitori, colhoznici, funcţionari mărunţi, s-au purtat cu mine precum cu una de-a lor, şi de la ei n-am auzit nimic de felul celor ce emananu din mediul universitar în perioada postbelică şi c hiar astăzi. Însă cei mai periculoşi sunt semidocții, în mediile lor se găseşte întotdeauna teren fertil pentru fascism, pentru formele cele mai joase de naţionalism şi, în general, pentru ura faţă de toată intelectualitatea. Tendinţele antiintelectuale sunt mai cumplite şi mai răspândite decât antisemitismul ordinar şi ele se fac simţite întotdeauna în instituţiile supraaglomerate, unde oamenii îşi apară cu înverşunare dreptul la ignoranţă. Le-am dat educaţie stalinistă, şi ei au primit diplome staliniste. Şi se ţin de acele privilegii pe care le oferă diploma. Altfel n- au ce să facă.

Din Strunino mergeam la Moscova să trimit pachete lui O. M., şi resursele mele modeste – am vândut cărţile lui O. M. – au secătuit repede. Gazdele au observat că n-am ce să mănânc şi împărţeau cu mine pâinea lor muiată în cvas. Ridichea era numită pe aici „slănina lui Stalin”. Gospodina îmi turna câte o cană de lapte proaspăt muls şi îmi spunea: „Ia şi mănâncă, altfel o să slăbeşti de tot”. Cea mai mare parte a unei mulsori mergea la vânzare pentru fân, şi nici ei nu se prea răsfăţau cu lapte. Eu le aduceam din pădure zmeură şi alte fructe. Îmi petreceam aproape toată ziua în pădure, iar când mă întorceam acasă încetineam paşii: mi se părea că îndată îmi va ieşi înainte Mandelştam eliberat din închisoare. Ar putea cineva să creadă că omul este luat de acasă şi ucis pur şi simplu? Bineînţeles că nu, dar cu mintea poţi concepe. Ştiam asta, dar nu puteam să credem.

În toamnă, toate resursele mele s-au epuizat şi am fost nevoită să mă gândesc la lucru. Gazda mea era textilist, iar soţia lui – fiică de ţesătoare şi vopsitor de stofe. Ei erau tare necăjiţi că şi eu mă înham la muncă grea, dar nu aveam altă ieşire şi, când la poarta fabricii a apărut anunţul că primesc muncitori, m-am angajat la filatură. Noaptea alergam prin atelierul uriaş şi, aprovizionând

maşinile, recitam încetişor versuri. Trebuia să memorez totul, căci hârtiile mi le puteau lua, iar cei care mi le păstrau, într-un moment de frică, erau în stare să le arunce pe foc. Am păţit asta cu cei mai buni oameni de litere… Memoria era un mijloc suplimentar de conservare şi trebuie să spun că mi-a prins foarte bine în misiunea mea dificilă. Opt ore de noapte erau consacrate nu doar maşinilor de filat, ci şi versurilor.

Ca să se odihnească, femeile plecau de lângă maşini şi se retrăgeau la toaletă unde formau un adevărat club. Ele amuţeau şi se împrăştiau când la toaletă, cu pas repede, dădea buzna vreo comsomolistă dornică de carieră. „De asta să te fereşti”, mă avertizau lucrătoarele. Iar în clipele de linişte, când eram doar între noi, încercau să mă instruiască, destul de energic, explicându-mi cum trăiesc ele, ce au pierdut şi ce au câştigat: „Odinioară ziua era mai lungă, dar filatoarea avea o pauză de ceai… Ştii la câte maşini lucra?” Aici m-am convins cât de uriaşă era popularitatea lui Esenin, pentru că numele lui era pomenit întruna. Acest poet devenise o adevărată legendă populară, oamenii îl socoteau un flăcău de-al lor şi îl iubeau…

Dimineaţa, ieşind pe poarta fabricii, ele se aşezau numaidecât la coadă în faţa magazinului să cumpere produse de manufactură şi pâine. Înainte de război, stamba era un produs deficitar, pâine nu era de ajuns şi ele duceau o viaţă de mizerie. Astăzi, au uitat cu totul de asta, şi staliniştii mei din Pskov repetă cu îndărătnicie că înainte de război nu ştiau ce-s lipsurile, doar în prezent au făcut cunoştinţă cu ele… Când vor, oamenii au o memorie foarte scurtă.

Anume aici, la Strunino, am auzit pentru prima oară cuvântul stopiatniţa[1] – toţi îmi ziceau aşa. Se purtau frumos cu mine, îndeosebi bărbaţii mai vârstnici. Uneori, câte unul venea la mine în atelier şi îmi întindea un măr sau o bucată de plăcintă: Ia şi

---

[1] Vezi nota de la pagina 378

mănâncă, le-a făcut nevasta ieri”. La cantină, în pauză, îmi ţineau loc şi mă sfătuiau: „Ia ciorbă. Fără ciorbă nu te saturi”. La fiecare pas simţeam un val de simpatie, nu pentru mine, ci pentru stopiatniţa, şi aici nu mirosea a tendinţe anti-intelectuale.

Într-o noapte, în atelierul meu au intrat doi tineri curăţei şi, oprind maşinile, mi-au ordonat să-i urmez la serviciul de cadre. Drumul spre ieşire (serviciul de cadre se afla în curte, în altă clădire) trecea prin câteva ateliere. Pe măsură ce treceam prin ateliere, muncitorii opreau maşinile şi veneau în urma noastră. Coborând pe scară, mă temeam să întorc capul, fiindcă simţeam că muncitorii veneau după mine să-şi ia rămas-bun: ei ştiau că de la cadre te duc, uneori, direct la GPU.

La serviciul de cadre a avut loc o discuţie stupidă. M-au întrebat de ce nu lucrez în specialitatea mea. Le-am răspuns că nu am nici o specialitate. De ce m-am stabilit la Strunino? Pentru că n-am unde să locuiesc… „Femeie cultă, şi lucraţi la războaie…” În afară de liceu, eu nu aveam altă pregătire, şi nu eram cultă cu diplomă, ci prin apartenenţa la intellighenţia, şi asta au adulmecat-o cu nasul. „De ce nu v-aţi dus să lucraţi într-o şcoală?” „Nu mă primesc fără diplomă”. „Ceva, aici, nu-i în regulă, spuneţi drept…” N-am înţeles ce voiau de la mine, dar în noaptea aceea mi-au dat drumul, poate şi pentru că în curte se adunase un puhoi de lume. Când mi-au dat drumul să plec, m-au întrebat dacă lucrez mâine în schimbul de noapte şi mi-au poruncit să mă prezint la serviciul de cadre înainte de a intra în schimb. Am semnat şi o hârtie în acest sens…

În noaptea aceea nu m-am mai întors la războaie, ci m-am dus direct acasă. Gazdele nu dormeau, cineva de la fabrică dăduse fuga să le spună că am fost dusă „la cadre”. Proprietarul meu a scos o litră de votcă şi a turnat în trei pahare: „Să bem şi apoi să chibzuim ce să facem”.

Când s-a încheiat schimbul de noapte, la fereastra noastră au venit, unul după altul, muncitorii. Toţi spuneau: „Pleacă” şi puneau

bani pe pervaz.

Nevasta gazdei mi-a făcut bagajul, iar el, împreună cu doi vecini, m-au urcat într-unui din primele trenuri. Astfel am scăpat de catastrofă datorită unor oameni care încă nu învăţaseră să fie indiferenţi. Dacă serviciul de cadre iniţial nu avea de gând să mă aresteze, după acel „rămas-bun” organizat de muncitori, n-aş mai fi rămas în libertate…

Strunino era sensibil la nenorocirile noastre şi la viaţa noastră de proscrişi. Eşaloanele cu arestaţi treceau cel mai adesea noaptea, iar dimineaţa, muncitorii de la fabrica de textile, când treceau peste liniile ferate, priveau cu atenţie sub picioare să vadă dacă nu găsesc vreun bileţel. Uneori, deţinuţii izbuteau să arunce bileţele pe fereastră. Cel care îl găsea, îl punea într-un plic, transcria adresa şi îl expedia. Şi astfel, rudele primeau o ştire de la ocnaşul lor. Iar dacă un tren se oprea ziua, fiecare încerca să arunce în vagon ceva de mâncare sau ţigări, pe la spatele santinelelor care circulau încoace şi-ncolo.

Astfel, soţia gazdei mele a azvârlit o bomboană de ciocolată… în Strunino erau arestaţi şi localnicii, iar oamenii erau posomoriţi şi încruntaţi. Aici am auzit pentru prima dată că, în popor, lui Stalin i se spune „ciupitul de vărsat”. Dacă întrebai de ce, îţi răspundeau: „Da' tu nu ştii că el a avut vărsat de vânt? La ei, în Caucaz, e nenorocire cu boala asta…” Poate că nici lor nu le-ar fi fost bine pentru vărsatul caucazian, însă astfel de cuvinte se rosteau doar între oameni de încredere, iar pe turnători îi cunoşteau pe toţi fără excepţie. Acesta era avantajul unui orăşel muncitoresc. Noi, cei din marile oraşe, nu ne cunoşteam nici pe departe toţi turnătorii.

Şi la Strunino erau oameni care respectau legile, dar bunătatea lor înnăscută îi împiedica să se supună fără să crâcnească. „Revoluţia rusă nu este crudă, mi-a spus odată Iakulov. Toată cruzimea a fost absorbită de către stat, care a transferat-o la CEKA”.

În Rusia totul se petrece la vârf. Poporul tace, împotrivindu-se supus ori supunându-se îndărătnic. El condamnă cruzimea, dar, în nici un caz, nu va aproba nici un fel de activitate împotriva statului. Nu ştiu cum se împacă aceste particularităţi cu revoltele şi revoluţiile. Parcă aşa ceva este de înţeles?

Familia Şklovski

La Moscova nu era decât o casă deschisă pentru oropsiţi. Când Viktor şi Vasilisa nu erau acasă, ne primeau copiii: micuţa Varia, care ţinea mereu o ciocolată în mână, lungana Vasia, fiica Taliei, sora Vasilisei, şi Nikita, un băiat cu gesturi ample, păsărar şi iubitor de adevăr. Nimeni nu le-a explicat nimic, dar ştiau singuri ce să facă: copiii reflectă întotdeauna fizionomia morală a casei. Ne conduceau la bucătărie – acolo era sufrageria familiei Şklovski – ne dădeau să mâncăm, să bem, ne desfătau cu discuţiile lor copilăreşti. Vasiei, care cânta la violă, îi plăcea să ne vorbească despre ultimul concert – în acele zile făcuse mare vâlvă una dintre simfoniile lui Şostakovici[1]. Şklovski, ascultând relatarea până la sfârşit, a declarat voios: „Şostakovici i-a făcut praf pe toţi”… Epoca impunea o distribuire exactă a locurilor: unora locul întâi, altora – ultimul: care pe care va face praf… Statul folosea vechiul sistem al întâietăţii şi a început chiar el să desemneze ocupanţii primelor locuri. În perioada aceea, Lebedev-Kumaci, unul dintre cei mai modeşti oameni, cum spunea lumea, a fost proclamat primul dintre poeţi. Vasia a oferit locul întâi lui Şostakovici Şi O. M. ardea de nerăbdare să asculte simfonia dar nu ştia cum să ajungă mai repede la ultimul tren.

Cu Varia aveam altă conversaţie. Ea ne-a arătat un manual, unde, la ordinul învăţătoarei, portretele conducătorilor, pe măsură

[1] Simfonia a 5-a.

ce cădeau în dizgraţie, trebuiau acoperite, lipind peste ele o foaie de hârtie groasă. Ea dorea tare mult să-l lipească pe Semaşko: „Oricum îl vom lipi, mai bine s-o facem de pe acum…” Redacţia Enciclopediei trimitea liste cu articolele care trebuiau lipite sau tăiate. Cu asta se ocupa Viktor. La orice arestare nouă, peste tot se revizuiau cărţile din biblioteci, şi opusurile conducătorilor dizgraţiaţi zburau în sobă. În blocurile noi însă nu erau nici un fel de sobe, nici măcar orificii de aerisire şi cărţile interzise, jurnalele de zi ale scriitorilor, corespondenţa şi altă literatură subversivă era tăiată cu foarfecile şi aruncată în closet. Oamenii aveau treabă nu glumă…

Nikita, cel mai tăcut dintre copii, izbutea uneori să-i lase pe maturi cu gura căscată. Viktor a povestit o dată cum s-a dus împreună cu Paustovski la un renumit păsărar, care dresa canari. La un semn al lui, canarul ieşea din colivie, se aşeza pe un beţişor, apoi îşi începea concertul. Stăpânul făcea din nou un semn şi cântătoarea se retrăgea cuminte în colivia ei. „Ca un membru al Uniunii Scriitorilor”, a comentat Nikita ieşind din cameră. Ori de câte ori izbutea să-i năucească pe cei mari, băiatul dispărea în camera lui, unde trăiau păsările prinse de el. El însă era prieten cu ele şi dresajul nu-l pasiona. Ştiam că păsările învaţă să cânte de la maeştrii speciei lor. În ţinutul Kurskului, renumit prin privighetorile sale, au fost prinse toate „cântăreţele cu experienţă” şi păsările tinere n-au mai avut de la cine învăţa. Astfel a dispărut şcoala privighetorilor din Kursk, din capriciul oamenilor care i-au vârât în cuşcă pe cei mai buni cântători.

Apoi venea Vasilisa, zâmbea cu ochii ei albaştri, luminoşi, şi începea să se agite. Încălzea apa la baie şi scotea pentru noi rufe curate. Pe urmă ne aranja patul să ne odihnim. Viktor îşi bătea capul ce să mai facă pentru O. M., se frământa, îi relata ultimele ştiri… Spre sfârşitul toamnei i-a procurat lui O.M. o haină de blană – de câine – pe care, iarna trecută, o purtase Andronikov, omul orchestră. Dar izbutise să-şi facă o situaţie şi acum avea un palton

de scriitor, şi Viktor l-a chemat să vină cu scurta de blană. L-au gătit pe O. M. în mod solemn în sunete beethoveniene fluierate de Andronikov. Şklovski a rostit chiar un discurs: „Să vadă toată lumea că ai venit în tren, nu pe tampoane…” Până atunci, O. M. purtase un pardesiu din piele galbenă, tot de căpătat. Cu el a fost trimis în lagăr.

Când ţârâia soneria, înainte de a deschide, ne ascundeau pe noi – la bucătărie sau în camera copiilor. Dacă erau de-ai noştri, ne eliberau de îndată din ascunzătoare, iar dacă erau Pavlenko sau Liolia Povoloţkaia, vecina – turnătoare (cea pe care în perioada reabilitărilor a lovit-o damblaua), rămâneam ascunşi. Nu ne-au luat niciodată prin surprindere şi eram foarte mândri de asta.

Casa familiei Şklovski era singurul loc unde ne simţeam oameni. În această casă ştiau cum să se poarte cu cei damnaţi. La bucătărie puneam la cale unde să dormim peste noapte, cum să mergem la concert, de unde să facem rost de bani şi ce să facem în general. Evitam să rămânem la Şklovski pe timpul nopţii, pentru că blocul avea portărese şi liftiere. Aceste bătrâne sărmane şi cumsecade lucrau de când lumea pentru organele secrete. Nu primeau bani, asta făcea parte din atribuţiile funcţiei. Nu-mi mai amintesc cum am aranjat cu dormitul, dar la concert am ajuns până la urmă… Când am apărut singură, fără O. M., după moartea lui, portăresele m-au întrebat unde este. Le-am spus că a murit. Ele au oftat: „Şi noi credeam că dumneata o să fii prima…” De aici am tras două concluzii: prima – că pieirea era înscrisă pe feţele noastre, iar a doua – că nu aveam de ce să mă tem de aceste femei nefericite, aveau şi ele inimă. Cele care s-au arătat miloase cu mine au fost duse repede la cimitir, cu leafa lor de mizerie – mor ca muştele, dar m-am împrietenit cu succesoarele lor, şi acestea n-au spus niciodată miliţienilor că eu dorm în apartamentul familiei Şklovski fără permis de şedere. Când mă întorceam după douăsprezece noaptea, şi ele trebuiau să se scoale ca să-mi deschidă,

întotdeauna le strecuram în palmă câte douăzeci-treizeci de copeici, cum se cuvenea. Numai după reforma monetară din anii şaizeci mi-am dat seama că nu le dădeam bacşiş douăzeci sau treizeci de copeici, ci doar două-trei. Iată ce înseamnă forţa denumirii: cuvântul „rublă" şi-a păstrat totuşi farmecul lui şi noi cheltuiam mai greu, să zicem, cinci ruble, decât acum cincizeci de copeici.

Taximetristului nu-i laşi bacşiş zece copeici, dar până de curând o rublă era socotită un adaus onorabil la suma aparatului de taxat… În 1937 însă nu dădeam bacşiş, de portărese ne feream şi ne temeam să înnoptăm la Şklovski ca să nu le facem neplăceri; cădeam din picioare, ne sufocam şi veşnic ne grăbeam undeva.

Uneori nu aveam altă soluţie şi rămâneam totuşi peste noapte la Şklovski. Ne aşterneau în dormitor, pe duşumea, o saltea şi o blană de oaie. Fireşte, de la etajul şase nu se auzea dacă oprea vreo maşină în faţa blocului, dar când liftul urca noaptea, toţi patru fugeam în antreu şi trăgeam cu urechea: „Slavă Domnului, e cu un etaj mai jos" sau „Slavă Domnului, urcă mai sus…" Această ascultare a liftului avea loc în fiecare noapte, indiferent dacă dormeam sau nu la familia Şklovski. Din fericire, liftul urca rar: locatarii imobilului locuiau de obicei la Peredelkino, unde duceau un trai îmbelşugat, iar copiii lor erau încă mici.

În anii terorii nu era casă în ţară unde oamenii să nu tremure, trăgând cu urechea la zgomotul maşinilor şi al liftului care urca. Şi astăzi, când înnoptez la Şklovski, tresar când aud liftul noaptea. şi această scenă: oameni îmbrăcaţi doar pe jumătate, încremeniţi lângă uşa de la intrare, aplecaţi să asculte unde s-a oprit liftul, este cu totul de neuitat.

Nu demult am visat că o maşină s-a oprit în faţa casei şi O. M. mă trezeşte: „Scoală şi îmbracă-te… De data asta au venit după tine…" Dar eu nu l-am ascultat şi am zis: „Destul! Nu mă scol ca să le ies în cale. Puţin îmi pasă!" Şi, întorcându-mă pe partea cealaltă, am adormit din nou, fără să mai visez.

Era o revoltă psihologică. Fiindcă aveam de-a face cu un soi de colaborare: vin după tine ca să te ducă la închisoare, iar tu te ridici de bunăvoie din pat şi cu mâinile tremurătoare îţi tragi rochia. Gata! M-am săturat. Nici un pas pentru a le ieşi înainte. N-au decât să mă ducă pe năsălie, să mă ucidă pe loc, aici, acasă… Nu mai vreau!

Odată, pe la mijlocul iernii, am hotărât că nu trebuie să mai abuzăm de bunătatea familiei Şklovski. Ne temeam să nu-i expunem la neplăceri. Dacă îi denunţă careva? Vor fi arestaţi fără zăbavă… Numai ideea că l-am putea nenoroci pe Şklovski, şi, o dată cu el, toată familia lui, ne băga în toţi sperieţii. I-am anunţat solemn de hotărârea noastră şi, nelăsându-ne înduplecaţi, câteva zile n-am mai venit. Sentimentul abandonării şi al singurătăţii creştea în progresie geometrică. Într-o zi, aflându-ne la Bruni, O. M. nu s-a mai putut abţine şi a sunat la Şklovski. „Veniţi numaidecât, a spus Viktor. Vasilisa vă duce dorul, nu-şi mai găseşte locul…” Peste un sfert de oră sunam la uşă, şi Vasilisa ne-a întâmpinat cu bucurie şi lacrimi în ochi. Şi atunci am înţeles că singurul lucru real pe această lume erau ochii miraculos de albaştri ai acestei femei.

Trebuie să fac o menţiune: Anna Andreevna a fost întotdeauna în sufletul meu, dar în zilele acelea era departe. Leningradul ne era inaccesibil.

Mariina Roşcea

Într-o zi, când ne aflam la Şklovski, a venit Sanea Bernstein (Ivici) şi ne-a invitat să dormim la el. Fetiţa lui, numită „Iepuraşul”, a început să ţopăie în jurul nostru. Niura, soţia lui Sanea, o femeie foarte plăcută, ne-a servit cu ceai şi nu mai contenea cu vorba. Subţirel, delicat, răsfăţatul Sanea nu dădea impresia unui om curajos, însă mergea pe stradă fluierând ca şi când nu s-a întâmplat nimic şi îndruga tot felul de nimicuri despre literatură, de parcă totul era în ordine şi el nu se pregătea să ascundă în apartamentul său

doi criminali de stat fioroşi – eu şi O. M. La fel de netulburat a luat, în 1948, de la Evgheni Iakovlevici, fratele meu, manuscrisele lui O. M. şi le-a păstrat el. Iar fratele său, Serghei Ignatievici Bernstein, a ascuns în 1937- 1938 un alt criminal – pe Viktor Vladimirovici Vinogradov, care nu avea permis de şedere în Moscova din pricina unei condamnări. Când Vinogradov a fost repus în drepturi şi – acum era academician – i s-a încredinţat soarta lingvisticii staliniste, a uitat această sărmană casă şi nici măcar n-a venit la funeraliile soţiei lui Serghei Ignatievici, gazda lui ospitalieră din 1937.

Cel mai adesea plecam de la Şklovski cu Natalia Gheorghievna, sau mai simplu Talia, sora Vasilisei, care citeşte tot timpul şi până astăzi ştie pe de rost sute de poezii din lirica secolului al nouăsprezecelea.

Talia primise o cameră în vechiul apartament al lui Şklovski în cartierul Mariina Roşcea, de la marginea Moscovei, unde locuia cu fiica ei, Vasia, micuţa îndrăgostită de violă. În zilele când mergeam la Talia, Vasia rămânea la Vasilisa, iar noi dormeam cu mama ei. În acelaşi apartament, ocupa o cameră Nikolai Ivanovici Hardjiev, şi bărbaţii stăteau de vorbă până noaptea târziu. La Nikolai Ivanovici mi-am petrecut zilele şi după arestarea lui O. M. şi, pe urmă, după ce am aflat ştirea despre moartea lui. Zăceam ca moartă, iar Nikolai Ivanovici îmi fierbea crenvurşti şi mă silea să mănânc: „Mănâncă, Nadia, sunt fierbinţi”, sau „Mănâncă, Nadia, astea-s scumpe…” Cu toată sărăcia lui, Nikolai Ivanovici încerca să mă trezească la viaţă cu glume simpatice, cu crenvurşti fierbinţi şi cu bomboane scumpe. Este singurul care ne-a rămas credincios mie şi Annei Andreevna în cele mai grele perioade din viaţa noastră. Odată, am văzut la el portretul în creion al lui Hlebnikov făcut de Tatlin. Tatlin l-a desenat după mulţi ani de la moartea lui Hlebnikov, dar parcă era viu, exact cum îl ţineam minte când venea să mănânce cu noi casă de hrişcă la Casa Herzen şi şedea tăcut, mişcându-şi buzele necontenit.

Atunci mi-a trecut prin minte că şi O. M. va reînvia cândva în desenul cuiva, şi m-am simţit mai bine. Nu mi-a trecut însă prin cap că toţi pictorii care l-au cunoscut vor reuşi să moară înainte de a se hotărî să-i facă portretul. Cât despre bietul desen al lui Milaşevski din revista Moskva, nu seamănă câtuşi de puţin cu Mandelştam. Pictorii îi surprindeau foatre greu trăsăturile, în vreme ce în fotografii ieşea superb.

O. M. zicea că Nikolai Ivanovici are un simţ perfect pentru poezie şi am insistat să fie numit redactorul volumului care de zece ani nu poate să apară în „Biblioteca poetului".

Căsuţa de lemn pe jumătate dărâmată din Mariina Roşcea mi se părea o cetate, dar nu era uşor să ajungi la cetatea asta. Ieşeam de la Şklovski împreună cu Talia, dar pe lângă portărese defilam separat, unul câte unul.

Talia şi mai departe mergea înainte, sărea în tramvai, ne aştepta în staţii înainte de a urca în alt mijloc de transport. Noi o urmăream de la distanţă şi nu scăpăm din vedere figura ei robustă. Eram nişte conspiratori şi nu se cădea să mergem unul lângă altul. În caz că O. M. era arestat pe stradă (auzisem de asemenea arestări) Natalia Gheorghievna, o trecătoare oarecare, n-ar fi fost cu nimic implicată. Nici măcar nu i-ar fi controlat actele. Ea putea să-şi continue liniştită – liniştită oare? – drumul, iar noi n-am fi condus copoii la casa lui Şklovski. Conspiraţia noastră era ridicolă, dar trebuia să facem asta pentru că am binevoit să ne naştem în secolul al douăzecilea. Şi nu mergeam în rând cu Talia, ci în urma ei, parcă hipnotizaţi de mersul ei legănat. Ea părea întotdeauna imperturbabilă, şi dacă nu izbuteam să urcăm în acelaşi tramvai în care ea sărise prima, ştiam că ne aşteaptă la staţia unde schimbam tramvaiul sau la cap de linie. Când ne zărea, pornea din nou la drum, iar noi, rupţi de oboseală, după ea… în casa ei retrasă, n-am întâlnit niciodată pe nimeni, deşi în ea mai erau locatari, dar noi ne strecuram atât de uşor, încât nici nu ne bănuiau. Tocmai pentru

asta, Talia trebuia să deschidă uşa cu cheia ei şi să se uite de jur împrejur înainte de a ne lăsa să intrăm. Totuşi, vecinul ei, un anume Vaks, membru al Uniunii Scriitorilor, nu putea să nu ştie că la Talia dorm străini. Probabil era om de treabă, fiindcă nu ne-a denunţat. Dimineaţa, Vaks vorbea la telefonul din coridor şi cerea la Uniunea Scriitorilor materiale şi mijloace să-şi repare cocioaba, pe care noi o consideram cetate sau rai. O. M. a compus cu acest prilej nişte versuri umoristice, unde figura şi Vaks. Sursa poeziei adevărate secătuise, în viaţa pe care o duceam noi versurile nu mai aveau loc, dar cele umoristice mai apăreau din când în când. Nu ştiu de ce, Şklovski nu le putea suferi. El credea că versurile umoristice sunt un semn de vlăguire a creierului. Şi nu pentru că vremurile n-ar fi favorabile umorului, ci aşa – în general… Versurile umoristice sunt de tradiţie petersburgheză, Moscova nu accepta decât parodiile, iar Şklovski uitase de tinereţea lui petrecută la Petersburg.

Noaptea ţipam în somn. În iarna aceea am început să ţip cu glas cumplit, neomenesc, ca un animal sau o pasăre sugrumată. Şklovski râdea de mine, spunându-mi că, în somn, toţi oamenii strigă Mamă!„, iar eu strig „Osea!” Şi în ziua de azi îmi sperii vecinii cu acest ţipăt, dar şi cu culoarea palmelor: din acelaşi an, în clipele de tulburare, palmele mele devin stacojii. Iar O. M. nu-şi pierdea prezenţa de spirit şi continua să glumească.

Uneori eram nevoiţi să rămânem câteva zile în plus la Moscova pentru că nu făcuserăm rost de bani. Cercul celor care ne ajutau se restrângea tot timpul. Aşteptam leafa lui Şklovski. El venea acasă cu banii vârâţi prin toate buzunarele şi ne rezerva şi nouă o bucăţică din prada sa. Atunci, plecam să ne cheltuim banii la Tatiana Vasilievna, la periferia oraşului Kalinin, care ne era străin.

Complicele

În toamna lui 1937, Kataev şi Şklovski au pus la cale o întâlnire între O. M. şi Fadeev, care încă nu era la putere, dar se bucura de multă influenţa. Mai bine zis – aproape era la putere. Întâlnirea a avut loc la Kataev. O. M. a recitat versuri. Fadeev a fost foarte impresionat, el era cunoscut ca fiind foarte sensibil. L-a îmbrăţişat pe O. M. cu lacrimi în ochi şi a spus tot ce se cuvine unui om sensibil. Eu n-am fost prezentă la întrevedere, aşteptam cu câteva etaje mai sus, la Şklovski. O. M. şi Viktor au venit mulţumiţi. Ei s-au retras mai devreme să-i dea posibilitatea lui Kataev să vorbească între patru ochi cu Fadeev. Fadeev n-a uitat poeziile lui O. M: curând a plecat la Tiflis cu Ehrenburg, cred ca la aniversarea lui Rustaveli, şi a mărturisit că încearcă să publice o selecţie din versurile lui O. M. Dar aşa ceva nu s-a întâmplat. Poate că „nu l-au sfătuit."

La noi există o astfel de formulă simpatică: persoana care este rugată să aprobe ceva adoptă o mutră posomorită: „Mă rog, cum doriţi, dumneavoastră decideţi..." Faţa posomorită însemna un refuz, dar „aparenţele erau salvate", acel „nu" fatal n-a fost rostit şi refuzul acţiunii devenea „o iniţiativă de jos", absolut democratică...

Nici o altă putere, în afară de a noastră, nu cunoştea nuanţe atât de rafinate ale conducerii birocratice, pentru că pe lângă toate celelalte calităţi ea se mai distingea şi printr-o făţărnicie nemaiauzită. Aşadar, am hotărât că pe Fadeev „nu l-au sfătuit", însă mai degrabă el n-a întrebat pe nimeni, „să nu se complice". Asta este mai sigur. Totuşi, la sfârşitul iernii 1937-1938, întâlnindu-se cu O. M. la Uniunea Scriitorilor, s-a oferit pe neaşteptate să vorbească „sus" şi să afle „ce părere au acolo". Trebuia să venim după răspuns, mai precis după informaţie, la Uniunea Scriitorilor peste câteva zile.

Spre marea noastră uimire, Fadeev nu ne-a amăgit şi a venit la

întâlnire în ziua şi la ora stabilite. Am ieşit împreună şi am urcat în maşina lui. Ne-a propus să ne ducă unde aveam treabă şi să vorbim pe drum. El s-a aşezat lângă şofer, iar noi doi în spate.

Întorcându-se spre noi, ne-a povestit că a vorbit cu Andreev, dar degeaba: acela a declarat categoric că nu poate fi vorba de nici un fel de muncă pentru O. M. „Nici în ruptul capului", a spus Fadeev. Era tulburat şi dezolat. O. M. chiar a încercat să-l consoleze: „Nu-i nimic, până la urmă o să se aranjeze…" Aveam în buzunar biletele pentru Samatiha, o casă de odihnă, unde, la dispoziţia lui Stavski, Fondul Literar ne trimitea pe amândoi pentru două luni. Stavski l-a primit pe neaşteptate pe O. M. şi i-a propus să meargă la „sanatoriu" şi să aştepte acolo până se va rezolva problema cu serviciul. Această milostivire a soartei ne-a dat aripi şi nu am fost prea amărâţi de eşecul lui Fadeev. El a primit această veste destul de enervat: „Bilete? Unde? Cine vi le-a dat? Unde vine asta? De ce nu la o casă a scriitorilor?" O. M. i-a explicat: Uniunea Scriitorilor nu are case de odihnă în regiunea autorizată, adică la o sută de kilometri de oraşele interzise. „Dar Maleevka?" a întrebat Fadeev. Habar n-aveam de nici o Maleevka, şi Fadeev ne-a explicat: „O căsuţă, pe care au dat-o Uniunii Scriitorilor acolo… probabil că acum se fac reparaţii…" O. M. a emis presupunerea că, pesemne, au considerat că nu e potrivit să-l trimită la o casă a scriitorilor până nu i se va rezolva problema în general. Fadeev a acceptat cu plăcere această explicaţie. Era vădit îngrijorat şi necăjit. Acum, după cele întâmplate, înţeleg ce gândea: evenimentele pe care le aştepta se apropiau şi el a înţeles tehnica de realizare a lor. Omul cel mai călit n-ar putea privi astfel de lucruri în faţă. Iar Fadeev era un sensibil.

Maşina s-a oprit undeva pe lângă Kitaigorod. Ce treabă aveam acolo? Nu cumva acolo se afla direcţia sanatorială, unde trebuia să anunţăm ziua sosirii, ca să trimită o trăsură la gara Cerusti de pe linia ferată a Muromului? De acolo, până la Samatiha, mai erau vreo

douăzeci şi cinci de verste.

Fadeev a ieşit din maşină şi l-a sărutat pe O. M. în semn de rămas-bun.

O. M. a făgăduit că, la întoarcere, o să-l caute negreşit pe Fadeev. „Da, da, negreşit", a spus Fadeev, şi ne-am despărţit. Ceremonialul solemn al acestui rămas-bun şi mâhnirea misterioasă a lui Fadeev ne-a tulburat. Ce-o fi cu el? I se puteau multe întâmpla unui om în anii aceia: fiecare avea partea lui de necazuri… Orbiţi de primul succes din viaţa noastră de la Moscova: biletele – Uniunea a început să se îngrijească de noi, nu ne-a trecut prin minte că tristeţea lui Fadeev are legătură cu soarta lui O. M. şi cu răspunsul lui care însemna o condamnare teribilă. Trecut prin ciur şi prin dârmon, cunoscând perfect treburile de partid, Fadeev nu putea să nu înţeleagă asta. De pildă, de ce nu se temea să vorbească de faţă cu şoferul? Nimeni nu făcea aşa ceva. În cadrul sistemului nostru de urmărire, toţi şoferii personalităţilor importante raportau, fără îndoială, acolo unde trebuie fiecare mişcare a lor şi fiecare cuvânt. Cu totul întâmplător, am aflat cum Surkov, venind la putere la Uniunea Scriitorilor – era după moartea lui Stalin – a primit maşina şi şoferul care fuseseră la dispozţia lui Fadeev. Primul lucru pe care l-a făcut a fost – sub pretext că este veche şi de marcă proastă – a refuzat maşina şi s-a debarasat de şofer. Probabil, în perioada cea nouă, voia să evite de a mai fi permanent ascultat…

Oare Fadeev avea o credinţă atât de diabolică în inviolabilitatea sa, încât nu ţinea seama de „urechile suveranului" din maşina sa? Ori izbutise să se solidarizeze cu ceea ce soarta îi pregătise lui Mandelștam, şi astfel putea să-l privească senin pe şoferul său şi să discute cu omul intangibil de pe bancheta din spate? Liuba Ehrenburg mi-a spus că Fadeev era un om rece şi crud, ceea ce era pe deplin compatibil cu sensibilitatea şi ştiinţa de a lăcrima la momentul oportun. Asta, după cuvintele ei, a devenit absolut clar în perioada răfuielii cu scriitorii evrei. Şi atunci au fost îmbrăţişări,

despărţiri cu lacrimi în ochi şi arestări, şi execuţii. Şi acei scriitori îi erau prieteni, în vreme ce Mandelștam era un străin pentru Fadeev. Noi însă, străini de lumea birocratică a ţării noastre iraţionale, nu înţelegeam acest soi de duplicitate – ce nevoie are de ea un scriitor chiar dacă ocupă un post în organizaţiile scriitorilor… Noi încă nu eram conştienţi de toată amploarea degenerării. Şi nici nu bănuiam că în procesul de exterminare a oamenilor sunt implicaţi, deci complici, toţi conducătorii de instituţii şi trebuiau să-şi pună semnătura pe toate listele celor arestaţi. De fapt, în 1938, această funcţie nu-i aparţinea lui Fadeev, ci lui Stavski. Aşa se spune, în orice caz, dar noi nu putem să ştim nimic sigur. Trecutul rămâne în continuare misterios şi nici până în ziua de azi nu ştim ce au făcut cu noi.

Nu trecuse nici un an când, în cursul unei petreceri prilejuite de acordarea celor dintâi decoraţii scriitorilor, Fadeev a aflat de moartea lui Mandelştam şi a băut pentru odihna sufletului acestuia: „A fost distrus un mare poet”. Dacă traducem în limbaj sovietic, asta înseamnă: „Când tai pădurea, sar şi surcele”.

Însă istoria relaţiilor noastre cu Fadeev nu se isprăveşte aici. Cu puţin înainte de sfârşitul războiului, urcam cu liftul la Şklovski şi, întâmplător, m-am trezit în el cu Fadeev. El a urcat al doilea, când mă pregăteam să închid uşa şi să apăs pe buton, portăreasa mi-a strigat să aştept că mai vine cineva… Fadeev a intrat fără să mă salute. Eram obişnuită cu aşa ceva şi, pur şi simplu, m-am întors cu spatele ca să nu-l pun în încurcătură pe omul care nu voia să mă recunoască. Dar îndată ce liftul a pornit, Fadeev s-a aplecat spre mine şi mi-a şoptit că Andreev a semnat sentinţa de condamnare a lui Mandelştam. Cel puţin aşa am înţeles eu. Fraza rostită de el suna cam aşa: „De treaba cu Osip Emilievici s-a ocupat Andreev”. Liftul s-a oprit şi Fadeev a ieşit… Atunci nu cunoşteam componenţa

„troicii”[1], tribunalul alcătuit din trei membri, care hotăra soarta deţinuţilor politici, şi credeam că verdictele nu erau pronunţate decât de organe ale securităţii, şi de aceea am rămas descumpănită: ce căuta aici Andreev? În plus, am remarcat că Fadeev era puţin cherchelit.

De ce mi-o fi vorbit, şi o fi adevărat ce mi-a şoptit? Poate că în creierul lui ameţit de băutură s-a produs o asociaţie întâmplătoare: şi-a amintit de convorbirea din maşină şi gândul la Mandelştam s-a asociat cu cel la Andreev. Dar nu este exclus să fi spus adevărul. Încă din scrisoarea sinucigaşului din Taşkent ştiu că Andreev a fost unul dintre promotorii direcţi ai politicii teroriste a lui Stalin şi a venit la Taşkent să-i instruiască pe lucrătorii organelor securităţii, „cum să acţioneze în noua etapă”[2], adică ce înseamnă ordinul privind „metodele simplificate ale interogatoriului”.

Dar nu-i totuna cine a semnat sentinţa? În anii aceia oricine era gata să-şi pună semnătura pe orice şi nu numai pentru că, refuzând, era trimis neîntârziat pe lumea cealaltă. Aceasta era forţa organizării noastre, că oameni la fel ca noi, „cu ochi înfundaţi în cap”, spulberau, distrugeau urmele, ucideau, exterminau pe semenii lor, justificându-şi faptele cu „necesitatea istorică”.

Noaptea Sfântului Bartolomeu n-a durat decât… o noapte, şi, cu toate că toţi cei care au participat la masacru şi au vărsat atunci sânge de om, poate, s-au lăudat toată viaţa cu eroismul lor, ea a rămas pentru totdeauna în memoria omenirii. Principiile umaniste ale secolului al nouăsprezecelea – indiferent că au fost prost

---

[1] Comisie specială deliberativă pe lângă NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne) formată din trei persoane („troika”), care examina cazurile deţinuţilor ce trebuiau judecaţi. În acest organ intrau câte un reprezentant de la NKVD, de la CC. și de la procuratură. De regulă, cei din urmă semnau sentinţe pregătite dinainte. Andreev era reprezentantul Comitetului Central.

[2] După ce Ejov l-a înlocuit pe Iagoda, în 1937, şi a primit ordin de la Stalin să ia măsuri împotriva „duşmanilor poporului”.

fundamentate şi din acest motiv au dus oamenii în ispită – totuşi s-au dizolvat în conştiinţa noastră. Se vor găsi întotdeauna ucigaşi plătiţi, dar bătrânii ilegalişti – indiscutabili iubitori de oameni, educaţi în spiritul umanismului secolului al nouăsprezecelea, care şi-au sacrificat tinereţea pentru binele oamenilor – oare ce simţeau participând la această „necesitate istorică”? Şi oare oamenii nu vor învăţa din exemplul nostru că „legile omenescului” nu trebuie încălcate?

Nu sunt sigură de nimic şi nu ştiu nimic, totuşi cred că, atunci, în maşină, Fadeev ştia ce soartă i se pregătise interlocutorului său. Mai mult, el a înţeles numaidecât că nu degeaba acesta este trimis la o casă de odihnă care nu aparţine Uniunii Scriitorilor.

Domnişoara din Samatiha

Totul mergea ca pe roate. Am coborât la gara Cerusti, unde ne aştepta o sanie ţărănească cu piei de oaie ca să nu îngheţăm. Nu am avut nici un fel de complicaţii – lucru foarte rar în viaţa noastră – ceea ce ne-a mirat foarte mult: pesemne că au dat ordine foarte drastice ca totul să fie în ordine dacă n-au uitat să trimită sania la timp. Am avut impresia că ne primesc ca pe nişte oaspeţi de onoare… Era un martie geros, se auzea cum trosnesc pinii în pădure. Zăpada era adâncă şi, la început, am mers pe schiuri. Ca toţi cei care au absolvit şcoala Tenişev, O. M. schia şi patina cu iscusinţă, iar aici, la Samatiha, s-a dovedit că o plimbare cu schiurile, desigur nu prea lungă, cere mai puţine eforturi decât una pe jos. Ne-au repartizat de îndată o cameră separată în pavilionul comun, însă acolo era o gălăgie continuă şi chiar de la prima rugăminte ne-au mutat într-o căsuţă de lemn care, de obicei, servea drept sală de lectură. Medicul şef ne-a spus că a fost prevenit de venirea lui O. M. şi i s-au dat dispoziţii să-i creeze toate condiţiile, iată de ce a hotărât să închidă pentru o vreme sala de lectură – să

ne lase să ne bucurăm de linişte. În timpul şederii noastre la Samatiha, doctorul a fost sunat la telefon de câteva ori de la Uniunea Scriitorilor, fiind întrebat cum o duce O. M. El ne anunţa de aceste telefoane cu oarecare uimire, socotind că la sanatoriul lui a nimerit un grangure important. Iar noi eram tot mai convinşi că a avut loc o cotitură şi au început să se îngrijească de noi. Oare acestea nu sunt minuni: sună la telefon, avertizează, se informează, ordonă „să se creeze condiţii” ca unor oameni adevăraţi… Aşa ceva nu ni se mai întâmplase…

Oamenii veniţi la sanatoriu erau liniştiţi, în majoritate – muncitori de la diferite uzine. Ca întotdeauna la casele de odihnă, ei erau preocupaţi de poveştile lor amoroase şi nouă nu ne acordau nici o atenţie. Doar responsabilul cu acţiunile culturale se ţinea scai de capul nostru: voia să organizeze cu O. M. o seară de poezie, dar am reuşit să ne debarasăm de el, spunându-i că versurile deocamdată sunt interzise, şi pentru a organiza o serată este nevoie de aprobarea Uniunii Scriitorilor. A înţeles numaidecât şi ne-a lăsat în pace.

Fireşte, ne cam plictiseam. O. M. adusese cu el câteva cărţi: Dante, Hlebnikov, volumul lui Puşkin sub redacţia lui Tomasevski şi un Sevcenko pe care i-l dăruise în ultima clipă Borea Lapin. O. M. a vrut să meargă de câteva ori la oraş, dar medicul îi spunea de fiecare dată că nu e loc nici în sanie, nici în camion. Şi era imposibil să facă rost de cai particulari, de jur împrejur nu existau sate, dar şi în sate caii erau ai colhozului. „Nu cumva am căzut într-o capcană?” a întrebat într-o zi O. M. după unul din refuzurile medicului de a ne duce la gară, dar a uitat numaidecât de asta. Totuşi, o duceam bine la Samatiha, era linişte, şi socoteam că tot ce a fost mai rău a trecut: că doar Uniunea Scriitorilor ne-a cumpărat bilete – la amândoi! – și a dat poruncă „să ni se creeze condiţii”.

La începutul lui aprilie – încă mai locuiam în pavilionul central, adică în primele zile – la Samatiha a sosit o domnişoară cu aer de

intelectual. S-a apropiat de O. M. şi a intrat în vorbă cu el. I-a spus că îi cunoaşte pe Kaverin, pe Tînianov şi încă vreo câţiva inşi onorabili. Domnişoara avusese şi ea o condamnare, iată de ce părinţii au fost nevoiţi să-i cumpere bilet în locul acesta democratic, Samatiha: versta o sută cinci, n-ai ce-i face. Am compătimit-o şi ne-am mirat: atât de tânără şi a izbutit să facă cinci ani. De fapt, câte nu se întâmplă pe lumea asta… Domnişoara trecea deseori pe la noi, mai ales după ce ne mutaserăm în sala de lectură: aici era tare plăcut! Ne-a povestit totul despre tăticu-ţul şi mămicuţa ei: cum tăticuţul, când ea s-a îmbolnăvit, a dus-o pe braţe până în salon (care tătic este lăsat să intre într-un salon de spital?), ce pisici pufoase au acasă, care mereu se aşază pe genunchii tăticuţului, şi ce elegant şi frumos este la ei acasă, şi ce picioare drăguţe, şi ce mâini delicate are domnişoara însăşi… Şi brusc, printre aceste fleacuri, s-a strecurat povestea cu anchetatorul: i-a cerut să spună numele autorului unor versuri, dar ea a refuzat categoric şi a leşinat. „Ce versuri? A întrebat O. M. Ce să caute versurile aici?” Noua noastră cunoştinţă a bâiguit că la percheziţie, în sertarul mesei de scris, i-au găsit nişte versuri interzise, dar ea nu l-a trădat pe autor… Altă dată s-a ţinut de capul lui O. M. cu tot felul de întrebări: pe cine interesează poezia lui? Cine îi păstrează poeziile? Etc. „Alexei Tolstoi”, a răspuns el, înfuriindu-se. Dar lui O. M. i-a venit mintea la cap mai târziu, fiindcă în primele zile i-a citit chiar o poezie, cred că *Spărturi în golfurile ronde*, şi domnişoara a scos un strigăt de admiraţie: „Cum aţi îndrăznit să scrieţi aşa ceva?!” Apoi a întrebat dacă nu poate primi şi ea o copie… I-am reproşat lui O. M. că din cauza plictiselii se lasă. Dus de val. „Prostii, mi-a răspuns el. E una dintre cunoştinţele lui Kaverin…” Traiul bun şi plictiseala îl aduceau în stare să mai asculte o dată poveştile despre tăticuţul. Eu însă, pe urmă, m-am săturat de câte poveşti despre tăticuţul şi mămicuţa şi alte idile familiale am ascultat de la Larisa, fata sinucigaşului din Taşkent, şi de a elevele mele care aveau aceeaşi

obârşie şi m-am gândit că în mediul lor aşa ceva se numeşte discuţie ntelectuală.

Domnişoara a plecat cu vreo două-trei zile înainte de Întâi Mai. Avea de gând să stea la Samatiha vreo două luni, dar pe neaşteptate tăticuţul a chemat-o la telefon din Moscova şi i-a permis să se întoarcă. I-a permis sau i-a propus – n-am înţeles prea bine. Au trimis-o la gară cu autocamionul, iar cu ea au plecat responsabilul cultural şi un muncitor venit la odihnă, care fusese însărcinat să cumpere tot felul de lucruri pentru sărbătoare. L-am rugat şi noi să ne cumpere ţigări, fiindcă la chioşcul nostru se vindeau numai porcării. O. M. tare ar fi vrut să tragă o fugă la Moscova de sărbători. Prevedeam că la Samatiha vor avea loc beţii şi un număr mare de alte distracţii, dar doctorul n-a fost de acord: camionul se întoarce încărcat şi n-or să fie locuri…

Omul pe care l-am rugat să ne cumpere ţigări a zăbovit la Cerusti şi s-a întors cu nişte căruţe de ocazie. Domnişoara s-a pus la chef cu şoferul şi „culturalul”, ne-a povestit el. S-au îmbătat criţă şi au făcut atâtea bazaconii, încât muncitorul, martor întâmplător la orgia acestora, n-a ştiut cum să fugă de-acolo. El se mira că şeful gării n-a fost deranjat de tămbălăul lor, ba le-a oferit pentru dormit, la rugămintea domnişoarei, camera copiilor. Dimineaţa, cheful a fost reluat, iar cunoscutul nostru s-a hotărât să nu-l mai aştepte pe şofer şi a pornit la drum pe riscul său. După poveştile cu intelectualii, tăticuţul şi mămicuţa, alegerea partenerilor de chef ni s-a părut destul de ciudată. „Dacă o fi spioană?” am zis eu. „Nu-i totuna? A răspuns O. M. Acum nu mai au nevoie de mine. Totul e de domeniul trecutului…” Nimic nu ne putea scoate din cap ideea că nenorocirile noastre luaseră sfârşit. Acum nu mai am nici un dubiu că domnişoara se afla în interes de serviciu, iar doctorului îi poronciseră să nu-l dea voie lui O. M. să plece din Samatiha. În vremea asta, la Moscova se hotăra soarta lui.

Întâi Mai

Se apropia întâi Mai şi tot sanatoriul se afla în toiul curăţeniei şi al pregătirilor de sărbătoare. Oamenii încercau să ghicească meniul pentru masa festivă. Se răspândise zvonul că se comandase îngheţată. O. M. ardea de nerăbdare să plece, dar eu îl potoleam, că doar n-o să se ducă la gară pe jos. O să suporţi vreo două zile şi totul se va domoli…

Într-una din ultimele zile ale lui aprilie mergeam cu O. M. la cantină, care se afla într-o baracă separată, nu departe de pavilionul central. Lângă căsuţa medicului-şef se aflau două maşini, iar maşinile mici întotdeauna ne dădeau fiori. Chiar lângă cantină l-am întâlnit pe doctor cu nişte străini. Prin aspectul lor, se deosebeau izbitor de pensionarii sanatoriului: zdraveni, dichisiţi, bine hrăniţi… Unul era în uniformă militară, ceilalţi în civil. Se vedea clar că erau nişte şefi. Să fie de la raion? Însă nu semănau deloc cu secretarii raionali pe care îi cunoscuserăm. „O comisie”, mi-am zis eu. „Te pomeneşti că verifică dacă sunt aici, a spus pe neaşteptate O. M. Ai văzut cum s-a uitat unul la mine?” Într-adevăr, unul dintre străini, îmbrăcat civil, s-a uitat la noi, ne-a examinat cu atenţie, iar pe urmă i-a spus ceva doctorului. Dar am uitat iute de ei. Ar fi fost mai firesc să presupunem că este o comisie de la raion care controlează cum se pregăteşte sanatoriul de sărbătoarea internaţională a zilei de Întâi Mai. Într-o astfel de viaţă ca a noastră aveam necontenit prilejul să ne luptăm cu accese de frică, când fără voie fiecare acumula semnale ale catastrofei ce se apropia, uneori reale, alteori înşelătoare, dar numai căutarea acestor semnale îl face pe om să se smintească. Noi încercam să nu ne lăsăm prinşi în acest joc, dar în zadar. Accesele de spaimă rece alternau cu momente de impasibilitate, când discutam cu spionii noştri de parcă ne cunoşteam de când lumea.

Petrecerea a ţinut toată ziua de Întâi Mai. Noi am stat în cameră, am ieşit doar la cantină, dar strigătele, cântecele şi zarva unor încăierări ajungeau până în camera noastră. La noi şi-a găsit adăpost o textilistă care lucra la o fabrică de lângă Moscova. Trăncănea întruna, O. M. glumea cu ea, iar eu tremuram să nu spună ceva în plus, şi ea să ne denunţe. Ne-a povestit despre un arestat, că era om bun şi era mereu atent cu muncitorii. O. M. a început s-o iscodească… Când a plecat, l-am dojenit îndelung pe O. M.: „Cum de nu te poţi stăpâni? Cine te trage de limbă?” M-a asigurat că n-o să mai facă, o să se îndrepte negreşit şi n-o să mai discute cu oameni străini… Şi toată viaţa n-am uitat cum i-am spus: „Până o să te îndrepţi, ai timp să traversezi Siberia…”

În noaptea aceea am visat icoane. Nu era un vis de bine. M-am trezit în lacrimi şi l-am zgâlţâit pe O. M. „N-are de ce să-ţi fie frică, a spus el. Toate relele au trecut…” Şi am adormit din nou. Nu mai visasem niciodată icoane, şi nici n-am mai visat. Noi nu ţineam icoane în casă, iar cele vechi, pe care le îndrăgeam mult, le priveam ca pe nişte opere de artă.

Am fost treziţi în zori: cineva bătea încetişor la uşă. O. M. s-a dus să deschidă. În cameră au intrat trei persoane: doi militari şi medicul şef. O. M. s-a dus să se îmbrace, eu mi-am pus halatul şi m-am aşezat pe pat. „Ştii când a fost semnat mandatul de arestare? m-a întrebat O. M. Cu o săptămână în urmă.” „Ce să-i faci? Suntem supraaglomeraţi”, ne-a explicat unul dintre militari. El s-a plâns că oamenii de sărbători petrec, iar ei lucrează… De-abia au găsit un camion la Cerusti, nimeni nu-i acasă… Dezmeticindu-mă, am început să strâng lucrurile lui O. M. şi am auzit obişnuitul: „De ce îi daţi atâtea lucruri? Credeţi că o să stea mult la noi? Or să-i pună câteva întrebări şi or să-i dea drumul”…

N-au făcut percheziţie, ci doar au băgat geamantanul într-un sac pregătit dinainte. Nimic altceva. Deodată m-am trezit că spun: „Adresa mea – Roşcova, strada Naşciokinski. Hârtiile noastre sunt

acolo". În Naşciokinski nu mai era nimic, voiam doar să le distrag atenţia de la camera din Kalinin, unde aveam, într-adevăr, un coş cu hârtii. „Ce să facem cu hârtiile dumneavoastră?" a răspuns paşnic militarul şi l-a invitat pe O. M. să pornească. „Hai să mă conduci până la Cerusti", a zis O. M. „Nu se poate", a zis militarul şi au plecat. Totul n-a durat decât vreo douăzeci de minute, poate şi mai puţin.

Medicul şef a ieşit cu ei. În curte a început să huruie motorul camionului. Şedeam pe pat fără să fac vreo mişcare. Nici măcar uşa n-am închis-o. După ce au plecat, medicul s-a întors. „N-ai ce-i face, astea-s vremurile, a spus el. Nu vă pierdeţi speranţa, poate o să fie bine". Şi a adăugat fraza obişnuită că trebuie să-mi păstrez forţele fiindcă o să am nevoie de ele… L-am întrebat ce comisie venise la el zilele trecute. Nişte activişti de la centrul raional. Printre altele, i-au cerut listele celor veniţi la odihnă. „Dar nu m-am gândit la dumneavoastră nici o clipă", a spus doctorul. La sanatoriu se mai făcuseră arestări. Odată, tot aşa, au venit în ajun, ca să verifice listele cu cei aflaţi la odihnă, iar altă dată au întrebat prin telefon care dintre ei lipseşte.

Marea exterminare a oamenilor are şi ea o tehnică: ca să arestezi un om, trebuie să-l găseşti într-un loc. Medicul şef era un comunist vechi şi un om de ispravă. El s-a ascuns cât mai departe de viaţa zgomotoasă într-o casă de odihnă modestă, unde trata oamenii, dar se ocupa şi de administrarea sanatoriului. Însă viaţa dădea buzna peste el, în refugiul lui, şi n-avea unde să se ascundă de ea…

Dimineaţa, a venit muncitoarea textilistă, cea de care mă speriasem în ajun. A izbucnit în plâns şi i-a împroşcat cu cele mai dure ocări pe fiii de căţea care îl arestaseră pe O. M. Ca să ajung la Moscova, a trebuit să-mi vând lucrurile. Puţinii bani pe care îi mai aveam i-am dat lui O. M. Textilista m-a ajutat să vând câte ceva şi să-mi fac geamantanul. Am aşteptat îndelung până a venit o

şaretă. Am plecat împreună cu un inginer, care venise de sărbători să-şi viziteze tatăl la sanatoriu. Medicul şi-a luat rămas-bun în cameră, la şaretă a venit doar textilista. În timp ce ne hurducam cu şareta, inginerul mi-a povestit că mai are doi fraţi şi toţi trei lucrează în industria de automobile, astfel încât, dacă unul dă de belea, îi trage după sine şi pe ceilalţi doi: erau tineri, nu se gândeau că trebuie să fie mai prudenţi şi să se ţină mai departe unul de altul…

Ar fi o mare nenorocire pentru tata… Iar eu am crezut că este doar un cekist care mă va conduce direct la Lubianka. Dar îmi era totuna.

Cu O. M. am făcut cunoştinţă la Întâi Mai 1919, şi el mi-a povestit că, la asasinarea lui Uriţki, bolşevicii au răspuns cu o „hecatombă de cadavre”… Ne- am despărţit la Întâi Mai 1938, când a fost luat de doi soldaţi, care îl împingeau de la spate. N-am avut timp să ne spunem nimic, am fost întrerupţi la jumătate de cuvânt şi nu ne-au lăsat să ne luăm rămas-bun.

La Moscova m-am dus la fratele meu şi i-am spus: „Osea a fost arestat”. El a dat fuga la Şklovski, iar eu am plecat la Kalinin, ca să iau de acolo coşul cu manuscrise pe care îl lăsasem la Tatiana Vasilievna. Dacă mai zăboveam câteva zile, conţinutul coşului ar fi ajuns într-un sac, iar pe mine m-ar fi dus cu duba neagră. În zilele acelea aş fi preferat duba neagră în locul aşa-zisei mele vieţi slobode. Dar ce s-ar fi întâmplat cu versurile? Când văd cărţile unora ca Aragon, care vor să-şi ajute ţara şi să-i înveţe pe oameni să trăiască aşa cum trăim noi, cred că ar trebui să le relatez şi despre experienţa mea. Din ce raţiuni a fost nevoie să expedieze convoaie interminabile cu ocnaşi în Extremul Orient şi printre ei şi pe omul care îmi era drag? O. M. spunea întotdeauna că „ei” ştiu bine ce fac: nu distrugeau numai omul, ci şi gândirea.

Gugovna

Odată, mi-a căzut în mână o cărţulie despre păsările dispărute şi am înţeles brusc că toţi prietenii şi cunoscuţii mei nu sunt altceva decât nişte păsări pe cale de dispariţie. I-am arătat lui O. M. o pereche de papagali care nu mai existau, şi el a ghicit numaidecât că eram noi – eu şi el. Am pierdut această carte tot cărând-o după mine, dar analogia a izbutit să-mi deschidă ochii asupra multor lucruri. Singurul lucru pe care nu-l ştiam atunci, era că păsările dispărute erau neobişnuit de vivace, pe când corbii şi ciorile vii nu erau capabile să trăiască. Răposatul Dmitri Sergheevici Usov mi-a spus că O. M. nu este de neam evreu, ci asirian. „De ce? Cum?” m-am mirat eu. Usov mi-a răspuns că există ceva asirian în versurile „*Sorii ameninţători ai florii-soarelui Care te privesc drept în ochi*”. „Iată de ce l-a încondeiat atât de bine pe asirian”, a adăugat el.

Bărbos, sufocându-se şi sălbăticindu-se ca şi O. M., care, la fel ca el, nu se temea de nimic şi era speriat de toţi, Usov îşi dădeasufletul într-un spital din Taşkent şi m-a chemat să-şi ia rămas-bun, dar eu am întârziat. Să-mi ierte păcatul acesta, pentru că i-am îndulcit ultimele zile recitându-i versuri de Mandelştam, pe care l-a iubit nespus. Când Mişenka Zenkevici a fost trimis în documentare la canal, ocnaşul Usov tocmai era pe cale să contracteze o anghina pectorală. El a fost arestat în cadrul „cazului lexicografilor”, unde se aşteptau multe execuţii, dar, la intervenţia lui Romain Rolland, sentinţa a fost îmblânzită. În timpul războiului, câţiva dintre lexicografi au fost eliberaţi, după cinci ani de lagăr, şi au ajuns în Asia Centrală, unde fuseseră exilate soţiile lor. Aceşti oameni în vârstă de patruzeci şi cinci de ani mureau unul după altul de maladii cardiovasculare contractate în lagăr. Printre ei se afla şi prietenul meu Usov. Fiecare dintre aceste „cazuri”: lexicografii, istoricii, lucrătorii de la Ermitaj, era o fărâmiţă din creierul naţional, gândirea şi forţa spirituală care era în mod sistematic distrusă.

Alisa Gugovna şi-a înmormântat uriaşul în cimitirul din Taşkent, şi-a pregătit şi ei alături un mormânt micuţ şi a rămas să-şi trăiască zilele ce le mai avea în climatul Asiei Centrale periculos de moarte pentru sănătatea ei. Ea a reuşit să scape dintr-un exil în îndepărtatul Kazahstan pe un fost colaborator important cu familie mare pentru că o ajutase să-şi scurteze anii de exil, tăindu-i lemne şi cărându-i apă. Ea a înregistrat această familie în spaţiul propriu, în camera ce o deţinea în clădirea Institutului Pedagogic. A făcut aşa ceva să nu lase ca bunul, adică această cameră, obţinută de profesorul Usov, să se piardă de pomană după moartea ei. Terminând şi cu treaba asta, a decis că a săvârşit pe pământ toate cele pământeşti şi s-a culcat liniştită în mormânt, după ce mai înainte plătise cerşetorilor de la cimitir să răsădească şi la capul ei un pom la fel ca al lui Dmitri Sergheevici şi să ude, dacă nu uită, florile. Pe cei pe care i-a instalat în camera ei nu prea punea nădejde…

Stingându-se încet-încet, Alisa Gugovna a continuat să reacţioneze cu însufleţire la toate capriciile vieţii şi împroşca, de câte ori avea prilejul, cu înjurături alese pe birocraţi, dobitoci şi pseudo-savanţi. În mediul academic ea se simţea ca peştele în apă şi putea să spună fără greşeală cine merită şi cine nu merită un titlu ştiinţific, cine este turnător şi cu cine poţi să bei o sticlă de vin acrişor. Ea a fost cea care a compus textul unui toast ce era rostit în acele cazuri când la modestele noastre petreceri apărea vreun aspirant în care, bineînţeles, nu aveam încredere. Ce mai poţi denunţa când corpul profesoral însuşi ridică primul pahar pentru cei care ne-au dat o viaţă atât de fericită!

Turnătorii şi aspiranţii au rămas cu buzele umflate… Şchiopătând, Gugovna se agita prin cameră şi o aranja nemaipomenit de plăcut cu bucăţi de porţelan ciobit, cu pături de lână rupte, dar care cunoscuseră perioada iobăgismului, şi grămezi din cărţile lui Usov. Cana preferată au numit-o împreună „sticletele”

şi lăsau să bea din ea doar pe cei care ştiau pe de rost poeziile lui Mandelştam.

Gugovna îşi masa faţa cu degetele subţiri şi zicea despre Anna Andreevna:

„Este o femeie care nu se îngrijeşte deloc…” Se preocupa în mod permanent de manichiură, mai ales după ce ani de zile ai făcut focul în godin şi ai spălat vase şi duşumele, şi de cosiţa ei lungă, aproape căruntă. O rodea o nelinişte secretă că, „dacă nu-şi păstrează înfăţişarea”, Usov n-o s-o poată recunoaşte pe lumea cealaltă. Era la fel de neliniştită de „înfăţişarea” ei şi în timpul exilului din Kazahstan, când Usov îşi executa anii de lagăr. Ea se pregătea cu toată meticulozitatea să-l întâmpine la fel de frumoasă cum era în noaptea când s-au despărţit. După moartea lui Usov, ea a fost multă vreme supărată pe el că a părăsit-o cu atâta uşurinţă, pur şi simplu a dezertat, şi ea trebuie să se descurce singură cu toate aceste probleme de lexicologie şi lingvistică, ca să-şi câştige o bucată de pâine uscată.

Gugovna era una dintre ultimele persoane care mai vorbeau graiul nobilimii din Moscova, şi Usov o asigura că, în orice împrejurări, va fi desemnată evreică de onoare, nu evreică de rând şi totodată se va ţine seama de profesia ei de la Moscova dinainte de exil: consultant la Biblioteca Lenin pentru a determina cine au fost modelele portretelor de la sfârşitul secolului al optsprezecelea şi începutul celui de al nouăsprezecelea. Ea cunoştea toate bârfele despre doamnele acestei perioade şi nu exista un mai bun cunoscător al genealogiei acelor familii din care se trag poeţii.

Astfel şi-au sfârşit viaţa frumoasele din generaţia mea, văduve de martiri, consolându-se, în lagăre, în puşcării şi surghiunuri, cu rezerva secretă a versurilor păstrate în memorie. Cititorul de versuri era o specie aparte, care, în perioada aceea, aparţinea categoriei păsărilor pe cale de dispariţie. Cei mai buni cititori au fost ultimii oameni buni, oameni de ispravă, sinceri şi drepţi. De unde îşi luau ei

curajul sau, mai bine zis, dârzenia? Oare vor semăna cititorii din generaţia nouă, cei ce au apărut în prezent, în anii şaizeci, cu predecesorii lor? Oare vor fi ei în stare să reziste încercărilor pregătite de soartă, cum a rezistat Gugovna, care afirma întotdeauna că ea este o femeie răsfăţată, capricioasă şi rea… Soarta a răsfăţat-o atât de mult pe Gugovna, încât chiar şi în exil ea şi-a păstrat cosiţa lungă, o memorie excelentă pentru poezie şi o intoleranţă înverşunată faţă de orice formă de conformism şi făţărnicie.

Odată, la SAGU[1], Gugovna a fost oprită de un tânăr om de ştiinţă, care a iscodit-o îndelung despre mine şi dacă păstrez hârtiile lui Mandelştam. Gugovna i-a răspuns evaziv şi a venit la mine să-mi transmită sfatul tânărului savant: să arunc toate hârtiile în foc. A rugat-o cu insistenţă să-mi transmită acest lucru, făcând referire la o sursă misterioasă pe care n-a avut curajul s-o numească. „Prostii, am spus eu. Nici nu mă gândesc. Dacă vor veni şi le vor lua – este altceva, dar eu nu voi distruge nimic…” „Foarte bine, a zis Gugovna. Dar nici lor nu trebuie să le dai. Amândouă o să pregătim pentru ei copii, iar originalele le ascundem.” Am stat toată noaptea și am transcris o grămadă de copii, iar originalele le-a luat Gugovna şi le-a pitit undeva; am convenit că, în caz de arestare, eu nu trebuie să ştiu unde sunt ascunse hârtiile. Asta însemna că eu n-aş fi putut în nici un chip să numesc locul unde se află… întotdeauna ne pregăteam de tot ce e mai rău şi poate de aceea am supravieţuit. Când ne întâlneam la SAGU, unde lucram amândouă, Gugovna mă informa despre sănătatea „sticleţilor”: totul este în ordine, cântă, şi i s-a dus faima de iubitoare a păsărilor. Asta se petrecea în perioada când dădeam lecţii „elevei particulare”, despre care Larisa m-a informat că „lucrează la papa”. Se pare că această „elevă” nu lucra la ordin de sus, ci din iniţiativă proprie, pentru că tatăl Larisei, când

[1] Universitatea de Stat din Asia Centrală (abreviere în rusă).

ea a venit la el să se plângă că Larisa vine pe la mine şi o împiedică „să lucreze”, i-a poruncit să mă lase în pace. I-a spus că O. M. nu este un „politic”, ci un infractor de drept comun: „A fost arestat la Moscova, unde a făcut scandal, deşi nu avea voie să fie acolo…” Toate astea le-am aflat de la Larisa. Probabil aşa scria în dosarul meu, care călătorea după mine din oraş în oraş. Când „eleva” a dispărut, Usova mi-a dat înapoi hârtiile. Ea n-a mai trăit până la moartea lui Stalin, dar, ca şi mine, era o optimistă incorigibilă şi nu se îndoia că o să moară şi el cândva. Eu n-am încetat să cred nici până în ziua de azi…

Capcana

Până am primit ştirea despre moartea lui Mandelştam, am visat unul şi acelaşi vis: se făcea că eram la magazin şi cumpăram ceva pentru cină. El aştepta în spatele meu, trebuia să ne ducem acasă… Când mă întorc – nu mai era, plecase, l-am observat departe, în faţă… Fugeam, dar nu izbuteam să-l ajung şi să-l întreb ce se întâmplă cu el „acolo”. Circulau zvonuri că deţinuţii erau supuşi torturilor

Ziua, mă chinuiau regretele: de ce, când am văzut „comisia” şi am simţit că nu-i lucru bun, nu ne-am speriat şi nu am fugit pe jos până la gară? De ce ne-am crezut a fi nişte spartani şi n-am intrat în panică?! Am fi plecat pe jos, oricum cai nu ne dădea nimeni, am fi aruncat o parte din calabalâc şi poate ne prăbuşeam loviţi de infarct pe acest drum al Muromului de douăzeci şi cinci de verste.

De ce ne-am lăsat ademeniţi în capcană numai ca vreo câteva săptămâni să n-avem grija adăpostului şi a pâinii, să nu mai stăm pe capul cunoştinţelor şi să nu le mai cerem de pomană? Sunt convinsă că Stavski ne-a împins conştient în capcană. Undeva, sus, aşteptau probabil decizia lui Stalin sau a vreunuia dintre apropiaţii lui. Fără aprobare de sus, Mandelştam nu putea fi arestat,

fiindcă la dosarul din 1934 se afla rezoluţia: „Să fie izolat, dar protejat”. Lui Stavski, se vede, i s-a propus să ne ofere un domiciliu provizoriu, să nu fie nevoie, pe urmă, să ne caute. Ca să scutească organele de eforturi în plus, Stavski ne-a ademenit amabil la sanatoriu. Lucrătorii organelor erau extenuaţi de atâta muncă, şi un comunist conştiincios ca Stavski era oricând dispus să-i ajute. Sanatoriul a fost ales cu grijă, să nu poţi fugi cu una, cu două: un bolnav de inimă nu poate dovedi douăzeci şi cinci de verste.

Înainte de plecarea la Samatiha, Stavski l-a primit pentru prima dată pe O. M. Noi am considerat asta ca un semn bun. În realitate, probabil că i-a trebuit material suplimentar pentru „recenzia” despre Mandelştam, adică pentru caracterizarea premergătoare arestării. Uneori, asemenea caracteristici erau scrise când omul fusese arestat şi se afla în puşcărie, alteori înainte de arestare. Acesta era unul dintre detaliile procedurale de exterminare a oamenilor. În cazurile obişnuite, caracteristicile le erau scrise de şeful instituţiei, dar, când erau arestaţi scriitori, era nevoie de câteva în plus. Pentru asta organele puteau chema pe oricare membru al Uniunii Scriitorilor. Potrivit eticii anilor şaizeci, deosebim denunţuri directe şi „caracterizări” scrise sub constrângere. Care dintre invitaţii la organe putea să refuze o „caracterizare” unui tovarăş arestat? Asta ar fi însemnat arestarea lui neîntârziată, şi în acest caz, ce s-ar fi întâmplat cu copiii şi familia lui? Cei care scriau astfel de caracterizări se justifică astăzi, spunând că n-au scris nimic care să nu figureze în presă. Stavski studiase, cu siguranţă, presa, secretarele lui grijulii îi culeseseră totul, şi el a mai adăugat câteva impresii personale: Mandelştam l-a ajutat aici, comunicându-i ce părere are el despre execuţii. El a remarcat cât de atent îl asculta Stavski… Se ştie că nimic nu întăreşte legăturile dintre cercurile conducătoare mai bine decât crimele săvârşite în comun, care, la noi, ajungeau pentru toţi din belşug…

Când, în 1956, după douăzeci de ani, am intrat pentru prima

dată la Uniunea Scriitorilor, la Surkov, el m-a primit cu o bucurie furtunoasă: în zilele acelea, mulţi credeau că revizuirea trecutului se va face mult mai drastic decât s-a făcut în realitate, optimiştii n-au ţinut seama de efectul bumerangului pregătit dinainte de regimul stalinist, adică de rezistenţa unor mulţimi întregi implicate în crimele regimului trecut. Cum spunea Larisa din Taşkent: „Nu trebuia să se facă schimbări cu atâta brutalitate, căci asta îi traumatizează pe vechii activişti…” Probabil, de asta voia să se plângă în străinătate…

Tema discuţiei cu Surkov a constituit-o moştenirea poetică a lui Mandelştam – unde se află? Şi mi-a repetat de mai multe ori că şi el a avut poezii de Mandelştam, scrise de mâna acestuia, dar, nu ştie de ce, i le-a luat Stavski… La ce i-or fi trebuit, fiindcă el nu citea niciodată versuri? Ca să pun capăt acestei discuţii stupide, l-am întrerupt pe Surkov şi i-am spus ce cred eu despre rolul lui Stavski. N-a obiectat în nici un fel.

Acelaşi lucru i l-am repetat şi lui Simonov, la care am intrat odată, când Surkov lipsea. Simonov mare diplomat, m-a povăţuit să fac cerere pentru primirea post-mortem a lui Mandelştam în Uniunea Scriitorilor, referindu-se la faptul că Stavski pregătea, între cele două arestări, admiterea lui O. M. în Uniune. Am refuzat această tactică şi i-am comunicat lui Simonov ce cred eu despre rolul lui Stavski. Nici el n-a avut nimic de obiectat. Om cu experienţă, el ştia ce făceau cârmuitorii în anii fatali. Cred că amândoi, şi Surkov, şi Simonov, au avut noroc: în perioada aceea ei n-au fost şefi, şi, deci, n-au semnat liste cu arestaţi şi lor nu le-au cerut „caracterizări” pentru cei sortiţi exterminării. Să dea Dumnezeu să fie aşa…

Nu-i vorba însă de numele şefului. Oricare ar fi făcut asta, altfel, noaptea, ar fi venit maşina neagră după el… Toţi eram oi care se lăsau tăiate, sau ajutoare respectabile ale călăilor, pentru că n-am vrut să trecem în turma oilor. Şi unii, şi ceilalţi am dat dovadă de o

supuşenie fantastică şi am ucis în noi toate instinctele umane. De ce, de pildă, n-am spart geamul şi n-am sărit pe fereastră, de ce nu ne-am lăsat în voia fricii stupide, care ne-ar fi alungat la periferie, în pădure, sub o ploaie de gloanţe? De ce am stat nemişcaţi şi am privit cum scotocesc prin lucrurile noastre? De ce O. M. i-a urmat liniştit pe soldaţi, iar eu nu am sărit asupra lor ca o fiară? Ce aveam de pierdut? Oare ne temeam că vom căpăta în plus articolul privind împotrivirea în timpul arestării? Oricum, sfârşitul era acelaşi, de ce să ne mai fie frică? Nu, asta nu-i frică. Este un simţământ cu totul aparte: conştiinţa propriei neputinţe care paraliza puterile şi voinţa şi care punea stăpânire pe toţi fără excepţie: nu doar pe cei ucişi, dar şi pe ucigaşi. Striviţi de sistemul la a cărui edificare am participat toţi într-un fel sau altul, noi n-am fost buni nici măcar pentru o rezistenţă pasivă.

Supuşenia noastră dădea frâu liber celor ce slujeau cu osârdie acest sistem, şi astfel se crea un cerc vicios. Cum să ieşim din el?

Ghişeul din strada Sofiika

Singura posibilitate de legătură cu deţinuţii erau pachetele şi banii trimişi de familii şi rude. O dată pe lună, după ce stăteam la o coadă lungă (acum, arestările se mai răriseră şi nu se întâmpla să aştept mai mult de trei-patru ceasuri), mă apropiam de ghişeu şi spuneam numele. Omul de la ghişeu frunzărea listele de la litera „M”: veneam doar în zilele când răsfoia listele cu această literă. „Prenumele şi patronimicul?” Le spuneam, apoi, din ghişeu, ieşea o mână. Puneam în ea buletinul meu şi banii, după care, primind înapoi buletinul unde se afla şi chitanţa, plecam. Femeile de la coadă mă invidiau că ştiam unde se află arestatul meu şi că este încă viu. Căci, una-două, de la ghişeu răsuna răcnetul: „Nu e… Următorul!” Orice întrebare era inutilă. În loc de răspuns, omul dinăuntru trântea ghişeul, iar de persoana cu întrebările se apropia

un soldat din garda de afară… Ordinea se instaura din nou, într-o clipă, şi de ghişeu se apropia cel care urma să spună numele deţinutului său. Dacă cineva voia să zăbovească lângă ghişeu, coada îl ajuta pe soldatul din gardă să-l dea afară. La coadă, de obicei, nu discuta nimeni. Lubianka era cea mai insuportabilă închisoare din Uniunea Sovietică şi aici se aduna un public select, disciplinat… Nu aveau loc nici un fel de diferende, în afară de vreo întrebare aiurea, dar autorul ei se retrăgea numaidecât tulburat. O singură dată au venit două fetiţe îmbrăcate în rochiţe apretate, a căror mamă fusese arestată în ajun. Le-au lăsat să treacă fără să stea la coadă şi fără să le întrebe cu ce literă începe numele lor. Multe femei au simţit, pesemne, că li se strânge inima la gândul că, poate, foarte curând, şi copiii lor se vor apropia de ghişeu. Cineva a ridicat-o în braţe pe fetiţa cea mare, pentru că nu ajungea la ghişeu, iar ea a strigat: „Unde este mama?" şi „Noi nu vrem la casa de copii… Nu ne întoarcem acasă…" Ghişeul a fost trântit, dar fetele au reuşit să mai spună că tăticul lor este militar. Asta putea să însemne şi militar adevărat, şi cekist.

Copiii cekiştilor erau învăţaţi de mici să spună că tăticul lor e militar, ca să nu trezească bănuielile colegilor de şcoală. „Nu ne simpatizează", le explicau în astfel de cazuri copiilor. Iar înainte de a pleca în străinătate, aceşti copii erau puşi să memoreze numele nou sub care părinţii lor lucrau peste hotare… Fetiţele cu rochii apretate locuiau de bună seamă într-un imobil departamental şi ele au povestit oamenilor de la coadă că alţi copii din blocul lor au fost duşi la casa de copii, ele însă voiau la bunica, în Ucraina. Dar, numaidecât, s-a deschis o uşă laterală, din ea a ieşit un militar şi le-a luat pe fetiţe. Ghişeul s-a deschis din nou, au început să dea iar informaţii şi ordinea s-a restabilit. După ce le-au dus pe fetiţe, cineva a spus. „Au căzut în cursă, prostuţele", iar o altă femeie a adăugat: „Trebuie să-i trimitem pe ai noştri până nu e prea târziu…"

Fetiţele cu rochii apretate constituiau o excepţie: copiii care, de

obicei, veneau la coadă erau reţinuţi şi tăcuţi ca oamenii mari. În mod obişnuit, mai întâi era arestat tatăl, mai ales dacă era militar, indiferent de ce culoare, iar mama, care rămânea cu copiii, îi învăţa din timp cum să se comporte când vor rămâne singuri. Mulţi dintre ei scăpau de casa de copii, dar asta depindea, în primul rând, de poziţia pe care o ocupau în societate părinţii lor: cu cât era mai înaltă, cu atât mai puţine şanse aveau copiii să rămână în familie. Dar cel mai uimitor era că viaţa mergea înainte şi oamenii îşi întemeiau familii şi năşteau copii. Cum puteau să se hotărască la aşa ceva, ştiind ce se petrecea la ghişeul din strada Sofiika?

Femeile care stăteau cu mine la coadă încercau să nu se bage în discuţii. Toate, de parcă erau vorbite, susţineau că bărbaţii lor au fost arestaţi din greşeală şi curând vor fi eliberaţi, dar ochii lor erau roşii de plâns şi insomnie, însă, la coadă, eu n-am văzut pe vreuna plângând. Când ieşeau din casă, cu un efort interior, ele îşi destindeau feţele, deveneau mai frumoase. Cele mai multe se întorceau la serviciu, de unde se învoiseră sub un motiv oarecare ca să trimită banii sau pachetul. La serviciu, ele nu cutezau să-şi arate suferinţa şi feţele lor nu erau decât nişte măşti.

La sfârşitul anilor patruzeci, la Ulianovsk, lucra cu mine o femeie care locuia la cămin cu doi copii. Intrase ca laborantă şi curând devenise de neînlocuit. A fost chiar promovată în funcţie şi a fost propusă să-şi facă studiile la fără frecvenţă. Trăia într-o sărăcie de nedescris, copiii ei mureau pur şi simplu de foame; soţul o părăsise şi nu-i dădea nimic pentru copii. Lumea o sfătuia să-i ceară, prin judecată, pensie alimentară, dar ea plângea şi zicea că mândria nu-i îngăduie să facă aşa ceva. Toţi trei – mama şi copiii – slăbeau văzând cu ochii. A fost chemată la comitetul sindical, la organizaţia de partid, la director şi toţi au sfătuit-o să renunţe la mândrie de dragul copiilor. Dar ea o ţinea una şi bună: el a trădat-o, a înşelat-o cu alta, aşa că nu va lua bani de la el şi nu-i va permite să se apropie de copii. Au încercat s-o influenţeze prin băiatul cel mare,

dar el s-a dovedit la fel de neclintit ca şi maică-sa.

Au trecut câţiva ani şi, pe neaşteptate, a apărut bărbatul. Toţi au văzut cum i s-a aruncat de gât. Numaidecât, ea şi-a prezentat demisia şi a început să-şi facă bagajele. Gardiencele noastre, care îşi băgau nasul peste tot, au aflat că i s-a refuzat viza de şedere în oraş pentru că se întorsese din lagăr. Toţi anii aceştia ea a minţit, ne-a împuiat urechile cu mândria ei şi cu inima ei zdrobită, numai să nu-şi piardă serviciul. Bărbatul ei, probabil, fusese deportat pentru o treabă absolut fără importanţă, altfel organele ar fi informat serviciul de cadre că ea este soţia unui condamnat. Mai degrabă el nu fusese osândit în virtutea celebrului „articol cincizeci şi opt", ci pentru pentru o infracţiune de drept comun. A fost eliberat chiar în ajunul morţii lui Stalin, aşa că n-a mai fost arestat ca „recidivist" şi sper că în prezent trăiesc în bună pace. Îmi închipui cum aceşti trei conspiratori – mama şi cei doi copii subnutriţi – şuşoteau noaptea: m-au întrebat despre papa… dar le-am tăiat-o scurt… Au vrut să mă convingă, dar nu m-am lăsat… Aveţi grijă… Numai de s-ar întoarce… Tatăl lor studiase economia politică şi era o stea în domeniul ideologiei. Fără îndoială, cu atâta stăpânire de sine, ar fi devenit o stea de primă mărime. Este unul din numeroasele cazuri când „artileria bombardează poziţiile proprii"…

După ce am stat câteva luni la coadă lângă ghişeul din Sofiika, într-o zi mi-au spus că O. M. a fost transferat la Butîrki, închisoare unde se formau eşaloanele pentru trimiterea în lagăre. Am alergat la Butîrki să aflu când dau informaţii pentru oamenii al căror nume începe cu litera „M". La Butîrki mi-au primit un singur pachet. Când m-am dus a doua oară, mi-au spus că O. M. a fost trimis în lagăr pentru cinci ani prin hotărârea Comisiei Speciale[1]. Acelaşi lucru mi-au spus şi la procuratură, unde am stat, desigur, la cozile cuvenite.

---

[1] Vezi nota de la pagina 459

Existau ghişee unde se depuneau cereri, şi am depus şi eu ca toată lumea. Exact la o lună după depunere, ni s-a răspuns la toţi că petiţiile noastre au fost respinse. Acesta era drumul obişnuit al soţiei de arestat, dacă avusese norocul şi nu ajunsese şi ea în lagăr. În peretele neted, indestructibil, de care ne izbeam cu capetele, perforaseră ghişee speciale pentru depunerea cererilor şi pentru primirea informaţiilor ori a refuzurilor. Am primit o singură scrisoare – prima şi ultima – din lagăr, şi pot să spun că a fost un mare noroc: am aflat unde ajunsese O. M. Am expediat repede un pachet, dar l-am primit retur: „destinatarul decedat”.

Peste câteva luni, Alexandr Emilievici, fratele lui O. M., a primit certificatul de deces al poetului. Niciuna dintre femeile pe care le cunoşteam n-a primit astfel de informaţii. Nu ştiu de ce am avut eu parte de o asemenea favoare.

Cu puţin înainte de Congresul al Douăzecilea, când mă plimbam cu Anna Andreevna pe strada Ordînka[1], am observat o concentrare neobişnuită de copoi. Se aflau, literalmente, la poarta fiecărei clădiri. „De data asta nu trebuie să-ţi fie frică, a spus Anna Andreevna. Se întâmplă ceva de bine.” Auzise nişte zvonuri vagi despre conferinţa de partid la care Hruşciov a citit faimoasa lui scrisoare[2]. Din pricina acestei conferinţe, oraşul era plin de copoi în civil.

Atunci, Anna Andreevna m-a sfătuit să trec pe la Uniunea Scriitorilor şi să sondez terenul. Ştiam că văduva lui Babei şi fiica lui Meierhold au făcut cereri de reabilitare. Ehrenburg mă sfătuise demult să le urmez exemplul, dar eu nu mă grăbeam. Totuşi, m-am dus la Uniune.

Surkov a sărit grabnic să mă întâmpine, şi după comportamentul

---

[1] Pe această stradă se afla locuinţa familiei Ardov, unde poposea Ahmatova când venea la Moscova.

[2] Scrisoare adresată de N. S. Hruşciov organizaţiilor de partid, citită la Congresul al XX-lea al P. C. U. S. Din 1956, prin care erau demascate crimele lui Stalin.

lui mi-am dat seama că, într-adevăr, vremurile s-au schimbat: nimeni, niciodată, N-a discutat astfel… Prima întâlnire cu Surkov a avut loc în anticameră, de faţă cu secretarele. Mi-a promis că mă primeşte peste câteva zile şi m-a rugat insistent să nu plec din Moscova fără să vorbesc cu el. Două sau trei săptămâni în şir am telefonat la serviciul cadre şi am fost rugată stăruitor să mai aştept. Asta însemna că Surkov nu primise instrucţiunile cum să discute cu mine, iar eu aşteptam şi mă miram cum acel loc fioros, cunoscut sub denumirea „serviciul cadre", şi-a schimbat dintr-o dată tonul.

Întâlnirea a avut, în sfârşit, loc, şi am văzut cum Surkov se bucură că poate vorbi ca un om. A făgăduit să-l ajute pe Liova Gumiliov şi să facă tot ce l-am rugat pentru mine. Datorită lui am lucrat până am împlinit anii de pensie, pentru că în momentul discuţiei eram din nou fără serviciu, şi el s-a adresat ministrului învăţământului şi i-a povestit de felul cum sunt tratată… Viitorul i se părea trandafiriu; mi-a promis că mă aduce la Moscova, îmi va face rost de cameră şi viză de şedere, apoi a adus vorba şi despre publicarea lui Mandelştam, despre moştenirea lui literară… Pentru început m-a rugat să fac cerere de reabilitare. L-am întrebat ce s-ar fi întâmplat, dacă în urma lui Mandelştam n-ar fi rămas o văduvă, cine ar fi depus această cerere, dar n-am insistat asupra acestui subiect…

Curând am primit înştiinţarea privind reabilitarea în cel de al doilea caz, cel din 1938, şi procuroarea mi-a dictat cererea pentru reabilitarea în cazul din 1934 -„Acuzatul a scris poezia, dar nu s-a ocupat de răspândirea ei…" Această cerere a fost examinată în timpul evenimentelor din Ungaria şi mi-au refuzat reabilitarea. Surkov a hotărât să nu ţină seama de refuz şi a desemnat comisia pentru moştenirea literară a lui O. M. Am primit cinci mii de ruble pentru capul celui mort, pe care le-am împărţit celor ce ne-au ajutat în 1937. Acesta era ritualul de reîntoarcere la viaţă a scriitorilor care au murit în lagăre. Etapa a doua va fi publicarea cărţilor acestora.

În procesul de editare a cărţilor erau foarte multe obstacole. Eu nu ştiu ce este aceea concurenţă, cu care suntem speriaţi[1], dar am asistat la lupta pentru un loc în societate, luptă dusă prin toate mijloacele. Când s-au răspândit zvonurile despre comisiile lui Mikoian[2], mulţi nu s-au simţit în apele lor, şi nu doar aceia care au contribuit la eliminarea concurenţilor. Am auzit oameni care se întrebau, în şoaptă desigur, ce-o să se întâmple cu cei care s-au întors: dacă, Doamne fereşte! vor dori să-şi ocupe posturile dinainte? Câte posturi noi vor trebui create în instituţiile sovietice pentru a plasa mulţimea asta de oameni? Nu s-a produs însă nici o dramă, cei mai mulţi s-au întors într-un asemenea hal, încât nu se mai gândeau la nici un fel de activitate. Totul a trecut în linişte, iar cei care se temeau că vor trebui să se restrângă au răsuflat uşuraţi. În literatură însă lucrurile stăteau altfel. Tabelul rangurilor literare, minuţios elaborat, va trebui apărat din toate puterile, altfel multe dintre celebrităţile statornicite se vor prăbuşi. Iată de ce mulţi se opun cu atâta înverşunare editării cărţilor celor decedaţi. De fapt, cei care trăiesc încă se bucură de acelaşi tratament.

Cartea lui O. M. figura în planul „Bibliotecii poetului” din 1956. Toţi membrii colegiului de redacţie s-au pronunţat pentru editare. Mi-a plăcut foarte mult punctul de vedere al lui Prokofiev: el considera că nu există nici un poet Mandelştam şi trebuie publicat pentru a fi risipită iluzia. Din nefericire, el n-a fost capabil să se menţină pe o asemenea poziţie nobilă şi nu încetează lupta pentru a opri publicarea. Orlov, redactorul şef al „Bibliotecii…”, nu ştia că are să aibă de-a face cu o opoziţie atât de înverşunată şi îmi trimitea scrisori amabile, dar, considerând că editarea poate să

[1] Fără îndoială, aluzie la volumul de opere de Mandelştam apărut în străinătate, luat drept pretext, pentru a nu-l publica în URSS.
[2] Şaptezeci de comisii (alcătuite din trei persoane), create în 1954, pentru examinarea cererilor de reabi litare. A. I. Mikoian se afla atunci în frunea Comisiei Centrale pentru Reabilitare.

atragă după sine unele neplăceri, a dat repede înapoi şi a întrerupt corespondenţa. Da' ce să vorbim de Orlov, un funcţionar mare, ce-i drept, dar absolut indiferent faţă de poezia lui Mandelştam. Este mult mai serioasă poziţia adevăraţilor admiratori ai poeziei lui, oameni de prestigiu, independenţi şi care nu sunt birocraţi. Doi dintre ei, cei mai buni reprezentanţi ai generaţiilor exterminate, mi-au explicat că Orlov are perfectă dreptate că nu-l publică pe O. M., formal având toate posibilităţile. „De asta pot profita duşmanii lui, postul este vizat de mulţi: el o să fie destituit şi astfel o să piară o editură de prestigiu…" Cu preţul respingerii editării lui Mandelştam, el îşi va păstra poziţia şi va îndeplini planul de publicare a poeţilor din anii douăzeci, treizeci şi patruzeci ai secolul al nouăsprezecelea, unde sunt implicaţi cei doi pe care i-am citat. În această împletire de interese personale şi de grup, în această luptă pentru ocuparea unui post şi pentru un ciolan de la stat – eu nu mă pot lămuri. Singurul lucru pe care trebuia să-l fac era să-l editez pe Mandelştam pe spezele mele, ceea ce, în condiţiile noastre, este imposibil. Şi îmi dau seama că n-o să apuc să-i văd cartea, pentru că şi zilele mele se apropie de sfârşit. Mă consolează însă cuvintele Annei Andreevna că O. M. nu are nevoie de invenţia lui Gutenberg. Într-un anumit sens, trăim, într-adevăr, în epoca dinaintea apariţiei tiparului: cititorii de versuri devin tot mai mulţi şi poeziile circulă prin toată ţara în copii. Şi totuşi voiam să văd cartea pe care n-o s-o văd[1].

Data morţii

Nişte ziarişti de la Pravda – „pravdişti", cum le ziceam noi – i-au povestit lui Şklovski că la Comitetul Central au asistat la o discuţie în care cineva susţinea că, se pare, n-a existat nici un caz

[1] Am văzut-o şi m-a cuprins disperarea (n.a.).

Mandelştam… Această discuţie a avut loc la sfârşitul lui decembrie 1938 sau la începutul lui ianuarie 1939, curând după destituirea lui Ejov şi voia să însemne: luaţi aminte câte nelegiuiri a săvârşit… Am cumpănit toate astea şi am tras concluzia că O. M. era mort.

A mai trecut puţină vreme şi am fost chemată prin citaţie la oficiul poştal din strada Nikitiskie Vorota. Acolo mi-au returnat coletul. „Destinatarul decedat”, m-a anunţat domnişoara de la poştă. Este lucrul cel mai uşor să restabilesc data când s-a întors pachetul: în ziua aceea, ziarele au publicat cea dintâi listă lungă cu scriitorii distinşi cu ordine şi medalii.

Evgheni Iakovlevici, fratele meu, s-a dus în această zi de sărbătoare în stradela Lavruşinski să-l anunţe pe Şklovski de moartea lui O. M. Viktor a fost chemat de jos, mi se pare din apartamentul lui Kataev, unde „tovarăşii de drum”, împreună cu Fadeev, sărbătoreau graţia guvernamentală. Atunci a rostit Fadeev cu lacrimi de om băut în ochi: A fost exterminat un mare poet!

Sărbătoarea noilor medaliaţi a căpătat un iz de parastas clandestin. Eu însă nu sunt lămurită care dintre ei, în afara lui Şklovski[1], era pe deplin conştient ce înseamnă exterminarea unui om. Căci majoritatea lor aparţineau generaţiei care a participat la revizuirea valorilor şi au luptat pentru o societate „nouă”. Ei au fost cei care au bătătorit drumul personalităţii puternice, dictatorului, care, acţionând după bunul lui plac, putea să reprime şi să cruţe, să stabilească obiectivele şi mijloacele de realizare a lor.

În 1940, Şura, fratele lui O. M., a fost chemat la oficiul stării civile al raionului Bauman, unde i s-a înmânat, pentru mine, certificatul de deces al lui O. M. Vârsta – 47 de ani, data morţii – 27 decembrie 1938. Cauza morţii – stop cardiac. Asta se poate parafraza astfel: a murit pentru că a murit. Fiindcă moartea nu este decât un stop cardiac… Şi mai era adăugat: arterioscleroză. Şi mi-am adus aminte

---

[1] Şklovski a fost conştient câtă vreme a trăit Vasilisa (n.a.).

ce spunea Kliuev de părul lui încărunţit de timpuriu[1].

Eliberarea certificatului de deces nu era o regulă, ci o excepţie. Moartea civilă – deportarea sau mai precis arestarea, pentru că faptul însuşi al arestării însemna deportare şi condamnare – era considerată egală cu moartea fizică şi însemna dispariţia totală din viaţă. Nimeni nu comunica rudelor când murea un deţinut în lagăr sau un puşcăriaş: soţia lui devenea văduvă şi copiii deveneau orfani din momentul arestării. Uneori, la procuratură, după ce femeile erau anunţate că bărbaţii lor au fost condamnaţi la zece ani de deportare, li se spunea: puteţi să vă măritaţi! Nimeni nu se întreba cum se acordă această aprobare amabilă cu verdictul oficial care nu însemna câtuşi de puţin moarte. Cum am mai spus, nu ştiu de ce mi-au făcut această favoare şi mi-au dat „certificatul de deces”. N-o fi cumva vreun dedesubt?

În acele condiţii, moartea era singura ieşire. După ce am aflat de sfârşitul lui O. M., n-am mai avut vise de rău augur. „Osip Emilievici a făcut bine că a murit, altfel ar fi ajuns pe Kolîma”, mi-a spus mai pe urmă Kazarnovski.

Kazarnovski însuşi şi-a ispăşit osânda pe Kolîma, iar în 1944 şi-a făcut apariţia la Taşkent. Trăia fără viză şi fără cartelă de pâine, se ascundea de miliţie, se temea şi de umbra lui, bea până se îmbăta şi, neavând încălţăminte, purta galoşii micuţi ai răposatei mele mame. I se potriveau ca număr, fiindcă nu avea degete la picioare. Îi degeraseră în lagăr şi le-a tăiat cu toporul ca să nu facă septicemie. Când deţinuţii din lagăr erau duşi la baie, în aerul umed al tindei rufele lor îngheţau şi răsunau ca tinicheaua. Recent, am auzit o discuţie: cine supravieţuia în lagăr – cei care trudeau din greu sau cei care se sustrăgeau de la muncă? Cei dintâi se speteau muncind, iar cei care se fofilau se prăpădeau din cauză că nu le ajungea pâinea. Pentru mine, care nu aveam nici dovezi, nici

[1] În poezia Calomniatorilor artei, unul din motivele arestării lui.

observaţii personale şi exemple întru susţinerea uneia sau alteia dintre teorii, era clar că mureau şi unii, şi alţii. Puţinii oameni care supravieţuiau constituiau excepţii. Cu alte cuvinte, această dispută amintea de basmul cu bogatârul rus la răspântia celor trei drumuri, care toate ameninţau cu moartea. Principala caracteristică permanentă a istoriei ruse este aceea că pe oricine, bogatîr sau nebogatîr, toate drumurile îl ameninţă cu pieirea şi nu poate scăpa decât datorită întâmplării. Nu asta mă uimeşte, ci faptul că unii dintre oamenii slabi s-au dovedit într-adevăr bogatîri, păstrându-şi nu doar viaţa, ci şi luciditatea şi memoria. Cunosc astfel de oameni şi aş fi bucuroasă să le enumăr numele, dar n-a sosit vremea, iată de ce nu îl voi pomeni decât pe acela pe care îl cunoaştem cu toţii: Soljeniţîn.

Kazarnovski nu şi-a păstrat decât viaţa şi amintiri disparate. În lagăr el a ajuns iarna şi a ţinut minte că aici era loc pustiu: se valorificau noi suprafeţe pentru un val uriaş de ocnaşi. Acolo nu se afla nici o clădire, nici măcar o baracă. Trăiau în corturi, construindu-şi singuri puşcăria şi barăcile.

Valorificau pământuri noi pentru colonişti noi.

Am auzit că de la Vladivostok deţinuţii erau transportaţi pe Kolîma numai pe mare. Golful îngheaţă, deşi destul de târziu. Cum o fi ajuns Kazarnovski iarna pe Kolîma? Căci navigaţia trebuia să fie întreruptă. Sau, poate, lagărul lui staţionar nu se afla pe Kolîma, ci undeva pe aproape, ca să mai degajeze lagărul de tranzit înţesat până la refuz cu deportaţi aduşi cu trenurile? N-am reuşit să mă dumiresc, în creierul bolnav al lui Kazarnovski totul se amestecase. Totuşi, pentru a stabili data morţii lui O. M. trebuia să ştiu exact în ce moment Kazarnovski a părăsit lagărul de tranzit.

Kazarnovski a fost primul mesager, mai mult sau mai puţin demn de încredere, de pe lumea cealaltă. Cu mult înainte de apariţia lui, auzisem de la alţii care se întorseseră mai demult că, într-adevăr, Kazarnovski s-a aflat în acelaşi grup cu O. M. în lagărul de tranzit, ei

au trăit unul lângă altul şi Kazarnovski chiar l-a ajutat cu ceva pe O. M. Se aflau în aceeaşi baracă şi dormeau alături pe laviţa-pat… Iată de ce în decurs de trei luni l-am ascuns de miliţie şi am decantat încet informaţiile pe care mi le-a adus la Taşkent.

Memoria lui se transformase într-o clătită imensă, fermentată, în care faptele şi realităţile vieţii de ocnaş se amestecau cu născociri, fantezii şi legende. Ştiam că această boală a memoriei nu era doar o particularitate a nenorocitului de Kazarnovski şi că ea nu se datora băuturii. De această boală sufereau aproape toţi foştii deţinuţi din lagăre pe care mi-a fost dat să-i întâlnesc: pentru ei nu existau nici date, nici timp, ei nu mai erau în stare să facă delimitări stricte între faptele ai căror martori au fost şi legendele din lagăr. Locuri, denumiri, evenimente erau atât de încâlcite în memoria acestor oameni zdruncinaţi, şi eu nu eram capabilă să le descâlcesc. Majoritatea povestirilor din lagăr, aşa cum mi s-au prezentat la început, nu era decât o enumerare incoerentă a unor clipe intense, când povestitorul se afla la un pas de moarte şi, totuşi, printr-un miracol rămânea în viaţă. Viaţa de lagăr se reducea la aceşti oameni, la puţinele licăriri care s-au imprimat în memorie drept mărturie a faptului că era imposibil să-ţi păstrezi viaţa, dar voinţa omului de a trăi e atât de mare, încât era în stare să şi-o păstreze. Şi îmi spuneam îngrozită că intrăm în viitor fără oameni care să depună mărturie despre ce a fost în trecut. Fie că ne aflam în exterior, ori după gardul de sârmă ghimpată, noi toţi ne-am pierdut memoria.

Dar s-a dovedit că au existat oameni care de la bun început şi-au pus ca obiectiv nu doar să supravieţuiască pur şi simplu, dar să devină şi martori. Aceştia sunt depozitarii necruţători ai adevărului, care s-au dezvoltat în mulţimea ocnaşilor, dar numai pentru un timp. Acolo, la ocnă, se pare că au supravieţuit mai mulţi decât pe pământul cel mare, unde cei mai mulţi n-au rezistat tentaţiei de a se împăca, de a se îngădui cu viaţa şi de a-şi trăi anii liniştiţi. Fireşte,

asemenea oameni cu capul limpede nu sunt prea mulţi, dar faptul că au supravieţuit este dovada cea mai bună că biruinţa cea din urmă aparţine întotdeauna binelui, nu răului. Kazarnovski nu făcea parte din această categorie de eroi. Eu am ascultat povestirile lui nesfârşite şi, alegând fărâmiţele de adevăr, am aflat câte ceva din viaţa de lagăr a lui O. M. Componenţa lagărelor de tranzit era întotdeauna fluctuantă, dar, la început, baraca în care nimerise era plină cu intelectuali din Moscova şi Leningrad, condamnaţi în virtutea articolului cincizeci şi opt. Asta le uşura mult existenţa. Ca pretutindeni în anii aceia, şefi ai barăcilor erau numiţi dintre deţinuţii de drept comun, însă nu hoţi de rând, ci aceia care în libertate avuseseră legături cu organele. Acest „efectiv inferior de conducere" se distingea prin cruzime extremă şi cei cu „articolul cincizeci şi opt" nu sufereau mai puţin decât de la adevăratul efectiv de conducere cu care, de altfel, aveau mai puţin de-a face.

O. M. se caracteriza prin nervozitate motrice şj orice emoţie şi-o exprima prin mişcări rapide dintr-un colţ într-altul al camerei. Aici, în lagărul de tranzit, această agitaţie, această excitabilitate motorie era motivul veşnicelor bruftuluieli din partea a tot felul de şefi. Iar în curte se apropia deseori de tot felul de zone interzise, iar garda îl alunga cu strigăte, cu blesteme şi înjurături. Povestea că a fost bătut de cei de la drept comun nu mi-a confirmat-o niciunul dintre cei zece martori. Pare a fi o legendă.

În lagărul de tranzit nu li se dădea haine, ca, de altfel, pretutindeni, şi el tremura în pardesiul lui de piele, care ajunsese o zdreanţă, deşi, după cele ce povestea Kazarnovski, gerurile cele mai cumplite s-au pus după moartea lui, el n-a avut de suferit din cauza lor. Şi aici am un element pentru a stabili data morţii.

O. M. nu mânca aproape nimic, ca şi Zoşcenko mai târziu. Îşi pierdea raţia de pâine, încurca gamelele. După spusele lui Kazarnovski, în lagăr exista un chioşc unde se vindea tutun şi, mi se pare, zahăr. Dar de unde bani? În afară de asta, frica de mâncare

se extinsese şi asupra alimentelor şi zahărului de la chioşc, şi el primea mâncare numai din mâinile lui Kazarnovski… Binecuvântata palmă murdară a deţinutului pe care se află o bucăţică de zahăr, şi O. M. care ezită să primească acest din urmă dar! Dar oare Kazarnovski spune adevărul? N-a scornit el acest amănunt?

Pe lângă frica de mâncare şi continua agitaţie motorie, Kazarnovski a mai remarcat şi ideea aiurită a lui O. M., caracteristică pentru el, deci nu putea fi inventată: O. M. trăia cu speranţa că lui îi vor uşura viaţa pentru că Romain Rolland o să-i scrie lui Stalin despre el. Acest mic amănunt îmi dovedeşte că totuşi Kazarnovski a comunicat într-adevăr cu Mandelştam. În timpul exilului de la Voronej, noi am citit în ziare despre sosirea lui Romain Rolland la Moscova cu soţia şi despre întâlnirea lor cu Stalin. O. M. o cunoştea pe Maia Kudaşeva, soţia lui Rolland, şi spunea oftând: „Maia colindă prin Moscova. Cu siguranţă i s-a povestit despre mine. Ce-l costă să-i spună lui Stalin despre mine ca să mă elibereze?" O. M. nu putea în nici un chip să creadă că umaniştii de profesie nu se ocupă de destine separate, ci doar cu omenirea în ansamblu, şi speranţa lui era întrupată în numele lui Romain Rolland. Pentru mine, acest nume a servit drept dovadă că bietul Kazarnovski nu-şi pierduse definitiv memoria.

Ca să fiu dreaptă, despre Romain Rolland voi mai adăuga că, venind la Moscova, se pare, a intervenit pentru uşurarea soartei „lexicografilor". În orice caz, aşa vorbea lumea… Asta însă nu-mi schimba părerea despre „umaniştii" de profesie… Adevăratul umanism nu cunoaşte limite, îi pasă de orice: mâna celui care dă nu seacă niciodată…

Şi iată încă un amănunt caracteristic din povestirile lui Kazarnovski. O. M. era sigur că şi eu sunt în lagăr. Îl implora pe Kazarnovski, dacă se întoarce, să mă caute: „Să-i rogi pe cei de la Fondul Literar s-o ajute…" Toată viaţa lui, O. M. a fost legat de organizaţiile scriitoriceşti ca ocnaşul de roabă şi fără aprobarea lor

n-a primit nici o bucăţică de pâine. Oricât a încercat să se elibereze de această servitute – n-a izbutit: la noi, aceste lucruri nu sunt admise, aşa ceva nu este convenabil guvernanţilor… Iată de ce şi pentru mine el spera tot în ajutorul Fondului Literar. Soarta mea a apucat-o pe alt făgaş, şi în timpul războiului, când au uitat de noi, am izbutit să trec în alt domeniu şi astfel mi-am păstrat şi viaţa, şi memoria.

Uneori, în clipe de luciditate, O. M. recita deţinuţilor poezii şi, probabil, vreunul dintre ei le scria. Am avut prilejul să ţin în mână „albume" cu versurile lui care circulau prin lagăre. Odată, cineva i-a povestit că în celula condamnaţilor la moarte de la închisoarea Lefortovo (în anii terorii stăteau amestecaţi) a văzut scrijelite pe perete versurile lui: „*Oare exist cu-adevărat Şi moartea o să vină nesmintit*?" Aflând aceasta, O. M. s-a înveselit şi vreo câteva zile a fost mai liniştit.

La munci nu-l trimiteau, nu-l puneau nici măcar la curăţenie în interiorul lagărului. Chiar şi într-o mulţime epuizată la maximum el se evidenţia prin starea lui deplorabilă. Zile întregi umbla haihui, atrăgându-şi ameninţările, înjurăturile şi blestemele a tot felul de şefi. La munci a nimerit încă de la început, dar a fost tare necăjit. El credea că în lagărul staţionar va fi totuşi mai bine, cu toate că oamenii cu experienţă căutau să-l convingă de contrariu.

Într-o zi, O. M. a auzit că în lagărul de tranzit se află un deţinut cu numele de Hazin şi l-a rugat pe Kazarnovski să meargă cu el să-l caute, ca să afle dacă nu cumva este rudă cu mine. Dar nu era decât o potrivire de nume. Acest Hazin a citit memoriile lui Ehrenburg, i-a scris şi astfel am avut prilejul să-l întâlnesc. Existenţa lui Hazin este încă o dovadă că, într-adevăr, Kazarnovski a fost cu Mandelştam. Hazin l-a văzut pe O. M. de două ori: când O. M. a venit la el cu Kazarnovski şi, a doua oară, când el l-a dus pe O. M. la un deţinut care îl căuta.

Hazin zice că întâlnirea lui O. M. cu acest om a fost foarte

înduioşătoare. El îşi amintea că numele acestui deţinut era, parcă, Hint[1] şi că era leton, de profesie inginer. Hint era transferat din lagăr, unde se afla de câţiva ani, la Moscova, pentru revizuirea cazului său. In perioada aceea, astfel de revizuiri se sfârşeau întotdeauna tragic. Nu ştiu cine era Hint. Lui Hazin i s-a părut că era coleg de şcoală cu O. M. şi leningrădean. În tranzit, Hint n-a stat decât câteva zile. Kazarnovski îşi amintea şi el că O. M., cu ajutorul lui Hazin, şi-a găsit un vechi coleg.

După informaţiile lui Hazin, O. M. a murit în timpul unei epidemii de tifos exantematic, dar Kazarnovski nu pomeneşte de epidemie. Epidemia însă a fost, căci am auzit de ea de la mai multe persoane. Ar fi trebuit să întreprind ceva ca să-l găsesc pe Hint, dar în condiţile noaste aşa ceva nu este posibil, fiindcă nu pot da anunţ la ziar: caut pe cutare care s-a întâlnit în lagăr cu soţul meu… Cât despre Hazin – este un tip cam primitiv. A vrut să-l cunoască pe Ehrenburg ca să-i relateze amintirile lui de la începutul revoluţiei la care a participat împreună cu fraţii săi, mi se pare – cekişti. Doar această perioadă i-a rămas în memorie, şi în toate discuţiile cu mine încerca mereu să aducă vorba de eroismul lui de odinioară…

Să ne întoarcem însă la povestirile lui Kazarnovski. Într-o zi, neluând în seamă strigătele şi îndemnurile, O. M. nu s-a dat jos din pat. În zilele acelea, gerul devenea din ce în ce mai tare – este singura datare pe care am obţinut-o. Pe toţi i-au scos la curăţat zăpada, iar O. M. a rămas singur. Peste câteva zile l-au dat jos din pat şi l-au dus la spital. Curând, Kazarnovski a auzit că O. M. a murit şi a fost înmormântat, mai exact – aruncat într-o groapă… Înmormântau câţiva morţi într-o singură groapă – de cadavre nu duceau lipsă, bineînţeles, fără sicrie şi despuiaţi – să nu se piardă nimic. Fiecăruia îi legau de picior o plăcuţă de tinichea cu un număr.

O astfel de moarte nu este dintre cele mai rele, şi vreau să cred

---

[1] Era un coleg de şcoală al lui Evgheni Emilievici, fratele lui O. M. (n.a.).

că povestirea lui Kazarnovski corespunde realităţii. Căci moartea lui O. M. nu poate fi asemuită cu moartea lui Narbut. Despre el se spune că era vidanjor, curăţa adică haznalele, şi a murit, împreună cu alţi invalizi, pe un şlep aruncat în aer. Şlepul a fost aruncat în aer ca să degajeze lagărul de invalizi. Astfel de cazuri se pare că au fost…

Pavel, un fost hoţ-recidivist, care îmi căra apă şi lemne la Tarusa, mi-a povestit odată din proprie iniţiativă că lui i s-a întâmplat să audă o explozie dinspre mare şi să vadă un şlep care se scufunda în apă, pe care, după cum se zvonea, se aflau condamnaţi conform „articolului cincizeci şi opt”, politici invalizi. Oameni care doresc cu orice chip să găsească şi astăzi justificări pentru orice, şi dintre aceştia sunt mulţi printre foştii zeki, caută să mă convingă că nu au aruncat în aer decât un singur şlep, iar pe comandantul lagărului care a săvârşit această fărădelege l-au împuşcat. Acesta este, într-adevăr, un sfârşit înduioşător, numai că pe mine, nu ştiu de ce, nu mă înduioşează.

Cei mai mulţi dintre oamenii pe care îi cunoşteam au murit îndată ce au ajuns în lagăr. Cei cu profesiuni umaniste este puţin probabil că ar fi supravieţuit acolo, dar nici nu merita să trăieşti. De ce să te agăţi de viaţă dacă moartea îţi vine în ajutor? Ce i-ar mai fi adus cele câteva zile în plus lui Margulis, pe care îl protejau cei de la drept comun pentru că le povestea, noaptea, romanele lui Dumas? El se afla împreună cu Sviatopolk-Mirski, care aproape numaidecât a ajuns la epuizare completă şi a murit şi el foarte repede. Slavă Domnului că oamenii sunt muritori, dar merita să trăieşti şi dincolo de sârma ghimpată pentru a lua aminte şi a povesti oamenilor. Poate asta îi va opri în zilele când vor dori să repete nebuniile noastre.

Cel de al doilea martor demn de încredere a fost biologul Merkulov, pe care O. M. l-a rugat, în caz că va fi eliberat, să treacă pe la Ehrenburg şi să-i povestească despre ultimele lui zile de lagăr:

îşi dădea seama că nu va putea supravieţui. Redau relatarea lui cu vorbele lui Ehrenburg, care, la întoarcerea mea din Taşkent, izbutise să uite câte ceva; în special, îl numea pe M. agronom, pentru că acesta, la eliberare, ca să se poată ascunde mai departe, a lucrat ca agronom. În general, informaţiile lui M. coincid cu povestirile lui Kazarnovski.

El considera că O. M. a murit chiar în primul an, înainte de deschiderea navigaţiei, adică înainte de mai sau iunie 1939. M. mi-a redat destul de amănunţit discuţia cu medicul, care, din fericire, era tot deportat şi din auzite îl cunoştea pe Mandelştam. Medicul spunea că O. M. n-a putut fi salvat din cauză că era complet epuizat. Asta se confirmă prin cele spuse de Kazarnovski referitor la faptul că O. M. se temea să mănânce, cu toate că, desigur, hrana din lagăr era „atât de bună”, încât oamenii care nu se temeau s-o mănânce se transformau în umbre. O. M. a zăcut în spital doar câteva zile, iar M. l-a întâlnit pe medic îndată după moartea lui O. M. O. M. a făcut bine că l-a trimis pe biolog la Ehrenburg, rugându-l să-i relateze despre ultimele sale zile de viaţă, pentru că nimeni altul dintre scriitorii sovietici, în afară de Şklovski, nu ar fi primit în anii aceia un astfel de mesager. Iar la scriitorii-paria, solul însuşi nu s-ar fi dus, ca să nu ajungă încă o dată în acel infern.

Oamenii, după ce îşi executau pedepsele de cinci sau zece ani, adică scăpând, după noţiunile noastre, cu minimum, rămâneau de obicei pe loc, de bunăvoie ori siliţi, şi şedeau ascunşi în bârlogurile lor. După război, mulţi au ajuns în lagăr pentru a doua oară, iar dicţionarul nostru şi noţiunile de drept s-au îmbogăţit cu o nuanţă nouă a cuvântului „recidivist”. Iată de ce din contingentul deportaţilor 1937-1938 au supravieţuit foarte puţini dintre cei tineri, care îşi începuseră de timpuriu peregrinările prin lagăre, şi eu am avut prilejul să vorbesc cu puţini care s-au întâlnit acolo cu O. M. Dar vestea despre soarta lui s-a răspândit departe prin lagăre, şi zeci de oameni îmi transmiteau legende din lagăr despre nefericitul poet.

De multe ori am fost chemată la întâlniri cu oameni care au auzit – în limbajul lor asta suna: „eu ştiu cu siguranţă” – despre O. M. că trăieşte sau a trăit până la război, că este ţinut într-un lagăr, sau a fost eliberat. S-au găsit şi martori ai morţii, dar, întâlnindu-se cu mine, ei recunoşteau jenaţi că ştiu totul de la alţii fireşte – martori de toată încrederea.

S-au scris şi nuvele despre moartea lui. Povestirea lui Şalamov[1] reprezintă nişte reflecţii despre cum a murit Mandelştam şi ce trebuie să fi simţit el înainte de a-şi da sfârşitul. Este un omagiu al unui artist care a pătimit adus confratelui de artă şi calvar. Însă printre aceste nuvele şi povestiri există şi unele care pretind că sunt veridice, fiind dichisite cu o mulţime de amănunte.

Una dintre ele ne povesteşte că Mandelştam a murit pe un vas care se îndrepta spre Kolîma, şi este descris cu lux de amănunte momentul când este azvârlit în ocean. Tot de domeniul legendelor ţine şi uciderea lui Mandelştam de către deţinuţii de drept comun şi recitarea din Petrarca la lumina focului. Din această ultimă momeală au muşcat mulţi, dat fiind caracterul aşa-zis poetic.

Există şi povestiri în stil „realist”, cu participarea obligatorie a plevei de la drept comun. Una dintre cele mai elaborate aparţine poetului R. Noaptea, povesteşte R., s-a trezit cu bătăi în uşa barăcii. Îl voiau pe „poet”. R. s-a speriat de oaspeţii nocturni: ce doresc hoţii de la el? S-a dovedit că musafirii veniseră cu gânduri curate şi îl chemau la căpătâiul unui muribund, tot poet. R. l-a găsit pe muribund, adică pe Mandelştam, pe patul din baracă. Aiura sau era fără cunoştinţă, dar, văzându-l pe R., şi-a revenit numaidecât şi au stat de vorbă toată noaptea. Către dimineaţă O. M. a murit şi R. i-a închis ochii. Nu există, bineînţeles, nici un fel de dată, dar locul este

[1] Varlam Tihonovici Șalamov (1907 - 1982), a fost un poet și prozator rus, de la care au rămas mărturii despre viața de *zek*, scrise cu atâta percutanță încât numele său urmează imediat după al lui Soljenițîn în ce privește arta de a scrie despre Arhipelagul Gulag – Povestiri din Kolîma.

indicat corect: „Vtoraia Recika”, lagărul de tranzit de lângă Vladivostok. Toată povestea asta mi-a istorisit-o Sluţki şi mi-a dat adresa lui R., dar R. n-a răspuns la scrisoarea mea.

Toţi informatorii mei erau oameni binevoitori. Odată însă am fost supusă unei adevărate batjocoriri. Asta s-a petrecut la Ulianovsk, chiar la începutul anilor cincizeci, când Stalin încă trăia. Seara, îşi făcuse prostul obicei să treacă pe la mine un membru al catedrei de literatură şi director adjunct, un anume Tiufiakov, invalid de război, pavoazat de sus până jos cu ordine şi medalii pentru activitate în secţiile politice ale armatei, amator al romanelor de război în care sunt descrise execuţiile, în faţa frontului, ale laşilor sau dezertorilor.

Tiufiakov şi-a consacrat toată viaţa operei de „reorganizare a învăţământului superior”, din care motiv n-a izbutit să obţină nici titluri, nici diplome şi nici să-şi facă studiile superioare. Era eternul comsomolist din deceniul al treilea şi un „activist de neînlocuit”. De când îl scoseseră „de la învăţământul politic” şi i-au dat o muncă de răspundere, misiunea lui consta în a urmări puritatea ideologică în universităţi şi institute de învăţământ superior, iar despre cele mai mici abateri raporta acolo unde trebuie. Era transferat dintr-un institut într-altul ca să-i urmărească, mai ales, pe directorii bănuiţi de liberalism. Tocmai de aceea venise la Ulianovsk pe bizarul post onorific de „adjunct”, şi de care nu se putea scăpa, deşi formal nu avea dreptul să lucreze într-un institut de învăţământ superior. Aveam doi asemenea „comsomolişti eterni”, Tiufiakov şi un altul Gluhov[1] – acest nume de familie ar trebui păstrat pentru posteritate: pentru nepoţi, care predau undeva istoria şi literatura. Acesta izbutise să fie distins cu un ordin pentru deschiaburire şi să obţină titlul de candidat în ştiinţe cu o disertaţie despre Spinoza. El acţiona pe faţă şi chema studenţii în cabinetul lui să le spună despre cine şi

[1] De la gluhoi – surd (rus.).

ce discurs demascator să ţină la adunare. Tiufiakov trudea pe tăcute. Amândoi lucrau pentru distrugerea învăţământului superior încă de la începutul deceniului al treilea.

Tiufiakov „lucra” cu mine benevol, în afara orelor de program, să se odihnească şi să se distreze, ceea ce îi provoca un fel de plăcere estetică. În fiecare zi născocea o poveste nouă: Mandelştam a fost împuşcat; Mandelştam a fost la Sverdlovsk iar Tiufiakov l-a vizitat în lagăr din îndemnuri umanitare; Mandelştam a fost împuşcat când încerca să evadeze; Mandelştam execută o nouă condamnare într-un lagăr cu regim special pentru un delict de drept comun; Mandelştam a fost rănit mortal de către pleava de la drept comun pentru că a furat o bucată de pâine; Mandelştam a fost eliberat şi trăieşte în nord cu o altă soţie; Mandelştam s-a spânzurat de curând, speriat de scrisoarea lui Jdanov, care abia acum a ajuns în lagăre… Despre fiecare dintre aceste versiuni îmi declara solemn că numai ce a primit aceste informaţii de la procuratură. Eram nevoită să-l ascult, căci turnătorii nu pot fi alungaţi. Conversaţia noastră lua sfârşit cu reflecţiile literare ale lui Tiufiakov: „Cel mai bun trubadur al nostru este Dolmatovski… Eu preţuiesc în poezie forma cizelată… Cum doriţi, dar fără metaforă poezie nu există şi nu va exista… Stilul nu este doar un fenomen formal, ci şi unul ideologic, amintiţi-vă de cuvintele lui Engels… Nu poţi să nu fii de acord cu ele… Aţi primit din lagăr versuri de Mandelştam? A scris mult acolo…” Trupul uscăţiv al lui Tiufiakov se destindea ca un arc. Sub mustaţa militară, de croială à la Stalin, licărea un surâs. La spitalul din Kremlin i-au procurat rădăcină adevărată de jenşen[1], şi el îi avertiza pe toţi împotriva preparatelor artificiale: „Nu se poate face comparaţie…” Îmi ajungeau deseori la urechi zvonuri despre versurile din lagăr ale lui Mandelştam, dar de fiecare dată nu era decât o mistificaţie cu voie sau fără voie. În schimb, recent, am

[1] Rădăcina vieţii – plantă medicinală din Extremul Orient.

avut prilejul să văd o selecţie culeasă de prin „albumele” de lagăr.

Acestea sunt nişte copii denaturate ale unor poezii inedite, printre care nu se află niciuna cu rezonanţă politică netă, precum *Apartamentul.* Sursa principală erau copiile care au circulat prin anii treizeci, dar poeziile erau scrise din memorie, de unde şi numeroasele denaturări. Unele poezii erau în variante vechi, abandonate, ca, de pildă, *Limbii germane*. Altele au fost, fără îndoială, dictate chiar de Mandelştam, pentru că nu figurau în nici o copie. Oare nu el a fost cel care şi-a reamintit versurile, scrise demult, despre *Răstignire*? În album au ajuns şi câteva poezii umoristice pe care eu nu le am, de pildă *Surugiul* şi *Dante*, din păcate însă într-o formă brută, neelaborată. Numai leningrădenii puteau s-o aducă pe acele meleaguri, căci erau destui prin lagăre.

Culegerea mi-a fost arătată de Dombrovski[1], autorul unui roman despre viaţa noastră, scris, cum se zicea în vechime, cu „sângele propriu”. Acest roman dezvăluie întreaga esenţă a vieţii noastre nenorocite, deşi în el este vorba de săpături arheologice, de şerpi, arhitectură şi domnişoare de cancelarie. Cine citeşte acest roman înţelege numaidecât de ce lagărele nu puteau să nu devină forţa principală de menţinere a echilibrului în ţara noastră.

D. afirmă că l-a văzut pe Mandelştam în perioada „ciudatului război”, adică peste un an şi ceva după 27 decembrie 1938, pe care eu o socoteam data morţii. Navigaţia era deschisă, iar omul pe care D. îl considera a fi O. M. sau care era, într-adevăr, O. M. se afla în detaşamentul ce se îndrepta spre Kolîma. Acţiunea se petrece în

---

[1] Iuri Osipovici Dombrovski (1909-1978) a fost scriitorul rus care a suferit probabil cea mai lungă şi mai dureroasă detenţie în lagărele sovietice (aproape 18 ani). Scrierile sale au avut aceeaşi soartă ca ale lui Andrei Platonov, apărând la lumină integral abia după reformele iniţiate de Mihail Gorbaciov în anii 1980. *Facultatea lucrurilor de prisos* este romanul-tabu care nu a văzut niciodată lumina tiparului în societăţile comuniste, spre deosebire de celelalte două romane ale autorului, *Pe urmele şarpelui boa* şi *Maimuţa vine să-şi ia craniul*.

acelaşi lagăr din „Vtoraia Recika”. D., atunci un tânăr expansiv şi plin de ardoare, a auzit că în acest detaşament se află un om cunoscut sub porecla „Poetul” şi a vrut să-l vadă. Omul acesta a răspuns când D. a rostit „Bună ziua, Osip Mandelştam!” D. nu-i cunoştea patronimicul…

„Poetul” făcea impresia unui om bolnav psihic, care mai avea totuşi un dram de luciditate. A fost o întâlnire de câteva clipe – au vorbit despre posibilitatea de transbordare pe Kolîma în condiţii de război. Apoi, bătrânul – „Poetul”, după aspect, avea cam şaptezeci de ani – a fost chemat la masă şi a plecat.

Figura de bătrân a deţinutului, falsul sau adevăratul Mandelştam, nu adevereşte nimic: în condiţiile de lagăr, oamenii îmbătrâneau cu o iuţeală de necrezut, iar O. M. nu s-a lăudat niciodată cu o înfăţişare tinerească şi întotdeauna părea mai în vârstă decât era de fapt. Cum să compari aceste informaţii cu cele pe care le deţineam eu? Se poate presupune că Mandelştam a ieşit din spital când toţi cei care îl cunoşteau se risipiseră prin alte lagăre şi a mai trăit, ca o umbră, câteva luni sau chiar câţiva ani. Sau poate era un bătrân care purta acelaşi nume – şi toţi Mandelştamii au unul şi acelaşi prenume şi seamănă la faţă – şi răspundea la porecla „Poetul” şi trăia în lagăr, unde era luat drept O. M.? Oare există temeiuri ca omul întâlnit de D. să fie luat drept Mandelştam?

Informaţiile mele au zdruncinat puţin certitudinea lui D., iar povestirea lui m-a tulburat pe mine, iar eu nu mai sunt sigură de nimic. Parcă mai poţi fi sigur de ceva în viaţa noastră? Şi am cântărit tot ce era pro şi contra…

D. nu-l cunoştea pe Mandelştam. S-a întâmplat însă să-l vadă de câteva ori la Moscova, dar întotdeauna în perioadele când O. M. îşi lăsase barbă, în vreme ce „Poetul” din lagăr era bine bărbierit. Totuşi, câteva trăsături îi aminteau de figura lui Mandelştam. Pentru deplină siguranţă, era, fireşte, prea puţin, puteai foarte uşor să te înşeli. D. a aflat un amănunt, dar nu din spusele „Poetului”, ci la

mâna a treia: soarta lui O. M. a fost hotărâtă de o scrisoare a lui Buharin. Probabil, în 1938 au ieşit la iveală scrisoarea lui Buharin către Stalin, ataşată la dosarul din 1934, şi numeroasele bileţele ale lui Buharin, confiscate la prima percheziţie.

Acest lucru este mai mult decât sigur. Despre el nu putea să ştie decât adevăratul Mandelştam. Rămâne însă deschisă problema dacă a vorbit de acesta scrisoare bătrânul cel misterios, poreclit „Poetul", ori lui i s-a atribuit povestea care circula în lagăr a omului decedat, drept care el era luat. Cu alte cuvinte: deţinuţii ştiau că la dosarul lui Mandelştam figura scrisoarea lui Buharin. Un bătrân, care, poate, avea acelaşi nume, a fost luat drept O. M. şi, amintindu-şi povestea cu scrisoarea lui Buharin, i-au atribuit-o bătrânului. Este imposibil de verificat ce a fost în realitate. Aici, însă, pe mine mă interesează un singur lucru: zvonul despre scrisoare. Este primul şi unicul zvon care a ajuns la mine despre cea de a doua condamnare a lui O. M. Nu degeaba a spus el în *Cea de a patra proză*: „*Problema mea nu s-a terminat şi nici nu se va termina vreodată*…" În temeiul scrisorii lui Buharin, cazul din 1934 a fost reexaminat în acelaşi an, apoi în 1938… Mai departe, el a fost reexaminat în 1955, dar a rămas absolut confuz şi eu sper că va fi reexaminat încă o dată.

Însă ce confirmă, de fapt, versiunea mea, potrivit căreia O. M. a murit în decembrie 1938? Pentru mine, cea dintâi veste a morţii a fost returul pachetului cu menţiunea „destinatarul decedat". Dar nici asta nu este de ajuns: cunoaştem mii de cazuri când pachetele s-au întors din acelaşi motiv, iar pe urmă s-a adeverit că destinatarul a fost transferat în alt loc şi din această cauză nu şi-a primit lădiţa. Coletul returnat era asociat cu ideea morţii şi pentru cei mai mulţi acesta era singurul mijloc de a afla despre moartea celui apropiat; însă în haosul lagărelor supraaglomerate, funcţionarii în uniformă, din ce în ce mai neruşinaţi, scriau ce se nimerea: dacă au scris moarte – moarte să fie, nu-i totuna? Cei ajunşi după gardul de

sârmă ghimpată oricum erau excluşi din viaţă şi cu ei nu-şi făceau probleme. Şi de pe fronturile de război veneau înştiinţări despre moartea unor soldaţi şi ofiţeri care în realitate, erau răniţi sau căzuseră prizonieri. Dar pe front aceasta se întâmpla dintr-o greşeală, iar oamenii, înconjuraţi de semenii lor, se bucurau de atenţia şi simpatia tuturor. Cu ocnaşii, însă, se purtau mai rău decât cu dobitoacele, iar dobitoacele care dispuneau de viaţa lor erau special instruite să calce în picioare toate drepturile omului. Returnarea coletului nu poate servi drept dovadă a morţii.

Data din certificatul de deces, înmânat de oficiul stării civile, de asemenea nu dovedeşte nimic. Datele erau trecute absolut arbitrar, şi deseori, milioane de decese au fost raportate în mod intenţionat la o singură perioadă, de pildă la cea de război. Pentru statistică s-a dovedit a fi mai comod ca decesurile din lagăre să fie comasate cu cele de pe câmpurile de luptă… Astfel, tabloul represiunilor se mai estompa, iar adevărul nu interesează pe nimeni, în perioada reabilitării, ca date ale deceselor se treceau aproape automat anii 1942 şi 1943. Cine poate să creadă data din certificatul de deces? Şi cine a lansat în străinătate zvonul că Mandelştam s-a aflat într-un lagăr din regiunea Voronej şi a fost ucis de germani? Este limpede că vreun scriitor „progresist" sau vreun diplomat, strâns cu uşa de străini, care, după expresia lui Surkov, îşi bagă nasul în oala altora, a aruncat totul în spinarea germanilor, ceea ce era comod şi simplu…

În certificatul de deces scrie că moartea lui O. M. a fost trecută în registrul stării civile în mai 1940. Acesta este, poate, singurul lucru real. Ca şi cum ai putea spera ca un viu să nu fie trecut în registrul morţilor, deşi nu poţi fi absolut sigur de asta. Să presupunem că un Romain Rolland, pentru care Stalin avea o consideraţie deosebită, i s-a adresat acestuia şi l-a rugat să-l elibereze pe Mandelştam. La noi s-a întâmplat ca, la cererea unei personalităţi din străinătate, suveranul să pună oameni în libertate… Era posibil ca Stalin să

nu vrea să-l elibereze pe Mandelştam, sau nu putea fi eliberat, pentru că în puşcărie fusese bătut şi torturat… în acest caz, nu-i costa nimic să-l declare mort şi, dându-mi certificatul de deces, să mă facă pe mine purtătorul de cuvânt al acestei minciuni guvernamentale.

De ce mie mi-au dat acest certificat, deşi altora nu le-au dat? În ce scop? Iar dacă Mandelştam a murit, într-adevăr, puţin mai înainte de mai 1940 – să zicem în aprilie – D. putea să-l vadă, şi bătrânul „Poet” era O. M.

Oare este cu putinţă să te bizui pe informaţiile lui Kazarnovski şi Hazin?

Deţinuţii din lagăre nu mai aveau noţiunea timpului. În această viaţă monotonă şi delirantă, datele se şterg. Kazarnovski putea să plece (când şi cum n-am putut stabili) înainte ca O. M. să fie scos din spital. Nici zvonurile despre moartea lui O. M. nu demonstrează nimic: lagărele trăiesc numai cu zvonuri.

Discuţia lui M. cu medicul nu este nici ea datată. Puteau să se întâlnească peste un an sau doi…

Nimeni nu ştie nimic. Nimeni nu va şti nici în cercul înconjurat cu sârmă ghimpată, nici în afara lui. În acest talmeş-balmeş cumplit, în acest ghiveci şi îngrămădeală nelipsite din nici un lagăr, unde morţii cu plăcuţe numerotate la picioare zac alături de cei vii, nimeni nu va izbuti să facă vreodată lumină.

Nimeni nu l-a văzut mort. Nimeni nu i-a spălat trupul. Nimeni nu l-a pus în sicriu. Delirul febril al mucenicilor din lagăre nu cunoaşte timp, nu deosebeşte realitatea de ficţiune. Povestirile acestor oameni nu sunt mai autentice decât oricare altă naraţiune despre un calvar. Iar acei puţini martori care au supravieţuit – D. este unul dintre ei – n-au avut posibilitatea să întreprindă cercetări şi să analizeze pe loc toate datele pro şi contra.

Eu ştiu un singur lucru: omul şi martirul Mandelştam a murit undeva.

Aşa se sfârşeşte orice viaţă. Înainte de a muri, el a zăcut pe laviţa-pat, şi în jurul lui mişunau alţi condamnaţi la moarte. Probabil aştepta un pachet. Nu i-a parvenit sau a ajuns prea târziu… Pachetul a fost returnat. Pentru noi asta a fost veste şi semn că O. M. a murit. Pentru el, care aştepta pachetul, absenţa lui însemna că am murit noi. Iar asta s-a întâmplat numai pentru că un om în uniformă militară, bine hrănit, antrenat să extermine oameni, care se săturase să tot caute în listele imense, mereu modificate, ale deţinuţilor, ca să găsească un nume greu de pronunţat – a tăiat adresa, a scris pe formularul însoţitor lucrul cel mai simplu care i-a trecut prin cap: „Destinatarul decedat”, şi a trimis lădiţa retur, pentru ca eu, care mă rugam pentru moartea prietenului, să mă clatin în faţa ghişeului, aflând de la funcţionara oficiului poştal această ultimă şi fatală veste bună.

Şi după moartea lui (sau înainte) el trăia în legendele din lagăr ca un bătrân septuagenar smintit, ţinând în mână o gamelă pentru casă, care cândva, în libertate, scrisese versuri şi pentru asta a fost poreclit „Poetul”. Şi un alt bătrân (sau acesta era O. M.?) trăia în lagărul de la „Vtoraia Recika” şi a fost înscris în convoiul pentru Kolîma, şi mulţi îl socoteau a fi Osip Mandelştam, şi eu nu ştiu cine era el.

Iată tot ce ştiu despre ultimele zile, despre boala şi despre moartea lui Mandelştam. Alţii ştiu şi mai puţin despre sfârşitul celor dragi lor.

O ultimă povestire

Totuşi mai ştiu câteva lucruri. Convoiul a pornit la şapte septembrie 1938. L., fizician de profesie, care a lucrat într-un institut de învăţământ superior tehnic din Moscova, supus distrugerii totale

pentru că în el lucra fiul unui om pe care Stalin îl ura[1], n-a dorit să-i pomenesc numele: „în prezent nu mă tem, dar cine ştie ce o fi mai pe urmă, aşa că vă rog să nu-mi pomeniţi numele…” El a nimerit în acel convoi de la închisoarea Taganka. Alţii veneau de la Lubianka, închisoarea preventivă, şi numai înainte de expediere erau transferaţi la Butîrki. Încă de pe drum, L. a aflat că în acest convoi se află şi Mandelştam. Unul dintre însoţitorii lui L. s-a îmbolnăvit şi pentru câteva zile a fost dus la izolator. Când s-a întors, a povestit că la izolator s-a întâlnit cu Mandelştam. După spusele lui, O. M. zăcea tot timpul cu capul sub pătură. Îi mai rămăseseră ceva bănuţi, şi soldaţii din escortă îi cumpărau uneori câte o franzelă din gară. O. M. o rupea în două şi o împărţea cu vreunul dintre deţinuţi, însă de jumătatea lui nu se atingea până ce nu vedea, printr-o gaură din pătură, că tovarăşul lui şi-a mâncat-o pe a sa. Atunci se aşeza şi el în capul oaselor şi mânca. Îl obseda frica de otravă: în asta consta boala lui, şi răbda de foame fără se se atingă de zeama chioară pe care o mâncau toţi deţinuţii.

Au ajuns la Vladivostok pe la jumătatea lui octombrie. Lagărul de la „Vtoraia Recika” era neînchipuit de suprapopulat. Nu mai aveau locuri pentru cei veniţi cu noul convoi. Deţinuţii au primit ordin să se „cazeze” sub cerul liber, între două barăci. Era vreme uscată, şi L. nu tânjea după un acoperiş.

Observase că în jurul latrinelor (şi vă închipuiţi cum arată latrinele într-un lagăr) oameni dezbrăcaţi până la brâu stăteau pe vine şi îşi curăţau de păduchi hainele prefăcute de mult în zdrenţe. Însă tifosul încă nu începuse.

Câteva zile mai târziu, novicii au fost introduşi la comisie. Comisia era compusă din reprezentanţii conducerii lagărelor de pe Kolîma. Pe Kolîma se deschiseseră şantiere de construcţii şi conducerea ducea lipsă de lucrători de calitatea întâi, însă astfel de

[1] Fiul lui Troţki (n.a.).

voinici nu era uşor să găseşti în mulţimea oamenilor vlăguiţi de puşcărie, de interogatoriile de noapte şi de „metodele simplificate”. Mulţi dintre ei au fost respinşi, bineînţeles şi L., în vârstă de treizeci şi doi de ani, care îşi rupsese un picior când era mic. Expedierea din lagăr se desfăşura încet, iar noile convoaie continuau să reverse sute, poate chiar mii de oameni flămânzi, murdari, sălbăticiţi.

L. Şi-a făcut o idee aproximativă privind efectivul lagărului. Om cu spirit exact, matematic, el a analizat, a înregistrat şi a memorat tot ce a văzut în decursul celor douăzeci şi ceva de ani de ocnă.

Dar cunoştinţele lui nu vor deveni niciodată patrimoniu public, pentru că, obosit de viaţa de ocnă, nemaiavând încredere în nimic şi nemaido-rind nimic în afară de linişte, el s-a închis în sine, în noua sa familie şi întregul sens al existenţei s-a concentrat în fetiţa lui, ultima bucurie a unui om bătrân şi bolnav. Acesta este unul dintre martorii străluciţi, care însă nu va face depoziţii. A făcut o excepţie pentru mine; şi în general, despre întâlnirea cu Mandelştam, care a produs asupra lui o impresie profundă, el a vorbit uneori în lagăr şi după eliberare. Nu l-am întrebat, dar ar fi trebuit, cât timp comisiile de la Kolîma au căutat oameni robuşti? Oare, pe urmă, nu s-au mulţumit cu orice fel de lucrători pentru ca, storcându-le ultimele picături de putere, să-i execute apoi prin împuşcare? Calitatea forţei de muncă putea fi înlocuită cu cantitatea.

S-au pornit ploile, şi ca să apuci un loc în baracă era posibil numai cu bătaie, şi bătăile se ţineau lanţ. În perioada asta, L. devenise şeful unei brigăzi de şaizeci de oameni. Obligaţiile lui constau doar în a distribui raţiile de pâine, însă, o dată cu venirea ploilor, brigada i-a cerut starostelui să facă rost de un adăpost. L. le-a propus să verifice dacă n-au rămas cumva poduri libere.

Bărbaţii cei mai sprinteni – iar sprinteneala depindea, în majoritatea cazurilor, de vârstă – şi cei mai robuşti apreciau podurile: în ele nu era prea mare îngrămădeala şi aerul nu era prea irespirabil. E drept că iarna trebuiau să părăsească podul ca să nu

îngheţe de frig, dar nimeni nu făcea planuri pe termen lung: deţinuţii îşi stabilesc întotdeauna obiective apropiate.

Adăpostindu-se, noaptea, în pod, câştigau câteva săptămâni de libertate relativă.

Curând au găsit un pod convenabil, unde se aciuaseră vreo cinci deţinuţi de la drept comun, deşi acolo puteau să încapă de trei ori mai mult. L. şi tovarăşii lui s-au dus în cercetare. Intrarea era bătută în cuie. O scândură a cedat. L. a smuls-o şi s-a trezit faţă în faţă cu reprezentantul dreptului comun.

L. se pregătise de bătaie, însă gazda s-a prezentat cu amabilitate:

„Arhanghelski”… Au început tratativele. După cum a reieşit, comandantul a repartizat acest pod lui Arhanghelski şi tovarăşilor lui. L. a propus să meargă împreună la comandant, şi Arhanghelski a consimţit politicos. Comandantul a ocupat o poziţie neaşteptată: a încercat să împace părţile în litigiu. Poate a încercat un sentiment de respect faţă de L. care nu s-a temut să intre în conflict cu dreptul comun ori poate l-a considerat şi pe el drept comun.

„Vedeţi, trebuie să ţinem seama de situaţie… să ne strângem un pic… e criză de spaţiu…” Obţinând izbânda, L. s-a întors la tovarăşii săi să aleagă vreo zece pentru a-i instala în pod, dar ei s-au răzgândit şi n-au vrut să se mute laolaltă cu dreptul comun: ăştia fură tot ! L. a încercat să-i convingă: n-au ce să le fure, iar ca număr – ei vor fi de două ori mai mulţi. Dar aceştia au preferat să rămână sub cerul liber. Iar L. s-a ales cu o cunoştinţă nouă: când se întâlneau – se salutau de fiecare dată. De obicei, întâlnirile aveau loc în centrul lagărului, unde mereu era talcioc – se vindeau şi se schimbau tot felul de lucruri.

Într-o zi, Arhanghelski l-a invitat pe L. în podul cu pricina ca să asculte versuri. L. nu se temea că o să fie jefuit, de luni întregi dormea fără să se dezbrace, zdrenţele lui nu ispiteau pe nici un hoţ din lagăr. Doar pălăria îi mai rămăsese, dar în lagăr asta nu

constituia o valoare. Curios să vadă despre ce versuri este vorba, a acceptat invitaţia şi s-a dus…

În pod ardea o luminare. În mijloc se afla un butoiaş, iar pe el – conserve deschise şi pâine albă. Pentru un lagăr înfometat, acesta era un ospăţ extraordinar: oamenii trăiau cu zeamă de linte, dar nici aceea nu era de ajuns. La micul dejun, revenea fiecăruia câte o jumătate de pahar de zeamă…

Printre hoţi se afla un om cu barbă căruntă îmbrăcat într-un pardesiu galben, de piele. Recita versuri. L. a recunoscut aceste versuri. Era Mandelştam. Hoţii îl ospătau cu pâine şi conserve, iar el mânca liniştit: se vede că se temea doar de mâncarea din lagăr. Îl ascultau în deplină tăcere, uneori îl rugau să repete. Şi el repeta.

După această seară, întâlnindu-l pe Mandelştam, L. se apropia întotdeauna de el. Discutau cu plăcere, şi L. a remarcat că O. M. suferea ori de mania persecuţiei, ori era obsedat de idei fixe. Boala lui consta doar în frica de mâncare, lăsându-se din acest motiv să moară de foame. El se temea şi de nişte injecţii… încă de pe când era în libertate, auzise de nişte „injecţii” misterioase care se făceau la „preventivă” pentru a lipsi omul de voinţă şi a-i smulge depoziţiile necesare.

Asemenea zvonuri circulau încă de pe la mijlocul anilor douăzeci. Nu ştiam, fireşte, cât erau de întemeiate. În afară de aceasta, se afla în circulaţie expresia „socialmente periculos”, pentru că OSO – Comisia Specială – condamna referindu-se mai ales la „pericolul social”… Toate acestea se amestecau în creierul bolnav al lui O. M. – el n-ar mai fi suportat încă o arestare, a patra la număr – şi îşi închipuia că i-au inoculat turbarea, ca să-l facă într-adevăr „periculos” şi să scape de el cât mai repede.

El uitase că la noi se pricepeau să scape de oameni fără nici un fel de „injecţii”…

L. Nu se pricepea la psihiatrie, însă dorea foarte niult să-l ajute pe O. M. Nu s-a apucat să-i explice, dar s-a prefăcut a crede că O.

M. răspândeşte zvonuri despre „turbarea” lui pe deplin conştient şi cu un anumit scop. Poate, pentru ca lumea să se ferească de el, să-l lase în pace… „Pe mine, însă, nu vreţi să mă speriaţi”, a spus L. Şiretlicul a reuşit şi, spre surprinderea lui, discuţiile despre turbare şi injecţie au luat sfârşit.

În lagărul de tranzit, deţinuţii nu erau trimişi la muncă, dar alături, pe teritoriul repartizat infractorilor de drept comun (după regulament, condamnaţii în virtutea articolului cincizeci şi opt, ca deosebit de periculoşi, trebuiau să fie izolaţi de toţi ceilalţi, dar, din pricina supraaglomeraţiei, această regulă nu se respecta), era agitaţie: descărcau şi cărau undeva materiale de construcţii. Cei care munceau nu se bucurau de nici un fel de avantaje, nici măcar nu le măreau raţia de pâine, totuşi se găseau oameni care se ofereau să lucreze. Erau cei care se saturaseră să se înghesuie în spaţiul insuficient al lagărului, în mijlocul mulţimii de oameni înnebuniţi şi sălbăticiţi. Ei voiau să treacă măcar pe teritoriul din vecinătate, mai puţin populat, şi în felul acesta să-şi prelungească plimbarea. Şi, în sfârşit, tineretul, după şederea îndelungată la închisoare, simţea nevoia exerciţiilor fizice. Pe urmă, epuizaţi de munca istovitoare din lagărele staţionare, bineînţeles că nu ar fi dorit să muncească în plus, dar aici erau în „tranzit”.

Printre voluntari se afla şi L. Acest om nu se pierdea niciodată cu firea.

Cu cât condiţiile erau mai insuportabile, cu atât mai puternică se dovedea voinţa lui. Umbla prin lagăr strângând din dinţi şi murmura cu îndârjire: „Eu văd tot şi ştiu tot, dar toate astea nu sunt îndeajuns ca să mă ucidă”. Toate gândurile lui ţinteau un singur obiectiv: să nu se lase distrus, să-şi păstreze viaţa cu orice preţ. Cunosc foarte bine acest sentiment, pentru că la fel, strângând din dinţi, am trăit aproape treizeci de ani. Iată de ce nutresc un mare respect faţă de L., fiindcă eu ştiu ce înseamnă să-ţi păstrezi viaţa în condiţii obişnuite, pe când el şi-a trasat această sarcină într-un lagăr din

anul 1938 şi nu a renunţat la ea pe întregul parcurs al acestor ani cumpliţi. S-a întors în 1956, bolnav de tuberculoză şi cu inima zdruncinată, totuşi s-a întors, dar psihicul i-a rămas neatins şi memoria i s-a păstrat mai bine decât la majoritatea oamenilor rămaşi în libertate.

La muncă, L. l-a luat ca partener pe O. M. Acest lucru era posibil, pentru că în „tranzit” nu existau norme de producţie, şi nici L. nu avea de gând să se spetească muncind. Încărcau pe targă o piatră-două, le cărau la vreo cinci sute de metri, iar acolo, după ce descărcau, se aşezau să se odihnească.

La întoarcere, targa o căra L. într-o zi, când se odihneau pe o grămadă de pietre, O. M. a zis: „Prima mea carte s-a numit *Piatra*, iar ultima va fi tot piatră”… L. a ţinut minte această frază, deşi nu cunoştea titlul cărţii lui O. M. şi, întrerupându-şi povestirea, m-a întrebat: „Cartea se intitula, într-adevăr, Piatra?” S-a bucurat când i-am confirmat, pentru că astfel şi-a verificat încă o dată memoria…

Smulgându-se din mulţime, în pustietatea şi liniştea relativă a teritoriului deţinuţilor de la drept comun, amândoi şi-au recăpătat curajul.

Povestirea lui L. explică o frază din ultima scrisoare a lui O. M.: scria că iese la muncă şi asta i-a îmbunătăţit starea sufletească. Toţi afirmau că în „tranzit” nu scot oamenii la lucru, şi eu nu puteam pricepe despre ce era vorba. Totul s-a lămurit mulţumită lui L.

La începutul lui decembrie s-a declanşat epidemia de tifos, şi L. l-a pierdut din vedere pe O. M. Conducerea lagărului a luat măsuri energice: deportaţii au fost băgaţi în barăci, unde se eliberaseră numaidecât locurile celor bolnavi, i-au încuiat cu lacăt şi nu-i lăsau să iasă nicăieri. Dimineaţa, barăcile erau descuiate, se schimbau tinetele, iar infirmierii luau tuturor temperatura. Aceste măsuri profilactice nu duceau la nimic, şi boala făcea ravagii printre oameni. Cei care se îmbolnăveau erau transferaţi în izolatoare, despre care circulau zvonuri cutremurătoare. Oamenii se speriau

unul pe altul cu poveşti despre izolatoare: se spunea că de acolo nimeni nu iese viu. În laviţele-paturi cu trei „etaje”, L. a izbutit să ocupe un loc la nivelul al doilea.

Acesta era considerat un succes, deoarece jos era o viermuiala permanentă, iar sus – zăpuşeală şi aer închis. Peste câteva zile, L. a simţit că îl ia cu frig. Ca să- i fie mai cald, a propus să schimbe cu un loc la nivelul al treilea. A găsit destui amatori. Dar nici sus frisoanele nu au încetat şi L. şi-a dat seama că ăsta-i tifosul. Îl urmărea un singur gând: să ducă boala în baracă, să nu se lase transferat la izolator. Nu-şi măsura corect temperatura şi câteva zile i-a păcălit pe infirmieri. Temperatura creştea şi, într-o zi, neizbutind să scuture la timp termometrul, a fost prins cu minciuna şi l-au dus. La izolator a aflat că până de curând fusese acolo şi Mandelştam. N-a avut tifos. Medicii lagărului, şi ei deportaţi, s-au purtat bine cu el, şi chiar i-au făcut rost de o scurtă de blană.

Ei aveau rezerve de îmbrăcăminte, moştenită de la cei morţi, şi oamenii mureau ca muştele. În perioada aceea, O. M. avea mare nevoie de haine, pentru că pardesiul de piele şi-l schimbase pe zahăr. I-au dat pe el un kilogram şi jumătate, pe care i l-au şi furat numai -decât. L. a întrebat unde a dispărut Mandelştam, dar nimeni nu ştia de el.

La izolator, L. a petrecut câteva zile, până ce doctorii i-au diagnosticat tifosul. Atunci l-au transferat la staţionar. S-a dovedit că în „Vtoraia Recika” exista un spital staţionar absolut decent, cu etaj şi curat, pe care l-au rezervat bolnavilor de tifos. Aici, pentru prima dată după mulţi ani, L. a dormit pe cearşaf şi boala s-a transformat în repaus şi într-o senzaţie plăcută de confort extraordinar.

Când a ieşit din spital, L. a aflat că O. M. a murit. Asta s-a întâmplat între decembrie 1938 şi aprilie 1939, pentru că în aprilie L. a fost transferat într-un lagăr permanent. L. n-a întâlnit martori ai morţii lui O. M. şi ştia totul numai din auzite. El este un om demn de încredere, dar ce fel de oameni erau informatorii lui – este greu de

spus. Povestirea lui L. pare să confirme versiunea lui Kazarnovski despre moartea rapidă a lui O. M. Iar eu trag de aici o concluzie: deoarece spitalul a fost rezervat bolnavilor de tifos, O. M. nu putea să moară decât în izolator şi nici măcar înainte de moarte nu s-a odihnit în patul lui separat, acoperit cu un cearşaf prăpădit de ocnă, dar nemaipomenit de confortabil.

N-am unde să mă informez şi nimeni nu va sta cu mine de vorbă despre aşa ceva. Cine s-ar angaja să scormonească printre acele cazuri teribile de dragul unui Mandelștam căruia nici măcar o carte nu poate să-i apară?

Cei care au murit trebuie să fie bucuroşi că au fost reabilitaţi post- mortem sau, cel puţin, cazurile lor au fost închise pentru că lipseşte conţinutul infracţiunii. Căci şi informaţiile, la noi, sunt de două soiuri, fără nici o egalitate, şi Mandelștam a primit sortul al doilea. Iată de ce eu nu pot decât să-mi adun informaţiile sărăcăcioase şi să bâjbâi încercând să ghicesc când a murit Mandelștam. Şi până în ziua de azi îmi spun întruna: este cu atât mai bine cu cât moartea vine mai repede. Nu este nimic mai îngrozitor decât o moarte lentă. Mi-e groază să mă gândesc că, după ce m-am liniştit, când am aflat de la funcţionara oficiului poştal de moartea lui O. M., el, poate, mai trăia şi, într- adevăr, a plecat pe Kolîma, în zilele când noi toţi îl socoteam mort. Data morţii lui nu a fost stabilită. Şi mie îmi este cu neputinţă să mai fac ceva pentru a o stabili.

Addenda

Poezia despre Stalin, care a constituit motivul principal al arestării lui Mandelștam din mai 1934

Vieţuim, dar sub noi ţara tace mormânt,
Când vorbim, nu se-aude măcar un cuvânt.
Iar când vorbele par să se-nchege puţin,
Pomenesc de plăieşul urcat în Kremlin.
Are degete groase şi grele,
Sunt cuvintele lui de ghiulele.
Râd gândacii mustăţilor strâmbe
Şi-i lucesc a năpastă carâmbii.
Are-o turmă de sfetnici cu gâturi subţiri
- Semioameni slujindu-l umili -
Care şuieră, miaună, latră câineşte,
Numai el, fulgerând, hăcuieşte.
Potcovar de ucazuri, forjează porunci:
Glonţ în ochi, glonţ în frunte şi glonţ în rărunchi.
Orice moarte-i desfată deplin
Pieptu-i larg de cumplit osetin.

(în româneşte de Emil Iordache)

Indice de nume

N-a putut depăşi limitele conformismului.

AVERBAH, Leopold Leonidovici (1902-1939), critic literar, secretar general al Asociaţiei Ruse a Scriitorilor Proletari (RAPP). A fost împuşcat după epurările din 1937.

AWAKUM Petrovici (1621-1682), căpetenia sectei religioase de rit vechi. S-a opus reformelor patriarhului Nikon, fiind de mai multe ori exilat şi în cele din urmă ars pe rug la porunca ţarului.

BABEL, Isaak Emmanuilovici (1894-1940), prozator şi dramaturg. A devenit celebru după publicarea volumului *Armata de cavalerie* și *Povestiri din Odesa*. Arestat și executat.

BAGRIŢKI (Dziubin), Eduard Gheorghievici (1895-1934), poet şi traducător. Unul dintre romanticii revoluţiei şi războiului civil. Membru al RAPP.

BAH, Alexei Nikolaevici (1857-1946), biochimist rus, membru al Academiei de Ştiinţe. În tinereţe a făcut parte din organizaţia „Norodnaia Volia”.

BALMONT, Konstantin Dmitrievici (1867-1942), poet simbolist. A fost printre cei dintâi care au deschis calea modernismului rus. A emigrat în 1920 şi a murit la Paris.

BALTRUSAITIS, Jurgis Kasimirovici (1873-1944), poet simbolist. A scris în rusă şi lituaniană. Între 1921-1939 a fost ambasadorul Lituaniei în URSS. Din 1939 a trăit la Paris.

BARATÎNSKI (Boratânski), Evgheni Abramovici (1800-l844), poet romantic, autor de elegii, epistole şi poeme, foarte apreciat de Puşkin.

BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan Ignacy (Ivan Alexandrovici, 1845-1929), lingvist de origine poloneză. Specialist în lingvistica generală, gramatica comparată a limbilor indo-europene şi slavistică. Precursor al fonologiei.

BEDNÎI, Demian (Efim Alexeevici Pridvorov, 1883-1945), poet, unul dintre promotorii poeziei aşa-zisului realism socialist. Bibliofil pasionat.

BELINSKI, Vissarion Grigorievici (1811-1848), critic literar şi gânditor democrat-revoluţionar. Teoretician al esteticii realismului, comentator al fenomenului literar contemporan (Puşkin, Gogol, Lermontov ş.a.). A exercitat o influenţă considerabilă asupra intelectualităţii ruse din secolul al XIX-lea.

BELÎI, Andrei (Boris Nikolaevici Bugaev, 1880-1934), poet, prozator şi teoretician al simbolismului rus. Ca şi ceilalţi simbolişti, a încercat să dea Revoluţiei din Octombrie o semnificaţie mistică.

BERDIAEV, Nikolai Alexandrovici (1874-1948), filosof, întemeietorul „noului creştinism”, variantă a existenţialismului religios. În 1922 a fost expulzat din ţară şi până la sfârşitul vieţii a trăit la Paris.

BERESTOV, Valentin Dmitrievici (n. 1928), poet şi arheolog.

BERIA, Lavrenti Pavlovici (1899-1953), om politic de origine georgiană. A ocupat funcţii importante în serviciile CEKA şi OGPU din Georgia şi Transcaucazia. În 1938 este numit şeful NKVD-ului. I se acordă gradul de mareşal (1945). În 1946 este eliberat din postul de la NKVD, dar este ales membru în Biroul Politic şi numit vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, păstrând controlul asupra serviciilor securităţii. După moartea lui Stalin este numit ministru de interne, dar curând (iunie 1953) este destituit, judecat şi împuşcat.

BERNŞTEIN, Ignati Ignatovici – Sanea, (pseudonim – Alexandr Ivici, 1900- 1978), scriitor.

BERNŞTEIN, Serghei Ignatievici (1892-1971), lingvist-fonetician, creatorul fonotecii „glasurilor vii”. În anii '20 a înregistrat vocile lui Blok, Maiakovski, Esenin, Mandelştam ş.a.

BEZÎMENSKI, Alexandr Ilici (1898-1973), poet, cântăreţul comsomolului. A fost unul dintre conducătorii RAPP-ului. Ulterior s-a remarcat prin conformismul său politic.

BLAGOI, Dmitri Dmitrievici (1893-1984), istoric literar, puşkinolog.

BLIUMKIN, Iakov Grigorievici (1892-1929), socialist revoluţionar

de stânga, asasinul contelui Mirbach, ambasadorul Germaniei (1918). Condamnat la moarte, a fost graţiat şi, protejat de Dzerjinski, devine unul dintre conducătorii CEKA. În 1929 este arestat şi executat ca agent troţkist.

BLOK, Alexandr Alexandrovici (1880-1921), poet. Simbolist din generaţia tânără. Celebritatea i-a adus-o volumul Versuri despre Frumoasa Doamnă. În 1918 a scris Cei doisprezece, primul poem despre revoluţia din octombrie.

BLOK, Gheorghi Petrovici (1888-1962), scriitor şi publicist. Vărul lui Alexandr Blok.

BORODAEVSKI, Valerian Valerianovici (1879-1923), poet simbolist din cercul lui Viaceslav Ivanov. A publicat în revista Apollon.

BORODIN, Serghei Petrovici (pseudonim – Amir Sarghidjan, 1902-1974), prozator, autor de romane istorice, cel mai cunoscut fiind Dmitri Donskoi (1941).

BRIK, Osip Maximovici (1888-1945), scriitor, teoretician al literaturii, dramaturg. Unul dintre organizatorii grupării literare a formaliştilor OPOIAZ. Ulterior – redactor al revistei Lef. Soţia sa Lilly, sora Elsei Triolet (tovarăşa de viaţă a lui Louis Aragon) a inspirat lui Maiakovski multe poezii de dragoste.

BRIUSOV, Valeri Iakovlevici (1873-1924), poet, prozator, eseist şi traducător. Unul dintre cei dintâi teoreticieni şi fruntaşi ai simbolismului rus. în 1919 a intrat în partidul comunist.

BRODSKI, David Grigorievici (1899-1966), poet şi traducător. A tradus din franceză (Bărbier, Hugo, Rimbaud), germană (Goethe, Schiller), idiş ş.a.

BRODSKI, Iosif Alexandrovici (1940-1996), poet. în 1964, este arestat şi condamnat pentru parazitism la cinci ani de exil. Sub presiunea opiniei publice mondiale, după un an şi cinci luni este eliberat. Constrâns să emigreze, se stabileşte în SUA (1972). Laureat al Premiului Nobel (1988).

BRUNI, Lev (Liova) Alexandrovici (1894-1948), pictor, urmaş al unui pictor italian, stabilit în Rusia la începutul secolului al XX-lea. Autorul unui portret al lui Mandelştam.

BUHARIN, Nikolai Ivanovici (1888-1938), om politic, unul dintre eminenţii conducători ai PCUS, specialist în probleme economice. În 1924 este ales membru al Biroului Politic. Între 1926 şi 1928 – secretat general al Komin- ternului. În 1929 este exclus din Biroul Politic pentru „deviaţionism de dreapta", iar în 1938 este judecat, condamnat la moarte şi împuşcat.

BULGAKOV, Mihail Af'anasievici (1891-1940), prozator şi dramaturg. Autor al romanului Maestrul şi Margareta, publicat abia la douăzeci şi şapte de ani de la moartea sa (1967). A mai publicat piese şi scrieri în proză inspirate   din evenimentele războiului civil din Ucraina şi altele.

BULGAKOV, Serghei Nikolaevici (1871-1944), filosof, teolog şi economist. A emigrat din Rusia în 1923.

BULGARIN, Fadei Benediktovici (1789-l859), jurnalist şi scriitor.

Colaborator al poliţiei secrete în timpul domniei lui Nicolae I.

BÜRGER, Gottfried August (1747-1794), poet german, reprezentant al Sturm und Drang-ului, autor de balade fantastice, inspirate din folclor dar și al *Uimitoarele călătorii ale baronului Münchhausen*.

CEAADAEV, Piotr Iakovlevici (1793-1856), gânditor, prieten cu Puşkin, autorul celebrelor *Scrisori filosofice*, în care susţine ideea izolării Rusiei de istoria universală, a stagnării spirituale şi a suficienţei naţionale, ceea ce o va împiedica să-şi înţeleagă şi să-şi îndeplinească misiunea ce i-a fost hărăzită de sus. În 1836, prin „poruncă imperială" a fost declarat nebun şi obligat să emigreze. Mandelştam a publicat în revista Apolon un eseu despre Ceaadaev, în 1915.

CEARENŢ (Sogomonian), Eghişe Abgarovici (1897-1937), unul dintre cei mai importanţi poeţi armeni, traducător excelent din marii

poeţi ruşi. A fost împuşcat.

CECEANOVSKI, Mark Osipovici (1899-1980), jurnalist şi traducător, redactor la editura Hudojestvennaia literatura (Literatura artistică).

CERNIAK, Iakov Zaharovici (1898-1955), istoric literar.

CICERIN, Gheorghi Vasilievici (1872-1936), om politic şi diplomat, comisar al poporului pentru afacerile externe (1918-1930).

CIORNÎI, Saşa (Alexandr Mihailovici Glikberg, 1880-1932), poet satiric; din 1920 a trăit în emigraţie.

CIUKOVSKI, Kornei Ivanovici (Nikolai Vasilievici Korneiciukov, 1882- 1969), critic şi istoric literar, traducător, unul dintre cei mai populari scriitori pentru copii.

CIUKOVSKI, Nikolai Korneevici (1905-1965), poet, prozator şi traducător, fiul lui Kornei Ciukovski.

DENIKIN, Anton Ivanovici (1872-1947), general, unul dintre principalii conducători militari ai forţelor albgar-diste. Înfrânt de către Armata Roşie (1920), a emigrat în Occident. A fost una dintre figurile importante ale emigraţiei ruse.

DERJAVIN, Gavrilă Romanovici (1743-1816), poet, reprezentant al clasicismului rus. Ode, satire, meditaţii filosofice.

DIKI, Alexei Denisovici (1889-1955), actor şi regizor de prestigiu. Artist al poporului.

DLIGACI, Lev Mihailovici (1904-1949), ziarist şi poet.

DOBROLIUBOV, Alexandr Mihailovici (1876-1944?), poet, unul dintre cei dintâi simbolişti. Propovăduitor religios, a înfiinţat secta „dobroliubovienilor”.

DOLMATOVSKI, Evgheni Aronovici (1915-1944), poet, celebru prin conformismul său politic.

DOMBROVSKI, Iuri Osipovici (1909-1978), poet şi prozator, autor al unor romane remarcabile despre epoca stalinistă. A petrecut aproape 18 ani în lagăre şi exil.

DRIESCH, Hans (1867-1941), filosof şi biolog german, autorul

unei teorii vitaliste.

DZERJINSKI, Felix Edmundovici (1877-1926), om politic. După Revoluţia din Octombrie a ocupat înalte funcţii de partid şi de stat. în 1917 a organizat CEKA şi, implicit, teroarea roşie, conducând, în continuare, până la sfârşitul vieţii, GPU şi OGPU.

EFROS, Abram Markovici (1888-1954), istoric de artă, traducător (Dante, Petrarca).

EHRENBURG, Ilia Grigorievici (1891-1967), prozator şi publicist. Autor, printre altele, al volumelor de memorii Oameni, ani, viaţă (vol. 1-6, 1961-1965) în care este evocată perioada stalinistă.

EIHENBAUM, Boris Mihailovici (1886-1959), unul dintre teoreticienii şcolii formale ruse, critic literar, autor de lucrări remarcabile despre literatura şi versificaţia rusă.

EISENSTEIN, Serghei Mihailovici (1898-1948), regizor şi teoretician de cinema. Novator prin amploarea şi dramatismul scenelor de masă, prin rigurozitatea compoziţională a cadrelor, prin exactitatea detaliului etc.

EJOV, Nikolai Ivanovici (1894-1940?), om politic. După funcţii modeste în aparatul de partid, în 1934 este ales membru al Comitetului Central, ceea ce i-a înlesnit o ascensiune rapidă spre posturi importante din conducerea partidului. În 1936 îi urmează lui Iagoda în fruntea NKVD-ului, după care este destituit şi înlocuit cu Beria (1938). Este arestat şi executat probabil în 1939 sau 1940.

ELSBERG (Şapirştein), Iakov Efimovici (1902-1976), critic şi istoric literar. Fost secretar al lui L. B. Kamenev. După congresul al XX-lea al PCUS, a fost demascat şi acuzat că prin denunţurile sale a contribuit la arestarea multor scriitori.

ENUKIDZE, Avei Safronovici (1877-1937), om politic, vechi prieten al lui Stalin. Printre altele, a fost secretar al Comitetului Executiv Central din URSS (1923-1935). În 1935 a fost exclus din partid. Împuşcat.

ERDMAN, Nikolai Robertovici (1902-1970), dramaturg, autorul a două piese grotesc-satirice despre oameni cu atribuţii de partid şi victimele lor. A devenit celebră Sinucigaşul.

ESENIN, Serghei Alexandrovici (1895-1925), poet. Lirică robustă, cu imagini picturale, inspirate din viaţa şi peisajul satului. În opera sa contradictorie, versurile dedicate revoluţiei alternează cu cele străbătute de deznădejde sau de amintirea nostalgică a trecutului patriarhal. Pradă unor atacuri permanente pentru viaţa sa dezordonată, în 1925 s-a spânzurat într-un hotel din Leningrad.

EXTER (Grigorovici), Alexandra Alexandrovna (1884-1949), pictoriţă. A făcut parte din cercurile avangardei ruse. A pictat în stil cubist şi a ilustrat cărţile futuriştilor.

FADEEV, Alexandr Alexandrovici (1901-1956), autor al celebrului roman Tânăra gardă (1945), considerat în epoca stalinistă drept model de realism socialist. A fost secretar general al Uniunii Scriitorilor Sovietici (1946-1953). După Congresul al XX-lea s-a sinucis.

FEDIN, Konstantin Alexandrovici (1892-1977), prozator. A făcut parte din gruparea „Fraţii Serapion”, unul dintre principalii „tovarăşi de drum”. Romane de analiză psihologică, relatând participarea intelectualilor la revoluţie, în 1959, i-a succedat lui Surkov în postul de secretar general al Uniunii Scriitorilor.

FET, Afanasi Afanasievici (1820-1892), poet, unul dintre adepţii doctrinei „artă pentru artă”.

FILIPPOV (Filistinski), Boris Andreevici (1905-?), poet şi editor, emigrat în America. A colaborat cu Gleb Struve la editarea operelor lui Mandelştam la New York.

FLORENSKI, Pavel Alexandrovici (1882-1937), teolog, filosof, savant enciclopedist. Deportat în Siberia şi executat.

FURMANOV, Dmitri Andreevici (1891-1926), prozator. Romane de evocare a războiului civil – *Ceapaev*.

GARIN, Erast Pavlovici (1902-1980), cunoscut actor şi regizor,

asistentul lui Meierhold.

GARŞIN, Vladimir Gheorghievici (1887-1956), membru al Academiei de Ştiinţe Medicale, prietenul Annei Ahmatova.

GHERŞENZON, Mihail Osipovici (1869-1925), istoric literar, puşkinolog. A participat la mult criticatul volum Vehi (Jaloane). Prieten cu A. Belîi, Hodasevici, Şestov. În 1923 a emigrat la Berlin, dar la insistenţele familiei s-a întors în URSS.

GHERŞTEIN, Emma Grigorievna (1903-?), istoric literar, prietenă cu O. şi N. Mandelştam şi cu Anna Ahmatova. Autoare a volumului *Destinul lui Lermontov* (1964).

GHINZBURG, Grigori Romanovici (1904-1961), pianist şi profesor la Conservatorul din Moscova.

GHINZBURG, Leo Moriţovici (1901-1979), dirijor.

GHIPPIUS (Hippius), Vladimir Vasilievici (1876-1941), poet şi istoric literar, unul dintre cei dintâi simbolişti. Director al Şcolii Tenişev, unde i-a fost profesor lui O. Mandelştam.

GLADKOV, Fiodor Vasilievici (1883-1958), prozator. Romane dedicate constructorilor societăţii sovietice (Cimentul, Energia), proză autobiografică.

GLAZUNOVA, Larisa Viktorovna, fiica lui V. V. Glazunov, agent al NKVD, sinucigaşul din Taşkent.

GNEDICI, Nikolai Ivanovici (1784-1833), poet. Autorul traducerii clasice a epopeii *Iliada* a lui Homer (1829).

GORBOV, Mihail Akimovici (m. 1894), poet, traducătorul *Purgatoriului* lui Dante.

GORBUNOV, Nikolai Petrovici (1892-1938), secretar al Consiliului Comisarilor Poporului şi secretar personal al lui Vl. Lenin. Acuzat de spionaj și executat.

GORKI, Maxim (Alexei Maximovici Peşkov, 1868-1936), prozator, dramaturg şi publicist. Prieten cu Lenin şi cu Stalin. În volumul Idei inoportune (1918), a criticat cursul pe care Lenin l-a dat revoluţiei, subliniind caracterul ei prematur şi consecinţele

dezastruoase. În străinătate (1921-1931) şi după întoarcerea în Rusia a jucat un rol important în formarea principiilor ideologico-estetice ale literaturii sovietice, inclusiv a teoriei realismului socialist. Iniţiatorul creării Uniunii Scriitorilor Sovietici.

GRIGORIEV, Apollon Alexandrovici (1822-1864), poet, critic literar şi de teatru, „ultimul romantic”, după cum a afirmat el însuşi.

GRIN (Grinevski), Alexandr Stepanovici (1880-1932), prozator. Romane şi povestiri de factură romantică exaltând credinţa în calităţile morale ale omului.

GRONSKI, Ivan Mihailovici (1894-1948), critic literar şi publicist, redactor şef al revistei Novîi mir (1931-1937), preşedinte al comitetului organizatoric al Uniunii Scriitorilor Sovietici.

GUMILIOV, Lev Nikolaevici (Liova, 1912-1992), istoric, orientalist, fiul Annei Ahmatova şi al lui N. Gumiliov. A fost arestat în 1934, după asasinarea lui Kirov, şi, din nou, în 1937. În timpul războiului a fost eliberat şi trimis pe front. Arestat încă o dată în 1949, a fost eliberat în 1956. Autor al controversatei doctrine a Neo euro-asianismului.

GUMILIOV, Nikolai Stepanovici (1886-1921), poet, iniţiatorul şi liderul grupării literare moderniste a acmeismului. Soţul poetei Anna Ahmatova. Sub acuzaţia de participare la un complot contrarevoluţionar monarhist, a fost împuşcat.

GUSEV, Serghei Ivanovici (Iakov Davidovici Drabkin, 1874-1933), unul dintre liderii PCUS, membru al Prezidiului Comisiei Centrale de Control.

HANŢIN, Iza Davîdovna (1899-1985), pianistă, soţia lui A. O. Margulis.

HARDJIEV, Nikolai Ivanovici (1903-1996), critic şi istoric literar, critic de artă, cercetător al futurismului, redactor al volumului Poezii de O. Mandelştam.

HAZIN, Evgheni Iakovlevici (1893-1974), scriitor. Fratele Nadejdei Mandelştam.

HEBEL, Friedrich (1813-1863), poet şi dramaturg german, autor al trilogiei Nibelungii.

HERZEN (Gherţen), Alexandr Ivanovici (1812-l870), filosof şi scriitor, democrat revoluţionar. Din 1847 a trăit în emigraţie, editând la Londra ziarul revoluţionar Kolokol (Clopotul).

HLEBNIKOV, Velimir (Viktor Vladimirovici, 1885-1922) poet avangardist de geniu, unul dintre fondatorii futurismului rus. A murit de malnutriţie într-un sat izolat, timpul foametei din 1921-1922

HODASEVICI, Vladislav Feliţianovici (1886-1939) poet. A emigrat în 1922 şi s-a stabilit la Paris. Aici s (afirmă pe deplin ca poet. Eminent critic literar, stilis rafinat, a lăsat o remaroabilă monografie despre Derjavin studii despre Puşkin şi preţioase amintiri despre con temporani.

HRUŞCIOV, Nikita Sergheevici (1894-1971), om politic. Prim secretar al Comitetului Central al PCUS (1953-1964), prim-ministru al URSS (1958-1964). A demascat cultul personalităţii lui Stalin şi a favorizat reabilitarea celor condamnaţi pe nedrept. A iniţiat o serie de reforme fără a le urmări consecvent, ceea ce a dus la înlocuirea lui cu L. I. Brejnev.

IAGODA, Ghenrih Grigorievici (1891-1937), om politic. Din 1920 a ocupat funcţii importante în conducerea CEKA şi OGPU. Şeful NKVD-ului încă de la înfiinţarea acestuia în 1934. În 1936 este destituit, apoi arestat, judecat şi executat.

IAHONTOV, Vladimir Nikolaevici (1899-1945), actor al MHAT (Teatrul Academic de Artă din Moscova) care a devenit celebru prin crearea „teatrului cu un singur actor”. Prieten şi admirator al lui O. Mandelştam.

IAKULOV, Gheorghi Bogdanovici (1884-1928), pictor şi desenator.

IARHO, Boris Isaakovici (1889-1942), filolog, specialist în literaturile occidentale medievale.

IAŞIN (Popov), Alexandr Iakovlevici (1913-1968), poet şi

prozator, autorul povestirii Pîrghii (1956), una din operele care au deschis perioada „dezgheţului” în literatură.

IAZÎKOV, Nikolai Mihailovici (1889-l846), poet din pleiada lui Puşkin. Simpatizant al slavofililor.

ILF (Fainzilberg), Ilia Arnoldovici (1897-1937) şi PETROV, Evgheni (Evgheni Petrovici Kataev, 1902-1942; fratele lui Valentin Kataev; a murit pe front), prozatori, coautori. Au scris împreună celebrele romane satirice *Douăsprezece scaune* şi *Viţelul de aur*.

ILIN, Viktor Nikolaevici (n. 1904), funcţionar al aparatului Uniunii Scriitorilor Sovietici.

IVANOV, Gheorghi Vladimirovici (1894-1958), poet acmeist; a făcut parte din gruparea literară „Atelierul poeţilor”, organizat de N. Gumiliov. În 1922 a emigrat la Paris, devenind unul dintre poeţii de seamă ai dias-porei ruse. Este autorul cărţii de memorii *Ierni din Sankt-Petersburg* (Paris, 1928).

IVANOV, Viaceslav Ivanovici (1866-1949), poet, filolog, teoretician al simbolismului, unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai generaţiei tinere „teurgice”. În 1924 s-a stabilit la Roma, fără să întrerupă definitiv legăturile cu Uniunea Sovietică.

JDANOV, Andrei Alexandrovici (1896-1948), om politic. Participant la revoluţia din octombrie şi războiul civil. A ocupat funcţii importante în conducerea partidului. În anii postbelici, răspunzând de politica în domeniul culturii, este inspiratorul hotărârii Comitetului Central: Cu privire la revistele „Zvezda” şi „Leningrad”, unde este supusă unor atacuri nimicitoare creaţia Annei Ahmatova, Mihail Zoşcenko, Eisenstein ş.a., constituind începutul unei campanii violente împotriva intelectualităţii.

JESPERSEN, Otto (1860-1943), lingvist danez, specialist în anglistică şi în lingvistică generală.

JIRMUNSKI, Viktor Maximovici (1891-1971), filolog, academician. Unul dintre reprezentanţii şcolii formale ruse.

JUKOVSKI, Vasili Andreevici (1783-1852), poet, promotorul

romantismului rus. Bun prieten cu Puşkin, pentru care a intervenit de multe ori la curtea ţarului, unde avea o poziţie foarte bună.

KABLUKOV, Serghei Platonovici (1881-1919), matematician, profesor, secretar al Societăţii de Filosofie Religioasă din Petersburg (1909-1913). Bun prieten cu Mandelştam.

KACEALOV (Şverubovici), Vasili Ivanovici (1875-1948), unul dintre actorii de seamă ai MHAT-ului.

KALEŢKI, Pavel Isaakovici (1906-1942), istoric literar, folclorist. A fost exilat la Voronej (1934-1935), unde l-a cunoscut pe O. Mandelştam.

KAMENEV (Rosenfeld), Lev Borisovici (1883-1936), om politic, unul dintre liderii importanţi ai partidului după Revoluţia din Octombrie. Membru al Comitetului Central (din 1917) şi al Biroului Politic (din 1919). După moartea lui Lenin s-a aflat la cârma partidului împreună cu Stalin şi Zinoviev, ulterior apropiindu-se de Troţki. Exclus din partid (1927), arestat (1934), condamnat la moarte şi executat.

KAMENEVA (Bronştein), Olga Davîdovna (1883-1941), sora lui L. Troţki şi soţia lui L. B. Kamenev. A fost împuşcată.

KAMO (Simon Arşakovici Ter-Petrosian, 1882-1922), membru al grupului de luptă al bolşevicilor (1905-1920), partizan în Caucaz (1917-1920). A fost ucis în împrejurări misterioase.

KATAEV, Valentin Petrovici (1897-1986), prozator. Unul dintre liderii scriitorilor aşa-numiţi „tovarăşi de drum”. Romane de factură eroică, satirică şi romantică, precum şi comedii.

KATANIAN, Ruben Pavlovici (1881-1966), adjunct al procurorului general al URSS (1933-1937).

KAVERIN (Zilber), Veniamin Alexandrovici (1902-1989), prozator. Nuvele fantastice, romane de observaţie socială şi psihologică, memorialistică. În deceniul al treilea a făcut parte din gruparea literară „Fraţii Serapion”. După moartea lui Stalin, a jucat un rol important în restaurarea valorilor culturale.

KAZARNOVSKI, Iuri A., poet, tovarăş de lagăr cu Mandelştam. Fost deţinut în lagărul din Solovki şi cel de pe şantierul Canalului Marea Albă-Marea Baltică.

KAZIN, Vasili Vasilievici (1898-1981), poet. în deceniul al treilea a fost considerat unul dintre cei mai buni poeţi „proletari”. Redactor la editura Goslitizdat (1931-1940).

KERENSKI, Alexandr Fiodorovici (1881-1970), om politic, avocat, membru al partidului socialiştilor revoluţionari. Prim-ministru al guvernului provizoriu (iulie-noiembrie 1917). După Revoluţia din Octombrie a emigrat în Franţa. În 1940 s-a stabilit în SUA.

KIREEVSKI, Piotr Vasilievici (1808-1856), folclorist, arheograf şi publicist. Slavofil.

KIROV (Kostrikov), Serghei Mironovici (1886-1934), om politic. Participant la cele trei revoluţii ruse (1905, februarie 1917, octombrie 1917), secretar al Comitetului Gubernial de Partid din Leningrad (1926-1934) şi secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) din URSS. Victima unui atac terorist (probabil la ordinul lui Stalin).

KIRSANOV, Semion Isaakovici (1906-1972), poet. A făcut parte din gruparea literară LEF, în tinereţe fiind influenţat de Maiakovski.

KLIUCEVSKI, Vasili Osipovici (1841-1911), istoric, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai istoriografiei ruseşti din ultima parte a secolului al XlX- lea.

KLIUEV, Nikolai Alexeevici (1887-1937), poet de inspiraţie patriarhal-ţărănească, reprezentant al orientării aşa-zis neo-ţărănească, în care a fost inclus şi Esenin. În 1933 este arestat, închis la Lubianka şi deportat într-un lagăr din Siberia, unde a şi murit.

KLÎCIKOV, Serghei Antonovici (1889-1937), prozator şi poet „ţăran”. Ca toţi cei de aceeaşi orientare cu el (Kliuev, Esenin, Oreşin), a fost supus unei critici necruţătoare ca reprezentant al literaturii „chiaburilor”. Bun prieten cu Mandelştam. A fost împuşcat.

KOCETOV, Vsevolod Anisimovici (1912-1972), prozator, activist de partid în domeniul literaturii. Unul dintre scriitorii conformişti, reprezentant consecvent al realismului socialist. Redactor-şef al revistei Oktiabr. Spre sfârşitul vieţii, a devenit exponentul forţelor antiliberale din literatura sovietică.

KOLÎCEV, Osip Iakovlevici (1904-1973), poet.

KOLŢOV (Fridland), Mihail Efimovici (1898-1940), ziarist şi scriitor, colaborator permanent al ziarului Pravda. A devenit celebru pentru articolele scrise de pe frontul războiului civil din Spania. În 1938 a fost arestat şi a murit într-un lagăr de muncă silnică.

KOMAROVSKI, Vasili Alexeevici, conte (1881-1914), poet din Ţarskoe Selo, preţuit de acmeişti.

KONEVSKI, Ivan (Ivan Ivanovici Oreus, 1877-1901), poet de inspiraţie apocaliptică, unul dintre cei dintâi simbolişti ruşi de origine suedeză.

KORNILOV, Boris Petrovici (1907-1938), poet de factură eseniniană. A făcut parte din RAPP. Arestat şi împuşcat.

KOSIOR, Stanislav Vikentievici (1889-1939), om politic cu înalte funcţii în conducerea partidului. Prim-secretar al Comitetului Central al partidului comunist din Ucraina (1928-1938). A fost arestat şi împuşcat.

KOSTÎRIOV (Kostariov) , Nikolai Konstantinovici (1893-1941), nuvelist, participant la războiul civil, comandant al unor formaţiuni de partizani din Extremul Orient.

KUDAŞEVA, Maria (Maia) Pavlovna (1895-1985), poetă, soţia lui Romain Rolland.

KUZIN, Boris Sergheevici (1903-1973), biolog, prietenul lui Mandelştam, erou al prozei Călătorie în Armenia.

KUZMIN, Mihail Alexeevici (1872-1936), poet prin a cărui operă se face trecerea de la simbolism la acmeism. După 1930 nu s-a mai vorbit de el.

LAHUTI, Abulkasim (Abolgasem Ahmenadze, 1887-1956), poet

şi revoluţionar persan. În 1917 trece în Turcia, iar în 1922 emigrează în URSS. Secretar al Biroului Uniunii Scriitorilor Sovietici.

LAKOBA, Nestor Apollonovici (1893-1936), preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului şi al Comitetului Central Executiv din Abhazia. A fost ucis în împrejurări necunoscute. Acuzat, postum, de conspiraţie împotriva lui Stalin.

LAPIN, Boris Matveevici (1905-1941), poet, prozator şi traducător. Ginerele lui Ehrenburg. Corespondent de război, a fost ucis pe front.

LEBEDEVA (Darmolatova), Sarra Dmitrievna (1892-1967), sculptor.

LEBEDEV-KUMACI, Vasili Ivanovici (1898-1949), poet, autor de texte pentru cântece de masă.

LEJNEV (Altşuler), Isai Grigorievici (1891-1955), ziarist. Redactor şef al publicaţiilor Rossia şi Novaia Rossia, unde au apărut câteva scrieri ale lui Mandelştam. Şef al paginii de literatură şi artă de la ziarul Pravda (1935-1939). Autorul însemnărilor unui contemporan (1934).

LELEVICI, Grigori (Labori Ghilelevici Kolmason, 1901-1945), poet şi critic. Membru al RAPP până în 1926 când a fost exclus pentru că s-a opus colaborării cu „tovarăşii de drum”. Redactor şef al revistei *Na postu* (Sentinela). Arestat în anii terorii, a murit într-un lagăr.

LEONOV, Leonid Maximovici (1899-1994), prozator remarcabil, personalitate complexă care s-a adaptat cu abilitate turnurilor politicii partidului, luptând să-şi păstreze o anumită independenţă ca scriitor.

LIAŞKO (Liaşcenko), Nikolai Nikolaevici (1884-1953), unul din importanţii poeţi proletari.

LINDE, Fiodor Fiodorovici (1881-1917), filosof, matematician, revoluţionar fără de partid, deputat în primul soviet al Petrogradului. A fost ucis.

LIVŞIŢ, Benedikt Konstantinovici (1887-1939), poet de orientare futuristă. Bun cunoscător şi traducător al poeziei franceze moderne. Dispărut în timpul epurărilor staliniste.

LÎSENKO, Trofim Denisovici (1898-1976), biolog şi agronom, membru al Academiei de Ştiinţe (1939), preşedinte al Academiei de Ştiinţe Agricole (1938- 1956, 1961-1962). A blamat genetica clasică, elaborând o stranie teorie despre ereditate, extrasă din învăţătura marxistă. Bucurându-se de sprijinul lui Stalin, şi-a impus concepţiile şi, datorită denunţurilor şi intrigilor lui, numeroşi biologi remarcabili au fost întemniţaţi. Multe dintre teoriile lui nu au fost confirmate în practică, ba mai mult, s-au dovedit dezastruoase pentru agricultură.

LOMINADZE, Vissarion Vissarionovici (1897-1935), membru al Comitetului Central al PCUS, în 1930 - prim-secretar al comitetului de partid din Transcaucazia. Însărcinat să organizeze un „bloc antipartinic”, s-a sinucis.

LOMONOSOV, Mihail Vasilievici (1711-1765), savant enciclopedist şi scriitor. Primul academician al Academiei de Ştiinţe din Petersburg. Reprezentant al clasicismului rus. La iniţiativa lui, în 1755, a fost fundată Universitatea din Moscova, care astăzi îi poartă numele.

LOZINA-LOZINSKI, Alexei Konstantinovici (1886-1916), poet din Petersburg, apropiat de cercul acmeiştilor.

LOZINSKI, Mihail Leonidovici (1886-1955), poet acmeist, unul dintre fondatorii „Atelierului poeţilor”. Redactor al publicaţiilor acmeiste. După revoluţie – excelent traducător din franceză, engleză, spaniolă şi italiană. In 1946, a primit premiul Stalin pentru traducerea *Divinei comedii* a lui Dante. A ţinut cursuri de măiestrie a traducerii poetice la Casa Artelor din Leningrad.

LUGOVSKOI, Vladimir Alexandrovici (1901-1957), poet. Din versurile sale răzbate romantismul războiului civil şi al construcţiei societăţii socialiste.

LUPPOL, Ivan Kapitonovici (1896-1943), critic şi istoric literar,

ziarist. Director al editurii Goslitizdat şi al Institutului de Literatură M. Gorki. Arestat în 1940, a murit într-un lagăr de muncă silnică.

MAIAKOVSKI, Vladimir Vladimirovici (1893-1930), poet de orientare futuristă. Ambiţia de a crea o poezie nouă în slujba revoluţiei i-a adus o mare popularitate în lumea întreagă. S-a sinucis.

MAIKOV, Apollon Nikolaevici (1821-1897), poet, continuator al „liricii antologice”, adept al teoriei „artă pentru artă”.

MAKKAVEISKI, Vladimir Nikolaevici (1891-1920?), poet kievean, de orientare clasică.

MAKOVSKI, Serghei Konstantinovici (1877-1962), poet şi critic de artă. Fiul pictorului K. E. Makovski. Editor al revistei Apollon, autorul unor volume de memorii (Portretele contemporanilor, 1958).

MALKIN, Boris Fiodorovici (1890-1942), şeful Agenţiei Centrale de Presă, activist de partid. A murit în detenţie.

MANDELŞTAM, Alexandr Emilievici (1893-1942), fratele mijlociu al lui O. Mandelştam.

MANDELŞTAM, Evgheni Emilievici (1898-1979), fratele cel mic al lui O. Mandelştam.

MARCENKO, Ivan Alexandrovici, secretarul organizaţiei de partid a Uniunii Scriitorilor Sovietici. A murit în detenţie.

MARGULIS (Morgulis), Alexandr Osipovici (1898-1938), scriitor, traducător, prieten cu O. Mandelştam. A murit în detenţie.

MARKIŞ, Pereţ Davidovici (1895-1952), poet şi prozator de limbă idiş. În 1948 a fost arestat şi executat în 1952, cu alţi scriitori evrei.

MARŞAK, Samuil Iakovlevici (1887-1964), poet şi scriitor pentru copii, traducător (Shakespeare, Heine, Burns). Ca şef al secţiei pentru copii a Gosizdat, a publicat două plachete de versuri pentru copii ale lui Mandelştam.

MEI, Lev Alexandrovici (1822-1862), poet şi dramaturg. Liric de mare rafinament, virtuoz al versului, traducător remarcabil.

MEIERHOLD, Vsevolod Emilievici (1874-1940), actor, regizor, unul dintre reformatorii teatrului, teoretician. Regie antinaturalistă, promovând ideea de stilizare, sub denumirea de „teatru convenţional”. Criticat pentru formalism şi pentru că a refuzat să admită doctrina „realismului socialist” în artă, în 1939 este arestat. A murit împuşcat.

MIGAI, Serghei Ivanovici (1888-1959), cântăreţ liric la Teatrul Bolşoi.

MIHOELS (Vovsi), Solomon Mihailovici (1890-1948), actor şi regizor, creatorul Teatrului Evreiesc de Stat din Moscova, teatru care a fost închis în timpul unei campanii antisemite. În timpul războiului a plecat în S.U.A. unde a pledat cauza U.R.S.S. și a strâns fonduri foarte mari pentru Rusia. A fost asasinat de poliţia secretă la ordinul lui Stalin, la Minsk, înscenând un accident.

MIKOIAN, Anastas Ivanovici (1895-1978), om politic. Unul dintre organizatorii luptei pentru Puterea Sovietică în Azerbaidjan. Înalte funcţii de partid şi de stat. Specialist în situaţii de criză: trimis la Budapesta în timpul revoluţiei din 1956 şi în Cuba, 1962, după retragerea rachetelor sovietice.

MILAŞEVSKI, Vladimir Alexeevici (1893-1976), pictor.

MIRBACH, Wilhelm (1871-1918), conte, diplomat german. Din aprilie 1918, ambasadorul Germaniei la Moscova. Ucis de eserul de stânga I. G. Bliumkin.

MOISE DE HORENA (sec. V), cronicar armean, supranumit Herodot al Armeniei.

MOLOTOV (Skriabin), Viaceslav Mihailovici (1890-1986), om politic. Colaborator apropiat al lui Stalin. Membru al Biroului Politic (1926-1953) şi al Prezidiului (1953-1957) Comitetului Central al PCUS. Preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului (1930-1941), ministru al afacerilor externe (1939-1949, 1953-1956). Ambasador în Mongolia (din 1957). Unul din promotorii activi ai terorii.

MRAVIAN, Askanaz Artemievici (1886-1929), om de litere şi

revoluţionar armean. Bolşevic din 1905, a fost comisar al poporului pentru afacerile externe (1920-1921) şi pentru învăţământ şi educaţie (1923) al Armeniei.

NARBUT, Vladimir Ivanovici (1888-1938), poet acmeist. În anii '20 a fost directorul Editurii Pământul şi Fabrica (ZIF), până în 1928, când a fost exclus din partid. A murit în puşcărie.

NESTEROV, Mihail Vasilievici (1862-1942), pictor de factură religioasă. În epoca sovietică a pictat cu precădere portrete ale unor oameni de cultură.

NIKULIN, Lev Veniaminovici (Lev Vladimirovici Olkoniţki, 1891-1967), prozator. Romane, cărţi despre oamenii de artă, memorii. Bănuit de a fi denunţat securităţii mulţi scriitori şi mai cu seamă pe Isaak Babel.

NILENDER, Vladimir Ottonovici (1883-1965), poet şi traducător de orientare simbolistă, filolog-elenist.

OTAOLAIN, Sean (1900-1991), scriitor irlandez. Povestiri şi romane inspirate din mişcarea de eliberare naţională şi din viaţa ţăranilor irlandezi, biografii romanţate.

OLŞEVSKAIA, Nina Antonovna (1908-1991), actriţă, soţia lui V. E. Ardov, mama actorului Alexei Batalov. Ardovii au fost buni prieteni ai Annei Ahmatova, pe care o găzduiau în casa lor de pe strada Ordînka din Moscova.

ORLOV, Vladmir Nikolaevici (1908-1985), istoric şi critic literar, redactor şef al colecţiei „Biblioteca poetului” patronată de Editura *Sovetski pisatei*.

OŞANIN, Lev Ivanovici (1912-1996), poet, textier pentru cântece patriotice de masă.

OŢUP, Nikolai Avdeevici (1894-1958), poet acmeist. A făcut parte din „Atelierul poeţilor”. În 1923 a emigrat la Paris. Este autorul unor memorii despre N. Gumiliov.

PASTERNAK, Boris Leonidovici (1890-1960), poet şi prozator, remarcabil traducător din literatura universală. Apariţia (în Italia,

1958) a romanului Doctor Jivago şi decernarea Premiului Nobel i-au atras o prigoană dezlănţuită din partea oficialităţilor politice şi literare, ceea ce a grăbit sfârşitul scriitorului.

PAUSTOVSKI, Konstantin Gheorghievici (1892-1968), prozator. Nuvele şi povestiri, romane autobiografice a căror trăsătură principală este lirismul. A apărat cu mult curaj romanul *Nu doar cu pâine trăieşte omul* al lui V. D. Dudinţev în octombrie 1956.

PAVLENKO, Piotr Andreevici (1899-1951), prozator, autorul romanului Fericirea, pentru care a fost distins cu premiul Stalin (1947). Unul dintre cei mai mari funcţionari de partid în domeniul literaturii.

PEŞKOVA (Voljina), Ekaterina Pavlovna (1876-1965), prima soţie a lui Maxim Gorki (A. M. Peşkov). Unul dintre principalii conducători ai Crucii Roşii Politice, mai cu seamă după revoluţia din 1917 (a fost desfiinţată în 1939).

PETLIURA, Simon Vasilievici (1879-1926), unul dintre principalii conducători ai mişcării naţionale din Ucraina (1918-1920). Din 1920 a trăit în emigraţie. Este ucis la Paris.

PETROVÎH, Maria Sergheevna (1908-1979), poetă şi traducătoare.

PIAST (Pestovski), Vladimir Alexeevici (1886-1940), poet de orientare simbolistă, prieten cu Blok, unul dintre cei dintâi admiratori ai poeziei lui Mandelştam, cu care a fost prieten.

PILNIAK (Vogau), Boris Andreevici (1894-1938), prozator, unul dintre cei mai importanţi din deceniul al treilea. Cântăreţul modernist al revoluţiei. Sub acuzaţia de spionaj în favoarea Japoniei, în 1937 este arestat şi executat.

PISAREV, Dmitri Ivanovici (1840-1868), publicist şi critic literar, filosof materialist şi socialist utopic, democrat-revoluţionar. În perioada 1862-1866 a fost întemniţat la fortăreaţa Petropavlovskaia pentru propagandă revoluţionară.

PODVOISKI, Nikolai Ilici (1880-1948), preşedinte al Comitetului

Revoluţionar de Război, organizator al gărzilor roşii în 1917. Unul dintre conducătorii războiului civil, membru al Comitetului Central al PCUS.

POLEJAEV, Alexandr Ivanovici (1804-l838), poet. Lirică urmând tradiţiile poeziei decembriste.

POLIVANOV, Evgheni Dmitrievici (1891-1938), lingvist şi critic literar apropiat şcolii formale. A murit în detenţie.

POLONSKI, Iakov Petrovici (1819-1898). Unul dintre cei mai mari poeţi ai „veacului de argint” al poeziei ruse, „poet filosof, apropiat reprezentanţilor „artei pure” Fet, Maikov, Tiutcev.

POSTUPALSKI, Igor Stefanovici (1907-1990), poet, critic literar şi traducător.

PRIŞVIN, Mihail Mihailovici (1873-1954), scriitor. Proză lirico-filosofică având tangenţe mai ales cu tema naturii şi a istoriei, cu viaţa sătească şi cu folclorul. Nu a recunoscut revoluţia din octombrie. În jurnalele sale înfăţişează tragedia socială şi morală a poporului în epoca totalitarismului, fenomenul „desţărănirii” în anii colectivizării.

PROKOFIEV, Alexandr Andreevici (1900-1971), poet, renumit pentru conformismul său politic. Secretar al filialei din Leningrad a Uniunii Scriitorilor (1955-1965).

PUGACIOV, Emilian Ivanovici (1740 sau 1742-1775), cazac de pe Don, conducătorul răscoalei ţărăneşti-căzăceşti din bazinul Volgăi şi Uralului (1773-l775). Trădat, este executat la Moscova.

PUNIN, Nikolai Nikolaevici (1888-1953), critic şi istoric de artă, soţul Annei Ahmatova. A murit în puşcărie.

RAKOVSKI, Kristian Gheorghievici (1873-1941), vechi revoluţionar bolşevic de origine bulgară. A activat și în România.În 1938, implicat în procesul lui Buharin, a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare și îmușcat în 1941.

RASKOLNIKOV (Ilin), Fjodor Fiodorovici (1892-1939), marinar în flota Mării Baltice, bolşevic, jucând un rol foarte important în

evenimentele revoluţionare din 1917. Adjunct al comisarului poporului pentru marină (1918), ambasador în Afganistan (1921-1923), apoi activist pe „frontul literar”. În 1937, ambasador în Bulgaria, a ales libertatea. S-a sinucis la Paris.

REISNER, Larisa Mihailovna (1895-1926), revoluţionară bolşevică, comisar în flota Baltică, soţia lui F. F. Raskolnikov. Scriitoare şi ziaristă.

REISNER, Mihail Andreevici (1868-1928), profesor de drept la Universitatea din Tomsk, simpatizant al bolşevicilor. Tatăl Larisei Reisner.

RIMSKI-KORSAKOV, Nikolai Andreevici (1844-1908), compozitor şi dirijor, profesor la Conservatorul din Petersburg. A compus peste cincisprezece opere, numeroase lucrări simfonice, lieduri etc.

RÎBNIKOV, Pavel Nikolaevici (1831-l885), etnograf, culegător de cântece populare şi bâline.

ROJDESTVENSKI, Vsevolod Alexandrovici (1895-1977), poet şi traducător, iniţial simpatizant al acmeiştilor. Memorialistică (Pagini din viaţă, 1962).

ROŞAL, Grigori Lvovici (1899-1983), regizor de cinema.

RUDAKOV, Serghei Borisovici (1909-1944), critic şi istoric literar, poet. în perioada 1935-1936 a fost exilat la Voronej, unde l-a cunoscut pe Mandelştam.

RUSTAVELI, Şota (sec. XII), poet georgian, autor al poemului *Viteazul în blană de tigru*, conceput în spiritul eposului cavaleresc. Ctitorul limbii literare georgiene moderne.

SACCO, Nicola (1891-1927) şi VANZETTI, Bartolomeo (1888-1927), militanţi sindicali din SUA, condamnaţi la moarte şi executaţi pe scaunul electric în pofida mişcării mondiale de protest. Reabilitați postum.

SEDOV, Serghei Lvovici (1908-1937), fiul cel mic al lui Troţki. Până în 1935, când a fost arestat – profesor la Institutul Tehnologic

din Moscova. A fost împuşcat.

SEIFULLINA, Lidia Nikolaevna (1889-1954), prozatoare. A înfăţişat în manieră naturalistă tulburările produse de revoluţie în viaţa ţărănimii. S-a bucurat de o anumită celebritate în deceniul al treilea, apoi a fost criticată şi puţin publicată.

SELVINSKI, Ilia (Karl) Lvovici (1899-1968), poet. A făcut parte din gruparea literară a constructiviştilor. Poeme, romane şi tragedii în versuri.

SEMAŞKO, Nikolai Alexandrovici (1874-1949), om politic, medic şi profesor de medicină. Comisar al poporului pentru sănătate, unul dintre organizatorii sistemului ocrotirii sănătăţii publice.

SEVERIANIN, Igor'Vasilievici (1887-1941), poet, promotorul „ego-futurismului". În 1918 a emigrat în Estonia.

SIMONOV, Konstantin (Kirill) Mihailovici (1915-1979), poet, prozator şi dramaturg. Versuri şi romane de evocare a celui de-al doilea război mondial; piese de teatru.

SINANI, Boris Naumovici (1851-1920), medic psihiatru, şeful unei familii de socialişti revoluţionari, simpatizate de O. Mandelștam. Este descris în *Zgomotul timpului.*

SKRIABIN, Alexandr Nikolaevici (1872-1915), compozitor şi pianist, unul dintre inovatorii de seamă din domeniul armoniei.

SLUCEVSKI, Konstantin Konstantinovici (1837-1904), poet, precursor al orientărilor moderne în lirica rusă.

SLUŢKI, Boris Abramovici (1919-1986), poet şi traducător.

SOLJENIŢÎN, Alexandr Isaevici (1918-2008), prozator, în 1945 este arestat (de pe front) şi condamnat la opt ani de muncă silnică şi trei ani de exil. Opera principală este Arhipelagul GULAG (1973) – „încercare de investigaţie literară" a sistemului de exterminare a oamenilor din URSS. Cartea s-a bucurat de un larg ecou internaţional şi a contribuit la schimbarea mentalităţii opiniei publice, mai ales în Occident. Laureat al Premiului Nobel (1970).

SOLOGUB (Teternikov), Fiodor Kuzmici (1863-1927), poet,

prozator şi dramaturg, unul dintre reprezentanţii de seamă ai simbolismului rus.

SOLOVIOV, Vladimir Sergheevici (1853-1900), poet, filosof religios şi critic literar. A încercat să realizeze un fel de sinteză a credinţei ortodoxe, a ştiinţei occidentale şi a catolicismului roman. Este unul dintre teoreticienii de seamă ai simbolismului rus.

SPASSKI, Serghei Dmitrievici (1898-1956), poet. Arestat în 1936, şi-a petrecut mulţi ani în lagăre şi închisori.

STAVSKI (Kirpicinikov), Vladimir Petrovici (1900-1943), comisar în timpul războiului civil, promotor activ al colectivizării, despre care a scris nuvele şi povestiri; secretar general al Uniunii Scriitorilor după moartea lui Gorki; în 1938 a scris o scrisoare lui Ejov, în care îl ruga „să rezolve problema lui Mandelștam”.

STENICI (Smetanici), Valentin Iosifovici (1898-1938), poet şi traducător. Arestat şi împuşcat.

STOLPNER, Boris Gheorghievici (1871-1967), filosof, traducătorul lui Hegel.

STRUVE, Gleb Petrovici (1898-1986), critic şi istoric literar, editorul din emigraţie al operelor lui Mandelștam.

STRUVE, Piotr Berngardovici (1870-1944), istoric, economist, reprezentant al „marxismului legal”, apoi unul dintre liderii partidului cadeţilor. Emigrant.

STRZIGOVSKI, Josef (1862-1941), istoric de artă austriac, cercetător al antichităţilor armeneşti.

SURIKOV, Vasili Ivanovici (1848-1916), pictor monumentalist, membru al grupării „peredvijnicilor” (itineranţilor). Autor, printre alte tablouri de inspiraţie istorică, al pânzei Boieroaica Morozova. Adeptă a religiei de rit vechi, nevrând să renunţe la credinţa sa, Morozova este arestată şi închisă într-o mănăstire.

SURKOV, Alexei Alexandrovici (1899-1983), poet, activist al partidului pe tărâm literar, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor (1953-1959).

SVIATOPOLK-MIRSKI, Dmitri Petrovici (1890-1939), critic şi istoric literar. După revoluţie a emigrat în Marea Britanie. Devenind membru al partidului comunist englez, se repatriază în 1932. Arestat în perioada epurărilor, a murit în detenţie.

ŞAGHINIAN, Marietta Sergheevna (1888-1982), scriitoare de origine armeană, figură importantă a vieţii literare sovietice.

ŞALAMOV, Varlam Tihonovici (1907-1982), poet şi prozator. Condamnat pe nedrept în 1937, a efectuat şaptesprezece ani în lagărele din bazinul fluviului Kolîma, din nord-estul Siberiei. Amintirile lui au circulat clandestin în URSS, ulterior fiind editate în Occident sub titlul *Povestiri din Kolîma*.

ŞCEPKIN, Mihail Semionovici (1788-l863), mare actor, reformator al teatrului rus, promotorul realismului în arta scenică rusească.

ŞCERBAKOV, Alexandr Sergheevici (1901-1945), activist de seamă în aparatul Comitetului Central al PCUS. Deşi nu avea nimic comun cu literatura, a fost secretar al Uniunii Scriitorilor (1934-1936). Înainte de război - unul dintre promotorii politicii de teroare în Leningrad şi alte centre regionale.

ŞENGHELI, Gheorghi Arkadievici (1894-1956), poet, traducător şi critic literar.

ŞERVINSKI, Serghei Vasilievici (1892-1991), poet, critic şi traducător, filolog clasicist.

ŞEVCENKO, Taras Grigorievici (1814-1861), poetul naţional al ucrainenilor, pictor; fondatorul literaturii ucrainene moderne. Revoluţionar. Pentru activitatea în cadrul Societăţii Kirill şi Metodiu, care lupta pentru eliberarea Ucrainei, în 1847 a fost arestat şi trimis ca simplu soldat în corpul de armată Orenburg (1847-1858).

ŞKIRIATOV, Matvei Fiodorovici (1883-1954), membru al Comisiei Centrale de Control a PCUS, reprezentantul ei în Biroul Politic; asistentul lui Ejov, a fost unul dintre promotorii zeloşi ai terorii.

ŞKLOVSKI, Viktor Borisovici (1893-1984), scriitor şi critic literar, unul dintre principalii teoreticieni ai şcolii formale ruse. În perioada stalinistă a fost obligat să-şi abandoneze lucrările despre formalism.

ŞOLOHOV, Mihail Alexandrovici (1905-1984), prozator. Romane de factură epopeică, relevând spectacolul dramatic al războiului civil (*Donul liniştit*) ori al colectivizării (*Pământ desţelenit*); nuvele, schiţe şi reportaje. Premiul Nobel (1965). Paternitatea romanului *Donul liniștit* a fost contestată.

ŞOSTAKOVICI, Dmitri Dmitrievici (1906-1975), compozitor şi pianist. Unul dintre marii muzicieni ai secolului al XX-lea. Simfonii, opere, balete, operete, concerte pentru pian, vioară, violoncel, cantate şi oratorii, muzică de cameră, corală, de teatru şi de film, piese pentru pian, poeme simfonice. A fost criticat de multe ori pentru formalism.

ŞTEINBERG, Evgheni Lvovici, profesor de istorie la Universitatea din Moscova.

ŞTEMPEL, Natalia Evghenievna (1910-1988), profesoară de literatură din Voronej, prietenă devotată a familiei Mandelştam; autoare a unui volum de memorii despre O. Mandelştam.

TAGHER, Elena Mihailovna (1895-1964), poetă şi prozatoare. A efectuat ani mulţi de lagăr şi exil. Este autoarea unor amintiri despre Mandelştam.

TAIROV, Alexandr Iakovlevici (1885-1950), actor, fondator şi director al Teatrului de Cameră din Moscova.

TARASENKOV, Anatoli Kuzmici (1909-1956), critic, adept al doctrinei RAPP-ului, cunoscător şi colecţionar de versuri, autorul articolului despre Mandelştam din prima Enciclopedie Literară (1933).

TATLIN, Vladimir Evgrafovici (1885-1953), pictor şi desenator constructivist.

TIHON ZADONSKI, sfântul (Timotei Savelievici Sokolovski, 1724-1784), mai-marele spiritual al Mănăstirii Zadonsk, autor de

lucrări religioase.

TIHONOV, Nikolai Semionovici (1896-1979), poet şi prozator, la începuturi sub influenţa lui Gumiliov şi Hlebnikov; ulterior, s-a adaptat principiilor realismului socialist. Secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS, deputat în Sovietul Suprem, preşedinte al Comitetului Sovietic pentru Apărarea Păcii, membru al Comitetului Mondial al Păcii. Laureat al mai multor premii Stalin şi Lenin.

TIUTCEV, Fiodor Ivanovici (1803-1873), poet. Diplomat (München, 1822- 1837, şi Torino, 1837-1839). Prieten cu Heine şi Schelling. Lirică filosofică, intimă şi peisagistică. În publicistica de nuanţă panslavistă a urmărit relaţia dintre evoluţia individualismului şi procesele revoluţionare dezastruoase din Europa.

TÎNIANOV, Iuri Nikolaevici (1894-1943), prozator, critic şi istoric literar. Unul dintre reprezentanţii şcolii formale ruse. Lucrări despre limbajul poetic, romane biografice.

TOLSTAIA-ESENINA, Sofia Andreevna (1900-1957), nepoata lui L. N. Tolstoi.

TOLSTOI, Alexei Konstantinovici, conte (1817-1875), poet, prozator şi dramaturg. Nuvele fantastice în stilul romanului gotic. Balade, romanul Cneazul Serebrianîi, şi o trilogie dramatică de inspiraţie istorică. Lirică de autentică muzicalitate, versuri satirice. Excelent traducător.

TOLSTOI, Alexei Nikolaevici (1883-1945), prozator. După revoluţie a emigrat şi a trăit la Paris şi Berlin. În 1923 se întoarce în URSS şi devine unul dintre principalii scriitori ai epocii staliniste.

TOMAŞEVSKI, Boris Viktorovici (1890-1957), istoric şi teoretician literar, puşkinolog, profesor şi autor a numeroase lucrări de literatură rusă.

TRETIAKOV, Serghei Mihailovici (1892-1939), dramaturg şi eseist. A făcut parte din LEF. În perioada terorii a fost arestat şi a murit într-un lagăr.

TROŢKI (Bernştein), Lev Davidovici (1879-1940), reprezentant

de seamă al mişcării revoluţionare. Iniţial menşevic, a participat la revoluţia din 1905 şi la cea socialistă din 1917, când a intrat în partidul bolşevicilor şi a devenit unul dintre liderii acestei revoluţii, îndeplinind funcţii importante în conducerea partidului şi statului sovietic. După moartea lui Lenin a intrat în opoziţie cu Stalin. Este exclus din partid (1927) şi expulzat din ţară (1929). A fost asasinat în Mexic de către un agent al NKVD-ului.

TVARDOVSKI, Alexandr Trifonovici (1910-1971), poet şi critic. Între 1949 şi 1954, 1958 şi 1970 este redactor şef al revistei Novîi Mir, care a publicat scrieri de mare cutezanţă civică în epocă, printre care şi *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici* a lui Soljeniţîn.

ŢVETAEVA, Marina Ivanovna (1892-1941), poetă, memorialistă, critic literar. Unul dintre cei mai mari poeţi ruşi din secolul al XX-lea. Prietenă cu Pasternak, Mandelştam şi Ahmatova, toţi patru fiind consideraţi fără pereche în generaţia lor. A emigrat în 1922. Trei ani a locuit la Praga, apoi s-a stabilit la Paris. În 1937, soţul ei şi fiica se repatriază. Poeta şi fiul, se întorc, la rândul lor, în URSS, în 1939. La începutul războiului este evacuată în Asia Centrală.

Împrejurările tragice ale vieţii (soţul arestat şi executat, fiica deţinută într-un lagăr, fiul mort pe front) şi faptul că n-a primit nici un sprijin de la Uniunea Scriitorilor au determinat-o să-şi pună capăt zilelor, spânzurându-se.

ŢETLIN, Efim Viktorovici (1898-1937), şeful secretariatului lui N. I. Buharin, membru al Comisiei Centrale de Control a PCUS. A fost împuşcat.

URIŢKI, Moisei Solomonovici (1873-1918), om politic, jurist. Membru al Comitetului Central (din iulie 1917). Din martie 1918 – preşedinte al CEKA din Petrograd. A fost ucis de un socialist-revoluţionar.

USOV, Dmitri Sergheevici (1896-1944), poet şi traducător.

USOVA (Levental), Alisa Gugovna (1895-1957), soţia lui D. S. Usov.

VAGHINOV (Vaghingheim), Konstantin Konstantinovici (1899-1934), poet preţuit de Mandelştam; autorul unor romane groteşti, în care predomină teama pieirii Petersburgului.

VAHTANGOV, Evgheni Bagrationovici (1883-1922), actor şi regizor, elev al lui Stanislavski. Este creatorul teatrului care îi poartă numele.

VASILIEV, Pavel Nikolaevici (1909-1937), poet, autor de poeme de inspiraţie folclorică şi istorică. A fost împuşcat.

VERESAEV (Smidovici), Vikenti Vikentievici (1867-1945), prozator, critic şi istoric literar.

VERHOVSKI, Iuri Nikandrovici (1878-1956), poet din cercul simboliştilor, traducător al poeţilor Renaşterii.

VINAVER, Mihail Lvovici (1880-1942), funcţionar al Crucii Roşii Politice. A murit în detenţie.

VINOGRADOV, Viktor Vladimirovici (1895-1969), lingvist, profesor la Universitatea din Moscova, membru al Academiei de Ştiinţe.

VIŞNEVSKI, Vsevolod Vitalievici (1900-1951), dramaturg. A scris piese inspirate din timpul războiului civil, la care a luat parte activă. Susţinător ardent al lui Stalin.

VÎŞINSKI, Andrei Ianuarievici (1883-1954), jurist şi diplomat sovietic. Adjunct al procurorului general şi procuror general al URSS (1933-1953). Autorul sinistrului Cod Penal al U.R.S.S. Ministru de externe al URSS (1949-1953). Autor al unor lucrări prin care se afirmă ca teoretician al justiţiei staliniste.

VOLPE, Ţezar Samoilovici (1904-1941), redactor, critic şi istoric literar.

VOLPIN, Mihail Davidovici (1902-1988), dramaturg şi scenarist. A scris în colaborare cu N. Erdman.

VORONSKI, Alexandr Konstantinovici (1884-1943), activist de partid, redactor şef al revistei Krasnaia Nov' (Pământ înţelenit roşu), critic, susţinător al scriitorilor „tovarăşi de drum”. A murit în detenţie.

ZABOLOŢKI, Alexei Nikolaevici (1903-1958), poet şi traducător. A făcut parte din gruparea literară OBERIU (Asociaţia pentru Artă Realistă). Versuri de factură satirică şi filosofică. A tradus *Cântec despre oastea lui Igor* şi din poezia georgiană. Victimă a represiunilor staliniste, a lăsat cartea de memorii Povestea detenţiei mele (în lb. Engleză, 1981).

ZALKA Mate (Bela Frankl, 1896-1937), scriitor ungur care a luptat alături de bolşevici în timpul războiului civil. A făcut parte din RAPP. Din 1928 a activat în cadrul aparatului Comitetului Central. A participat cu rang de general la războiul civil din Spania. A murit pe front.

ZASLAVSKI, David Iosifovici (1880-1965), ziarist al presei de partid, autorul unui foileton calomniator despre O. Mandelştam. Apologet al stalinismului, l-a atacat cu înverşunare pe Boris Pasternak în 1959, cu prilejul decernării Premiului Nobel.

ZENKEVICI, Mihail Alexandrovici (1891-1973), poet care a făcut parte din gruparea acmeiştilor.

ZINOVIEV (Rodomîslski), Grigori Evseevici (1883-1936), om politic. Împreună cu L. B. Kamenev, a considerat Revoluţia din Octombrie prematură. După moartea lui Lenin, s-a aflat la cârma partidului împreună cu Stalin şi Kamenev. Devenind principalul reprezentant al opoziţiei de stânga, este arestat (1935), condamnat în urma „primului proces din Moscova” şi executat.

ZOŞCENKO, Mihail Mihailovici (1894-1958), prozator satiric de mare popularitate. A fost atacat, în 1946, de Jdanov şi exclus din Uniunea Scriitorilor o dată cu Ahmatova.

Poetul şi puterea

„Pe scara de serviciu eu locuiesc; ochii-mi sunt grei
Şi-n tâmplă mă izbeşte soneria de la locul ei.”
(O. Mandelştam, *M-am întors în oraşul*…)

„Câteodată sunt eu însumi curios: ce nu fac oare cum trebuie, ce poamă o mai fi şi acest Mandelştam care, de atâţia ani, trebuie să facă ceva, iar el, ticălosul, o tot dă cotită?”
(O. Mandelştam, *Cea de a patra proză*)

În secolul al XIX-lea, ruşii au alcătuit un martirologiu din care numele poetului naţional A. S. Puşkin nu putea lipsi. Încercarea de a continua completarea acestui răboj în jertfe pare sortită eşecului dacă se începe socoteala cu momentul Revoluţiei ruse, când valurile repetate de represiune au dus la moartea a milioane de oameni din care, în nici o etapă, n-au fost absenţi scriitorii şi poeţii. Între aceştia, Osip Mandelştam, torturat întâi psihic, apoi şi fizic, un mare poet al secolului al XX- lea şi un om pe măsura geniului său artistic, care a lăsat o imagine de plinătate umană şi estetică nemaiîntâlnită parcă în literatura rusă de la Puşkin încoace. Absoluta integritate şi intransigenţă cu care acest poet şi-a trăit destinul de om şi de artist poate părea „străină” chiar şi unei comunităţi umane normale, aşa că nu e de mirare că pentru societatea bolnavă în care i-a fost dat să se maturizeze aceste atribute au devenit un „caz”, un dosar cu condamnări, deportări şi, în final, cu trimiterea într-un lagăr din care nu s-a mai întors.

Pentru că a ilustrat în toată puritatea lor intransigenţa morală şi respectul faţă de sine şi faţă de geniul propriu, dintre miile de poveşti de tip „poetul şi puterea”, povestea întâlnirii lui Osip Mandelştam cu puterea devine exponenţială pentru ce s-a întâmplat

cu oamenii, cu arta şi cultura într-o Rusie ce pornise să construiască o „lume nouă”. Această poveste poate fi citită în poezia, proza şi eseurile pe care ni le-a lăsat poetul, dar şi în amintirile şi relatările soţiei sale, Nadejda Iakovlevna Mandelştam, care a trăit pentru a se bucura şi înţelege, atât cât este omeneşte posibil acest lucru, miracolul care înflorea şi se împlinea în preajma ei, dar şi pentru a lăsa mărturie despre drumul aşternut cu spini pe care a trebuit să se mişte „făcătorul” acestui miracol.

Aşa au luat naştere scrieri de o factură aparte în literatura rusă şi universală, *Fără speranţă* (Memorii, Cartea întâi), *Speranţă abandonată* (Memorii, Cartea a doua) şi volumul de amintiri, articole, corespondenţă, scrieri pe care le putem compara doar cu însemnări despre Anna Ahmatova în trei volume masive, de Lidia Ciukovskaia, şi cu *Arhipelagul Gulag* de Al. Soljeniţîn, acesta din urmă cunoscut deja cititorului român. Aceste scrieri se completează şi se aseamănă nu doar în privinţa formei lor literare, dar şi a poziţiei autorilor lor. Cu orice risc, aceştia au ţinut să depună mărturie despre fiecare picătură de suferinţă trăită în marele lagăr care era societatea rusă în timpul lui Stalin, precum şi în reţeaua de lagăre care formează „arhipelagul Gulag”.

În numele celor care sufereau umilinţe neînchipuite în viaţa „liberă”, în închisori sau în lagăre, în numele intellighenţiei şi al valorilor acesteia, însufleţit de un umanism, calificat ca „desuet” în epocă, Osip Mandelştam a protestat, a intervenit, a strigat şi s-a izbit, el singur, în uşile închise, dincolo de care se calcula raţia de mâncare şi de libertate a oamenilor, se distribuiau favoruri pentru „ai noştri”, se alcătuiau liste cu cei care trebuiau să fie ridicaţi, arestaţi, deportaţi sau executaţi, liste care, cum o dovedeşte un document privitor la Congresul al XV-lea al PCUS (publicat de Roy Medvedev), nu erau niciodată destul de cuprinzătoare.

Poetul deprinsese acest umanism în lumea „veche” în care se născuse şi făcuse primii paşi în literatură, într-unui din momentele

faste ale culturii ruse, supranumit „veacul de argint”. A fost contemporan cu mari reprezentanţi ai simbolismului rus, ca A. Blok, V. Briusov sau I. Annenski, participant fervent, dar şi lucid, la mişcarea de avangardă literară şi artistică rusă alături de Velimir Hlebnikov, Anna Ahmatova, V. Maiakovski, A. Skriabin, s-a simţit implicat în noua direcţie pe care şi-o asumă ferm teoria limbii şi teoria literaturii prin reprezentanţii şcolii formale, a fost atent la noua gândire filosofică şi religioasă afirmată prin Vladimir Soloviov, Pavel Florenski sau Lev Şestov.

S-a născut la 31 ianuarie 1891, la Varşovia, într-o familie de negustori evrei, destul de înstăriţi ca să-i poată oferi posibilitatea de a frecventa şcoli şi universităţi de prestigiu. Cum mărturiseşte el însuşi într-o scrisoare din 1908 către profesorul său de literatură de la Liceul Tenişev din Petersburg, Vasili Hippius, a crescut şi s-a format într-un mediu lipsit de religiozitate, deşi, în proza sa de maturitate *Marcă egipteană*, se arată a fi încă stăpânit de amintirea „străfulgerărilor unui ritual în galben şi negru”.

Sunt acestea semne profunde ale religiei iudaice, împărtăşite de tatăl şi de bunicii dinspre tată de la Riga, unde elevul îşi petrecea des vacanţele.

Acoperământul în galben şi negru pe care îl vede, în anumite zile şi la anumite ore, pe umerii şi pe capul tatălui şi ai bunicului său, rafturile de jos ale bibliotecii de acasă unde stăteau în dezordine cărţi străvechi, cu semne ciudate din care citea tatăl său, cuvintele „formate din sunete necunoscute” pe care le auzea pronunţate în casă, toate acestea, fără voia copilului şi, apoi, a adultului, se vor întipări în sensibilitatea şi în gândirea lui. Ele sunt fulgere ale „abisului care este haosul iudaic – nu patrie, nu casă, nu vatră, ci exact haos – lumea necunoscută, viscerală din care am ieşit şi de care mă temeam, lumea pe care o percepeam vag, dar de care fugeam, fugeam mereu”, cum va specifica scriitorul în aceeaşi proză. Iată o situaţie paradoxală la prima vedere, dar firească

pentru a defini sentimentul sacrului la Mandelştam. Această trăire a sacrului în spaimă şi în fugă este îndatorată originii iudaice a poetului şi potenţată de conştiinţa niciodată pierdută a apartenenţei la iudaism ca la originar, la o urzeală moştenită pe care se brodează propria lui fiinţă şi imaginea creştină a lumii. De aici îşi trag sevele temperamentul lui arzător, extraordinarul simţ al materiei, precum şi capacitatea poetului de a o transsubstanţializa printr-o percepţie şi interpretare a lumii, guvernate de un fel special de „materialism”.

Setea de cultură şi patima (nu pasiunea, patima!) pentru citit a lui Mandelştam, îndatorate, cum va recunoaşte mai târziu, aceleiaşi origini prin tatăl său cu care se identifică în ultimii ani de viaţă, au sfidat timpurile şi condiţiile unei vieţi de continuu vagabondaj, voit, dar mai mult impus, configurând un itinerariu spiritual care uluieşte prin constanţa direcţiei, dar şi prin imposibilul său. Acest imposibil, devenit lege după 1917, este convertit în „realitatea” creaţiei pe care Mandelştam, după cum o atestă notele Nataliei Ştempel Mandelştam la Voronej, o ţinteşte mereu în pofida „imposibilului istoric” la care i-a fost dat să participe: „Prostii […], dacă ai ce spune, o spui în orice condiţii şi, în loc să scrii zece tomuri plicticoase, ai să scrii doar unul”. În această remarcă, făcută în legătură cu lamentările unui tânăr contemporan privitor la neşansa de a fi în timpul în care era şi el, Mandelştam prefigura situaţia propriei opere care se vădeşte a fi de o maximă esenţialitate, încăpând, la rigoare, într-un singur volum masiv.

Cursurile urmate la universităţile Sorbonna din Paris (1907-1909), la Heidelberg (1909-1910) şi apoi la Petersburg (1911), pe care, precum marele său contemporan, Velimir Hlebnikov, nu le-a terminat niciodată, îl iniţiază pe tânărul studios în filologia romanică şi în filosofie. Încă în anii studiilor în străinătate, în 1908, Mandelştam începe să-şi contureze profilul de critic şi de teoretician literar, căci el îi comunică aceluiaşi profesor Hippius: „În afară de

Verlaine, am mai scris despre Rodenbach şi Sologub, iar acum intenţionez să scriu despre Hamsun”. Iată-l preocupat de interpretarea literaturii, în timp ce, din diverse puncte ale Europei, îi expediază versuri lui Viaceslav Ivanov, pe care îl cunoscuse în 1909 la o şedinţă a societăţii „Academia poetică”. Corespondează, în calitate de admirator, şi cu poetul simbolist Valeri Briusov, dar acesta întârzie să-i aprecieze poezia aşa cum se cuvine. Deşi Briusov nu este încântat de grupajul de poezii pe care Zinaida Hippius i-l recomandă călduros pentru un debut în revista *Apollon*, totuşi debutul se petrece în numărul 9/1910 al revistei amintite din redacţia căreia făcea parte mai vârstnicul şi mult admiratul poet. Mandelştam a aflat de „refuzul” lui Briusov şi acest lucru, alături de maturizarea rapidă a învăţăcelului, va reaşeza în percepţia lui scara valorică unde, la loc de cinste, după incident, va sta poetul Innokenti Annenski cu a sa *Casetă de chiparos* pe care, cam tot atunci, o descoperise şi Anna Ahmatova. Pe această scară va încerca tânărul să-i aşeze şi pe cei din generaţia proprie risipiţi în puzderia de grupări şi direcţii literare de avangardă. Va face aceasta nu pentru a-şi găsi un model, căci, se pare, la data debutului în revistă îşi terminase ucenicia literară, ci pentru a informa, şi la modul teoretic, haosul din jur şi haosul iudaic din sine, un gest care s-a dovedit atât de benefic pentru aşezarea teorezei lui într-un spaţiu cultural şi istoric cât mai adecvat. Un moment semnificativ pentru această aşezare se arată a fi întâlnirea la Paris, în 1911, mai întâi cu Nikolai Gumiliov, apoi cu soţia acestuia, Anna Ahmatova, împreună cu care, la sfârşitul aceluiaşi an, formează gruparea literară „*Atelierul poeţilor*”. Curând, în 1912, gruparea se declară direcţie poetică, luându-şi numele de *acmeism*, nume pe care membrii direcţiei vor încerca să-l expliciteze în manifeste poetice, în articole şi în eseuri. A fost acesta un prilej ca destinul de creator al lui Mandelştam să cunoască primul lui moment dezamăgitor, dacă facem abstracţie de „incidentul” cu Valeri Briusov. Astfel, deşi

în cursul anului 1912 redactează articolul *Dimineaţa acmeismu-lui* şi-l trimite spre publicare revistei *Apollon*, aceasta preferă să publice, în numărul ei 1 din 1913, doar manifestele semnate de Nikolai Gumiliov şi Serghei Gorodeţki: *Moştenirea simbolistă şi acmeismul* şi, respectiv, *Câteva direcţii în poezia rusă actuală*. Fără să primească vreun răspuns de la redacţia revistei amintite cu privire la inexplicabila amânare a publicării articolului său, Mandelștam îl va vedea tipărit abia în 1919.

O explicaţie exista totuşi, căci Mandelștam se deosebea de confraţii săi acmeişti printr-un proiect teoretic aşezat decis sub semnul spiritului critic şi sub exigenţa unui integralism care se bizuie atât pe ştiinţele umaniste, cât şi pe ştiinţele exacte. Îl interesa, cu alte cuvinte, nu atât domeniul literaturii în sine şi, cu atât mai puţin, exclusiv mişcarea la care aderase, cât aflarea unui mod de reprezentare a lumii în artă, care să se pună de acord cu ştiinţa contemporană lui, ştiinţă ce spărsese demult graniţele lumii fizice cunoscute, deschizând cunoaşterea acesteia spre infinitul mic şi spre infinitul mare.

Din perspectiva acestor exigenţe, îşi va construi Mandelștam articolele timpurii despre François Villon sau André Chenier, ca şi eseurile lui istorice şi culturale despre Ceaadaev şi despre „locutor".

Luciditatea şi chemarea la ordine pe care le practică în aceste lucrări de tinereţe nu pot să nu-l facă incomod pentru cei care practică o artă „a chestiunilor universale", după părerea lui, stupide, dar şi pentru gânditori care propun soluţii „pseudouniversale", mistice teosofice şi, nu mai puţin, revoluţionare.

În 1913, la Editura *Akme* din Petersburg, debutează cu volumul de poezii *Piatra*, un titlu nu fără legătură cu „materialismul" programatic al poetului şi comentatorului literar Mandelștam. Să observăm deocamdată că legătura este potenţată de intenţia poetului de a-şi numi cea de a doua carte de poezii *A doua piatră*, intenţie pe care o citim în contractul pe care poetul l-a încheiat cu

editura *Petropolis*. Apărută în 1922, această carte a primit titlul *Tristia*, preluat de Mihail Kuzmin, redactorul ei, din titulatura unei poezii din corpul plachetei. Conform sugestiei de sorginte ovidiană, acest volum alcătuit din poezii scrise în perioada 1916-1920 (poeziile scrise între 1908-1915 alcătuind ediţia a doua a *Pietrei*) era considerat „cartea I”, urmând ca a doua carte (cu poezii din anii 1916-1922) să apară în 1923 la Editura Krug din Moscova, sub titlul *Aonidele sau Rândunica oarbă*.

Debutul poetic al lui Mandelştam, ca şi volumele următoare cu reeditări sau cu inedite au fost bine primite de critica timpului, care-l aşază imediat pe tânărul acmeist printre cei mai reprezentativi poeţi ai generaţiei sale. O apreciere care nu va fi dezminţită nici de volumul al treilea, intitulat simplu *Poezii* şi publicat în 1928. Noua carte de versuri se prezintă ca o ediţie retrospectivă şi în acelaşi timp actuală, ea trebuind să dea seama, prin structura ei, de cei douăzeci de ani de activitate poetică a lui Mandelştam. Cele trei părţi ale volumului: *Piatra*, *Tristia*, 1921-1925 conturează o omnia lirică într-un an din viaţa poetului care a devenit ultimul în care numele Mandelştam mai putea să apară pe coperta unei cărţi. În acelaşi an, în acelaşi regim de omnia, îi va apărea proza critică (*Despre poezie*) şi proza artistică (*Zgomotul timpului*).

Urmărind acest tablou al apariţiilor editoriale, s-ar părea că drumul lui Mandelştam către cititor n-a cunoscut piedici. În realitate, revoluţiile din februarie şi din octombrie, războiul civil, cu efectele lor distrugătoare în viaţa socială şi economică a Rusiei, nu puteau să nu-şi spună cuvântul şi în viaţa celor care-i reprezentau spiritualitatea. E adevărat, printr-un concurs fericit de împrejurări care ţin de chiar natura ei, cultura şi-a modificat pulsul şi fizionomia cu mult mai târziu. Aceasta se va întâmpla, îndeosebi, după 1920, când se va afirma decis proletcultismul, cu programul său primitiv şi restrictiv sub raport estetic, dar şi cu consecinţe grave chiar în viaţa artiştilor care trebuie să plătească cu viaţa apartenenţa la altă

orientare estetică.

Atent la „zgomotul timpului” în general, şi la cascada de transformări prin care trece timpul său, în special, Mandelştam nu va putea ignora ceea ce se întâmplă, dar nici nu va cădea în capcana revoluţionarismului cu orice chip. Semnalând cu obiectivitate transformările reale ce se produc în viaţa Rusiei, poetul va opune „revoluţionarismului” ca ruptură totală imperativul întoarcerii la „tradiţie” ca legitate a revoluţiei înseşi ce trebuie să instaureze, în finalul ei, clasicismul ca valoare spirituală perenă. Cât priveşte propria persoană umană şi scriitoricească, poetul va proba perfecta sănătate a organismului său moral şi spiritual, care ştie să se sporească pe sine şi din interdicţii sau restricţii.

Astfel, la o anchetă iniţiată de revista *Citatei' i pisatei*/Cititor şi scriitor – în nr. 46 din 1928 – el dă un răspuns care înglobează propria experienţă, deloc încurajatoare, într-o judecată asupra statutului persoanei care, în general, s-a schimbat în secolul al XX-lea: „[…] ea [revoluţia] mi-a răpit „biografia”, sentimentul persoanei. Îi mulţumesc pentru că a pus capăt, pentru totdeauna, lipsei mele de griji şi unei existenţe bazate pe renta culturii”. Tabloul raportului lui Mandelştam cu evenimente considerate epocale la vremea lor şi chiar mai târziu n-ar fi complet dacă la constatarea de mai sus n-am adăuga şi marile cuvinte prin care aceeaşi anchetă fixează incompatibilitatea dintre poet şi ipostaza de idolatru: „Mă simt un datornic al revoluţiei, dar îi aduc ofrande de care, deocamdată, ea nu are nevoie”.

Mandelştam avea tot dreptul să se simtă un „nechemat” la „ospăţul” noilor „regi” iniţiat o dată cu revoluţia şi atât de sugestiv presimţit, încă din 1913, de pictorul Pavel Filonov într-un tablou purtând chiar acest titlu: *Ospăţul regilor*. Obsedată de contrarevoluţie, revoluţia îi devorează nu numai pe cei care i s-au opus pe faţă, dar, de la un moment dat, cu nesaţ animalic, îşi devorează proprii fii în câteva reprize resimţite ca tot atâtea valuri

de teroare care mătură absolut toate domeniile vieţii ruseşti.

În artă, cei care au proclamat imperativul „artei pentru artă” vor fi cei care vor cădea primii victime ale monstruoasei, în tenacitatea ei, epurări.

Mandelştam este înfiorat de cruzimea şi de absurditatea acestei întreprinderi încă din 1918, când are loc prima lui ciocnire cu nou înfiinţata poliţie politică CEKA, apoi în 1921, când prietenul şi confratele său acmeist N. Gumiliov este executat, alături de alţi oameni de cultură, presupuşi complotişti. El însuşi este atacat frecvent în presă de către grupările proletcultiste, personal sau în contextul condamnării „decandentismului” mişcărilor de avangardă artistică şi literară dintre care acmeismul nu putea lipsi. Nu e de mirare că din 1925 în biografia creatoare a poetului se instalează o perioadă de muţenie. Mandelştam nu mai poate scrie poezie. Şi nu este singurul. Cam în aceiaşi ani, Anna Ahmatova şi Boris Pasternak tac şi ei. Consideraţi valori de vârf ale poeziei ruse din primul sfert de veac XX, toţi trei poeţii vor trebui să trăiască exclusiv din traduceri. Dar nici cu traducerile Mandelştam n-a avut noroc, căci, în 1928, se declanşează un scandal legat de traducerea lui *Till Eullenspiegel* în limba rusă.

Poetul trebuia doar să supervizeze această traducere făcută de altcineva, dar un detaliu de redacţie devine pretext pentru ca „nedoritul” Mandelştam să fie pus la zid de către confraţi. Rememorând acest incident, poetul îi dezvăluie toate conotaţiile în *Cea de a patra proză*: *„într-un an al vieţii mele, oameni în toată firea, din tribul acela pe care-l urăsc din tot sufletul şi căruia nu vreau să-i aparţin şi nu-i voi aparţine niciodată, s-au gândit să săvârşească asupra mea un ritual oribil şi trist. Numele acestui ritual este sacrificiul literar sau macularea pe care o practică după un obicei cerut de nevoile calendaristice ale tribului de scriitori, jertfa fiind desemnată de către şef […]. Pentru prima şi unica oară literatura a avut nevoie de mine […]. Îmi smulg de pe umeri hlamida*

de literat şi o calc în picioare”.

Această adevărată declaraţie de război este însoţită de plecarea lui Mandelştam, în octombrie 1930, în Gruzia, departe de lumea literară „în care nu se mai aude decât clinchetul arginţilor şi calculul colilor de tipar”. Decizia a fost de bun augur pentru creaţia mandelştamiană. După cinci ani de muţenie, muza începe să vorbească din nou imediat ce poetul ajunge în Armenia. Din octombrie 1930, când sunt concepute primele poezii din „ciclul armean”, şi până în iulie 1937, Mandelștam scrie două sute de poezii (cam tot atâtea câte crease anterior într-un sfert de veac de activitate literară), care vor forma volumul postum *Poezii noi*. Printre altele, acestor poezii li se vor adăuga prozele *Călătorie în Armenia* (1933) şi un număr însemnat de articole şi eseuri, între care *Convorbiri despre Dante* din 1933, sclipitoare sinteză a gândirii lui filosofice, istorice şi poetice. Se înţelege că toate acestea nu vor mai fi publicate în volum în timpul vieţii scriitorului, căruia, de fapt, i se interzisese semnătura încă din 1925.

Din când în când, câteva reviste, cum sunt Novîi mir, Literaturnaia gazeta sau Zvezda au curajul să încalce această interdicţie, publicând poezii semnate de poet. Revista Zvezda se încumetă chiar să-i publice *Călătorie în Armenia* în nr. 5 din 1933, cutezanţă pentru care redactorul rubricii va fi imediat demis, în rest, toate contractele pe care poetul le încheiase cu editurile, şi pentru care, uneori, primise anticipat şi dreptul de autor integral, cad (vezi poiectatele *Opere* în două volume la Editura de Stat pentru Literatură artistică, *Opere alese* şi *Versuri* care urmau să apară la Editura Gosizdat).

Nesupusul Mandelștam nu este „sacrificat” doar de Uniunea Scriitorilor, care trebuie să-şi dovedească periodic loialitatea faţă de organele de partid şi de stat. Spre el, aşa cum o dovedesc scrisorile demnitarului comunist N. I. Buharin, publicate în 1993 în numărul 2 al revistei Istocinik, se întinde mâna pedepsitoare a însuşi „marelui

conducător”. După încercarea lui Troţki şi a adepţilor săi de a demasca politica lui Stalin de înrobire a întregii naţiuni exact în momentul când se sărbătoreau zece ani de la Revoluţia din Octombrie, la 7 noiembrie 1927, urmaşul lui Lenin nu mai păstrează nici un fel de aparenţe.

Cu o furie rece, Stalin îşi urmăreşte duşmanii pe care-i supune la tot felul de umilinţe şi de torturi fizice şi morale, instaurând ca lege în stat, aşa cum remarca A. Gide în întoarcerea din URSS, „obligaţia cetăţenilor de a fi de acord cu totul şi de a înceta să gândească”. La ura atroce faţă de opozanţii săi politici pe care îi ţine în lagărele Gulagului până în 1941 când îi extermină, se adaugă şi iudeofobia lui Stalin, care a făcut şi ea jertfe, cu nimic mai prejos decât cele ale nazismului. Era epoca în care mâna dreaptă a lui Stalin, călăul Beria, putea să spună: „Daţi-mi pe oricine vreţi şi în douăzeci şi patru de ore îl fac să spună că este regele Angliei”; era timpul când pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice oamenii stăteau de veghe noaptea cu urechea ciulită la zgomotul maşinii care oprea în dreptul locuinţei lor sau la sunetul soneriei.

Mandelştam şi soţia lui, Nadejda Iakovlevna, aşteaptă şi ei „oaspeţi dragi”, cum spune poetul, motiv pentru care stau mereu cu bagajele făcute şi îşi schimbă mereu domiciliul ca să nu fie găsiţi. Itinerarul pe care îl străbate familia Mandelştam în această fugă este năucitor pentru noi şi stresant pentru poet, oricât de neaşezat este el în firea sa. Nu e de mirare atunci că, după 1925, apar primele semne clare ale unei boli cardiace, că poetul are tot mai des crize de sufocare şi că nu împlinise patruzeci de ani când începuse să-i fie teamă să iasă singur pe stradă. Mărturiile Nadejdei Mandelştam din cartea ei de memorii, consemnările Emmei Gherştein care le-a stat alături la Moscova în perioada 1932-1933, dar şi în exilul din Voronej, înregistrează cu mare frecvenţă aceste amănunte din starea de sănătate şi sufletească a poetului. Bolnav şi adus în pragul nebuniei de eficacitatea cu care este izolat de viaţa

literară şi lipsit de mijloacele cele mai decente de trai, poetul nu pregetă să fie atent la oameni şi la transformările adânci pe care „tătucul” le sapă nu numai în psihologia şi comportamentul, dar şi în ţinuta lor. În *Ascultându-l pe Mandelştam*, Emma Gherştein relatează cum se cristalizează în gândirea mandelştamiană această constatare care pe poet îl umple de durere şi de mânie: „Moscova îl îngrijora. Apăruse în ea un ,,ce” pe care el nu-l mai văzuse. Mulţi dintre cunoscuţii lui dispăruseră […] „Şi oamenii s-au schimbat… toţi sunt nu ştiu cum… – Căuta el cuvântul, mişcându-şi mut buzele. – Toţi sunt parcă… parcă… bătuţi”.. Printre cei dispăruţi – Serghei Esenin, care s-a sinucis în 1925, şi Vladimir Maiakovski, care şi-a luat viaţa în 1930, ca să amintim doar pe doi poeţi foarte cunoscuţi şi aparţinând generaţiei lui Mandelştam.

Sub semnul durerii şi al mâniei pe care i-o provoacă pământul în care, cum spune Panait Istrati în *Spovedanie pentru învinşi*, „nu mai este astăzi decât suflul rece al egoismului care îngheaţă viaţa”, în noiembrie 1933, Mandelştam scrie o poezie despre Stalin. Poezia se răspândeşte rapid în manuscris şi circulă din gură în gură. Curând ajunge şi la destinatar. De un curaj nemaiîntâlnit, versurile nu numai că oferă un portret fidel al „geniului popoarelor”, dar şi deconspiră, în cuvinte puţine şi exacte, „maşinăria socială” care a generat mitul Stalin şi care l-a perpetuat mult timp după moartea acestuia.

Citind aceste versuri, înţelegi de ce, de acum înainte, Mandelştam va fi pur şi simplu hăituit. În această hăituire vor interveni câteva momente de respiro care, psihologic, fac situaţia de vânat şi mai îngrozitoare. Jocul de-a şoarecele şi pisica începe în mai 1934, când are loc o descindere a organelor de securitate în locuinţa poetului din Moscova, de altfel singura locuinţă pe care a avut-o, plătită din banii proprii. La percheziţie i s-au luat toate poeziile create după 1930, carnete cu numere de telefon şi adrese, dar şi câteva bilete primite de la N. I. Buharin, care l-a ajutat

constant pe poet, atât cât era posibil să fie ajutat în acele vremuri de cumplită şi generalizată teroare. Poetul este arestat în noaptea 13-14 mai şi este trimis în exil la Cerdîn, apoi, la Voronej, unde se aflau deja exilaţi de toată mâna. „Cazul Mandelştam” este deschis oficial sub titlul „Contrarevoluţia scriitorilor”, proba forte de la dosar fiind, se pare, biletele de la Buharin, aflat şi el pe lista „contrarevoluţionarilor” care trebuie lichidaţi.

„Izolarea artificială” de care se plângea poetul tatălui său într-o scrisoare din decembrie 1932 capătă acum dimensiuni „naturale”, căci poetul nu are dreptul să părăsească locul de exil timp de trei ani, fiindu-i interzisă apoi intrarea în douăsprezece oraşe mari. Nu mai are dreptul nici la act de identitate (acesta fiindu-i confiscat pentru o bună bucată de timp) şi, după câteva luni, nici la muncă.

La Voronej, Mandelştam şi soţia lui trebuie să refacă din memorie textele poeziilor confiscate de agenţi la percheziţie, dar şi să înregistreze într-un ritm alert poemele noi care vin unul după altul. Nicicând nu mai cunoscuse poetul ani de creaţie de o asemenea intensitate ce contrazice în mod frapant starea lui de sănătate, minată tot mai adânc de condiţia de „vânat hăituit”, dar care probează evident „fiziologia lui genială”. Şi în timp ce poetul îşi compune poeziile, scrie conferinţe şi scenarii radiofonice, îşi schimbă locuinţele în speranţa că poate scăpa de delatori, undeva se pregăteşte un scenariu, menit să dovedească apartenenţa lui la complotul contrarevoluţionar împotriva statului şi a poporului. Vor fi chemaţi să participe la construirea acestui scenariu nu doar delatorii de profesie, dar şi scriitorii de la Voronej şi din cele două capitale. Salonul scriitorilor oficiali cu sediul în casa Brik, încă din 1922, îi declarase pe O. Mandelştam şi pe Anna Ahmatova „emigranţi interni”, iar din 1923, îi scosese deja de pe toate listele de colaboratori ai revistelor literare. Ca să nu rămână mai prejos, filiala Uniunii Scriitorilor din Voronej îl atacă şi-l provoacă periodic pe nou venitul în rândurile ei. Exilatul este învinuit de lucruri absurde, dar

asta nu contează, căci ţine de tehnica de minciuni şi de propagandă lansată chiar de „conducătorul iubit”, care, cum relatează martorul avizat Panait Istrati în *Spovedanie pentru învinşi*, „dorea zdrobirea oricărei veleităţi de independenţă spirituală şi de adevărată critică”. Cum Osip Mandelştam este supărător de independent, ba chiar are şi o ţinută a capului care agasează, el trebuie învăţat minte. Drept care, neavând capacitatea intelectuală care să le permită a invoca poezia exilatului ca motiv de ostracizare, confraţii caută alte argumente pentru a-l include pe lista „duşmanilor poporului”. Arta delaţiunii deprinsă de mult timp îi ajută să procedeze într-un mod ce sfidează logica şi bunul-simţ. Cum se pregătea marele proces al troţkiştilor de la începutul anului 1938, Mandelştam trebuia asociat cu aceştia şi va fi asociat într-o revistă locală în care oricine putea citi:

„Sprijiniţi de duşmanii poporului, troţkiştii care, în 1934, se aflau la Voronej: Stefen, Aici, Mandelştam şi Kaleţki au încercat să introducă aici spiritul apolitismului şi marasmul”.

Zadarnic va încerca Mandelştam să demonteze falsul afirmaţiei din gazeta de Voronej, căci stăpânirea nu vrea dovezi clare şi logice, ci doar pretexte pentru a se simţi îndreptăţită să-l lichideze, ca şi pe N. I. Buharin, Rîkov, Iagoda şi Krestinski, care vor fi condamnaţi la moarte imediat după procesul din 1938. Până atunci, scriitorul este lipsit complet de contactul cu cititorii de care are nevoie ca de aer. În lipsa unui ascultător, cum relatează Natalia Ştempel, îi citeşte la telefon poeziile proaspăt create agentului de securitate care-l supraveghea, strigând imperativ în receptor: „Nu, nu, ascultaţi-mă, nu mai am cui să-mi citesc poeziile”. Şi tot până atunci, în februarie 1935, provocat de scriitorii din Voronej să conferenţieze despre acmeism (în cadrul acţiunii de „demascare a duşmanului de clasă pe frontul literar”), Mandelştam va declara că el nu se dezice nici de cei morţi (N. Gumiliov, executat în 1921 pentru participarea, nedovedită, la un complot antistatal), nici de cei

vii (Anna Ahmatova, fosta soţie a lui Gumiliov, ostracizată şi ea, dar având libertatea de mişcare, de care profită pentru a-i face o vizită poetului exilat în februarie 1936).

Fiinţa plăpândă şi bolnavă a poetului (făcuse câteva crize de stenocardie, avea halucinaţii şi acuza simptome ale unei psihoze carcerale) va lupta cu o forţă interioară de nimic atinsă pentru a-şi păstra demnitatea umană în condiţiile unei vieţi insuportabile despre care, în aprilie 1937, îi scrie aceste cuvinte cutremurătoare lui Kornei Ciukovski (unul dintre puţinii scriitori care acceptaseră să păstreze legătura cu el): „*Duc o viaţă de câine… Nu mai exist. Sunt o umbră. Mi-a mai rămas doar dreptul de a muri. Sunt împins la sinucidere împreună cu soţia mea*”. Bănuind o nouă deportare, poetul adaugă acest strigăt, ca un fel de conj urare a morţii: „*Nu mai pot suporta o nouă condamnare la exil… Nu mai pot*” care explică şi cele câteva încercări de suicid pe care le-a avut.

La 1 mai 1937, familia Mandelștam primeşte permisiunea de a pleca din Voronej, cu interdicţia pe viaţă ca poetul să intre într-un număr de şaptezeci de oraşe, între care şi localitatea pe care tocmai o părăseau. De aceea, vara lui 1937 o vor petrece într-o mică localitate, Savelevo, pentru ca în toamnă să se stabilească la Kalinin (Tver), un oraş de pe Volga, între timp au loc false (sau totuşi reale?) programări de întâlniri cu cititorii, cum este cea din iulie 1937, la care însă nu vine nimeni, din cauza fricii, dar şi a organizării defectuoase.

Faptul că Uniunea Scriitorilor din Moscova nu ştie nimic de aceste întâlniri pe care, chipurile, ea le-a organizat, întăreşte bănuiala Nadejdei Mandelștam că poetul este provocat să încalce interdicţia de a veni în capitală pentru a fi din nou arestat. În ce-l priveşte pe Mandelștam, acesta, cu dragostea lui de viaţă neştirbită, constată ironic-amar că e nevoie doar să-şi schimbe profesia: „*acum suntem cerşetori*”. Într-adevăr, un an au vagabondat, trăind din banii trimişi, prin fratele Nadejdei Mandelștam, de Boris

Pasternak, Viktor Şklovski, Valentin Kataev, Anna Ahmatova, Kornei Ciukovski. Nu l-a ajutat să iasă din această stare nici *Oda* scrisă lui Stalin în 1938, într-un moment de adâncă depresie.

Văzând că totuşi poetul supravieţuieşte, stăpânirea se hotărăşte să-i aplice ultima lovitură, şi o face cu ipocrizia şi cruzimea cunoscute. Pe 2 martie 1938, anul în care începuse un „nou val de teroare, Osip Mandelștam primeşte de la Uniunea Scriitorilor un bilet, pentru sine şi pentru soţia sa, la Sanatoriul Samatiha. Nici poetul, nici Nadejda Mandelștam nu ştiau că în aceeaşi zi începuse procesul lui Buharin şi al altor demnitari, oponenţi ai lui Stalin, declaraţi „duşmani ai poporului„. Aşadar, niciunul nu-şi închipuie la început că e vorba de o cursă şi că se pregăteşte o nouă arestare. Nu aveau cum să ştie că, după ce l-a primit pe Osip Mandelştam pentru a-i înmâna biletele, secretarul general al Uniunii Scriitorilor Vl. Stavski, la 7 martie (biletele erau valabile de la 8 martie), va trimite către şeful poliţiei politice N. Ejov o adresă „strict secretă„ în care va cere ajutor în rezolvarea „definitivă„ a „cazului„ Mandelştam:

„ […] Vine des la Moscova, la prietenii săi, mai ales la literaţi. Este susţinut, se adună bani pentru el, fac din el un „martir” – un poet genial neînţeles de nimeni. I-au luat apărarea deschis Valentin Kataev, Iosif Prut, iar alţi scriitori s-au manifestat dur… Problema nu e doar şi nu atât în el, autor de versuri proaste care denigrează conducerea Partidului şi întreg poporul sovietic. Problema este atitudinea unui întreg grup de mari scriitori sovietici faţă de Mandelştam”.

Pentru a fi mai convingător, Stavski adăuga acestui adevărat denunţ, şi nu numai la adresa poetului, cum se poate vedea, recenzia unui critic aflat „la post”, angajat, despre poezia lui Mandelştam. De aici fusese preluată expresia „versuri proaste”. Avea dreptate Mandelştam să vrea ca pieirea să-i vină nu din mâna confraţilor, ci din partea „organelor abilitate”. Cu acest document scos din arhivele securităţii ruse se dovedeşte că dorinţa nu i s-a

împlinit, căci, tocmai datorită acestei adrese, pe când se afla încă la Butîrki, verdictul definitiv s-a pronunţat rapid, la 16 august 1938: „Să fie trimis la Kolîma„, după un verdict anterior, din 29 aprilie, care suna mai blând: „Să fie arestat şi izolat”.

Ajunşi la Samatiha, însă, Osip Mandelştam şi soţia lui îşi dau seama că ceva nu este în ordine – sunt singurii care nu au voie să părăsească sanatoriul, situat undeva în mijlocul unei păduri, iar în jurul lor se agită tot felul de persoane suspecte.

Optimist incurabil, în acelaşi aprilie 1938, într-o scrisoare către tatăl său, poetul încă mai credea că poate conta pe Uniunea Scriitorilor pentru a obţine un adăpost deasupra capului şi pentru a „trăi în familie”: „Acum nu mai avem nici un fel de adăpost şi totul depinde de Uniunea Scriitorilor”. Este reţinut însă în zorii zilei de 3 mai 1938, fără nici o explicaţie, şi încarcerat la Moscova la închisoarea Lubianka, apoi la Butîrki. De aici, deşi grav bolnav şi cu nervii zdruncinaţi, pe 9 septembrie este trimis în lagăr la Vladivostok, de unde, în octombrie, mai apucă să le dea de veste fratelui său şi Nadejdei: „Sunt la Vladivostok […] Mi-au dat cinci ani pentru activitate contrarevoluţionară printr-o hotărâre a OSO. Convoiul a plecat din Moscova pe 9 septembrie şi am ajuns aici pe 12 octombrie. Sănătatea e la pământ, sunt epuizat, slăbit, aproape de nerecunoscut, dar nu ştiu dacă are rost să trimiteţi lucruri, alimente sau bani […] Aici e un punct de tranzit. Nu m-au trimis la Kolîma. Poate voi ierna aici”.

Poetul care, în momentul arestului, n-a avut voie să ia nimic cu sine şi care avea în buzunarul pardesiului doar un volumaş de poezii de Petrarca şi *Divina Comedie* a lui Dante, nu era pregătit pentru iernat. Familia a reuşit să-i trimită haine călduroase, mâncare şi ceva bani, dar, la începutul anului 1939, a primit pachetul înapoi cu menţiunea: „Destinatarul decedat”. Poetul se sfârşise de foame (ca şi Zoşcenko, refuza mâncarea de frica otrăvii) şi de frig la 27 decembrie 1938, în lagărul de tranzit de la Vtoraia Recika de lângă

Vladivostok şi fusese aruncat într-o groapă comună. Cel puţin aşa notase o mână indiferentă în registrul de decese al lagărului: „Vârsta: 47 de ani, data morţii 27 decembrie 1938; cauza morţii – paralizia inimii şi arterioscleroză”.

Este singura mărturie scrisă despre moartea poetului care face şi mai de neexplicat amintirile unor foşti deţinuţi care l-ar fi văzut în viaţă după această dată. În centrul adevăratei legende care s-a ţesut în jurul lui Mandelştam se află figura Poetului devenită emblematică într-un mediu în care oamenii puteau fi recunoscuţi doar după numărul săpat pe o plăcuţă de metal purtată la picior. Ironică replică dată „geniului iubit”, care sufoca întreaga Rusie, de către cei cărora li se luase identitatea. Peste timp, legenda Poetului bântuind lagărele din nordul Rusiei consună cu sarcasticele, dar şi mândrele cuvinte cu care Mandelştam îşi explica situaţia de „vânat”: *„De ce te plângi?”* îi spunea el soţiei când încă mai era liber,

,,poezia este apreciată doar aici, la noi, doar aici eşti ucis pentru ea. Nicăieri nu a mai fost ucis cineva din cauza poeziei”.

Mândria de creator a lui Mandelştam este confirmată nu numai de valoarea în sine a poeziei şi prozei lui, dar şi de numeroasele albume cu versuri care circulau prin lagăre, câteva dintre ele putând fi văzute de soţia poetului cu mult după moartea lui. Faptul în sine atestă întâlnirea Poetului cu cititorii mult doriţi, e drept, în bolgiile infernului, dar readuce în prim-plan şi sensul profetic pe care, în 1915, într-o conferinţă despre Puşkin şi Skriabin, Mandelştam îl conferea morţii oricărui mare creator: „*moartea artistului este actul său creator ultim şi poate cel mai însemnat*”.

Când Mandelştam părăsea Voronejul, existau deja trei „caiete albastre” în care soţia poetului notase poeziile din perioada 1930-1934 recuperate din memorie, precum şi versurile create în timpul exilului. Poetul compunea „cu glasul” şi, deci, definitiva în minte

textele poeziilor pe care i le dicta Nadejdei Mandelştam, autorizând drept manuscrise aceste notaţii ale soţiei. Câteodată, dicta două-trei poezii una după alta, îndeosebi anul 1937 fiind anul în care „s-a grăbit, a fost foarte grăbit”, temându-se că n-are „să reuşească”. Se pare că în iarna dintre 1937-1938 considera deja că „a reuşit” şi că poate să moară.

Neîngrijindu-se niciodată de manuscrise, pentru că „le va păstra acela care are nevoie de ele”, poetul a lăsat prea puţine manuscrise autografe. Cele mai multe dintre poezii au fost învăţate pe de rost de soţie şi de câţiva prieteni, printre care Natalia Ştempel şi Emma Gherştein, sau au fost trecute în caiete şi copiate de câteva ori pentru a fi ascunse în locuri diferite şi a fi salvate măcar într-un exemplar. Aşa se face că Osip Mandelştam a putut spune despre sine cu îndreptăţire în *Cea de a patra proză*: „*Nu am manuscrise, nu am carnete de note, nu am arhive. Nu am scris pentru că nu scriu niciodată*”. Aşa se face că sensul existenţei Nadejdei Mandelştam după moartea soţului ei a devenit păstrarea cu orice chip a moştenirii poetului pentru timpurile când ea va putea vedea lumina tiparului.

În 1960, la un sfert de veac de la moartea lui Mandelștam şi de la reinstituirea interdicţiei totale asupra numelui şi a operei lui, versurile sale încă mai circulă prin toată ţara în copii dactilografiate. După aceste copii şi după caietele salvate de Nadejda Mandelștam şi de Natalia Ştempel, prin 1970, încep să se publice poeziile lui în reviste ca: *Moskva, Prostor, Literaturnaia Armenia, Literaturnaia Gruzia, Literaturnaia Rossia*. În 1967, la Editura Iskusstvo se publică primul volum postum, *Convorbiri despre Dante*. În 1973, acesta este urmat de placheta de versuri scoasă în prestigioasa colecţie „Biblioteka poeta”. Proza teoretică şi critică Mandelștamiană apare integral în 1987 sub titlul *Cuvântul şi cultura*. După operele în două volume, editate de Hudojestvennaia literatura în acelaşi an, se poate considera că Mandelștam a intrat în circuitul de valori

cuvenit, ediţiile următoare cunoscând tiraje impresionante, mai întâi departe de centru, în Gruzia şi Armenia, apoi şi în Rusia.

Toate acestea se întâmplă, ca şi în cazul altor mari scriitori ruşi interzişi în ţara de origine, după ce Mandelștam fusese deja tradus în germană de Paul Celan (în 1959 şi, apoi, în 1963, în volumul Drei russische Dichter. Alexander Blok. Osip Mandelștam. Sergei Jessenin) sau după ce, în 1973, cunoscutul rusist englez C. Brown îi consacrase poetului rus un studiu monografic. Nu avem cum să semnalăm aici toate scrierile consacrate lui Mandelștam în Europa şi în America, e suficient să spunem că, şi la ora actuală, numărul lor îl covârşeşte pe cel al apariţiilor din Rusia, ca să nu mai spunem că, nefiind tributare metodelor de cercetare istorică şi sociologică dominante până nu demult în critica rusă, aceste lucrări, cu mici excepţii, se situează la un nivel calitativ superior.

Această afirmare a poetului dispărut atât de tragic n-ar fi fost posibilă, decât cu goluri mari în imaginea reală a operei pe care a creat-o, fără existenţa, curajul şi inteligenţa soţiei lui, Nadejda Iakovlevna Mandelștam, recunoscută şi ea pe plan mondial ca un mare scriitor.

Povestea cutremurătoare a vieţii lor în comun adaugă istoriilor de dragoste ale lumii un capitol special în care tradiţionalei iubiri dintre un bărbat şi o femeie i se alătură devotamentul până la sacrificiul de sine al femeii, capacitatea ei rară de a renunţa la sine pentru a deveni un alter ego al fiinţei iubite care trebuie salvată de la uitare, în sfârşit, o inteligenţă şi o sensibilitate, care, absorbind cu pioşenie tot ce venea dinspre spiritul Mandelștamian, să devină apte a reedita mişcarea gândului, a simţirii şi a inspiraţiei, dacă nu şi a glasului, celui dispărut. Să recunoaştem că ne aflăm în faţa unui fenomen sublim şi atât de rar, încât nu-i găsim asemănare decât, aşa cum spuneam la început, în fapta Lidiei Ciukovskaia, care a refăcut pentru noi traseul vieţii şi al momentelor secrete ale creaţiei Annei Ahmatova, salvând de la dispariţia definitivă câteva dintre

scrierile acesteia şi ilustrând astfel o rară împlinire a prieteniei. În sfârşit, parcă uitând de sine, s-a încumetat la astfel de faptă Aleksandr Soljeniţîn, scriitorul care a adunat mii şi mii de documente şi scrisori despre cei dispăruţi în lagăr neştiuţi de nimeni, dar fiecare reprezentând pentru el o frântură preţioasă de umanitate, împlinind parcă, peste timp, umanismul lui O. Mandelştam. Toată viaţa acesta s-a bătut, a protestat şi a strigat pentru necunoscuţii pe care-i simţea ca fraţi, el care venise în creştinism dinspre iudaismul Dumnezeului răzbunător şi unic. Cei trei s-au întâlnit de câteva ori în viaţă, iar dialogul dintre ei, real sau ideal, a făcut posibil un început de însănătoşire a vieţii în Rusia care nu se ştie când va putea fi declarată încheiată, din moment ce Nadejda Mandelştam a murit, în 1980, fără să vadă adunate operele poetului într-o ediţie de „complete" şi fără să-şi vadă tipărite în ţară mărturiile despre acesta.

Minunata şi cutremurătoarea poveste a iubirii şi a literaturii a început la 1 mai 1919, când Nadejda Mandelştam s-a căsătorit cu tânărul poet pe care-l cunoscuse ceva mai devreme la Kiev. Tânăra, născută la 31 octombrie 1899 într-o familie de evrei din clasa de mijloc din Saratov, a avut parte, în copilăria şi adolescenţa ei, de o educaţie îngrijită şi de călătorii în străinătate. A terminat liceul de profil clasic din Kiev, probabil la dorinţa tatălui său jurist care îi citea pe clasicii greci în original. Îşi însuşise şi limba engleză cu profesori particulari şi la prestigiosul liceu, dar, la terminarea acestuia, a preferat să studieze pictura în atelierul Alexandrei Exter din Kiev. Cum mărturiseşte memorialista, întâlnirea şi apoi căsătoria cu Osip Mandelştam a însemnat o adevărată naştere într-o viaţă în care a împărţit totul cu acesta – bucuriile fireşti ale iubirii şi tinereţii, dar şi ostracizarea, exilul, boala, sărăcia inimaginabilă, fuga dintr-un loc într-altul, învăţând să vadă, să audă şi să înţeleagă mai mult decât vedeau, auzeau şi înţelegeau oamenii din jurul ei. Urmare a acestei frumoase maturizări este conştientizarea timpurie a menirii deosebite a existenţei ei: *„Dar în noaptea aceea de mai mi s-a mai*

impus o datorie pentru care am trăit şi trăiesc: nu stă în puterile mele să schimb destinul lui O. M., dar parte din manuscrise fuseseră salvate, multe se păstrau în memorie şi numai eu le puteam salva, iar pentru asta a meritat să-mi cruţ forţele".

Cu acest gând, la 6 mai 1938, Nadejda Mandelştam părăseşte Samatiha şi se ascunde în casa unor prieteni. Între timp este căutată cu ordinul de arestare la ultima lor locuinţă din Kalinin, unde n-a fost găsită nici ea, nici manuscrisele pe care reuşise să le ia, ajungând acolo înaintea agenţilor. Începe pentru văduva poetului o existenţă în care trebuie să se ascundă veşnic, dar şi să se pregătească pentru momentul revenirii poetului în literatură. Va lucra ca muncitoare într-o fabrică din Strunino, lângă Zagorsk, ca profesor de engleză în şcoli şi institute de provincie, din care, nu de puţine ori, este dată afară pe motiv de dosar. Reuşeşte să-şi ia licenţa şi să obţină doctoratul în filologie sub îndrumarea cunoscutului germanist, poetician şi stilistician V. Jirmunski, nu fără a fi blocată de câteva ori de vigilenţa colegilor filologi. Asta se întâmpla în 1956, an în care Nadejda Mandelştam simte că poate lipi cele două părţi din viaţa ei, după o perioadă în care s-a ascuns „sub masca de fier", cum spune ea, a celui care a acceptat să trăiască în legile şi realitatea sovietice. An în care a putut pune pe masă manuscrisele lui Mandelştam, recuperate din diverse ascunzători, pentru a deveni ea însăşi şi a putea spune deschis „ce-a aşteptat şi ce-a păstrat", pentru a putea începe demersurile de reabilitare a poetului. Cu tenacitatea şi furia celui căruia i s-a furat viaţa, dar mereu cu gândul la vorbele lui O. M.: „*De ce crezi că trebuie să fii fericită*?", Nadejda Mandelştam frecventa asiduu redacţiile, editurile şi Procuratura, pentru a aduce numele poetului acolo unde îi este locul. Nu este defel uşor pentru văduva celui urât chiar şi după moartea sa să fie ascultată şi să i se răspundă la cereri. Memoriile ei abundă în scene şi întâlniri în care petenta se simte sau chiar este ameninţată şi umilită, dar nu cedează. Pe 31

iulie 1956, poetul este reabilitat pentru dosarul din 1938, dar va trebui să mai treacă peste treizeci de ani (28 octombrie 1987) pentru a se obţine reabilitarea şi pentru dosarul din 1934.

Faptul că în timpul vieţii ei Nadejda Mandelştam nu reuşeşte să obţină cea de a doua reabilitare o pune în gardă, şi nu degeaba.

Între timp, de dezgheţul din timpul lui Hruşciov vor profita câţiva tineri care se adună în jurul ei, dornici de a afla adevărul despre poetul martir pe care-l citesc în samizdat. Sunt acestea destule temeiuri pentru ca Nadejda Mandelştam să fie îndepărtată din Moscova în 1959. În plus, ea mai trebuie să fie prudentă şi cu informatorii care sunt trimişi în cercul ei, dar are ştiinţa de a-i identifica din capul locului după atâta timp trăit în preajma celui care a fost urmărit o viaţă. Scopul autorităţilor este de a pune mâna pe arhiva Mandelştam şi de a o distruge ca document compromiţător. N-a cedat Nadejda Mandelştam nici în 1957, când, la 16 iunie, secretarul general al Uniunii Scriitorilor de atunci, Alexei Surkov, înfiinţează Comisia pentru preluarea moştenirii literare a lui Osip Mandelştam. Ca şi Anna Ahmatova, ea ştie că trebuie să păstreze scrierile poetului în mai multe copii şi în câteva locuri. În plus, ea mai ştie că trebuie să se ferească, pentru că începuse să-şi scrie memoriile, cu nimic mai îngăduitoare cu regimul sovietic decât poeziile mandelştamiene. În februarie 1962, prima carte de memorii era deja dactilografiată şi circula în samizdat, împreună cu *August 1914* de Aleksandr Soljeniţîn. Ajunsă în străinătate, cartea se publică la Editura Cehov din New York în 1970, an în care este deja gata al doilea volum de memorii care se va tipări la Paris în 1972 la Editura Ymca Press. Cea de a treia carte a Nadejdei Mandelştam (amintiri, scrisori, articole) apare la aceeaşi editură pariziană în 1978.

Efectul acestor cărţi lucide şi necruţătoare în dorinţa lor de a spune adevărul până la capăt a fost năucitor, deopotrivă pentru lumea occidentală, care a cochetat atâta timp cu ideea

comunismului fără s-o intereseze cum arată această idee în viaţă, cât şi pentru lumea prezentată în ele. Aceasta îşi vede laşităţile, trădările, compromisurile expuse fără cruţare, alături de cruzimea şi lipsa de umanitate ale unei puteri de stat ce şi-a tras sevele exact din aceste laşităţi şi trădări. În ţară, Nadejda Mandelştam este atacată frecvent de cei care îşi regăseau numele în memorii, dar şi de urmaşii acestora şi ai celor care îşi făceau încă slujba de noapte sau de zi în închisori, birouri sau lagăre împotriva celor care nu erau „de-ai noştri”. Autoarea este chiar întrebată de ce nu pleacă în Occident, dar cei care pun această întrebare nu ştiu că au de a face cu un om care nu caută liniştea vieţii, fie ea şi la bătrâneţe, că aceasta ţine să rămână să-şi trăiască destinul până la capăt în ţară, aşa cum ar fi făcut-o Mandelştam şi cum a procedat Anna Ahmatova, dispărută în 1966.

Frica generală de adevăr care a frisonat toate straturile societăţii ruse din deceniile şapte şi opt a împiedicat apariţia în ţară a scrierilor Nadejdei Mandelştam în timpul vieţii acesteia. Moare la 29 decembrie 1980, la vârsta de optzeci şi unu de ani, probabil cu conştiinţa împlinirii datoriei pe care şi-a impus-o la ultima arestare a poetului. Cum puterea n-o iartă pe „complicea” lui Osip Mandelştam nici moartă, vrea să reediteze episodul înmormântării poetului fără sicriu şi fără slujbă. În consecinţă, după ce îi sigilează locuinţa, intenţionează să-i ia trupul direct de la morgă şi să-l arunce într-o groapă necunoscută. Prietenii şi „învăţăceii” Nadejdei au făcut însă zid în jurul moartei, care, la venirea militarilor, era deja aşezată în sicriu pentru a fi transportată la biserica Fecioara Maria, unde s-a ţinut slujba creştinească de înmormântare, pentru ca apoi să fie îngropată la cimitirul Kunţevo. Ca un epilog trist la toate acestea, în 1983 are loc ultima percheziţie la domiciliul Nadejdei Mandelştam şi este confiscată arhiva pe care a apărat-o atâta.

Până la apariţia celor trei cărţi ale Nadejdei Mandelştam, în presa sovietică reuşesc să se mai strecoare câteva fragmente din

ele şi mărturii despre Osip Mandelştam semnate de diferiţi autori. Astfel, în 1987, în nr. 10 al revistei Novîi mir, Natalia Ştempel publică memoriile *Mandelştam la Voronej*, urmate de un grupaj de Scrisori ale lui Mandelştam către rudele lui şi de relatările Emmei Gherştein *Ascultându-l pe Mandelştam*. În 1989, revista Smena nr. 5 publică două secvenţe din prima carte de memorii, *Data morţii* şi încă o povestire, amândouă cu tăieturi. După un text autorizat şi fără tăieturi, revista Iunost' publică în 1988, în nr. 8, secvenţele de început ale primei cărţi, referitoare la perioada de la Voronej, în acelaşi an aceste secvenţe apărând şi în revista din Voronej Podiom.

Anul 1989 pare mai generos sub aspectul publicaţiilor. Revista Iunost' publică în trei numere consecutiv (7, 8, 9) fragmente întinse din prima carte de memorii. La acestea se adaugă *Testamentul meu*, care lipseşte din ediţia newyorkeză şi care a fost introdus mai întâi în structura cărţii a treia. În sfârşit, în 1992, în Znamia nr. 2 se publică corespondenţa pe care au purtat-o Nadejda Mandelştam şi Varlam Şalamov între 1965 şi 1968.

Cu ocazia împlinirii a nouăzeci de ani de la naşterea Nadejdei Mandelştam, Editura Kniga scoate *Cartea întâi* a memoriilor, după o dactilogramă autorizată în care sunt introduse corecturile şi completările făcute de autoare pe un exemplar al ediţiei newyorkeze din 1970. A trebuit să mai intervină un an jubiliar pentru ca, abia în 1999, Editura Soglasie din Moscova să facă ceea ce demult ar fi trebuit să facă ruşii. Din proiectata ediţie completă de opere ale Nadejdei Mandelştam au apărut în cursul anului respectiv *Memorii, Cartea întâi* şi *Cartea a doua,* în anul de graţie 2003 neştiindu-se încă nimic de volumul al treilea. Avea dreptate să se teamă Nadejda Mandelştam nu doar pentru prezentul în care trăia, dar şi pentru viitor. Gândindu-ne la acest viitor la care se referea autoarea memoriilor şi în care trăim noi acum, parcă şi aici la noi se publică târziu aceste cărţi, dacă ne aducem aminte că în Occident ele au

putut fi citite acum trei decenii. Iar cărţile acestea trebuie cunoscute de toţi cei care au trăit experienţa comunismului, pentru a înţelege ce li s-a întâmplat şi, mai ales, de ce li s-a întâmplat aşa.

Conştientă de imensa răspundere pe care şi-o asumă, tocmai pentru că se gândea la aceşti cititori, dar şi la aceia care n-au cunoscut iadul comunist, Nadejda Mandelştam expune câteva motive pentru care s-a apucat să scrie, adică să facă ceva ce nu era „în căderea ei”. Argumentul de primă importanţă este acela că s-ar putea ca opera completă a lui Osip Mandelştam să nu apară în timpul vieţii ei şi că ea, plecând, să nu mai aibă cine depune mărturie despre atâtea lucruri şi întâmplări cunoscute doar de ea şi de poet, dar semnificative pentru toţi oamenii: „Dacă ar fi lucrat Comisia de preluare a moştenirii literare, dacă ar fi ieşit operele complete ale lui O. M. şi s-ar fi spus măcar jumătate din adevăr, nu mi-ar fi trecut prin minte să scriu” (*Memorii, Cartea a doua*, Ymca Press, 1972, p. 662). În realitate, era nevoie de mărturia ei nu numai cu privire la anii pe care i-a trăit după moartea poetului, dar şi pentru aspecte, expresii, reacţii ale acestuia, pe care doar cineva din afară le putea sesiza. Şi Nadejda Mandelştam duce acest lucru la bun sfârşit cu un real spirit de observaţie, cu o putere de pătrundere şi o inteligenţă ce fac din demersul ei mai mult decât o „modestă încercare de a descrie devierea conştiinţei care, probabil, a fost trăită de mulţi oameni trecuţi dincolo de linia fatală”.

În relevarea acestei devieri, hârtia de turnesol este ceea ce simte şi cum reacţionează O. Mandelştam la cauzele care au provocat-o, precum şi la semnele ei pe care le percepe în comportamentul şi în limbajul altora. Mediul predilect de relevanţă este mediul scriitoricesc în care i-a fost dat să se mişte şi de care a încercat să scape cu diverse ocazii, simţindu-i prea bine funcţia de control şi de înfeudare a conştiinţelor. Scrierile Nadejdei Mandelştam abundă în nume de scriitori ruşi şi sovietici, unele prinse în mici medalioane comportamental-lingvistice (vezi Larisa

Reisner, Alexei Surkov şi alţii), altele zugrăvite prin consecinţa trădării lor (cum este cazul cu V. Stavski). Ni se oferă, cu acest prilej, un tablou-montaj al întregii vieţi scriitoriceşti din Rusia deceniilor trei-şapte, care, în convulsiile, lupta pentru avantaje şi funcţii, dar, mai ales, în strădiunţa de a se plia cât mai bine pe decrete şi rezoluţii, devine imaginea concentrată a întregii Rusii, prinse în procesul de autodistrugere, în acest mediu vin şi din el pleacă ecouri ale vieţii din cercurile „de sus”, dar şi din spaţiile de distrugere sistematică a omului. Nadejda Mandelştam surprinde aceste unde încrucişate în pasaje memorabile referitoare, pe de o parte, la informatori şi călăi, pe de alta, la victimele acestora. „Dosarul” multora dintre aceştia se încastrează în povestea despre poet şi putere, generalizând-o, dar şi particularizând-o prin exemplaritatea ei. Acestor linii compoziţionale li se adaugă încă una – meditaţiile autoarei asupra cauzei alienării conştiinţei umane. Aceste consideraţii care, uneori, ocupă spaţii largi, mai ales în *Cartea întâi*, axată pe evenimentele petrecute între 1934 şi moartea lui O. M., vizează probleme de filosofie, de istorie, de psihologie şi sociologie, între care: pozitivismul secolului al XIX-lea şi materialismul ştiinţific, supraomul, „demonii” lui Dostoievski şi cekistul, opinia publică şi puterea, psihologia sclavului, anarhia şi libertatea, evreitatea şi naţionalismul. În discutarea acestor chestiuni se aud ecouri ale vocii lui O. M. din poezie, proză sau din dialogurile purtate în prezenţa Nadejdei Mandelştam, dar tot atât de clar percepem şi poziţia personală a autoarei, care ni se relevă ca aparţinând tipului autentic din intellighenţia rusă. Incisivă, dar şi extrem de exactă în observaţiile, ca şi în comentariile ei, Nadejda Mandelştam denunţă toate aspectele bolii de care suferea societatea sovietică, necruţându-se nici pe sine şi neuitându-i nici pe prietenii ei. Pana ei devine deosebit de sugestivă atunci când consemnează tipuri de oameni (vezi portretul cizmarului, al fostului ocnaş Kazarnovski din *Memorii, Cartea a doua*, sau al prietenei

Annei Ahmatova, Olga Glebova Sudeikina, şi al scriitoarei Marietta Şaghinian), împrejurări în care evoluează „ai noştri” şi „străinii”, „exilaţii” în propria ţară. Pe de o parte, ni se înfăţişează mulţumirea de sine, cruzimea funciară, lipsa de imaginaţie şi de talent uman a primilor, pe de altă parte, sunt prezentate în acţiune conştiinţa şi respectul de sine, simţul dreptăţii şi al valorilor umane care ştiu că au devenit „crimă de stat”. Iată două secvenţe din *Memorii, Cartea întâi* în care cele două situaţii se contrapun ca lumi total incompatibile una cu cealaltă: „Fără un cuvânt, fără nici o reţinere şi fără a zăbovi în prag nici un minut, aceştia pătrunseră în coridor cu o abilitate şi o iuţeală extraordinare, dându-mă la o parte, însă fără să mă îmbrâncească, şi apartamentul se umplu de oameni […] „Aţi venit după mine?” -întrebă el […] După ce a verificat buletinul, cekistul i-a întins mandatul de arestare. O. M. l-a citit şi a încuviinţat din cap […] în limbajul lor asta se numea „operaţiune de noapte”. Între cel arestat şi cei care arestează nu poate exista dialog – între ei stă hârtia cu ordinul „de sus” şi sângele uman care, pentru autoare, însoţeşte mereu figurile funcţionarilor din sinistra instituţie: „Iar mie legendele cekiste despre grozăviile nocturne îmi amintesc de găurica din craniul lui Babei cel precaut, inteligent şi cu fruntea înaltă”.

Nadejda Mandelştam a învăţat de la poet cum să fie atentă şi şi-a exersat atenţia pentru a-şi întipări în memorie semnele exterioare ale întâlnirii poetului cu muza şi ale „travaliului chinuitor” pentru prinderea şi reţinerea cuvintelor şi expresiilor. Cele două volume de Memorii cuprind secvenţe în care ne este prezentat „travaliul”. Acestea sunt deosebit de preţioase pentru poeticieni, ca şi pentru cei interesaţi de psihologia şi „fiziologia” creaţiei. Semnificaţia dominantă a detaliilor adunate de autoare (mersul agitat, mişcarea mută a buzelor, retragerea în singurătate, atât cât era posibil în condiţiile în care trăiau) este aceea a creaţiei „cu glasul” şi a creşterii unor poezii direct din corpul altor poezii, anterioare, ori

elaborate în aceeaşi fază sau, cum spune autoarea, „în acelaşi pachet”. Referitoare la zona profundă a creaţiei sunt şi consideraţiile privitoare la amănuntul existenţial care a provocat fixarea centrului ideatic şi imagistic pentru o poezie sau alta, precum şi la naşterea unor cicluri, cum e „ciclul lupului”. Acestor observaţii ce ţin de psihologia creaţiei li se adaugă analize percutante ale variantelor şi ale unor versuri şi proze care relevă în Nadejda Mandelștam un critic atent mai ales la „timbrul” şi la sensul poetic, pe care, în acord cu O. M., nu le desparte de timbrul şi de sensul existenţei. Ba chiar, ostilă, ca şi poetul, „inefabilului” de care au abuzat atâta simboliştii, ea va accentua „terestritatea” poeziei şi va muta din nou centrul ei de interes dinspre măiestrie spre semnificaţia umană.

În sfârşit, cărţile Nadejdei Mandelștam invocă pentru noi şi momentele existenţiale ale unei mari, de-acum vestite prietenii, dintre O. M. şi Anna Ahmatova. Solidaritatea marii poete cu poetul ostracizat şi apoi cu văduva acestuia, urmărită pretudindeni de ucigaşii poetului, se bazează nu doar pe unitatea de poziţie faţă de cele ce se întâmplă şi faţă de lumea literară şi creaţia poetică, dar şi pe un sentiment adânc de umanitate şi de respect al adevărului pe care le-a apărat şi ea cu preţuri grele. Frageda alcătuire sufletească a celor doi prieteni este evocată cu tandreţe în veşnica lor copilărire, în neştirbita lor dragoste de viaţă şi bucurie a împărtăşirii din poezia celuilalt. Căci Anna Ahmatova a crezut în poezia lui O. M. nu doar în perioada fericită când făceau amândoi parte din „Atelierul poeţilor” sau din gruparea acmeistă, dar şi în anii când critica oficială declara această poezie „o tumoare jidovească pe trupul sănătos al literaturii ruse”. Ea este cea care are curajul să se întâlnească cu familia „vagantă” în anii ostracizării poetului, care, fiind oaspete al familiei Mandelștam la Moscova, asistă la arestarea acestuia din 1934 şi ajută la scoaterea manuscriselor din casă şi ascunderea lor; ea este scriitorul care îl vizitează pe poetul exilat la Voronej, după moartea acestuia, făcând din el „dublul” său în *Poemul fără erou*. Scena

împărţirii unui ou, singura mâncare pe care o are familia Mandelștam când este vizitată de poetă, se luminează pentru noi ca o adevărată scenă a comuniunii şi împărtăşirii celor doi prieteni, capabili să iste această lumină pentru că ştiu să fie liberi.

A învăţa să fii liber este probabil mesajul ultim pe care ni-l transmit cele două cărţi de memorii ale Nadejdei Mandelștam. Iar învăţarea aceasta nu se poate face fără revenirea la valorile umaniste ale creştinismului şi la legea „adevărului” biblic. Pentru că altfel, ne previne autoarea, nu fără a fi confirmată de ceea ce se întâmplă în lumea de astăzi: „[…] ceea ce s-a întâmplat cu noi nu este decât începutul. Nu demult încă mi se mai părea că experienţa noastră ne va putea ajuta să înţelegem sensul evenimentelor, că îi va face pe oameni să mediteze, ferindu-i de asemenea trasee. Acum înţeleg că experienţa străină nu-l învaţă pe nimeni atunci când din acea experienţă, precum dintr-a noastră, n-au mai rămas decât fragmente şi frânturi”. Semnalul de alarmă a fost tras, şi nu numai de Nadejda Mandelștam. Urmează ca acesta să fie auzit şi, mai ales, să fie luat în seamă, adică înţeles şi pus în slujba vieţii, pe care atâta a iubit-o poetul ce a prilejuit paginile din cartea de faţă referitoare la umanitate, la trecutul şi la viitorul ei.

Livia Cotorcea

SFÂRŞIT

CLASICII MODERNITĂŢII

„Nadejda Mandelştam este martorul existenţei pe muchie de cuţit într-un regim totalitar; nimeni, nici măcar Soljeniţîn nu scrie mai bine decît ea."

Doris Lessing

„În memoriile Nadejdei Mandelştam, epoca în care ea a trăit şi literatura acestei epoci sînt chemate la Judecata de Apoi."

Iosif Brodski

„***Fără speranţă*** nu este doar o confesiune extraordinar de vie a persecuţiilor din perioada stalinistă, ci şi una dintre puţinele imagini ale laboratorului de creaţie al unui poet de geniu, Osip Mandelştam."

Al Alvarez

„Vreme îndelungată, cînd Nadejda Mandelştam şi-a conceput prima carte a memoriilor, ea a citit cu deosebită atenţie tot ce a scris vreodată Osip Mandelştam, şi-a amintit toate opiniile şi declaraţiile lui, toate faptele de viaţă şi evenimentele trăite. A recitit toate cărţile autorilor care l-au influenţat mai mult sau mai puţin pe Mandelştam... şi-a însuşit, atît cît a fost posibil, felul lui de a gîndi, preferinţele lui literare şi spirituale, idiosincraziile lui. Şi-a însuşit, de asemenea, procedeele stilistice ale prozei lui Mandelştam: o anumită fragmentare a compoziţiei – episoade şi judecăţi fără vreo legătură directă între ele care, puse alături, generează asociaţii şi concluzii declanşate de logica imprecisă a compoziţiei."

Mihail Polivanov

EDITURA POLIROM

www.polirom.ro